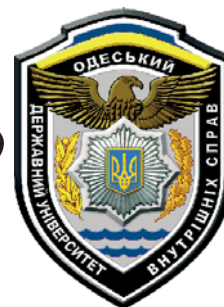


НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС №3 2015



Зареєстровано Державним комітетом телебачення і радіомовлення України
Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: Серія КВ № 15252-3824Р
від 22.06.2009 р.
Виходить з 1997 р. До 2006 р. - "Вісник Одеського інституту внутрішніх справ". Щоквартальник

Засновник:
ОДЕСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР:
Користін О. Є.,
доктор юридичних наук, професор
ЗАСТУПНИК ГОЛОВНОГО РЕДАКТОРА:
Кузніченко С. О., доктор юридичних наук,
професор
ВІДПОВІДАЛЬНИЙ СЕКРЕТАР:
Домброван Н. В.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Бахін В. П., доктор юридичних наук
Берлач А. І., доктор юридичних наук
Берназ В. Д., доктор юридичних наук
Грохольський В.Л., доктор юридичних наук
Меркулова В. О., доктор юридичних наук
Саакян М. Б., доктор юридичних наук

Тарасенко В.Є., доктор юридичних наук
Цвілюк С. А., доктор історичних наук
Цільмак О. М., доктор юридичних наук
Яковенко С. І., доктор психологічних наук
Ярмак Х. П., доктор юридичних наук
Ярмиш О. Н., доктор юридичних наук

Друкується за рішенням
Вченої ради
Одеського державного університету
внутрішніх справ
Протокол № 2 від 06.10.2015 р.

*Журнал входить до переліку наукових фахових
видань, в яких можуть
публікуватися результати дисертаційних
робіт на здобуття наукових ступенів
доктора і кандидата юридичних наук.
Затверджено рішенням Атестаційної колегії
Міністерства від 26 червня 2014 року.*

Друковані матеріали виражають позицію
авторів, яка не завжди поділяється редакційною
колегією. Відповідальність за зміст статті,
достовірність фактів, статистичних даних,
точність викладеного матеріалу покладається на
авторів або осіб, які його подали.

Повне або часткове передрукування матеріалів,
виданих у журналі “Південноукраїнський
правничий часопис”, допускається лише
з письмового дозволу редакції. При
передрукуванні матеріалів посилання на
“Південноукраїнський правничий часопис”
обов’язкове.

Вимоги до авторських оригіналів статей

1. До друку приймаються неопубліковані раніше роботи,
написані українською мовою, обсягом до 1 авт. арк.

2. Будова статті

УДК (універсальний десятиковий класифікатор)

Анотація (до 100 слів).

Ключові слова (3-10 слів).

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв’язок з важ-
ливими науковими чи практичними завданнями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з даної теми, виділен-
ня невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим
присвячується означена стаття.

Формулювання мети статті.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунту-
ванням отриманих наукових результатів.

Висновки з дослідження і перспективи подальших розвідок у
даному науковому напрямі.

Література.

Підпис автора і дата.

3. Технічні вимоги до оформлення статей

Стаття має бути набрана в текстовому редакторі
Microsoft Word. Поля з усіх сторін -20 мм. Шрифт -
Times New Roman 14 з інтервалом 1,5. Посилання на
літературу бажано зазначати безпосередньо в тексті
у квадратних дужках порядковим номером викори-
станого джерела та через кому конкретної сторінки.

4. Паперовий варіант, електронний варіант, завірена
рецензія спеціаліста (кандидата або доктора наук від-
повідного профілю), довідка про автора на окремому
аркуші (прізвище, ім’я, по батькові, адреса, телефони
з кодом міста, науковий ступінь, вчене звання, поса-
да, установа).

Адреса редакції

Україна, 65014, м.Одеса, вул. Успенська, 1
тел. (048) 738-06-13

E-mail: south-ukrainian_law_journal@ukr.net

ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОУСТРОЮ В УКРАЇНІ

Квасневська Н. Д.

У статті на основі аналізу теоретико-правових засад і чинного законодавства виокремлено проблеми адміністративно-правового забезпечення судоустрою в Україні, які підлягають невідкладному вирішенню. Автор зазначає, що недосконалим є закріплення в чинному законодавстві адміністративно-правового статусу апаратів судів загальної юрисдикції, відсутнє в чинному законодавстві чітке визначення апарату суду, на рівні закону не встановлені функції апарату суду та повноваження його працівників. Потребує свого вирішення й питання організації та функціонування суддівського самоврядування. Необхідним є також законодавче врегулювання питань щодо закріплення, розширення й наповнення реальним змістом гарантій безпеки життя та здоров'я працівників апарату суду, а також членів їх сімей.

Ключові слова: *судоустрій, судова реформа, статус суддів, законодавство.*

В статье на основе анализа теоретико-правовых основ и действующего законодательства выделены проблемы административно-правового обеспечения судоустройства в Украине, которые подлежат безотлагательному решению. Автор отмечает, что несовершенным является закрепление в действующем законодательстве административно-правового статуса аппаратов судов общей юрисдикции, отсутствует в действующем законодательстве четкое определение аппарата суда, на уровне закона не установлены функции аппарата суда и полномочия его работников. Требуют своего решения и вопросы организации и функционирования судейского самоуправления. Необходимо также законодательное урегулирование вопросов закрепления, расширения и наполнения реальным содержанием гарантий безопасности жизни и здоровья работников аппарата суда, а также членов их семей.

Ключевые слова: *судоустройство, судебная реформа, статус судей, законодательство.*

On the basis of analysis of theoretical legal principles and existing legislation singled out the problem of administrative and legal support of the judicial system in Ukraine to be urgently addressed. The author notes that imperfect is to consolidate the existing legislation in administrative and legal status of courts of general jurisdiction is not in the current legislation a clear definition of a court, at law establishes the functions and powers of a court of its employees. Requires solved and the organization and functioning of self-government. It is necessary also legislative regulation of issues related to consolidation, expansion and content security guarantees real meaning of life and health court staff and their families.

Keywords: *judiciary, judicial reform, the status of judges, law.*

Серед першочергових реформ, які необхідно впровадити, особлива увага приділяється судовій реформі, метою якої є утвердження такого правопорядку, який

ґрунтується на високому рівні правової культури в суспільстві, діяльності всіх суб'єктів суспільних відносин на засадах верховенства права та захисту прав і свобод людини, а в разі їх порушення - справедливого їх відновлення в розумні строки. Останнє десятиріччя увага української юридичної спільноти була постійно прикута до різноманітних пропозицій щодо реформування судової системи. Проте наразі існує низка актуальних питань, безпосередньо пов'язаних з організацією судоустрою в Україні, які істотно позначаються на ефективності функціонування всієї судової системи й потребують невідкладного вирішення.

Розробкою питань сутності та проблем реалізації судової влади, її структури, місця в системі державної влади, організації роботи судів загальної юрисдикції займалися В.Ф. Бойко, А.Л. Борко, О.В. Гончаренко, М.П. Запорожець, Р.В. Ігонін, Р.О. Куйбіда, В.Ю. Машук, С.Г. Штогун та ін. Проте, незважаючи на значну кількість наукових досліджень у цій сфері, проблеми адміністрування в судовій системі ще не вивчені достатньою мірою: зокрема, поза увагою дослідників залишається низка проблемних питань щодо адміністративно-правового забезпечення судоустрою в Україні. Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу теоретико-правових засад і чинного законодавства виокремити проблеми адміністративно-правового забезпечення судоустрою в Україні, які підлягають невідкладному вирішенню.

Законодавство України не містить визначення поняття "судоустрій". Як не парадоксально, але на рівні Закону України "Про судоустрій та статус суддів" від 7 липня 2010 року № 2453-VI [1] визначення цього терміна не надається, так само як не надавалося й Законом України "Про судоустрій" від 7 лютого 2002 року № 3081-III [2], що втратив чинність. Не відмежовується в нині чинному Законі України "Про судоустрій та статус суддів" питання, які віднесені до судоустрою, від питань, які охоплюються поняттям "статус суддів". Наслідком цього стало те, що в навчальній і науковій літературі відсутня єдина позиція щодо розуміння категорії "судоустрій".

Так, автори навчального посібника "Судоустрій України" ототожнюють такі поняття, як "судоустрій", "система судів", "судова система" та "суди" [3, 36-41]. Визначаючи поняття судоустрою як судову систему, яка охоплює суди та органи й установи, що їх обслуговують, Р.О. Куйбіда вживає й таке поняття, як "система правосуддя", з одночасною характеристикою правосуддя як стану [4, 6]. Аналогічного підходу дотримується й Д.М. Притика [5, 76]. Досліджуючи напрями оптимізації судоустрою України, Л.М. Москвич зазначає, що судоустрій являє собою організаційне оформлення (організаційну побудову) судової системи [6, 25]. І.Є. Туркіна вказує, що судоустрій неправильно розуміти в широкому змісті як "судову систему" країни, тобто як види судів та інших органів судової влади. Дослідниця вважає, що у вузькому розумінні судоустрій - це тільки структура судів. Крім цього, зауважує, що судоустрій найчастіше визначається некоректно - як сукупність норм, що встановлюють завдання, принципи організації й діяльності судів, їхню структуру та компетенцію [7]. Отже, на

сьогодні український законодавець і представники юридичної науки тяжіють до розпорошеності, розрізнення, неуніфікованості термінології.

Використовуючи метод логічного співставлення виокремлених назв розділів, що відносяться до предмета регулювання Закону України “Про судоустрій та статус суддів”, можна дійти до висновку, що словом “судоустрій” охоплюються засади організації судової влади, правосуддя, система судів загальної юрисдикції, система та порядок здійснення суддівського самоврядування, система й загальний порядок забезпечення діяльності судів. З огляду на це “судоустрій” становить собою сукупність норм, які визначають основоположні засади організації та діяльності, завдання, внутрішню будову та компетенцію судів, а також безпосередньо систему судів держави та систему органів, створених для обслуговування цієї системи. Враховуючи мету нашої статті, вважаємо, що адміністративно-правовий аспект у системі судоустрою України проявляється у відносинах щодо виконавчо-розпорядчої діяльності органів судової влади з приводу забезпечення її організації та належного функціонування.

Аналізуючи чинну систему правового регулювання діяльності щодо забезпечення роботи органів судової системи, серед існуючих прогалин і недоліків, які заважають ефективному здійсненню функцій з організації та забезпечення функціонування органів правосуддя України, більшість дослідників відзначають насамперед такі: недостатньо визначений правовий статус основних суб’єктів управлінської діяльності в судах загальної юрисдикції; знаходження фактично поза межами законодавчого регулювання питань фінансового та матеріально-технічного забезпечення судів; майже відсутнє визначення процедур і правил здійснення організаційної роботи у сфері забезпечення функціонування судочинства та ін. [8, 152; 9, 88]. Отже, можна стверджувати, що сучасне українське законодавство, яке регулює адміністративні відносини в цій сфері, знаходиться в недосконалому стані й потребує оновлення, належного узгодження та систематизації.

Насамперед слід зазначити, що недосконалим є закріплення в чинному законодавстві адміністративно-правового статусу апаратів судів загальної юрисдикції. Жоден чинний закон в Україні не визначає структурну побудову суду як органу державної влади, що містить у собі, окрім суддівського корпусу, апарат суду, який очолюється його керівником і складається з відповідних структурних підрозділів. Наприклад, положення ст.ст. 31, 39 Закону України “Про судоустрій та статус суддів”, які встановлюють склад вищих спеціалізованих судів України та Верховного Суду України, не визначають апарати їх складовою частиною [1, ст. 31, 39]. Відсутнє в чинному законодавстві, власне, чітке визначення апарату суду, на рівні закону не встановлені функції апарату суду та повноваження його працівників.

Ціла низка проблемних питань у сфері організації та належного функціонування органів судової влади пов’язана з неузгодженістю окремих положень чинного Закону України “Про судоустрій та статус суддів” з нормами інших законодавчих актів. На необхідність приведення зазначеного закону у відповідність із Бюджетним кодексом України, Кодексом законів про працю України, Законом України “Про державну службу” та іншими нормативно-правовими актами звертають увагу чимало сучасних дослідників [10; 11].

Так, згідно із Законом України “Про судоустрій та статус суддів” керівника апарату місцевого суду та його заступника призначає на посаду та звільняє з посади начальник відповідного територіального управління Державної судової адміністрації України за поданням голови місцевого суду, а керівників апаратів апеляційного суду, вищого спеціалізованого суду, Верховного Суду України та їх заступників - Голова Державної судової адміністрації України за поданням голови відповідного суду [1, 150]. Начальник територіального управління Державної судової адміністрації України за поданням голови місцевого суду застосовує до керівника апарату місцевого суду та заступника керівника апарату місцевого суду заохочення або накладає дисциплінарні стягнення відповідно до закону; присвоює керівнику апарату місцевого суду, його заступнику ранги державного службовця відповідно до законодавства про державну службу [1, 151].

З цього приводу М.В. Маргаритов наголошує, що ці норми не узгоджуються з положеннями ч. 1 ст. 21 Кодексу законів про працю України [12], відповідно до якого трудовий договір є угодою між працівником і власником підприємства, установи, організації або уповноваженим ним органом чи фізичною особою [10, 105]. Положення закону щодо застосування до керівника апарату і його заступника заохочень та накладення дисциплінарних стягнень суперечать положенням Бюджетного кодексу України, за яким розпорядником бюджетних коштів можуть бути виключно, окрім іншого, суди загальної юрисдикції в особі їх керівників [13, 22], адже застосування заохочень і накладення стягнень є дією щодо розпорядження бюджетними коштами конкретного суду. Крім того, слід відзначити й невідповідність положення про присвоєння начальником територіального управління Державної судової адміністрації України керівнику апарату місцевого суду та його заступнику рангів державного службовця чинному законодавству про державну службу, адже згідно із Законом України “Про державну службу” ранги, які відповідають посадам III-VII категорій, присвоюються керівником державного органу, в якому працює державний службовець [14, 26].

Відповідно до Закону України “Про судоустрій та статус суддів” керівник апарату суду призначає на посаду та звільняє з посади працівників апарату суду, застосовує до них заохочення та накладає дисциплінарні стягнення. Добір працівників апарату суду здійснюється на конкурсній основі [1, ст. 152]. Ці положення потребують узгодження як з уже розглянутими нормами Бюджетного кодексу України [13, ст. 22], так і з вимогами Постанови Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року № 169 “Про затвердження Порядку проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців”, за якою рішення про призначення на посаду державного службовця та зарахування до кадрового резерву приймає керівник органу на підставі пропозиції конкурсної комісії протягом місяця з дня прийняття рішення конкурсною комісією [15, п. 32].

Потребує свого вирішення й питання організації та функціонування суддівського самоврядування. Згідно з ч. 2 ст. 124 Закону України “Про судоустрій та статус суддів” суддівське самоврядування є однією з гарантій забезпечення самостійності судів і незалежності суддів. Діяльність органів суддівського самоврядування має сприяти створенню належних організаційних та інших умов для забезпечення нормальної діяльності судів і суддів, утверджувати незалежність суду, забезпечувати

захист суддів від втручання в їхню діяльність, а також підвищувати рівень роботи з кадрами в системі судів.

Серед проблем, що потребують нагального розв'язання, є подальше розширення повноважень органів суддівського самоврядування. Принципове значення має й питання про надання Раді суддів України права законодавчої ініціативи у Верховній Раді України, щоб суддівська спільнота представляла свої інтереси безпосередньо, а не опосередковано. Крім того, система забезпечення формування суддівського корпусу в Україні має бути приведена у відповідність із міжнародними стандартами шляхом розширення повноважень суддівського самоврядування для участі в цих процесах. Залишається невизначеним українським законодавцем і питання про обов'язковість рішень органів суддівського самоврядування для всіх їх форм діяльності та для суддів усіх рівнів [16, 24].

Цікавою видається думка С.Г. Штогуна, який звертає увагу на те, що законодавець, наділяючи широкими правами органи суддівського самоврядування, їх членів та обраних керівників цих органів стосовно судів, голів цих судів і суддів, не вирішив питання захисту для суб'єктів їхньої діяльності - процедуру оскарження їх діяльності або бездіяльності [17, 19]. Ця позиція заслуговує на увагу, оскільки обов'язковість рішень органів суддівського самоврядування породжує цілком справедливий в контексті дотримання принципу демократизму необхідність функціонування правового механізму оскарження відповідних рішень. Особливо це актуально стосовно рішень органів суддівського самоврядування, яке здійснюється опосередковано.

Належне забезпечення діяльності кожного суду впливає на ефективність його функціонування як державного (судового) органу та якості здійснення ним правосуддя. Тому на апарат суду покладається визначений обсяг обов'язків щодо створення умов для своєчасного отримання суддями документів, які потребують процесуального реагування, з метою розгляду скарг і справ у розумні строки, оптимізації судового навантаження тощо. Як зазначає з цього приводу Р.І. Кирилюк, завдання організаційного забезпечення діяльності судів є загальнодержавним і його вирішення є складовою державної політики у сфері судоустрою [18, 42-48].

Аналіз сучасного стану організації забезпечення діяльності органів судової влади дає підстави стверджувати про наявність цілої низки проблем, серед яких, насамперед, слід відзначити: недостатньо визначену організаційну структуру апарату суду, відсутність або недостатній рівень розробки та впровадження стандартів щодо рівня знань і навичок, кваліфікаційних вимог до працівників і керівників апарату суду, відсутність організації спеціальної підготовки керівників і працівників апарату суду, недостатнє інформаційне, фінансове, матеріально-технічне й соціально-побутове забезпечення діяльності апарату суду тощо. Розв'язання зазначених проблем потребує здійснення низки заходів правового та організаційного характеру, що дозволить суттєво підвищити фаховий рівень працівників апарату суду й забезпечити таким чином ефективну роботу органів судової влади України.

Необхідним є також законодавче врегулювання питань щодо закріплення, розширення й наповнення реальним змістом гарантій безпеки життя та здоров'я працівників апарату суду, а також членів їх сімей шляхом установлення дієвого механізму реалізації цих гарантій,

установлення належного рівня матеріального забезпечення працівників апаратів судів загальної юрисдикції, який відповідатиме рівню їх трудового навантаження [11, 10].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що за останні роки з метою прискорення процесу реформування судової системи було започатковано реалізацію низки державних програм з використанням сучасних інноваційних форм і методів, спрямованих на ефективне функціонування судоустрою. Однак слід констатувати, що багато питань, пов'язаних з організацією судоустрою в Україні, залишилися поза увагою й потребують вирішення на законодавчому рівні.

Безсистемність закріплення широкого спектру окремих норм з питань адміністративно-правового забезпечення судоустрою в різних нормативно-правових актах створює суттєві труднощі в їх застосуванні, що висуває на перший план завдання не тільки оновлення, а й узгодження та систематизації з метою формування логічно побудованого й завершеного законодавства в цій сфері. З цього приводу А.Л. Борко відмічає, що узгодженість і цілісність адміністративно-правового забезпечення є необхідним компонентом належного функціонування судової системи України, попереджаючи фрагментарність, неточність, колізійність і суперечливість його адміністративно-правових засад і забезпечуючи при цьому динамічний розвиток цієї сфери правовідносин [19, 170].

Отже, наведені вище проблеми адміністративно-правового забезпечення судоустрою ще потребують свого подальшого дослідження та вдосконалення. Але одне безперечно - реальне їх вирішення має стати одним з важливих чинників, що сприятиме побудові сучасної моделі судового управління, яка на засадах дотримання принципу незалежності суддів буде сприяти підвищенню авторитету суду, відновленню довіри до його рішень.

Література

1. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 7 липня 2010 року № 2453-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2010. - № 41-42, № 43, № 44-45. - С. 529.
2. Про судоустрій: Закон України від 7 лютого 2002 року № 3081-III // Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 27-28. - Ст. 180.
3. Молдован В.В., Мельник С.М. Судоустрій України: Навч. посібник. - К.: Алерта, 2013. - 280 с.
4. Куйбіда Р.О. Реформування правосуддя в Україні: стан і перспективи: Монографія. - К.: Атіка, 2004. - 288 с.
5. Притика Д.Д. Створення науково обґрунтованої системи правосуддя в Україні - головна мета судової реформи / Д.Д. Притика // Право України. - 2009. - № 12. - С. 76.
6. Москвич Л.М. Напрями оптимізації судоустрою України / Л.М. Москвич // Вісник Верховного Суду України. - 2011. - № 4 (128). - С. 25-31.
7. Туркіна І.Є. Типології правових систем і роль органів судової системи в механізмі держави / І.Є. Туркіна. - [Електронний ресурс]: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/tppd/2012_10/zmist/R_1/04%20Turkina.pdf.
8. Стрижак А.А. Державне управління забезпеченням діяльності судів загальної юрисдикції: дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.07 / Стрижак Андрій Андрійович; Ін-т законодавства ВР України. - К., 2005. - 183 с.
9. Туркіна І.Є. Правове регулювання забезпеченням діяльності органів судової влади в державному управлінні / І.Є. Туркіна // Кластери як інструмент регіонального

розвитку : матеріали наук.-практ. семінару (м. Феодосія, 16-20 липня 2012 р.) / за ред. проф. В.В. Мамонової. - Х.: ХарПІ НАДУ, 2012. - С. 87-89.

10. Маргарітов М.В. Щодо неузгодженості окремих положень Закону України "Про судоустрій і статус суддів" з нормами інших законодавчих актів / М.В. Маргарітов // Вісник Вищої ради юстиції. - 2010. - № 4. - С. 105-108. - [Електронний ресурс]: http://www.vru.gov.ua/Docs/visnik04_09.pdf.

11. Рекомендації науково-практичної конференції "Організація роботи та адміністрування в господарських судах України" / ухвал. у м. Харкові 24.04.2013 р. - 12 с. - [Електронний ресурс]: <http://vgsu.arbitr.gov.ua/pages/140>.

12. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 року № 322-VIII. - [Електронний ресурс]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.

13. Бюджетний кодекс України від 08 липня 2010 року // Відомості Верховної Ради України. - 2010. - № 50-51. - С. 572.

14. Про державну службу: Закон України від 16 грудня 1993 року № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 52. - С. 490.

15. Про затвердження Порядку проведення конкурсу на заміщення вакантних посад державних службовців: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 лютого 2002 року № 169. - [Електронний ресурс]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/169-2002-п>.

16. Вільгушинський М.Й. Суддівське самоврядування та його вплив на діяльність судів загальної юрисдикції / М.Й. Вільгушинський // Адвокат. - 2013. - № 5 (152). - С. 21-24.

17. Штогун С.Г. Суддівське самоврядування як конституційна гарантія незалежності та недоторканості суддів / С.Г. Штогун // Право України. - 2004. - № 6. - С. 18-20.

18. Кирилюк Р.І. Про сутність категорії "організаційне забезпечення" щодо діяльності судів / Р.І. Кирилюк // Публічне право. - 2012. - № 2. - С. 42-48.

19. Борко А.Л. Сутність та особливості сучасного адміністративно-правового регулювання функціонування судової системи України / А.Л. Борко // Актуальні проблеми права: теорія і практика. - 2013. - № 26. - С. 169-176.

Квасневська Н.Д.,
кандидат юридичних наук,
докторант Державного науково-дослідного
інституту МВС України
Надійшла до редакції: 08.09.2015

УДК 342.951:351.82

ГЕНДЕРНЕ КВОТУВАННЯ ЯК НАПРЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В АДМІНІСТРАТИВНО-ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

Ковальова О. В.

Стаття присвячена дослідженню сутності та доцільності гендерного квотування як напрямку реалізації державної гендерної політики в адміністративно-політичній сфері. Доведено, що паритетне представництво жінок і чоловіків в органах публічної адміністрації є важливим чинником адекватного впливу на прийняття рішень стосовно всіх напрямів розвитку країни. Особлива увага приділена аналізу діючого нормативного регламентування гендерного квотування як тимчасового заходу в межах реалізації політики рівних прав і можливостей, зроблено висновок про його недосконалість. Доведено важливість супроводження впровадження гендерного квотування широкою просвітницькою діяльністю.

Ключові слова: гендерне квотування; гендерна політика; адміністративно-політична сфера; позитивні дії; паритетне представництво; кадрова політика; просвітницька діяльність.

Статья посвящена исследованию сущности и целесообразности гендерного квотирования как направления реализации государственной гендерной политики в административно-политической сфере. Доказано, что паритетное представительство женщин и мужчин в органах публичной администрации является важным фактором адекватного влияния на принятие решений по всем направлениям развития страны. Особое внимание уделено анализу действующего нормативного регламентирования гендерного квотирования как временной меры в рамках

© О.В. Ковальова, 2015

реализации политики равных прав и возможностей, сделан вывод о его несовершенстве. Доказана важность сопровождения внедрения гендерного квотирования широкой просветительской деятельностью.

Ключевые слова: гендерное квотирование; гендерная политика; административно-политическая сфера; положительные действия; паритетное представительство; кадровая политика; просветительская деятельность.

The article investigates the nature and feasibility of gender quotas as a direct implementation of national gender policy in the administrative and political sphere. Proved that parity representation of women and men in public administration is an important factor adequately influence decision-making in relation to all areas of the country. Particular attention is paid to the analysis of existing normative regulation of gender quotas as a temporary measure within the implementation of the policy of equal rights and opportunities, concluded its imperfections. Importance support the introduction of gender quotas broad educational activities.

Keywords: gender quotas; gender policy; administrative and political sphere; affirmative action; parity representation; personnel policies; educational activities.

Україна ратифікувала ряд основних міжнародних документів стосовно забезпечення рівних прав і можливостей для чоловіків і жінок та визначила забезпечення гендерної рівності як важливу складову

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

подальшого розвитку країни й один з пріоритетів державної політики. Формування та належна реалізація гендерної політики (політика держави, яка спрямована на забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків [1]) в Україні потребує здійснення системи організаційно-правових заходів, зокрема: 1) розробки та прийняття концептуальної стратегії розвитку гендерної політики в Україні з дотриманням європейських стандартів; 2) внесення змін у нормативно-правове та інституціональне забезпечення координування процесами розробки та впровадження гендерної політики в Україні; 3) впровадження в національне правове поле стратегічних європейських документів щодо гендерної рівності; 4) впровадження в навчальні програми підготовки та перепідготовки кадрів органів публічної адміністрації тренінгів з питань гендерної політики; 5) проведення соціологічних, правових та інших досліджень, семінарів, круглих столів і конференцій з питань гармонізації європейського на українського національного законодавства щодо гендерної рівності; 6) модернізації системи оплати праці та пенсійного забезпечення, запровадження гнучких робочих графіків з метою гармонізації професійного й приватного життя як для чоловіків, так і для жінок; 7) підвищення рівня зайнятості населення, зменшення рівня безробіття, скорочення сегрегації на ринку праці; 8) запровадження законодавчих, регуляторних і стимулюючих заходів для досягнення гендерного балансу в процесі прийняття управлінських рішень.

Успішне впровадження й регулювання гендерних відносин у суспільстві передбачає утвердження цінності гендерної рівності як у суспільстві загалом, так і в різних сферах його життєдіяльності (адміністративно-політичній, економічній, соціально-культурній тощо) та інституцій зокрема. Це, насамперед, недопущення гендерної дискримінації, забезпечення рівної участі жінок і чоловіків у прийнятті суспільно важливих рішень (насамперед у сфері політики й загалом на ринку праці), забезпечення рівних можливостей для жінок і чоловіків щодо поєднання професійних і сімейних обов'язків, унеможливлення проявів гендерного насильства тощо [2, 5]. Останнім часом в українському суспільстві в межах соціально-культурного напрямку реалізації державної гендерної політики починає приділятися увага інформаційно-просвітницьким кампаніям, спрямованим на подолання гендерних стереотипів у суспільстві та зміну суспільного ставлення до важливості встановлення гендерної рівності. У свою чергу, у межах адміністративно-політичного напрямку реалізації державної гендерної політики застосовуються певні заходи по запровадженню інституційного механізму забезпечення гендерної рівності.

Так, згідно з Указом Президента України від 6 квітня 2011 р. Міністерство соціальної політики України є спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків. Зокрема, за питання забезпечення гендерної політики відповідає відділ гендерної політики Департаменту сімейної, гендерної політики та протидії торгівлі людьми Міністерства соціальної політики України. На місцевому рівні діють міжвідомчі ради з питань сімейної політики, забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, запобігання насильству в сім'ї, протидії торгівлі людьми. Однак у місцевих державних адміністраціях та органах

місцевого самоврядування немає єдиної структури, яка б відповідала за цей напрям роботи. Існують міста і райони, де немає уповноважених (координаторів) з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, відсутні консультативно-дорадчі органи, проблемами подолання дискримінації за ознакою статі або взагалі ніхто не займається, або робота проводиться формально [3, 9].

Забезпечення гендерної рівності є важливою складовою розвитку та одним з пріоритетів державної політики України, яка ратифікувала ряд основних міжнародних документів стосовно забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок. Основою забезпечення гендерної рівності в Україні є ряд міжнародних документів (Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, Цілі розвитку тисячоліття ООН та ін.) та національних нормативно-правових актів (Конституція України, Закон України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків", Державна програма забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків на період до 2016 року та ін.).

У Законі України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" закріплений механізм забезпечення рівних прав і можливостей чоловіків і жінок. В окремих розділах цього Закону зазначено про напрями забезпечення гендерної рівності в окремих сферах публічного життя, зокрема громадсько-політичній (участь у виборчому процесі, державній службі та органах місцевого самоврядування), соціально-економічній (у працевлаштуванні, у сфері підприємництва, соціального захисту), у сфері освіти [4]. У щорічному Звіті з глобального гендерного розриву (який готується Світовим економічним форумом) зазначено, що спостерігається істотний прогрес у зменшенні розриву між доступом жінок і чоловіків у різних сферах, окрім політичної - доступу до вищих щаблів влади, що є проблемою для переважної більшості країн світу. Як наслідок, жінки мають обмежені можливості впливати на прийняття рішень, що стосуються їхнього життя, життя оточуючих та всієї країни. За умови відсутності жінок у владі не береться до уваги думка й інтерес половини людства. Прояви гендерної нерівності в державному управлінні спричиняють наслідки зниження економічного зростання та занепад соціальної сфери. Результати досліджень демонструють, що існує позитивна кореляція між участю жінок у політиці та покращенням рівня життя людей [5]. Існують такі тенденції у світі, що в тих парламентах, де більше жінок, рівень корупції знижується [6]. Отже, реалізація гендерної політики має стати дієвим засобом подолання бідності та впровадження ефективного державного управління. Паритетне представництво жінок і чоловіків в органах публічної адміністрації є важливим чинником адекватного впливу на прийняття рішень стосовно всіх напрямів розвитку країни.

На думку експертів, гендерна політика не є пріоритетною для України. Рушійною силою гендерних перетворень є українські та міжнародні організації, численні проекти з гендерної проблематики, що фінансуються зовнішніми донорами [3, 9].

Загалом можна виділити два основні сценарії успіху втілення цінності гендерної рівності: так звану "дію знизу" (наявність консолідованого жіночого руху, здатного ефективно лобіювати залучення жінок) і "дію згори" (підтримувальну державну політику й позитивне

ставлення партій до ґендерної рівності). Державна політика підтримки жінок втілюється, передусім, через ґендерні квоти як тимчасові підтримувальні дії задля збільшення кількості жінок у політиці [2, 23]. Індія - приклад того, що може трапитися на місцевому рівні. 10-15 років тому, коли було прийнято ґендерні квоти на рівні сіл, на національному рівні ситуація була малоперспективна. Наразі півтора мільйона жінок в Індії залучені до політики на місцевому рівні, що називають "мовчазною революцією". Вони працюють над поліпшенням санітарних умов, розвитком освіти, тобто над потребами своїх спільнот. Однак це стало першим кроком до розв'язання проблеми малого представництва жінок у політиці [5]. Якщо подивитися на ті країни, які досягли прогресу в доступі жінок до політики, то це їм вдалося передусім завдяки так званім підтримувальним (позитивним) діям. Більшість країн ЄС прийняли чи то законодавчі, чи то добровільні партійні квоти, які надають можливість жінкам долати структурні бар'єри доступу до політики [2, 5].

В Україні також одним із напрямів реалізації державної ґендерної політики в адміністративно-політичній сфері є застосування "позитивних дій" як спеціальних тимчасових заходів, спрямованих на усунення дисбалансу між можливостями жінок і чоловіків реалізовувати рівні права, надані їм Конституцією і законами України. У Законі України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків" зазначається, що позитивні дії не вважаються дискримінацією за ознакою статі, дозволяється застосування позитивних дій з метою досягнення збалансованого представництва жінок і чоловіків на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування з урахуванням категорій посад службовців. Однак ця норма, як загалом і весь Закон, носить скоріше декларативний характер, адже відсутні реальні механізми реалізації політики ґендерної рівності, зазначені в його статтях, а також не передбачено відповідальності за його порушення.

14 липня 2015 року Верховна Рада ухвалила новий закон "Про місцеві вибори", до якого вперше було внесено європейську норму щодо обов'язкового представництва в списку кандидатів не менше 30 % представників однієї статі. Міжфракційне депутатське об'єднання "Рівні можливості" (було створене у Верховній Раді України 6 грудня 2011 року) наголошує на тому, що ця норма носить не рекомендаційний, а обов'язковий характер. Більшість українських і міжнародних експертів зауважують, що якщо норма про 30 % представництво буде виконана належним чином, склад міських та обласних рад може якісно змінитись за рахунок обрання більшої кількості жінок-депутаток. Це, у свою чергу, допоможе посилити позиції жінок на рівні місцевих громад і в подальшому сприятиме зміні застарілих уявлень про роль жінок у політиці. Тож сумлінне виконання політичними силами норми про ґендерне квотування може стати дійсно важливим кроком до більш рівноправної участі жінок у прийнятті політичних рішень [7]. Запровадження ґендерної квоти було високо оцінене українськими й закордонними експертами, міжнародними організаціями, а також представниками Ради Європи. Ґендерне квотування як тимчасовий захід є частиною політики рівних прав і можливостей, а отже, важливою умовою європейської інтеграції України й виконання взятих Україною міжнародних зобов'язань.

Проте недосконалість формулювання зазначеної

норми призвела до того, що деякі політичні партії номінально виконують її вимогу, включаючи жінок до непрохідної частини виборчого списку. Крім того, недотримання ґендерної квоти не зазначена як пряма підстава для неприйняття документів від політичної партії. Це призвело до того, що у своєму Роз'ясненні Центральна виборча комісія визнала неможливість відмови в реєстрації кандидатів у разі недотримання місцевою організацією партії положень законодавства щодо ґендерної квоти у виборчих списках.

Цікаво, що Київський апеляційний адміністративний суд прийняв два кардинально протилежних рішення щодо цього Роз'яснення Центральної виборчої комісії. Рішення суду, в якому Роз'яснення Центральної виборчої комісії визнається не чинним, базується на позиції щодо загальнообов'язковості положень законодавства щодо ґендерної квоти та їх поширення на всі правовідносини в межах виборчого процесу, зокрема щодо реєстрації або відмови в реєстрації кандидатів. Натомість в іншому рішенні цього ж суду вказується, що положення виборчого закону щодо ґендерної квоти є декларативним, оскільки не передбачено санкції за його недотримання місцевими організаціями партій під час складання виборчого списку. Наявність двох рішень суду з одного питання, що суперечать одне одному, загострила й так наявну проблему двозначності окремих положень Закону України "Про місцеві вибори", який був прийнятий Верховною Радою України менше ніж за два місяці й підписаний Президентом України менше ніж за місяць до початку виборчого процесу. Крім цього, більшої гостроти набула проблема неоднакового трактування територіальними виборчими комісіями положень законодавства щодо ґендерної квоти у виборчих списках, яка проявлялася й до виникнення відповідних судових рішень [8].

Звісно, передбачення реального механізму забезпечення ґендерного квотування, тобто впровадження ґендерної квоти в прохідній частині виборчого списку, за невиконання якої передбачається неприйняття документів від політичної партії, це лише перший, однак надзвичайно важливий, крок на шляху до реального запровадження ґендерної рівності в Україні.

Реалізація державної ґендерної політики має передбачати системну роботу органів публічної адміністрації, наукових установ, засобів масової інформації та організацій громадянського суспільства, яка повинна включати: реалізацію принципів ґендерної рівності в усіх сферах життя; зміну стереотипів кадрової політики; планування ефективного використання людського потенціалу в усіх галузях економіки тощо.

Одним з визначальних принципів ґендерного підходу має стати визначення кола осіб, які розробляють і приймають управлінські рішення, хто значною мірою може визначати напрями розвитку держави та регіону, а також результати розроблених програм і проєктів. З цієї точки зору важливим чинником адекватного впливу на прийняття рішень стосовно всіх напрямів розвитку країни повинно бути паритетне представництво жінок і чоловіків в органах державної влади та місцевого самоврядування.

Інтеграція принципів ґендерних стандартів у стратегію державної кадрової політики вимагає чіткого визначення таких шляхів реалізації:

гармонізація українського законодавства згідно з європейськими вимогами щодо ґендерної рівності; включення ґендерної проблематики в усі державні плани й програми;

послідовне проведення політики позитивних дій щодо забезпечення ґендерної рівності на ринку праці, у соціальній і політичній сфері;

розвиток стратегій створення ґендерних бюджетів на національному, регіональному й локальному рівнях, які забезпечать ліквідацію розриву між політичними деклараціями щодо запровадження ґендерної рівності й бюджетними асигнуваннями;

запровадження систематичних тренінгів з питань ґендерної рівності для всіх категорій державних службовців і посадових осіб місцевого самоврядування, інтегрування ґендерних перспектив у політику розвитку кадрів усіх галузей економіки;

запровадження системного аналізу ґендерного впливу в усіх секторах державного втручання;

систематичне проведення ґендерного аналізу державної політики;

належне нормативне закріплення введення ґендерних квот на представництво жінок і чоловіків в органах влади усіх рівнів.

Крім того, обов'язково в Україні має проводитись більш широка просвітницька діяльність для того, щоби більше жінок потрапляли до органів влади. Адже значною проблемою залишається стійкість стереотипів щодо розподілу ролей чоловіків і жінок у суспільстві та сім'ї. Важливо мотивувати жінок використовувати механізми ґендерного квотування, які надає держава, намагатися потрапити у владні структури, займати керівні посади задля сприяння сталому розвитку регіонів та впровадженню ефективного державного управління.

Література

1. Левченко К.Б. Національний механізм формування та впровадження ґендерної політики в Україні: історико-правовий огляд / К.Б. Левченко. - Х.: Видавництво Національного ун-ту внутрішніх справ, 2003. - 44 с.

2. Марценюк Т. Ґендерна політика Європейського Союзу: загальні принципи та найкращі практики. - К.: МЦПД, 2015. - 36 с.

3. Восьма періодична Доповідь про виконання Україною Конвенції ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 2014 / Міністерство соціальної політики України. [Електронний ресурс]: http://mlsp.kmu.gov.ua/labour/control/uk/publish/category?cat_id=160780.

4. Закон України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків". [Електронний ресурс]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2866-15/print1443032851007931>.

5. Марценюк Т. Меланн Вервир: "Я вважаю, що Україна заслуговує кращого!" [Електронний ресурс]: http://gazeta.dt.ua/SOCIETY/melann_vervir_ya_vvazhayu_scho_ukrayina_zaslugovue_kraschogo.html.

6. Крістіна Вілфор. Країни, де в політиці більше жінок, менш корумповані. [Електронний ресурс]: <http://hromadskeradio.org/gromadska-hvylya/krayiny-de-v-polityci-bilshe-zhinok-mensh-korumpovani-ekspertka-kristina-vilfor>.

7. Заява МФО "Рівні можливості" про випадки недотримання 30 % ґендерної квоти на місцевих виборах окремими учасниками виборчого процесу. [Електронний ресурс]: https://drive.google.com/file/d/0B7VdX7_1U7MkVWlwTTLvdLatQXc/view?pli=1.

8. Хаос із застосуванням ґендерної квоти на місцевих виборах є прямим наслідком безсистемності законодавчої роботи парламенту. [Електронний ресурс]: <http://www.oporaua.org/news/8607-haos-iz-zastosuvannjam-gendernoji-kvoty-na-miscevyh-vyborah-je-prjamym-naslidkom-bezsystemnosti-zakonodavchoji-roboty-parlamentu-opora>.

Ковальова О.В.,
кандидат юридичних наук,
заступник начальника кафедри АП та АП
ОДУВС
Надійшла до редакції: 25.08.2015

УДК 347/96(477)

КОМПЛЕКСНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ

Кубаєнко А. В.

У статті розглядаються проблеми, спільні для процесу реформування системи правоохоронних органів, що розуміється з точки зору сучасного українського законодавства, а також пропонуються деякі способи їх можливого рішення з метою підвищення ефективності діяльності вказаної системи.

Ключові слова: правоохоронні органи, система правоохоронних органів, реформа системи правоохоронних органів, оцінка ефективності діяльності правоохоронних органів.

В статье рассматриваются проблемы, общие для процесса реформирования системы правоохранительных органов, понимаемой с точки зрения современного украинского законодательства, а также предлагаются некоторые способы их возможного решения с целью повышения эффективности деятельности указанной системы.

Ключевые слова: правоохранительные органы, система правоохранительных органов, реформа

системы правоохранительных органов, оценка эффективности деятельности правоохранительных органов.

The article deals with problems common to the process of reforming the law enforcement system, understood in terms of contemporary Ukrainian legislation, and suggests some ways to their possible solutions in order to increase the effectiveness of the above-mentioned system.

Keywords: law enforcement, law enforcement system, the reform of the law enforcement system, evaluation of the effectiveness of law enforcement.

Однією з основних задач процесу реформування системи правоохоронних органів є підвищення ефективності їх діяльності. Однак критерій ефективності по-різному визначається суспільством і державою.

Проблемні питання реформування системи правоохоронних органів висвітлювалися в наукових працях вітчизняних і закордонних учених: С.С. Алексєєва,

© А.В. Кубаєнко, 2015

В.Б. Авер'янова, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, І.Ю. Богдановської, І.В. Бондаренка, В.С. Венедиктова, Ю.М. Козлова, М.І. Коцюбри, В.В. Копейчикова, Р.З. Лівшиця, О.М. Музичука, І.В. Опришка, В.М. Плішкіна, В.М. Сінюкова, Л.А. Сидорчука, О.Ф. Скакун, М.В. Цвіка та ін. Проте саме зараз постала з особливою гостротою, незалежно від умов реформування правоохоронних органів, проблема забезпечення правопорядку в державі й дотримання прав і свобод громадян. До них на сьогодні належить корупція та транснаціональна злочинність. У процесі реформування правоохоронних структур необхідно запровадити механізм унеможливлення їх використання в політичній діяльності та дієві способи запобігання корупції всередині цих відомств.

Сьогодні не існує єдиної, аргументованої позиції не тільки у відношенні ефективності реформ системи правоохоронних органів, їх основних недоліків і досягнень, а й у відношенні того, які органи взагалі можна вважати правоохоронними.

Для іноземних фахівців процес реформування виглядає дуже складним, що, у свою чергу, може призводити до появи в них негативних поглядів, навіть на найбільш загальні реформи, які мають відношення до системи правоохоронних органів. Так, Ю. Хаскі вважає, що основним “двигуном” реформ в Україні є Президент і невелика група експертів, які працюють з ним, відзначаючи відсутність зацікавленості в проведенні правової реформи з боку суддів, бізнесу та юридичної спільноти.

На думку С. Холмса, “правова реформа в Україні не має політичної та соціальної бази” [1, 195].

Сьогодні постала необхідність конкретизувати перелік органів, що відносяться до правоохоронних, на підставі чинного законодавства. На нашу думку, сьогодні, визначаючи склад системи правоохоронних органів, необхідно керуватися положеннями Закону України “Про держаний захист працівників суду та правоохоронних органів” від 23.12.1993 року, який визначає, що правоохоронними органами є органи прокуратури, внутрішніх справ, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [2]. Отже, систему правоохоронних органів держави складають спеціально уповноважені державні органи, які забезпечують додержання та реалізацію прав і свобод громадян, законності та правопорядку з додержанням установлених законом правил і процедур відповідно до своєї компетенції [3, 48].

Виходячи з указанного розуміння системи правоохоронних органів, вважаємо важливим і актуальним завданням вивчення ряду загальних проблем, властивих для цієї системи. На наш погляд, сьогодні залишаються малодослідженими саме комплексні підходи до вирішення проблем реформування системи правоохоронних органів, а наявні наукові дослідження переважно пов'язані з вирішенням проблем реформування окремо взятих елементів указаної системи.

Переходячи до вивчення найбільш загальних проблем, властивих процесу реформування системи правоохоронних органів, необхідно більш детально зупинитися на проблемі оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів, властивій як для найбільш загальних

реформ вказаної вище системи, так і для реформ її окремих елементів.

Розглянута проблема, на наш погляд, має, як мінімум, дві найважливіші особливості.

По-перше, важливо відзначити, що не існує офіційного “реєстру” результатів реформи й офіційних оцінок їх реальності, значущості та корисності. Отже, сьогодні оцінка результатів реформ, як з боку держави, так і з боку суспільства ускладнена і в чомусь суб'єктивна.

По-друге, у зв'язку зі суб'єктивним характером оцінки ефективності проведених реформ, виникають значні розбіжності між їх оцінкою, що проводиться державними органами (зокрема, які безпосередньо займаються реалізацією цих реформ) і представниками суспільства (громадськими об'єднаннями).

Сформована ситуація з відсутністю системи оцінки ефективності проведених реформ у системі правоохоронних органів не може не викликати побоювання, оскільки невміння правоохоронних органів об'єктивно оцінювати власну діяльність виступає значною перешкодою при проведенні реформ, розумінні їх сенсу, цілей, завдань і отримання від них очікуваних результатів, спрямованих на підвищення ефективності їх роботи.

Другою не менш важливою проблемою для процесу реформування системи правоохоронних органів є кадрово-ва робота. Ця проблема знаходить своє відображення в більшості вивчених нами наукових публікацій, які висвітлюють тематику реформування правоохоронних органів. До найбільш поширених кадрових проблем різних правоохоронних органів авторами відносяться: відтік кваліфікованих кадрів, неправильна розстановка пріоритетів у професійній діяльності, неефективність супідрядності й виконання рішень, збої в системі наступності кадрів, деформація правової свідомості кадрів, подвійність підпорядкованості, висока кадрова некомплектність і низький рівень юридичної підготовки, проблеми професійного навчання фахівців, недостатня кількість ВНЗ, що готують кадри для ряду правоохоронних органів, малий обсяг підготовки ними кадрів і т.д.

Таким чином, для правоохоронних органів очевидний широкий ряд загальних проблем з кадровим складом. При цьому органи, кадрову систему якого можна було б поставити в приклад іншим органам, на нашу думку, не існує, незважаючи на те, що свої позитивні напрацювання в області роботи з кадровим складом є у всіх без винятку правоохоронних органів. Викладене означає, що вирішення кадрового питання потребує єдиного підходу, з урахуванням специфіки діяльності конкретних правоохоронних органів.

Третьою найважливішою проблемою можна виділити відсутність комплексного законодавчого підходу до регулювання процесів проведення реформ системи правоохоронних органів, їх контролю, аналізу та удосконалення.

Незважаючи на те, що правоохоронні органи утворюють окрему систему, єдиного підходу до її реформування до теперішнього часу не існує. На наш погляд, наразі необхідність створити комплексний нормативний акт у вигляді концепції або стратегії реформування системи правоохоронних органів на кілька років вперед, як це робиться стосовно реформи судової системи або реформ окремих правоохоронних органів.

Ми глибоко переконані в тому, що надання правового статусу вказаній реформі вкрай важливо, тому що від цього багато в чому буде залежати її сприйняття в суспільстві.

Результати соціологічних опитувань свідчать про те, що реформи, більшою мірою підкріплені законодавчо, мають більш зрозумілий характер в очах суспільства й характеризуються як більш ефективні. Про це, зокрема, свідчить порівняння результатів соціологічних опитувань щодо ефективності правової та адміністративної реформ. Так, соціологічні опитування щодо результатів правової реформи характеризуються меншою ефективністю, ніж результати адміністративної реформи, що має більш широку нормативно-правову базу [4, 145].

Отже, надання реформі системи правоохоронних органів правового статусу, на наш погляд, буде значною мірою сприяти більш ясному її сприйняттю в суспільстві й державі, підвищить її ефективність, а також дозволить комплексно вирішувати ряд загальних проблем, властивих для системи правоохоронних органів.

Зважаючи на викладене, можна виділити четверту загальну проблему реформування системи правоохоронних органів, якою, на нашу думку, є низький рівень взаємодії держави з суспільством при її проведенні. Насамперед це виражається в недостатній інформованості громадськості про цілі, завдання, досягнення та недоліки проведених реформ системи правоохоронних органів, незважаючи на те, що в суспільства є зацікавленість у цьому.

Разом з тим, враховуючи важливість громадської участі в процесі проведення реформ, на нашу думку, необхідним є створення ефективного інституту, що передбачає врахування думки громадян при здійсненні діяльності державних органів і виборі напрямів їх реформування, а також інституту освідомлення громадян державою про плановані та проведені реформи.

Інститути участі суспільства в законодавчому процесі та процесі діяльності органів держави давно активно застосовуються за кордоном. Так, у Франції ще в 1997 році була розроблена "Хартія якості послуг", якою громадянам надається право на участь в оцінці досягнутих результатів. Крім цього, більше ніж у 70 країнах відкрито електронний доступ до обговорення як чинного законодавства, так і проектів нормативних актів органів виконавчої влади. Наприклад, у США мається інформаційний Інтернет сайт www.regulations.gov, підтримуваний Урядом [5, 36].

Підводячи підсумок, необхідно відзначити, що, на нашу думку, сучасні потреби розвитку правоохоронних органів, які є складовою системи органів держави, передбачають створення комплексного нормативно-правового акта, що закріплює концепцію або стратегію проведення ряду необхідних реформ. Таке рішення покликане комплексно визначити основні цілі й завдання реформ системи правоохоронних органів, задати основні орієнтири розглянутої реформи. Крім того, такий нормативно-правовий акт, на наш погляд, сприятиме формуванню єдиного уявлення громадськості про систему правоохоронних органів і основні напрямки її розвитку.

Крім цього, вважаємо за необхідне приділяти більше уваги вирішенню кадрових питань по мірі реалізації реформ системи правоохоронних органів, оскільки кадровий склад правоохоронних органів безпосередньо й значним чином впливає на їх ефективність. Вважаємо можливою реалізацію цієї пропозиції шляхом розрахунку та створення необхідної кількості навчальних місць у ряді ВНЗ, які б повністю покривали кадрову потребу. Крім цього, вважаємо за необхідне створення кадрового резерву для всіх правоохоронних органів, ужиття заходів додаткового аналізу й коригування обов'язкових вимог

до періодичного підвищення кваліфікації та переатестації співробітників правоохоронних органів.

Крім того, вважаємо за необхідне якнайшвидше прийняти законопроект "Про правоохоронні органи України", який покликаний законодавчо закріпити правовий статус працівника правоохоронних органів.

Додатково вважаємо за необхідне підвищення ступеня інформованості суспільства про проведені реформи системи правоохоронних органів. Цьому, на нашу думку, може сприяти створення спеціального загальнодоступного електронного правового ресурсу. Доцільно наділити такий ресурс офіційними коментарями посадових осіб державних органів, з яких можна було б більш повно зрозуміти зміст і призначення тієї чи іншої реформи.

Указаний ресурс зможе допомогти відокремити в правосвідомості людей реформи від поточного вдосконалення законодавства, а також і в державі з'явиться додаткова можливість оцінки громадської думки для подальшого коректування курсу проведених реформ. Відповідальність за ведення такого електронного ресурсу, на наш погляд, доцільно покласти на Міністерство юстиції України.

Не менш важливо вдосконалювати механізми оцінки ефективності діяльності правоохоронних органів, з обов'язковим урахуванням думки громадськості, по можливості уникаючи внутрішньовідомчого й формального підходів до її оцінки. Крім того, на базі оцінки ефективності тієї чи іншої реформи повинна будуватися систематизація її результатів з подальшою їх доробкою й удосконаленням, зокрема шляхом унесення змін у конкретні нормативно-правові акти.

Література

1. Паньонко І.М. Причини та заходи щодо реформування правоохоронних органів України [Текст] / І.М. Паньонко // Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Юридичні науки. - 2014. - № 801. - С. 195-201.
2. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: закон України від 23.12.1993 р. № 3781-XII із змін., внес. згідно із законами України: за станом на 25.01.2015, 1698-18 - [Електронний ресурс]: <http://zakon.rada.gov.ua>.
3. Правоохоронні органи України: поняття та функції / Д.І. Бородін // Юридичний вісник. Повітряне і космічне право. - 2015. - № 2. - С. 47-51.
4. Медведєв О.В. Напрямки реформування правоохоронних органів [Текст] / О.В. Медведєв // Право і суспільство. - 2014. - № 1.2. - С. 144-149.
5. Передерій О.С. Пріоритети діяльності правоохоронних органів України у світлі активізації європейської інтеграції [Текст] / О.С. Передерій // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право. - 2015. - № 1151, вип. 19. - С. 37-39.

Кубаєнко А.В.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративної
діяльності ОВС та економічної безпеки
ОДУВС
Надійшла до редакції: 03.09.2015

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

Кузнiченко О. В.
Свирiпа І. В.

Визначені окремі напрямки реформування системи органів внутрішніх справ, розглянуто деякі проблеми в розбудові системи Національної поліції України. Наведено ознаки нового правоохоронного органу, на який чекає населення. Приділено увагу вдосконаленню нормативних актів, що регулюють професійну підготовку працівників органів внутрішніх справ.

Ключові слова: органи внутрішніх справ, реформування, реорганізація системи МВС, міліція, національна поліція.

Определены отдельные направления реформирования системы органов внутренних дел, рассмотрены некоторые проблемы в развитии системы Национальной полиции Украины. Приведены признаки нового правоохранительного органа, которого ожидает население. Уделено внимание совершенствованию нормативных актов, регулирующих профессиональную подготовку работников органов внутренних дел.

Ключевые слова: органы внутренних дел, реформирование, реорганизация системы МВД, милиция, национальная полиция.

Identified some areas of reform of the Interior, discussed some of the problems in developing the system of the National Police of Ukraine. Shows signs of a new law enforcement agency to which the population waits. Attention is paid to the improvement of regulations governing the training of police officers.

Keywords: bodies of internal affairs, reform, reorganization of the Interior Ministry, police, national police.

Здобуття Україною незалежності стало результатом втілення в життя традицій державотворення українського народу. Проте подальша розбудова нашої держави супроводжувалася необхідністю розв'язання складних політичних, соціальних і правових проблем. Основною з проблем завжди залишалася реорганізація органів державної влади, що полягала у вдосконаленні структури та системи органів, які представляють країну.

На сьогодні ця проблема є не менш актуальною. У конкретному випадку це стосується органів внутрішніх справ і пояснюється тим, що органи внутрішніх справ є частиною виконавчої влади нашої держави, які насамперед потребують реформування. Реорганізація органів внутрішніх справ необхідна через наявність значної кількості прогалин у законодавстві України, невідповідності правових норм політичній, економічній, соціальній і криміногенній ситуації, яка спостерігається протягом останнього часу.

Упродовж періоду становлення і розвитку незалежної України було зроблено чимало кроків на шляху до якісних змін у системі органів внутрішніх справ, проте вони були настільки незначними, що зазначена тема набула надзвичайної актуальності, а система органів внутрішніх справ України потребує термінових, широкомасштабних змін. Тому органами державної влади була запропонована Концепція першочергових

заходів реформування системи МВС, а також інші нормативно-правові акти, які спрямовані на якісно нові зміни, спираючись при цьому на зарубіжний досвід інших країн, зокрема таких, як: США, Німеччина, Чехія, Грузія, Франція, Польща, Естонія, Литва та ін.

Основу дослідження цієї теми складають наукові праці провідних учених: С.М. Алфьорова, О.М. Бандурки, Ю.П. Битяка, В.С. Венедиктова, С.М. Гусарова, М.І. Іншина, Б. Малишева, В.В. Ковальської, М.В. Корнієнка, О.А. Мартиненка, К.Ю. Мельника, В.О. Скорика, О.М. Юрченка, О.Н. Ярмиша та ін.

З метою послаблення негативних явищ, які з'явилися з моменту проголошення незалежності в нашій державі та продовжують зростати й зараз, необхідно докорінно змінити систему ОВС України та створити умови, в яких кожен працівник міг би реалізувати свої права та виконувати обов'язки. Оскільки реалізувати заходи, спрямовані на реорганізацію та покращення стану роботи системи органів внутрішніх справ, можливо, було запропоновано Концепцію першочергових заходів реформування системи МВС [1], в якій представляється перетворення системи МВС шляхом розроблення першочергових заходів, які спрямовані на розвиток органів внутрішніх справ, керуючись положеннями європейського законодавства, які зазнали успіху в період реформування системи МВС.

Реформування органів внутрішніх справ повинно передбачати: удосконалення системи і структури; забезпечення належних умов праці; впровадження нової ідеології відносин з населенням на засадах пріоритетності прав і свобод людини; покращення матеріального забезпечення працівників, тобто гарантування гідної заробітної плати, що буде своєрідним стимулом для виконання працівниками органів внутрішніх справ своїх функціональних обов'язків, а також буде впливати на зменшення рівня корумпованості.

За період існування нашої держави було чимало спроб реформування органів внутрішніх справ, проте жодна з них не була реалізована до кінця. Отже, постають питання: чого чекати від сучасної реформи органів внутрішніх справ, чи вдасться провести її до кінця, чи вистачить матеріальної бази нашій державі, щоб провести таку реформу, які проблеми існують на даному етапі проведення нової реформи органів внутрішніх справ?

Передусім необхідно чітко визначити права, обов'язки, основні завдання та принципи роботи органів внутрішніх справ після реформування, у конкретному випадку - реорганізації міліції в поліцію. Для вирішення цього питання варто звернутись до думки відомого німецького мислителя Г. Гегеля, яка, уважаємо, є надзвичайно доречною в цьому випадку: "До обов'язків кожного поліцейського відноситься: знищення небезпек та неосмислених дій, які посягають на громадський спокій та безпеку; спостереження за підозрілими особами, можливо потенційними злочинцями, та виявлення їх; при винесенні рішення діяти справедливо та законно, оскільки головною метою є щастя громадян та ін." [2, 464]. Для

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

реалізації поняття “обов’язки поліцейського” необхідно взяти їх за основу та юридично закріпити в нормативно-правових актах, які будуть визначати основні завдання та принципи діяльності поліцейських.

Наступним, не менш важливим, етапом є вирішення питання про нормативно-правове забезпечення реформи. На сьогодні спостерігається, що в країні одночасно діє два нормативно-правових акта, які регулюють діяльність органів внутрішніх справ: Закон України “Про міліцію” від 20.12.1990 р. та Закон України “Про Національну поліцію” від 02.07.2015 р., що викликає певні суперечності в їх діяльності. Ці нормативно-правові акти, у свою чергу, мають як багато позитивних моментів, так і певну частку негативу. Відповідно, на основі старих помилок і прогалин, які були допущені в минулому, органам законодавчої влади слід зробити правильні висновки, оскільки не можна допустити, щоб у новому законі були наявні ті самі прогалини, що спостерігаються в Законі України “Про міліцію”. Необхідно, щоб Закон України “Про Національну поліцію” містив якнайменше норм, які вказують на інші нормативно-правові акти, що зможе забезпечити повноту даного закону. Також це дасть змогу звичайним громадянам, ознайомившись з цим нормативно-правовим актом, зрозуміти всю сутність змін, які відбуваються. Привернення уваги громадян надзвичайно важливе, оскільки підтримка населення є запорукою успіху в реформуванні. Проте на даному етапі реформи спостерігається, що новий закон все ж таки містить норми, які відсилають громадян до інших нормативно-правових актів, у конкретному випадку – ще неіснуючих: ч. 1 п. 6 ст. 77 Закону України “Про Національну поліцію”, до неіснуючого Дисциплінарного статуту Національної поліції України [3].

Також на якісному нормативно-правовому забезпеченні проведення цієї реформи негативно позначається неузгодженість дій законодавчої та виконавчої влади України. Оскільки нормативно-правові акти, які приймаються, не завжди подаються на розгляд до Верховної Ради України людьми, які освічені в найменших нюансах діяльності органів внутрішніх справ. Зазвичай, це народні депутати, які сприймають лише зовнішній бік діяльності правоохоронних органів України. Щодо цієї проблеми висловив свою думку один із провідних науковців у напрямі реформування органів внутрішніх справ – О.М. Юрченко, який відмітив: “На жаль, слід констатувати, що негативною тенденцією, яка останній час супроводжувала хід реформістських заходів у МВС, є відсутність координації, чітких, цілеспрямованих та узгоджених дій між законодавчою й виконавчою владою в цьому напрямі. Підтвердженням цього є те, що значна кількість законопроектів, спрямованих на модернізацію та реформування МВС України готувалися й подавалися народними депутатами до Верховної Ради України без попередніх консультацій із МВС України з приводу доцільності прийняття закону, а також урахування напрацювань Міністерства в напрямку реформування” [4, 105].

Не менш актуальною проблемою реформування органів внутрішніх справ є правильний порядок і виставлення пріоритетів у “новій” системі. Для органів державної влади необхідно визначитись, чого вони бажають добитися від реорганізації? Оскільки змінити назву, форму та людей – недостатньо для створення нової системи [5]. Для того, щоб відбувалися якісні зміни в цій сфері, передусім потрібно міняти цінності людей,

які будуть очолювати “нову” структуру.

Також великої уваги потребує й слабка матеріальна база України, а також хибні уявлення реформаторів про забезпечення заробітною платою працівників, кількість яких буде зростати з кожним днем. Штатна чисельність поліцейських буде збільшуватись, відповідно, постає питання: чи не буде зменшуватись заробітна плата в поліцейських у зв’язку зі збільшенням чисельності, що буде необхідним для забезпечення порядку, захищеності громадян і збереження спокою на території України?

Щодо недофінансування органів внутрішніх справ, хочеться наголосити на тому, що система МВС зазнає значного політичного впливу. Насамперед це спостерігається при виділенні коштів з державного бюджету, а саме, коли міліції – озброєному органу виконавчої влади щороку на утримання передбачається фінансування в розмірі, наприклад, лише 40 % річної потреби. При цьому за МВС законодавчо закріплюється право отримувати решту коштів за рахунок громадян та інших недержавних джерел фінансування. На практиці це призвело до надання підрозділами МВС широкого спектру адміністративних послуг за необґрунтовано завищеними тарифами за монополістичності ціноутворення та відсутності стандартів цих послуг. Відсутність дієвих запобіжників корупції, небадьство посадовців, вимагання “благодійних внесків” перетворили українську міліцію з органу захисту прав споживачів адміністративних послуг на одного з найбільших порушників у цій сфері [6].

Оскільки в нашій країні спостерігається важка економічна, політична та соціальна ситуація, як бачимо із зазначеного вище аналізу, реформування міліції потрібно було б розпочинати з “голів”, а не звичайних патрульних, які не можуть впливати на стару систему. Саме проведення радикальних змін: заміна старого правлячого кола новими поліцейськими, з високим рівнем культури та кардинально іншими цінностями, дало б значно швидший і помітніший результат, ніж реформування низів цієї структури. Адже за всю історію роботи міліції на патрульну службу було найменше нарікань з боку громадян, а головну увагу населення привертало все ж таки правлячі кола та підрозділи, які займаються безпосередньо розслідуванням кримінальних та адміністративних справ.

Одним з найбільш яскраво виражених моментів, які стають незрозумілими, є недолік діяльності “голів” системи, що проявляється в кадровій політиці, а саме те, що на керівні посади призначалися так звані “свої люди”, іноді не зважаючи на рівень професіоналізму в цій сфері діяльності [6].

Слід зазначити, що небайдужі громадяни України звертають увагу на процес реформування, вивчають найменші нюанси та цікавляться планами реформ, які пройдуть у майбутньому. Окрім того, є велика кількість українців, які бажають співпрацювати з органами внутрішніх справ, з метою допомоги в забезпеченні громадського порядку й безпеки населення. Співпраця та взаємодія населення з правоохоронними органами може стати великим кроком уперед у проведенні реформи, адже, коли громадяни бачитимуть та відчують на власному досвіді важку працю органів внутрішніх справ, тоді вони почнуть з розумінням, а не всезагальним осудом ставитись до деяких негативних моментів у діяльності органів внутрішніх справ України. Так, у своїй праці “Взаємодія органів внутрішніх справ із громадськими формуваннями в охороні громадського

порядку” В.О. Скорик запропонував декілька способів взаємодії органів внутрішніх справ і населення: “...спільна організація і здійснення заходів щодо боротьби з правопорушеннями й охорони громадського порядку; узгодження самостійних дій у боротьбі з правопорушеннями й охорони громадського порядку; обмін оперативною інформацією; безпосередня спільна діяльність громадських формувань правоохоронної спрямованості й працівників міліції (консультативні комітети, організації “зупини злочинця”, громадські пункти охорони правопорядку, координаційні шкільні ради тощо); проведення громадськими формуваннями правоохоронної спрямованості заходів за ініціативою органів внутрішніх справ; допомога працівників органів внутрішніх справ громадськості в проведенні заходів щодо боротьби з правопорушеннями й охорони громадського порядку; організація правового й спеціального навчання громадян, які бажають виконувати правоохоронні завдання; взаємний контроль за діяльністю з охорони громадського порядку і боротьби з правопорушеннями” [8, 171]. Отже, на нашу думку, ідея щодо посилення взаємодії населення і органів внутрішніх справ є цілком доречною, адже на даному етапі реформування необхідним є залучення людей до співпраці, що дасть можливість привернути увагу населення до важкої праці органів внутрішніх справ.

Ще одним важливе питання, яке є проблемним у процесі реформування органів внутрішніх справ, це можливість підготовки майбутніх правоохоронців у вищих навчальних закладах, де вони можуть здобути вищу освіту, оскільки на даному етапі реформи не передбачена наявність обов’язкової вищої освіти в майбутніх поліцейських. Велику увагу питанню освіти та перепідготовки поліцейських під час реформування системи органів внутрішніх справ приділив В. Бесчасний у своїй науковій праці: “Без модернізації професійної освіти та перепідготовки працівників органів внутрішніх справ ефективність реформаторських заходів буде зведена нанівець” [9]. На його думку, нині багато уваги приділяється реформуванню юридичної освіти, її якісному оновленню в межах розроблення й здійснення системи заходів організаційного, наукового та навчально-методичного характеру. Останніми роками зусилля Міністерства внутрішніх справ України були спрямовані на створення нормативно-правової основи галузевої освіти й оптимізацію її структури з метою забезпечення єдності стандартів освітньої та наукової діяльності, впровадження новітніх технологій у систему підготовки та перепідготовки працівників для правоохоронних органів, наближення навчального процесу до вимог галузевих служб органів внутрішніх справ [9]. Отож, рівень інтелектуального розвитку є важливим не тільки для правлячих кіл, а й для всієї структури загалом. Тому що саме високоінтелектуальне, свідоме населення зможе побудувати незалежну, високорозвинену державу, яка буде гідно виступати на світовій арені.

Отже, незважаючи на надзвичайно складну ситуацію, що спостерігається в Україні, у нашої держави появилася неабияка можливість утілення радикальної реформи органів внутрішніх справ. Надзвичайно великим плюсом у цій ситуації є те, що населення втомилося жити в країні хаосу й суцільного безладу, тому на сьогодні населення зустрічає якісні зміни з підтримкою. З появою в містах поліцейських громадяни відчували, що ця реформа спрямована на захист їх прав і свобод. Ідея

реформування отримала широку підтримку українського суспільства [7, 42], населення підтримує реформу, проте, у свою чергу, з острахом чекає її продовження. Подальший розвиток подій реформації органів внутрішніх справ залежить тільки від органів державної влади. Саме завдяки їм вона почалася, завдяки їм вона може зазнати успіху або ганебного провалу, тому на сучасному етапі головне аналізувати найменші кроки проходження реформи та не розчарувати населення, оскільки підтримка населення є надзвичайно важливою.

Література

1. Проект Концепції першочергових заходів реформування системи МВС. [Електронний ресурс]: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1221414>.
2. Ряшко В.І. Поліція в політико-правовій системі держави та суспільства у “філософії права” Гегеля // Науковий вісник ЛДУВС. - № 3(3). - 2013. - С. 460-469.
3. Про Національну поліцію: закон України від 02.07.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2015. - № 40-41. - Ст. 379.
4. Юрченко О.М. Актуальні питання реформування МВС України // Науковий вісник. - № 1(29). - 2013. - С. 103-116.
5. Малишев Б. Змінити назву, форму і навіть людей мало - треба міняти цінності поліції. [Електронний ресурс]: <http://tema.in.ua/article/9122.html>.
6. Стратегія розвитку органів внутрішніх справ України. [Електронний ресурс]: <http://mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1221365>.
7. Правоохоронні органи України: стан, проблеми, перспективи розвитку (Аналітична доповідь Центру Разумкова) // Національна безпека і оборона. - № 2-3. - 2015. - С. 2-57.
8. Скорик В.О. Взаємодія органів внутрішніх справ із громадськими формуваннями в охорони громадського порядку // Науковий вісник ЛДУВС. - № 2. - 2014. - С. 165-173.
9. Бесчасний В. Актуальні питання реформування МВС України // Журнал Верховної Ради України “Віче”. - 2011. - № 2. - [Електронний ресурс]: <http://www.viche.info/journal/2379>.

*Кузнichenko O.B.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри цивільно-правових дисциплін
ОДУВС*

*Свиріпа І.В.,
курсант ФПФПКМ
ОДУВС*

Надійшла до редакції: 10.09.2015

ДЕПОЛІТИЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО УНОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ

Мошак О. В.

Свірін М. Г.

У статті представлені результати дослідження напрямів та особливостей законодавчого унормування процесу деполітизації державної служби в Україні. На основі аналізу офіційних документів проаналізовано принципи обмеження політичної активності державних службовців у політичному дискурсі сучасної української держави, проведено реконструкцію змісту цих принципів та засобів їх реалізації. У контексті політичного процесу автори розглянули принципи департизації (позапартійності), політичної нейтральності та політичної неупередженості держслужби, які отримали правове закріплення в українському законодавстві різних років.

Ключові слова: деполітизація, політичний дискурс, принцип департизації, принцип позапартійності, принцип політичної нейтральності, принцип політичної неупередженості.

В статье представлены результаты исследования направлений и особенностей законодательного нормирования процесса деполитизации государственной службы в Украине. На основе анализа официальных документов проанализированы принципы ограничения политической активности государственных служащих в политическом дискурсе современного украинского государства, проведена реконструкция содержания этих принципов и средств их реализации. В контексте политического процесса авторы рассмотрели принципы департизации (внепартийности), политической нейтральности и политической беспристрастности госслужбы, которые получили правовое закрепление в украинском законодательстве разных лет.

Ключевые слова: деполитизация, политический дискурс, принцип департизации, принцип внепартийности, принцип политической нейтральности, принцип политической беспристрастности.

The article presents the results of the study features of the legislative process of depoliticization of civil service in Ukraine. Based on an analysis of official documents analyzed principles limit the political activity of public servants in the political discourse of the modern Ukrainian state, the reconstruction of the contents of these principles and means of their realization. In the context of the political process, the authors reviewed the principles non-partisan, political neutrality and political impartiality of the civil service, who received legal fastening in the Ukrainian legislation in different years.

Keywords: depoliticization, political discourse, partization principle, the principle of non-partisan, the principle of political neutrality, the principle of political impartiality.

80-90-ті роки ХХ століття в ряді країн світу позначилися початком широкомасштабних комплексних реформ державного управління, обумовлених необхідністю підтримання конкурентоздатності національних економік,

підвищення ефективності надання публічних послуг при одночасному зменшенні державних видатків. Складовою частиною цих амбітних проектів з реорганізації управлінської системи були реформи державної служби, одним із центральних питань яких став пошук оптимальної моделі включення державних службовців у політичний процес. В Україні це питання актуалізувалося у зв'язку зі становленням інституту державної служби, переходом до багатопартійної політичної системи й подальшим зростанням ролі політичних партій у політичному житті суспільства. За останні два з половиною десятиріччя в офіційному політичному дискурсі з'явилися та набули законодавчого закріплення декілька варіантів вимог до обмеження політичної активності державних службовців: "принцип департизації", "принцип позапартійності", "принцип політичної нейтральності", принцип політичної неупередженості". Дослідження змісту офіційних документів, у яких описуються ці принципи та механізми їхньої реалізації, дозволяє з'ясувати специфіку й потенціал кожного з них, прослідкувати тенденції й напрями розвитку державної служби в нашій країні.

Загалом слід зазначити, що проблеми деполітизації державної служби не залишалися поза увагою вчених і практиків у сфері державного управління. Дослідженню взаємодії політичної й адміністративної сфери були присвячені ще роботи засновників науки державного управління В. Вільсона ("Наука державного управління") та М. Вебера ("Політика як покликання і професія"), у західноєвропейській та американській науці сформувалися окремі школи та напрями, у межах яких здійснювалися дослідження цього питання. В Україні визначення принципів участі держслужбовців у політичному житті, розмежування політичних та адміністративних посад, обмеження політичних прав держслужбовців і питання зарубіжного досвіду в цій сфері були висвітлені в роботах багатьох вітчизняних дослідників. Помітний внесок у дослідження означеної проблематики зроблено в публікаціях таких авторів, як І. Данільєва, С. Дубенко, С. Ківалов, І. Коліушко, О. Литвин і Д. Минюк, В. Мельниченко, Т. Мотренко, Н. Нижник, О. Оболенський, А. Панасевич, В. Побережна, А. Рачинський, О. Рацюк, І. Розпутенко, М. Рудакевич, С. Серьогін, Г. Ткач, О. Якубовський, Н. Янюк тощо. Проте, не зважаючи на наявність значної кількості наукових робіт, присвячених проблемі деполітизації державної служби та обмеженню політичної активності державних службовців, це питання не отримало достатньо чіткої та однозначної теоретичної інтерпретації. Зокрема, поза межами наукових розвідок залишались питання співставлення змісту принципів обмеження політичної діяльності держслужбовців, які застосовувались в офіційному політичному дискурсі, та напрямів реалізації цих принципів як засобів деполітизації державної служби в Україні. Практична значущість означеної проблеми актуалізується й тим, що жоден з принципів обмеження політичної активності бюрократичного апарата в нашій країні ніколи не працював.

Метою статті є дослідження напрямів та особливостей

© О.В. Мошак, М.Г. Свірін, 2015

законодавчого унормування процесу деполітизації державної служби в Україні.

Як показує аналіз, досвід становлення державної служби в розвинених зарубіжних країнах засвідчує існування двох основних моделей її організації “клієнтелістської”, за якої формування корпусу державних службовців є прерогативою керівної політичної сили, що монополює володіння правом його використання для реалізації управлінських і політичних цілей, та “раціональної”, побудованої на принципі розмежування політичної та адміністративної еліт й незалежності державної служби від політики. На практиці більшість країн, які проводили реформи державного сектору, намагалися знайти баланс у протиставленні тенденцій політизації та деполітизації, забезпечити певну автономію державної служби у відносинах з політиками. Така автономія ґрунтувалася на підзвітній та обмеженій владі бюрократії, прийнятті заходів по її захисту від політичної ангажованості та прагненню до того, щоб державні службовці вищого рівня не тільки реалізували державну політику, але й сприяли широкому суспільному інтересу та запобіганню будь-якому зловживанню повноваженнями з боку політиків.

У сучасних розвинених країнах з усталеними демократичними інститутами гострота питання щодо певної автономії державних службовців по відношенню до виборної політичної еліти поступово знімалася як реформістськими зусиллями самих державних інституцій, так і посиленням контролю інститутів громадянського суспільства за діяльністю урядів. Однак у посттоталітарних країнах і країнах, що розвиваються, надмірна політизація державної служби залишилася досить розповсюдженим явищем, що супроводжувалося серйозними наслідками для цілісності та продуктивності державного сектора. Не стала, на жаль, виключенням і Україна, в якій неефективні демократичні інститути та відсутність дієвого контролю виборців над діяльністю виборних представників стали благодатним ґрунтом для політизації державної служби.

Відомий російський дослідник Є.В. Охотський, визнаючи політизацію як природний або штучний організований процес залучення державної служби та державних службовців у сферу політики та ідеологічних відносин, виділив декілька її ознак. До них, на думку вченого, належать: а) порушення допустимих законом масштабів присутності політико-ідеологічного компонента в адміністративно-службових та управлінських відносинах; б) використання світоглядних критеріїв при відборі на службу й оцінці якості виконання посадових обов’язків; в) створення (або заборона) партійно-політичних структур в органах державної влади; г) відбір на службу, ротація і зміна персоналу з політичних мотивів [1, 58-59]. Усі ці явища, які значною мірою проявилися в Україні, спричинили зниження рівня професіоналізації державної служби, її використання в приватних і партійно-політичних інтересах.

Ситуація, що поступово складалася, різко контрастувала з декларованим владою вже з перших днів проголошення незалежності України прагненням забезпечити обмеження впливу партій на апарат держави. Так, у прийнятій 24 серпня 1991 року Постанові “Про департизацію державних органів, установ та організацій” Верховної Ради вимагалося “припинення діяльності організацій політичних партій в усіх органах державної влади” [2]. У той час в Україні ще не існувало

інституту державної служби й рішення Верховної Ради було спрямовано насамперед на обмеження впливу колишньої КПРС на державні інститути республіки. Слід зазначити, що вимога забезпечити обмеження політичної активності певних груп держслужбовців (передусім мілітаризованого та спеціалізованих видів державної служби) набула правового закріплення спочатку у формі принципу департизації або принципу позапартійності. Так, принцип департизації було закріплено при визначенні основ побудови Збройних Сил України (1993) [3]. Термін “принцип позапартійності” вживається при визначенні принципів функціонування Служби безпеки України (1992) [4]. Пізніше принцип позапартійності згадувався в базових законах про розвідувальні органи [5], про Державну прикордонну службу України [6], про Державну кримінально-виконавчу службу України [7] та інших. Як правило, для забезпечення реалізації цих принципів у законодавстві було передбачено обмеження права службових осіб цих державних органів на членство в політичних партіях.

У 1994 році з прийняттям і набуттям чинності Закону України “Про державну службу” в нашій країні було започатковано інститут державної служби. У цьому документі набули закріплення основні її принципи, серед яких: принципи служіння народу України; демократизму й законності; пріоритету прав людини і громадянина; професіоналізму (ст. 3) [8]. Таким чином, законодавець означив загальні вимоги до участі державних службовців у політичному житті суспільства, проте не унормував вимоги до відносин з ключовими суб’єктами політичного процесу. Лише після прийняття в 1996 р. Конституції України, в якій установлювалося, що “не допускається створення і діяльність організаційних структур політичних партій в органах виконавчої та судової влади і виконавчих органах місцевого самоврядування” [9], принцип департизації безпосередньо поширювався на всі на органи публічної влади.

Чергова спроба зменшити політичний вплив на професійну діяльність державних службовців пов’язана із затвердженням “Концепції Адміністративної реформи в Україні” [10]. У Концепції була висловлена пропозиція закріпити в новій редакції закону про держслужбу принцип політичної нейтральності, провести розмежування політичних і адміністративних посад в органах виконавчої влади й запровадити нову класифікацію державних посад: політичні, адміністративні та патронатні посади [10, 29]. До політичних посад (“політичних діячів”) планували віднести посади членів уряду України, а також посади перших заступників міністрів і голів обласних державних адміністрацій, їх перших заступників [10, 22, 26]. При цьому слід сказати, що в тексті Концепції не розкривались причини такої новації, зміст нового принципу, система засобів його реалізації. У подальшому тези про необхідність забезпечення політичної нейтральності державних службовців і розмежування політичних і адміністративних посад стали вживати в текстах політичних, програмних і концептуальних офіційних документів [11].

Спроба розширити перелік засобів забезпечення принципу політичної нейтральності була зроблена в “Концепції розвитку законодавства про державну службу” (2005). У цьому документі відмічалось, що негативні фактори й тенденції в системі державної служби спричинені, зокрема, “недодержанням у багатьох випадках вимог щодо політичної нейтраль-

ності державних службовців”. У зв’язку з цим, основою для подальшого розвитку державної служби визначались знов-таки традиційні (з часів затвердження “Концепції Адміністративної реформи в Україні”) засоби: законодавче закріплення принципу “політичної нейтральності державних службовців”; “розмежування політичних та адміністративних посад, повноважень і відповідальності осіб, що їх займають”; “надійна захищеність державних службовців від політичного чи іншого незаконного втручання у виконання ними службових обов’язків”. Крім того, окремо зазначалася необхідність “вдосконалення правових механізмів забезпечення політичної нейтральності державних службовців” [12]. Отже, сам факт включення цього питання до Концепції стало свідченням незадоволеності глави держави результатами попередніх реформаторських зусиль. Проте в тексті самої Концепції не вказувалось, які зміни пропонується зробити.

Як показує вивчення офіційних документів наступного керівництва держави, зацікавленість цією темою не змінилася. Наприклад, реформування системи державної служби на засадах “політичної нейтральності” було названо серед пріоритетів Програми діяльності нового уряду під головуванням Ю.В. Тимошенко (2005) [13]. Про солідарність із таким баченням Президента В.А. Ющенка свідчить його перше Послання до парламенту у 2006 році, де зазначалося, що “забезпечення політичної нейтральності та суспільної престижності професійної державної служби” розглядається Президентом як один з п’ятих пріоритетів реальної, комплексної політичної реформи [14]. Таким чином, політична нейтральність набувала вже риси певної цінності.

За таких умов актуалізувався пошук інноваційних засобів, здатних надійно забезпечити політичну нейтральність держслужбовців. Один із таких засобів був запропонований суспільству в тексті “Концепції розвитку законодавства про державну службу в Україні” (2006): передбачити норму про припинення службовцями на час перебування на державній службі членства в політичних партіях [15]. Ця ідея також була продубльована через рік в Указі Президента В.А. Ющенка “Про заходи щодо реформування державної служби в Україні та забезпечення захисту конституційних прав державних службовців” (2007) [16]. Проте слід визнати, що за каденцію Президента В.А. Ющенка декілька спроб прийняти та ввести в дію нову редакцію Закону “Про державну службу” із закріпленням у ньому принципу політичної нейтральності не мали успіху.

На початку 2010 року естафету підхопив наступний глава держави В. Янукович. Уже в липні 2010 року парламент схвалив президентський законопроект “Про засади внутрішньої і зовнішньої політики”, в якому серед пріоритетів державної політики було назване завдання провести модернізацію системи державної служби “на принципах професійності та політичної нейтральності” (ст. 3) [17]. Закріплення в цьому законі принципу нейтральності державної служби мало ще раз довести визнання важливості й актуальності завдання.

У 2011 році до парламенту було винесено законопроект “Про державну службу”, якій передбачав правове закріплення принципу “політичної нейтральності і лояльності” (ст. 3) [18]. Після доопрацювання законопроекту в жовтні 2011 року парламент ухвалив нову редакцію Закону “Про державну службу” [19]. У ньому замість принципу “політичної нейтральності і лояльності”

з’явився принцип “політичної неупередженості” (стаття 3) і з попереднього варіанту законопроекту було вилучено три норми: про обмеження права на участь у політичних партіях; обмеження права на свободу слова в ході проведення передвиборної агітації; обов’язковість відпустки службовця кандидата на виборах у період виборчого процесу.

Глава держави без будь-яких зауважень підписав нову редакцію закону. Отже, чергова рішуча спроба здійснити правове закріплення принципу “політичної нейтральності державних службовців” завершилася поразкою. Зміст принципу політичної неупередженості та основні засоби його реалізації були закріплені, зокрема, у ст. 8 Закону “Про правила етичної поведінки” (2012): “Особи, уповноважені на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, виконують свої службові повноваження політично неупереджено, уникають демонстрації в будь-якому вигляді власних політичних переконань або поглядів, не використовують службові повноваження в інтересах політичних партій чи їх осередків або окремих політиків” [20]. Низька ефективність такого варіанту правового обмеження політичної активності держслужбовців фактично визнана низкою офіційних політичних документів двох президентів [12; 15].

Новий сплеск законопроектної активності у сфері реформування державної служби відбувся вже після драматичних подій Майдану. У Коаліційній угоді 2014 р. та в програмі діяльності Уряду реформа державної служби була визначена як пріоритетна й опинилася в центрі уваги різних політичних сил і громадськості.

При підготовці відповідного законопроекту в складі робочої групи при Національному агентстві України з питань державної служби працювали науковці, громадські діячі та зарубіжні експерти. Результатом їхньої діяльності став проект Закону України “Про державну службу”, внесений до Верховної Ради Кабінетом Міністрів України (реєстр. № 2490 від 30 березня 2015 р.).

У цьому документі серед принципів державної служби був знову названий принцип політичної неупередженості, під яким автори розуміють “недопущення впливу політичних поглядів на дії та рішення державного службовця, а також утримання від демонстрації свого ставлення до політичних партій, демонстрації власних політичних поглядів під час виконання посадових обов’язків” [21]. Для забезпечення дії цього принципу, зокрема, пропонувалося заборонити державним службовцям (ст. 10):

бути членом політичної партії;

демонструвати свої політичні погляди та вчиняти інші дії або бездіяльність, що в будь-який спосіб можуть засвідчити його особливе ставлення до певних партій;

проводити чи брати участь у передвиборній агітації за інших кандидатів, інші партії, що є суб’єктами виборчого процесу;

суміщати роботу на посаді державної служби з обов’язками народного депутата України або депутата місцевої ради; використовуючи своє службове становище; залучати, використовуючи своє службове становище, державних службовців, посадових осіб місцевого самоврядування, працівників бюджетної сфери, інших осіб до участі в передвиборній агітації, акціях і заходах, що організовані політичними партіями тощо.

За порушення встановлених вимог щодо політичної неупередженості законопроектом передбачалося звільнення як санкція дисциплінарної відповідальності

державного службовця [21].

Ці пропозиції спричинили активну дискусію в політичних і громадських колах. Чи не найбільше заперечень викликали заборона державним службовцям бути членами політичних партій. Критиками закону ця норма була названа неконституційною, оскільки, на їхню думку, вона суперечить ст. 36 Конституції України, згідно з якою громадяни України мають право на свободу об'єднання в політичні партії й ніхто не може бути "... обмежений у правах за належність чи неналежність до політичних партій або громадських організацій" [9]. Це зауваження містилося й у Висновку до проекту, підготовленому Головним науково-експертним управлінням Апарату Верховної Ради. Фахівці управління зазначили, що, на їхню думку, заборона на членство в політичних партіях та участь у передвиборній агітації не має прямого зв'язку з конституційно визначеним обмеженням цього права інтересами національної безпеки, громадського порядку, охорони здоров'я населення або захистом прав і свобод інших людей. Однак, тим не менше, у Висновку акцент було зроблено не стільки на неконституційності такої заборони, скільки на надмірності її встановлення для всіх категорій державних службовців. Критиці піддалася також заборона суміщати роботу на посаді державної служби з обов'язками депутата місцевої ради (п. 3 ч. 3 ст. 10 проекту) і положення п. 5 ч. 3 ст. 10 проекту, згідно з яким державний службовець не має права брати участь у страйках на захист своїх економічних і соціальних інтересів [22].

Прийняття цього законопроекту за основу 23 квітня 2015 р. супроводжувалося в парламенті бурхливими суперечками, його доопрацювання розтягнулося на місяці, а друге читання переносилося декілька разів. У новому варіанті були враховані зауваження експертів, зокрема, було вилучено заборону проводити чи брати участь у передвиборній агітації як таку, що не повною мірою узгоджується з приписами виборчих законів. Разом з тим, автори законопроекту зберегли норми, що забороняють державним службовцям бути членами політичних партій і суміщати державну службу з виконанням повноважень депутата місцевої ради, обмеживши ці заборони посадами державної служби категорії "А", тобто вищим корпусом державної служби [23].

І хоча на час підготовки статті подальша доля цього документу все ще залишається невизначеною, однак оприлюднений після доопрацювання текст дає нам підстави вважати, що ця чергова спроба деполітизувати державну службу має всі шанси стати вдалою. За умови політичної волі суб'єктів політико-управлінського процесу, звичайно.

Література

1. Охотский Е.В. Политическая нейтральность и профессиональная ответственность государственного служащего / Е.В. Охотский // Публичное и частное право. 2013. № 3. С. 57-66.
2. Про департизацію державних органів, установ та організацій: Постанова Верховної Ради України від 24.08.1991 № 1429-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 38. - С. 504.
3. Про Воєнну доктрину України: Постанова Верховної Ради України від 19.10.1993 № 3529-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 43. - Стаття 409.
4. Про Службу безпеки України: Закон України від

25.03.1992 № 2229-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 27. - Стаття 382. - С. 6.

5. Про розвідувальні органи України: Закон України від 22.03.2001 № 2331-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. - № 19. - Стаття 94. - С. 3

6. Про Державну прикордонну службу України: Закон України від 03.04.2003 № 661-IV // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 27. - Стаття 208. - С. 3.

7. Про Державну кримінально-виконавчу службу України: Закон України від 23.06.2005 № 2713-IV // Голос України, 26.07.2005. - № 135.

8. Про державну службу: Закон України від 16.12.1993 № 3723-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1993. - № 52. - С. 490.

9. Конституція України. [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

10. Концепція адміністративної реформи в Україні / Державна комісія з проведення в Україні адміністративної реформи. - К.: Центр політико-правових реформ, 1998. - 62 с.:

11. Україна: поступ у XXI століття. Стратегія економічної та соціальної політики на 2000 - 2004 рр.: Послання Президента України Верховній Раді України від 23.02.2000 // Урядовий кур'єр. - 2000. - 28 січ.; Про Стратегію реформування системи державної служби в Україні: Указ Президента України від 14.04.2000 № 599/2000 // Офіційний вісник України. - 2000. - № 16.; Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002 - 2011 роки: Послання Президента України до Верховної Ради України // Урядовий кур'єр. - 2002. - 4 черв.; Про Концепцію адаптації інституту державної служби в Україні до стандартів Європейського Союзу: Указ Президента України від 05.03.2004 № 278/2004 // Офіційний вісник України. - 2004. - № 10. - С. 578.; Про затвердження Програми розвитку державної служби на 2005-2010 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 8 червня 2004 р. № 746 // Офіційний вісник України. - 2004. - № 23. - С. 1554.

12. Про Концепцію розвитку законодавства про державну службу: Указ Президента України від 05.01.2005 № 1/2005 // Офіційний вісник України. - 2005. - № 2. - С. 76.

13. Програма діяльності Кабінету Міністрів "Назустріч людям" // Офіційний вісник України. - 2005. - № 6. - С. 348.

14. Звернення Президента України до Верховної Ради України у зв'язку з Посланням Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2005 році" // Урядовий кур'єр. - 2006. - 10 лютого.

15. Про Концепцію розвитку законодавства про державну службу в Україні: Указ Президента України від 20 лютого 2006 року № 140/2006 // Урядовий кур'єр. - 2006. - 3 березня.

16. Про заходи щодо реформування державної служби в Україні та забезпечення захисту конституційних прав державних службовців: Указ Президента України від 20.09.2007 № 900/2007 // Урядовий кур'єр. - 2007. - 26 верес.

17. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI // Голос України. - 2010. - 20 липня. - № 132.

18. Проект Закону про державну службу № 8306 від 25.03.2011. [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc_4_1?pf3511=39999.

19. Про державну службу: Закон України від 17.11.2011 № 4050-VI // Голос України. - 2012. - 19 січня. - № 10.

20. Про правила етичної поведінки: Закон України від 17.05.2012 № 4722-VI // Голос України. - 2012. - 12 червня. № 106.

21. Про державну службу: проект Закону України № 2490 від 30 березня 2015 року. [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=54571.

22. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради на проект Закону України "Про державну службу" (реєстр. № 2490 від 30.03.2015 р.). [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=54571.

23. Про державну службу: текст законопроекту № 2490 до другого читання від 3 листопада 2015 року. [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?id=&pf3511=54571.

Мошак О. В.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ОДУВС
Свірін М. Г.,
кандидат політичних наук,
доцент кафедри регіональної політики та
публічного адміністрування Одеського регіонального
інституту державного управління
Національної академії державного управління при
Президентіві України
Надійшла до редакції: 19.08.2015

УДК 351:347/96

ЩОДО ВЗАЄМОДІЇ ЯК ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ

Ярмакі В. Х.

Стаття присвячена розгляду такої категорії, як "взаємодія". Досліджуються її особливості та дефінітивна характеристика. Значна увага в статті приділяється розгляду державного управління як у широкому, так і у вузькому сенсі.

Ключові слова: взаємодія, функція, управління, державне управління, правоохоронна сфера.

Статья посвящена рассмотрению такой категории, как "взаимодействие". Исследуются ее особенности и дефинитивная характеристика. Значительное внимание уделяется рассмотрению государственного управления, как в широком, так и в узком значении.

Ключевые слова: взаимодействие, функция, управление, государственное управление, правоохранительная сфера.

The article devoted to review of such category as "cooperation". Various aspects, including definitional characteristics, are reviewed as well. Significant attention within the article is also drawn towards government administration in it's broad and narrow sense.

Keywords: cooperation, function, administration, government administration, law enforcement sphere.

У світі все існує й розвивається у взаємозв'язку. Будь-яка спільна діяльність людей - виробництво чи дозвілля, політика чи освіта, охорона правопорядку в державі чи захист прав і свобод окремого громадянина - викликає необхідність погодження, координації, упорядкування та цілеспрямованості індивідуальних і групових зусиль і волі, тобто відповідного управління.

У ході історичного розвитку суспільства та виробництва, при ускладненні економічних, політичних і соціальних умов життя людей, актуальність чіткого, наукового управління суспільством зростає. Без системи управління людське суспільство неможливе, як неможливе воно без матеріального виробництва. Коли порушується управління в суспільстві, виникають кризові явища, які проявляються в занепаді виробництва, падінні духовності й моральності, зростанні злочинності.

У широкому значенні державне управління - це сукупність усіх видів діяльності держави (тобто всіх форм

реалізації влади держави загалом).

Таке тлумачення є прийнятним лише на рівні аналізу загальносоціальної системи управління загалом, що пов'язаний з виокремленням її відносно самостійних підсистем. У цьому випадку категорія державного управління дає змогу відмежувати державні інститути управлінського впливу з боку держави від впливу з боку всіх інших, тобто недержавних інститутів.

При більш конкретному аналізі держава як загальний суб'єкт управління має бути представлена диференційовано, тобто як сукупність державних органів, між якими певним чином поділені різні види діяльності. Отже, категорія державного управління у вузькому значенні має значення відносно самостійного різновиду діяльності держави, що його здійснює певне коло державних органів.

В інтересах нашого дослідження немає жодної потреби в широкому розумінні терміна "державне управління". Вузьке розуміння державного управління дає змогу тлумачити його як самостійний специфічний вид державної діяльності, який у цілісному вигляді або у вигляді своїх окремих функцій, форм, методів та інших елементів змісту в тому чи іншому обсязі здійснюється практично всіма державними органами, що належать до різних гілок влади. До того ж питома вага цього виду діяльності для різних державних органів не однакова.

Термін "функція" за своїм змістом означає обов'язок, коло діяльності, призначення, виконання, здійснення й таке інше [1, 543; 2, 1453]. Під функціями розуміють і цілі, які ставить держава перед виконавчою владою, а також правові засоби (обов'язки та повноваження), які застосовуються для досягнення цілей. Кожна функція як певний вид діяльності, наприклад, виконавчої влади, характеризується певною самостійністю, має свою сферу дії та реалізується відповідними методами. Функції відображають зміст діяльності виконавчої гілки влади та характеризують її специфіку [3, 302-312; 4, 11; 5 8-10]. Основною функцією виконавчої влади є функція охорони громадського порядку й забезпечення національної та громадської безпеки, яку здійснюють підрозділи міліції громадської безпеки та яка залишається такою ж важливою й необхідною в сучасний період. І як свідчить

історія, у більшості країн світу тоталітарна держава трансформувалась у правову без будь-яких втрат поліцейських функцій [6, 46].

У ході історичного розвитку суспільства і виробництва, при ускладненні економічних, політичних і соціальних умов життя людей, актуальність чіткого, наукового управління суспільством зростає. Без системи управління людське суспільство неможливе, як неможливе воно без матеріального виробництва. Коли порушується управління в суспільстві, виникають кризові явища, які проявляються в занепаді виробництва, падінні духовності й моральності, підвищенні рівня злочинності.

З точки зору О.М. Бандурки, “управління - це комплекс необхідних засобів впливу на групу, суспільство або його окремі ланки з метою їх упорядкування, збереження якісної специфіки, удосконалення і розвитку” [7, 10].

Російський учений-адміністративіст А.Д. Чернявський стверджує, що управління є необхідною умовою розвитку суспільства, спільної праці людей задля досягнення цілей, рішення поставлених задач у відповідних сферах і галузях діяльності [8, 6-7]. Спираючись на праці видатних учених-адміністративістів (Д.Н. Бахраха, В.К. Колпакова), “управління” в загальному вигляді - це діяльність суб’єкта, який здійснює цілеспрямований вплив на об’єкт управління через сукупність організаційних дій з метою приведення останнього в бажаний для суб’єкта стан [9, 9].

На думку Л.В. Ковалю, управління є функцією суспільної праці [10, 25], воно виражає соціальні інтереси і є організуючою діяльністю держави, а організуюча діяльність держави, як стверджують В. Авер’янов і Г. Атаманчук, проявляється через дію органів державної влади [11].

В.М. Плішкін розглядав управління як функцію організованих систем, які забезпечують цілість їх структури, підтримання режиму функціонування згідно із закладеною програмою. Управління в такому розумінні є атрибутом певного класу систем (під системою розуміються безліч структурно розчленованих взаємопов’язаних і взаємодіючих елементів, які виконують певні функції й створюють деяку цілісну єдність, що володіє новими, інтегративними властивостями, котрі не зводяться до суми властивостей окремих елементів) [12, 12].

“Управління - це функції організованих систем, створених для забезпечення взаємодії елементів, що їх складають, які підтримують необхідний режим роботи з метою досягнення поставлених цілей і завдань внутрішнього й міжсистемного характеру”, - стверджує Ю.П. Битяк [13, 6].

Розрізняють такі види управління: соціальне, біологічне та технічне. Соціальне управління пов’язано з діяльністю людей, їх громадських і державних об’єднань, управлінням людини людиною, суспільством загалом, державним управлінням. Якщо об’єктом управління постають машини й механізми, - це технічна система управління. У випадку з біологічним управлінням здійснюється управління тваринами та рослинними організмами [14, 27].

Розглядаючи управління в правоохоронній діяльності, слід відмітити, що цей вид управління належить до державного управління.

Серед видів соціального управління державне управління займає особливе місце й визначається певними особливостями. Видатний німецький соціолог Макс Вебер стверджував, що однією з головних якостей державного управління є те, що воно спирається на закладену в ньому

владну силу. “Держава ... є відносина панування людей над людьми, що спираються на легітимне насильство як засіб” [15, 646]. Державне управління спирається на владу держави й поширюється цілком на все суспільство. Державна влада має у своїй основі правову обумовленість і підтримується силою державного апарату, який наділений і засобами примусу.

Природа державного управління була проаналізована в працях К. Ясперс, який висловив, що “свобода людини починається з того моменту, коли в державі, де вона живе, вступають у дію прийняті закони” [16, 171].

З наведеного можливо зробити висновок, що державне управління - це процес (організуючого, регулюючого та контролюючого) впливу держави на суспільну життєдіяльність осіб з метою її упорядкування, планування, захисту або перетворення, що спирається на владну силу держави.

Наука управління та практична реалізація її здобутків у розвинутих демократичних країнах знайшли досить широке застосування, в Україні вони проходять період становлення, але вже можна констатувати, що в межах правоохоронної діяльності зароджується новий напрямок - управління правоохоронною системою.

Аналізуючи різні форми й напрями державного управління за допомогою правових засобів, легко можна встановити, що конкретний зміст і вибір форм залежить від предмета правового регулювання, який одночасно є й об’єктом управлінських відносин. Дійсно, міра правової впорядкованості, наприклад, у сфері організації матеріального виробництва, і управління в галузі правоохоронної діяльності, унаслідок специфіки виконуваних задач, не можуть бути однаковими. При цьому ми зовсім не виходимо з того, чий результат праці важливіший для суспільства.

Переходячи до розгляду взаємодії, необхідно сказати, що серед науковців, які досліджували зазначену категорію, слід виділити: О.М. Бандурку, С.Г. Брателя, В.С. Гуславського, С.Ф. Денисюка, В.В. Ковальську, А.Т. Комзюка, Т.В. Корнякову, В.В. Маркова, О.М. Музичука, С.М. Протченка, Ю.С. Шемчушенка, С.В. Шестакова. Разом із тим, більшість досліджень мали прикладний характер і висвітлювали зазначені категорії щодо певних державних органів.

Слід одразу відзначити, що категорія “взаємодія” використовується різними галузями знань. Як указує А.Г. Спіркін, взаємодія - це філософська категорія, що відображає процеси впливу різних об’єктів один на одного, їх взаємну обумовленість, зміну стану, взаємоперехід, а також породження одним об’єктом іншого [17, 157]. У фізиці відомі чотири основні типи силових взаємодій, що дають ключ до розуміння нескінченного різноманіття процесів: гравітаційний, електромагнітний, сильний і слабкий (розпадний). Біологія досліджує енергетичні й інформаційні взаємодії на різних рівнях: молекулярному, клітинному, організменному, популяційному, видовому, біоценозному. В юридичній літературі під взаємодією розуміють засновану на законах і підзаконних нормативних актах, узгоджену за цілями, місцем і часом діяльність різноманітних виконавців щодо сумісного вирішення поставлених перед ними завдань [16, 6], систематичне, стійке виконання дій, котрі спрямовані на те, щоб викликати відповідну реакцію партнера [17, 5].

Взагалі в юриспруденції категорія “взаємодія” найчастіше вживається тоді, коли йдеться про контакти України (її органів) з іншими країнами (їх органами),

зв'язок правоохоронних органів з населенням, узгодження дій різних державних органів або різних структурних підрозділів одного державного органу. Так, В.К. Колпаков визначає взаємодію як наявність між міліцією та громадськістю стійких контактів, які виникають і розвиваються на основі загальних інтересів і в цілях боротьби з правопорушеннями, укріплення громадського порядку й громадської безпеки [18, 6-9]. К.К. Єрмаков розуміє взаємодію в органах внутрішніх справ як засновану на законах і підзаконних актах, узгоджену за метою, місцем та часом діяльність різних ланок системи органів внутрішніх справ щодо охорони громадського порядку та боротьби зі злочинністю [19, 4].

Прикладами нормативного закріплення правил взаємодії є закони України "Про ратифікацію Угоди про принципи формування спільного транспортного простору і взаємодії держав-учасниць Співдружності незалежних Держав у галузі транспортної політики" від 6 жовтня 1999 р. № 1126-XIV; "Про ратифікацію Угоди про взаємодію держав-учасниць Співдружності Незалежних Держав на випадок евакуації їх громадян з третіх країн у разі виникнення надзвичайних ситуацій" від 5 листопада 1998 р. № 233-XIV; постанови Кабінету Міністрів України "Про затвердження Угоди між КМУ та Урядом Російської Федерації про взаємодію при проведенні інспекційних заходів у місцях дислокації військових формувань Чорноморського флоту Російської Федерації на території України" від 13 квітня 2011 р. № 396 та "Про затвердження Порядку взаємодії органів виконавчої влади щодо обміну інформацією, необхідною для обчислення і справлення плати за землю" від 1 серпня 2006 р. № 1066.

Підсумовуючи, можна зазначити, що взаємодія як функція державного управління в правоохоронній сфері - це форма прояву цілеспрямованого впливу, що передбачає забезпечення необхідної узгодженості дій відповідних суб'єктів, як елемент процесу реалізації поставлених цілей по захисту прав і свобод громадян та інших осіб, охорони громадського порядку та громадської безпеки, попередження й припинення правопорушень, усунення умов, які сприяють їх скоєнню.

Література

1. Словарь иностранных слов. - М., 1988.
2. Советский энциклопедический словарь. - М., 1988.
3. Алексеев Н.Н. Общая теория государства. - Вып. 2. - Прага, 1925.
4. Козлов Ю.М. Исполнительная власть: сущность, функции // Вестник Моск. ун-та. Серия "Право". - 1972. - № 4.

5. Черногловкин Н.В. Теория функций социалистического государства. - М., 1970.
6. Бельский К.С., Елисеев Б.П., Кучеров И.И. Полицейское право как подотрасль административного права // Государство и право. - 2001. - № 12.
7. Бандурка О.М. Основы управления в органах внутренних дел Украины: теория, досвід, шляхи удосконалення - Х.: "Основа", 1996. - 386 с.
8. Чернявский А.Д. Организация управления: учеб. пособ. - К., 1998. - 134 с.
9. Колпаков В.К. Административное право Украины: учеб. пособ. - К.: Юринком, 1999. - 736 с.
10. Коваль Л.В. Административное право Украины: учеб. пособ. - К., 1996. - 208 с.
11. Авер'янов В.Б., Цветков В.В., Шаповал В.М. та ін. Государственное управление. Теория и практика. - К.: Юринком, 1998. - 431 с.
12. Плишкін В.М. Теория управления органами внутренних дел: Учебник / За ред. канд. юрид. наук Ю.Ф. Кравченко. - К.: Национальная академия внутренних дел Украины, 1999. - 702 с.
13. Административное право Украины: учеб. пособ. / Ю.П. Битяк, В.М. Гаращук, О.В. Дьяченко та ін.; За ред. Ю.П. Битяка. - К.: Юринком Интер, 2006. - 544 с.
14. Административное право Украины. Учебник для юрид. вузов и фак. // за ред. Ю.П. Битяка, В.В. Богучького. - Харьков: Право, 2000. - 520 с.
15. Вебер М. Избранные произведения: Пер. с нем. / Сост., общ. ред. и послеслов. Ю.Н. Давыдова. - М., 1990. - 804 с.
16. Ясперс К. Смысл и назначение истории. - М., 1985. - 171 с.
17. Спиркин А.Г. Основы философии: учеб. пособие для вузов / А.Г. Спиркин. - М.: Полит. лит., 1988. - 598 с.
18. Данилова С.И. Совершенствование форм, методов и приемов взаимодействия органов предварительного следствия с периодической печатью, теле- и радиовещанием: метод. рекомендации С.И. Данилова, Л.С. Корнева. - М.: ВНИИ МВД России, 2004. - 12 с.
19. Колпаков В.К. Взаимодействие милиции и общественной безопасности в сфере правопорядка: учеб. пособие / В.К. Колпаков. - Киев: Укр. акад. внутр. дел, 1993. - 80 с.

Ярмак В.Х.,
професор кафедри державно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.09.2015

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИМУШУВАННЯ ДО ВСТУПУ В СТАТЕВИЙ ЗВ'ЯЗОК

Бабенко А. М.

У статті аналізуються теоретико-правові засади кримінальної відповідальності за примушування до вступу в статевий зв'язок. Доводиться обґрунтованість установлення кримінальної відповідальності за ці злочини. Представлено їх кримінально-правову характеристику. Наводяться особливості кримінальної відповідальності за примушування до вступу в статевий зв'язок.

Ключові слова: примушування до вступу в статевий зв'язок, суспільна небезпека, сексуальні домагання, злочини проти статевої свободи.

В статье анализируются теоретико-правовые основы уголовной ответственности за принуждение к вступлению в половые отношения. Обосновывается необходимость установленной уголовной ответственности за эти преступления. Представлена их уголовно-правовая характеристика. Раскрываются особенности уголовной ответственности за принуждение к вступлению в половые отношения.

Ключевые слова: принуждение к вступлению в половые отношения, общественная опасность, сексуальные домогательства, преступления против половой свободы.

The theoretical and legal principles of criminal liability for compulsion to the engagement in sexual liaison are analyzed in the article. The relevance of the ascertainment of criminal liability for these crimes is avered. Their criminal and legal characteristic is introduced. The peculiarities of criminal liability for compulsion to the engagement in sexual liaison are produced.

Keywords: compulsion to the engagement in sexual liaison, social danger, sexual harassment, crimes against sexual freedom.

Проблема кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи завжди привертала увагу вітчизняних і зарубіжних учених. Така увага пов'язана, перш за все, з їх суспільною небезпекою, ступенем розповсюдженості та шкодою, яку вони завдають суспільним відносинам. Аналіз статистичних даних свідчить про доволі високу кількість учинюваних сексуальних злочинів. Так, у період з 2001 по 2009 роки їх щорічно реєструвалося близько 2000 фактів (у 2001 р. - 1947 злочини, у 2008 - 1995) [5, 4]. Серед 1255 "сексуальних" злочинів, учинених у 2012 році, було зареєстровано 486 випадків зґвалтувань, з яких 80 випадків було не розкрито. У загальній структурі злочинності проти статевої свободи та статевої недоторканості особи найвищу питому вагу займають зґвалтування (близько 50 %), на другому місці знаходиться насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним способом (35 %), на третьому - розбещення неповнолітніх (13 %) і лише на останньому - примушування до вступу в статевий зв'язок (0,19 %) [3, 15-16]. За нашими висновками, указана ситуація пояснюється не стільки відсутністю

такого негативного соціального-правового явища, як примушування до вступу в статевий зв'язок, скільки складнощами в реєстрації та розкритті злочинів цієї категорії, високою їх латентністю та проблемами у виявленні кримінально-правових ознак під час кваліфікації діянь правоохоронними органами. Наведене обумовлює необхідність систематизації знань щодо теоретико-правових засад кримінальної відповідальності за примушування до вступу в статевий зв'язок і визначає актуальність обраної теми дослідження.

Проблемам кримінальної відповідальності за злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості в різні часи приділяли увагу такі вчені, як Ю.М. Антонян, Д.О. Балабанова, Х.І. Брух, Д.О. Гніліцька, О.В. Губанова, О.М. Джужа, П.С. Дагель, Т.А. Плаксина, К.М. Плутницька, Н.В. Тидикова, О.В. Тищенко та інші вчені. Переважно науковці приділяли увагу загальним питанням кримінальної відповідальності за злочини вказаної категорії. Комплексного погляду на вирішення теоретико-правових засад кримінальної відповідальності за примушування до вступу у статевий зв'язок до теперішнього часу не відбулося. Залишається невирішеним і питання обґрунтування суспільної небезпеки цих злочинів, їх кримінально-правових ознак, специфіки кваліфікації цих протиправних діянь та інші питання. Враховуючи надзвичайну актуальність проблематики примушування до вступу у статевий зв'язок, саме вирішення задекларованих питань ми й ставимо за мету нашої статті. Отже, мета нашої статті полягає у вивченні теоретико-правових засад обґрунтування суспільної небезпеки примушування до вступу в статевий зв'язок, характеристик їх кримінально-правових ознак, специфіки кваліфікації.

Примушування до вступу в статевий зв'язок у світі вважається однією з найбільш небезпечних і розповсюджених форм сексуального домагання. Наприклад, у США вивченням цієї проблематики займаються цілі науково-дослідні установи із залученням широкого кола фахівців - юристів, психологів, соціологів тощо. Незважаючи, що останніми роками в Україні з'явився цілий ряд публікацій з цього приводу, зазначена проблематика залишається однією з малодосліджених і вельми актуальною. У нашій країні правові заходи із протидії цьому явищу складаються з низки нормативно-правових актів, які врегульовують рівноправність особи в економічній, сімейно-побутовій, правоохоронній та інших сферах життя. Соціальне значення і цінність статевої свободи є настільки важливими, що вони захищаються правовими нормами найвищої юридичної сили. Так, у статті 29 Конституції України прямо вказано, що кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність. У цьому сенсі, за справедливим твердженням Х.І. Брух, особиста недоторканність передбачає не лише недопустимість будь-якого зовнішнього втручання у сферу індивідуальної життєдіяльності особи фізичного або психічного характеру, а включає в себе й статеvu свободу та недоторканність [2, 202]. У Конституції України закріплені основні принципи Загальної Декларації прав

людини, задекларовано пріоритет норм міжнародного права, заборонена дискримінація за мотивами походження, статі, раси тощо, а родина визнана предметом турботи всього суспільства й охорони законом. Україною ратифіковано понад 30 міжнародних конвенцій і протоколів з прав людини [9, 114-115]. Детальний аналіз їх змісту дає підстави стверджувати, що вони так чи інше захищають усі різновиди прав і свобод особи, зокрема й у сфері статевої свободи і недоторканості. Ці загальні принципи та положення є законодавчим фундаментом і для захисту особи від протиправних посягань на статеву свободу та статеву недоторканість особи, зокрема й від примушування до вступу в статевий зв'язок. Статтею 154 КК України прямо передбачено кримінальну відповідальність за примушування до вступу в статевий зв'язок.

Як загальновідомо, важливим показником криміналізації діянь є їх поширеність і суспільна небезпека. Що стосується суспільної небезпеки, то масштаби шкоди, заподіяної злочинами проти статевої свободи та недоторканості, важко переоцінити. Ці злочини викликають у жертви найтяжчі переживання, дія яких може зберігатися на все життя, впливати на самосприйняття та світовідчуття, заважати побудові відносин з іншими людьми, також і з представниками протилежної статі [7, 170; 4, 8]. Проблеми сексуальних домагань на роботі можуть виявитися причиною значних матеріальних втрат для роботодавців. Витрати, викликані примушуванням до вступу у статевий зв'язок, спричиняють прогули, низьку продуктивність праці, моральні збитки, відтік кадрів [11, 15]. Крім цього, досліджувані злочини можуть породжувати різного роду комплекси, обумовлювати глибокі душевні травми, які можуть зруйнувати людині все подальше життя. У найбільш тяжких проявах ці злочини можуть завдавати серйозну шкоду здоров'ю, а в окремих випадках - призводити до самогубств. Примушування до вступу в статевий зв'язок, крім статевої свободи, також може завдавати шкоди психічному здоров'ю потерпілої особи, заподіяти шкоду нормальному психофізичному розвитку неповнолітніх, дискредитувати орган, в якому працює службова особа, заподіявши шкоду інтересам служби тощо.

Як вже зазначалося, важливим показником суспільної небезпеки примушування до вступу в статевий зв'язок є високий рівень латентності цього антисуспільного явища. Основними причинами латентності "сексуальних злочинів" є небажання розголошувати зазначені факти самими потерпілими особами. Не менш важливим є те, що правоохоронні органи України примушуванню до вступу в статевий зв'язок традиційно приділяють невинновдану низьку увагу. До 2007 року вони в загальній структурі виявлених злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи традиційно мали найменшу питому вагу - лише 0,19 %, а щорічна зареєстрована їх кількість не перевищувала 2-5 випадків [3, 15-16]. У період з 2001 по 2010 р. зареєстровано всього 42 примушування до вступу в статевий зв'язок та виявлено 31 особу, що скоїли зазначені злочини [2, 204]. Після 2010 року ця категорія протиправних діянь взагалі зникла з поля зору правоохоронних органів. За оцінками фахівців, сучасна латентність злочинів цієї категорії складає майже 97 %, тоді як рівень латентності згвалтувань складає 90 % [6, 3; 8, 61].

Узагальнення судово-слідчої практики та аналіз юридичних джерел [2; 9; 4; 11; 3; 1] дають підстави визначити специфіку кримінально-правової відповідальності за примушування до вступу в статевий зв'язок. Так, з

аналізу кримінально-правової норми випливає, що основним безпосереднім об'єктом злочину є статева свобода особи, тоді як додатковими об'єктами злочину можуть виступати честь і гідність людини, право власності.

Виходячи з редакції ст. 154 КК України, потерпілою особою від цього злочину може бути як жінка, так і чоловік, що перебувають у матеріальній або службовій залежності від винної особи. Потерпілими можуть бути й неповнолітні особи. У випадках, коли до вступу в статевий зв'язок примушувалася особа, яка не досягла статевої зрілості, дії винного, крім ст. 154 КК, кваліфікуються за ст.ст. 14 і 155 КК України як готування до статевих зносин з особою, яка не досягла статевої зрілості.

Під час примушування до статевих відносин або до лесбійства винна особа посягає на статеву свободу жінки, а під час примушування до мужеложства - на статеву свободу чоловіка. Під час скоєння інших дій сексуального характеру - на статеву свободу як чоловіка, так і жінки.

Для судово-слідчої практики має істотного значення той факт, що з об'єктивної сторони зазначений злочин вважається примушуванням жінки чи чоловіка до вступу в статевий зв'язок. Винна особа за допомогою протиправного впливу на психіку потерпілого змушує уступити його сексуальним домаганням: вступити в статеві відносини, скоїти акт мужеложства, лесбійства або інші дії сексуального характеру.

Працівникам правоохоронних органів слід пам'ятати, що сама лише пропозиція особі, яка матеріально або службово є залежною від особи, яка висловлює таку пропозицію, до вступу у статевий зв'язок за відсутності примушування не утворює складу злочину, передбаченого частиною першою статті 154 КК [10].

Більше того, у теорії кримінального права та на практиці під примушуванням розуміють протиправний вплив на жінку чи чоловіка з тим, щоб примусити її (його) проти власної волі вступити в природний або неприродний статевий зв'язок. Це, наприклад, погроза позбавленням матеріальної допомоги або надбавок за працю, звільненням, переведенням на менш оплачувану роботу, можливості користуватися житловою площею тощо. Може мати місце примушування як до одноразового зв'язку, так і до неодноразових статевих зносин або до співжиття. Примушування може бути спрямоване на те, щоб примусити іншу особу до статевого зв'язку як з тим, хто примушує, так і з іншою особою, на користь якої діє винна особа. Також у ст. 154 КК прямо зазначені способи примушування до статевого зв'язку, а саме: природним і неприродним способами. Відповідно до ст. 154 КК кримінальна відповідальність настає навіть за примушування до вступу в статевий зв'язок з особою, з якою перебуває в законному шлюбі.

Статевий зв'язок природним або неприродним способом охоплює як одноразові, так і неодноразові статеві контакти незалежно від їх гетеро- або гомосексуальної спрямованості. Якщо потерпіла особа добровільно погоджується на одні форми сексуальних контактів, але заперечує проти інших, її примушування до них за наявності до цього підстав утворює об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 154 КК.

У реальному житті жінка або чоловік може примушуватись до вступу в статевий зв'язок як з винною, так і з іншими особами (знайомі, родичі, керівництво тощо). При цьому для кваліфікації за ст. 154 КК не має значення те, чи знала про вчинене примушування особа, статева прихистість якої задовольняється потерпілою жінкою або чоловіком.

Не вважаються кримінально караними обіцянки створити жінці або чоловіку кращі матеріальні чи службові умови, наприклад, призначити на більш оплачувану посаду, збільшити грошове утримання, надання подарунків і пільг з тим, щоб схилити особу до сексуальних контактів. У подібних випадках відсутнє примушування до статевого зв'язку, вони свідчать про вигідність вступу в такий зв'язок.

Дії, передбачені ст. 154 КК України, сконструйовані як злочин із формальним складом, який визнається закінченим з моменту вчинення на волю потерпілої особи психічного тиску в різних формах. Злочин вважається закінченим з моменту примушування чоловіка або жінки до вступу в статевий зв'язок природним або неприродним способом. Та обставина, що жінка або чоловік погодились вступити в статевий зв'язок або, навпаки, відхилили домагання, не впливає на кваліфікацію за ст. 154 КК.

Зі суб'єктивної сторони злочину, передбачені ст. 154 КК України, вчиняються з прямим умислом. Винна особа усвідомлює, що змушує потерпілого вчинити з ним або з третьою особою статевий акт, акт мужолозства або лесбійства або дії сексуального характеру шляхом шантажу, погрози знищення, пошкодження або вилучення майна, а також із використанням матеріальної або іншої залежності й бажає цього з мотивів задоволення статевої пристрасті. Крім того, особа, здійснюючи примушування, має спеціальну мету - вступ у статевий зв'язок із залежною від неї особою.

Зі змісту ст. 154 КК України та абз. 7 п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 [10] випливає, що суб'єкт цього злочину є спеціальним, тобто це особа як чоловічої, так і жіночої статі, яка досягла 16 років і щодо якої потерпіла особа є матеріально або залежною по службі. За вчинення описаних дій передбачено максимальне покарання у вигляді арешту на строк до шести місяців або обмеження волі на строк до трьох років.

Отже, можна визнати, що статевая свобода особи достатньою мірою захищається вітчизняним кримінальним законодавством. Враховуючи ступінь суспільної небезпеки та цінність суспільних відносин, у статті 154 КК України закріплені основні ознаки кримінальної відповідальності за примушування до вступу в статевий зв'язок. Отже, статевая свобода особи є важливим об'єктом кримінально-правового захисту, між іншим, унаслідок прогалин у практиці застосування цієї норми, у реальному житті виникають складнощі в реалізації зазначених законодавчих положень. Загалом, під час застосування дослідженої кримінально-правової норми правоохоронним органам слід враховувати, що склад злочину, передбаченого статтею 154 КК, може мати місце лише за умови доведеності, що на потерпілу особу чоловічої чи жіночої статі здійснювався вплив із використанням її матеріальної або службової залежності від винної особи з метою примусити її вступити в статевий зв'язок природним або неприродним способом у супереччя її волі. З метою уникнення помилок під час кваліфікації злочинів, слід пам'ятати, що кримінальній відповідальності за ст. 154 КК України підлягають лише особи, за матеріалами кримінальних проваджень щодо яких доведено: а) наявність самого факту примушування до вступу в статевий зв'язок; б) така особа має бути спеціальним суб'єктом, тобто особою як чоловічої, так і жіночої статі, яка досягла 16 років і щодо якої потерпіла особа є матеріально або залежною по службі.

Література

1. Конституція України (із змінами та доповненнями станом на 15 травня 2014 р.). — [Електронний ресурс]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80/print1447739411651090>
2. Брух Х.І. Підстави криміналізації примушування до вступу у статевий зв'язок / Х.І. Брух // Право і суспільство. - 2014. - № 5. - С. 200-208.
3. Губанова О.В. Кримінологічна характеристика та запобігання зґвалтуванню (на підставі матеріалів практики Автономної Республіки Крим): дис...канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / О.В. Губанова. - Сімферополь, 2008. - 262 с.
4. Джужа О.М. Запобігання злочинам, пов'язаним із сексуальним насильством: монографія / О.М. Джужа. - К.: Атіка, 2009. - 240 с.
5. Ларченко М.О. Кримінологічна характеристика особистості злочинця, винного у статевому злочині: дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 / М.О. Ларченко. - Київ, 2009. - 245 с.
6. Лукаш А.С. Зґвалтування: кримінологічна характеристика, детермінація та попередження: монографія / А.С. Лукаш. - Х.: Право, 2008. - 256 с.
7. Плаксіна Т.А. Основания уголовно-правовых норм, уголовно-правового запрета, криминализация: понятие и соотношение / Т.А. Плаксіна // Государство и право. - 2006. - № 5. - С. 41-47.
8. Плутницкая Е.Н. Социально-демографическая характеристика жертв принуждения к вступлению в половую связь / Е.Н. Плутницкая // Вестник Пермского университета. Юридические науки. - 2013. - № 2. - С. 244-250.
9. Плутницька К.М. Запобігання примушуванню до вступу в статевий зв'язок у контексті міжнародно-правових зобов'язань України / К.М. Плутницька // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. - Серія "Юриспруденція". - 2014. - Том 2. - С. 114-116.
10. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи / Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 // Постанови Пленуму Верховного Суду України (2002-2009 рр.). - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>
11. Тищенко О.В. Сексуальні домагання на роботі: соціально-правовий аспект питання / О.В. Тищенко // Адвокат. - 2004. - 11. - С. 15-16.

Бабенко А.М.,
доктор юридичних наук, доцент,
начальник кафедри теорії та історії
держави і права
ОДУВС: 11.09.2015

ЗМІСТ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОРЯДОК ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ

Меркулова В. О.
Марченко А. А.

У статті розглянуто важливі проблеми чинного законодавства: співвідношення кримінального та кримінально-процесуального законодавства у визначенні підстав та порядку реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності та проблемі змісту кримінально-процесуальних відносин з приводу застосування цього міжгалузевого інституту.

Ключові слова: кримінальне законодавство, кримінально-процесуальне законодавство, звільнення від кримінальної відповідальності, кримінально-процесуальні відносини.

В статье рассмотрены важные проблемы действующего законодательства: соотношение уголовного и уголовно-процессуального законодательства в определении оснований и порядка реализации института освобождения от уголовной ответственности и проблема содержания уголовно-процессуальных отношений по поводу применения этого межотраслевого института.

Ключевые слова: уголовное законодательство, уголовно-процессуальное законодательство, освобождение от уголовной ответственности, уголовно-процессуальные отношения.

The article deals with important issues of current legislation: the ratio of criminal and criminal procedure law in determining the grounds and order of the institution exemption from criminal liability and the content issue criminal procedure relations on the application of this interdisciplinary institute.

Keywords: criminal law, criminal procedure legislation, exemption from criminal liability, criminal procedure relations.

Сучасний період реформування законодавства будь-якої галузі характеризується інтенсивністю та суттєвими сутнісними змінами. Важливість цих змін у законодавстві, яке регламентує сферу кримінального правосуддя, полягає в тому, що окремі з них впливають навіть на зміст принципів, загальних засад відправлення кримінального правосуддя, метод регулювання відносин. Змінюються не лише зміст, а й сутність окремих кримінально-правових інститутів.

Проголошення в ст. 3 Основного закону держави - Конституції України людини, її життя, здоров'я, честі, гідності, недоторканності та безпеки найвищою соціальною цінністю [1, 4] стало одним з тих поворотних пунктів розвитку всієї системи вітчизняного законодавства, з якими зв'язуються істотні зміни в регламентації діяльності учасників правових відносин загалом та кримінально-правових і кримінально-процесуальних, зокрема. Такий підхід змушує по-новому поглянути на роль і значення в динаміці кримінального провадження, судового розгляду справи особистих прав та інтересів потерпілої та обвинуваченої особи, з одного боку, представників державних органів, з іншого.

Особливої актуальності набуває питання правового

регулювання оцінки ступеня впливу на судові рішення позитивної постзлочинної поведінки особи, яка порушила кримінально-правову заборону. Поява в реформованому кримінальному законодавстві нових і зміна традиційних підстав звільнення від кримінальної відповідальності, розширення сфери застосування як загальних, так і спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, визначення як підстави звільнення від відбування покарання з випробуванням факту затвердження угоди про примирення або визнання вини свідчать на користь того, що все більшого значення в кримінальному праві набуває диспозитивний метод, заснований на вільному, рівному використанні суб'єктами правовідносин своїх матеріальних і процесуальних прав.

Саме з подібних позицій слід оцінювати проблему співвідношення кримінального та кримінально-процесуального законодавства у визначенні підстав і порядку реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності, уточнення та наповнення новим змістом кримінально-процесуальних положень, в яких набувають життя загальні та спеціальні види звільнення від кримінальної відповідальності, зміст кримінально-процесуальних відносин у сфері реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності.

Проте сучасний стан речей у зазначеній сфері характеризується недостатньою чіткістю й повнотою як кримінально-правових, так і кримінально-процесуальних положень, наявністю певних неузгоджень між ними. Кримінальне право як матеріальна галузь права визначає поняття, ознаки, види та підстави застосування звільнення від кримінальної відповідальності, тобто основний понятійний апарат. Проте до сьогодні чинне кримінальне законодавство не визначає, що таке кримінальна відповідальність, форми кримінальної відповідальності, не містить і поняття звільнення від кримінальної відповідальності. Визначаються лише види та підстави застосування загальних і спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності.

Відповідно, ці недоліки відтворюються й у процесуальному законодавстві, оскільки саме в певній процесуальній формі, за певною процесуальною процедурою норми кримінального права набувають реального життя. Проблеми відповідності норм кримінального та кримінально-процесуального права набувають все більшої актуальності у зв'язку із тим, що стосуються єдиного правового інституту, єдиного соціально-правового явища - заохочувального кримінально-правового заходу впливу на особу, яка вчинила кримінальне правопорушення. Кримінально-процесуальне право, встановлюючи форми та порядок реалізації звільнення від кримінальної відповідальності, тим самим поглиблює розуміння соціальної та правової сутності цього кримінально-правового заходу. Адже загальноновизнаним є те, що ступінь співвідносності між результатами застосування інституту звільнення від кримінальної відповідальності та метою, задля якої

© В.О. Меркулова, А.А. Марченко 2015

законодавець суттєво поширив сферу його застосування, встановлюється саме під час правозастосування.

У доктрині кримінального та кримінально-процесуального права досить по-різному визначають зміст, сутність, значення інституту звільнення від кримінальної відповідальності. До вкрай протилежних наукових тверджень: від надання інституту звільнення від кримінальної відповідальності властивостей ефективної протидії злочинності до заперечення доцільності існування його як такого. За чинності попереднього кримінально-процесуального законодавства в доктрині обговорювалися чимало проблем, які стосувалися обсягу прав та обов'язків суб'єктів специфічних відносин, доцільності стадії кримінального правосуддя, на якій мало вирішуватися це питання, особливостей застосування різних видів звільнення від відповідальності тощо. Проблематика процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності була предметом розгляду таких дослідників, як Г. Глобенко, О. Губська, С. Давиденко, С. Дрьомов, О. Дудоров, В. Лобач, В. Півненко, Г. Рось та ін. Проте з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України (далі КПК) 2012 р. зазначені проблеми не втратили актуальності.

Безпосередньо маємо зупинитися на двох, на нашу думку, досить важливих проблемах чинного законодавства: співвідношення кримінального та кримінально-процесуального законодавства у визначенні підстав та порядку реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності та проблемі змісту кримінально-процесуальних відносин з приводу застосування цього міжгалузевого інституту.

Щодо першого питання пропонуємо здійснити певний аналіз відповідних кримінально-правових і кримінально-процесуальних норм, які стосуються зазначеного інституту, з точки зору їх взаємозв'язку та взаємодоповнення. Так, за чинним Кримінальним кодексом (далі КК) існують як загальні види звільнення від кримінальної відповідальності, передбачені ст.ст. 45-49 Розділу IX, ст. 97 Розділу V Загальної частини КК [2, 17-18, 42-45], так і спеціальні види звільнення, визначені в Особливій частині КК (ч. 2 ст. 111, ч. 2 ст. 114, ч. 3 ст. 175, ч. 4 ст. 212, ч. 4 ст. 212-1, ч. 2 ст. 255, ч. 2 ст. 258-3, ч. 6 ст. 260, ч. 3 ст. 263, ч. 4 ст. 289, ч. 4 ст. 307, ч. 4 ст. 309, ч. 4 ст. 311, ч. 5 ст. 321 та ін.). Одним із чинників, який розмежовує ці види звільнення, є суттєва різниця в ступені тяжкості діяння, постзлочинна позитивна поведінка після якого надає підстави для розгляду питання про звільнення підозрюваної, обвинуваченої особи. Якщо загальні види звільнення стосуються лише злочинів невеликої та середньої тяжкості, то спеціальні види звільнення - навіть тяжких та особливо тяжких злочинів.

Відповідно до того чи зобов'язаний суд звільнити особу, яка вчинила злочин, за наявності визначених у законі підстав від кримінальної відповідальності, чи це є право суду, усі види можна поділити на обов'язкові (імперативні) та факультативні (необов'язкові, дискреційні, тобто такі, що залежать від повноважень, розсуду суду). Імперативні підстави звільнення не передбачають ніякого розсуду з боку компетентних органів. Головним є наявність підстав, визначених у законі про кримінальну відповідальність. Проте це не означає, що в правозастосуванні механічно застосовують закон. Суд має все ж таки оцінити докази

та за їх допомогою встановити наявність визначених у законі умов для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності. Якщо ці умови в наявності, суд має обов'язково закрити кримінальну справу, не маючи права на суб'єктивний розсуд. До обов'язкових видів звільнення від кримінальної відповідальності належать звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям, з примиренням винного з потерпілим, із закінченням строків давності, а також у разі наявності умов для всіх спеціальних видів звільнення, передбачених Особливою частиною КК. У такому разі суд зобов'язаний за наявності підстав звільнення застосувати до винної особи ст.ст. 45, 46, 49 КК, а також відповідні статті Особливої частини КК.

Дискреційні підстави передбачають звільнення як право, а не обов'язок компетентного органу, тож формально законним буде рішення як про закриття справи, так про продовження кримінального переслідування та віддання справи до суду для притягнення особи до кримінальної відповідальності. Отже, суд, оцінюючи докази, установлюючи наявність визначених у законі умов для вирішення питання про звільнення від кримінальної відповідальності, керується передусім власним суб'єктивним розсудом щодо доцільності чи недоцільності звільнення підозрюваної, обвинуваченої особи від кримінальної відповідальності. До факультативних видів звільнення належать такі види звільнення від кримінальної відповідальності, які пов'язані з передачею особи на поруки (ст. 47), зі зміною обстановки (ст. 48), із застосуванням примусових заходів виховного характеру до неповнолітніх (ст. 97). Саме в цих статтях КК йдеться про те, що особа може бути звільненою за наявності певних підстав.

Саме серед останньої групи видів звільнення декілька є видами умовного звільнення від кримінальної відповідальності (звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки - ст. 47; звільнення від кримінальної відповідальності із застосуванням примусових заходів виховного характеру - ст. 97). Це види звільнення, які передбачають покладання на обвинувачену особу певних обов'язків, недотримання яких тягне скасування ухвали суду про застосування звільнення та подовження досудового розслідування, або ж судового провадження.

Така досить різна характеристика видів звільнення за підставами застосування мала б відтворитися й в особливостях і певних уточненнях процесуального порядку їх реалізації. Проте назва параграфу 2 Глави 24 "Звільнення особи від кримінальної відповідальності", назва та зміст ст.ст. 285-288 Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК) [4, 145-147, 229-233], де йдеться про загальні положення кримінального провадження під час звільнення особи від кримінальної відповідальності, порядок звільнення особи від кримінальної відповідальності, порядок розгляду цього питання судом тощо, свідчать на користь тієї думки, що законодавець не виокремлює особливості процедури практичної реалізації положень матеріально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності залежно від їх видів. Визначений кримінально-процесуальний порядок поширюється як на загальні види звільнення, так і на спеціальні, установлені заохочувальними нормами Особливої частини КК.

Уже за часів попереднього КПК більшою мірою наукові дискусії стосувалися підстав і процедури застосування

спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених Особливою частиною КК. Вважаємо безумовним те, що досить суттєва ступінь небезпечності злочинів, після вчинення яких позитивна посткримінальна поведінка обвинуваченого може призвести до звільнення від кримінальної відповідальності; те, що ця післязлочинна поведінка може бути не обов'язково позитивною, а лише належною як такою, що відповідає вимогам закону; складнощі, які можуть виникнути в порядку та механізмі оцінювання посткримінальної поведінки суб'єкта таких злочинів, у підсумку є чинниками, які суттєво можуть позначитися на застосуванні спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності. Зазначене обумовлює доцільність визначення особливого нормативного регулювання застосування спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, специфічного механізму закриття кримінального провадження в цих випадках. Проте, як вже відомо, новий КПК не передбачає самостійного порядку спеціального звільнення від кримінальної відповідальності, що певним чином не відповідає духу та логіці матеріальної галузі права - кримінальному праву.

На увагу заслуговують також питання співвідношення кримінального та кримінально-процесуального законодавства в частині регламентації підстав і порядку застосування умовних видів звільнення від кримінальної відповідальності: звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки - ст. 47 КК; звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру - ст. 97 КК. Слід підкреслити, що КПК містить єдину спеціальну процесуальну регламентацію, яка стосується лише ст. 47 КК. І пов'язане це з необхідністю встановлення порядку відновлення кримінального (судового) провадження в разі відмови колективу підприємства, установи чи організації від поручительства щодо особи, яка була їм передана на поруки. Відповідно до ч. 3 ст. 289 КПК суд, переконавшись у порушенні особою умов передачі на поруки, своєю ухвалою скасовує ухвалу про закриття кримінального провадження та звільнення особи від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею на поруки й напругає матеріали провадження для проведення досудового розслідування в загальному порядку чи здійснює судове провадження в загальному порядку, якщо питання про звільнення від кримінальної відповідальності було прийняте після направлення обвинувального акта до суду.

Водночас законодавець у визначеному параграфі 2 Глави 24 "Звільнення особи від кримінальної відповідальності" взагалі не концентрує уваги на особливостях порядку застосування звільнення від кримінальної відповідальності неповнолітніх із застосуванням примусових заходів виховного характеру. Це теж умовний вид звільнення, а отже, має бути спеціальний порядок повернення суду до розгляду цього питання в разі недотримання неповнолітнім умов звільнення. Відповідно до вимог ч. 3 ст.ст. 97 КК у разі ухилення неповнолітнього, що вчинив злочин, від застосування до нього примусових заходів виховного характеру ці заходи скасовуються й він притягується до кримінальної відповідальності. Враховуючи той факт, що законодавець визначив окрему Главу 38 "Кримінальне провадження щодо неповнолітніх", в якій регламентуються загальні

правила кримінального провадження щодо неповнолітніх, також і порядок застосування до неповнолітнього обвинуваченого примусових заходів виховного характеру (ст.ст. 484 - 497 КПК), слід очікувати, що ця проблема знайде своє відтворення саме в цих спеціальних нормах [4, 229-233].

Про застосування примусових заходів виховного характеру йдеться в єдиній із чотирнадцяти зазначених статей кримінально-процесуального законодавства - у ст. 497 КПК. Проте зміст цієї статті не лише не регламентує процесуальний порядок скасування примусових заходів виховного характеру, але й взагалі не концентрує увагу на застосуванні цих заходів у разі звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності. У статті йдеться лише про те, що прокурор на стадії досудового розслідування за наявності кримінально-правових підстав і згоди обвинуваченого та його законного представника може скласти клопотання про застосування заходів і направити його до суду. Визначається також право суду на стадії судового розгляду справи, знову ж таки, за наявності кримінально-правових підстав і згоди обвинуваченого та його законного представника, прийняти рішення про застосування до неповнолітнього примусових заходів виховного характеру.

За такою редакцією зазначеної кримінально-процесуальної норми немає можливості з'ясувати відмінності в процесуальному порядку застосування примусових заходів виховного характеру в разі звільнення неповнолітнього від кримінальної відповідальності (ст. 97 КК) та в разі звільнення неповнолітнього від покарання (ст. 105 КК); визначитися із тим, у якій формі завершується розгляд судом справи. Неузгодженість між кримінально-правовими та кримінально-процесуальними нормами спостерігається також і в тому, що в ст. 497 КПК називаються лише ті кримінально-правові підстави, які мають обумовлювати рішення суду про звільнення від кримінальної відповідальності (вчинення злочину невеликої тяжкості, необережного злочину середньої тяжкості вперше, можливість виправлення без застосування покарання). І не існує норми, яка б містила підстави та порядок реалізації ст. 105 КК. Слід зазначити, що ретроспективний порівняльний аналіз попереднього та чинного кримінально-процесуального законодавства в частині визначення процесуального порядку реалізації звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності та покарання доводить той факт, що проблема з'ясування правової сутності цих міжгалузевих інститутів залишається актуальною. І чинне кримінально-процесуальне законодавство чіткості в розмежуванні їх процесуальної процедури не додало, що надає підстави розглядати факт застосування примусових заходів виховного характеру особливою формою кримінальної відповідальності.

Щодо сутності другої проблеми змісту кримінально-процесуальних відносин (а отже, змісту правового статусу суб'єктів цих відносин) у сфері реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності маємо зазначити наступне. Відповідно до визначення, яке наводиться в п. 1 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 12 "Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності", звільненням від кримінальної відповідальності - є відмова держави від застосування щодо особи, котра

вчинила злочин, установлених законом обмежень певних прав і свобод шляхом закриття кримінальної справи, яке здійснює суд у випадках, передбачених Кримінальним кодексом України, у порядку, встановленому КПК України [6, 13-16]. Та обставина, що звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених законом України про кримінальну відповідальність, здійснюється виключно судом, підкреслюється в ст. 44 КК України та в ч. 1 ст. 286 КПК України. Такий підхід законодавця є виправданим і базується на дотриманні принципу презумпції невинуватості, відповідно до якого лише суд повинен мати право встановлювати винуватість особи у вчиненні злочину. Повноваження суду на прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності в сучасній науковій юридичній літературі фактично не оспорується. Адже логічним є те, що на суд - орган, який покликаний покладати на особу кримінальну відповідальність, покладаються і повноваження звільняти від неї [6, 13-16; 7, 40].

Отже, за чинними законодавчими визначеннями прийняття рішення про звільнення обвинуваченого (підозрюваного) від кримінальної відповідальності є правом лише одного суб'єкту відповідних кримінально-процесуальних відносин - судового органу. Проте таке розуміння є дещо спрощеним, таким, що не відтворює зміст і сутність досить складних кримінально-процесуальних відносин з приводу визначення підстав для звільнення від кримінальної відповідальності, доведення доцільності такого звільнення, забезпечення процесуального порядку його реалізації. Оскільки передбачені законом підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності належать до нереабілітуючих, вирішенню цього питання має передувати повне й точне встановлення фактичних обставин і правильна кваліфікація вчиненого злочину. Звільнення від кримінальної відповідальності передбачає наявність складного процесуального механізму, в якому беруть участь суб'єкти різні за правовим статусом і кримінально-процесуальними функціями. За чинним кримінально-процесуальним законодавством до числа суб'єктів, задіяних у процесі прийняття рішення про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності, можна віднести (окрім суду) прокурора, потерпілого, підозрюваного, обвинуваченого. Кожний з указаних суб'єктів відіграє специфічну роль у процесуальному механізмі звільнення від кримінальної відповідальності. Щодо останніх трьох суб'єктів слід зазначити те, що їхня думка підлягає обов'язковому з'ясуванню в кожному випадку розгляду відповідного питання, причому як на стадії досудового розслідування (прокурором), так і на стадії судового провадження (судом).

Проте суттєвих змін зазнало кримінально-процесуальне законодавство в частині визначення особливостей реалізації кримінально-правового інституту звільнення від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування. Визначення сутності цих змін та їхньої доцільності дозволить провести порівняльно-правовий аналіз змісту положень, які містяться в ст.ст. 7, 7-1, 7-2 КПК 1960 р. [3, 9-11] та ст.ст. 286-288 чинного КПК. За чинним кримінально-процесуальним законодавством саме прокурор є досить важливим суб'єктом у процесі прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності на стадії досудового розслідування. Специфіка процесуального статусу прокурора, відповідно до ч. 2 ст. 36 нового КПК України,

полягає в тому, що саме він визнається процесуальним керівником досудового розслідування, тобто суб'єктом, який несе безпосередню персональну відповідальність за його хід і результати. Узагальнюючи зміст ст.ст. 286-288 чинного КПК, його роль можна оцінювати в різних значеннях: як суб'єкта прийняття попереднього рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності, яке остаточно затверджується судом; як суб'єкта, який ініціює прийняття судом відповідного рішення за наявності передбачених законом підстав, звертаючи увагу суду на їх наявність; як суб'єкта, який, здійснюючи процесуальне сприяння суду у ухваленні рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності, зобов'язаний надати для цього всі необхідні докази та інші матеріали. Детальна регламентація чинним законодавством процесуальних дій, які покладаються на прокурора, полягає в тому, що прокурор має:

- 1) встановлювати на стадії досудового розслідування підстави для звільнення особи від кримінальної відповідальності;
- 2) отримувати згоду підозрюваного на таке звільнення;
- 3) складати клопотання про звільнення від кримінальної відповідальності, форма і зміст якого встановлюються ст. 287 КПК України;
- 4) перед направленням цього клопотання до суду ознайомлювати з ним потерпілого та з'ясовувати його думку щодо можливості звільнення підозрюваного (обвинуваченого) від кримінальної відповідальності;
- 5) відстоювати перед судом указане клопотання.

Отже, хоча прокурор не приймає остаточного рішення щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності, проте в кожному випадку складання клопотання передусім певний висновок прокурора щодо необхідності звільнення особи від кримінальної відповідальності, який у подальшому лягає в основу судового рішення.

Проте за попереднім законом кількість суб'єктів, які мали право ініціювати прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності, була більшою. Право ухвалювати рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності у випадках, передбачених Загальною та Особливою частинами КК України, мали не лише прокурори, але й слідчі. Слід звернути увагу на доктринальні положення щодо значення дій такого суб'єкта прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності, як слідчий. У будь-якому разі слідчий, який здійснює досудове розслідування, першим і у найбільш повному обсязі здатний виявити підстави й умови звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності. Тому відсутність згадування слідчого при законодавчому врегулюванні процесуального порядку звільнення особи від кримінальної відповідальності не позбавляє слідчого права ініціювати розгляд відповідного питання, однак лише перед прокурором, який здійснює процесуальне керівництво досудового розслідування. Маємо погодитись із думкою тих учених, які доводять, що порядок такого ініціювання залишається позапроцесуальним. А це позбавляє слідчого можливості використовувати надане йому ч. 3 ст. 40 нового КПК України право у випадках відмови прокурора в погодженні його клопотань звернутися до керівника органу досудового розслідування. Після вивчення клопотання керівник за необхідності ініціює розгляд питань, порушених у ньому,

перед прокурором вищого рівня, який протягом трьох днів погоджує відповідне клопотання або відмовляє в його погодженні [8, 18; 9, 33].

До того ж слід зауважити, що в науково-практичних коментарях до ст. 285 КПК “Загальні положення кримінального провадження під час звільнення особи від кримінальної відповідальності” продовжується зазначення того факту, що ч. 2 ст. 285 КПК спрямована на те, щоб “слідчий, прокурор роз’яснювали право на звільнення особі, яка підозрюється, обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення та щодо якої передбачена можливість звільнення від кримінальної відповідальності, відповідно до ст.ст. 45-49 КК. Законодавець зобов’язує слідчого, прокурора заохотити особу до таких дій” [5, 708-709]. Тож слідчий визначається як не менш важливий суб’єкт, який має право ініціювати прийняття рішення про звільнення від кримінальної відповідальності, веде роз’яснювальну роботу. Проте цей факт не знаходить належного відтворення в чинному кримінально-процесуальному законодавстві.

Підсумовуючи, слід зазначити, що системний підхід до аналізу правової сутності, змісту, підстав і порядку застосування певних міжгалузевих інститутів вимагає комплексного сприйняття системи норм кримінального та кримінально-процесуального законодавства як таких, що мають перебувати у взаємозв’язку й доповнювати один одне. Законність і справедливість кримінального правосуддя переважно саме залежатиме від чіткого правового регулювання процесуального (виконавчого) порядку застосування визначених кримінальним законодавством інститутів, від узгодженості положень зазначених галузей права. Саме такий підхід сприяє більш повній оцінці їх змісту та сутності.

Недосконалість і суперечливість окремих кримінально-правових і кримінально-процесуальних положень не сприятиме розумінню соціально-правового змісту та сутності досить складного міжгалузевого інституту кримінальної відповідальності. Поняття кримінальної відповідальності, її правові ознаки, межі чинності, коло осіб-суб’єктів відносин кримінальної відповідальності, характер цих відносин, тощо маємо визначити лише на підставі положень цих двох важливих галузей права.

Реформування кримінального та кримінально-процесуального законодавства в частині уточнення змісту, сутності, видів звільнення від кримінальної відповідальності, процесуального порядку їх реалізації відповідає загальносвітовим тенденціям пошуку різних цивілізованих засобів для врегулювання кримінально-правових конфліктів, альтернативних по відношенню не лише до покарання, але й кримінальної відповідальності як такої. Саме цей міжгалузевий інститут забезпечує невідворотність кримінально-правового реагування на поведінку особи, яка вчинила злочин (а не невідворотність кримінальної відповідальності), оперативно сприяє відновленню порушеного права та відшкодуванню шкоди, завданої злочином, суттєво пом’якшує обсяг кримінальної репресії щодо особи, яка вчинила злочин, зменшує обсяг державних витрат на здійснення кримінального правосуддя.

І те, що законодавець пішов шляхом скорочення змісту окремих процесуальних положень щодо порядку застосування окремих видів звільнення від кримінальної відповідальності (порівняно з попереднім КПК) може позначитися на ефективності правозастосовної діяльності,

ускладнити розуміння їх правової сутності. Першочергове значення понять і категорій кримінального права по відношенню до інститутів кримінально-процесуального права обумовлюють той факт, що всі особливі види звільнення від кримінальної відповідальності мають відтворитися, відповідно, у специфіці процесуального порядку їх застосування. Це стосується як спеціальних видів звільнення від кримінальної відповідальності, передбачених Особливою частиною КК, так і видів звільнення від кримінальної відповідальності, які є умовними, або ж передбачають застосування інших заходів кримінально-правового впливу (зокрема, примусових заходів виховного характеру).

Щодо змісту кримінально-процесуальних відносин (а отже, змісту правового статусу суб’єктів цих відносин) у сфері реалізації інституту звільнення від кримінальної відповідальності маємо дійти висновку, що головним суб’єктом прийняття рішення про звільнення особи від кримінальної відповідальності є, безумовно, суд. Власне, у формально-юридичному значенні суд можна вважати єдиним суб’єктом прийняття відповідного рішення, оскільки інших, альтернативних йому суб’єктів, законом не передбачено. Проте з точки зору участі в механізмі процесуальної взаємодії, який передбачено для порядку звільнення від кримінальної відповідальності, суд необхідно розглядати в нерозривній єдності з іншими його суб’єктами, оскільки одноосібно, на власний розсуд, він не має права прийняти жодного рішення щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності. Звільнення особи від кримінальної відповідальності – це наслідок дії складного механізму процесуальної взаємодії між судом, прокурором, потерпілим, підозрюваним (обвинуваченим) та іншими учасниками кримінального провадження. Розглянуті питання свідчать про наявність деяких проблем правової регламентації й теоретичного осмислення процесуального порядку закриття кримінального провадження зі звільненням обвинуваченого від кримінальної відповідальності, зокрема щодо з’ясування ролі прокурора в прийнятті відповідного рішення та можливості його ініціювання іншими учасниками кримінального провадження на стадії досудового розслідування; визначення прав та обов’язків слідчого щодо звільнення особи від кримінальної відповідальності.

Література

1. Конституція України: Офіційний текст. – К.: КМ Publishing, 2013. – 96 с.
2. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 10 вересня 2015 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2015. – 200 с.
3. Кримінально-процесуальний кодекс України. – Х.: ТОВ “Одіссей”, 2002. – 272 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України: чинне законодавство із змінами та допов. на 20 серпня 2015 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2015. – 296 с. – С. 229-233.
5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, С.М. Блаживський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х.: Право, 2012. – 768 с.
6. Про практику застосування судами України законодавства про звільнення особи від кримінальної відповідальності: Постанова Пленуму Верховного Суду

України від 23.12.2005 р. [Текст] // Вісник Верховного Суду України. - 2006. - № 2. - С. 13-16.

7. Дудоров О. Про конституційність інституту звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / О. Дудоров // Вісник Національної академії прокуратури України. - 2009. - № 1. - С. 40-48.

8. Лобач В. Конституційні права особи у кримінальному процесі [Текст] / В. Лобач // Вісник прокуратури. - 2003. - № 7. - С. 14-18.

9. Півненко В. Звільнення від кримінальної відповідальності: проблеми теорії і практики [Текст] / В. Півненко // Юрист України. - 2004. - № 1 (1(3) березень). - С. 31-33.

10. Рось Г. Закриття кримінальної справи зі звільненням особи від кримінальної відповідальності та презумпція невинуватості [Текст] / Г. Рось // Право України. - 2009. - № 10. - С. 232-237.

11. Дрьомов С.В. Проблемні питання правового регу-

лювання захисту прав та інтересів особи під час реалізації положень чинного Кримінального кодексу України про звільнення від кримінальної відповідальності [Текст] / С.В. Дрьомов // Бюлетень Міністерства юстиції України. - 2008. - № 10. - С. 100-109.

Меркулова В.О.

*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри кримінального
права та кримінології
ОДУВС*

Марченко А.А.

*методист-викладач
ОДУВС*

*ад'юнкт заочної форми навчання
Надійшла до редакції: 18.08.2015*

УДК 34.56

ЧИ Є ДОЦІЛЬНИМ УВЕДЕННЯ ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ В КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАКОН?

Саакян М. Б.

Розглянуто проблемні питання та доцільність введення кримінального проступку в діючий кримінальний закон у світлі головних напрямів формування кримінальної юстиції в Україні.

Ключові слова: проступок, злочин, категорія, кримінальна політика.

Рассмотрены проблемные вопросы целесообразности введения уголовного проступка в действующий уголовный закон. В обоснование проблемы представлена ее ретроспектива - от Концепции реформирования уголовной юстиции Украины (утверждена Указом Президента Украины 8 апреля 2008 года) до проекта закона Украины "О внесении изменений в уголовный кодекс Украины о введении института уголовных проступков", который был отозван из Верховного Совета Украины в связи с негативным отзывом Главного экспертного управления.

Определены критерии отличия уголовного проступка от смежных категорий (преступление, административный или дисциплинарный проступок). Показана зависимость содержания категории "преступление" от изменений социально-экономических факторов и уровня социальной опасности действующих общественных отношений. Проведено обобщение практики криминального проступка в странах ЕС, в том числе Латвии, Венгрии, Дании, Норвегии, Австрии и Румынии.

Проведена оценка проблемы в свете стратегий уголовно-правовой политики. Актуализирована позиция ряда отечественных ученых про недопустимость формального перехода административных проступков в уголовные проступки, что свидетельствует про процессы криминализации ответственности, а это, в свою очередь, противоречит основным положениям уголовно-правовой политики страны. Попытки легализации уголовного проступка в предлагаемом варианте (путем перевода статей уголовного кодекса Украины об ответственности за менее тяжкие преступления и ряда статей кодекса Украины об административных правонарушениях в уголовные проступки) определяются не как гуманизация уголовного закона, а скорее как его либерализация.

Автор делает вывод о нецелесообразности ввода

уголовного проступка в уголовный закон, так как в действующем законодательстве (ст. 12 КК Украины) закреплена классификация преступлений (тяжкие, средней тяжести, небольшой тяжести), которая в целом полностью удовлетворяет принципиальные позиции уголовного закона Украины и не противоречит законодательной практике.

Ключевые слова: проступок, преступление, категория, уголовная политика.

Problem questions expediency of the criminal offense of Criminal Law. In support of the problem represented by its retrospective - on the Concept of reforming the criminal justice system in Ukraine (approved by Decree of the President of Ukraine on 8 April 2008) to the draft law of Ukraine "On Amendments to the Criminal Code of Ukraine on the introduction of the institute of criminal offenses", which was withdrawn from the Supreme Council of Ukraine due to the negative reviews of the Chief Expert Department.

The criteria of differences between the criminal offense of related categories (offense, administrative or disciplinary offense). The dependence of the content of the category of "crime" of changes in the socio-economic factors and the level of social danger of the existing social relations. A generalization of the practice a criminal offense in the EU countries, including Latvia, Hungary, Denmark, Norway, Austria and Romania.

The evaluation of the problem in light of the strategies of penal policy. Actualized position of a number of Russian scientists about the inadmissibility of the formal transition of administrative offenses in the criminal offenses, which shows about the process of criminalization of responsibility, and this in turn contrary to the basic provisions of the criminal law policy. Attempts to legalize a criminal offense in the present case (by translating articles of the Criminal Code of Ukraine on the responsibility for less serious crimes and a number of articles of the Code of Administrative Offences of criminal offenses) is defined not as a humanization of the criminal law, but rather as its liberalization.

The author concludes inappropriate input a criminal offense in the criminal law, as in the existing legislation (Art. 12 Criminal Code of Ukraine) attached classification

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

of crimes (crimes serious, moderate, not a big gravity), which in general is perfectly positions of principle of the criminal law of Ukraine and does not contradict the legislative practice.

Keywords: offense, offense category, criminal policy.

У листопаді 2012 року набрав чинності новий Кримінальний процесуальний кодекс, який передбачає кримінальне провадження за кримінальним проступком. Питання вводу в кримінальний кодекс кримінального проступку має свою історію. Ще в проекті Основ кримінального законодавства СРСР 1991 року в ст. 9 використовувався термін “кримінальний проступок”. У 1997 році впровадження кримінального проступку обговорювалось у проекті КК України, підготовленому за завданням Комісії Верховної Ради України. Подальша робота з реформування кримінального та адміністративного законодавства відбувалась у рамках Концепції реформування кримінальної юстиції України, яка була затверджена Указом Президента України від 8 квітня 2008 року. Саме в цій Концепції пропонувалось із метою гуманізації кримінального законодавства трансформувати в кримінальні проступки певні злочини невеликої тяжкості та передбачені чинним КУАП діяння, які мають судову юрисдикцію й не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю.

Проект закону України “Про внесення змін до кримінального кодексу України щодо введення інституту кримінальних проступків”, який внесений 2012 року до Верховної Ради України, уже в грудні того ж року був відкликаний у зв’язку з негативним висновком Головного науково-експертного управління. Слід зауважити, що в разі підтримки зазначеного проекту в Кримінальному кодексі України з’явилось б більше 80 складів кримінальних проступків за рахунок певних складів злочинів (менш тяжких) з кримінального кодексу і статей КУАП, які мають судову юрисдикцію й не є управлінськими (адміністративними) за своєю суттю. Отже, за скромним підрахунком, численність менш тяжких злочинів КК України складає майже третину його статей. У КУАП ці норми, пов’язані з порушеннями порядку ведення передвиборчої агітації (ст. 212-9), агітація в день проведення референдуму (ст. 212-10) тощо.

До критеріїв відмежування кримінального проступку від суміжних категорій (злочини, адміністративний чи дисциплінарний проступок) можна віднести:

відсутність великої суспільної небезпеки (значний рівень - це кримінальний проступок; соціально-суспільний-адміністративний проступок);

ступінь завданої шкоди суспільним відносинам (тяжкість наслідків);

вид об’єкта правопорушення (у складах адміністративних проступків, де відносини, які охороняються, не належать до сфери державного управління);

суб’єкт юрисдикції (суб’єктами адміністративної юрисдикції є органи виконавчої влади; кримінальні проступки розглядаються в суді);

тяжкість та вид стягнень, тобто виправні роботи, конфіскація, арешт - це заходи впливу, які застосовуються до кримінальних проступків.

Прийняття Закону про кримінальні проступки потягне за собою певні зміни не тільки в КК, але й в адміністративному законодавстві, в його структурі і змісту.

А зараз по суті про “кримінальний проступок” у рамках значущих аспектів.

1. Історико-правовий аспект категорії “злочин” та кримінального проступку. На всіх етапах розвитку нашого суспільства вчинялися злочини, але ця категорія є історично мінливою, на яку впливають різні економічні, соціальні, політичні зміни. Поняття “злочинного” змінювалося з кримінальною політикою, яка здійснюється державою, зі зміною суспільно-економічних факторів, але сутність цієї категорії, яка визначається соціальною небезпечкою для діючих суспільних відносин, які охороняються кримінальним законодавством, залишається незмінною.

У науці кримінального права поняття злочину характеризують насамперед за правовим або соціальним змістом. На формальному рівні це поняття відображає юридичну природу, юридичні ознаки злочину; злочином визначається таке діяння, що вбачається законом як кримінально карне (злочинне те, що карається, або злочинним є те, що передбачене кримінальним законом).

Матеріальне виділяє лише соціальну сутність злочину, тобто злочин це суспільно небезпечне діяння. У свою чергу, формально-матеріальна сторона поєднує соціальну та юридичну характеристики злочину, а загалом злочин це суспільно небезпечне і передбачене кримінальним законом діяння. Злочин як наукова категорія завжди знаходиться в процесі розвитку, що пройшла довгий шлях від філософської категорії до філософсько-правової і далі - до кримінально-правової категорії, починаючи з часів Київської Русі, де чіткого визначення злочину не існувало (вживалися терміни “обіда”, “грїх”, тобто моральні злочини). Період з середини ХХ століття до 2001 року характеризувався появою матеріального визначення поняття злочину, закріплення його в законі. Саме поняття злочину було матеріальним, його матеріальна основа (ознака) - соціальна небезпека, її високий рівень. Згідно зі ст. 7 КК УРСР (1960 р.) злочином визначається передбачене кримінальним законом діяння (дія або бездіяльність), що посягає на суспільний лад України, його політичну й економічну систему, власність, особу, політичні, трудові мотиви та інші права та свободи громадян, а так само інше передбачене кримінальним законом суспільне небезпечне діяння, яке посягає на правопорядок.

Не є злочином дія або бездіяльність, що хоч формально й містить ознаки будь-якого діяння, передбаченого законом, але через малозначність не являє суспільної небезпеки.

Нарешті, у наші часи (з 2001 року до сьогодні) відбуваються процеси трансформації міжнародних стандартів у сфері охорони прав і свобод людини та громадянина. Такий самий кримінальний проступок присутній у кримінальних кодексах ряду країн Європи, також членів ЄС. Це Латвія, Естонія, Угорщина, Данія, Норвегія, ФНР, Австрія, а в Румунії діє навіть окремий кодекс кримінальних проступків. Слід вважати, що настав наш час вирішувати цю проблему. Але треба все зважити, і той факт, що проект закону про кримінальний проступок був відкликаний з розгляду Верховної Ради, свідчить про його невідступність.

2. Оцінка проблеми у світлі стратегій кримінально-правової політики держави. У постанові Верховної Ради (проект постанови від 26.03.2013 р. № 1202/п щодо введення інституту кримінальних проступків) ця новела подана в руслі “...політики гуманізації кримінального

законодавства”, яка, у свою чергу, закріплена в Концепції реформування кримінальної юстиції України 2008 року. Саме в Концепції пропонувалося з метою гуманізації кримінального законодавства певну частину злочинів трансформувати в кримінальні проступки, обмежити сферу застосування покарань, пов’язаних з позбавленням волі, змінивши їх, наприклад, штрафними санкціями. Кримінально карані діяння поділити на злочини та кримінальні проступки. Але ж ми цілком погоджуємося з думкою П.Л. Фірса та В.Я. Конопельського, що формальний перехід адміністративних (адміністративна відповідальність) проступків у кримінальні проступки (кримінальна відповідальність) свідчить про процеси криміналізації відповідальності, що суперечить основним положенням кримінально-правової політики країни. До того ж у проекті Закону України “Про внесення змін до КК України щодо введення інституту кримінальних проступків” санкції деяких статей, які передбачають за діяння, які колись були адміністративними правопорушеннями, у деяких випадках передбачали більш суворі міри покарання, ніж міри покарання, які передбачались до них у КУпАП. Безумовно, встановлення більш суворих мір покарання за певні діяння повинно мати певні об’єктивні підстави. Тобто в такому разі присутній формалізм, який веде до перекидання дійсності.

Отже, постає питання, чи дійсно є необхідним відокремлення кримінальних проступків? Так, це прямо впливає із нового КПК, а аргументація з цього наведена в концепції реформування кримінальної юстиції України, при чому цей процес пов’язується з гуманізацією кримінального закону загалом. Ми вважаємо, що це не зовсім так. Новий КПК був розроблений і вступив у законну силу ще за часів старої влади, тобто до подій на майдані. Ситуація в країні була більш-менш стабільною. Слід визначити, що саме в новому КПК вдалося вирішити головне завдання - гуманізацію кримінально-процесуального закону, досягнення європейських стандартів у сфері прав і свобод громадян у рамках кримінального досудового і судового слідства.

Зараз у країні серйозна економічна та політична криза. Останні два роки спостерігається тенденція росту злочинності, особливо тяжких злочинів. Уже за перший квартал 2013 року (три місяці дії нового КПК) у ЄРДР було зареєстровано 403600 злочинів, стільки їх було зареєстровано за весь 2012 рік; процент розкриття злочинів склав 14,3 %! За 12 місяців 2013 року зареєстровано 539218 злочинів, процент їх розкриття 43,4 %, тобто кожен другий злочин залишався нерозкритим. За цей самий термін було зареєстровано 1955 убивств, 240338 крадіжок, 22140 грабежів, 2663 розбої, 6967 фактів незаконного поводження зі зброєю, 1784 хабарі (неправомірне отримання вигоди).

У 2014 році зареєстровано 529138 кримінальних проваджень, зокрема, тяжких злочинів - 154216, особливо тяжких - 25872. Скоєно навмисних убивств - 120, розбоїв - 411, крадіжок - 240338, хуліганство - 5961, неправомірне отримання вигоди - 1784, незаконне поводження зі зброєю та вибуховими речовинами - 6963. Минулий рік характеризувався реєстрацією й таких правопорушень, як злочини проти основ національної безпеки - 527, проти громадської безпеки - 11947. Викликає турботу й украй низький рівень розкриття злочинів - 37,6 %.

На жаль, кризові явища охопили не тільки економіку, але й загалом суспільство. Ефективно проводити

реформи в такий час дуже складна справа. У нашому випадку (легалізація кримінального проступку) за таких обставин у країні, коли суспільна небезпека злочинності суттєво зростає, проводити лібералізацію кримінального закону невчасно, і навіть шкодливо. Ми впевнені, що не помилилися, бо саме зараз процес вводу в КК України кримінального проступку це скоріше лібералізація кримінального законодавства, а не гуманізація, яка дійсно відбулась у випадку з прийняттям нового КПК.

Поняття гуманізації слід тлумачити як процеси визначення цінності людини, його особливості, поваги до суспільства. У цьому процесі реалізуються вічні і невід’ємні права і свободи людини та громадянина. Що стосується лібералізму, то в літературі він дуже часто асоціюється з грубими підрахунками, невинуватим креном у бік м’яких рішень при розробці реалізації кримінальної політики, яка супроводжується відсутністю уваги держави щодо існуючих загроз кримінальної безпеки, потуранню до злочинів, байдужість до злочинців, щодо їх жертв. Отже, лібералізацію (кримінальної політики) деякі вчені розглядають як “...розширення сфер та об’єму поведінки людини, свобідної від кримінально-правового контролю та заборон, що досягається повною декриміналізацією діянь, переведенням злочинів до розряду порушень іншого виду протиправності, вкладенням до складу злочинів додаткових ознак, які збудують сферу злочинного (кримінального), введенням деяких додаткових умов щодо порушення кримінальних справ (проваджень) та здійснення переслідування і т.ін. З цією думкою, на наш погляд, слід погодитись, бо вона точно відображає сутність процесів, які відбуваються. Ми вважаємо, що в такий складний для країни час, в умовах сплеску злочинності, особливо її тяжких форм, росту незаконного обігу зброї, введення в кримінальний закон кримінального проступку дія не своєчасна.

3. Кримінальний проступок: термінологічний аналіз. Уявляється доцільним розглянути кримінальний проступок у процесі впорядкування цього поняття (категорії) у фаховій термінології за відповідним рівнем (логічним, змістовним, лінгвістичним). Подекуди використання терміна (словосполучення) може уявлятися неправильним, хоча насправді він (термін) відповідає певній професійній сфері. Але інколи зустрічалися випадки неправильного або неточного вживання професійної термінології. Почнемо з того, що українсько-російський енциклопедичний словник термін “проступок” (російськ.) - у перекладі на українську мову надано як “провина” (провинність), тобто термін “проступок” в українській мові - це русизм (“калька”). У будь-якого практикуючого юриста в разі зустрічі з “проступком” виникають асоціації з адміністративним (дисциплінарним) проступком, бо в правовій науці цей термін (“категорія”) пов’язаний з адміністративним правом (адміністративною діяльністю). Отже, ні в якому разі “проступок” не може бути кримінальним, тобто належати до криміналу. З точки зору логіки та головної ознаки будь-якого правопорушення - рівня суспільної небезпеки, то дійсно проступок - це не злочин, а раз це так, то згідно з кримінальним законом йому (проступку) не має місце в кримінальному кодексі. Оскільки діюча класифікація злочинних діянь (злочини невеликої тяжкості, середньої тяжкості, тяжкі та особливо тяжкі (ст. 12 КК)) цілком задовольняє принципові позиції кримінального закону України та не суперечить сучасній законодавчій практиці.

Слід також передбачати наслідки вводу інституту кримінальних проступків у КК України. Це потягне за собою реформування адміністративної та кримінальної галузей, перегляд позиції щодо дисциплінарної відповідальності тощо.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, с. 88.
2. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України. - 2001. - № 25-26. - С. 131.
3. Кодекс про адміністративні правопорушення // Верховна Рада УРСР; Кодекс України, Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-X (Редакція станом на 21.05.2015).
4. Навчальний російсько-український словник фахової термінології для правників / Г.С. Онуфрієнко, Н.А. Полежаєва, Н.В. Руколянська, Н.В. Таранова; ред.: Г.С. Онуфрієнко. - Запоріжжя, 1998. - 120 с.
5. Українсько-російський словник // Вид. Українська

енциклопедія. - Київ. - 1986. - 651 с.

6. Большой энциклопедический словарь. Языкознание. // Гл. ред. В.Н. Ярцева - М.: Большая Российская энциклопедия, 1998. - 685 с.

7. Конопельський В.Я. Покарання за кримінальні проступки. / В.Я. Конопельський // Роль та місце ОВС у розбудові демократичної правової держави: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (26 квітня 2013 року). - Одеса: Одеський державний університет внутрішніх справ, 2013. - С. 373-374.

8. Бабаєв М.М., Пудовочкин Ю.Е. Проблемы российской уголовной политики / М.М. Бабаєв, Ю.Е. Пудовочкин // Монография: Проспект Издательство. - М., 2014 г. - 296 с.

Саакян М.Б.,
доктор юридичних наук, професор,
т.в.о. начальника кафедри
оперативно-розшукової діяльності
ОДУВС
Надійшла до редакції: 02.09.2015

УДК 343.103:159.9

ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ СПОСТЕРЕЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Глуценко І. В.

Реалізація положень концепції психологічного застосування спостереження оперативними та слідчими підрозділами неможлива без спеціальних психологічних знань. Психологічні знання - це система відомостей про закономірності виникнення і розвитку психіки, психічні явища, процеси, стани, поведінку і діяльність людини.

Ключові слова: спостереження, психофізіологічні засади, психологія, увага.

Реализация положений концепции психологического применения наблюдения оперативным и следственными подразделениями невозможна без специальных психологических знаний. Психологические знания - это система сведений о закономерностях возникновения и развития психики, психические явления, процессы, состояния, поведение и деятельность человека.

Ключевые слова: наблюдение, психофизиологические основы, психология, внимание.

The implementation of the concept of the use of psychological observation and operational investigative units is impossible without special psychological knowledge. Psychological knowledge - a system of information on patterns of occurrence and development of the mind, psychic phenomena, processes, conditions, behavior and human activities.

Keywords: observation, physiological principles, psychology, attention.

Розвиток теорії і практики слідчої та оперативно-розшукової діяльності характеризується широким використанням досягнень психологічної науки. Науково обґрунтовані психологічні рекомендації мають важливе значення для успішної роботи слідчих та оперативних підрозділів, оскільки в центрі її знаходиться людина з її індивідуально-психологічними особливостями [7, 50].

Завдання, вирішення яких потребує психологічної компетенції, виникають у всіх сферах життя суспільства.

Оволодіння основами психологічних знань має особливе значення для ефективної роботи слідчих та оперативних працівників, тому що вона цілком пов'язана з людьми, їхніми індивідуально-психологічними якостями.

Важливо зазначити, що розв'язання завдань, які вирішуються в процесі слідчої та оперативно-розшукової діяльності, у сучасних умовах вимагає застосування в оперативній практиці не емпіричних, а спеціальних психологічних знань, бо без цього в протидії злочинності неможливе вдосконалення та якісне оновлення роботи слідчих та оперативних підрозділів. Специфіка слідчої та оперативно-розшукової діяльності з підвищеним фактором ризику, моральним і фізичним напруженням в умовах невизначеної чи недостатньої інформації, високої відповідальності та дефіциту часу ставить перед органами, що проводять слідчі (розшукові) дії та оперативно-розшукові заходи, завдання, які можуть бути вирішені лише за системної організації постійного психологічного забезпечення.

Взагалі, під системою психологічного забезпечення оперативно-розшукової діяльності, на думку О.М. Бандурки, маються на увазі сукупні узгоджені дії спеціальних підрозділів психологічного забезпечення, науково-дослідницьких установ, навчальних закладів, оперативних підрозділів, які забезпечують оперативно-розшукову діяльність, що спрямована на підвищення ефективності їх оперативно-службової діяльності та боєздатності шляхом цілеспрямованого використання науково обґрунтованих форм, методів і засобів професійної психології [5, 305].

Безумовно, що реалізація положень концепції психологічного застосування спостереження оперативними та слідчими підрозділами неможлива без спеціальних психологічних знань. Психологічні знання - це система відомостей про закономірності виникнення і розвитку психіки, психічні явища, процеси, стани, поведінка і діяльність людини.

Унаслідок надзвичайного розмаїття й складності відносин, що виникають у практиці слідчої та оператив-

но-розшукової роботи, психіка людини набуває в них різноманітних якостей, властивостей. Психологічні процеси і функції, особливості особистості, що складають психологічні компоненти слідчої та оперативно-розшукової діяльності, по-різному проявляються і мають неоднакове значення для її спрямованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що в спеціальній літературі відзначається, що в слідчій та оперативно-розшуковій діяльності недостатньо використовуються досягнення психології [2, 89].

Дослідженню психології слідчої та оперативно-розшукової діяльності в цілому присвячені праці таких вчених, як: Б.І. Бараненко, Д.Й. Никифорчук, С.І. Ніколаюк, Я.Ю. Кондратьєв, І.В. Сервецький, Г.О. Юхновець, Ю.В. Чуфаровський та інші. Однак питання психологічного забезпечення застосування спостереження потребують детального розгляду і вирішення, оскільки вирішення оперативно-тактичних завдань при проведенні спостереження на сучасному етапі вимагає не емпіричних, а наукових психологічних знань.

Метою статті є визначення психофізіологічних засад застосування спостереження у кримінальному процесі.

У психології спостереження (англ. observation) розуміють як навмисне і цілеспрямоване сприйняття, обумовлене завданням діяльності. Слід відзначити, що в психології під спостереженням розуміють спеціально організоване сприйняття предметів і явищ навколишньої дійсності за заздалегідь розробленими програмою і планом. Основною вимогою до спостереження є об'єктивність, тобто можливість перевірки та підтвердження його результатів іншими методами. Його успіх залежить від чітко поставленого завдання, наявності плану, в якому визначено етапи спостереження, умов, в яких воно відбувається, способів фіксації результатів та ін. Точність отриманих результатів, крім указаних вище об'єктивних умов, залежить також від компетентності і добросовісності спостерігача, наявності у нього досвіду проведення спостереження [6, 336].

Спостереження - це сприйняття, тісно пов'язане з мисленням. Спостерігач робить висновки, осмислює факти, явища, висловлює гіпотези, що потребують перевірки. Спостереження передбачає не тільки безпосереднє сприйняття інформації, а й її опрацювання. Успіх спостереження значною мірою визначається чіткою постановкою завдань. Суттєву роль відіграє розподіл завдань, постановка часткових і більш конкретних завдань. Крім того, для успішного спостереження велике значення має попередня підготовка до нього, ознайомлення з матеріалом, що має відношення до об'єкта майбутнього спостереження, минулий досвід, знання спостерігача. Активність спостереження виражається як у розумовій діяльності, здійснюваній при спостереженні, так і в рухомій діяльності спостерігача. Оперуючи предметами, людина краще пізнає їх властивість [1].

Спостереження - це систематичне, цілеспрямоване, планомірне вивчення психічних явищ шляхом особистого сприйняття різноманітних зовнішніх проявів психіки при безпосередньому спілкуванні.

Метод спостереження відрізняється необхідністю синтезувати, узагальнювати різноманітні об'єкти. У слідчій та оперативно-розшуковій діяльності важливо вміти спостерігати як за особистістю загалом, так і за її окремими деталями. Такими конкретними деталями можуть бути її дії, міміка, пантоміміка, мова, поєднання міміки й пантоміміки залежно від зміни мови (темпу,

модуляції), рухи тощо.

Об'єктами спостереження є люди їх зовнішні ознаки, як статистичні, так і динамічні, зовнішні прояви їх емоційного стану, характеру, темпераменту, навичок та ін.; умови її життя і роботи, тобто місць, де вона постійно знаходиться і які в силу цього деякою мірою відображають звички, навички і якості даної особистості [3, 197].

Спостереження за особою - це насамперед оцінка її станів і поведінки. У процесі спостереження спостерігач сприймає великий обсяг інформації, однак фіксує він лише незначну її частину. З усього масиву отриманої інформації спостерігач неодмінно робить відбір, який залежить від його особистих властивостей і уявлень. Ми часто сприймаємо те, що хочемо бачити, те, що нам зрозуміліше й ближче, та інтерпретуємо сприйняте так, як нам того хочеться. Це - закономірність спостереження, яку необхідно враховувати, що уникнути суб'єктивності.

У психологічному аспекті основою спостереження є сприйняття. Сприйняттям називається відображення предметів чи явищ при їх впливі на органи чуття. Саме воно безпосередньо пов'язане з перевтіленням інформації, яка потрапляє із зовнішнього середовища. При цьому формуються образи, з якими в подальшому оперують увага, пам'ять, мислення і емоції.

Розглядаючи психологічні основи застосування спостереження, необхідно відзначити особливості зорового сприйняття. Структура зорового образу складається з постійних взаємозв'язків між конкретними рухами і тими змінами зорових відчуттів, якими око відповідає на ці рухи. Це встановлено при аналізі досліджень рухів очей у процесі зорового сприйняття.

На відміну від цілей спостереження в загальній психології, де за допомогою цього методу визначається конкретне, окремо взятє питання (поведінка, реакція людини в конкретній ситуації), спостереження при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів, ставить за мету виявлення найбільш повної інформації про особистість. У процесі такого спостереження здійснюється чуттєве сприйняття зовнішнього вигляду людини, її мови (а звідси і розумових процесів), вчинків, дій. При вивченні особистості важливо спостерігати не тільки дії або виявлені при цьому знання чи навички, а й ставлення особистості до цих дій. При цьому, звичайно, треба мати на увазі, що в різних умовах, у різних системах людських відносин, у різних емоційних станах одна дія може означати абсолютно різні вчинки певної людини.

Найбільш важливими психологічними умовами, що сприяють успішному застосуванню спостереження є:

уміння слідчих та оперативних працівників психологічно діагностувати нестандартну поведінку об'єкта спостереження на основі аналізу й оцінки фактів;

уміння прогнозувати поведінку об'єкта та відповідно обирати прийоми і тактику застосування спостереження;

готовність до незвичайних випадків під час спостереження.

Враховуючи вказані психологічні умови та з огляду на результати опитування серед слідчих та оперативних працівників, можна зробити висновок, що ефективність і результативність дій зазначених працівників значною мірою визначаються психологічними факторами. У зв'язку з цим виникає необхідність у вивченні психічних особливостей діяльності слідчих та оперативних працівників у процесі застосування спостереження.

Ті чи інші психологічні знання є в кожній людині, також і в слідчих та оперативних працівників, які застосовують спостереження. І чим більше накопичено досвіду, тим глибші ці знання. Кожен співробітник може навести приклади успішного застосування психологічних прийомів, які зустрічалися в його практиці. Вони стосуються психологічних закономірностей, заснованих на психологічних прийомах легендування, установлення психологічного контакту, отримання оперативно значущої інформації. Однак він набуває таких знань, як правило, протягом тривалого часу, пізнаючи все на власному досвіді, іноді на власних помилках.

Формування професійних якостей у слідчих та оперативних працівників - це складний процес, на який необхідно звертати належну увагу не тільки в процесі навчання майбутніх фахівців у відповідних навчальних закладах та під час стажування молодих співробітників у підрозділах, але й у процесі проведення практичних занять особового складу, оскільки без постійного поновлення роботи над собою, виявлення й відновлення втраченого відбувається зниження рівня підготовленості. Важливу роль при формуванні професійних якостей відіграє саморозвиток, якому властива внутрішня активність і усвідомлена спрямованість на розгортання, формування й удосконалення властивостей, сторін, якостей, що є значущими не тільки для розвитку своєї особистості, а для самовдосконалення як фахівця. Отже, вивчення психологічних питань у період навчання в спеціалізованих навчальних закладах з підготовки майбутніх слідчих та оперативних працівників буде сприяти впровадженню таких знань у практику слідчих та оперативних підрозділів.

Тактична майстерність необхідна у всіх видах слідчої та оперативно-розшукової діяльності, але найбільше значення вона має в таких видах діяльності, де відбувається безпосередній контакт особового складу органів внутрішніх справ з особами, які підозрюються у вчиненні злочинів. Тактична майстерність відображається в умінні приймати найбільш відповідні цілеспрямованій ефективні прийоми та методи спостереження. Досягнення високої тактичної підготовки слідчих та оперативних працівників тісно пов'язане з розвитком конкретних особливостей психологічних якостей особистості. Також неможливо досягнути досконалості тактики при недостатній спостережливості, бідній уяві, слабкому розвитку тих особливостей мислення, які необхідні для швидкого і точного орієнтування в умовах застосування спостереження і успішного вирішення тактичних завдань.

Спостережливість і увага є одними з цінних якостей особи. Виховання цих якостей у студентів юридичних вищих навчальних закладів, які бажають стати в майбутньому висококваліфікованими фахівцями - юристами-професіоналами, складає істотне завдання криміналістики, правової психології, кримінального процесу, інших наук і дисциплін, процесу навчання загалом.

Увага - необхідний елемент спостереження. Виражаючи собою "спрямованість і зосередження нашої психічної діяльності" [4, 17], увага існує у декількох формах. Перша форма - неумисна, або мимовільна увага, що характеризується відсутністю мети діяльності і вольових зусиль для здійснення цієї діяльності.

Друга форма уваги - довільна увага, що характеризується свідомо поставленою метою й вольовими зусиллями для стійкої концентрації уваги на виконанні діяльності, необхідної, щоб досягнути цієї мети.

Якщо в обумовленості мимовільної уваги в людини

виявляються особові чинники, то в довільній увазі ці особові риси виступають на перший план. Адже ця умисна увага, обумовлена намірами, її потребами і інтересами. Довільна увага, як відомо, виникла в людському суспільстві в процесі праці. Довільна увага залежить від свідомої волі і виражає особові спрямування і в цьому сенсі воно активне.

На особу кожен момент діє безліч різних дій. Але в кожній людині є великий запас колишнього досвіду й спонукань, що виникають під впливом потреб. Особа отримує інформацію від довкілля часто в дуже великому об'ємі і зазвичай цей потік інформації складається в певну систему. Назустріч йому йде потік інформації, що відбиває внутрішній стан особи, її знання, прагнення і почуття.

Ці два потоки систем інформації вступають у взаємодію і на цій основі відбирається те, що є для особи найбільш значимим за цих умов. У результаті виникають ті ідеальні спонукальні сили, які і є безпосередніми причинами вольових дій, що виражаються в увазі, яка відбирає найбільш значиме для особи і регулює її дії, як у внутрішньому, так і в зовнішньому плані.

Увага в трудовій діяльності слідчого і оперативного працівника має бути раціонально регульована. Наприклад, досвідчений слідчий, проводячи слідчу (розшукову) дію, не прибігає до постійних вольових зусиль для концентрації уваги. Йому добре відомо, коли треба підвищити увагу, добитися її повної концентрації або дещо послабити концентрацію уваги відповідно до ходу тієї або іншої слідчої (розшукової) дії.

Нерідко для того, щоб прийняти рішення, потрібен досить тривалий період для роздуму, для аналізу всієї ситуації, спрямування уваги і на обставини, супутні ухваленню певного рішення, орієнтування в усьому цьому і виділення істотного. І в цьому орієнтовному періоді необхідно навчити суб'єктів спостереження розбиратися в умовах, запропонованих їм завдань, виявляти в них основні елементи.

Таким чином, уже в орієнтовному періоді роздуму увага проявляється досить виразно. Вона далі поглиблюється в процесі ухвалення рішення, особливо у випадках, коли рішення пов'язане з складнощами. Але виражає для особи найбільшу значущість в певний момент. Ось чому, визначаючи увагу як спрямованість і зосередженість особи, слід додати: у даний момент і за даних умов.

Сам процес виконання прийнятого рішення також вимагає спрямованості та зосередженості уваги, що проявляється в організованості особи. Основним у розвитку довільної уваги є підвищення рівня професійної підготовки суб'єкта спостереження до такої складової, як спостережливість.

У підсумку треба відмітити, що увага може не вимагати вольових зусиль для її підтримки. Тоді вона стає післядовільною. Цей вид уваги не можна зводити до мимовільного. Він викликається свідомо поставленою метою, але не вимагає вольових зусиль, що не позбавляє його активності. Досвідчені слідчі й оперативні працівники уміють переводити довільну увагу в післядовільну, що значно зменшує стомлюваність і підвищує працездатність. При післядовільній увазі в наявності свідомо поставлена мета, яка зовсім не вимагає зусиль, або вимагає лише незначних зусиль для її підтримки. Така увага, на думку психологів, має місце при захопленні працюю, коли наявність зв'язків, що зміцнилися в корі великих півкуль робить непотрібними або майже

непотрібними зусилля щодо підтримки уваги. Обидві ці форми, і довільна, і післядовільна увага, як різновиди навмисної уваги характерні для спостереження при збиранні, дослідженні і оцінці доказів.

Література

1. Большой психологический словарь / [Сост. В. Зинченко, Б. Мещеряков] - Олма-пресс. - 2004.
2. Гребельский Д.В. Некоторые вопросы совершенствования курса "Оперативно-розыскная деятельность органов охраны общественного порядка". [В кн.: Труды Высшей школы МООП СССР] / Д.В. Гребельский. - М., 1967. - С. 89. - (Вып. 16).
3. Дашкевич В.А. Значення візуальної психодіагностики під час проведення візуального спостереження / В.А. Дашкевич // Юридична психологія та педагогіка. - К., 2012. - № 2(12). - С. 194-200.
4. Добрынин Н.Ф. Произвольное и слепопроизволь-

ное внимание / Н.Ф. Добрынин // В сб. Произвольное и слепопроизвольное внимание. "Ученые записки МШИ". - М., 1958.

5. Оперативно-розыскная деятельность. Частина I: Підручник - Харків: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ - 2002. - 336 с.

6. Психологічна енциклопедія / [автор-упорядник О.М. Степанов] - К.: Академвидав, 2006.

7. Сущность, силы, средства и методы оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел. - Общая часть / [Под. ред. В.М. Атамжитова, В.В. Де-дюхина] - М.: НИ и РИО, 1985.

Глуценко І.В.,

*здобувач кафедри кримінального процесу
ОДУВС*

Надійшла до редакції: 16.08.2015

УДК 343.98

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ ОСНОВ ВИЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ

Горбаньов І. М.

У науковій статті розглядається цінність інтелектуальної власності для громадянина та України; залежність економічної безпеки держави від режиму охорони та захисту промислової власності, авторського права та суміжних прав; міжнародні нормативно-правові акти у сфері інтелектуальної власності, ратифіковані на території України; статистичні показники з ЄРДР щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності; результати соціологічних досліджень у цьому напрямі; загальна суспільна небезпека вказаних кримінальних порушень. Завдяки чому робиться висновок про актуальність і доцільність проведення ґрунтовного кваліфікаційного наукового дослідження теоретико-правових основ виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності. Також наводиться оптимальний розгорнутий план такого наукового дослідження.

Ключові слова: інтелектуальна власність, виявлення та розслідування кримінальних правопорушень.

В научной статье рассматривается ценность интеллектуальной собственности для гражданина и Украины; зависимость экономической безопасности государства от режима охраны и защиты промышленной собственности, авторского права и смежных прав; международные нормативно-правовые акты в сфере интеллектуальной собственности, ратифицированные на территории Украины; статистические показатели по ЕРДР о зарегистрированных уголовных правонарушениях в сфере интеллектуальной собственности; результаты социологических исследований в этом направлении; общая общественная опасность указанных уголовных нарушений. Благодаря чему делается вывод об актуальности и целесообразности проведения основательного квалификационного научного

исследования теоретико-правовых основ выявления и расследования уголовных правонарушений в сфере интеллектуальной собственности. Также приводится оптимальный развернутый план такого научного исследования.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, выявление и расследование уголовных преступлений.

In the scientific article the value of intellectual property and the citizen of Ukraine; dependence of economic security and regime of protection of industrial property, copyright and related rights; international regulations on intellectual property, ratified in Ukraine; statistics of registered criminal offenses in the field of intellectual property; results of sociological research in this direction; general social danger of these criminal offenses. Due to the conclusion about the relevance and feasibility of thorough research qualification theoretical and legal foundations detection and investigation of criminal offenses in the field of intellectual property. Also provides optimal detailed plan of such research.

Keywords: intellectual property, detection and investigation of criminal offenses.

Для побудови сучасного демократичного українського суспільства та України, як сильної, успішної, економічно розвинутої європейської держави є необхідним та доцільним створення умов для забезпечення важливих, визнаних у всьому цивілізованому світі, соціальних цінностей. Серед них значне місце посідає право на інтелектуальну власність та її захист.

Україна різноманітними державно-правовими інститутами економічного, правового, культурно-виховного й організаційно-управлінського характеру всіляко намагається запобігти посяганням на результати творчої діяльності, однак, це суттєво не зменшує широкого розповсюдження порушення авторського права

та суміжних прав. Така ситуація виключно негативно впливає на економічні стосунки та зв'язки на макро- та мікрорівнях. Простежуються такі негативні тенденції: недоотримання авторських винагород; відсутність податкових і неподаткових відрахувань до бюджетів різних рівнів, що тягне за собою зменшення розмірів статей видатків, що спрямовані на соціальні потреби; погіршення інвестиційного клімату, що, у свою чергу, уповільнює темпи економічного зростання держави.

Одним з напрямків покращення вказаної соціально-економічної ситуації є активізація протидії правоохоронних органів кримінальним правопорушенням у сфері інтелектуальної власності, з одночасним удосконаленням методичного забезпечення діяльності з виявлення та розслідування вказаних кримінально-караних діянь.

Зазначена проблематика давно притягує погляди вітчизняних і закордонних учених-криміналістів. Серед тих, хто зробив значний внесок у вирішення цієї проблеми, можна назвати: Т.В. Авер'янову, В.П. Бахіна, Р.С. Белкіна, П.Д. Біленчука, В.Б. Вехова, М.С. Вертузаєва, А.Ю. Головіна, В.Г. Гончаренка, В.А. Журавля, А.В. Іщенко, О.Н. Колесніченка, В.В. Крилова, Є.С. Лапіна, В.В. Лисенка, В.К. Лисиченка, І.М. Лузгіна, Г.А. Матусовського, М.В. Салтевського, М.Я. Сегая, В.С. Цимбалюка, В.Ю. Шепітька та інших. Указані автори створили суттєве підґрунтя для вдосконалення методичного забезпечення виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності, чим надали істотну допомогу слідчій та оперативно-розшуковій практиці, внесли багато нового в теорію і практику протидії злочинам. Однак спеціальних комплексних фундаментальних досліджень щодо виявлення й розслідування кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності в Україні не проводилося. Ряд криміналістичних досліджень вітчизняних авторів, проведених у цьому напрямі, серед яких: О.В. Таран "Криміналістичне забезпечення розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторського і суміжних прав" (2005 р.), Г.К. Авдєєва "Проблеми судово-експертного дослідження контрафактної аудіовізуальної продукції (за матеріалами кримінальних справ)" (2006 р.), І.М. Горбаньов "Особливості методики розслідування порушень авторського права щодо незаконного відтворення та розповсюдження комп'ютерних програм" (2007 р.), І.Р. Курилін "Використання спеціальних знань при розслідуванні злочинів, які посягають на права інтелектуальної власності" (2007 р.), О.А. Севідова "Криміналістична характеристика злочинних порушень авторського і суміжних прав та основні положення їх розслідування" (2009 р.), є актуальними та повними, але, на нашу думку, лише фрагментарно висвітлюють загальну проблематику виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності. Вони не утворюють наукових підґрунть для формування єдиного підходу у виявленні та розслідуванні низки кримінально-караних діянь у цій сфері, що негативно відображається на якості слідчої та оперативно-розшукової практики.

Мета статті полягає у визначенні актуальності та необхідності проведення ґрунтовного кваліфікаційного наукового дослідження теоретико-правових основ виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності.

Україна, сприйнявши загальноєвропейську систему соціальних цінностей, визнала своїм головним обов'язком утвердження й забезпечення прав і свобод людини та громадянина. До яких було віднесено забезпечення та охорону права володіння, користування й розпорядження своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Крім цього, громадянам гарантується свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності... [1]. Розуміючи важливість і міжнародний пріоритет сфери інтелектуальної власності, Україна приєдналася до Всесвітньої конвенції про авторське право 1952 р., Паризької конвенції про охорону промислової власності 1883 р., Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів 1886 р., Міжнародної конвенції про охорону прав виконавців, виробників фонограм і організацій ефірного мовлення (Римська конвенція) 1961 р., Мадридської угоди про міжнародну реєстрацію знаків 1891 р., Конвенції про кіберзлочинність 2001 р., Ніщцької угоди про Міжнародну класифікацію товарів і послуг для реєстрації знаків 1957 р., Женевської конвенції про охорону виробників фонограм від незаконного відтворення їх фонограм 1971 р., Угоди про торгівельні аспекти прав інтелектуальної власності 1994 р. та низки інших міжнародних нормативно-правових актів, визнавши, що право людини та громадянина на результати творчої діяльності потребує особливої уваги.

Указані міжнародні нормативно-правові акти зобов'язали Україну втілити в національному адміністративному, цивільному й кримінальному законодавстві конкретні публічно-правові засоби забезпечення захисту та охорони інтелектуальної власності, які одночасно є інструментами досягнення достатнього рівня економічної безпеки держави. Для надання працездатності вказаним публічно-правовим засобам відповідним чином була пристосована система правоохоронних і контролюючих органів, які протидіють порушенням у сфері інтелектуальної власності. Однак, незважаючи на наявність юридичної відповідальності та пильності правоохоронних органів, в українському суспільстві набули широкого розповсюдження порушення авторського права і суміжних прав, посягання на промислову власність у вигляді незаконного відтворення, розповсюдження творів науки, літератури і мистецтва, комп'ютерних програм...; порушення прав на винахід, корисну модель, промисловий зразок...; незаконне використання знаку для товарів і послуг, фірмового найменування, кваліфікованого зазначення походження товару; комерційне шпигунство, у вигляді незаконного збирання з метою використання або використання відомостей, що становлять комерційну таємницю (ноу-хау, секрети виробництва) або її розголошення [2]. І як правильно та зважено вказує В.Б. Харченко в дисертаційному дослідженні на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук "Кримінально-правова охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні: перспективи розвитку та гармонізації з європейським законодавством" (2011 р.), на підставі єдності родового об'єкта пропонується виокремити раніше наведені злочини в самостійний розділ Особливої частини КК "Злочини у сфері інтелектуальної власності" [3, 20], що, у свою чергу, обумовлює утворення єдиних підходів до формування теоретико-правових основ виявлення й розслідування таких кримінально-караних правопорушень.

Статистична інформація щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень і результати їх досудового розслідування, що розміщена на офіційному сайті Генеральної прокуратури України [4], яскраво свідчить про широке розповсюдження такої категорії правопорушень, а також про відсутність комплексної методики їх розслідування.

Рік	Ст. 176 КК України	Ст. 177 КК України	Ст. 229 КК України	Ст. 231 КК України	Ст. 232 КК України	Разом за рік	Кримінальні правопорушення, за якими провадження направлено до суду з обвинувальним актом або з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності	Кримінальні правопорушення, в яких провадження закрито
2013	452	26	327	17	12	834	139	1961
2014	339	16	250	26	10	641	111	640
6 міс 2015	249	10	132	9	4	404	62	144

З наведених даних бачимо, що проваджень за кримінальними порушеннями у сфері інтелектуальної власності, направлених до суду з обвинувальним актом або з клопотанням про звільнення від кримінальної відповідальності, разом менше 50 %, натомість переважна більшість таких проваджень закривається. У чому, на нашу думку, певною мірою прослідковується недосконалість теорії та практики виявлення та розслідування порушень у сфері інтелектуальної власності. Порівнявши раніше наведені статистичні показники із даними, наприклад, про зареєстровані крадіжки або грабежі, окремі вчені і практики можуть не погодитися з указаним начебто широким розповсюдженням порушень у сфері інтелектуальної власності. Однак специфічність предмета й об'єкта посягання; складність виявлення порушень авторського права і суміжних прав, посягання на промислову власність; відсутність гармонійної системи державних правоохоронних і контролюючих органів, що протистоять таким протиправним діям; безініціативна робота державних службовців і правоохоронців, що обумовлювалася певними радянськими рудиментарними елементами звітності; надмірна обережність слідчих по відношенню до матеріалів щодо порушень у сфері інтелектуальної власності; існуючий нігілізм фізичних осіб щодо прав на інтелектуальну власність; високий рівень латентності таких кримінально-караних правопорушень та інше, безперечно, занижує статистичні показники в Єдиному реєстрі досудових розслідувань.

Для підтвердження суперечливої дуалістичної позиції населення України щодо захисту інтелектуальної власності наведемо результати дослідження, проведеного соціологічною групою “Рейтинг” у 2012 році. “Українці ніби й розуміють важливість права інтелектуальної власності і в той же час зовсім не готові дотримуватися його. Пересічний українець готовий самовіддано захищати власні інтелектуальні права і з такою ж самовідданістю - порушувати інтелектуальні права інших. Майже 80 % опитаних вважають, що право інтелектуальної власності повинно захищатися. 60 % опитаних українців готові порушити право інтелектуальної власності у випадку придбання одягу, книжки, музики, кіно або комп'ютерної програми” [5].

Кримінальні правопорушення у сфері інтелектуальної власності представляють загальну суспільну небезпеку, а саме:

завдають величезної матеріальної шкоди авторам,

винахідникам, раціоналізаторам, правовласникам, виконавцям. За даними Асоціації виробників програмного забезпечення (Business Software Alliance), 83 % користувачів комп'ютерів в Україні використовують програмне забезпечення, отримане з нелегальних джерел. Приблизні збитки, у формі упущеної вигоди, від порушень авторського права лише на комп'ютерні програми, за 2013 рік склали 444 мільйона доларів США [6]. Крім комп'ютерних програм, об'єктами авторського права є твори в галузі науки, літератури і мистецтва, а саме: літературні письмові твори белетристичного, публіцистичного, наукового, технічного або іншого характеру (книги, брошури, статті тощо); виступи, лекції, промови, проповіді та інші усні твори; бази даних; музичні твори з текстом і без тексту; драматичні, музично-драматичні твори, пантоміми, хореографічні та інші твори, створені для сценічного показу, та їх постановки; аудіовізуальні твори; твори образотворчого мистецтва; твори архітектури, містобудування і садово-паркового мистецтва; фотографічні твори, у тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії; твори ужиткового мистецтва, у тому числі твори декоративного ткацтва, кераміки, різьблення, ливарства, з художнього скла, ювелірні вироби тощо; ілюстрації, карти, плани, креслення, ескізи, пластичні твори, що стосуються географії, геології, топографії, техніки, архітектури та інших сфер діяльності; сценічні обробки творів, і обробки фольклору, придатні для сценічного показу; похідні твори; збірники творів, збірники обробок фольклору, енциклопедії та антології, збірники звичайних даних, інші складені твори за умови, що вони є результатом творчої праці за добром, координацією або упорядкуванням змісту без порушення авторських прав на твори, що входять до них як складові частини; тексти перекладів для дублювання, озвучення, субтитрування українською та іншими мовами іноземних аудіовізуальних творів; інші твори [7]; винаходи, корисні моделі, промислові зразки, топографії інтегральних мікросхем, сорти рослин, раціоналізаторські пропозиції [8; 9]. Перелічені об'єкти авторського та суміжного права, промислової власності також потерпають від посягань зловмисників, але дещо менше;

заважають виходу на товарний ринок результатів інтелектуальної діяльності;

сприяють сплутуванню якісних товарів з підробками, які можуть завдати шкоду здоров'ю або взагалі становлять загрозу для життя [10]. Підробляються майже всі товари загального вжитку, а підробки продаються ледь не в усіх країнах світу, при цьому особливо небезпечні підроблені продукти харчування, алкогольні та безалкогольні напої, медичні препарати, дитячі іграшки та одяг, косметичні засоби, матеріали або їх складові, що використовуються в будівництві. За даними ООН, обіг контрафактних товарів у світі оцінюється в \$ 250 млрд на рік [11];

знижують упевненість споживачів у якості продукту, що маркований відомими знаками для товарів і послуг, фірмовими найменуваннями, кваліфікованими зазначеннями походження товару [12];

підривають принципи добросовісної конкуренції між господарськими суб'єктами високотехнологічних галузей промисловості [13].

Наслідками цього є: зменшення інвестиційної привабливості української економіки та кількості робочих місць у наукоємних національних проектах, уповільнення

темтів економічного зросту та науково-технічного прогресу, недоотримання державним бюджетом країни значної кількості надходжень, що призводить до зниження стандартів життя в суспільстві.

Завдяки високому рівню латентності кримінальні посягання на інтелектуальну власність переважно виявляються в ході проведення цілеспрямованого комплексу оперативно-розшукових заходів оперативними уповноваженими підрозділів протидії злочинності у сфері економіки МВС України, та інколи співробітниками Служби безпеки України та Державної фіскальної служби України. Виявлення та розслідування фактів посягання на інтелектуальну власність мають свою специфіку, що вимагає від оперативних працівників і слідчих особливих знань, умінь і навичок. Для більш ефективного злагодженого поєднання сильних аспектів оперативно-розшукової діяльності та слідчої роботи при протидії кримінальним правопорушенням у сфері інтелектуальної власності виникає необхідність у розробці науково-практичних основ виявлення та розслідування таких кримінально-караних діянь, що перетворюється на завдання наук криміналістики та оперативно-розшукової діяльності, з подальшим постійним удосконаленням, адаптацією до нових умов розвитку українського суспільства, через узагальнення практичного досвіду правоохоронних органів.

Потреба розробки теоретико-правових основ виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності також закріплена на найвищому державному рівні в Указі Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. “Про Стратегію сталого розвитку “Україна-2020”” як складова реформи захисту інтелектуальної власності – однієї з першочергових реформ за вектором безпеки. Зокрема, у Стратегії йдеться про приділення особливої уваги безпеці життя та здоров’я людини через безпечні харчові продукти та промислові товари [14]. Також є згадка у відомчих нормативно-правових актах, а саме в пункті 6.17 “Виявлення та припинення порушення прав інтелектуальної власності” наказу Міністерства внутрішніх справ України від 16.03.2015 № 275 “Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України, на період 2015-2019 років” [15]. Крім цього, указаний напрям є складовою плану науково-дослідної роботи Одеського державного університету внутрішніх справ “Пріоритетні напрямки розвитку та реформування ОВС в умовах розгортання демократичних процесів у державі” (державний реєстраційний номер 0114U004015) та частиною загальної наукової теми, що виконується кафедрами криміналістики, судової медицини та психіатрії “Криміналістичне забезпечення розслідування кримінальних правопорушень” (державний реєстраційний номер 0114U004016) та оперативно-розшукової діяльності “Проблеми оперативно-розшукової протидії організованій злочинній діяльності” (державний реєстраційний номер 0114U004019).

Ураховуючи реальну загрозу економічній безпеці країни, велику поширеність, загальну суспільну небезпеку кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності, відсутність єдиних підходів до формування теоретико-правових основ виявлення та розслідування таких кримінально-караних правопорушень обумовлює актуальність і необхідність проведення ґрунтовного кваліфікаційного наукового дослідження в цьому

напрямі, яке безперечно матиме значне практичне значення для слідчих та оперативних підрозділів правоохоронних органів. Для якісного вирішення поставлених теорією та практикою завдань, оперуючи палітрою методів пізнання, спираючись на передовий досвід правоохоронних органів, сучасний рівень науки та техніки, ураховуючи існуючі напрацювання й вагомий внесок багатьох учених у розроблення зазначеної проблематики, вважаємо за доцільне запропонувати такий зміст наукового дослідження теоретико-правових основ виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності:

- теоретико-методологічні засади виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності: 1) еволюція (генеза) міжнародних та національних нормативно-правових актів у сфері інтелектуальної власності; 2) історія та сьогодення виявлення та розслідування таких правопорушень; 3) криміналістична класифікація кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності; 4) наукове забезпечення виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності в Україні та світі; 5) система державних органів, що протидіють досліджуваним правопорушенням;

- криміналістична характеристика кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності: 1) структура криміналістичної характеристики означених кримінальних правопорушень; 2) співвідношення результатів інтелектуальної (творчої) діяльності та предмету злочинного посягання кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності; 3) відомості про обстановку вчинення таких кримінальних правопорушень; 4) узагальнені дані про способи вчинення кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності, а також матеріальне та ідеальне їх відображення; 5) відомості про особу, що вчинила кримінальне правопорушення у сфері інтелектуальної власності, її мотиви та цілі; 6) дані про потерпілих та шкоду від учинення досліджуваних кримінальних правопорушень;

- організаційно-тактичні основи виявлення кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності: 1) специфіка діяльності негласного апарату при виявленні кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності; 2) заведення оперативно-розшукової справи категорії “3” відносно особи (осіб), що готується вчинити чи вчиняє кримінальне правопорушення у сфері інтелектуальної власності; 3) проведення оперативної розробки особи (осіб), що готується вчинити чи вчиняє означене кримінальне правопорушення; 4) тактика оперативно-розшукових заходів у ході оперативної розробки кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності; 5) реалізація матеріалів оперативної розробки особи (осіб), що готується вчинити чи вчиняє досліджувані кримінальне правопорушення; 6) оперативне супроводження розслідування кримінального правопорушення у сфері інтелектуальної власності;

- початковий і подальший етапи розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності: 1) значення, задачі та проблеми початкового та подальшого етапів розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності; 2) початок розслідування досліджуваних злочинів у сфері інтелектуальної власності; 3) типові версії та слідчі ситуації розслідування злочинів у сфері

інтелектуальної власності. Програми розслідування та алгоритми їх реалізації на початковому та подальшому етапах; 4) призначення та тактика проведення окремих гласних і негласних слідчих (розшукових) дій при розслідуванні злочинів у сфері інтелектуальної власності; 5) особливості взаємодії слідчого з громадськими, контролюючими та правоохоронними органами під час розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності; 6) протидія розслідуванню таких злочинів та особливості її усунення; 7) криміналістичне запобігання вчиненню злочинів у сфері інтелектуальної власності; 8) установлення причин та умов, що сприяють учиненню злочинів у сфері інтелектуальної власності; 9) основні профілактичні заходи, що вживаються під час розслідування злочинів у сфері інтелектуальної власності; 10) завершення розслідування означених злочинів;

- використання спеціальних знань у ході виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності: 1) значення та зміст спеціальних знань, які використовуються під час виявлення та розслідування досліджуваних кримінальних правопорушень; 2) особливості використання спеціальних знань при виявленні кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності; 3) форми використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності; 4) напрями використання спеціальних знань при розслідуванні таких кримінальних правопорушень (участь спеціаліста при проведенні окремих слідчих (розшукових) дій та особливості призначення і проведення окремих видів судових експертиз); 5) застосування новітніх технічних засобів при виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності.

Саме така структура наукового дослідження теоретико-правових основ виявлення та розслідування кримінальних правопорушень у сфері інтелектуальної власності, на нашу думку, дозволить досягти мети вдосконалення слідчої та оперативно-розшукової практики правоохоронних органів, виведе протидію вказаним кримінально-карним діям на якісно новий рівень, стане предметом для обговорення національної та закордонної наукової спільноти.

Література

1. Конституція України: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28.06.1996 р. // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — С. 141.
2. Кримінальний кодекс України від 5.04.2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. — 2001. — № 25-26. — С. 131.
3. Харченко В.Б. Кримінально-правова охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні: перспективи розвитку та гармонізації з європейським законодавством: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. юрид. наук: спец. 12.00.08 - "Кримінальне право та кримінологія; кримінально-виконавче право" / В.Б. Харченко. - Харків, 2011. - 31 с.
4. Статистична інформація щодо зареєстрованих кримінальних правопорушень та результати їх досудового розслідування, що розміщена на офіційному сайті Генеральної прокуратури України за 2013-2015 рр. [Електронний ресурс]: <http://www.gp.gov.ua/ua/stat.html>.
5. Результати дослідження, проведеного соціологіч-

ною групою "Рейтинг" у 2012 році. [Електронний ресурс]: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/problems_zaschity_intellektualnoy_sobstvennosti_v_ukraine.html.

6. The Compliance Gap BSA GLOBAL SOFTWARE SURVEY JUNE 2014. [Електронний ресурс]:

http://globalstudy.bsa.org/2013/downloads/studies/2013GlobalSurvey_Study_en.pdf.

7. Закон України "Про авторське право і суміжні права" від 23.12.1993 р. № 3792-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 13. — С. 64.

8. Закон України "Про охорону прав на промислові зразки" від 23.12.1993 р. № 3770-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — С. 34.

9. Закон України "Про охорону прав на винаходи і корисні моделі" від 23 грудня 1993 р. № 3769-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — С. 32.

10. Закон України "Про охорону прав на знаки для товарів і послуг" від 15 грудня 1993 р. № 3689-XII // Відомості Верховної Ради України. — 1994. — № 7. — С. 36

11. "Контрафакт: не приобретаай продукцию преступников" УНПООН запускает новую информационную кампанию о контрафактном бизнесе, который приносит 250 млрд долл. в год. [Електронний ресурс]: <http://www.unodc.org/unodc/ru/frontpage/2014/January/counterfeit-dont-buy-into-organized-crime---unodc-launches-new-outreach-campaign-on-250-billion-a-year-counterfeit-business.html>.

12. Закон України "Про охорону прав на зазначення походження товарів" від 16 червня 1999 р. № 752-XIV // Відомості Верховної Ради України. — 1999. — № 32. — С. 67.

13. Закон України "Про захист від недобросовісної конкуренції" від 7 червня 1996 р. № 236/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 36. — С. 164.

14. Указ Президента України № 5/2015 від 12.01.2015 р. "Про затвердження Стратегії сталого розвитку "Україна-2020". [Електронний ресурс]: <http://www.president.gov.ua/documents/52015-18245>.

15. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 16.03.2015 № 275 "Про затвердження Переліку пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України, на період 2015-2019 років". [Електронний ресурс]: <http://www.univd.edu.ua/general/nauka/2015/mvs/nakaz.pdf>.

Горбаньов І.М.,

*кандидат юридичних наук,
доцент, старший науковий співробітник,
заступник начальника факультету
підготовки фахівців для підрозділів міліції
громадської безпеки ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.08.2015*

НЕЗВИЧАЙНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ЗАПРОВАДЖЕННЯМ В УКРАЇНІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Гуртовенко О. Л.

Статтю присвячено аналізу запровадження в Україні довічного позбавлення волі, перспектив розгляду пов'язаних із цим справ в Європейському суді з прав людини та аналізу Рішення Конституційного Суду України від 26 січня 2011 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі). У вказаному Рішенні Конституційний Суд України дійшов висновку, згідно з яким на осіб, засуджених до смертної кари, вироки щодо яких не було виконано, поширюються положення про довічне позбавлення волі, а не про позбавлення волі строком до 15 років. У статті робиться висновок про те, що зазначена позиція є непослідовною, а можливі виграти такими особами справ в Європейському суді з прав людини згідно з буквальним розумінням законодавства здатні призвести лише до заміни покарання на позбавлення волі на строк не менше ніж двадцять п'ять років.

Ключові слова: зворотна дія в часі кримінально-правових положень, Конституційний Суд України, смертна кара, довічне позбавлення волі, тлумачення законодавства.

Стаття посвящена аналізу введення в Україну пожиттєвеного позбавлення свободи, перспектив рассмотрения связанных с этим дел в Европейском суде по правам человека и анализу Решения Конституционного Суда Украины от 26 января 2011 года (дело о замене смертной казни пожизненным лишением свободы). В указанном Решении Конституционный Суд Украины пришёл к выводу, согласно которому на лиц, приговорённых к смертной казни, приговоры в отношении которых не были исполнены, распространяются положения о пожизненном лишении свободы, а не о лишении свободы сроком до 15 лет. В статье делается вывод о том, что приведённая позиция является непоследовательной, а возможные выигрыши такими лицами дел в Европейском суде по правам человека в соответствии с буквальным пониманием законодательства способны привести только к замене наказания на лишение свободы на срок не менее чем двадцать пять лет.

Ключевые слова: обратное действие во времени уголовно-правовых положений, Конституционный Суд Украины, смертная казнь, пожизненное лишение свободы, толкование законодательства.

The article analyzes the introduction in Ukraine of life imprisonment, prospects for the consideration of related cases in the European Court of Human Rights and analyzes Decision of the Constitutional Court of Ukraine of 26 January 2011 (replacing the death penalty with life imprisonment case). The Constitutional Court of Ukraine in Decision came to the conclusion that to persons sentenced to the death penalty, if sentences have not been fulfilled, life imprisonment provision should be applied, but not imprisonment up to 15 years provision. The article concludes that the above-mentioned position is inconsistent, whereas the possible winnings by such persons cases in the European Court of Human Rights can only lead to the replacement of

the punishment of imprisonment for a term not less than twenty-five years.

Keywords: retroactivity effect of criminal-law provisions, the Constitutional Court of Ukraine, the death penalty, life imprisonment, construction.

Рішенням Конституційного Суду України (далі - КСУ) від 29 грудня 1999 року (справа про смертну кару) (далі - Рішення-1999) [1] положення статті 24 Загальної частини та положення санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України від 28 грудня 1960 року [2] (далі - КК України від 28 грудня 1960 року), які передбачали смертну кару як вид покарання, було визнано такими, що не відповідали Конституції України [3] (були неконституційними).

Законом України "Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України" від 22 лютого 2000 року [4] (далі - Закон) в Україні було запроваджено таке кримінальне покарання, як довічне позбавлення волі (далі - ДПВ).

Згідно з Рішенням КСУ від 26 січня 2011 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) [5] (далі - Рішення-2011) "положення Кримінального кодексу України 1960 року, якими смертну кару як вид кримінального покарання було замінено довічним позбавленням волі, поширюються на осіб, засуджених до смертної кари, вироки щодо яких... не було виконано".

У цьому зв'язку виникає ряд незвичайних питань, які й буде розглянуто в цій публікації.

У світлі викладеного автором цієї публікації на підставі запиту громадянина довелося аналізувати такий випадок. Особа в 1998 році вчинила вбивство, яке згодом в обвинувальному вирокі суду було кваліфіковано за ст. 93 КК України від 28 грудня 1960 року. У 1998 році ст. 93 КК України від 28 грудня 1960 року передбачала таку санкцію: карається позбавленням волі на строк від восьми до п'ятнадцяти років або смертною карою, з конфіскацією, крім того, майна у випадках, передбачених пунктом "а" зазначеної статті (пункт "а" зазначеної статті передбачав умисне вбивство з корисливих мотивів). Указану особу, що трапилося після набрання чинності Законом (тобто після 29 березня 2000 року), було засуджено до ДПВ.

Зазначений аналіз здійснювався автором цієї публікації до 26 січня 2011 року, а саме в другій половині 2008 року. Автором публікації було розглянуто дві наведені нижче точки зору. Відразу зазначу, що автор цієї публікації не погоджується з першою із наведених нижче точок зору, а, натомість, є прихильником другої з наведених нижче точок зору, яку, власне, і було розроблено автором цієї публікації.

Перша точка зору полягає в тому, що з моменту вчинення злочину із зазначеного випадку до моменту розгляду зазначеного запиту релевантні положення кримінального права України змінювались двічі. Таку точку зору висловив певний радник указанного громадянина, про що громадянин і повідомив автора цієї публікації. Яким є зміст такої точки зору, мені значною мірою довелося встановлювати самотужки. Судячи з

© О.Л. Гуртовенко, 2015

усього, точка зору, про яку йдеться, полягає в такому. Положення КК України від 28 грудня 1960 року, які передбачали смертну кару, підлягали реалізації доки вони були чинними, тобто і в 1998 році, а припинили підлягати реалізації з 29 грудня 1999 року. Тоді виходить, що закон про кримінальну відповідальність з часу вчинення вбивства до моменту постановлення обвинувального вироку суду змінювався двічі: спочатку припинило підлягати реалізації таке покарання, як смертна кара з причин утрати сили положеннями про смертну кару (29 грудня 1999 року), а потім було запроваджено ДПВ (29 березня 2000 року).

Зазначений громадянин цікавився, чи підлягає реалізації в аналізованому випадку положення, передбачене ч. 4 ст. 5 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року [6] (далі - КК України від 5 квітня 2001 року), згідно з яким "якщо після вчинення особою діяння, передбаченого цим Кодексом, закон про кримінальну відповідальність змінювався кілька разів, зворотну дію в часі має той закон, що скасовує злочинність діяння, пом'якшує кримінальну відповідальність або іншим чином поліпшує становище особи" (правило про "проміжне" законодавче положення про кримінальне покарання).

Якщо дотримуватися першої точки зору, то формулювання, передбачене ч. 4 ст. 5 КК України від 5 квітня 2001 року, справді привертає увагу (на момент розгляду звернення громадянина ч. 4 ст. 5 КК України від 5 квітня 2001 року вже існувала в чинному на той час тексті КК України від 5 квітня 2001 року). Формулювання, передбачене ч. 4 ст. 5 КК України від 5 квітня 2001 року, означає, серед іншого, таке. Якщо після вчинення злочину закон про кримінальну відповідальність першого разу пом'якшив відповідальність за такий злочин порівняно з відповідальністю, яка існувала на час його вчинення, а другого разу посилив її порівняно з відповідальністю, яка існувала після зазначеного пом'якшення, то на час постановлення вироку за відповідний злочин не може бути призначено більш тяжке покарання, ніж було передбачене тим зазначеним законом про кримінальну відповідальність, який пом'якшив відповідальність за такий злочин порівняно із відповідальністю, яка існувала на час його вчинення.

На момент учинення злочину з аналізованого випадку в законодавстві України прямо, безпосередньо не було передбачено формулювання, яке міститься в ч. 4 ст. 5 КК України від 5 квітня 2001 року. У цьому зв'язку постало запитання, чи розповсюджується ідея, сформульована в ч. 4 ст. 5 КК України від 5 квітня 2001 року, на випадок із аналізованим злочином.

Хтось може сказати, що зазначена ідея стала положенням законодавства, яке є новим порівняно із часом вчинення злочину з аналізованого випадку, оскільки до набрання чинності тексту, передбаченого ч. 4 ст. 5 КК України від 5 квітня 2001 року, відповідного положення в законодавстві України не існувало. Автор цієї публікації не погоджується з таким підходом. Наведу аргументи.

На час вчинення злочину з аналізованого випадку існували: ч. 1 ст. 58 Конституції України, згідно з якою закони та інші нормативно-правові акти не мають зворотної дії в часі, крім випадків, коли вони пом'якшують або скасовують відповідальність особи; ч. 1 ст. 7 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [7] (далі - Конвен-

ція), згідно з якою не може бути призначене суворіше покарання, ніж те, що підлягало застосуванню на час вчинення кримінального правопорушення; ч. 2, 3 ст. 6 КК України від 28 грудня 1960 року, згідно з якими закон, що усуває караність діяння або пом'якшує покарання, має зворотну силу, тобто поширюється з моменту набрання ним чинності також на діяння, вчинені до його видання; закон, що встановлює караність діяння або посилює покарання, зворотної сили не має.

З урахуванням доктринальних положень кримінального права України варто вважати, що формулювання, передбачене ч. 4 ст. 5 КК України від 5 квітня 2001 року, логічно впливає й завжди впливало (виводилось шляхом тлумачення) із наведених вище положень, тобто існує в межах цих положень іманентно, імпліцитно з моменту набрання чинності цими положеннями. Ціль зазначених положень законодавства, зрозуміло, полягала в тому, щоби передбачити заборону зворотної дії в часі положень, які посилюють відповідальність особи, і аж ніяк не в тому, щоби заборонити ідею, викладену в ч. 4 ст. 5 КК України від 5 квітня 2001 року.

Формулювання, передбачене ч. 4 ст. 5 КК України від 5 квітня 2001 року, є не новим положенням по суті питання, а лише новим компонентом тексту законодавства, який (компонент) прямо, безпосередньо став міститися в такому тексті. Тобто зазначене формулювання є цільовим розширювальним конкретизуючим тлумаченням наведених положень законодавства, яке існувало в законодавстві і до набрання чинності текстом з ч. 4 ст. 5 КК України від 5 квітня 2001 року. І таке тлумачення авторами ч. 4 ст. 5 КК України від 5 квітня 2001 року було вирішено прямо, безпосередньо закріпити в тексті законодавства для уникнення сумнівів, тобто щоби зайвий раз підкреслити існування зазначеного компонента змісту вказаних положень законодавства.

Тепер наведу другу точку зору на розглядуване питання. На підставі аналізу Конституції України, КК України від 28 грудня 1960 року, Рішення-1999 і Закону можна зробити такі висновки. З 28 червня 1996 року по 28 грудня 1999 року включно положення КК України від 28 грудня 1960 року, які передбачали смертну кару, не підлягали реалізації з причин їх юридичної нікчемності (викликані їх неконституційністю), хоча вони залишалися чинними. Починаючи з 29 грудня 1999 року (точніше кажучи, з моменту ухвалення Рішення-1999; це уточнення розповсюджується також на викладене вище і за аналогією на відповідні моменти в межах певного дня) по 28 березня 2000 року включно положення КК України від 28 грудня 1960 року, які передбачали смертну кару, не підлягали реалізації вже з причин втрати ними чинності, хоча вони технічно залишалися в офіційному тексті КК України від 28 грудня 1960 року. Починаючи з 29 березня 2000 року, положення КК України від 28 грудня 1960 року, які передбачали смертну кару (вже нечинні на той час), було виключено (вилучено) з офіційного тексту КК України. З 29 березня 2000 року набрали чинності положення КК України від 28 грудня 1960 року, якими було запроваджено такий вид покарання, як ДПВ. ДПВ як покарання дозволяється призначати лише за злочини, вчинені після набрання чинності положеннями КК України від 28 грудня 1960 року, якими було запроваджено такий вид покарання, як ДПВ. Оскільки наведені висновки засвідчують, що з моменту вчинення злочину з аналізованого випадку відповідальність за нього змістовно змінювалась лише одного разу (а саме:

було запроваджено такий вид покарання, як ДПВ, який у межах ст. 93 КК України від 28 грудня 1960 р. було додано як альтернативне покарання до позбавлення волі на строк від 8 до 15 років), то немає підстав для розповсюдження на такий випадок формулювання, передбаченого ч. 4 ст. 5 КК України від 5 квітня 2001 року.

Це так згідно з юридичною теорією.

Зрозуміло, що між наведеними юридичною теорією і Рішенням-2011 існує колізія, яка на практиці повинна вирішуватись на користь Рішення-2011.

Як видається, у Рішенні-2011 найвагомішим аргументом КСУ було посилення на те, що питання про кримінальну відповідальність регулюються тільки певним кримінальним кодексом України. Насправді жезаконена в Україні ідея про кодифікацію кримінально-правових положень не заперечує узаконені в Україні ідеї про те, що Конституція України має найвищу юридичну силу, і про те, що в силу закону у відповідних випадках наслідком прийняття рішення КСУ є втрата чинності положеннями законодавства України. Ці обидві ідеї розповсюджуються й на положення певного кримінального кодексу України. Інакше мали би місце такі результати з'ясування змісту українського законодавства: або колізії між положеннями Конституції України та положеннями певного кримінального кодексу України не існують, не може існувати (тобто такі колізії є фактично нульовими поняттями, логічно нульовими (у ролі конвенціонального погляду на стан речей) поняттями), або колізії між положеннями із двох зазначених "таборів" законодавством заборонено долати (під подоланням колізії в цій публікації розуміється розв'язання колізії шляхом тлумачення юридичних положень, зокрема в правозастосовній діяльності), а дозволено тільки усувати (під усуненням колізії в цій публікації розуміється ліквідація колізії шляхом правотворчої діяльності), або колізії між положеннями із двох зазначених "таборів" вирішуються на користь останніх. Але зрозуміло, що колізії між положеннями із двох зазначених "таборів" мають місце, що підтверджується і практикою КСУ, і науковцями, наприклад, В.О. Навроцьким [8], а ще два наведені результати очевидно суперечать законодавству України, згідно з яким насправді зазначені колізії підлягають вирішенню, причому на користь положень Конституції України, а не тільки усуненню.

Особі, яким покарання у виді смертної кари було замінене на покарання у виді ДПВ, не відстояли наведену вище юридичну теорію ані у ВСУ, ані в КСУ. Тому залишається з'ясувати, якими є перспективи певної особи, якій покарання у виді смертної кари в наші дні, скажімо, у зв'язку з перериванням перебігу строку давності, замінять на покарання у виді ДПВ, стосовно гіпотетичного розгляду справи такої особи в ЄСПЛ.

Згідно із ч. 1 ст. 35 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року ЄСПЛ може брати справу до розгляду лише впродовж шести місяців від дати постановлення остаточного рішення на національному рівні.

У цьому зв'язку постає запитання, чи можна в цьому контексті розглядати Рішення-2011 як остаточне рішення, постановлене на національному рівні. Відповідь на це запитання є такою: ні, не можна. Ось аргументи, на підставі яких існує наведена відповідь:

1) згідно з Рішеннями ЄСПЛ у справі "Архипов проти України" від 18 травня 2004 року [9] та ще рядом рішень

ЄСПЛ в Україні в кримінальних справах, як правило, вичерпанням ефективних національних засобів юридичного захисту проти рішень судів нижчої інстанції, винесених після 29 червня 2001 року, є подання касаційної скарги, тобто скарги до ВСУ. 18 травня 2004 року ще не існувало Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ, який зараз в Україні є (поки що він існує) касаційною інстанцією з розгляду кримінальних справ. Як видається, зараз в Україні в кримінальних справах, як правило, вичерпанням ефективних національних засобів юридичного захисту проти рішень судів нижчої інстанції, винесених після 29 червня 2001 року, є подання скарги до зазначеного спеціалізованого суду України;

2) згідно із практикою ЄСПЛ і правом, прийнятим законодавцями учасників Конвенції, в одних випадках прийняття акту конституційним судом (органом конституційної юрисдикції) є умовою дотримання положення про вичерпання всіх національних засобів юридичного захисту, а в інших випадках не є - залежно від ефективності такого акту у відповідному випадку. Так, згідно з Рішенням ЄСПЛ у справі "Грішанкова і Грішанков проти Латвії" від 13 лютого 2003 року [10] і п. 69 Рішення ЄСПЛ у справі "Петрова проти Латвії" від 24 червня 2014 року [11] до Конституційного Суду Латвії, у принципі, належить звертатися перш, ніж звернутися до ЄСПЛ, оскільки згідно із правом Латвії у випадку існування певної норми права, яка, на думку заявника, є неконституційною або не відповідає нормі права, яка має більш високий рівень юридичної сили, заявник має право оскаржити існування такої певної норми права до Конституційного Суду Латвії, якщо відповідно до позиції заявника така певна норма права порушує його основні права, закріплені в Конституції Латвійської Республіки. Виходить, що тут йдеться про випадок, коли існування певної норми права, яка, на думку заявника, є неконституційною або не відповідає нормі права, яка має більш високий рівень юридичної сили, уже саме по собі надає заявнику право скаржитися до конституційного суду. Тобто таке існування певної норми права є умовою, причому достатньою, для зазначеного оскарження, тоді як в Україні такої умови замало для ініціювання розгляду справи КСУ.

Ще приклад. У справі "Х та У проти Австрії" Європейська комісія з прав людини зазначила таке. Хоча Заявник вичерпав засоби захисту в судах загальної юрисдикції, у тому числі звертався до Верховного суду, це не звільнило його від звернення до Конституційного Суду, оскільки можливе порушення його прав людини і конституційних прав дозволялося захистити шляхом прямого звернення до Конституційного Суду в межах законодавчо передбачених строків [12]. Тобто тут знову йдеться про наявність права прямо звернутися до конституційного суду, тоді як в Україні у відповідних випадках законодавчо передбачено умови (вимоги до) такого звернення.

Утім, навіть якщо гіпотетичному скаржнику з осіб зазначеної групи вдасться виграти справу в ЄСПЛ, це згідно із законодавством України не призведе до заміни призначеного йому покарання у виді ДПВ на більш м'яке покарання, оскільки покарання у виді позбавлення волі на певний строк, оскільки із Конституції України випливає, що колізії між положеннями Конституції України та положеннями міжнародного договору України вирішуються на користь положення Конституції України. Отже, тут не

підлягатимуть застосуванню положення, передбачене п. "а" ч. 3 ст. 10 Закону України "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини" від 23 лютого 2006 року, згідно з яким відновлення попереднього юридичного стану Стягувача здійснюється, зокрема, шляхом повторного розгляду справи судом, включаючи відновлення провадження у справі [13], і положення, передбачене п. 4 ч. 1 ст. 455 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року (далі - КПК України), згідно з яким до підстав для перегляду ВСУ судових рішень, що набрали законної сили, відноситься встановлення міжнародною судовою установою, юрисдикція якої визнана Україною, порушення Україною міжнародних зобов'язань при вирішенні справи судом [14]. (Зазначене порушення згідно із ч. 3 ст. 445 КПК України є підставою для (що робиться ВСУ) зміни судового рішення без передання справи на новий розгляд, чи скасування судового рішення повністю або частково й направлення справи на новий розгляд до суду, який ухвалив оскаржуване судові рішення, чи скасування судового рішення та закриття провадження у справі).

До речі, до зазначених підстав не віднесено порушення судом касаційної інстанції Конституції України. Тобто в ст. 455 КПК України міжнародним договором України надано більше значення, ніж Конституції України. Це може ввести в оману, викликавши враження, що для цілей ст. 455 КПК України колізії між положенням Конституції України та положенням міжнародного договору України вирішуються на користь останнього. З позицій формальної логіки таке нібито існуюче колісійне положення є вужчим за змістом (обсягом), ніж зазначене всезагальне колісійне положення, яке випливає із Конституції України. Але таке нібито існуюче положення нелогічно визнавати спеціальним стосовно зазначеного положення Конституції України, тобто тут нелогічно визнавати наявність конкуренції між положеннями. Справа в тому, що нелогічно визнавати можливість зміни, хай і частково, змісту вищого нормативно-правового акту нижчим нормативно-правовим актом: нижчий акт призначається для конкретизації, розвитку положень вищого акту, а не для їх зміни. Тому відношення цілого і частини може породжувати конкуренцію положень тільки між положеннями однакового рівня юридичної сили, а відношення цілого і частини між вищим і нижчим положеннями у випадку різного регулювання ними суспільних відносин породжує тільки такий вид співвідношення між положеннями, як колізія. Наведена колізія між положенням Конституції України та положенням КПК України вирішується на користь Конституції України як вищого акту й засвідчує недосконалість КПК України (іншими словами, наявність недоліку в КПК, як і наявність аналогічного недоліку в інших відповідних судових процесуальних кодексах України), а не його перевагу.

Як випливає зі сказаного вище, стосовно Савчука Миколи Миколайовича (далі - М.М. Савчука), конституційне звернення якого було одним із чинників, які призвели до розгляду КСУ відповідної справи та появи Рішення-2011, Рішення-2011 не є остаточним рішенням, постановленим на національному рівні. Вироком Вінницького обласного суду від 10 листопада 1999 року М.М. Савчука було засуджено до виняткової міри покарання - смертної кари. Ухвалою Верховного Суду України від 1 червня 2000 року вирок у частині міри

покарання замінено довічним позбавленням волі.

Як би там не було, залишається з'ясувати, чи звертався М.М. Савчук до ЄСПЛ і чи було прийнято його можливу скаргу (з урахуванням зазначеного вище рівень ймовірності відповідей на ці запитання є доволі ясним). На дату завершення написання цієї публікації - 8 листопада 2015 року - на офіційному сайті ЄСПЛ у розділі HUDOC [15] пошукова система не знаходить документів із словами "Savchuk" (це англійський і французький правописи), "Савчук" у супроводі як повних, так і скорочених слів "Микола Миколайович").

Втім, якщо при всьому зазначеному уявити, що М.М. Савчук не пропустив піврічний строк звернення до ЄСПЛ, то з позицій права все одно його статус є таким самим, як і в потенційного скажника (не гіршим, ніж у такого потенційного скажника), який виграв би справу в ЄСПЛ (логічно вважати з огляду на ідентичність потенційних справ, що в такому випадку справу в ЄСПЛ виграв би і М.М. Савчук). А саме: всі, хто відбуває відповідне неправомірно призначене покарання у виді ДПВ, якщо вони не відбудуть його на момент вступу в силу потенційного рішення ЄСПЛ у зв'язку з їх помилуванням, мають можливість покращити своє становище лише шляхом подання Президенту України клопотання про помилування, аргументуючи його, зокрема, зазначеним гіпотетичним рішенням ЄСПЛ, винесеним на користь певного скажника. Згідно з буквальним розумінням п. 2, ч. 2 п. 4, п. 6 Положення про порядок здійснення помилування, затвердженого указом Президента України "Про Положення про порядок здійснення помилування" від 21 квітня 2015 року № 223/2015, помилування осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, полягає в заміні такого позбавлення волі на позбавлення волі на строк не менше двадцяти п'яти років [16].

Звичайно, було би важливим дізнатися, чи буде помилуваним хтось із зазначених осіб, і чи буде одним із чинників видання Президентом України указу про таке помилування наявність зазначеного гіпотетичного рішення ЄСПЛ. Утім, укази Президента України про помилування зараз не оприлюднюються, що, як видається, не відповідає уявленням про суспільний інтерес і є підґрунтям для подальших публікацій.

Література

1. Рішення Конституційного Суду України від 29 грудня 1999 року № 11-рп/99у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) // Офіційний вісник України. - 2000. - № 4. - С. 114. - Ст. 126.
2. Кримінальний кодекс України від 28 грудня 1960 року // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1961. - № 2. - С. 14.
3. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - С. 141.
4. Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудоного кодексів України: Закон України від 22 лютого 2000 року. № 1483-III // Голос України. - 2000.
5. Рішення Конституційного Суду України від 26 січня 2011 року № 1-рп/2011 у справі за конституційним поданням Верховного Суду України та за конституційним зверненням громадянина Савчука Миколи Миколайови-

ча про офіційне тлумачення положень Кримінального кодексу України 1960 року із змінами, внесеними Законом України "Про внесення змін до Кримінального, Кримінально-процесуального та Виправно-трудового кодексів України" від 22 лютого 2000 року № 1483-III, щодо їх дії в часі у взаємозв'язку із положеннями статті 8, частини першої статті 58, пункту 22 частини першої статті 92, частини другої статті 152, пункту 1 розділу XV "Перехідні положення" Конституції України, статті 73 Закону України "Про Конституційний Суд України", частини другої статті 4, частин першої, третьої, четвертої статті 5, частини третьої статті 74 Кримінального кодексу України 2001 року (справа про заміну смертної кари довічним позбавленням волі) // Офіційний вісник України. - 2011. - № 7. - С. 102. - Ст. 471.

6. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року // Офіційний вісник України. - 2001. - № 21. - С. 1. - Ст. 920.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року // Офіційний вісник України. - 1998. - № 13. - С. 270.

8. Навроцький В.О. Основи кримінально-правової кваліфікації: Навч. Посібник [Текст] / В.О. Навроцький. - К.: Юрінком Інтер, 2006. - 704 с. - С. 395-400.

9. Decision as to admissibility of Application no. 25660/02 by Yuriy Vyenniamynovych ARKHIPOV against Ukraine [Electronic Resource]. - Mode of access: <https://lovdata.no/static/EMDN/emd-2002-025660.pdf>. - Title from the screen.

10. Grišankova and Grišankovs v. Latvia [Electronic

Resource]. - Mode of access: <https://lovdata.no/static/EMDN/emd-2002-036117.pdf>. - Title from the screen.

11. Case of Petrova v. Latvia [Electronic Resource]. - Mode of access: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"full-text":\["Petrova"\],"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER":\["CHAMBER"\],"itemid":\["001-144997"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{). - Title from the screen.

12. X AND Y v. Austria [Electronic Resource]. - Mode of access: <http://caselaw.echr.globe24h.com/0/0/austria/1967/12/18/x-and-y-v-austria-3028-2854-66.shtml>. - Title from the screen.

13. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV // Урядовий кур'єр. - 2-6. - № 60.

14. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року // Голос України. - 2012. - № 90-91.

15. HUDOC [Electronic Resource]. - Mode of access: [http://hudoc.echr.coe.int/eng#{"documentcollectionid2":\["GRANDCHAMBER"\],"CHAMBER":\["CHAMBER"\]}](http://hudoc.echr.coe.int/eng#{). - Title from the screen.

16. Положення про порядок здійснення помилування: Указ Президента України від 21 квітня 2015 року № 223/2015 // Урядовий кур'єр. - 2015. - № 76.

Гуртовенко О.Л.,
доцент кафедри кримінального права
Національного університету "Одеська юридична
академія"
Надійшла до редакції: 11.08.2015

УДК 343.985.7

ПРОБЛЕМА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ ЩОДО ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ

Малиновська О. Д.

Стаття присвячена дослідженню стану наукової розробленості проблем організації і тактики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції, визначенню особливостей криміналістичної характеристики зазначеного виду кримінальних правопорушень, що суттєвим чином впливають на організацію і тактику досудового розслідування (відомості про особу злочинця, мотиви та мета злочину, дані про особу потерпілого).

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, тілесні ушкодження, працівник поліції, криміналістична характеристика злочину.

Статья посвящена исследованию состояния научной разработки проблем организации и тактики расследования нанесения телесных повреждений работникам полиции, определению особенностей криминалистической характеристики указанного вида уголовных правонарушений, которые существенным образом влияют на организацию и тактику досудебного расследования (сведения о личности преступника, мотивы и цель преступления, данные о личности потерпевшего).

Ключевые слова: уголовное производство, досудебное расследование, телесные повреждения, работник полиции, криминалистическая характеристика преступления.

The article is devoted to the state of scientific development problems of the organization and tactics of the investigation of bodily injury to workers of police, defining features of the criminalistic characteristics of this type of criminal offenses, which significantly affect the organization and tactics of the pre-trial investigation (the identity of the perpetrator, motive and purpose of the offense, the identity of the victim).

Keywords: the criminal case, pre-trial investigation, bodily injury, police officer, criminalistic characteristics of crime.

Сьогодні в Україні проблема вчинення насильницьких злочинів щодо працівників поліції (міліції) набула такого масштабу, що становить серйозний виклик усій судово-правоохоронній системі, суспільству та державі. У багатьох випадках заподіяння тілесних ушкоджень є найбільш зухвалою формою протидії органам, які здійснюють оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування, а також виконують адміністративні функції з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки. Нерідко таким кримінальним правопорушенням притаманний груповий і прихований характер, їх учинення подекуди пов'язано з корупційними зв'язками в органах державної влади.

Як правило, завчасно заплановане та навмисне заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції характерно для тих злочинних угруповань, діяльність яких

характеризується особливою жорстокістю, підвищеним рівнем організованості, інформованості, професіоналізму, технічної оснащеності, а також здатністю до активної протидії судовій і правоохоронній системі, зокрема, шляхом протиправного впливу на слідчих, прокурорів, суддів, у провадженні яких перебуває кримінальне провадження. Це значно ускладнює діяльність слідчих із розслідування заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції. Практика свідчить, що застосування під час розслідування традиційних кримінальних процесуальних засобів виявляється недовірливим, що, у свою чергу, вимагає від слідчого залучення повного арсеналу можливостей органів внутрішніх справ, насамперед негласних сил і засобів, заходів і методів роботи.

Організаційні й тактичні питання досудового розслідування злочинів на науковому рівні досліджували Ю.П. Аленін, К.В. Антонов, Л.І. Аркуша, О.М. Бандурка, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, В.Д. Берназ, В.В. Бірюков, А.Ф. Волобуєв, В.І. Галаган, Ю.М. Грошевий, Е.О. Дідоренко, О.Ф. Долженков, В.П. Захаров, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, І.П. Козаченко, О.А. Кириченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.К. Лисиченко, Є.Д. Лук'янчиков, Д.Й. Никифорчук, Ю.Ю. Орлов, Б.Г. Розовський, М.А. Погорєцький, О.П. Снігерьев, С.М. Стахівський, В.Є. Тарасенко, В.В. Тіщенко, Л.Д. Удалова, М.Є. Шумило, Б.В. Щур і інші.

Питання вдосконалення практики розслідування за рахунок подолання протидії з боку осіб, причетних до протиправної діяльності, а також застосування механізмів забезпечення безпеки учасників кримінального провадження досліджувалися в монографічних працях В.С. Зеленецького, Р.В. Тарасенка, І.В. Басисти, О.О. Гриньків, Г.О. Душейка, Ю.М. Крамаренка, М.В. Куркіна, А.О. Ляша, Т.І. Панасюк, С.М. Пашкова, Р.М. Шехавцова та інших.

На рівні кандидатських дисертацій у межах спеціальності 12.00.09 проблемами розслідування заподіяння тілесних ушкоджень займалися:

- С.О. Сафронов "Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень" (Харків, 1999);

- В.Г. Дрозд "Організаційні і тактичні аспекти розслідування умисних тяжких тілесних ушкоджень" (Київ, 2009);

- В.В. Логінова "Основні положення методики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень" (Київ, 2012).

Доробки зазначених науковців складають теоретичну базу дослідження проблеми розслідування заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції. Проте слід відзначити відсутність наукових праць, присвячених саме цим питанням. Такий стан речей не задовольняє потреби теорії та практики діяльності органів досудового розслідування.

На організацію й тактику розслідування заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції впливає ряд особливостей, що становлять зміст криміналістичної характеристики цих злочинів. Учені-криміналісти не мають єдиної думки щодо системи елементів криміналістичної характеристики злочинів. Так, Р.С. Белкін [2, 25] відзначає, що криміналістична характеристика окремого виду злочину повинна містити в собі характеристику типової вихідної інформації, систему даних про способи вчинення й приховування цього виду злочинів, типових наслідків їх застосування, характеристику особистості типового злочинця, типових мотивів і мети злочину, осо-

бистості потерпілих, деяких обставин учинення злочину (часу, місця, обстановки).

Такі учені, як В.Г. Гончаренко, Г.А. Кушнір, В.Л. Підпалій [3, 5-7] як складові елементи криміналістичної характеристики злочинів пропонують такі: тип (вид, рід, категорія) події; засіб учинення й приховування злочину; типові джерела матеріально-фіксованої інформації; типові джерела вербальної інформації; коло осіб, де може знаходитися особа, що вчинила злочин; типові мотиви й мету вчинення такого роду злочинів.

Дослідник О. Н. Колесниченко [4, 35] до істотних ознак змісту криміналістичної характеристики відносить: 1) відомості про криміналістично значимі ознаки злочину цього виду; 2) систему відомостей, що включає дані про закономірні зв'язки між ознаками злочинів; 3) систему відомостей, які служать побудові й перевірці слідчих версій для вирішення конкретних завдань розслідування.

На думку І.М. Лузгіна [5, 28], елементами криміналістичної характеристики повинні бути: типові способи підготування, вчинення й приховування злочинів, використані знаряддя злочину; характер бездіяльності; етапність діяння; типові умови кримінальної ситуації, що детермінують вибір способів та умов підготування, вчинення й приховування злочину; мотив і мета діяння; типові сліди й документи як матеріальні джерела інформації; особливості їх утворення, знищення, приховування; взаємні зв'язки слідів; найбільш імовірні свідки; особливості особистості злочинця, потерпілого, свідків, чинники, що впливають на формування їх показань і поведінку під час слідства; характер і розмір шкоди. Зазначений автор вважає недоцільним включати в криміналістичну характеристику опис слідчих ситуацій, а також шляхів доказування й етапи розслідування, бо це стирає різницю між ними й методикою розслідування [5, 28].

Як бачимо, зазвичай у зміст криміналістичної характеристики злочинів включають загальний або відносно деталізований перелік елементів, до якого входять: дані про спосіб учинення злочину та приховування його; дані про сліди злочину й місце їх знаходження; про особливості обстановки (умови), в якій відбувався злочин; про особу правопорушника; про особу жертви злочину (по деяких категоріях справ); про безпосередній об'єкт злочинного посягання. Деякі автори відносять до елементів криміналістичної характеристики злочинів дані: про слідчі ситуації; про причини й умови, що сприяють учиненню злочину; про умови охорони від злочинного посягання безпосереднього предмету злочину; про мотиви та мету злочину; про поведінку злочинця до та після скоєння злочину; про застосовані злочинцем засоби й джерела їх одержання, злочинні навички та зв'язки; про поширеність злочинів цього виду; про основні напрямки розслідування, класифікації злочинів цього виду тощо.

Проте зазначимо, що зміст криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції повинен містити в собі лише істотні, криміналістично значимі, типові, взаємозалежні ознаки злочину, що обумовлюються практичною необхідністю. Будь-який злочин характеризується низкою ознак, зв'язків і опосередкувань. Ця множина властивостей індивідуалізує його як одиничне явище. Водночас унаслідок дії різноманітних закономірностей у кожному злочинному діянні є й загальні з іншими злочинами риси [6, 5]. Практика й результати наукових досліджень криміналістичної суті злочинів доводять, що масив видових (групових) злочинів має загальні, властиві всьому виду ознаки злочину.

Отже, узагальнені істотні ознаки, виявлені у визначеного масиву злочинів, можливо розглядати як ознаки кожного злочину. Наявність загальних ознак визначається складом злочину, законом діалектики, повторюваністю предметів, взаємозв'язком речей і явищ.

З точки зору вдосконалення організації й тактики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції неабиякий інтерес становить виділення й вивчення таких складових елементів криміналістичної характеристики, що мають характер закономірностей, спираються на дані узагальнення практики. Значення цих зв'язків пояснюється тим, що елементам криміналістичної характеристики, відомим на початку розслідування, будуть відповідати інші, ще невідомі на даний момент розслідування елементи, що сприятиме процесу розслідування.

Криміналістична характеристика заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції повинна включати такі елементи: 1) місце, час, обстановка вчинення злочину; 2) способи готування до злочину; 3) способи вчинення злочину; 4) мотиви і мету злочину; 5) засоби вчинення злочину; 6) сліди злочину (у широкому розумінні); 7) дані про особу, яка вчинила злочин; 8) дані про жертву злочину (потерпілого).

Одним з найбільш істотних елементів, що характеризує зазначений вид злочинів, є відомості про особу, що вчинила злочин. Зазначений суб'єкт суттєвим чином відрізняється від особистості злочинця, причетного до заподіяння тілесних ушкоджень взагалі (загальний об'єкт). В останньому випадку, за даними С.О. Софронова [1, 16-17], 57 % осіб від загальної кількості злочинців характеризуються позитивно (за місцем проживання, роботи, навчання позитивно тощо); а у 23 % наявних у кримінальних справах характеристиках осіб, які вчинили злочин, висловлюються або протилежні відомості, що характеризують особу, або одночасно як позитивні, так і негативні характеристики різних підприємств, установ, організацій. За даними цього ж автора [1, 16-17], 54 % від загальної кількості вчиняють злочин уперше.

У разі навмисного заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції особистість злочинця характеризується стійкою протиправною спрямованістю. За даними проведеного нами експертного опитування досвідчених 32 працівників органів досудового розслідування ГУ НП в Одеській області, ця категорія осіб характеризується значно більшим відсотком раніше засуджених, у т.ч. за злочини проти життя, здоров'я, свободи і гідності особистості, здирицтво та інші злочини проти власності, злочини у сфері незаконного обігу товарів, предметів і речовин, заборонених до обігу тощо. Серед зазначеної категорії значний відсоток осіб, які притягалися до кримінальної відповідальності в складі організованої групи, або тих осіб, які причетні до протиправної діяльності та входять до складу організованих злочинних угруповань.

Доцільно окреслити мотиви та мету заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції. Опитані нами експерти вказали, що типовими мотивами є:

- помста працівникові поліції за виконання ним слідчих, адміністративних або інших функцій;
- неприязнь;
- хуліганські мотиви.

Метою може бути:

- бажання ухилитися від відповідальності за вчинення протиправних дій шляхом активного опору працівникові поліції;

- змусити працівника поліції відмовитися від виконання своїх службових повноважень шляхом заподіяння тілесних ушкоджень тощо.

Слідча практика показує, що деякі особи приховують справжні мотиви заподіяння тілесних ушкоджень, роблячи це, як правило, з метою пом'якшити покарання та перекваліфікації протиправних дій (наприклад, зі ст. 345 КК на ст. 122 КК тощо). Трапляються випадки, коли особа, яка вчинила злочин, заявляє, що метою її діяння було припинити протиправне діяння потерпілого, примусити його до вчинення яких-небудь дій, або самооборона.

Як правило, заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції носить усвідомлений характер, а не відбуваються імпульсивно, без усвідомлення особою мотиву й мети діяння. З'ясування мети при розслідуванні злочинів про заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції особливо важливо, адже саме мета прогнозує результат злочинного діяння та впливає на кваліфікацію діяння. Лише тоді, коли встановлена мета злочинного діяння, можливо зробити висновок про намір особи, яка скоїла злочин, та форму вини.

Важливим елементом криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції є дані про жертву злочину (потерпілого). За даними нашого дослідження, найбільш часто жертвами таких протиправних дій стають:

- працівники оперативних підрозділів;
- дільничні працівники поліції;
- працівники патрульної служби (ДАІ).

Умисел заподіяти тілесні ушкодження може з'явитися до, під час або після виконання працівником поліції своїх службових повноважень, що передбачені законами України або підзаконними нормативно-правовими актами (постановами Кабінету Міністрів України, відомчими інструкціями тощо). Тож для жертви злочину характерна невід'ємна риса - наявність службових повноважень з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, у сфері кримінальної процесуальної діяльності тощо.

Описані вище особливості, що становлять зміст криміналістичної характеристики заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції, суттєвим чином впливають на організацію і тактику розслідування зазначеної категорії злочинів. Втім, аналітичний огляд наявної наукової та науково-практичної літератури дозволяє відзначити відсутність публікацій, присвячених зазначеній проблематиці. У зв'язку з цим, а також потребами практичної діяльності слідчих Національної поліції питання організації і тактики розслідування заподіяння тілесних ушкоджень щодо працівників поліції потребують комплексного дослідження в межах окремої дисертації.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року: за станом на 07.10.2014 р. // Офіційний сайт Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Белкин Р.С. Тенденции и перспективы развития криминалистики / Р.С. Белкин // Социалистическая законность. - 1983. - № 1. - С. 24-28.
3. Гончаренко В.Г. Понятие криминалистической характеристики преступления / В.Г. Гончаренко, Г.А. Кушнир, В.Л. Подпальный // Криминалистика и судебная экспертиза. - 1986. - Вып. 33 - С. 3-8.

4. Колесниченко А.Н. Криминалистическая характеристика преступлений / А.Н. Колесниченко // Советская криминалистика. Методика расследования отдельных видов преступлений. - К., 1988. - С. 30.

5. Лузгин И.М. Некоторые аспекты криминалистической характеристики и место в ней данных о сокрытии преступлений / И.М. Лузгин // Криминалистическая характеристика преступлений: сборник научн. трудов. - М., 1984. - С. 25-29.

6. Облаков А.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации: учебное пособие / А.Ф. Облаков. - Хабаровск, 1985. - 88 с.

7. Сафронов С.О. Методика розслідування умисного заподіяння тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень: науково-практичний посібник / С.О. Сафронов. - Харків: Видавництво "С.А.М.", 2003. - 175 с.

Малиновська О.Д.,
ад'юнкт
ОДУВС

Надійшла до редакції: 13.09.2015

УДК343.26

СТАТЬ ЗАСУДЖЕНОЇ ОСОБИ ЯК ПІДСТАВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ

Резніченко Г. С.

У статті проводиться аналіз чинного кримінально-виконавчого законодавства щодо визначення диференціації виконання покарання у виді позбавлення волі відповідно до статі засудженої особи.

Ключові слова: жінка, засуджена до позбавлення волі, установи виконання покарань, виправні установи мінімального рівня безпеки з полегшеними та загальними умовами утримання, диференціація виконання покарань, диференціація виконання покарань залежно від статі.

В статті проводиться аналіз действующего уголовно-исполнительного законодательства в части определения дифференциации исполнения наказания в виде лишения свободы в соответствии с полом осужденного.

Ключевые слова: женщина, осужденная к лишению свободы, учреждения по исполнению наказаний, исправительные учреждения минимального уровня безопасности с облегченными и общими условиями содержания, дифференциация исполнения наказаний, дифференциация исполнения наказаний в соответствии с полом осужденного.

In article the author analyzes the current criminal-executive legislation in terms of determining the differentiation of the penalty in the form of imprisonment, depending on the sex of the convict.

Keywords: woman, sentenced to imprisonment, institutions of corrections, correctional facility minimum security with light weight and General conditions, differentiation of execution of punishments, the differentiation of execution of punishments, depending on the sex of the convict.

У січні 2004 р. набув чинності новий КВК, в якому більш конкретно визначено мету та завдання кримінально-виконавчого законодавства, зміст і сутність процесу виправлення та ресоціалізації засуджених, систему видів органів та установ виконання покарань (зокрема, щодо жінок, які позбавлені волі), надано правові й соціально-психологічні підстави диференціації та індивідуалізації виконання позбавлення волі. Так, основна категорія засуджених до позбавлення волі жінок має відбувати покарання лише у виправних колоніях мінімального рівня безпеки з полегшеними або загальними умовами утримання, режимні вимоги яких є менш су-

ворими порівняно з іншими видами виправних установ. І хоча деякі спеціалісти вважають, що в новому кримінально-виконавчому законодавстві залишилися чимало норм, характерних для старого кодексу й таких, що не відповідають реаліям сьогодення [1, 10], із прийняттям нового КВК України істотно поліпшилася правова база функціонування системи виконання покарання. На порядок денний постали питання якості її функціонування з точки зору індивідуального запобігання злочинності, оптимального досягнення цілей покарання. У спеціальних дослідженнях підкреслюється той факт, що новий КВК реалізує загальновизнані концептуальні положення про демократизацію, гуманізацію, диференціацію та індивідуалізацію виконання кримінальних покарань, він розроблявся з урахуванням міжнародних стандартів поводження з в'язнями [2, 279].

Проблеми диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі в різних аспектах вивчали В.О. Меркулова, О.М. Джужа, О.С. Міхлін, Т.А. Леснієвські-Костарева, В.П. Захаров, А.О. Лисодєд, О.Г. Ковальов, С.В. Нікітенко, Т.А. Денисова, І.Л. Жук, О.Г. Колб. Проте аналізу проблем диференціації виконання покарання у виді позбавлення волі відповідно до статі засудженої особи приділено недостатньо уваги, що й стало метою цієї статті.

Відповідно до конституційних положень і міжнародних стандартів норми кримінально-виконавчого законодавства, як правило, не встановлюють будь-яких привілеїв для засуджених залежно від статі (за винятком стану вагітності та наявності малолітньої дитини), раси, національності, соціального походження, мови, майнового стану та посадового становища. Проте рівність перед законом не означає рівності умов відбування покарання. І ці умови є диференційними залежно від віку, стану здоров'я та, у певних випадках, статі. За міжнародними правилами, більш пільгові умови мають бути встановлені для неповнолітніх, інвалідів, осіб похилого віку, жінок. До того ж умови виконання та відбування покарання пов'язані з характером і ступенем тяжкості вчиненого злочину, поведінкою засудженого під час відбування покарання. У спеціальній літературі використовуються як поняття "виконання покарання" - порядок застосування спеціальними органами засобів державного примусу, що полягає в комплексі обмежень прав та свобод засудженого, так і "відбування покарання", що є тим же примусовим впливом на засуджених, проте стосується він, передусім, засуджених як суб'єктів цього проце-

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

су [3, 19].

Отже, принцип рівності всіх перед законом корегується принципом гуманізму та вдосконаленням диференціації та індивідуалізації виконання й відбування покарання у виді позбавлення волі, а отже, передбачає конкретну класифікацію засуджених на декількох рівнях, як передбачену, так і не передбачену чинним кримінально-виконавчим законодавством. Критеріями є групові особливості та особистісні властивості засуджених, залежно від наявності яких визначається й змінюється обсяг правообмежень у різних видах кримінально-виконавчих установ.

Класифікація засуджених передбачає їх поділ на категорії залежно від соціально-демографічної (стать, вік, громадянство) та кримінально-правової (ступінь тяжкості злочину, форма вини, наявність рецидиву, вид і строк покарання) ознак. У кримінально-виконавчому законодавстві критерії класифікації та правила призначення засудженим виду покарання не тільки закріплюються, а й поглиблюються надалі та передбачають окреме утримання вже в межах виду кримінально-виконавчої установи. Так, жінки є самостійною категорією засуджених, які відповідно до психофізіологічних особливостей особистості жінки, гарантування їх безпеки та специфічності здійснення виховного впливу утримуються в спеціальних жіночих установах. Обсяг карального впливу щодо цієї категорії щодо осіб чоловічої статі є дещо зниженим. Найбільш пільгові умови встановлені для утримання в місцях позбавлення волі вагітних жінок і жінок, які мають у будинках дитини при колонії дітей.

Загальновизнаною є позиція вчених, згідно з якою підвищення ефективності виховного впливу на засуджених до позбавлення волі потребує, насамперед, індивідуалізації та конкретизації цих засобів щодо різних категорій і типів засуджених. Характерні типові ознаки окремих груп засуджених набувають особливого значення, оскільки саме вони є достатньою та необхідною підставою для подальшої диференціації та індивідуалізації карально-виховного процесу під час виконання покарання. Шлях убачається в подальшому вдосконаленні класифікації, що ґрунтується на правових ознаках, у створенні більш дрібної диференціації засуджених на підставі схожих ознак особистостей засуджених.

Диференціація кримінальної відповідальності має стати визначальною у формуванні напрямів розвитку національного кримінального законодавства та кримінально-правової політики загалом [4, 7].

Аналіз чинного КВК дає підстави стверджувати, що диференціація та індивідуалізація порядку й умов виконання та відбування покарання у виді позбавлення волі в жіночих виправних установах мінімального рівня безпеки здійснюється на трьох рівнях. Перший рівень - диференціація порядку відбування покарання залежно від статі. Другий рівень - диференціація порядку відбування покарання за віком, наявністю судимості, поведінкою (незалежно від статі). Третій рівень - диференціація порядку відбування покарання залежно від соціально-демографічних властивостей. Отже, у статті спробуємо надати характеристику диференціації порядку відбування покарання залежно від статі.

За статевою ознакою здійснюється диференціація всіх засуджених за видами режиму утримання, що відтворюється в особливостях порядку виконання покарання й відповідає різним рівням безпеки установ з виконання покарань. Загальновідомо, що роздільне

утримання засуджених до позбавлення волі забезпечує виконання таких завдань, як запобігання негативному впливу одних засуджених на інших; створення для осіб, які вчинили більш тяжкі злочини та становлять значну суспільну небезпеку, більш суворих умов відбування покарання; врешті максимально досягти мети покарання, включаючи такі її елементи, як загальна та індивідуальна превенція [5, 117].

Відповідно до ст. 86 КВК вид колонії, в якій засуджені до позбавлення волі відбувають покарання, визначається центральним органом виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері виконання кримінальних покарань, що вважається вченими не зовсім правильним, оскільки це питання стосується гарантії прав та інтересів засудженої особи під час відбування покарання [6].

Відповідно до ст. 18 КВК жінки, засуджені до позбавлення волі, утримуються у виправних колоніях мінімального та середнього рівня безпеки. На середньому рівні безпеки відбувають покарання жінки, засуджені до довічного позбавлення волі; жінки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії. Усі інші категорії засуджених жінок, незалежно від тяжкості злочину, наявності судимостей, факту відбування раніше покарання у виді позбавлення волі, мають утримуватися за однакових режимних умов у колоніях мінімального рівня безпеки із загальними умовами тримання, що за обсягом правообмежень є менш суворим серед закритих установ. Таке становище спостерігалось і за чинності попереднього Виправно-трудового кодексу, який на відміну від чинного мав окрему статтю (ст. 15 ВТК), що визначала лише два види режиму в жіночих виправних установах - загальний і суворий режими (у чоловіків чотири: загальний, посилений, суворий та особливий - ст. 14 ВТК) [7, 7-8].

Отже, жінки, які вчинили тяжкі та особливо тяжкі злочини, мають декілька судимостей, утримуються за більш пільгових умов, ніж чоловіки, якщо брати до уваги обсяг обмежень, а отже, правове становище засудженої жінки. І це є цілком зрозумілим і доцільним, ураховуючи психофізичні та соціально-психологічні особливості жінки, порівняно менший ступінь суспільної небезпеки жінки, більш руйнівний вплив перебування в місцях позбавлення волі на особистісні якості засудженої.

Практика виконання покарання у виді позбавлення волі щодо засуджених жінок, коли спільно утримувалися в одній установі (колонії загального режиму - за КВК 1960 р.) жінки, які вчинили різні за ступенем тяжкості злочини, мали надто різні строки позбавлення волі, знаходилися поряд особи, які вперше засуджені, і ті, які мали декілька судимостей, розглядалися окремими вченими як повне ігнорування соціально-педагогічного критерію, ступеня моральної занедбаності засуджених жінок під час їх класифікації. Вважається, що це положення свідчить про порушення принципу диференціації та індивідуалізації виконання покарання у виді позбавлення волі. Проте навіть за такої позиції визнавався той факт, що здійснити диференціацію жінок, засуджених до позбавлення волі, за ступенем суспільної небезпеки вчиненого злочину, станом здоров'я, віком, строком позбавлення волі, ставленням до вчиненого злочину та покарання, ставленням до основних заходів виправлення за сучасних соціально-економічних умов України є практично неможливим, оскільки необхідні суттєві додаткові матеріальні витрати та заходи організаційного

характеру [8, 52]. Можливо, дотримання цих критеріїв і доцільне з точки зору існування різних установ у межах одного режиму відбування покарання.

С.В. Нікітенко, який досліджував проблеми профілактики корисливих і корисливо-насильницьких злочинів, учинених жінками в Україні на тлі наркоманії, дійшов висновку, що треба утворити, крім чинних загального та суворого режимів відбування покарання (за термінологією ВТК 1960 р.), посилений режим, де мають утримуватися жінки, які раніше відбували покарання у виді позбавлення волі (тобто вчинили пенітенціарний рецидив); створити окремі установи з відбування покарання за видами злочинів або ж об'єднати таких злочинниць у межах одного відділу соціально-психологічної служби, що дозволить більш повно врахувати особливості різних категорій правопорушниць [9, 16-17]. Отже, знову ж таки обґрунтовується доцільність диференціації засуджених жінок у межах одного рівня безпеки.

Щодо цієї тези заперечень немає. Так, наприклад, якщо серед засуджених жінок, які вперше відбувають позбавлення волі, найбільшу питому вагу складають особи, які відбувають покарання за незаконні дії з наркотичними речовинами, за посягання на власність, учинення умисного вбивства на сімейно-побутовому ґрунті, індивідуальні та групові програми карально-виховного впливу мають враховувати особливості саме цієї категорії засуджених.

Проте перша позиція автора щодо утворення додаткового більш суворого режиму для утримання засуджених жінок, які вже раніше відбували позбавлення волі, - посиленого, а отже, установи підвищеного рівня безпеки (за чинною класифікацією установ з виконання покарань), є неправильною. По-перше, вона не відповідатиме загальному напрямку гуманізації виконання покарання щодо жінок. По-друге, той факт, що жінка вже відбувала позбавлення волі й знову вчинила злочин, ще не свідчить про більший ступінь її суспільної небезпеки, оскільки здебільшого інтенсивність жіночого рецидиву пов'язана не з професіоналізацією жіночої злочинності, а зі значним ступенем розпаду суспільно-корисних зв'язків. До речі, за висновками Т.А. Шулежко, яка досліджувала особливості організації виховного впливу саме на жінок, які вже раніше відбували позбавлення волі, лише приблизно 20 % засуджених мають правопорушення, кожна друга сумлінно ставиться до праці та порядку відбування покарання, у цих установах ніколи до допускається захоплення заручників, масові безпорядки, злісна непокоря адміністрації [10, 17-18]. По-третє, єдине, що є доцільним, - це необхідність окремого утримування жінок, які вперше реально позбавлені волі, від тих, хто раніше це покарання вже відбував. Проте це є принциповим положенням, що визначається законом. В Україні існують окремі установи, де утримуються ці засуджені. Водночас умови та порядок відбування ними покарання є однаковими, і це справедливо щодо жінок, оскільки деградація та криміналізація більшості з них є наслідком відчуження жінки від суспільства після відбування нею позбавлення волі вперше.

Отже, основна частина засуджених жінок відбуває покарання в установі закритого типу мінімального рівня безпеки. Існують певні незначні відмінності, визначені законодавчо, між жіночими і чоловічими установами мінімального рівня безпеки, як такі, що відтворюються в особливостях матеріально-побутового забезпечення та окремих елементів застосування такого стягнення,

як переведення до дисциплінарного ізолятору. Так, статева ознака визначає певні особливості в матеріально-побутовому забезпеченні засуджених до позбавлення волі. Суттєвим є реформування законодавства в напрямі створення необхідних житлово-побутових умов у колоніях, де мають утримуватися жінки та неповнолітні. Норма житлової площі на одного засудженого в цих колоніях не може бути меншою чотирьох квадратних метрів. Засуджені забезпечуються одягом, білизною, взуттям з урахуванням статі та кліматичних умов (ст. 115). Особливості в переліку предметів і речей, що можуть мати засуджені жінки відповідно до статевих відмінностей, визначаються відомчими нормативними актами, правилами внутрішнього розпорядку (певного часу обмеження були дуже суттєвими: навіть помада, інша косметика не дозволялися). До того ж законодавство визначає відмінність у застосуванні заходів стягнення до засуджених жінок і чоловіків. Ця відмінність полягає в тому, що поміщення засуджених жінок до дисциплінарного ізолятору має тривати на строк до 10 діб (у чоловіків - до 15 діб). Проте в правозастосуванні, у процесі вирішення деяких питань, що стосуються організації перебування в місцях позбавлення волі, існують відмінності, що не передбачені законодавством: відсутність локальних дільниць у житловому секторі.

Щодо інших умов і порядку відбування покарання у виді позбавлення волі, за чинним кримінально-виконавчим законодавством виправні установи для утримання жінок і чоловіків практично нічим не відрізняються. Можна констатувати арифметичну рівність умов утримання чоловіків і жінок (звісно, якщо не брати до уваги особливості утримання вагітних і жінок, які мають дітей віком до трьох років). У матеріально-побутовому та санітарному відношенні умови утримання чоловіків і жінок майже не мають відмінностей. Установи ідентичні, однакові за будь-якими параметрами. Іноді жіночі установи - це похмурі будівлі, в яких домінує сірий тон інтер'єру, відсутній комфорт і зелені насадження. Уважається, що невідповідність матеріально-побутових умов організації виконання кримінального покарання у виді позбавлення волі анатомо-фізіологічним, психологічним особливостям жінок є однією з причин, що сприяє виникненню та розвитку дезадаптації жінок, які відбувають позбавлення волі. Найбільшою мірою це стосується молодих жінок [8, 53; 11]. Ураховуючи значне "перенаселення" жіночих колоній, казармений тип мешкання більшості засуджених жінок, маємо передбачити, як пригнічує ця обстановка особистість жінки, яка взагалі покликана за своєю природою до краси та затишку. Існує думка, що здебільшого саме завдяки цьому засуджені жінки після звільнення з місця позбавлення волі стають "довічними мандрівницями між в'язницями та колоніями" [12, 87].

Отже, приймаючи до уваги все викладене, вважаємо за доцільне створення та існування різних виправних колоній для утримання чоловіків та жінок, які будуть передбачати суттєво відмінні умови та порядок відбування покарання у виді позбавлення волі.

Література

1. Кримінально-виконавче законодавство // Аспект: Інформаційний бюлетень. - 2005. - № 2 (15). - С. 10-16.
2. Джу́жа О.М. Кримінально-виконавчий кодекс України в контексті європейської інтеграції / О.М. Джу́жа, Є.М. Бодю́л / за заг. ред. А.А. Музики // Проблеми пенітенціарної теорії та практики: щорічний бюлетень.

- К.: КЮІ КНУВС, 2005. - № 10. - С. 278-282.

3. Михлин А.С. Уголовно-исполнительное право: Вопросы и ответы / А.С. Михлин, В.И. Селиверстов; под ред. проф. В.И. Селиверстова. - [3-е изд., испр. и доп.]. - М.: ИД Юриспруденция, 2003. - 192 с.

4. Лесниевски-Костарева Т.А. Дифференциация уголовной ответственности. Теория и законодательная практика / Татьяна Александровна Лесниевски-Костарева. - [2-е изд., перераб. и доп.]. - М.: Издательство НОРМА, 2000. - 400 с.

5. Захаров В.П. Организация индивидуального запобігання злочинам у кримінально-виконавчій установі: [монографія] / В.П. Захаров, О.Г. Колб, С.М. Мирончук, Л.І. Мілішук. - 2-е вид., доп. і перероб. - Луцьк: П-ць Іванюк В.П., 2007. - 442 с.

6. Лысодед А. О проблемах распределения осужденных по видам учреждений / А. Лысодед // Аспект: Інформаційний бюлетень. - 2002. - № 3. - С. 9-11.

7. Виправно-трудовий кодекс України: зі змінами та доповненнями за станом на 1 жовтня 1994 р. / [упор. С.Я. Фаренюк]. - К.: РВВ КІВС при УАВС, 1994. - 80 с.

8. Ковалев О.Г. Криминологические и психологические проблемы дезадаптации женщин молодежного возраста, отбывших наказание в виде лишения свободы: [учебное пособие] / О.Г. Ковалев, Н.А. Харина; Ред. совет: Ю.К. Александров, И.Н. Зайцев, О.И. Пономаренко и др. - М.: "Права человека", 2001. - 100 с. - (Тюремная библиотечка; вып. 24).

9. Нікітенко С.В. Профілактика корисливих та кори-

сливо-насильницьких злочинів, скоєних жінками на тлі наркоманії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право" / С.В. Нікітенко. - Харків, 2004. - 20 с.

10. Шулежко Т.А. Особливості карально-виховного впливу на неодноразово судимих до позбавлення волі жінок, які відбувають покарання у виправно-трудових установах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.08 "Кримінальне право та криминологія; кримінально-виконавче право" / Т.А. Шулежко. - Київ, 1996. - 24 с.

11. Жук І.Л. Ефективність праці засуджених в умовах трансформації ринкових відносин в Україні / І.Л. Жук // Науковий Вісник Національної академії внутрішніх справ України. - 2000. - № 1. - С. 93-102.

12. Женские исправительные учреждения: время реформ: материалы Всероссийского семинара руководителей женских исправительных и воспитательных колоний ["Реформа системы через реформу сознания"], (Краснодар, 2-3 апреля 2001 г.). - М., изд-во "Эслан", 2001. - 128 с.

Резніченко Г.С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
права та криминології
ОДУВС
Надійшла до редакції: 26.08.2015

УДК 343.977

ВЗАЄМОДІЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ДЕРЖАВНИХ ЦІЛЮВИХ ФОНДІВ

Смоков С.М.
Гейко К.Г.

У статті визначено особливості злочинів у сфері функціонування державних цільових фондів, які обумовлюють необхідність взаємодії слідчого та співробітників оперативних підрозділів. Проаналізовано з точки зору оновленого кримінального процесуального законодавства України організаційні форми такої взаємодії.

Ключові слова: державні цільові фонди, економічні злочини, негласні слідчі (розшукові) дії, взаємодія.

В статье определены особенности преступлений в сфере функционирования государственных целевых фондов, которые обуславливают необходимость взаимодействия следователя и сотрудников оперативных подразделений. Проанализированы с точки зрения обновленного уголовного процессуального законодательства Украины организационные формы такого взаимодействия.

Ключевые слова: государственные целевые фонды, экономические преступления, негласные следственные (розыскные) действия, взаимодействие.

In the article the features of crimes in the sphere of functioning state trust funds, which necessitates interaction investigator and employees of operational units. Analyzed from the point of view of the renewed criminal-procedural legislation of Ukraine organizational forms of such interaction.

Keywords: state trust funds, economic crimes, unspoken investigating (investigative), synergies.

Злочини, вчинені у сфері функціонування державних цільових фондів України (Пенсійний фонд; Фонд соціального страхування з тимчасової втрати працездатності; Фонд соціального страхування на випадок безробіття; Фонд соціального страхування від нещасних випадків; Фонд захисту інвалідів та ін.), є різновидом економічних злочинів. У названих фондах акумулюються значні кошти, які формуються в результаті виділення з державного бюджету на цільові витрати, або формуються з обов'язкових відрахувань (платежів), які є власністю держави. Витрати з названих фондів мають здійснюватися тільки на певні потреби, які передбачені законом. Саме ці кошти привертають увагу недобросовісних підприємців і корумпованих чиновників.

Наприклад, посадовими особами підприємства "Центр соціально-трудової реабілітації інвалідів у Чернівецькій області" в регіональний фонд захисту інвалідів були представлені документи, які містили недостовірні відомості про кількість працюючих на підприємстві інвалідів і звіт про фінансово-господарську діяльність підприємства. Фактично це підприємство такої діяльності не здійснювало і на підприємстві інваліди взагалі не працювали. На підставі поданих фіктивних документів посадові особи цього підприємства отримали 181 тис. грн. безповоротної фінансової допомоги. Крім того, на підставі

© С.М. Смоков, К.Г. Гейко 2015

фіктивних документів було отримано 2 млн. 195 тис. грн. на переоснащення вказаного підприємства. За зібраними матеріалами прокуратурою Вижницького району Чернівецької області було порушено кримінальне провадження за ознаками злочинів, передбачених ч. 2 ст. 364, ч. 2 ст. 366 та ч. 2 ст. 222 КК України.

Для злочинів у сфері функціонування державних цільових фондів характерні такі специфічні риси:

- предметом злочину виступають державні кошти (фінансові ресурси), якими заволодівають злочинці, зловживаючи службовим становищем або отримуючи обманним шляхом фінансові преференції (податкові пільги, субвенції);

- для вчинення злочинів використовуються підприємства різних форм власності, їхні банківські рахунки;

- заволодіння грошовими коштами або отримання іншої матеріальної вигоди здійснюється з використанням законодавства про функціонування певних цільових фондів шляхом оформлення та подання фіктивних документів, на підставі яких здійснюються відповідні платежі або надаються фінансові преференції.

Для виявлення й успішного розслідування цих злочинів потрібно доведення ряду обставин (профілю фактичної діяльності підприємства, відсутності фактично працюючих на підприємстві інвалідів, фіктивності поданих документів та ін.), які дозволять установити наявність того чи іншого складу злочину. Тобто в кожному випадку потрібен ретельний правовий і господарський аналіз діяльності підприємства. Крім того, потрібно відзначити, що розслідування таких злочинів здійснюється за активної протидії з використанням як законних форм (кваліфікованих адвокатів), так і незаконних прийомів (тиск на свідків, підкуп). Тому для ефективного розслідування цих злочинів необхідно органічне поєднання слідчих дій з негласними діями, спрямованими на виявлення джерел доказів, а також попередження або нейтралізацію активної протидії розслідуванню. Безумовно, це вимагає взаємодії органу досудового розслідування з оперативними підрозділами й, насамперед, з підрозділами державної служби боротьби з економічними злочинами МВС (ДС БЕЗ). У зв'язку з цим, слід звернути увагу, що як показує слідча практика, значна частина кримінальних проваджень щодо цього різновиду економічних злочинів відкривається саме за матеріалами ДС БЕЗ.

У криміналістичній літературі останніх років питання організації взаємодії слідчих і співробітників оперативних підрозділів при розслідуванні економічних злочинів досліджувалися Г.А. Матусовським, А.Ф. Волобуєвим, В.В. Лисенком, О.Є. Користіним, С.С. Чернявським, Р.Л. Степанюком та іншими. Сформульовані положення можуть розглядатися як базові для вирішення багатьох організаційних завдань. Однак Кримінальний процесуальний кодекс України 2012 р. суттєво змінив статус суб'єктів досудового розслідування, що обумовлює необхідність дослідження деяких аспектів їх взаємодії, зокрема, при розслідуванні злочинів у сфері функціонування державних цільових фондів.

Аналіз положень КПК України показує, що в досудовому розслідуванні злочинів беруть участь кілька суб'єктів, які віднесені до сторони обвинувачення й мають різний статус і повноваження:

- 1) слідчий - посадова особа органу досудового розслідування, уповноважена в межах визначеної підслідності здійснювати досудове розслідування кримінальних правопорушень (ст. 40 КПК України);

- 2) керівник органу досудового розслідування - безпосередній начальник слідчого, який, крім іншого, уповноважений організовувати досудове розслідування, знайомитися з його матеріалами й давати слідчому обов'язкові до виконання письмові вказівки або особисто здійснювати досудове розслідування, користуючись при цьому повноваженнями слідчого (ст. 39 КПК України);

- 3) прокурор здійснює нагляд за додержанням законів при проведенні досудового розслідування "у формі процесуального керівництва досудовим розслідуванням" (ст. 36 КПК України);

- г) співробітник оперативного підрозділу - здійснює слідчі (розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора (ст. 41 КПК України).

Слід звернути увагу, що "процесуальне керівництво прокурора досудовим розслідуванням" означає, що він здійснює не тільки контроль, але й фактично керує досудовим розслідуванням, маючи при цьому виключні права в прийнятті рішень про проведення окремих слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних рішень. У зв'язку з цим необхідно відзначити, що питання взаємодії можуть розглядатися тільки між рівноправними суб'єктами, кожен з яких має ексклюзивні повноваження, тобто не можна говорити про взаємодію між керівником і підлеглим. Виходячи з цього критерію, не можна говорити про взаємодію слідчого з керівником органу досудового розслідування та прокурором, оскільки останні по відношенню до слідчого є керівниками, вказівки яких є обов'язковими для виконання слідчим при провадженні досудового розслідування. Так, керівник органу досудового розслідування, крім дисциплінарних повноважень, має право відсторонити слідчого від проведення досудового розслідування з ініціативи прокурора або за власною ініціативою (п. 2 ч. 2 ст. 39 КПК України).

Отже, питання взаємодії є актуальними тільки стосовно співпраці між слідчим і оперативним уповноваженням. Згідно з п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України слідчий має право давати доручення відповідним оперативним підрозділам про провадження слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій. Але, як показує аналіз практики реалізації таких доручень, тільки 40 % опитаних слідчих вважають її задовільною [1, 9]. На нашу думку, причина криється у формалізації цього процесу, коли співробітник оперативного підрозділу, що виконує доручення, не тільки не усвідомлює значущості своїх дій, але часто не розуміє сутності злочину, який розслідується. Звідси численні помилки в підготовці та проведенні доручених дій, належному оформленні їх результатів. Так, із 439 проаналізованих протоколів про проведення негласних слідчих (розшукових) дій тільки 181 протокол (41,2 %) був долучений до матеріалів кримінального провадження [1, 8].

Очевидно, що мова повинна йти про пошук ефективних організаційних форм реалізації положень процесуального законодавства щодо органічного поєднання гласних і негласних засобів добування доказів. У зв'язку з цим необхідно відзначити, що в Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами внутрішніх справ у попередженні, виявленні та розслідуванні кримінальних правопорушень (затв. Наказом МВС України № 700 від 14.08.2012) була зроблена спроба зберегти раніше вироблені й прийняті організаційні форми взаємодії. Зокрема, йдеться про взаємодію по таких напрямках: 1) при надходженні до органу внутрішніх справ заяв і повідомлень про кримінальні

правопорушення та реагуванні на них; 2) при направленні оперативним підрозділом матеріалів за результатами оперативно-розшукової діяльності в слідчий підрозділ; 3) при здійсненні оперативно-розшукового супроводу досудового розслідування тяжких та особливо тяжких злочинів шляхом створення слідчо-оперативних груп.

Щодо кримінальних проваджень про злочини, вчинених у сфері функціонування державних цільових фондів, особливо актуальним з цієї точки зору є направлення оперативним підрозділом матеріалів про виявлені ознаки кримінальних правопорушень у слідчий підрозділ. Ця слідча ситуація характерна у випадках цілеспрямованої оперативно-розшукової діяльності щодо певного державного цільового фонду, конкретних його керівників або керівників підприємств, діяльність яких пов'язана з таким фондом. Як правило, йдеться про ситуацію виявлення оперативним підрозділом ознак злочинної діяльності, які задокументовані з використанням негласних оперативно-розшукових засобів.

Така ситуація, на нашу думку, є ключовою для забезпечення ефективного досудового розслідування й заслуговує окремого розгляду. У своїх найбільш істотних ознаках вона знайшла відображення в Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність", в якому, зокрема, вказується, що в разі виявлення ознак злочину під час проведення оперативно-розшукових заходів, які тривають і припинення яких може негативно вплинути на результати кримінального провадження, оперативний підрозділ інформує відповідний орган досудового розслідування та прокурора про виявлені ознаки злочину, закінчує проведення оперативно розшукового заходу, після чого направляє зібрані матеріали (ч. 2 ст. 7). Уважаємо, що для забезпечення ефективного досудового розслідування вже на стадії виявлення ознак злочину оперативно-розшуковими засобами має бути організовано взаємодію між оперативним підрозділом і органом досудового розслідування. Зокрема, використовуючи досвід минулих років, доцільно при заведенні оперативно-розшукових справ щодо осіб, запідозрених у злочинній діяльності з використанням державних цільових фондів, закріплювати за ними слідчих-кураторів, що мають практичний досвід розслідування економічних злочинів.

Уявляється, що при участі слідчого-куратора буде забезпечуватися оптимальний момент унесення відомостей про виявлений злочин до Єдиного реєстру досудових розслідувань і початок досудового розслідування, яке й повинно бути прийнято до свого провадження саме цим слідчим. Це дасть можливість уже в рамках відкритого

кримінального провадження провести документальні ревізії (перевірки), підготовлені за участю слідчого та співробітників оперативного підрозділу, що в подальшому дозволить отримати документальне підтвердження ознак злочинів, виявлених негласними засобами. Документальні ревізії в цьому разі будуть ретельно підготовленими, націленими на вирішення конкретних і чітко сформульованих завдань. Крім того, важливою обставиною є забезпеченість таких ревізій необхідними документальними даними, збереження й доступність яких забезпечується досвідченими співробітниками правоохоронних органів, які до того ж можуть брати в них безпосередню участь. Таким чином вдасться уникнути типових недоліків матеріалів планових і позапланових ревізій, проведених державними контролюючими органами, на які зверталась увага в літературі [2].

Реалізація такої взаємодії бачиться нами у формі слідчо-оперативної групи, яка повинна створюватися відразу ж після заведення оперативно-розшукової справи або після відкриття кримінального провадження. Таку групу повинен очолювати слідчий, який має достатній досвід розслідування економічних злочинів. Крім нього і співробітників оперативного підрозділу, до складу групи доцільно включати й молодих слідчих для придбання необхідних знань і досвіду.

Література

1. Експрес-аналіз ефективності використання негласних слідчих (розшукових) дій: аналітичний огляд / С.В. Албул, М.П. Водько, О.Є. Користін та ін. - Одеса: ОДУВС, 2015. - 36 с.
2. Водоп'ян Н.Ф. Недоліки актів перевірки господарсько-фінансової діяльності суб'єктів підприємництва, складених контролюючими органами // Актуальные вопросы судебной экспертизы и криминалистики на современном этапе судебно-правовой реформы (к 75-летию основания Харьк. НИИ судебных экспертиз им. засл. проф. Н.С. Бокариуса). - Харьков: Право, 1998. - С. 231-232.

*Смоков С.М.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального процесу
ОДУВС
Гейко К.Г.,
здобувач кафедри кримінального процесу
ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.08.2015*

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ НА ВІДНОСИНИ В ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ

Афанасенко С.І.,
Стойков І.М.

Розглянуто види злочинів проти основ національної безпеки України в політичній сфері серед системи злочинів проти основ національної безпеки України загалом. Визначено поняття “національна безпека”, надана характеристика видів злочину вказаної сфери відносин.

Ключові слова: злочини проти основ національної безпеки України; злочини в політичній сфері; повалення конституційного ладу; захоплення державної влади; посягання на територіальну цілісність і недоторканність України; посягання на життя державного чи громадського діяча; фінансування злочинів; перешкоджання діяльності Збройних Сил України.

Рассмотрены виды преступлений против основ национальной безопасности Украины в политической сфере среди системы преступлений против основ национальной безопасности Украины в целом. Определено понятие “национальная безопасность”, дана характеристика видов преступления данной сферы отношений.

Ключевые слова: преступления против основ национальной безопасности Украины; преступления в политической сфере; свержение конституционного строя; захват государственной власти; посягательство на территориальную целостность и неприкосновенность Украины; посягательство на жизнь государственного или общественного деятеля; финансирование преступлений; препятствование деятельности Вооруженных Сил Украины.

The article deals with types of crimes against the foundations of national security of Ukraine in the political sphere among crimes against the foundations of national security of Ukraine in general. Interpreted of “national security”, the characteristic of crimes in this sphere of relations.

Keywords: crimes against the foundations of national security of Ukraine; crime in the political sphere; the overthrow of the constitutional order; the seizure of state power; encroachment on the territorial integrity and inviolability of Ukraine; encroachment on life of a states man or public figure; funding of crime; obstruction of the Armed Forces of Ukraine.

Стаття 3 Конституції України визначає людину, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю. Виходячи з того, що саме держава підтримує забезпечення життєдіяльності тих самих демократичних, соціальних інститутів, то без підтримання державної безпеки, обороноздатності, незалежності держави, її конституційного ладу неможливо забезпечити належне виконання боротьби зі злочинністю, підтримання належного рівня життя, забезпечення дотримання честі й гідності, недоторканності приватної власності

та безпеки тощо.

Нормативною базою щодо питань про основи національної безпеки України є Конституція України, кримінальний кодекс України та закон України “Про основи національної безпеки України”.

Усі злочини проти Основ національної безпеки розміщені в розділі I Особливої частини КК. Саме через високу ступінь суспільної небезпечності майже всі ці злочини відносяться до тяжких і особливо тяжких (особливо тяжкі – ч. 3 ст. 110 КК, ст.ст. 111-114 КК, тяжкі, передбачені в ч. 1 ст. 109 КК). З цієї групи передбачених розділом першим Особливої частини КК України лише діяння, описані ч.ч. 2 і 3 ст. 109 та ч. 1 ст. 110 КК, віднесені за класифікацією до злочинів середньої тяжкості.

Інші ж злочини, що також спрямовані тим чи іншим чином проти безпеки держави, на відміну від злочинів проти основ національної безпеки України, не мають відвертих антидержавних мотивів і мети підірвати або послабити Українську державу, змінити її конституційний лад, завдати істотної шкоди її безпеці.

Метою роботи є з'ясування поняття національної безпеки України, визначення класифікації злочинів проти основ національної безпеки України, побудова системи злочинів проти основ національної безпеки України та загальної характеристики цих злочинів, а також висвітлення останніх змін у розділі I Особливої частини кримінального права “Злочини проти основ національної безпеки України”.

Відповідно до закону України “Про основи національної безпеки України” національна безпека визначається як рівень захищеності життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якого забезпечується сталий розвиток суспільства.

На тлі подій війни з ворогом на сході держави, який має на меті повалення суверенності і недоторканності держави України, змінення її кордонів, зниження науково-технічного, економічного, військового потенціалу України, гостро постає питання про суворе покарання осіб, що вчиняють ці злочини. У зв'язку з цим, уряд прийняв низку змін до кримінального кодексу України, а зокрема розділу I Особливої частини кримінального кодексу України “Злочини проти основ національної безпеки України”, в яких посилив кримінальну відповідальність за злочини проти основ національної безпеки.

Закон № 1533-VII доповнив КК України статтю 110² - фінансування дій, учинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України [3].

Закон № 1689-VII передбачає конфіскацію як додаткове покарання за злочини проти національної безпеки України (статті 109, 110, 111, 112, 114 КК), злочини, пов'язані з терористичною діяльністю (статті 258 - 258⁴ КК), та деякі інші злочини проти громадської безпеки (статті 260, 261 КК) [4].

Визначення видів злочину залежить передусім від того, в якій саме сфері відносин виникає загроза:

— злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки в політичній сфері. До них відносять: дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади (ст. 109 КК); посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК); посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК); фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110² КК); перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114¹ КК);

— злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки України у сфері інформаційної, економічної, науково-технологічної безпеки. До них належать: державна зрада (ст. 111 КК); шпигунство (ст. 114 КК);

— злочини, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки в економічній, екологічній, воєнній сферах і сфері оборонно-здатності. До них належить диверсія (ст. 113 КК) [10].

Родовий об'єкт злочинів проти основ національної безпеки України це національна безпека України в різних її сферах, а основний безпосередній об'єкт кожного окремого злочину - національна безпека в тій чи іншій її сфері. Зокрема, злочин, передбачений ст. 112 КК, має додатковий об'єкт - життя людини. Додатковий (альтернативний) об'єкт диверсії (ст. 113 КК) це життя і здоров'я особи, навколишнє середовище, власність [7, 211].

Об'єктивна сторона характеризує злочин як суспільно небезпечне діяння. Тільки в такій формі злочину, як державна зрада, обстановка вчинення злочину є обов'язковою ознакою: перехід на бік ворога може бути вчинений тільки у воєнний час або в період збройного конфлікту.

Суб'єкти злочинів проти основ національної безпеки України поділяються на два види: загальний (осудні особи, які досягли 16-річного віку), спеціальний (суб'єкт злочину, передбаченого ст. 112 КК, 14-річного).

Спеціальний суб'єкт є елементом лише двох складів злочинів проти основ національної безпеки України:

- у злочині, передбаченому ст. 111 КК, тільки громадянин України;

- у злочині, передбаченому ст. 114 КК, тільки іноземний громадянин або особа без громадянства.

Кваліфікуючою ознакою злочинів, передбачених статтями 109 і 110 КК, є вчинення їх спеціальним суб'єктом - представником влади.

Суб'єктивною стороною всіх цих злочинів є вчинення їх лише з прямим умислом.

Мотиви злочинів проти основ національної безпеки України відрізняються один від одного починаючи від повалення суверенності і недоторканності держави України, змінення її кордонів, зниження науково-технічного, економічного, військового потенціалу України, до посягання на життя державного чи громадського діяча або помста за таку діяльність [9, 350].

Стаття 109 кримінального кодексу відносить до злочинів у сфері, що посягають на відносини з умов, що забезпечують охорону основ національної безпеки в політичній сфері, дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади. З об'єктивної сторони цей злочин може виявитися в таких формах:

- дії, вчинені з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади;

- змова про вчинення таких дій (ч. 1 ст. 109);

- публічні заклики до насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або до захоплення державної влади; розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення таких дій (ч. 2 ст. 109).

Ці злочини можуть передбачати створення незаконних органів державної влади (наприклад суди, законодавчі органи), воєнізованих чи збройних несанкціонованих державою формувань, захоплення державних або стратегічно важливих будівель.

Кваліфікуючими ознаками є: змова при вчиненні цих злочинів, вчинення публічних закликів, а також розповсюдження матеріалів із закликами до таких дій особою, яка є представником влади, або повторно, або організованою групою, або з використанням засобів масової інформації [6, 150].

Посягання на територіальну цілісність і недоторканність України (ст. 110 КК).

Об'єктивною стороною злочину є активні дії, які можуть проявитися в таких трьох формах:

- 1) дії, вчинені з метою зміни меж території або з метою зміни державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України;

- 2) публічні заклики до вчинення дій, метою яких є зміна меж території (державного кордону) України;

- 3) розповсюдження матеріалів із закликами до вчинення дій, метою яких є зміна меж території (державного кордону) України.

Конституція ніяким чином не регламентує порядок дій, спрямованих на зміну державного кордону України, а отже, будь-яке вчинення дій, метою яких є зміна державного кордону (який є умовною лінією), навіть здійснена внаслідок збройного захоплення частини території країни, водночас означає зміну меж її території.

Суб'єктивною стороною злочину є вчинення дій лише з прямим умислом. Метою є зміна меж державного кордону України.

Кваліфікуючими ознаками (ч. 2 ст. 110) є вчинення цього злочину представником влади, або повторно, або за попередньою змовою групою осіб, або поєднання відповідних дій з розпалюванням національної чи релігійної ворожнечі (посилення певних соціальних класів, настроїв неприязні, ненависті до представників інших етнічних груп чи конфесій або до атеїстів).

Особливо кваліфікуючою ознакою є настання в результаті вчинення злочину таких суспільно небезпечних наслідків, як загибель людей або інших тяжких наслідків (тобто завдання великої матеріальної шкоди).

Фінансування дій, вчинених з метою насильницької зміни чи повалення конституційного ладу або захоплення державної влади, зміни меж території або державного кордону України (ст. 110² КК).

З об'єктивної сторони злочин полягає у:

- фінансуванні дій щодо зміни чи повалення конституційного ладу;

- фінансуванні дій, щодо захоплення державної влади;

- фінансуванні дій, щодо зміни меж території або державного кордону України на порушення порядку, встановленого Конституцією України.

Фінансуванням дій, передбачених у цій статті, є дії, вчинені з метою їх фінансового або матеріального

забезпечення [11, 112].

Кваліфікуючими ознаками цього злочину є:

- дані дії вчинені повторно або з корисливих мотивів, або за попередньою змовою групою осіб, або у великому розмірі, або якщо вони призвели до заподіяння значної майнової шкоди;

- дані дії вчинені організованою групою чи в особливо великому розмірі, або якщо вони призвели до інших тяжких наслідків.

Також у статті наявний спеціальний вид звільнення від кримінальної відповідальності особи (крім керівника організованої групи) якщо вона до повідомлення їй про підозру у вчиненні нею злочину добровільно заявила про те, що сталося і/або сприяла запобіганню злочину, який вона фінансувала або вчиненню якого сприяла, за умови, що в її діях немає складу іншого злочину.

Посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК).

Виключний перелік суб'єктів посягання міститься в диспозиції цієї статті і є вичерпним.

З об'єктивної сторони злочин полягає в посяганні на життя - вбивстві або замаху (як закінченому, так і незакінченому) на вбивство державного чи громадського діяча, які можуть проявитися в діях (здійснення пострілу, вкладення радіоактивних речовин у робоче крісло тощо) або в бездіяльності (наприклад, невчинення необхідної медичної процедури).

Злочин є закінченим з моменту здійснення замаху, незалежно від настання фактичних наслідків (шкода здоров'ю державного діяча може бути не заподіяна зовсім) [8, 440].

Перешкоджання законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань (ст. 114¹).

Об'єктом злочину, передбаченого ст. 114-1 КК, є національна безпека України.

Додатковим об'єктом злочину є законна діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань. Законною визнається така діяльність Збройних Сил України та інших військових формувань, яка не суперечить Конституції та чинному законодавству України.

З об'єктивної сторони злочин, передбачений ч. 1 ст. 104¹ КК, характеризують дії або бездіяльність, які полягають у перешкоджанні законній діяльності Збройних Сил України та інших військових формувань України в особливий період.

Суб'єкт злочину загальний - фізична, осудна особа, якій до вчинення злочину виповнилося шістнадцять років.

Суб'єктивна сторона злочину характеризується умислом. Ставлення до наслідків у вигляді загибелі людей або інших тяжких наслідків (ч. 2 ст. 114-1 КК) характеризується умислом або необережністю.

Кваліфікуючі ознаки злочину за ч. 2 ст. 114¹ КК - те саме діяння, яке призвело до загибелі людей або інших тяжких наслідків. Оскільки таке діяння спричиняє злочинну шкоду іншим безпосереднім об'єктам (життя, здоров'я, власність тощо) кримінально-правової охорони, воно повинно кваліфікуватися за правилами сукупності злочинів.

На підставі зазначеного, злочини проти основ національної безпеки України можна визначити як передбачені КК суспільно-небезпечні діяння, що спричиняють істотну шкоду безпеці держави й суспільства у різних сферах та пов'язаним з нею життєво важливим інтересам особи або загрожують спричиненням такої шкоди, та для пе-

реважної більшості з яких є характерною мета ослабити державу Україна.

Відповідно до ст. 3 Закону України "Про застосування амністії в Україні" від 1 жовтня 1996 р. застосування амністії не допускається до осіб, яких засуджено за особливо небезпечні злочини проти держави.

Література

1. Конституція України 1996 р. // Відомості Верховної Ради України, 1996. — № 30.

2. Кримінальний кодекс України // Відомості Верховної Ради України, закон від 05.04.2001 № 2341-III.

3. Закон України "Про внесення зміни до Кримінального кодексу України щодо кримінальної відповідальності за фінансування сепаратизму" від 19.06.2014 № 1533-VII (далі - Закон № 1533-VII).

4. Закон України "Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини" № 1689-VII від 07 жовтня 2014 року.

5. Про основи національної безпеки України // Відомості Верховної Ради України, (2003, № 39, ст. 351), закон від 19.06.2003 № 964-IV.

6. Андрушко П.П. Об'єкти кримінально-правової кваліфікації: поняття, види / П.П. Андрушко // Проблеми юридичної кваліфікації (Теорія і практика): тези міжнародної наукової конференції. Вісник Академії адвокатури України. - К.: Видавничий центр Академії адвокатури України, 2010.

7. Вартилицька І.А., Плутигир В.С. Кримінальне право України. Альбом схем: навч. посібник / За заг. ред. В.Я. Горбачовського. К.: Атіка, 2003.

8. Коржанський М.І. Кримінальне право і законодавство України: Частина Загальна: Курс лекцій. — К.: Атіка, 2001.

9. Кримінальне право України. Загальна частина: Підручник. (Ю.В. Александров, В.І. Антипов, М.В. Володько та ін.) Вид. 3-є, переробл. та допов. / За заг. ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. К.: Юридична думка, 2004.

10. Матвійчук В.К. Злочини проти основ національної безпеки: поняття та загальна характеристика / В.К. Матвійчук // Юридична наука. 2013. № 9. С. 80-87. - [Електронний ресурс]: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/jnn_2013_9_11.pdf.

11. Фесенко Є.В. Кримінально-правова кваліфікація: функціональна роль та призначення / Є.В. Фесенко // Проблеми юридичної кваліфікації (Теорія і практика): тези міжнародної наукової конференції. Вісник Академії адвокатури України. - К.: Видавничий центр Академії адвокатури України, 2010.

Афанасенко С.І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
ОДУВС
Стойков І.М.,
студент ОДУВС
Надійшла до редакції: 07.09.2015

ІСТОРИЧНА ҐЕНЕЗА КОНЦЕПЦІЙ ПРАВОРОЗУМІННЯ

Берендєєва А. І.

Стаття присвячена висвітленню історичних аспектів розвитку та становлення основних концепцій праворозуміння: аксіологічної, позитивістської та соціологічної. Аналізуються історичні умови та обґрунтовуються соціальні передумови формування та поширення концепцій праворозуміння від стародавніх часів до сьогодні. Зазначається про полеміку щодо сучасного підходу до розуміння права та залежність превалювання тієї чи іншої концепції праворозуміння від типу правової сім'ї, до якої належить держава.

Ключові слова: праворозуміння, аксіологічна концепція, позитивізм, соціологічна концепція, інтегральна концепція.

Статья посвящена освещению исторических аспектов развития и становления основных концепций правопонимания: аксиологической, позитивистской и социологической. Анализируются исторические условия и обосновываются социальные предпосылки формирования концепций правопонимания от древних времен до настоящее время. Указывается про полемику современного подхода к пониманию права и зависимость превалирования той или иной концепции правопонимания от типа правовой семьи, к которой относится государство.

Ключевые слова: правопонимание, аксиологическая концепция, позитивизм, социологическая концепция, интегральная концепция.

The article is devoted to highlighting the historical aspects of the beginning and development of different concepts understanding of law. Indicated that in essence all the concepts are divided into natural the concept understanding of law (axiological concept understanding of law), the positivist concept understanding of law and the sociological concept understanding of law. On the formation of a type of understanding of law influence many factors, but one of the most important factors are the historical conditions in which formed a various types of the concept understanding of law

The article states that the concept first emerged axiological the concept understanding of law. This concept is divided into two areas: theological and secular, each of which provide substantiated human rights by nature, but in the first direction of human rights justified divine origin, and the second - came from the nature of man. With the emergence of the world's major religions, including Christianity, and later - and Islam, theological concept understanding of law was popular until the end of the Middle Ages.

Teaching authors of ancient Greece, laid the foundation of secular concept of natural thinking direction of the concept understanding of law, which then became the basis for axiological approach a period of great bourgeois revolutions. Especial heyday the concept reached in XVII-XVIII centuries and became the theoretical basis of the bourgeois revolution, when people rose to fight with absolutism. Visit the Enlightenment Hobbes, John. Locke, SH.-L. Montesquieu, JJ Rousseau and others have provided a significant impetus to reassess the rights of people when social opinion concluded that natural rights to life, dignity,

property, etc. are not to belong only privileged segments of the population, but also belong for all people, regardless of their origin.

After the bourgeoisie came to power, she decided to legally consolidate its power. To do this, it used the positivist concept of law to legally consolidate its power.

At the beginning of the XX century with the development of sociology and sociology of law leading concept becomes sociological concept understanding of law, which is the key concept of "practice". This concept logically supplanted the positivist concept, because the policy of increasingly began to focus on the priority of understanding of law as such, which is created as a result of human activity.

The article states that recently, scientists say about the origin of the concept of understanding the fourth law - integration, which provides that the three main concepts are used positive moments. But the final decision on this matter is still pending.

Also it should be noted that in today's world the concept of understanding of the law is largely dependent on the type of legal family, which belongs to the state.

Keywords: the concept of understanding of the law, axiological concept, positivism, sociological concept, integrated concept.

Що таке право? Це питання цікавило людей ще з давніх часів, але, не дивлячись на тисячоліття, які пройшли з моменту виникнення юриспруденції як галузі знань, людство досі не дійшло однозначного висновку, що ж це таке. Право - настільки широко поняття, таке багатогранне, що зумовлює існування значної кількості юридичних наук, які розкривають окремі його аспекти. За значний час існування права виникло кілька десятків юридичних наук, цей процес продовжується й до сьогодні, оскільки з розвитком цивілізації виникають нові суспільні відносини, що потребують правового регулювання, отже, виникають нові галузі права. Водночас фундаментальні юридичні науки не стоять на місці, а продовжують поглиблювати та розширяти існуючі знання.

Багато в чому трактування права залежить від його сприйняття, тобто від праворозуміння. Ця наукова категорія дає нам можливість дати відповіді на питання: "Що таке право?", "У чому полягає призначення права?", "Навіщо право сучасному суспільству?", "У чому полягає цінність права?" та безліч інших. Але відповіді на ці питання будуть відрізнятися в різні часи. Необхідно зазначити, що за тисячоліття свого існування право розумілося по-різному, розглядаючись з точки зору пануючої в той чи інший історичний період концепції праворозуміння.

Про актуальність обраного напряму дослідження говорить значна кількість наукових праць із зазначеної тематики, зокрема захищених докторських і кандидатських дисертацій, монографічних досліджень і наукових статей. Так, праворозуміння в його загальному розумінні, а також деякі окремі його аспекти розглянуто в працях С. Алексєєва, М. Байтіна, Г. Бернадського, Т. Дудаш, В. Дудченко, Ю. Калиновського, А. Козловського, С. Максимова, Г. Мальцева, М. Марченка, © А.І. Берендєєва, 2015

П. Оля, Л. Петрової, А. Полякова, В. Пристенського, П. Рабіновича, Н. Царькова, І. Честнова, В. Чефранова, В. Шафірова, К. Шелестова, М. Цвіка, М. Цимбалюка та ін. На значимість цього питання також указує той факт, що окремий номер авторитетного фахового юридичного журналу “Право України” повністю присвячено висвітленню зазначеної тематики (№ 4 від 2010 року).

У зв'язку з тим, що сприйняття права в ту чи іншу епоху багато в чому залежало від пануючої в суспільстві концепції праворозуміння, метою нашої статті виступає аналіз впливу історичних умов на становлення та розвиток основних типів праворозуміння.

Перед тим, як перейти до аналізу передумов створення основних концепцій праворозуміння, насамперед необхідно визначити, що ж собою представляє цей термін. Тут слухним буде зауваження Ю.М. Оборотова щодо необхідності провести розмежування праворозуміння, розуміння права та розуміння в правовій сфері, оскільки інколи ці три дослідницькі напрями зводять лише до однієї проблеми праворозуміння. Як видається, якщо праворозуміння — це відображення в юриспруденції основоположних (аксіоматичних) характеристик правової реальності, то розуміння права — це процес формування образу права на основі передрозуміння й використання знань, умінь, навичок тощо. Отже, якщо праворозуміння — це один із постулатів права як відображення “згустків” правової реальності, то розуміння права — це саме його пізнання, у той час як розуміння в правовій сфері — це пізнання того, що пов'язано з правом, його формуванням та реалізацією [1, 50]. Отже, у цій статті ми будемо розглядати праворозуміння в його найширшому, абстрактному значенні відображення правової реальності, в його об'єктивному значенні, відкидаючи суб'єктивну оцінку з боку індивіда.

Але перед тим, як характеризувати ґенезу праворозуміння, доречним було би з'ясувати, що саме під цим терміном розуміється. Оскільки сучасна наука стоїть на позиціях плюралізму, існує безліч визначень цього поняття. З огляду на те, що у вітчизняній юриспруденції найбільш глибоко, послідовно й ґрунтовно це питання досліджує д.ю.н., професор П.М. Рабінович, наведемо його визначення цього поняття: “Праворозуміння - це відображення в людській свідомості через посередництво поняття, позначуваного терміном “право” (чи будь-яким іншим однозначним з ним словом або символом) того явища, яке оцінюється як корисне для задоволення потреб існування й розвитку певного суб'єкта або ж безпосередньо цих потреб” [2, 207].

Ця наукова категорія не є сталою, а залежить від ряду об'єктивних причин, що зумовлюють її суб'єктивне сприйняття. На становлення того чи іншого типу праворозуміння впливають багато факторів, але одним із найбільш впливових виступають історичні умови, в яких сформувався той чи інший підхід.

Як відомо, в юридичній літературі склалося три класичних концепції праворозуміння: природно-правова (аксіологічна), позитивістська та соціологічна. Зрозуміло, кожна концепція має декілька течій, напрямів, наукових шкіл, але вказані концепції можна назвати метаконцепціями, оскільки вони містять загальні закономірності розгляду права з певної позиції, тому зупинимось саме на вказаній класичній типології.

Не вдаючись до розкриття теоретичних положень зазначених концепцій, спробуємо прослідити їх

історичний ґенезис.

Аналізуючи правові пам'ятки, учені дійшли висновку, що першою виникла аксіологічна концепція праворозуміння. У свою чергу, ця концепція розділилася на два напрями: теологічний і світський, кожний з яких указував на надання людині прав самою природою, але в першому напрямку права людини обґрунтовувалися божественним походженням, а в другому - виходили із самої природи людини.

На початковому етапі розвитку людства в рамках первісних держав переважала теологічна спрямованість цієї концепції, адже нічим іншим, ніж божественним походженням не могли пояснити свою владу фараони в Єгипті, раджі в Індії або вани в Китаї в стародавні часи. Подібне трактування державної влади, яке характеризувалося повної сакралізацією, а отже, і права, яке в ті часи не мислилося окремо від держави, дозволяло тримати народ у покорі. З виникненням найбільших світових релігій, зокрема християнства, а пізніше - і мусульманства, теологічне сприйняття права зазнало свого розквіту й проіснувало аж до кінці періоду середньовіччя.

Вчення авторів Античної Греції, таких як Сократ, Платон, Аристотель і ін., спрямували юридичну думку в інший бік, розрізняючи позитивне і природне право, що довели до досконалості римські юристи, створивши догми права, якими ми користуємося і сьогодні. Таким чином, античні вчені заклали фундамент світського напрямку природної концепції праворозуміння, який вже потім став підґрунтям для аксіологічного підходу періоду великих буржуазних революцій.

Як відомо, ключова дефініція природної концепції - справедливість. Право тільки тоді може називатися правом, коли воно справедливе. Ця аксіома була відома ще з давніх часів. Так, в одній із найдавніших правових пам'яток - Законах царя Хаммурапі у преамбулі йдеться про те, що царя Хаммурапі послали управляти народом саме для того, “щоб дати сяяти справедливості в країні, щоб погубити беззаконних і злих, щоб сильному не кривдити слабого” [3, 9].

Інша справа, що в стародавні часи справедливість розумілася інакше, ніж зараз. Переважно для стародавнього й більшою мірою для середньовічного права справедливість відображалась у пануванні принципу таліону, а мета юридичної відповідальності полягала передусім у покаранні винного та відновленню порушеного права особи, причому у відшкодуванні заподіяної шкоди брала участь не лише винна особа, а і її близьке оточення (характерний приклад - інститут “дикої віри” в Київській Русі). І це вважалося справедливим.

З розвитком цивілізації в людства змінювалося уявлення про справедливість, але суть праворозуміння залишалася незмінною - природне право повинно було лежати в основі закону. Особливого розквіту ця концепція досягла в XVII-XVIII століттях і стала теоретичним підґрунтям буржуазних революцій, коли народ піднявся на боротьбу з абсолютизмом і з основною його ідеологічною опорою - церквою, яка на ті часи перетворилася на покірну служницю королів, виступаючи вже не як місце духовного притулку особи, а більше як засіб впливу королівської влади на людей, оскільки священики почали призначатися на посаду королем, отже, фактично перетворювалися на його чиновників. Унаслідок цього церква стала сприйматися негативно, її авторитет серед людей падав. На той час уже просвіщенний розум

людей не могла задовольнити теза про божественне походження влади, і тисячоліттями підтримувана владою догма про дарування права народу Богом через свого представника на землі - короля зазнала краху.

Роботи відомих англійських, а особливо французьких просвітителів Т. Гоббса, Дж. Локка, Ш.-Л. Монтеск'є, Ж.-Ж. Руссо та інших надали значного поштовху в переорієнтації прав людей, коли соціальна думка дійшла висновку, що природні права на життя, честь, гідність, власність, тощо є не тільки в привілейованих верствах населення, але й в усіх людей, не зважаючи на їх походження. Ця теза знайшла своє відображення в програмному документі Великої французької революції - "Декларації прав людини і громадянина", у преамбулі якої прямо зазначалося, що "забуття прав людини і зневага до них є єдиними причинами громадянських бідуваль і пороків урядів", а статті 1 і 2 прямо вказували, що люди народжуються й залишаються вільними та рівними в правах, а мета кожного державного союзу полягає в забезпеченні природних і невід'ємних прав людини [3, 178]. Ці твердження задали тон новим буржуазним конституціям, які виникали передусім в європейських країнах.

Отже, тисячолітня система принизливого існування більшості й абсолютного панування меншості була скасована, і аксіологічна концепція праворозуміння досягла свого апогею разом із наданням широких політичних прав усьому населенню.

Після перемог буржуазних революцій новий прошарок людей, які прийшли до влади, потурбувався про легалізацію свого володарювання. Ми знаємо, що здобутками буржуазних революцій скористувалися не всі верстви населення, а лише ті, яким удалося захопити владу, отже, незадоволених була значна кількість, тому перед тими, хто прийшов до влади, була нагальна потреба закріпити своє панівне становище в суспільстві. Оскільки таких значних важелів впливу на суспільство, як сліпа віра населення в божественне походження керівника держави (царя, короля) у правлячій верхівки не було, вона потурбувалася про логічне обґрунтування свого панівного положення в суспільстві. Своїм озброєнням вони обрали позитивістську концепцію праворозуміння, що обґрунтовувала правові приписи виключно законодавчою діяльністю держави. Слід за Дж. Остіном, який вважається засновником цієї концепції праворозуміння, її прихильники заперечували природну теорію права як таку, що породжує хаос і дає підґрунтя для невиконання закону під приводом його невідповідності природним правам людини. Тому ця концепція найкраще вписувалася в історичні умови, дозволяючи легалізувати будь-яку державну діяльність законами, які приймалися в установленому порядку, тому жодні зауваження щодо непідкорення цим законам не приймалися. А як інакше, коли позитивісти вважали, що право існує лише в рамках закону, а все, що лежить поза законодавством, не відноситься до права, а лежить в інших сферах, наприклад, моралі або релігії.

Яскравим прикладом дотримання позитивістської концепції праворозуміння виступають тоталітарні держави, які швидко виникають на початку ХХ століття. Одним із положень позитивістської концепції, яке сформулював Дж. Остін, було те, що позитивне право і мораль можуть і не співпадати, а протиріччя з мораллю не повинно розглядатися як порок права й підстава для його виправлення; невідповідність моралі не позбавляє право його якісних якостей, навіть якщо

воно критикується з моральних позицій [4, 267]. Цю тезу постійно використовували лідери країн з тоталітарним режимом, приймаючи законодавчі акти, що не тільки не відповідали моралі, але й прямо їй суперечили. А якщо навіть не торкатися відкрито неправових законів, то існує безліч прикладів прийняття законів в егоїстичних інтересах правлячої верхівки. Так, наприклад Закон про главу Німецької імперії від 1934 р., в якому вказується, що посада президента імперії об'єднується з посадою рейхсканцлера, повноваження президента імперії переходять до вождя і рейхсканцлера - Адольфа Гітлера [3, 300]. Таким чином, абсолютно легально, адже це було закріплено в законі, Гітлер прийшов до влади. І таких прикладів можна навести безліч.

На початку ХХ століття почали активно розвиватися антропологічні науки, зокрема соціологія, а також відокремлюється соціологія права. Так провідною концепцією праворозуміння становиться соціологічна, ключовим поняттям якої є "практика", тобто ця концепція стоїть на позиції існування права не в природних правах людини, як аксіологічна, і не в нормі права, як позитивістська, а в реальному повсякденному житті. Ця теорія логічно відтіснила позитивістську концепцію, оскільки відбулася переорієнтація на перевагу прав людини над правами держави та більше уваги стало приділятися розвитку суспільних зв'язків між індивідами. Свого розквіту соціологічна концепція досягла після повалення тоталітарних режимів, які показали, що в позитивістській концепції праворозуміння є високий ризик введення в ранг закону неправових свавольних приписів правлячій верхівки.

У наш час усе частіше лунають думки науковців щодо четвертої концепції праворозуміння - інтегральної, яка б включала в себе позитивні тенденції всіх вище названих концепцій. Єдиної думки щодо цього питання немає, одні науковці, наприклад, О.Ф. Скакун, підтримують цю теорію, зазначаючи, що, не зважаючи на критику, перевага у цієї теорії більше, ніж недоліків [5, 746]. Водночас інші вчені наголошують, що спроби дати на такій основі єдине універсальне визначення права, яке б все в себе вмістило і всіх влаштувало, ні до чого поки не привели і навряд чи здатні досягти своєї мети в майбутньому. Ці спроби варто залишити. Органічний зв'язок між різними підходами до права існує. Але виявити його дозволяє не єдине визначення, а чітка ідентифікація цих підходів з відповідними їм областями правової дійсності [6, 93].

Також необхідно зазначити, що на сьогодні окремі елементи всіх розглянутих концепцій праворозуміння існують у різних співвідношеннях у країнах різних правових типів. Якщо ми звернемося до романо-германської правової сім'ї, до якої належить і Україна, по бачимо, що перевага надається природній теорії права. Ця теза не має свого законодавчого закріплення, але, аналізуючи установчі нормативно-правові акти країн, зокрема їх конституції, можемо дійти висновку, що права людини визнаються найвищою цінністю. Так, наприклад, у преамбулі до конституції Французької Республіки вказано: "Французький народ урочисто проголошує свою прихильність Правам Людини і принципам національного суверенітету" [7, 665]. Аналогічну тезу містить конституція Федеративної Республіки Німеччини, а саме: "Гідність людини недоторканна. Поважати і захищати її - обов'язок всієї державної влади. Німецький народ тому вважає недоторканні і невідчужувані права людини основою

всякого людського співтовариства, миру і справедливості на землі” [7, 181]. Водночас країни романо-германської правової сім’ї у функціонуванні системи права використовують положення позитивістської концепції праворозуміння. Не відкидаючи основні догми природної концепції праворозуміння, країни англо-американського типу правової сім’ї з перевагою прецедентного права більше стоять на позиціях соціологічної теорії права, яка наголошує на пошуках права “у житті”, тобто в суспільних відносинах, які виникають між людьми в їх повсякденній діяльності.

Отже, ми з’ясували деякі об’єктивні причини виникнення концепцій праворозуміння, які багато в чому залежать від історичної епохи. Розуміння права та його основних інститутів логічно залежало від суспільного світогляду, моралі. Зрозуміло, що в цій статті історична генеза концепцій праворозуміння подана в дещо спрощеному, схематичному вигляді, процес зміни концепції був, звичайно, більш довготривалий і взаємопоглинаючий, окремі елементи продовжують діяти в сучасних державах у різних співвідношеннях.

На сьогодні немає пануючої світової концепції праворозуміння. По-перше, для сучасної юриспруденції характерний ідеологічний плюралізм, а по-друге, багато в чому праворозуміння залежить від того, до якої правової сім’ї належить та чи інша держава.

Література

1. Оборотов Ю. Праворозуміння як аксіоматичне начало (постулат) права [Текст] / Ю. Оборотов // Право України. - 2010. - № 4. - С. 49-56.

2. Рабінович П. Сутність праворозуміння і причини його плюралізму (соціально-антропологічний аспект) [Текст] / П. Рабінович // Антропология права: філософський та юридичний виміри (стан, проблеми, перспективи): Статті учасників Другого всеукраїнського “круглого столу” (м. Львів, 1-2 грудня 2006 року). - Львів: Край, 2007. - С. 205-213.

3. Історія держави і права зарубіжних країн: правові джерела: навч. посібник [Текст] / упоряд. Г.І. Трофанчук. - К.: Юрінком Інтер, 2008. - 352 с.

4. Крестовская Н.Н. История политических и правовых учений: Курс лекций [Текст] / Н.Н. Крестовская, А.Ф. Цвиркун. - Х.: ООО “Одиссей”, 2002. - 448 с.

5. Скакун О.Ф. Теорія держави і права (Енциклопедичний курс): Підручник. Видання 2-е, перероблене і доповнене [Текст] / О.Ф. Скакун. - Харків: Еспада, 2009. - 752 с.

6. Мартышин О. Классические типы правопонимания и “новые теории права” [Текст] / О. Мартышин // Право України. - 2010. - № 4. - С. 92-99.

7. Конституции государств Европейского Союза [Текст] / Под общей редакцией Л.А. Окунькова. - М.: Издательская группа ИНФРА-М — НОРМА, 1997. - 803 с.

Берендєєва А.І.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри теорії та історії держави і

права

ОДУВС

Надійшла до редакції: 29.08.2015

УДК 341.362.1

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ НОРМИ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКІ ПОСЯГАННЯ НА БЕЗПЕКУ МОРСЬКОГО СУДНОПЛАВСТВА

Допілка В.О.,

Загороднюк С.О.

У статті розглянута безпека морського судноплавства, яка складає найважливішу проблему для національних інтересів України, а також усієї світової спільноти, а тому потребує ефективного правового втручання з боку всіх держав, створення ефективної та безпечної експлуатації засобів морського транспорту.

Проаналізована сутність щодо забезпечення міжнародно-правових засобів безпеки мореплавства. Визначені загрози безпеці морського судноплавства та необхідність їхньої нейтралізації. Основною загрозою є морський тероризм. Серед заходів забезпечення безпеки мореплавства особливе місце належить кримінально-правовим нормам.

Ключові слова: морське судноплавство, безпека, морський тероризм.

В статье рассмотрена безопасность морского судоходства, которая составляет важнейшую проблему для национальных интересов Украины, а также всего мирового сообщества, а потому требует эффективного правового вмешательства со стороны всех государств, создание эффективной и безопасной эксплуатации средств морского транспорта.

Проанализирована сущность обеспечения международно-правовых средств безопасности © В.О. Допілка, С.О. Загороднюк, 2015

мореплавания. Определены угрозы безопасности морского судоходства и необходимость их нейтрализации. Основной угрозой является морской терроризм. Среди средств обеспечения безопасности мореплавания особое место принадлежит уголовно-правовым нормам.

Ключевые слова: морское судоходство, безопасность, морской терроризм.

In the article the safety of maritime navigation, which is a major problem for the national interests of Ukraine, and the whole international community, and therefore needs effective legal intervention by all States, an effective and safe operation of marine transport facilities.

It analyzed the nature of international security-legal means for safe navigation. Evaluated Threat maritime security and the need to neutralize them. The main threat is maritime terrorism. Among the means to ensure the safety of navigation special place belongs to the criminal-legal norms.

Keywords: maritime traffic, safety, maritime terrorism.

Актуальність дослідження обумовлюється тим, що насильницькі посягання на безпеку морського судноплавства стає поширеним явищем. За посягання з підвищеним ступенем суспільної небезпечності в

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

цій сфері встановлена кримінальна відповідальність. Кримінальний кодекс України встановлює відповідальність за транспортні злочини, серед яких є посягання на безпеку морського судноплавства. Основу кримінального законодавства складають міжнародно-правові норми, а їх аналіз є предметом нашого дослідження.

Метою статті є аналіз міжнародно-правових норм, що визначають відповідальність за безпеку морського судноплавства.

Одним з найнебезпечніших насильницьких посягань на безпеку морського судноплавства є тероризм. Розповсюдженість цього злочину в сучасних умовах викликає занепокоєність суспільства.

Кримінально-правові норми визначають відповідальність за транспортні злочини.

Безпосередній об'єкт указаних злочинів складають відносини, пов'язані з громадською безпекою, при морському тероризмі – з безпекою судноплавства. Безпека мореплавства визначається як сукупність технічних, експлуатаційних і правових засобів і методів охорони людського життя на морі та безаварійної роботи суден. Як справедливо зауважив А.І. Коробєєв, небезпека такого роду злочинів обумовлена зовсім не тим, що при їх вчиненні має місце посягання на власність або особистість, а тим, що “створюється стан неконтрольованого використання транспортних засобів, тобто порушуються відносини у сфері безпеки функціонування транспорту” [1, 106].

Як наслідок морського тероризму може завдаватись шкода або опосередковано створюватись небезпека її заподіяння. Розглядаючи питання про характер наслідків порушень правил безпеки і експлуатації залізничного, водного і повітряного транспорту, Г. Пайлеванян справедливо зазначає: “...судам слід мати на увазі, що тяжкі наслідки майнового характеру можуть мати місце не тільки в результаті прямого пошкодження транспортних засобів і шляхів, а й опосередковано через особисте майно громадян. Сума ж спільного матеріального збитку, заподіяного злочином, складається з обох зазначених показників” [2, 27].

При здійсненні морського тероризму злочинець впливає на ряд суспільних відносин, завдаючи їм певної шкоди або створюючи небезпеку такого заподіяння.

Розглядаючи питання про об'єкт морського тероризму, потрібно торкнутися й того, що є предметом зазначених посягань.

Характер предмета при тероризмі є різним, але в обох злочинах винний впливає на морське судно.

Використовуючи судно при морському тероризмі, винний створює загрозу безпеці мореплавства, посягає на життя, здоров'я представників держави, громадських організацій, конституційну основу держави, або на право власності, тим самим порушує встановлені міжнародними морськими конвенціями заборони вчинення таких діянь.

Що слід розуміти під судном? Кримінальне законодавство не містить визначення цього транспортного засобу. Характеризуючи поняття транспортних засобів взагалі, А.І. Коробєєв відзначає найбільш загальні ознаки, властиві цьому поняттю:

а) здатність до самостійного автономного руху за рахунок установлених на них двигунів;

б) обов'язкова реєстрація у відповідних органах;

в) експлуатація відповідно до діючих правил безпеки [1, 103].

Таке поняття транспортного засобу значно ширше

його різновиду – “судна”. Конвенція про міжнародні правила попередження зіткнення суден у морі 1972 р. визначає, що до судна належать всі види плавучих засобів, що використовуються або можуть бути використаними в якості засобів пересування по воді, при цьому Конвенція визначає види суден: “судно з механічним двигуном”, “вітрильне судно”, “судно, зайняте ловлею риби”, “гідролітак”, “судно, позбавлене можливості управлятися”, “судно, обмежене можливістю маневрувати”. Відповідно до конвенції 1982 р. у боротьбі з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства (ст. 1), “судно” означає морський транспортний засіб будь-якого типу, незакріпленій постійно на морському дні, включаючи катери з динамічними принципами підтримки, підводні апарати або будь-які інші плавзасоби [3]. Про державну приналежність судна свідчить його прапор. Присвоєння судну прапора відповідної держави є важливим засобом забезпечення контролю за безпекою судноплавства. Причому міжнародні конвенції незмінно пов'язують зміну прапора судна з дійсним переходом права власності (ст. 6 Конвенції про відкрите море). Невипадково Кримінальний кодекс України (ст. 339 КК) передбачає відповідальність за незаконне підняття Державного Прапора України на річковому або морському судні.

Правова гарантія безперешкодного плавання різних за своїм призначенням суден під прапором своєї держави і повної їх недоторканності від будь-яких посягань з боку будь-якого іноземного судна або летального апарату є реалізацією основного принципу сучасного правопорядку в світовому океані – свободи судноплавства.

Отже, можна визначити морське торговельне судно так: це технічна споруда, що рухається під прапором держави, зареєстрована на її території, укомплектована екіпажем, очолювана капітаном, дипломованим відповідно до вимог міжнародного права та законодавства держави прапора, що використовується з метою перевезення вантажів, пасажирів, багажу, пошти.

Протиправні дії морського тероризму, як визначено в Конвенції 1982 р., можуть виражатися в насильницькому захопленні або здійсненні контролю над судном, насильстві проти осіб на судні, знищенні або пошкодженні судна, вантажу, навігаційного обладнання, що створили перешкоди до його експлуатації, передачі завідомо неправдивої інформації, а також нанесенні тілесних ушкоджень або позбавлення життя особи у зв'язку з учиненням названих дій [3].

Різноманітність характеру дій при тероризмі на морі підтверджується практикою. Найбільш типовим проявом тероризму в сучасних умовах стало захоплення заручників.

В основу визначення тероризму на морі мають бути покладені норми, закріплені Конвенцією про боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства 1982 р., які переважно пов'язують вчинення діянь з насильством або погрозою насильства. Це відноситься до захоплення або здійснення контролю над судном, до впливу на осіб, які знаходяться на його борту. Що стосується знищення або пошкодження судна, вантажу, навігаційного обладнання, передачі завідомо неправдивої інформації, то міжнародно-правова норма в заключній статті визначає “нанесення тілесних ушкоджень або позбавлення життя особи у зв'язку з вчиненням названих дій”.

“Потерпілими” від тероризму можуть бути будь-

які судна, за винятком, як зазначає ст. 2 Конвенції, військових кораблів: суден, що належать державі або експлуатуються нею як військово-допоміжні судна, для митних і поліцейських цілей; суден, виведених з експлуатації або поставлених на консервацію. Останній виняток обумовлений тим, що злочинні дії в цьому випадку не загрожують безпеці морського судноплавства. Що стосується військових, військово-допоміжних суден, що використовуються для митних і поліцейських цілей, то при обговоренні питання, у зв'язку з прийняттям морської Угоди, підставою такого виключення стало те, що екіпажі цих суден можуть самостійно давати відсіч терористам. Слід зазначити, що держави вживають заходів щодо запобігання будь-яких інцидентів між екіпажами військових кораблів, укладають міждержавні Угоди про запобігання інцидентів на морі за межами територіальних вод, визначають взаємні обов'язки командирів військових кораблів щодо недопущення яких-небудь ускладнень взаємних відносин і порушення правил мореплавства. Звичайно, захоплення морських суден у політичних цілях може здійснюватися і військовими кораблями, і державними суднами. Неможливо заперечувати протиправність нападу з державних суден і військових кораблів на судна інших країн у відкритому морі. Однак боротися з такими діями потрібно не шляхом підведення їх під поняття "піратство", кваліфікуючи їх, як найнебезпечніший міжнародний злочин, який є чреватим загрози миру і безпеці народів. Такий злочин є актом агресії. Стаття 4 Конвенції визначає, що остання застосовується, якщо судно здійснює плавання або збирається здійснити плавання "в", "через" або "з вод", які знаходяться за межами зовнішнього кордону територіального моря однієї держави, або меж його територіального моря з сусідніми державами [4].

Отже, положення Конвенції поширюються на різні категорії морських просторів без обмеження межами відкритого моря.

Імплементация міжнародно-правових норм у законодавство України знаходить вираження в розділі "Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту" Кримінального кодексу. Стаття 276 КК України визначає відповідальність за порушення правил безпеки руху або експлуатації залізничного, водного чи повітряного транспорту. Стаття 278 КК України криміналізує угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна [5].

Водний транспорт — це морський і річковий транспорт, за винятком різних маломірних суден (човни, байдарки тощо).

Об'єктивна сторона цього злочину характеризується:

- а) діянням;
- б) наслідками;
- в) причинним зв'язком між ними.

Діяння в цьому злочині полягає:

- 1) у порушенні правил безпеки руху;
- 2) у порушенні правил експлуатації транспорту;
- 3) у недоброякісному ремонті технічних засобів транспорту.

На водному транспорті — це порушення правил причалювання і швартування суден у відсутності постійного спостереження за станом водного шляху, неправильне розходження зі зустрічними суднами. На повітряному транспорті — це порушення правил посадки літальних апаратів, недотримання встановлених маршрутів і висоти польоту, перевищення швидкості при посадці. Порушення

правил експлуатації транспорту полягає в недотриманні габаритів, порядку укладання вантажів і їхнього закріплення, у недотриманні вимог, рекомендованих до технічного стану засобів транспорту, окремих його механізмів.

Наслідками цього злочину, передбаченого частиною 1, є створення небезпеки для життя людей або настання інших тяжких наслідків.

Обов'язковою ознакою об'єктивної сторони є причинний зв'язок між діянням і його наслідками.

Суб'єктивна сторона даного злочину вимагає встановлення психічного ставлення особи до діяння і його наслідків. Що стосується діяння, то воно може бути вчинене з прямим умислом або через злочинну недбалість. До наслідків вина може бути тільки необережною, у вигляді злочинної самовпевненості або недбалості.

Суб'єктом злочину можуть бути тільки працівники водного, залізничного і повітряного транспорту.

Частина 2 ст. 276 КК передбачає більш сувору відповідальність за ті самі діяння, якщо вони спричинили потерпілому середньої тяжкості чи тяжкі тілесні ушкодження або заподіяли велику матеріальну шкоду, ч. 3 — за ті самі діяння, якщо вони спричинили загибель людей. Для цього достатньо спричинення смерті хоча б одній людині.

Стаття 278 КК України встановлює відповідальність за угон або захоплення різних видів транспорту. Частиною 1 ст. 278 КК України встановлена відповідальність за угон або захоплення залізничного рухомого складу, повітряного, морського чи річкового судна [5].

До морських і річкових належать пасажирські, вантажні, рибальські, допоміжні (буксири), рятувальні та інші судна. Для кваліфікації не має значення відомча належність зазначених засобів.

Об'єктивна сторона даного злочину виражається в угоні або захопленні названих транспортних засобів.

Під угоном слід розуміти протиправне заволодіння транспортним засобом для здійснення поїздки на ньому або самовільне використання транспортного засобу. Угон може здійснюватися як із місця стоянки транспортного засобу, так і під час руху. Інколи угон можуть здійснювати машиністи, льотчики, капітани, члени екіпажу, які управляють транспортним засобом.

Захоплення — це протиправне заволодіння транспортним засобом будь-якою особою із застосуванням насильства чи погроз для здійснення поїздки на ньому, зміни напрямку руху та ін.

Суб'єктивна сторона злочину виражається в прямому умислі. Винна особа усвідомлює фактичні ознаки скоєного діяння, розуміє їх суспільно небезпечний і протиправний характер і бажає вчинити такі дії.

Суб'єктом цього злочину є особа, яка досягла 14-річного віку.

Якщо угон чи захоплення транспортного засобу поєднаний зі здійсненням інших, більш тяжких злочинів, то вчинене кваліфікується за сукупністю злочинів.

Морський тероризм має особливу небезпеку для морського судноплавства. Міжнародні морські конвенції вказують на боротьбу з незаконними актами, спрямованими проти безпеки морського судноплавства. Міжнародно-правові норми імплементуються в кримінальний закон України.

Література

- 1. Коробеев А.И. Транспортные правонарушения: квалификация и ответственность. - М.: Юрид. лит., 1990. - С. 103 - 109. - С. 106.

2. Пайлеваян Г. Квалификация преступных нарушений правил безопасности на транспорте // Сов. юстиция. - 1989. - № 19. - С. 27.

3. Конвенция Организации Объединенных Наций по морскому праву, 1982 года. - [Електронний ресурс]: <http://docs.cntd.ru/document/1900747>.

4. Конвенция о борьбе с незаконными актами, направленными против безопасности морского судоходства (Рим, 10 марта 1988 года). [Електронний ресурс]: http://online.zakon.kz/Document/?doc_id=3024323.

5. Кримінальний кодекс України: чинне законодавство

із змінами та допов. на 24 березня 2015 року: Офіц. текст. - К.: Алерта, 2015. - 208 с.

Допілка В.О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри "Транспортне право" ОНМУ

Загороднюк С.О.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри "Кримінальне право та кримінологія" ОДУВС

Надійшла до редакції: 16.08.2015

УДК 340.1

ГЕНЕЗИС ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ

Лазаренко М. М.

У статті розглянуто питання ідеї виникнення та розвитку правового виховання. Здійснено детальний аналіз визначень поняття "правове виховання", наданих науковцями. Запропоновано нове тлумачення досліджуваного терміна.

Ключові слова: *правове виховання, правова культура, активна правомірна поведінка, правосвідомість, правове виховання особи, вплив, теорія правового виховання, поведінка.*

В статье рассмотрены вопросы идеи возникновения и развития правового воспитания. Осуществлен подробный анализ определений понятия "правовое воспитание", предоставленных учеными. Предложено новое толкование исследуемого термина.

Ключевые слова: *правовое воспитание, правовая культура, активное правомерное поведение, правосознание, правовое воспитание личности, влияние, теория правового воспитания, поведение.*

We considered the idea of the emergence and development of legal education. The detailed analysis of the definitions of "legal education" provided by scientists. A new interpretation of the studied period.

Keywords: *legal education, legal culture, active good behavior, justice, legal education entities, the impact theory of legal education, behavior.*

Здатність людини розуміти правила співжиття й вимоги законів і відповідно поводитися не є вродженою, вона формується під впливом спеціальних виховних заходів. Сучасна соціально-економічна ситуація в суспільстві не сприяє забезпеченню правового виховання особи на достатньому рівні. Для з'ясування причин низького рівня правової вихованості громадян необхідно насамперед розглянути правове виховання як державно-правову категорію.

Виходячи з цього, метою статті є висвітлення загальних тенденцій теоретичного обґрунтування поняття "правового виховання" у світлі вітчизняної та сучасної думки.

Історичні корені ідеї правового виховання беруть свій початок ще зі стародавніх часів. Так, зародженню питань правового виховання сприяли такі чинники: формування в зростаючого покоління ціннісних уявлень про мораль і право, започаткування певних правових традицій, праці філософів Стародавньої Греції (Сократа, Платона, Аристотеля), введення в Стародавньому Римі "Законів XII таблиць", прогресивні ідеї педагогів-гуманістів епохи Відродження (Н. Макіавеллі, Т. Мора, Т. Кампанелли,

Д. Прістлі), усебічна розробка та обґрунтування філософами й педагогами часів Просвітництва питань громадянського та морального виховання (Д. Локк, Ш. Монтеск'є, К. Гельвецій, Г. Гегель) [1, 134].

Водночас розвиток ідеї правового виховання на національному рівні був зумовлений необхідністю в процесі формування в громадян почуття законності. Підтвердженням цьому є розробка перших педагогічних пам'яток Київської Русі: "Руська правда", "Слово о полку Ігоревім", "Слово про Закон і Благодать" тощо. Не менш важливе значення в процесі становлення та розвитку ідеї правового виховання відігравали також морально-правові твори українських письменників (І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка) та педагогічна спадщина К. Ушинського, М. Пирогова, А. Макаренка, В. Сухомлинського [2, 52].

На межі XIX - XX ст. у літературі розпочинається теоретична розробка поняття "правове виховання". Так, у 20-30-х роках XX ст. правове виховання розглядалось крізь призму комуністичного виховання. Воно зводилось до відповідності основним партійним постулатам. Наприклад, партійність як принцип виховання - основа правової освіти й навчання; тісний зв'язок класового інтересу з інтересами єдиної партії, яка й формувала мету, завдання, зміст і методику всієї навчально-правової діяльності; свобода як внутрішнє усвідомлення необхідності, яка передбачала майже повне розчинення особистості в проблемах і інтересах комуністичної партії [3, 56]. У 40-50-х роках XX ст. розвиток теорії правового виховання досяг рівня автономного розділу комуністичного виховання, що призвело до визначення правового виховання в "широкому" та "вужькому" значеннях.

На сьогодні майже всі сфери людської життєдіяльності пронизані поняттям "правове виховання". Воно вживається не тільки в педагогічній, філософській, соціологічній і правовій літературі, але й у повсякденному спілкуванні між людьми та засобах масової інформації (ЗМІ). На жаль, серед плюралізму наукових досліджень, направлених на розуміння природи правового виховання, а саме розкриття його сутності, змісту та основної мети, не існує єдиного погляду на визначення поняття такої державно-правової категорії, як правове виховання.

Окремі аспекти правового виховання досліджувалися такими вченими, як В. Альхіменко, О. Бариховська, Г. Давидов, В. Лозова, А. Міцкевич, В. Обухов, Є. Пенцова, І. Рябко, А. Тарас, Г. Троцько, М. Фицула, Д. Ягупов, А. Долгова, Т. Кириленко, М. Козюбра, А. Міцкевич, В. Найбіч, В. Обухов, О. Пометун, І. Рябко, Є. Татаринцева, В. Владимірова, А. Стаканков, Н. Вол-

© М.М. Лазаренко, 2015

кова, В. Головченко, Д. Керимов, Ю. Кобринський, Л. Нечепоренко, М. Подберезський, І. Рябко, О. Скакун, Н. Крестовська, Л. Матвєєва, А. Брудний, О. Дамаскін, В. Зюбін та іншими. У зв'язку з тим, що існує досить багато різних поглядів, наведемо деякі приклади тлумачення поняття “правове виховання” та проаналізуємо їх.

Отже, у педагогічній літературі правове виховання розглядається як складова цілісного виховного процесу, поряд із фізичним, моральним, ідейно-політичним, естетичним, екологічним та іншими формами виховання [4, 240]. Водночас правове виховання, з точки зору педагогіки, є складовою спочатку політичного, а потім громадянського виховання. На підтвердження цього наведемо позицію Б.Т. Лихачова, який виводить систему правового виховання зі структури правової свідомості, елементами якої визнаються: правова грамотність, морально-правові та політичні почуття; правове мислення; потреба в правослухній поведінці; воля, спрямована на активне дотримання правових норм, боротьбу проти їх порушень [5, 300-302]. Отже, правове виховання в педагогічній літературі розглядається невід'ємно від морального виховання. Тим паче, що взаємодія правового виховання з іншими напрямками виховання: трудовим, моральним, професійним тощо передбачає всебічний розвиток особистості [6, 61].

У довіднику “Юридична термінологія” правове виховання визначено як соціально-правова та педагогічна допомога особі у формуванні правової свідомості й правової культури, вихованні почуття людської гідності, розумінні соціальної цінності права; найгуманніший спосіб профілактики правопорушень, подолання явищ і наслідків правового нігілізму [7, 20].

На думку таких учених, як В. Альхіменко, О. Бариховська, Г. Давидов, В. Лозова, А. Міцкевич, В. Обухов, Є. Пенцова, І. Рябко, А. Тарас, Г. Троцько, М. Фіцула, Д. Ягупов під правовим вихованням варто розуміти цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування в неї правової культури й активної правомірної поведінки [8, 24]. Варто зауважити, що у своїй книзі “Правове виховання учнів” М. Фіцула сутністю правового виховання вважає формування правової настанови на узгодження прагнень і сподівань особи з інтересами й сподіваннями суспільства, особи та процес вироблення непохитних правових ідей і принципів у правосвідомості виховуваних, формування правової культури [9, 132-133]. З указаних визначень поняття “правове виховання”, на жаль, залишається незрозумілим, адже невідомо, хто здійснює постійний вплив на людину (суспільство) з метою формування в неї правової культури й активної правомірної поведінки.

Водночас заслуговує на увагу позиція вчених Н. Волкової, В. Головченко, Д. Керимова, А. Міцкевича, О. Степанова, відповідно до якої правове виховання слід розглядати як діяльність суспільства та держави, що спрямована на формування правомірної поведінки [10, 96]. Зокрема, А. Міцкевич стверджував, що метою правового виховання є надання людині необхідних для неї в житті юридичних знань, навчання її поважати закони й підзаконні акти та додержання їх. Тобто метою правового виховання є формування достатньо високого рівня правової культури, який направлений на зменшення кількості правопорушень.

Як організований системний вплив на свідомість і почуття людини з метою формування в неї правосвідомості визначали правове виховання А. Долгова,

Ю. Кобринський, Л. Нечепоренко, М. Подберезський, І. Рябко. Так, А.І. Долгова у своїй книзі “Правове виховання молоді” підкреслює, що правове виховання має перетворювати правові норми (як зовнішній регулятор поведінки особи) в особистості норми поведінки громадян, робити їх внутрішнім регулятором [11, 9].

Як пише А.Д. Бойков, правове виховання - це організоване та цілеспрямоване формування правової свідомості особистості, складова частина єдиної системи виховання людини [12, 10]. У книзі “Правова культура та питання правового виховання” А.Д. Бойков відстоює позицію з приводу того, що показником правової культури особистості є правова активність особистості (вища форма правомірної поведінки), що припускає: 1) наявність високого рівня правосвідомості; 2) готовність до ініціативної правомірної діяльності в правовій сфері на основі шанобливого ставлення до права, переконаності в необхідності й справедливості правових норм, їх добровільного здійснення, досконалого знання права (внутрішній аспект); 3) цілеспрямовану, ініціативну, позитивну соціально корисну діяльність особи, що перевершує звичайні вимоги до можливої й належної поведінки, спрямовану на розвиток демократії, зміцнення законності й правопорядку (зовнішній аспект) [13, 185].

На думку Г.Д. Маркової, правове виховання являє собою лише ідеологічну діяльність, яка спрямована на формування свідомості та поведінки в правовій сфері індивідів та їх груп, правове виховання має особливу цінність для підвищення рівня правової свідомості та правової культури і являє собою цілеспрямовану, повсякденну, систематичну діяльність людини з оволодіння правовими знаннями, формування позитивних, правових мотивів і настанов, навичок правомірної поведінки, що полягає в самостійних зусиллях, спрямованих на вироблення звички до активної правомірної поведінки [14, 750]. Однак ядро теорії правового виховання, на думку Г.Д. Маркової, складає науково обґрунтована методологія та методика цілеспрямованого впливу на правосвідомість з метою формування правомірної поведінки. Зазначимо, що багато хто з науковців визнає значимість розробки методологічних і методичних проблем правового виховання, правового навчання, правової пропаганди. Якщо розглядати правове виховання як цілеспрямовану діяльність, то розробка ефективних прийомів і методів цієї діяльності стає не просто важливим, а основним теоретичним і практичним завданням [15, 15-16].

Н.Н. Козюбра пропонує тлумачити правове виховання передусім як діяльність, яка має спрямований вплив на правову свідомість і поведінку громадян [15, 86]. На противагу цієї позиції, наведемо визначення правового виховання, надане Н.М. Крестовською та Л.Г. Матвєєвою. Правове виховання це постійний, систематичний вплив на індивідів і суспільство загалом з метою формування в них правової культури [16, 362]. Зазначимо, що Н.Н. Козюбра пропонує визначати правове виховання як діяльність, а не вплив, що, на нашу думку, є більш доцільним. Водночас погодимось із позиціями вчених Н.М. Крестовською, Л.Г. Матвєєвою, О. Дамаскіним і В. Зюбіним, що метою правового виховання є формування в людини правової культури.

Заслужують також на увагу такі визначення. А. Брудний, В. Ягупов пропонують тлумачити поняття “правове виховання” як складний, тривалий процес, що охоплює виховну діяльність державних органів і суспільних організацій, а також усіх громадян. Учені

О. Дамаскін і В. Зюбін уживають термін “правове виховання” як сукупність форм і методів, що утворюють у своїй єдності систему впливу на людей з метою формування в них високої правової культури [9, 96]. На думку А.М. Завальського, А.О. Осаулєнко, Д.О. Тихомирова, правове виховання – це комплекс заходів, що здійснюються різними державними й громадськими організаціями (і не тільки ними), спрямований на виховання в громадян такої правової культури, яка охоплювала б усе передове в галузі знань про державу і право, поєднувало б ці знання з практикою, перетворювала б їх на законослухняну поведінку всіх членів суспільства [17, 112].

Провідний учений О.Ф. Скакун додержується думки про те, що правове виховання це цілеспрямований постійний вплив на людину з метою формування в неї правової культури й активної правомірної поведінки [18]. Водночас автор підручника “Теорія держави і права” пов’язує правове виховання з усіма видами соціального виховання: моральним, політичним, естетичним та ін. Такі види виховання можна назвати “субправовими”, тобто такими, що “прилягають до правового”, “пов’язані з правовим”, оскільки всі вони втягуються в орбіту правового виховання [18].

Узагальнюючи викладене вище, необхідно зробити висновок про те, що вихідним пунктом у розумінні природи правового виховання є питання про його поняття. Зазначимо, що проблема правового виховання довгий час розглядалась педагогічною наукою як шлях морального вдосконалення особистості. Багато педагогів-теоретиків тісно пов’язують правове виховання з іншими видами виховання, особливо з моральним. Адже право і мораль, у комплексному поєднанні, формують необхідну поведінку особи і суспільства загалом відповідно до визначених норм і принципів поведінки.

На сьогодні правове виховання проявляє себе як багатогранне явище, через що існує плюралізм поглядів серед науковців щодо його тлумачення. У правовій науці державно-правове поняття “правове виховання” не має єдиного визначення. Наведені погляди вчених на визначення поняття “правове виховання” дозволяє дійти висновку про те, що правове виховання можна розглядати як діяльність, як вплив та як процес.

На нашу думку, правове виховання варто розглядати як складову виховного процесу, сутність якої полягає в систематичній діяльності суб’єктів правового виховання (держави, державних органів, громадськості, навчальних закладів), що має спрямований вплив на правову свідомість особи та суспільства загалом з метою формування активної правомірної поведінки та високого рівня правової культури. Указаний вплив на свідомість особи може проявлятися шляхом надання особі необхідних юридичних знань, навчання її дотримуватись і поважати закони.

З метою більш якісного та глибокого дослідження питання правового виховання в наступній науковій публікації планується дослідити його мету, завдання, функції та методи.

Література

1. Стаканков А.В. Питання правового виховання в історії філософської думки / А.В. Стаканков // Науковий вісник. Серія “Філософія”. – Харків: ХДПУ, 2001. – Вип. 8. – С. 131-136.
2. Макаренко Л.О. До проблеми формування правової

культури в Україні / Л.О. Макаренко // Віче. – 2007. – № 18. – С. 52-53.

3. Коваленко Н.Ю. Особливості розвитку теорії правового виховання / Н.Ю. Коваленко // Науковий вісник. Серія “Право”. – 2008. – Вип. 21. – С. 56-58.

4. Клунко Р.Ю. Теоретичні основи правового виховання старшокласників у історії вітчизняної педагогічної думки / Р.Ю. Клунко // Психолого-педагогічні науки. – 2014. – № 1. – С. 239-243.

5. Лихачев Б.Т. Педагогика: [курс лекцій / учеб. пособие для студентов педагог. учеб. заведений и слушателей ИПК и ФПК] / Б.Т. Лихачев – [4-е изд., перераб. и доп.] – М.: Юрайт, 2000. – 523 с.

6. Головченко В. Юридична термінологія: довідник / В. Головченко, В. Ковальський. – К., 1998. – 560 с.

7. Іванов Д.М. Формування правової культури як один із основних напрямків розвитку освіти. [Електронний ресурс]: http://www.rusnauka.com/35_fpn_2014/philologia/9_180175.doc.htm.

8. Голосніченко І. Правосвідомість і правова культура у розбудові української держави / І. Голосніченко // Право України. – 2005. – № 4. – С. 24-25.

9. Фіцула М.М. Правове виховання учнів / М.М. Фіцула. – К., 1997. – 248 с.

10. Криштак І.В. Принципи правового виховання учнів: класифікація та сутність / І.В. Криштак // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. пр. – Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2006. – Вип. 24. – Ч. 1. – С. 90-98.

11. Долгова А.И. Правовое воспитание молодежи. – М.: Знание, 1979. – 47 с.

12. Бойков А.Д. О состоянии и задачах научных исследований проблем правосознания и правового воспитания // Вопросы эффективности правового воспитания: сб. науч. трудов. – М., 1977. – 214 с.

13. Бойков А.Г. Правовая культура и вопросы правового воспитания / А.Г. Бойков. – М., 1994. – 220 с.

14. Маркова Г.Д. Научные основы и организация правового воспитания молодежи. – К., 1978. – 152 с.

15. Криштак І.В. Педагогічні складники правової культури старшокласників / І.В. Криштак // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. пр. – Харків: Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, 2005. – Вип. 23. – С. 59-66.

16. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання третє. – Х.: Одиссей, 2012. – 432 с.

17. Гетьман А.П. Правове виховання в сучасній Україні [Текст]: монографія / А.П. Гетьман, Л.М. Герасіна, О.Г. Данильян, О.П. Дзьобань та ін. / За ред. Тація В.Я., Гетьмана А.П., Данильяна О.Г. – Х: Право, 2010. – 368 с.

18. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. – Харків: Консум, 2001. – 656 с. [Електронний ресурс]: http://ukrkniga.org.ua/ukrkniga-text/books/_book-687.htm.

Лазаренко М.М.,
науковий співробітник відділу
організації наукової роботи,
слухач магістратури
ОДУВС

Надійшла до редакції: 10.08.2015

СУТНІСТЬ ЗАГАЛЬНИХ ЗАСАД ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ

Московченко Д. О.

У статті розглянуто сутність загальних засад призначення покарання. Лише справедливо призначене покарання може забезпечити попередження злочинів. Покарання за вчинений злочин повинно відповідати загальним засадам призначення покарання. І наскільки ці засади будуть правильно прописані в законі й правильно застосовуватися судом, настільки справедливим можна визнати призначене на їх підставі покарання.

Згідно зі ст. 55 Конституції України права і свободи людини й громадянина захищаються судом. Судді при здійсненні правосуддя підкоряються лише закону (ст. 129). Для правильної організації призначення покарання судами свобода судового розсуду має бути достатньою, щоб дати можливість урахувати та оцінити особливості кожного конкретного випадку. Разом із тим, вона повинна обмежуватися суворими рамками закону, щоб вибір покарання не перетворився на свавілля.

Ключові слова: загальні засади призначення покарання, критерії призначення покарання, тяжкість вчиненого злочину, особа винного.

В статье рассмотрена сущность общих правил назначения наказания. Только справедливо назначенное наказание может обеспечить предупреждение преступлений. Наказание за совершенное преступление должно соответствовать общим правилам назначения наказания. И насколько эти принципы будут правильно прописаны в законе и правильно применяться судом, настолько справедливым можно признать назначенное на их основании наказание.

Согласно ст. 55 Конституции Украины права и свободы человека и гражданина защищаются судом. Судьи при осуществлении правосудия подчиняются только закону (ст. 129). Для правильной организации назначения наказания судами свобода судебного усмотрения должна быть достаточной, чтобы дать возможность учесть и оценить особенности каждого конкретного случая. Вместе с тем, она должна ограничиваться строгими рамками закона, чтобы выбор наказания не превратился в беспредел.

Ключевые слова: общие правила назначения наказания, критерии назначения наказания, тяжесть совершенного преступления, личность виновного.

The article is devoted to the essence of the general principles of sentencing. Only true sentence can provide crime prevention. The penalty for the offense must comply with the general principles of sentencing. And how these principles are spelled out in the law correctly and properly are applied by a court, so just be considered on the basis of their intended punishment.

According to the article 55 of the Constitution of Ukraine the rights and freedoms of person and citizen are protected by the court. The judges during process of justice are subjected only to the law (art. 129). For the correct organization of sentencing by the courts the freedom of judicial discretion should be sufficient to allow the features to consider and to evaluate each case. However, it should be limited to strict framework of the law that the choice of punishment does not become a tyranny.

© Д.О. Московченко, 2015

Keywords: sentencing guidelines, factors that should be taken into account in sentencing, gravity of an offence committed, criminal's characteristics.

Основними засадами здійснення правосуддя є здійснення правосуддя лише на підставі закону. Проблема законодавчого визначення загальних засад призначення покарання криється в необхідності розроблення чіткої їх структури, окреслення критеріїв призначення покарання й установа впливу таких критеріїв на обрання міри покарання. Як говорить М.І. Хавронюк, усі ми гідні кримінальних законів, які б найбільше відповідали нашому відчуттю Правди, Справедливості і Милосердя [3, 43]. Головне завдання в ході законодавчої діяльності – забезпечити відсутність у нормативних актах положень, які б суперечили правам людини [4, 29]. Проте сучасне законодавство про загальні засади призначення покарання не відповідає зазначеному вище. Як показав аналіз роботи судів у 2005 р., недоліки в здійсненні судочинства та реальному забезпеченні судами законних прав і свобод людини пов'язані здебільшого із законодавчими проблемами правосуддя, що роками не вирішуються [5, 34].

Проблема правильного застосування загальних засад призначення покарання пов'язана із наданням надто широкого права судового розсуду без окреслення орієнтирів призначення справедливого покарання та не завжди належним професійним рівнем суддів, які вирішують справу за своїми переконаннями, не звертаючись до відповідних нормативних актів, юридичної літератури тощо. За словами О.М. Костенка, людина, яка береться застосовувати будь-який закон без правової доктрини, нагадує “вершника без голови” [6, 43]. Уникнути таких недоліків можливо лише через підвищення професійного рівня суддів і конкретизацію основних положень законодавства щодо призначення покарання.

Дослідження загальних засад за кримінальним правом України та зарубіжних країн сприятиме вдосконаленню чинного законодавства з цих питань.

Визначення загальних засад призначення покарання є основою однакового їх застосування до осіб, які вчинили злочин, через чітко структурований процес. Цей процес вимагає детальної індивідуалізованої інформації, яка дозволить суду визначити належну мету покарання і, відповідно, міру покарання. Якість рішення суду неминує залежити від якості отриманої інформації [7, 51]. Отже, першочерговим завданням є визначення сутності загальних засад призначення покарання.

В юридичній літературі чимало уваги приділялося визначенню загальних засад призначення покарання. Згідно з теорією кримінального права, під загальними засадами розуміють передбачені законом правові вимоги, якими суд зобов'язаний керуватися при призначенні покарання за кожний вчинений злочин [8, 10]. Крім того, загальні засади визначають як “вихідні положення”, “ідеї”, “правила”. Проте окремі дослідження обмежувалися лише визначенням поняття загальних засад та їх ознак.

Міжнародні відносини між державами не можуть існувати або розвиватися належним чином без знання правових систем, які відображають розуміння справедливості й регулюють, з урахуванням політичних поглядів, структури таких держав [9, 12]. Тому визначення сутності

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

загальних засад призначення покарання пропонується через порівняння загальних засад із відповідними інститутами кримінального права зарубіжних країн, які визначають порядок призначення покарання.

Принципи ж призначення покарання лише повторюють положення принципів кримінального права та загальних засад призначення покарання, тому виділяти їх окремо є недоцільним.

Позитивом кримінального права зарубіжних країн є визначення принципів кримінального права, які спрямовують діяльність суду при призначенні покарання.

Для України постає проблема визначення в кримінальному законодавстві принципів кримінального права. Невизначеність принципів кримінального права загалом веде до невизначеності тих принципів, які властиві інституту призначення покарання. Саме відсутність текстуального закріплення в законі принципів кримінального права є однією з основних причин існування в кримінально-правовій науці різноманітних поглядів, які саме ідеї складають систему принципів кримінального права взагалі та окремих його інститутів зокрема.

У сучасному законодавстві вказане положення знаходить своє відображення в нормі про загальні засади призначення покарання (ч. 4 ст. 65 КК), де вказано, що більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини КК за вчинений злочин, може бути призначене за сукупністю злочинів і за сукупністю вироків згідно зі статтями 70 та 71 КК. Таким чином, відбувається збіг принципів і загальних засад призначення покарання [1, 2].

Виходячи з наведеного, вважаємо за недоцільне виділяти принципи призначення покарання як окрему категорію. Принципи кримінального права виконують усі функції як для інституту призначення покарання, так і для інших самостійних інститутів. Дублювання принципів кримінального права в принципах призначення покарання є зайвим. Інша річ, принципи кримінального права повинні бути чітко визначені в кримінальному законодавстві, що підтверджується думками багатьох учених [10, 485]. Так, за висловом А.Ф. Черданцева, правові принципи складають внутрішній “механізм”, що забезпечує цілеспрямовану дію всієї системи права. Ось чому так важливо, щоб законодавець повно визначив як систему принципів, так і самі принципи, як це зроблено в модельному кримінальному кодексі держав-учасниць СНД і в кримінальному законодавстві інших країн.

Повертаючись до тенденцій визначення тих факторів, які суд повинен брати до уваги при призначенні покарання, можна зазначити, що поняття “принципів” призначення покарання в розумінні законодавства ФРН і Польщі є непридатним для українського кримінального законодавства. Переважно це пов’язано з тим, що українські правознавці надали такому термінові іншого значення. Українські юристи виділяють принципи призначення покарання поряд із загальними засадами. Введення терміна “принципи” призначення покарання для характеристики тих факторів, що суд бере до уваги при призначенні покарання, в українському праві могло б призвести до змішання того, що розуміється під принципами, і саме загальних засад призначення покарання.

Молдова при здійсненні правосуддя вимагає враховувати критерії індивідуалізації покарання. Так, у ст. 75 КК Молдови говориться, що особі, визнаній винною у вчиненні злочину, призначається справедливе покарання в межах, передбачених Особливою частиною КК, і в

суворій відповідності з положеннями Загальної частини. При призначенні виду і строку покарання судова інстанція враховує тяжкість учиненого злочину, його мотиви, особу винного, обставини справи, що пом’якшують та обтяжують відповідальність, вплив призначеного покарання на виправлення та перевиховання винного, а також умови життя його сім’ї. Як бачимо з визначення, молдавський законодавець визначає лише певні критерії призначення покарання. Проте критерії індивідуалізації покарання не розкривають усієї сутності здійснення правосуддя. Вони не визначають порядку призначення покарання, обмежуючись лише переліченням певних факторів, які повинні прийматися до уваги судом. Такий мінімалізм в обмеженні права судового розсуду здатен призвести до неправильного тлумачення законодавчої норми.

Наступна група країн визначає, що суд, призначаючи покарання, повинен керуватися правилами призначення покарання. Так, наприклад, у п. (а)(4) § 3553 Титулу 18 Зводу законів США вказано, що суддя визначає вид і розмір покарання, виходячи з правил призначення покарання, встановлених Комісією з питань призначення покарання. Наведене положення дублюється в нормах, що встановлюють відповідальність за окремі злочини. Наприклад, у § 1031 Титулу 18 вказано, що суд визначає розмір штрафу за шахрайство, виходячи з положень § 3553 і § 3572 та вимог, що описані в правилах призначення покарання [11].

Кримінальне законодавство Іспанії оперує поняттями загальних і спеціальних правил призначення покарання, де надає чітку деталізацію тих положень, що суд враховує при призначенні покарання.

Розділ 4 титулу 3 КК Філіппін називається “Правила призначення покарання особі, винній у вчиненні злочину” (ст.ст. 46-71 КК) і визначає порядок призначення покарання з установленням міри впливу певних обставин справи на вид і розмір покарання [12].

У вітчизняній літературі загальні засади часто порівнювалися правилам призначення покарання. Так, Л.А. Прохоров писав: „Загальна засада - це чітко визначене в кримінальному законі загальне правило визначення міри покарання, що відповідає об’єктивним і суб’єктивним ознакам злочину, а також особі винного. Узагалі ідея правил призначення покарання проходить червоною ниткою через весь зміст дослідження Л.А. Прохорова [13, 1, 5, 7, 9]. Правила призначення покарання зустрічаються й у працях інших авторів [14, 121; 23, 311].

Більш того, українська судова практика також використовує поняття “правила” призначення покарання. Так, у п. 20 Постанови Пленуму Верховного Суду України № 7 “Про практику призначення судами кримінального покарання” вказано: “Звернути увагу судів на те, що передбачені законом правила призначення покарання (виділено нами - Т.С.) за сукупністю злочинів застосовуються у випадках самостійної кваліфікації вчиненого як за різними статтями, так і за різними частинами або пунктами однієї статті кримінального закону, якими передбачена відповідальність за окремі склади злочинів і які мають самостійні санкції” [15].

Характерною особливістю правил є регулювання ними обмеженого кола суспільних відносин, але з великим ступенем деталізації (виділено нами - Т.С.) [16, 712]. Таке визначення найбільш влучно описує те, що повинно міститися в законодавстві відносно визначення порядку врахування певних факторів при призначенні покарання.

Для законодавства зарубіжних країн, що оперують

поняттям “правила” призначення покарання, характерним є визначення таких правил як окремих актів з установленням великого ступеня деталізації відносин, що склалися при призначенні покарання судом за вчинений злочин. Так, у США у Федеральних правилах призначення покарання вказується на необхідність враховувати тяжкість вчиненого злочину і особу винного [17], причому визначаються обставини, що характеризують зазначені критерії, і подається їх кількісний вираз, з урахуванням якого й призначається міра покарання. Якщо американські правила призначення покарання обмежують право судового розсуду встановленням санкцій з невеликим розбігом між мінімумом та максимумом (не більше 25 %) [18], то в Англії правила призначення покарання встановлюють майже абсолютно конкретні санкції, визначаючи тяжкість злочину в точних величинах і вплив окремих обтяжуючих обставин тим же чином.

Узагалі аналіз зарубіжного законодавства дає підстави вважати правила призначення покарання як порядок призначення покарання з великим ступенем деталізації тих факторів, що повинні впливати на обрання міри покарання, і з визначенням їх кількісного виразу.

Термін “загальні засади” призначення покарання є достатньо близьким за значенням до правил. Водночас аналіз кримінального законодавства України та зарубіжних країн показує, що ці два терміни відрізняються за змістом. Загальні засади містять найбільш загальні положення, що зобов’язують суд ураховувати певні критерії при призначенні покарання, правила ж містять високий рівень деталізації тих положень, що впливають на обрання міри покарання, обмежуючи тим самим право судового розсуду.

Створення правил призначення покарання потребує великих матеріальних та інтелектуальних затрат. З досвіду зарубіжних країн видно, що для розроблення правил призначення покарання створювалися спеціальні комісії, які протягом значного періоду часу досліджували судову практику по окремих категоріях справ, визначали найбільш поширені обставини, що враховувалися судом при призначенні покарання, їх вплив на міру покарання. Виходячи з одержаних результатів, створювалися деталізовані правила призначення покарання. У США та Канаді такі комісії працювали понад три роки до моменту розроблення правил призначення покарання [19, 97-99].

Уважаємо, що в Україні, у межах судової реформи, необхідне створення комісії призначення покарання як структурного підрозділу Верховного Суду України, завданням якої повинно стати вивчення судової практики та нагляд за однаковим застосуванням закону на всій території країни. У подальшому можливе розроблення правил призначення покарання.

На сучасному етапі розвитку української системи правосуддя вважаємо необхідним на законодавчому рівні обмежитися конкретизацією норми про загальні засади призначення покарання та визначенням загальних засад призначення покарання, під якими слід розуміти порядок визначення міри покарання, що відповідає об’єктивним і суб’єктивним ознакам злочину, особі винного та обставинам, що пом’якшують та обтяжують відповідальність, що забезпечується державою, розраховане на невизначене коло однотипних випадків і є обов’язковими для всіх і кожної в умовах передбаченої ситуації.

Отже, поняття “принципи”, “загальні засади”, “критерії”, “правила” не є взаємозамінними. Їх різниця впливає з порівняння інститутів призначення покарання

за кримінальним правом України та зарубіжних країн. Кримінальне право України визначає загальні засади призначення покарання.

Дієвість будь-якої норми залежить багато в чому від її структури та порядку розташування окремих груп критеріїв призначення покарання, про що йтиметься далі.

Література

1. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду: за станом на 04.02.2015 р. № 2952-17. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Кримінальний кодекс України: закон України від 05.04.2001 р. № 2341-III із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду: за станом на 20.05.2015 р. № 4652-17. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. [Текст] / М.І. Хавронюк. - К.: Юрисконсульт, 2006. - 1048 с.
4. Велиев С.А. Принципы назначения наказания. [Текст] / С.А. Велиев - СПб.: Издательство Р. Асланова “Юридический центр Пресс”, 2004. - 388 с.
5. Аналіз стану здійснення судочинства судами загальної юрисдикції в 2005 р. (за даними судової статистики) // Вісник Верховного Суду України. - 2006. - № 6. - С. 33-47.
6. Костенко О.М. Кримінальний кодекс і доктрина [Текст] / О.М. Костенко // Право України. - 2004. - № 7. - С. 43-47.
7. Pierce O'Donnell, Michael J. Churgin, Dennis E. Curtis. Toward a Just and Effective Sentencing System: Agenda for Legislative Reform. - New York: Praeger Publishers, 1977. - 142 p.
8. Малков В. Применение общих начал назначения наказания [Текст] / В. Малков // Советская юстиция. - 1986. - № 14.
9. Давид Р., Жоффре-Спинози К. Основные правовые системы современности: Пер. с фр. В.А. Туманова. [Текст] / Р. Давид - М.: Международ. отношения, 1999. - 400 с.
10. Хавронюк М.І. Кримінальне законодавство України та інших держав континентальної Європи: порівняльний аналіз, проблеми гармонізації. [Текст] / М.І. Хавронюк - К.: Юрисконсульт, 2006. - 1048 с.
11. Federal Sentencing Guidelines Manual. 2001 Ed. - St. Paul: West Group Publishing Co., 2001. - 1543 p.
12. Кримінальний кодекс Філіппін від 08.12.1930 р. (англ.). - [Електронний ресурс]: <http://www.chanrobles.com/revisedpenalcodeofthephilippinesbook1.htm> (відвіда-на востаннє 13.01.2006).
13. Прохоров Л.А. Общие начала назначения наказания по советскому уголовному праву: Автореф. дис.... канд. юрид. наук. [Текст] / Л.А. Прохоров. - М.: Всесоюз. юрид. заоч. ин-т, 1972. - 24 с.
14. Меркулова В.О. Деякі міркування щодо співвідношення кримінальної відповідальності та покарання [Текст] / В.О. Меркулова // Проблеми законності: Респ. міжвідом. наук. зб. - Харків: Нац. юрид. акад. України. - 2001. - Вип. 50. - С. 120-125.
15. Постановва Пленуму Верховного Суду України № 7 від 24.10.2003 р. „Про практику призначення судами кримінального покарання” // Практика розгляду судами

кримінальних справ: Збірник постанов Пленуму Верховного Суду України. - К.: Атіка, 2004. - 544 с.

16. Шемшученко Ю.С. Юридична енциклопедія: в 6 т. [Текст] / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін. - К.: Укр. енцикл., 1998. - Т. 4. Н-П. - 720 с.

17. Federal Sentencing Guidelines Manual. 2001 Ed. - St. Paul: West Group Publishing Co., 2001. - 1543 p.

18. Joe A. Cannon, Foy R. Devine, John G. Perazich, Lawrence H. Schwartz, Peter L. Truebner. Law and Tactics

in Sentencing. - Washington: Coiner Publications. LTD, 1970. - 202 p.

19. Fear of Judging: Sentencing Guidelines in the Federal Courts. - Chicago: The University of Chicago Press, 1998. - 276 p.

Московченко Д.О.,
магістр ОДУВС

Надійшла до редакції: 18.09.2015

УДК81'276.6:351.74

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕРМІНІВ “ПОЛІЦІЯ” ТА “ПОЛІЦЕЙСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ”

Смірнова О. М.

У статті подано результати семантичного аналізу термінів “поліція” та “поліцейська діяльність”. Проаналізовано генезу появи та розвитку основоположних понять “поліція” та “поліцейська діяльність”. На основі аналізу визначено, що етимологічні витоки категоріально-понятійного апарату термінів “поліція” та “поліцейська діяльність” пояснюють особливості їх уживання в сучасній українській мові. Обґрунтовано, що за своєю історичною психосемантикою терміни “поліція” та “поліцейська діяльність” пов’язані зі збереженням державного ладу, режимом правління, суспільною безпекою держави.

Ключові слова: семантичний аналіз, поліція, поліцейська діяльність, Національна поліція України.

В статье представлен семантический анализ терминов “полиция” и “полицейский деятельность”. Проанализированы генезис появления и развития основных понятий “полиция” и “полицейский деятельность”. На основе анализа определено, что этимологические истоки категориально-понятийного аппарата терминов “полиция” и “полицейская деятельность” объясняют их особенности употребления в современном украинском языке. Обосновано, что по своей исторической сути семантика терминов “полиция” и “полицейская деятельность” связана с сохранением государственного строя, режимом правления, общественной безопасности государства.

Ключевые слова: семантический анализ, полиция, полицейская деятельность, Национальная полиция в Украине.

The article presents the semantic analysis of the terms “police” and “policing”. It is analyzed the emergence and development genesis of the basic concepts of “police” and “policing”. It is determined on the based analysis that etymological origins of the categorical-conceptual apparatus of the terms “police” and “policing” explain their particular use in the modern Ukrainian language. It is proved that in its historical fact semantics of the terms “police” and “policing” is related to the public order preservation, governing regime, social security.

Keywords: semantic analysis, police, policing, National police of Ukraine.

Генеза інституту поліції об’єктивно зумовлена монополізацією державного права на застосування легітимного примусу та необхідністю реалізації класичної правоохоронної (поліцейської) функції. Хоча інституалізація поліції відбулася лише в XIX ст., людство

впродовж останніх п’яти століть уперто прагне осмислити цей правовий і соціальний феномен [1, 7].

Відомо, що в словах будь-якої розвиненої національної мови, відповідно до характеру народу-носія, закріплюється своєрідна їх смислова символіка, що пов’язано з дією об’єктивного закону збереження етимологічної (історичної) пам’яті слова, його психологічним сприйняттям - незалежно від того, чи відомий цей вихідний, споконвічний смисл чи ні.

Історія термінів “поліція” та “поліцейська діяльність” сягає в давнину, а отже, їх психосемантичний аналіз неможливий без урахування історичного досвіду.

Загальновідомо, що основою будь-якої наукової методології є категоріально-понятійний апарат. Упродовж останніх десятиліть науковцями здійснювалися окремі спроби етимологічно-правового аналізу понять “поліція” та “поліцейська діяльність” у контексті дослідження феномену поліцейської діяльності (К.С. Бельський [2; 3], А.В. Губанов [4-8], Ю.П. Соловей [9]), у контексті використання досвіду поліції ЄС в адміністративній діяльності правоохоронних органів (Д.П. Калаянов [10]); з точки зору організаційно-правових засад діяльності поліції (О.С. Проневіч [1]). Однак, оперуючи поняттям “поліція”, дослідники водночас уникали його семантичного аналізу. Отже, доцільним і актуальним є аналіз історичного розвитку етимології цього поняття, пов’язаного із державним правоохоронним органом, на який покладаються функції захисту законних інтересів, прав і свобод громадян, гарантування громадської безпеки й громадського порядку, боротьби зі злочинністю.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі дослідження історичних фактів і документів здійснити семантичний аналіз категоріально-понятійного апарату основоположних термінів “поліція” та “поліцейська діяльність”.

Ставлячи за мету здійснити семантичний аналіз термінів “поліція” та “поліцейська діяльність”, доцільно звернутися до ретроспективного огляду етапів формування та становлення перших правоохоронних органів, досвід яких має вплив на подальший розвиток сучасних поліцейських органів.

У кожного народу, який створив національну державність, неминуче виникає потреба в особливому апараті, покликаному відповідними заходами здійснювати боротьбу з правопорушеннями та злочинністю. Такі апарати здавна існували в багатьох країнах і були прообразом поліції в сьогоdnішньому її розумінні [11, 158].

Слід відмітити, що в якості служби забезпечення правопорядку поліція, фактично, зародилася ще в античності, отже, здійснюючи історико-правовий еккурс,

доцільно звернутися до досвіду полісного (міського) або державного устрою Стародавньої Греції. У той час застосовували слово *πολίτεια* (“politeia” - у перекладі “державні справи, форма правління, держава”), в основі якого лежить слово *πολις* (“polis” - спочатку це слово означало “місто”, а потім “державу”). Деякі дослідники визначають його як “місто”, “управління справами держави”, “управління” [12, 24].

Як відомо, Стародавня Греція складалася з багатьох відокремлених міст-держав, найбільш відомими з яких були демократичні Афіни та войовнича Спарта. Ці міста, як і належить державам, вели відокремлене життя, мали свої армії та органи управління. Зокрема, в Афінах існувала поліція чисельністю 300 осіб, яка була озброєна луками [13, 12], мала військовий порядок організації та управління й очолювалася одним керівником [14, 22].

У спартанській державі вища адміністративно-поліцейська влада належала колегії ефорів. Останні організовували таємне спостереження за рабами - ілотами, а також неповноправними громадянами та іноземцями [15, 154].

Оскільки на мові давніх греків місто-держава називалося “полісом”, то прийняту в ньому практику і способи досягнення цілей називали політикою, а здатність такої держави керувати своїми громадянами й тримати під контролем їх поведінку іменували поліцейською владою або “поліцейською діяльністю”. Відповідно, і людей, які здійснюють поліцейську владу (діяльність), називали поліцейськими або, коротше, поліцією. Тому етимологічно “поліція” може розглядатися як орган, який бере участь в адміністрації та управлінні міста.

Ще Карл Маркс підкреслював, що поліція є одним з найбільш рано визначених ознак держави. Наприклад, у Стародавніх Афінах публічна влада спочатку існувала тільки в якості поліції, яка є такою ж старою, як держава [16, 118].

Як зазначає професор Д.П. Калянов, з часом грецьке слово “politeia” трансформувалося у латинське поняття “politia”, що увійшло до офіційного та наукового лексикону Стародавнього Риму, який завоював стародавніх греків, а згодом і до Східної Римської імперії (Візантії) [10, 17]. У той час функції начальників поліції (нагляд за будівлями та будівництвом у містах, за базарами, іграми тощо) здійснювали чотири так звані “еділа”, згодом у I ст. до н.е. - “перфекти поліції”, які керували створеними імператором Октавіаном Августом спеціальними формуваннями вігілів. До функцій поліції також входила цілодобова охорона порядку, державного й особистого майна в межах Риму.

У цей час терміни “поліція” та “поліцейська діяльність” увійшли до офіційної мови законодавства та адміністрації для широкого визначення “res politicae” - сукупності світського управління. Згодом семантично терміни стали застосовувати для характеристики певного напрямку державної діяльності, який протягом тривалого часу панував в історії різних держав.

Найбільшого розвитку термін “поліція”, як і сам інститут поліцейської діяльності, отримав у Середні віки, особливо в умовах поліцейських держав епохи абсолютної монархії, яка не тільки зберегла, а й удосконалила поліцію, що стала оплотом держави. Так у XV ст. у Німеччині було поширено поняття “polizei”, яке вперше було вжито в єпископській інструкції для міста Вюрцбурга 1476 р., трохи пізніше в постанові для Нюрнберга 1492 р. з метою позначення “доброго суспільного порядку”.

Терміном “polizei” визначали не лише відповідну установу, але й стан “високоорганізованого суспільства”. Під терміном “gute polizei” спочатку розуміли безпеку, переслідування проявів розкоші та аморальної поведінки, нагляд за поштою та друком. Назву “polizei” носили міські службовці, охоронці і стрільці, які виконували поліцейську діяльність - законодавче та адміністративне регулювання громадянського життя з метою досягнення загального добра. Крім того, як стверджує В.О. Січкарь, цей термін передбачав розширення повноважень поліції зі збереження повноважень щодо розв’язання комунальних питань, піклування про внутрішню безпеку та благополуччя громадян [13, 12]. Д.П. Калянов запевняє, що термін “polizei” охоплює широке коло суспільних відносин. Учений зауважує, що воно вживалося для визначення законодавчого та адміністративного регулювання суспільного життя з метою забезпечення загального блага (загального добробуту), а також сукупності справ світського управління (res politicae), державних і суспільних заходів, спрямованих на забезпечення матеріальних і духовних інтересів народу. Поняттям “поліція” також позначали “високоорганізоване суспільство”, державний устрій (respublica), управління державними справами (regimen, administratio), “добру мораль, що охороняється державою” (urbanitas, morum elegantia), “добрий порядок” тощо [10, 18].

Згодом поняття “поліцейська діяльність” набуло більш обмеженого змісту й під ним стали розуміти урядову діяльність, спрямовану на забезпечення громадського порядку, репресію в галузі безпеки та регламентацію у сфері добробуту.

З XVI ст. у містах-державах Західної Європи термін “поліцейська діяльність” застосовувався для визначення законодавчої, судової та адміністративної діяльності, а “поліція” для визначення урядових установ, уповноважених на забезпечення публічного порядку. Наприклад, упродовж XVI - XVII ст. в ордонансах монархів Франції поняттям “поліція” охоплювалися охорона публічного порядку та регулювання економіки (цехового устрою, стандартів, мір і ваги тощо).

Протягом XV - XVIII ст. у більшості німецьких міст під “поліцією” почали розуміти внутрішнє державне управління, у межах якого здійснювалася поліцейська влада, що була юридичною сутністю необмеженої влади сеньйорів над підданими. У подібному сенсі поняття “поліція” вживалося в німецьких положеннях про імперську поліцію від 1530 р., 1548 р., 1551 р. та 1577 р., а також у численних положеннях про територіальні (земельні) поліції [10, 19].

У XVII ст. камералістами (представники камералістики - науки державного управління) Німеччині та Австрії для правового визначення “доброго порядку” вживався термін “влада поліції”, яка мала семантичне значення піклування про загальне благо [17; 18].

З 20-х років XVIII ст. термін “поліція” починають сприймати як систему адміністративних органів, призначених для боротьби з правопорушеннями. Саме цю назву з тієї пори отримали відповідні організації в Європі, а потім і в усьому світі [19, 13].

Подібну синонімію можна зустріти в працях середньовічних французьких юристів Ш. Лаузо (“Трактат про ленні володіння”), який визначає поліцейську діяльність як підтримання порядку в місті, та Ж. Бодена (“Шість книг про державу”), де під поліцейським регламентом визначено державне правління. Слід також згадати К.

Ле Брева та його трактат “Про верховну владу короля” (1632 р.), який до компетенції поліції відносив регулювання суспільного розподілу продовольства з метою унеможливлення зловживань і виникнення монополій у торгівлі, обмеження розкоші, захист моралі, усунення ігорних будинків за межі міст [19, 464].

На початку XVIII ст. дослідником Н. Деламаром у “Трактаті про поліцію” було здійснено спробу визначення понять “поліція” та “поліцейська діяльність” і наведено вичерпний перелік сфер суспільного життя, які, на думку автора, підлягали поліцейському втручання [20].

З середини XVIII ст. німецькі дослідники пропонували під терміном “поліція” розуміти загальне управління тим, що належить до облаштованості та зручності життя, до добробуту, чистоти, доброго порядку та зміцнення держави” [21, 128].

На території сучасної України слово “поліція” було відомим з початку XVIII ст., коли під час правління Російської імперії в 1718 р. поліція була створена Петром I і проіснувала аж до 1917 р. У той час поліція ділилася на загальну, до функцій якої входив контроль за порядком, оперативно-розшукова діяльність, розслідування кримінальних справ, і політичну поліцію, до якої входили інформативні та охоронні відділення, згодом - жандармерія та ін. Поряд із цим існували спеціальні служби поліції - палацова, портова, ярмаркова та ін.

Згодом у квітні 1782 р. було видано “Статут благочиння або поліцейський”, яким визначався склад і предмети відання міських поліцій. Відповідно до норм цього документа органом поліцейського управління в місті стала управа благочиння - колегіальний орган, до якого входили поліцмейстер, городничих, пристави цивільних і кримінальних справ, квартальні наглядачі [22].

До словників слово “поліція” увійшло в першій третині XVIII ст. Одним із найвідоміших словників, у якому згадується термін “поліція”, є словник Вейсманна 1731 р. У сучасних словниках слово “поліція” визначено як адміністративний орган охорони державної безпеки, а також як особи, які несуть службу в даному органі [23, 478]; як система особливих органів нагляду та примусу, яка представлена збройними загонами для охорони існуючого ладу і порядку в Росії до 1917 р. та деяких інших країнах (розшукова, земська, політична та ін. поліції) [24, 85].

Варто зазначити, що на сучасному етапі розвитку категоріально-понятійного апарату термінів “поліція” та “поліцейська діяльність” існує значне розмаїття підходів до з’ясування та визначення їх сутності. У науковому середовищі не спостерігається єдності в розумінні цього соціально-правового феномену. Існуюча еkleктика зумовлена специфікою конкретного етапу еволюції держави та форми політичного режиму. Як наслідок, дослідники могли ототожнювати поліцію виключно з “державним управлінням, завідуванням громадським порядком” або ж тлумачити її як “частину державної адміністрації, що опікується публічним порядком і безпекою”, “галузь державного управління, нагляд за публічною безпекою і порядком, попередження й припинення злочинів і видання деяких загальних постанов, що мають за мету народний добробут”, “сукупність усіх чинів у державі, уповноважених на забезпечення безпеки та добробуту громадян”, “особливі адміністративні органи, що мають озброєні загони, завданням яких є підтримання порядку, боротьба зі злочинами і правопорушеннями, захист існуючого суспільного та державного ладу”, “державну

організацію з охорони публічного порядку”, “систему особливих органів нагляду і примусу”, “систему державних служб і органів з охорони публічного порядку”, “систему особливих органів з охорони публічного порядку та боротьби зі злочинністю” [25] тощо.

Аналіз сучасних законодавчих актів зарубіжних країн свідчить, що усталене поняття “поліція” вживається для визначення органу, уповноваженого на охорону публічного порядку та забезпечення публічної безпеки [1, 21]. Варто зазначити, що на відміну від країн Західної Європи, у нормативно-правових актах яких відсутня традиція чіткого формального визначення поняття “поліція”, у законодавстві держав країн Східної та Центральної Європи поліцію визначено як:

- організацію - державну озброєну воєнізовану організацію (Латвія);
- корпус - озброєний охоронний корпус (Чехія, Словаччина);
- службу - спеціалізовану оперативно-розшукову та охоронну службу (Болгарія);
- формацію - обмундировану та озброєну формацію (Польща);
- озброєний правоохоронний орган державної влади (Молдова); виконавчий орган державної влади (Литва, Естонія), озброєний орган з поліцейськими функціями (Угорщина).

Варто звернути увагу на те, що нормами ст. 1 Закону України “Про Національну поліцію” від 2 липня 2015 р. Національну поліцію України визначено як державний правоохоронний орган (вид. авт.), діяльність якого спрямована на реалізацію державної політики у сфері: захисту прав, свобод і законних інтересів громадян України, іноземних громадян, осіб без громадянства; захисту об’єктів права власності; протидії злочинності; охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки [26].

Традиція визначення поліції як “органу” ствердилась і в деяких країнах Центральної Азії та Закавказзя, в яких у 90-х роках XX ст. під час перейменування міліції в поліцію останню було визначено як:

- державний правоохоронний орган у системі органів внутрішніх справ” (Туркменістан);
- єдиний централізований правоохоронний орган, що належить до виконавчої влади (Азербайджан);
- правоохоронний орган із функціями спеціальної служби в статусі державного підвідомчого відомства, що входить до складу управління Міністерства внутрішніх справ (прикордонна поліція Грузії);
- орган, що функціонує в системі уповноваженого органу державного управління внутрішніми справами (Вірменія).

У країнах з англосаксонською правоохоронною системою термін “поліція” широко вживається для позначення певних державних органів, поліцейська діяльність яких здійснюється за допомогою правового примусу. Однак, на відміну від української мови, англійський термін “enforcement” має позитивне звучання й означає не стільки примус, скільки застосування сили або влади з певною позитивною метою [26].

Підсумовуючи, слід зазначити, що терміни “поліція” та “поліцейська діяльність” пройшли тривалу лінгвістично-історичну, юридичну та семантичну апробацію. Будучи складним полісемантичним феноменом поняття “поліція” та “поліцейська діяльність”, сутність яких протягом останніх п’яти століть перманентно змінювалася

залежно від панівної правової доктрини та пріоритетів державного будівництва, фактично зберегли своє “загальноуправлінське значення” аж до XIX ст.

Етимологічні витоки категоріально-понятійного апарату термінів “поліція” та “поліцейська діяльність” пояснюють особливості вживання в сучасній українській мові. За законом етимологічної пам’яті мови слово “поліція” зберігає смислові зв’язки з вихідними тлумаченнями, що відбивається й на їх сучасному вживанні, дистрибутивних можливостях тощо. За своєю історичною семантикою терміни “поліція” та “поліцейська діяльність” пов’язані зі збереженням державного ладу, режимом правління, суспільною безпекою держави, а за англосаксонською традицією звучання - із позитивним сприйняттям застосування сили або влади з певною позитивною метою.

Література

1. Проневич О. С. Організаційно-правові засади діяльності поліції (міліції) Німеччини, Польщі та України: порівняльно-правовий аналіз: монографія / О.С. Проневич. - Х., 2011. - 509 с.
2. Бельский К.С. Полиция и правовое государство / К.С. Бельский // Полицейское право. - 2005. - № 1(1). - С. 96-100.
3. Бельский К.С. Полицейское право: Лекц. курс / К.С. Бельский / Под ред. канд. юрид. наук А.В. Куракина. - М.: Дело и сервис, 2004. - 816 с.
4. Губанов А.В. Основы организации и функционирования полиции зарубежных государств и использование их опыта для совершенствования деятельности органов внутренних дел России: дисс. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02 / А.В. Губанов. - М., 1997. - 355 с.
5. Губанов А.В. Полиция государств Западной Европы: основные черты организации и деятельности: [учеб. пособие] / А.В. Губанов - М.: ВНИИ МВД СССР, 1990. - 64 с.
6. Губанов А.В. Полиция Запада: основы деятельности по охране правопорядка: Монография / А.В. Губанов. - М.: ВНИИ МВД России, 1993. - 104 с.
7. Губанов А. В. Полиция Италии / А. В. Губанов. - М., 1977. - 115 с.
8. Губанов А. В. Полиция зарубежных стран: Организационно-правовые основы, стратегия и тактика деятельности / А. В. Губанов. - М., 1999. - 286 с.
9. Соловей Ю. П. Правовое регулирование деятельности милиции / Ю. П. Соловей. - Омск, 1993. - 504 с.
10. Калаянов Д. П. Поліція країн ЄС та використання її досвіду в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ України: теорія і практика: дисс. на здоб. наук. ступ. д.ю.н. спец. “12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / Д. П. Калаянов. - Одеса, 2010. - 468 с.
11. Негодченко О.В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: Монографія / О.В. Негодченко. - Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. - 448 с.
12. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. В.Т. Бусел]. - К.: Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. - 1440 с.
13. Січкач В.О. Використання досвіду поліції зарубіжних країн в діяльності міліції України по забезпеченню прав та свобод людини (організаційно-правовий аспект): дисс. на здоб. наук. ступ. к.ю.н. спец. “12.00.07 - адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право” / В.О. Січкач. - Донецьк, 2007. - 178 с.
14. Перевердй О. С. Правовий статус поліції континентальної правової сім’ї (загальнотеоретична характеристика на матеріалах Франції, Німеччини, Польщі): дисс. на здоб. наук. ступ. к.ю.н. спец. 12.00.01 “теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень” / О. С. Перевердй - Х.: ХНУВС, 2009. - 211 с.
15. Негодченко О. В. Організаційно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини: Монографія / О.В. Негодченко. - Д.: Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2003. - 448 с.
16. К. Маркс и Ф. Энгельс Сочинения. - 2-е изд. - М.: изд-во политической литературы, 1955-1974. - Т. 21. - 914 с.
17. Sommer L. Die Oesterreichischen Kameralisten (in dogmengeschichtlicher Darstellung) / L. Sommer. - T. II. - Wien, 1925.
18. Dittrich E. Die deutschen und oesterreichischen Kameralisten / E. Dittrich. - Darmstadt, 1974.
19. Goyard-Fabre S. Y-a-t-il une crise de souveraineté? // Revue internationale de Philosophie / S. Goyard-Fabre. - 1991. - № 4. - P. 463-464.
20. Delamare N. Traite de la Police / N. Delamare. - 2 ed. - P., 1722.
21. Preu P. Polizeibegriff und Staatsrechtslehre. Die Entwicklung des Polizeibegriffs durch die Rechts- und Staatswissenschaft des 18. Jahrhunderts / P. Preu. - Göttingen, 1983.
22. Устав Благочиния или Полицейский от 8 апреля 1782 г. // <http://bazazonov.ru/doc/?ID=2749744/>.
23. Ожегов С.И. Словарь русского языка: ок. 57 000 слов: словарь / [Под ред. докт. филолог. наук, проф. Н.Ю. Шведовой]. - 16-е изд., исправ. - М.: Рус. яз., 1984. - 797 с.
24. Словник української мови: академічний тлумачний словник в 11 т. - Т. 7. - К., 1976. - 960 с.
25. Полиция. [Электронный ресурс]: <http://dic.academic.ru/dic.nsf/lower/17195>.
26. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради. - 2015. - № 40-41. - Ст. 379.
27. Іжак О. Порівняльно-правовий аналіз поняття правоохоронних органів за вітчизняним та зарубіжним законодавством, їх характерні ознаки, види та місце в системі органів виконавчої влади / О. Іжак // <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Jul2009/29.htm>.

Смірнова О.М.,

кандидат психологічних наук,

доцент кафедри психології та педагогіки

ОДУВС

Надійшла до редакції: 16.08.2015

ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ “РЕЄСТРАЦІЯ”

Феделеш М. М.

У статті розглянуто обсяг сутності та змісту реєстрації як спеціальної адміністративної процедури. Окреслено систему наукових підходів в інших дослідженнях цього поняття та викладено приклади розуміння категорії “реєстрація” як юридичної діяльності та її різних видів, а також запропоновано підходи до моделювання дефініції досліджуваного поняття через окреслення цілей, які ставляться до певної реєстрації як виду юридичної діяльності.

Ключові слова: реєстрація, облік, державна реєстрація, реєстраційна діяльність.

В статье рассмотрены объем сути и содержания регистрации как специальной административной процедуры. Очерчена система научных подходов в других исследованиях этого понятия, изложены примеры понимания этой “регистрация” как юридической деятельности и ее разных видов, а также предложены подходы для моделирования дефиниции исследуемого понятия через определение целей, которые ставятся перед определенной регистрацией как видом юридической деятельности.

Ключевые слова: регистрация, учет, государственная регистрация, регистрационная деятельность.

The article examines the nature and the content of the registration as a special administrative procedure. The research results in description of scholastic approaches to this notion, example selection of interpretation of the term “registration” as legal activity and its categories, suggestion of approaches to defining of the notion under research by outlining targets of a particular registration type as legal activity.

Keywords: registration, record, state registration, registration activities.

Сучасний стан розвитку українського суспільства та розбудови в ньому демократичної правової держави вимагає вдосконалення управлінських процесів, що відбуваються в різних сферах життєдіяльності. Це стосується й нормативного забезпечення реєстраційної діяльності органів державної влади, результативність роботи яких безпосередньо залежить від чіткої та науково обґрунтованої регламентації реєстраційних процедур.

Як складову адміністративно-правових відносин реєстраційну діяльність органів державної влади України розглядали В.Б. Авер'янов, О.М. Бандурка, Ю.П. Битяк, І.М. Грущинський, І.Б. Коліушко, А.Т. Комзюк, О.В. Кузьменко, Н.М. Тищенко, що знайшло своє відображення в їхніх монографічних працях. Свої дисертаційні дослідження реєстраційній діяльності присвятили Н.В. Галіцина, М.П. Гурковський, Я.О. Пономарьова, Д.В. Мовчан, О.Г. Юшкевич та інші. Однак у сучасній вітчизняній юридичній літературі поняття “реєстрація” надалі залишається дискусійним.

Метою цієї статті є аналіз наукових підходів в інших дослідженнях цього поняття та спроба, на прикладах різного розуміння категорії “реєстрація” як юридичної

діяльності, запропонувати підходи до моделювання дефініції цього поняття через окреслення цілей, які ставляться до певної реєстрації як виду юридичної діяльності.

Моделювання дефініції такої юридичної категорії, як “реєстрація”, зазвичай здійснюється внаслідок органічного поєднання ще двох категорій: “діяльність” і “акт”.

Сам термін “реєстрація” походить від латинського слова “regesta” – список, що в пізньолатинський період трансформувалося у “registratio” – списувати, або заносити в список. Реєстрація означає запис фактів з метою обліку і надання цим фактам законності [1]. Укладачі словника “Словарь иностранных слов” подають два значення цього терміна:

- 1) внесення в список, до книги;
- 2) запис фактів або явищ з метою обліку, з метою надання фактам законності (легітимності) [2].

В.П. Нагребельний, один з упорядників шеститомника “Юридична енциклопедія” під редакцією Ю.С. Шемшученка, також подає два варіанти розуміння цього терміна:

- внесення до відповідних списків, реєстру або спеціальних книг чи журналів окремих відомостей щодо будь-яких осіб;
- письмовий запис чи фіксація іншим чином (наприклад, електронними засобами) певних фактів, подій та явищ з метою їх обліку і контролю, засвідчення дійсності та надання їм законного (легітимного) статусу [3].

З позиції нашого дослідження приведені дефініції не можна назвати повними, оскільки вони характеризують насамперед технічну сторону цієї діяльності, хоча, безумовно, містять деякі сутнісні характеристики цього поняття. В юридичній літературі та законодавстві України існують різні підходи до визначення поняття “реєстрація”. Розглянемо найбільш поширені з них.

Не зважаючи на величезний обсяг нормативно-правових актів, що регулюють реєстраційні правовідносини, нормативне визначення поняття “реєстрація” закріплене не у всіх, варто навіть підкреслити – лише в деяких, попри те, що інститут реєстрації застосовується практично в будь-якій сфері державного управління.

Наприклад, Закон України “Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні”, пояснюючи статтею 3 терміни, які вживаються в цьому законі, обумовив: “Реєстрація – внесення інформації до Єдиного державного демографічного реєстру та до паспортного документа про місце проживання або місце перебування особи із зазначенням адреси житла” [4].

А пункт 1.2 Порядку реєстрації місця проживання та місця перебування фізичних осіб в Україні та зразків необхідних для цього документів, затверджений Наказом Міністерства внутрішніх справ України 22 листопада 2012 р. № 1077 подає це саме поняття дещо у відмінній редакції: “Внесення інформації до Єдиного державного демографічного реєстру про місце проживання або місце перебування особи із зазначенням адреси, за якою з особою може вестися офіційне листування або вручення офіційної кореспонденції” [5].

Закон України “Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень” формулює інше поняття реєстрації, пов’язане з правовідносинами

© М.М. Феделеш, 2015

набуття чи припинення речових прав на нерухоме майно: “Державна реєстрація речових прав на нерухоме майно (далі - державна реєстрація прав) - офіційне визнання і підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно” [6].

Закон України “Про режим іноземного інвестування” формулює поняття реєстрації, пов’язаної з правовідносинами іноземного інвестування”: “Державна реєстрація іноземної інвестиції - фіксування факту внесення іноземної інвестиції шляхом присвоєння органом державної реєстрації Ради міністрів Автономної Республіки Крим, обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій інформаційному повідомленню реєстраційного номера з відповідним записом у журналі обліку державної реєстрації внесених іноземних інвестицій” [7].

Водночас низка інших нормативно-правових актів, які безпосередньо регулюють реєстраційні процедури в певних правовідносинах, не містять нормативного закріплення цього поняття. Це стосується як законів, так і підзаконних актів. Наприклад: Закон України “Про державну реєстрацію актів цивільного стану” [8], Закон України “Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців” [9], Порядок державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів, затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 7 вересня 1998 р. № 1388 [10] та багато інших.

Як бачимо, законодавець також у поняття “реєстрація” може вкладати різне розуміння:

- у першому випадку реєстрація - це внесення інформації;
- у другому - офіційне визнання і підтвердження державою юридичних фактів;
- у третьому - фіксування факту.

Серед науковців також немає єдиної думки щодо сутності цього юридичного інституту. Наприклад, А.І. Рябко ототожнює реєстрацію з унесенням до спеціальних списків, реєстрів, реєстрів, кадастрів різних фактів, що мають юридичне значення, матеріальних об’єктів, нерухомості, юридичних актів, підприємств проводиться головним чином з метою обліку [11]. На думку М.Ю. Тіхомирової, “реєстрація - це юридичний акт визнання та підтвердження правомочним суб’єктом фактів, подій або явищ, які підлягають обліку та реєстрації, які надають об’єкту реєстрації законності, роблять його юридично значимим” [12]. Як інститут публічної влади, що виконує обліково-контрольні функції та легалізування для забезпечення публічних інтересів і охорони законності на економічному полі, регульований нормами цивільного та адміністративного права, визначає державну реєстрацію Ю.А. Тіхоміров [13]. А.Н. Добров розглядає реєстрацію як самостійний інститут адміністративного права, представлений як матеріально-правовими, так і процесуально-правовими нормами [14]. В.В. Новіков під реєстрацією розуміє “фіксацію в передбачених нормативно-правовими актами облікових документах стислих даних про конкретні об’єкти та присвоєння кожному з них відповідного порядковою номеру” [15]. Через запис облікових даних про об’єкт реєстрації за встановленою формою, з подальшим записом у реєстраційних

формах (журналі, картотеці, електронній базі даних) певних відомостей про цей об’єкт, пояснює реєстрацію О.М. Загорецька [16]. Невдале, на нашу думку, визначення подає С.В. Борисова: “Реєстрація - це виконання уповноваженими особами, які реалізують установлені законом обов’язки, низки юридично значимих дій, що характеризуються єдиною організаційною основою та здійснюються у відповідності з правилами, установленими чинним законодавством” [17]. Очевидним є те, що воно не розкриває сутності інституту реєстрації.

Яскравою ілюстрацією різноманітності тлумачень досліджуваного поняття може слугувати цитування змісту окремих термінів, пояснення яких дається в енциклопедії “Популярна юридична енциклопедія”. Так, поняття “реєстрація актів громадянського стану” пояснюється, як “унесення органом реєстрації актів громадянського стану записів про факти...”; поняття “реєстрація громадянства України” відображає поняття, визначене Законом України “Про громадянство” - внесення запису про набуття особою громадянства України спеціально уповноваженим на те органом у відповідні облікові документи” [18]; “реєстрація документа” пояснюється як “фіксування факту створення або надходження документа шляхом проставлення умовного позначення...”; “реєстрація підприємства” пояснюється як “одна з процедур утворення підприємства, унаслідок якої останнє набуває права юридичної особи”; “реєстрація шлюбу” - “встановлений законодавством порядок документального оформлення сімейного союзу жінки та чоловіка” [19].

Як один з видів реєстрації по-різному розглядають і поняття “державна реєстрація”. Окремими вченими наводяться думки, згідно з якими під державною реєстрацією розуміється визначений законодавчими актами порядок внесення уповноваженими державними органами певних відомостей до державних реєстрів [20]. Згідно з позицією І.М. Лазарева “державна реєстрація - це акт офіційного визнання законності існування певних матеріальних об’єктів та юридичних фактів” [21]. З твердженням І.М. Лазарева, у частині ототожнення реєстрації з актом, не погоджується Я.О. Пономарьова, вважаючи, що “реєстрація - це дія, чи навіть сукупність дій уповноваженої державою посадової особи, тому що вона є результатом її (посадової особи) волевиявлення” [22].

А.В. Дмітрієв викладає думку, що “будь-яка державна реєстрація є публічним актом влади, який направлений на фіксування на певний період часу визначених, важливих з точки зору самої влади і суспільства, правовідносин” [23].

О.Г. Юшкевич розглядає державну реєстрацію як адміністративну послугу, тобто як діяльність публічної адміністрації зі створення необхідних умов для реалізації громадянами та іншими суб’єктами адміністративних відносин своїх прав у сфері здійснення виконавчої влади та місцевого самоврядування [24]. С.В. Лихачов обґрунтовує державну реєстрацію, як “передбачений законом порядок дій, що вчиняються органом державної реєстрації з метою фіксації юридичних фактів...” [25]. Ю.М. Козлов вважає, що під державною реєстрацією розуміється “...акт офіційного визнання законності відповідних дій і правових актів, здійснення якого в переважній більшості випадків покладається на органи юстиції та внутрішніх справ” [26].

Наведені наукові судження І.М. Лазарева, С.В. Лихачова, Ю.М. Козлова та інших про сутність реєстрації відображають лише одну сторону цього інституту - ви-

знання юридичного факту. Однак не відображають її сутності як внесення інформації про факти або події. При цьому варто говорити про інститут реєстрації як контрольно-правовий засіб, за допомогою якого підконтрольний суб'єкт, який виконав усі приписи норм права щодо виконання дії, повинен бути зареєстрований, а реєстраційний орган не вправі йому відмовити.

Тут варто навести приклад визначення державної реєстрації, окреслений російським дослідником реєстраційної діяльності Є.Г. Чуткіним, який вказує, що державна реєстрація - це насамперед юридична діяльність, що складається із сукупності таких юридично значущих актів компетентних органів і посадових осіб, які націлені на фіксацію юридично значимих фактів та їх облік, здійснення контролю, посвідчення зареєстрованих фактів, результатом якої має стати задоволення загально-соціальних групових та індивідуальних потреб і інтересів [27].

Хоча, на нашу думку, щодо наукових позицій, які визначають поняття "реєстрація" як діяльність, варто вести дискусію. Ми ж відстоюємо позицію, що безпосередньо реєстрацію не варто розглядати як діяльність, а як правовий процедурний акт, який здійснює уповноважений суб'єкт за допомогою визнання, фіксації, підтвердження, узаконення певних суб'єктів, об'єктів, дій чи внесення у відповідний реєстр інформації про них в інтересах зацікавлених осіб.

У дослідженнях з адміністративного права також можна зустріти підхід, згідно з яким реєстрація розглядається як адміністративно-правовий режим, що сприяє досягненню цілей і завдань в різних галузях державного управління. На думку Є.І. Спектор, "...реєстраційний режим являє собою сукупність правових та організаційних заходів, що встановлюють і закріплюють на законодавчому рівні порядок реєстраційного обліку відповідних об'єктів (суб'єктів), здійснюваний зазначеними в законодавстві уповноваженими органами виконавчої влади. Природа даного режиму полягає у визнанні державою правоздатності суб'єктів, установленні законності їх прав (як наявних, так і знову придбаних) на вчинення будь-яких дій на основі реалізації функцій державного нагляду, контролю, ведення обліку, класифікації, зберігання та видачі відповідної інформації. Юридичний акт державної реєстрації підтверджує появу нового суб'єкта права, засвідчує законність його існування. Реєстраційний режим має важливе значення в забезпеченні охорони громадського та державного порядку, а також у реалізації особистих і майнових прав і законних інтересів фізичних і юридичних осіб" [28]. Згідно із твердженнями О.В. Шмалій, реєстрація являє собою комплексний адміністративно-правовий режим, за якого виникають правовідносини між громадянським суспільством і державною владою, насамперед між її виконавчими структурами [29].

Через реєстраційні процедури намагається пояснити реєстраційну діяльність С.С. Савченко: "...це регламентований адміністративно-процесуальними нормами порядок діяльності органів публічної адміністрації, що здійснюються з метою: офіційного визнання законності правових актів; дій юридичних осіб; дій фізичних осіб; підтвердження з боку держави правового статусу суб'єктів; наділення суб'єктів правами або обов'язками; фіксації юридичних фактів; установлення певних правових відносин" [30].

Звичайно, що такий великий семантичний діапазон

пояснень досліджуваних юридичних категорій породжує необхідність визначення співвідношення таких понять, як: "фіксація", "облік", "реєстрація", "державна реєстрація".

В.В. Новіков робить висновок про те, "що облік та реєстрація є різними за змістом поняттями. Реєстрація завжди передують обліку, впливає на його форму. У свою чергу, облік є кінцевим результатом реєстраційної роботи - матеріальним носієм інформації. Звідси, вважаємо, що більш логічним було б говорити не про обліково-реєстраційну діяльність (роботу), як це визначено в законодавчих і підзаконних нормативно-правових актах, а навпаки - про реєстраційно-облікову діяльність (роботу)" [15].

В.В. Степаненко реєстрацію поділяє на дві окремі функції: державну реєстрацію та облік [31]. М.М. Долгополова реєстрацію і облік відносить до складових частин функції нагляду [32].

Контрольні та наглядові функції в реєстраціях вбачають також О.Г. Бондар [33] та О.В. Шмалій [29]. Облік і контроль як основну функцію реєстрації визначає О.М. Загорецька [16]. Обліково-контрольні та легалізаційні функції в інституті державної реєстрації вбачає С.І. Агафонов [34].

Ми ж вважаємо, що на відміну від реєстрацій метою обліків є накопичення, систематизація та аналіз певної юридично значимої інформації, без надання об'єктам, інформація про які обліковується, відповідних юридичних статусів.

Очевидно, що будь-яка реєстрація - це облік, але не будь-який облік - реєстрація. Отже, поняття "реєстрація" вужче, ніж поняття "облік". У свою чергу, так само співвідносяться поняття "облік" та "реєстрація" і "державна реєстрація", останнє з яких вужче стосовно попереднього [35]. Про необхідність розмежування понять "реєстрація" ("державна реєстрація") та "облік" ("спеціальний облік") говорять також Є.В. Тресцова та М.С. Огородников [36].

Поєднуючи всі наукові точки зору на сутність досліджуваного поняття, а також узагальнення його змісту, яке має різне нормативне визначення, можна твердити, що реєстрація спрямована на досягнення чотирьох цілей:

- 1) внесення інформації;
- 2) фіксації юридично значимих фактів або статусів та їх облік;
- 3) посвідчення зареєстрованих фактів або статусів;
- 4) контроль у тій області, в якій здійснюється реєстрація.

Саме в цих чотирьох цілях нами спостерігається поліфункціональність реєстрації як правового інституту.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі полягають у розширенні кола досліджень сутності реєстрації, зокрема: під час реалізації правових норм, що регулюють реєстраційну діяльність великого кола суб'єктів реєстраційної діяльності, також органів Міністерства юстиції України.

Література

1. Популярна юридична енциклопедія. Енциклопедія. / В.К. Гіжевський, В.В. Головченко, В.С. Ковальський [та ін.]; [спец. ред. А.В. Довбня] - К.: Юрінком Інтер, 2003. - 528 с.
2. Словарь иностранных слов. - 16-е изд., испр. - М.: Рус. яз., 1988. - 624 с.
3. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. - К.:

“Укр. енцикл.”, 1998. (неофіційна версія). - [Електронний ресурс]: <http://cyclop.com.ua/content/view/1290/58/1/12/#22140>.

4. Про свободу пересування та вільний вибір місця проживання в Україні. Закон України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1382-15>.

5. Про затвердження Порядку реєстрації місця проживання та місця перебування фізичних осіб в Україні та зразків необхідних для цього документів: Наказ МВС України від 22.11.2012 № 1077. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z2109-12>.

6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень. Закон України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1952-15>.

7. “Про режим іноземного інвестування” формулює поняття реєстрації, пов’язаної з правовідносинами іноземного інвестування. Закон України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/93/96-вр>.

8. Про державну реєстрацію актів цивільного стану. Закон України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>.

9. Про державну реєстрацію юридичних осіб та фізичних осіб - підприємців. Закон України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/755-15>.

10. Про затвердження Порядку державної реєстрації (перереєстрації), зняття з обліку автомобілів, автобусів, а також самохідних машин, сконструйованих на шасі автомобілів, мотоциклів усіх типів, марок і моделей, причепів, напівпричепів, мотоколясок, інших прирівняних до них транспортних засобів та мопедів. Постанова Кабінету Міністрів України від 7.09.1998 № 1388. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1388-98-п>.

11. Рябко А.И. Социальный контроль и его правовые формы (вопросы теории): монография / А.И. Рябко. - Ростов-на-Дону, 1999. - 352 с.

12. Тихомирова Л.В. Юридическая энциклопедия / Л.В. Тихомирова, М.Ю. Тихомиров. [Изд. 5-е, доп. и перераб.]. - М.: ЮЭ, 2006. - 972 с.

13. Тихомиров Ю.А. Государственная регистрация статусов юридических и физических лиц, их юридических действий и актов. // Право и экономика. - 2000. - № 1. - С. 3-8.

14. Добров А.Н. Институт регистрации в административном праве: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / А.Н. Добров. - Москва, 2005. - 173 с.

15. Новіков В.В. Внутрішній контроль як засіб забезпечення законності і дисципліни в органах внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / В.В. Новіков. - Харків, 2006. - 201 с.

16. Загорецька О.М. Загальний курс діловодства на підприємствах різних форм власності. Заочний курс. Частина № 5 / О.М. Загорецька, “Секретарь-референт”. - С. 7-20. - [Електронний ресурс]: http://undiasd.archives.gov.ua/doc/zmi/SR_07_2013.pdf.

17. Борисова С.В. Организационные и правовые основы создания субъектов предпринимательской деятельности в России: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / С.В. Борисова. - Москва, 2002. - 211 с.

18. Про громадянство: Закон України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2235-14>.

19. Популярна юридична енциклопедія / В.К. Гіжевський [та ін.]; голов. ред. І.С. Чиж. - К.: Юрінком Інтер, 2002. - 528 с.

20. Юридичний словник-довідник / За ред. Ю.С. Шемшученка. - К.:Феміда, 1996. - 696 с.

21. Лазарев И.М. Административные процедуры в сфере взаимоотношений граждан и их организаций с органами исполнительной власти в Российской Федерации: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.14 / И.М. Лазарев. - Москва, 2002. - 199 с.

22. Пономарьова Я.О. Адміністративні провадження з державної реєстрації речових прав на нерухоме майно: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Я.О. Пономарьова. - Харків, 2009. - 2008 с.

23. Дмитриев А.В. От “укрепления прав” до государственной регистрации прав на недвижимое имущество: опыт России / А.В. Дмитриев // Законодательство. - 2007. - № 7. - С. 72-77.

24. Юшкевич О.Г. Проведення в справах про державну реєстрацію фізичних осіб-підприємців: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / О.Г. Юшкевич. - Харків, 2007. - 22 с.

25. Лихачов С.В. Дозвільне провадження в адміністративному процесі: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / С.В. Лихачов. - Харків, 2001. - 177 с.

26. Козлов Ю.М. Административные правоотношения / Ю.М. Козлов. - М.: Юридическая литература, 1976. - 560 с.

27. Чуткин Е.Г. Функциональный анализ регистрационной деятельности / Е.Г. Чуткин // Юридическое образование и наука. - 2005. - № 2. - С. 17-22.

28. Спектор Е.И. Развитие административного законодательства о государственной регистрации // Журнал российского права. - № 7, июль 2002 г. - С. 86-98.

29. Шмалый О.В. Регистрация как форма государственного управления: автореф. дис. ... канд. юрид. наук.: 12.00.04 / О.В. Шмалый. - Ростов-на-Дону, 2004. - 22 с.

30. Савченко С.С. Реєстраційні процедури в діяльності органів внутрішніх справ: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / С.С. Савченко. - Київ, 2012. - 18 с.

31. Степаненко В.В. Поняття та правова природа державної реєстрації / В.В. Степаненко // Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності. - № 3 (46). - 2011. - С. 136-141.

32. Долгополова М.М. Суб’єкти здійснення контролю та нагляду у сфері забезпечення безпеки дорожнього руху на Україні / М.М. Долгополова // Вісник Запорізького юридичного університету. - 2010. - № 1. - С. 90-96.

33. Бондар О.Г. Майнові відносини при державній реєстрації та веденні державних реєстрів держсільгоспінспекцією / О.Г. Бондар // Європейські перспективи. - 2013. - № 5. - С. 129-136.

34. Агафонов С.И. Государственная регистрация как вид административной процедуры в сфере исполнительной власти / С.И. Агафонов // Право и жизнь. - 2006. - № 104(14). - [Електронний ресурс]: <http://www.law-n-life.ru/arch/n104.aspx>.

35. Гринько С.В. Правові аспекти реєстрації прав на землю: [монографія] / С.В. Гринько. - К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2004. - 172 с.

36. Тресцова Е.В. Проблемы теории и практики государственной регистрации прав на недвижимое имущество и сделок с ним: [монография] / Е.В. Тресцова, М.С. Огородников. - Иваново: Иванов. гос. ун-т, 2008. - 232 с.

Феделеш М.М.,
Міжнародний університет бізнесу та права
(м. Херсон)

Надійшла до редакції: 16.09.2015

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУТНОСТІ, КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ТЕОРІЇ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ

Шаповалова І. О.

Розглянуто сутність службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку. Здійснено класифікацію видів службово-бойової діяльності, форм і способів службово-бойового застосування сил охорони правопорядку. Доведено необхідність правового закріплення основних термінів теорії службово-бойової діяльності в нормативно-правових актах України, що регламентують засади застосування сил охорони правопорядку.

Ключові слова: сили охорони правопорядку, види службово-бойової діяльності, форми та способи службово-бойового застосування, нормативно-правові акти.

Рассмотрено сущность служебно-боевой деятельности сил охраны правопорядка. Осуществлена классификация видов служебно-боевой деятельности, форм и способов служебно-боевого применения сил охраны правопорядка. Доказана необходимость правового закрепления основных терминов теории служебно-боевой деятельности в нормативно-правовых актах Украины, регламентирующих основы применения сил охраны правопорядка.

Ключевые слова: силы охраны правопорядка, виды служебно-боевой деятельности, формы и способы служебно-боевого применения, нормативно-правовые акты.

The essence of service and combat activity of the security forces. The classification of types of combat activities, forms and methods of service and combat use of the security forces. The necessity of legal consolidation of the basic terms of the theory of combat activities in the legal acts of Ukraine regulating the basis for the use of the security forces.

Keywords: security forces, kinds of combat activities, forms and methods of service and combat use, regulations.

Умови сьогоденішньої ситуації в Україні вимагають приділення особливої уваги розвитку теорії службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку. Хід проведення антитерористичної операції на сході держави довів недосконалість сучасних видів, форм і способів службово-бойової діяльності. За таких умов вкрай необхідним є дослідження категорійних понять теорії службово-бойової діяльності.

Юридична наука не стоїть осторонь цього питання. За паспортом спеціальності 21.07.05 - службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку вже написано, захищено та впроваджено низьку дисертаційних досліджень у галузі юридичної науки. Крім того, дослідження ведуться в галузях військової, технічної та науки державного управління.

Аналіз нормативно-правових документів, які визначають службово-бойову діяльність сил охорони правопорядку, доводить недостатність нормативного закріплення

визначних категорійних понять, таких як види, форми та способи службово-бойової діяльності. Обумовлено це тим, що теорія службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку є молодю наукою, в якій ще не на достатньому рівні опрацьовано основоположні категорійні поняття. На сьогодні не здійснено дослідження сутності правоохоронної діяльності сил охорони правопорядку за різними варіантами розвитку ситуацій, не проведено пошук нових та ефективних форм і способів виконання службово-бойових завдань, не зібрано досвід діяльності сил охорони правопорядку в різних умовах оперативної обстановки та ін.

Таке становище дуже ускладнює розвиток теорії службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку й правильне розуміння чинних нормативно-правових документів, негативно впливає на виконання службово-бойових завдань. Таким чином, точне визначення основоположних категорійних понять, установлення взаємозв'язків і взаємозалежностей між ними є одним з актуальних завдань теорії службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку.

Дослідженню нормативно-правових засад службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку присвячували свої праці О.Ф. Долженков, А.В. Жбанчик, О.Г. Комісаров, О.В. Кривенко, С.О. Кузніченко, В.В. Мацюк, О.В. Плетньов, М.Б. Саакян, С.А. Яровий та ін. Вивчення видів, форм і способів службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку здійснювали Ю.В. Аллеров, Ю.П. Бабков, В.П. Варакута, О.В. Лавніченко, М.М. Литвин, М.О. Єрмошин, О.М. Шмаков та ін. При цьому опрацюванню організаційно-правових аспектів сутності, класифікації та застосування основних понять службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку не приділено достатньої уваги.

Метою статті є здійснення аналізу видів, форм і способів службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку та визначення організаційно-правових засад їхнього застосування.

Службово-бойова діяльність сил охорони правопорядку є видом правоохоронної діяльності, яка притаманна військовим формуванням і правоохоронним органам спеціального призначення сектору безпеки і оборони держави й реалізується шляхом виконання правоохоронних завдань переважно через службову діяльність правоохоронними методами, а при загостренні обстановки - також військовими (бойовими) методами.

За загальноприйнятим визначенням, службово-бойова діяльність - це сукупність охоронних, режимних, ізоляційно-обмежувальних, захисних заходів (дій), які проводяться в мирний час, за надзвичайних обставин та у воєнний час з метою охорони об'єктів, громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, законності та правопорядку, суверенітету й територіальної цілісності держави, її конституційного ладу. До службово-бойової діяльності можуть залучатися сили безпеки

держави (сили правоохоронних органів і військових формувань держави): підрозділи (частини, з'єднання) з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки, державних (військових) об'єктів, а також оперативного та спеціального призначення.

Об'єктом службово-бойової діяльності є люди (злочинці, незаконне збройне формування), які стали на шлях порушення громадського порядку, закону, що сприймаються як противник (ворог), який повинен бути зупинений, знешкоджений, полонений або знищений. Успішне вирішення поставленого службово-бойового завдання виступає метою й сенсом службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку.

До основних військових формувань і правоохоронних органів спеціального призначення сил охорони правопорядку насамперед відносяться підрозділи органів внутрішніх справ, органи та підрозділи Служби безпеки України, військові частини та з'єднання Національної гвардії України, підрозділи Державної прикордонної служби України та військова служба правопорядку Збройних Сил України. Також в умовах бойової обстановки до сил охорони правопорядку можливо віднести Управління державної охорони України, Державну пенітенціарну службу України, Державну службу з надзвичайних ситуацій. В умовах дії правових режимів надзвичайного та воєнного стану військові частини та з'єднання Збройних Сил України можуть також виконувати правоохоронні функції, а отже, входити до складу сил охорони правопорядку.

Основоположним поняттям службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку є вид службово-бойового застосування чи службово-бойової діяльності. Вид - зовнішній опис, подібний за побудовою та структурою об'єктів. Вид службово-бойової діяльності - це характер дій, відповідно до мети дій, що переслідується.

Наразі думки науковців з класифікації видів службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку різняться.

О.М. Шмаков під видами службово-бойової діяльності розуміє службу з охорони громадського порядку та забезпечення громадської безпеки під час проведення масових заходів, режимно-карантинну службу, режимно-комендантську службу, вартову службу, конвойну службу, бойові дії [1]. Охорона громадського порядку здійснюється через службову діяльність шляхом несення патрульно-постової служби у звичайних умовах, режимно-карантинної служби - в надзвичайних ситуаціях техногенного або природного характеру, режимно-комендантської служби - в умовах надзвичайного (воєнного) стану. Охорона державних і військових об'єктів, спеціальних і військових вантажів, підсудних і засуджених під час судового процесу та осіб з метою екстрадиції здійснюється шляхом несення вартової та конвойної служби. Забезпечення суверенітету й територіальної цілісності держави, її конституційного ладу, громадської безпеки, законності та правопорядку, захисту населення в надзвичайних ситуаціях у мирний час і в умовах воєнного часу здійснюється шляхом проведення спеціальних заходів (операцій) правоохоронними й військовими методами [2, 3].

М.О. Єрмошин до основних видів службово-бойової діяльності, що відрізняються за метою, завданнями, простором і часом, способами виконання завдань, відносить: охорону державних об'єктів, конвоювання, охорону та екстрадицію підсудних, охорону громадського порядку

та боротьбу зі злочинністю, а також оборону і наступ військ (сил) [3, 62].

На нашу думку, виходячи з аналізу останніх наукових досліджень у цій галузі, можливо до основних видів службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку віднести такі:

- охорона (підтримання) громадського порядку;
- охорона важливих (важливих державних) об'єктів;
- забезпечення громадської безпеки;
- підтримання режиму надзвичайного стану;
- територіальна оборона.

Для конкретизації поняття "форми службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку" необхідно розглянути основні думки фахівців у галузі службово-бойової діяльності.

Так О.В. Лавніченко, С.О. Годлевський, К.Ю. Гунбін [4, 24] під формами службово-бойових дій розуміють зовнішнє вираження змісту дій військ (сил), що відбиває органічну єдність їхньої організації, рівня і мети. Виходячи з практики застосування військових нарядів, підрозділів, частин, з'єднань та угруповань військ, зазначені автори виділяють такі форми службово-бойових дій, як:

- оперативні дії (оперативне застосування);
- спеціальна операція (оперативного і тактичного масштабу);
- службово-бойові дії;
- бій.

На думку М.М. Литвина, Ю.В. Аллерова, Ю.П. Бабова [5], форми службово-бойових дій визначаються відповідно до основних функцій військ:

- патрульно-постова служба;
- охорона громадського порядку під час проведення масових заходів;
- вартова і конвойна служба;
- режимно-комендантська служба;
- спеціальні операції;
- бойові дії.

Отже, ці думки різняться, але схожі в тому, що основні форми службово-бойової діяльності - це спеціальні операції та бойові дії.

Спеціальна операція - сукупність узгоджених і взаємопов'язаних за метою, місцем і часом розвідувально-пошукових, ізоляційно-обмежувальних, режимних, охоронних та інших заходів і бойових дій підрозділів (частин, з'єднань), які проводяться в заданому районі за єдиним замислом і планом для виконання бойового (оперативного) завдання щодо пошуку, локалізації та знешкодження злочинців, терористів, диверсантів, незаконних збройних формувань тощо.

Наразі в наукових дослідженнях О.Ф. Долженкова [6], Ю.Б. Оболенського [7], М.Б. Саакяна [8] та ін. спеціальні операції поділяються на дві групи: операції, що проводяться в повсякденній обстановці (оперативно-профілактичні операції та ін.); операції, що проводяться за надзвичайних ситуацій (стабілізаційні операції та ін.).

Бойові дії - дії військ (сил) з метою знищення живої сили, бойової техніки й військових споруд противника, оволодіння територією, яку він займав, надання протидії наступу противника, відбиття його ударів і утримання займаної своїми військами території.

Досвід проведення антитерористичної операції в Донецькій і Луганській областях підтверджує актуальність дослідження спеціальних операцій другого типу, що, по суті, поєднуються з бойовими діями. Таким чином, визначення та закріплення в нормативно-правових актах форм

службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку наразі є вкрай необхідним заходом.

Логічним продовженням форм службово-бойової діяльності є способи службово-бойових дій. За визначенням академічного тлумачного словника української мови, спосіб - це певна дія, прийом або система прийомів, яка дає можливість зробити, здійснити що-небудь, досягти чогось; те, що служить знаряддям, засобом і т. ін. у якій-небудь справі, дії [9].

Спосіб службово-бойових дій - це порядок і тактичні прийоми застосування сил і засобів для вирішення завдань [10, 54]. Залежно від оперативної обстановки й поставленого завдання сили охорони правопорядку можуть застосовувати такі основні способи службово-бойових дій:

- ізоляційно-обмежувальні;
- пошуково-ударні дії;
- рейдово-штурмові дії;
- охоронні дії.

Коротко розкриємо зміст основних з них.

До ізоляційно-обмежувальних дій необхідно віднести блокування, заслін та оточення. Блокування - це дії підрозділів сил охорони правопорядку з ізоляції ділянки місцевості (району, населеного пункту або їх частини) передбачуваного знаходження противника (злочинців) з метою заборони виходу з неї, забезпечення їх пошуку та знешкодження. Для цього зі складу сил і засобів сил охорони правопорядку призначається група блокування. Вона складається з нарядів, що перекривають найбільш імовірні напрямки руху противника (злочинців) з району операції. Заслін - наряд чисельністю до взводу, призначений для перекриття ймовірних напрямків руху противника (злочинців), блокування району проведення спеціальної операції. Від заслону можуть виділятися спостережні пости, секретри, дозори. Склад, озброєння, екіпірування, порядок і час несення служби заслону визначає командир з урахуванням обстановки й характеру виконуваних завдань. Оточення - це ізоляція місця знаходження противника (злочинців) з метою його знешкодження, яке проводиться за наявності достовірних даних про місцезнаходження противника (злочинців).

Пошуково-ударні дії - це дії підрозділів сил охорони правопорядку, спрямовані на виявлення й знешкодження противника (злочинців) у місцях імовірного перебування. Пошук у неблокованому районі проводиться в тих випадках, коли район спеціальної операції великий, а сил для його блокування недостатньо, а також коли по периметру цього району є важкопрохідні ділянки місцевості, які являють собою природні перешкоди для противника (злочинців). До пошуково-ударних дій також доречно віднести переслідування - це невідступний рух підрозділів і нарядів сил охорони правопорядку із затримання або знешкодження противника (злочинців), що намагається втекти або сховатися. Переслідування ведеться в разі виявлення противника (злочинців) або його слідів.

Рейдово-штурмові дії, які полягають у стрімкому просуванні місцевістю, що контролюється противником (злочинцями), і завданні спецпідрозділами сил охорони правопорядку вогневих ударів з метою їх знешкодження або заподіяння максимальних втрат і відновлення (встановлення) контролю над визначеним районом. До рейдово-штурмових дій можливо віднести наскок, що полягає в раптовій атаці (нападі) спецпідрозділами сил охорони правопорядку на завчасно виявленого противника (злочинців) з метою його знешкодження, захо-

плення полонених, документів, озброєння та техніки, матеріально-технічних засобів, а також для звільнення своїх полонених (заручників).

Охоронні дії - це спосіб і засіб забезпечення безпеки та підтримки необхідного режиму функціонування. Охорона здійснюється шляхом організації фізичного захисту, технічного захисту, спостереження, моніторингу електронних засобів охорони та надзвичайного реагування на сигнали тривоги й небезпеки. У бойових умовах бойова охорона проваджується з метою недопущення проникнення розвідки противника до бойових і передбойових порядків, запобігання раптового нападу на головні підрозділи сил охорони правопорядку, забезпечення їм часу й сприятливих умов для вступу в бій.

Отже, розглянуті положення щодо визначення та обґрунтування видів службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, способів і форм їхнього службово-бойового застосування необхідно нормативно закріпити в правових актах, що визначають засади застосування сил охорони правопорядку, а саме:

- доктринальних нормативно-правових актах;
- концепціях розвитку сил охорони правопорядку;
- законах України, що визначають статус, функції, завдання тощо сил охорони правопорядку;
- статутах (бойових статутах) застосування сил охорони правопорядку;
- відомчих і міжвідомчих директивах, наказах тощо.

Як висновок можна зазначити таке:

1. До основних військових формувань і правоохоронних органів спеціального призначення сил охорони правопорядку насамперед відносяться підрозділи органів внутрішніх справ, органи та підрозділи Служби безпеки України, військові частини та з'єднання Національної гвардії України, підрозділи Державної прикордонної служби України та військова служба правопорядку Збройних Сил України, а також Управління державної охорони, Державна пенітенціарна служба України, Державна служба з надзвичайних ситуацій. В умовах дії правових режимів надзвичайного та воєнного стану - також Збройні Сили України.

2. Основоположним поняттям службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку є вид службово-бойової діяльності - це характер дій, відповідно до мети дій, що переслідується. Форма службово-бойових дій - зовнішнє вираження змісту дій сил, що відбиває органічну єдність їхньої організації, рівня і мети. Спосіб службово-бойових дій - це порядок і тактичні прийоми застосування сил і засобів для вирішення завдань. Розглянуті визначальні положення теорії службово-бойової діяльності необхідно нормативно закріпити в нормативно-правових актах, що визначають засади застосування сил охорони правопорядку.

3. Подальші наукові розвідки будуть спрямовані на вдосконалення нормативно-правового забезпечення службово-бойової діяльності сил охорони правопорядку, а саме на розроблення засад застосування сил охорони правопорядку.

Література

1. Шмаков О.М. Види, форми і способи діяльності і дій внутрішніх військ / О.М. Шмаков, О.В. Лавніченко // Честь і закон. - Х.: Акад. ВВ МВС України, 2006. - № 4. - С. 10-19.
2. Шмаков О.М. Напрямки подальшого розвитку теорії службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС

України / О.М. Шмаков // Честь і закон. - Х.: Військ. ін-т ВВ МВС України, 2005. - № 2. - С. 3-9.

3. Єрмошин М.О. Розвиток понять вид, форма, спосіб і варіант у службово-бойовій діяльності внутрішніх військ / М.О. Єрмошин // Наукове забезпечення службово-бойової діяльності внутрішніх військ МВС України: зб. тез допов. наук.-практ. конф., 30 березня 2011 р. - Х.: Акад. ВВ МВС України, 2011. - С. 62-63.

4. Лавніченко О.В. Уточнення підходів до формування понять теорії службово-бойової діяльності внутрішніх військ / О.В. Лавніченко, С.О. Годлевський, К.Ю. Гунбін // Честь і закон. - Х.: Академія ВВ МВС України, 2013. - № 1 (44). - С. 22-27.

5. Литвин М.М. Концептуальна модель взаємодії внутрішніх військ МВС України з органами Державної прикордонної служби при спільному виконанні службово-бойових завдань / М.М. Литвин, Ю.В. Аллеров, Ю.П. Бабков // Честь і закон. - Х.: Військ. ін-т ВВ МВС України, 2004. - № 1. - С. 7-14.

6. Долженков О. Ф. Посилення "бойової діяльності" органів внутрішніх справ як запорука успішної боротьби з організованою злочинністю (до постановки проблеми) / О.Ф. Долженков, М.Б. Саакян // Теорія оперативно-службової діяльності правоохоронних органів України: Наукове видання / За заг. ред. проф. В.Л. Регульського. - Львів: Львівський інститут внутрішніх справ, 2000. - С. 84-88.

7. Оболенський Ю.Б. Про деякі питання щодо організаційних основ та порядку управління спеціальними операціями / Ю.Б. Оболенський // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ. - 2006. - № 2. - С. 200-204.

8. Саакян М.Б. Теоретичні та організаційні засади операцій ОВС / М.Б. Саакян // Вісник Львівського інституту внутрішніх справ. - 2002. - № 2 (1). - С. 85-96.

9. Тлумачний академічний словник української мови / "спосіб". - [Електронний ресурс]: <http://sum.in.ua/s/sposib>.

10. Лавніченко О.В. Аналіз способів дій військових угруповань під час знешкодження незаконних збройних формувань / О.В. Лавніченко, В.П. Варакута, І.С. Луговський, О.В. Кривенко // Честь і закон. - Х.: Академія ВВ МВС України, 2013. - № 1 (44). - С. 49-58.

Шаповалова І.О.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри державно-правових дисциплін

ОДУВС

Надійшла до редакції: 25.08.2015

РЕФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЧАСТИНІ ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ

Дрішлюк В. І.

Наукова стаття присвячена дослідженню актуальних питань реформування господарського процесуального законодавства у світлі оновлення всіх галузей національного законодавства у зв'язку зі змінами в судовій системі та запровадженнями нових засад і підходів у вирішенні судових справ. На підставі аналізу норм Господарського процесуального кодексу України, проекту господарського процесуального законодавства сформульовані окремі висновки щодо шляхів реформування процесуального законодавства, що регулює розгляд та вирішення господарських спорів, зокрема щодо інституту досудового врегулювання господарських спорів.

Ключові слова: господарське процесуальне законодавство, проект господарського процесуального кодексу, господарський процес, реформування, досудове врегулювання господарських спорів.

Научная статья посвящена исследованию актуальных вопросов реформирования хозяйственного процессуального законодательства в свете обновления всех отраслей национального законодательства в связи с изменениями в судебной системе и внедрением новых принципов и подходов в разрешении судебных дел. На основе анализа норм Хозяйственного процессуального кодекса Украины, проекта хозяйственного процессуального законодательства, которое регулирует рассмотрение и разрешение хозяйственных споров, в частности в отношении института досудебного урегулирования хозяйственных споров.

Ключевые слова: хозяйственное процессуальное законодательство, проект хозяйственного процессуального кодекса, хозяйственный процесс, реформирование, досудебное урегулирование хозяйственных споров.

The scientific article deals with the study of topical issues of reforming the economic procedural legislation in the light of renovation of all branches of national law in connection with changes in the judicial system and the introduction of new principles and approaches to the solving of cases. On the basis of analysis of the norms of the Economic Procedural Code of Ukraine, the draft economic procedural legislation, which regulates the consideration and resolution of economic disputes, particularly with regard to institute pre-trial settlement of economic disputes.

Keywords: economic procedural legislation, the draft Economic Procedural Code, the economic process of reform, pre-trial settlement of economic disputes.

Період активних реформ, що охопив практично всі сфери суспільного та правового життя України характеризується запровадженням нових підходів у вирішенні завдань, що стоять перед державою. Поетапне реформування системи правоохоронних органів, що розпочалося у 2015 році із запровадження національної поліції, продов-

жується оновленням системи прокурорського реагування та, безумовно, стосується й системи судових органів. Реформування судової системи різними темпами відбувається з 2000 року. Їх результатами стало прийняття нового Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України, Кримінального процесуального кодексу України, Закону України "Про судоустрій та статус суддів". Черговим кроком на шляху демократизації та вдосконалення судових процедур стало прийняття Закону України "Про забезпечення права на справедливий суд". На черзі прийняття нового Господарського процесуального кодексу України, який повинен усунути застарілі норми, які, по суті, є спадком радянської системи господарювання та судочинства, і запровадити нові підходи у вирішенні господарських спорів, які будуть відповідати не тільки засадам судочинства, що закріплені в Конституції України [1] та Законі України "Про судоустрій та статус суддів" [2], але й враховувати сучасні економічні реалії України.

Метою статті є аналіз окремих норм чинного Господарського процесуального кодексу України та перспективного господарського процесуального законодавства для відшукування шляхів запровадження нових підходів у вирішенні господарських спорів і з'ясування питання про доцільність існування інституту досудового врегулювання господарських спорів у господарському процесуальному законодавстві.

Окремі аспекти реформування чинного господарського процесуального законодавства України були предметом розгляду таких учених-процесуалістів у галузі господарських правовідносин, як Н.А. Абрамов, Л.М. Ніколенко, Т.В. Степанова, С.П. Підцерковний, О.І. Харитонova. З точки зору запровадження єдиних засад здійснення судочинства в судових справах являють інтерес також і здобутки вчених-процесуалістів у галузі цивільного процесуального права, таких як С.В. Васильєв, Ю.С. Червоний, М.Й. Штефан та інші.

За період законотворчої діяльності Верховної Ради України було подано декілька проектів Господарського процесуального кодексу України, зокрема законопроект № 0904 від 2.04.2004 року та проект № 2178 від 06.03.2008 року. Окрім зазначених проектів було запропоновано численні зміни до чинного господарського процесуального законодавства, які були частково реалізовані.

Не претендуючи на всеохоплюючий аналіз чинного господарського процесуального законодавства і виявлення всіх його недосконалостей, зосередимо нашу увагу на найбільш нагальних, з нашої точки зору, потребах змін до законодавства.

Одним з інститутів, що потребує оновлення або навіть ліквідації, є інститут досудового врегулювання господарських спорів.

За часів СРСР та 90-х років ХХ ст. в Україні досудове врегулювання господарських спорів було обов'язковим для всіх категорій господарських спорів, крім окремих категорій спорів. Тобто діяла загальна обов'язковість відповідного порядку. На початку ХХ ст. ситуація змі-

нилася - навпаки, обов'язковість досудового порядку врегулювання господарських спорів стала винятком [3].

Відповідно до ст. 5 ГПК України сторони застосовують заходи досудового врегулювання господарського спору за домовленістю між собою. Порядок досудового врегулювання спорів визначається цим Кодексом, якщо інший порядок не встановлено діючим на території України законодавством, яке регулює конкретний вид господарських відносин. Порядок досудового врегулювання господарських спорів не поширюється на спори про визнання договорів недійсними, спори про визнання недійсними актів державних та інших органів, підприємств та організацій, які не відповідають законодавству і порушують права та охоронювані законом інтереси підприємств та організацій (далі - акти), спори про стягнення заборгованості за опротестованими векселями, спори про стягнення штрафів Національним банком України з банків та інших фінансово-кредитних установ, а також на спори про звернення стягнення на заставлене майно [4].

Законом встановлено процедуру досудового врегулювання господарських спорів шляхом звернення заінтересованої особи до суб'єкта господарювання, який порушив право такої особи, із письмовою претензією та процедуру розгляду такої претензії, а також надання відповіді на неї. Така процедура повинна була передувати зверненню суб'єкта господарювання до суду в позовному порядку. Однак така ситуація існувала до прийняття рішення Конституційним судом України із приводу відповідності положень господарського процесуального законодавства щодо досудового врегулювання спорів нормам Конституції України.

У своєму рішенні № 15-рп/2002 Конституційний Суд України у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю "Торговий Дім "Кампус Коттон клуб" [5] щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів) зазначив, що Конституційний Суд України виходить з того, що положення частини другої статті 124 Конституції України треба розглядати в системному зв'язку з іншими положеннями Основного Закону України, які передбачають захист судом прав і свобод людини й громадянина, а також прав юридичної особи, встановлюють юридичні гарантії їх реалізації, надаючи можливість кожному захищати права і свободи будь-якими незабороненими законом засобами (частина п'ята статті 55 Конституції України). Тобто кожна особа має право вільно обирати незаборонений законом засіб захисту прав і свобод, зокрема судовий захист.

Для забезпечення судового захисту в статті 124 Конституції України встановлено принципи здійснення правосуддя виключно судами, неприпустимості делегування функцій судів та їх привласнення іншими органами чи посадовими особами та визначено юрисдикцію судів. Зазначені принципи забезпечують здійснення конституційного права на судовий захист, яке не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану (стаття 64 Конституції України).

Зі змісту частини другої статті 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції на всі правовідносини, що виникають у державі, випливає, що кожен із суб'єктів правовідносин у разі виникнення спору може звернутися до суду за його вирішенням. Суб'єктами таких правовідносин можуть бути громадяни, іноземці, особи без громадянства, юридичні особи та інші суб'єкти цих

правовідносин. Зазначена норма, як і інші положення Конституції України, не містить застереження щодо допустимості судового захисту тільки після досудового врегулювання спору та неприпустимості здійснення правосуддя без його застосування.

Право на судовий захист передбачено й іншими статтями Конституції України. Так, відповідно до статті 8 Конституції України звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини й громадянина безпосередньо на підставі Конституції України, норми якої мають пряму дію та найвищу юридичну силу, гарантується. Частина четверта статті 13 Конституції України встановлює обов'язок держави забезпечити захист прав усіх суб'єктів права власності й господарювання, також у судовому порядку. До таких суб'єктів належать, зокрема, юридичні особи та інші суб'єкти господарських відносин. Тобто можливість судового захисту не може бути поставлена законом, іншими нормативно-правовими актами в залежність від використання суб'єктом правовідносин інших засобів правового захисту, у тому числі досудового врегулювання спору.

Обов'язкове досудове врегулювання спорів, яке виключає можливість прийняття позовної заяви до розгляду та здійснення за нею правосуддя, порушує право особи на судовий захист. Можливість використання суб'єктами правовідносин досудового врегулювання спорів може бути додатковим засобом правового захисту, який держава надає учасникам певних правовідносин, що не суперечить принципу здійснення правосуддя виключно судом. Виходячи з необхідності підвищення рівня правового захисту, держава може стимулювати вирішення правових спорів у межах досудових процедур, однак їх використання є правом, а не обов'язком особи, яка потребує такого захисту. Право на судовий захист не позбавляє суб'єктів правовідносин можливості досудового врегулювання спорів. Це може бути передбачено цивільно-правовим договором, коли суб'єкти правовідносин добровільно обирають засіб захисту їхніх прав. Досудове врегулювання спору може мати місце також за волевиявленням кожного з учасників правовідносин і за відсутності в договорі застереження щодо такого врегулювання спору.

Отже, обрання певного засобу правового захисту, зокрема й досудового врегулювання спору, є правом, а не обов'язком особи, яка добровільно, виходячи з власних інтересів, його використовує. Встановлення законом обов'язкового досудового врегулювання спору обмежує можливість реалізації права на судовий захист.

З урахуванням викладеного, положення частини другої статті 124 Конституції України щодо поширення юрисдикції судів на всі правовідносини, що виникають у державі, в аспекті конституційного звернення необхідно розуміти так, що право особи (громадянина України, іноземця, особи без громадянства, юридичної особи) на звернення до суду за вирішенням спору не може бути обмежене законом, іншими нормативно-правовими актами. Встановлення законом або договором досудового врегулювання спору за волевиявленням суб'єктів правовідносин не є обмеженням юрисдикції судів і права на судовий захист.

І хоча норми про досудове врегулювання господарських спорів залишаються в чинному законодавстві, доцільність їх існування ставиться під сумнів не тільки рішенням Конституційного Суду України, але й економічним порядком, що склався в Україні. Не секрет, що

процедура досудового врегулювання господарських спорів була відображенням радянської системи господарювання, яка обумовлювалася планами та державними замовленнями, а також радянською правовою системою та ідеологією, яка заперечувала наявність антагоністичних інтересів серед суб'єктів народного господарства. Можна навіть сказати, що інститут досудового врегулювання господарських спорів був спробою держави приховати поточні проблеми задоволення інтересів суб'єктів господарювання, що здійснювали свою діяльність в економіці Радянського Союзу, оскільки спори все одно виникали, а звернення до суду не надто в'язалося з радянськими підходами в господарюванні.

Після набуття Україною незалежності держава лише розпочала реформування економічних відносин із запровадженням принципів діяльності ринкової економіки та свободи підприємництва. Однак у зв'язку з наявністю радянського спадку як у правовому житті, так і економічному, інститут досудового врегулювання спорів у більш-менш актуальному вигляді проіснував ще близько 10 років. Однак на сьогодні вже зрозуміло, що інститут досудового врегулювання спорів не відповідає сучасним реаліям господарського життя України. В умовах, коли кожен суб'єкт господарювання обізнаний у своєму праві на пряме звернення до судових органів за захистом своїх порушених прав, свобод та інтересів, претензійний порядок виглядає як зайвий, як певна незручність, що тягне витрати часу та засобів у процесі захисту прав суб'єкта господарювання.

Звичайно, не можна не враховувати той фактор, що в певних випадках суб'єкт господарювання, який винен в порушенні прав особи, що звертається з претензією, задовольнить обґрунтовану претензію, і таким чином будуть зекономлені кошти, які підлягали б сплаті в якості судового збору, можливі витрати на юридичну допомогу і т.д. З іншого боку, відсоток таких випадків на загальну кількість усіх спорів представляється занадто малим. В умовах значної конкуренції, жорстких економічних реалій, наявності великої кількості суб'єктів, що надають юридичні послуги, винний суб'єкт в останню чергу погодиться розлучатись із коштами.

Звернення до контрагента з вимогою відшкодування шкоди, відновлення права і т.д. можливо здійснити й шляхом направлення офіційного листа, а добровільне задоволення обґрунтованих вимог є справою порядності керівника відповідного суб'єкта господарювання, оскільки навіть запровадження штрафів за необґрунтовану відмову в задоволенні вимог не сприятиме підтриманню правопорядку у сфері господарювання. У будь-якому разі винний недобросовісний контрагент знайде "обґрунтовані" доводи для відмови в задоволенні претензії (листа), а навіть у разі накладення штрафу оскаржуватиме таке рішення у вищих судових інстанціях.

Слід зазначити, що й автори проектів Господарського процесуального кодексу України також відмовилися від інституту досудового врегулювання спорів, а згадка про досудове врегулювання є лише в контексті проведення попереднього судового засідання з метою з'ясування можливості задоволення вимог позивача без розгляду їх у судовому засіданні.

Проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки.

Інститут досудового врегулювання спорів, який на сьогодні існує в чинному господарському процесуальному законодавстві, потребує свого оновлення або лік-

відації. Зміна умов економічного та правового життя в Україні виявила нездатність цього інституту вирішувати проблеми задоволення вимог суб'єктів господарювання в позасудовому порядку та ще раз підкреслила його застарілу радянську сутність. Законодавець у проектах Господарського процесуального кодексу вже не згадує такий інститут, що представляється правильним та актуальним рішенням на сучасному етапі розвитку законодавства України. Проте питання прийняття нового Господарського процесуального кодексу залишається відкритим, у зв'язку з чим актуалізується питання про внесення змін до чинного Господарського процесуального кодексу України в частині досудового врегулювання господарських спорів.

Усі інші проблеми, пов'язані з дослідженням перспектив реформування господарського процесуального законодавства України, зокрема інституту досудового врегулювання господарських спорів, виходить за межі цієї статті і становлять перспективні напрямки подальших наукових розвідок.

Література

1. Конституція України [Текст]: Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30 - С. 141.
2. Про судоустрій та статус суддів: Закон України від 07 липня 2010 року // Відомості Верховної Ради України 2010. - № 44-45. - С. 529.
3. Господарське процесуальне право: Підручник / О.П. Подцерковний, О.О. Квасницька, Т.В. Степанова та ін; за ред. О.П. Подцерковного, М.Ю. Картузова. - Харків: Одісей, 2011. - 400 с.
4. Господарський процесуальний кодекс України [Текст]: Закон України від 06.11.1991 р. № 1798-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 6. - С. 56.
5. Рішення Конституційного Суду України № 15-рп/2002 від 9 липня 2002 р. у справі за конституційним зверненням Товариства з обмеженою відповідальністю "Торговий Дім "Кампус Коттон клуб" [4] щодо офіційного тлумачення положення частини другої статті 124 Конституції України (справа про досудове врегулювання спорів). - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v015p710-02>.

*Дрішлюк В.І.,
кандидат юридичних наук,
професор кафедри господарсько-правових
дисциплін юридичного факультету
ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.08.2015*

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ДЕТЕКТИВНИХ ПОСЛУГ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ

Даниленко С. К.

У статті аналізуються питання становлення детективної діяльності та надання детективних послуг, також розглядається досвід здійснення приватної детективної діяльності в розвинутих країнах світу та обґрунтовується необхідність її легітимного визнання в Україні.

Ключові слова: детектив, детективні послуги, детективна діяльність.

В статье анализируются вопросы становления детективной деятельности и предоставления детективных услуг, а также рассматривается опыт осуществления частной детективной деятельности в развитых странах мира и обосновывается необходимость ее легитимного признания в Украине.

Ключевые слова: детектив, детективные услуги, детективная деятельность.

This article is analyzing the questions of the detective work and the provision of detective services. Also reviewed experience of private detective work in the developed countries and the necessity of its legitimate recognition in Ukraine.

Keywords: detective, detective services, detective activities.

Здійснення детективної діяльності та надання детективних послуг суб'єктами господарювання не отримали в Україні законодавчого закріплення, але стали предметом уваги науковців і фахівців у галузі надання правоохоронних послуг, хоча все ще рівень наукових досліджень сфери правового регулювання здійснення детективних та охоронних послуг залишається недостатньо вивченим. Проте останнім часом з'являються публікації, присвячені історії появи детективних агентств, сутності детективних послуг, їх правовому забезпеченню в зарубіжних країнах. Водночас на розгляд Верховної Ради України представлено декілька змістовних законопроектів про легалізацію детективної діяльності в Україні, що є свідченням важливості запровадження детективної діяльності в нашій державі.

Сьогодні йде процес становлення комплексного міжгалузевого правового інституту приватної детективної діяльності. Поява детективних бюро чи детективних агентств як суб'єктів надання послуг на пострадянському просторі була пов'язана передусім зі зміною форм власності та системи господарювання на початку 1990-х років минулого століття. Бурхливий розвиток бізнесу вимагав відповідного, дієвого та ефективного захисту. Практична діяльність правоохоронних органів в умовах реформ не могла забезпечити безпеку розвитку підприємництва. До цього додавалися як відсутність теоретичних розробок у літературі, так і своєчасне оновлення норм вітчизняного законодавства. Розвиток бізнесу в цей період відчував певні складності, зокрема, пов'язані з негативним впливом кримінальних структур. Це спонукало до адекватних заходів захисту підприємництва, і зрештою, призвело до появи приватних детективно-охоронних підприємств.

Приватна охорона перетворилася на неодмінний атри-

бут ринкової економіки, який свідчить, з одного боку, про втрату монополії держави в галузі правоохоронної діяльності, а з іншого - про формування принципово нової моделі правоохоронної діяльності, що будується на принципах рівності державних і недержавних суб'єктів правоохоронної діяльності та їх взаємодії.

Ці обставини вимагають вивчення правового статусу суб'єктів, які надають подібні послуги, і передусім - розгляду понять "детектив", "детективні послуги" та окреслення перспектив їх розвитку в нашій країні.

Метою статті є визначення понять "детектив" і "детективні послуги" та розгляд основних шляхів їх правової регламентації в Україні.

У своїй класичній формі приватна детективно-охоронна діяльність за радянських часів у країні була відсутня, і, звісно, не було й прийнятого в навчальній і науковій літературі визначення, не кажучи вже про законодавче забезпечення детективних послуг. Слово "детектив", як правило, уживалося щодо жанру художньої літератури та різновиду зарубіжного кіно, де було багато свідчень того, що професія приватного детектива поширена й користується повагою у всьому світі. Хоча й сьогодні в різних державних формуваннях її ігнорують чи забороняють, залежно від ступеня демократизації тієї чи іншої держави. Так, у диктатурах професія приватного детектива, як правило, заборонена або є допоміжною структурою поліції. Діяльність таких структур здійснюється людьми, що мають відношення і зв'язки з органами влади або офіційними службами (колишні поліцейські, колишні члени розвідувальних служб та ін.).

Аналізуючи сучасний стан надання детективних послуг в Україні, дослідниками зазначається, що де-юре приватної детективної діяльності в Україні не існує, тоді як де-факто ціла армія цілком професійних сищиків проводить усілякі розслідування на замовлення своїх клієнтів [1].

Сучасні українські енциклопедичні видання визначають детектива (англ. detective - сищик, від disclosure - розкриття) як агента таємного розшуку, сищика [2, 94]. У великому енциклопедичному юридичному словнику додається, що посада детектива існує в багатьох країнах Західної Європи та Америки, і в деяких з них детектив виконує також функції слідчого [3, 180]. Зміст указаних визначень дає змогу зазначити, що детектив сприймається як особа, яка має відношення передусім до правоохоронної системи. Водночас, досліджуючи особливості здійснення детективної діяльності в інших країнах, фахівцями зазначається, що приватна детективна діяльність відрізняється від правоохоронної діяльності, здійснюваної державними органами, за такими ознаками:

а) приватна детективна діяльність здійснюється на договірній основі й розрахована на отримання прибутку;

б) приватна детективна діяльність базується на договірних відносинах, де чітко визначені межі й час виникнення та припинення цих відносин;

в) особи, які здійснюють приватну розшукову діяльність, не наділені повноваженнями посадових осіб правоохоронних органів і в разі порушення своїх обов'язків несуть відповідальність в іншому порядку, ніж посадові

особи державних правоохоронних органів;

г) приватна детективна діяльність носить переважно превентивний характер. Компетенція цих структур закінчується (переходить до державних правоохоронних органів) у разі скоєння злочинних дій стосовно клієнта [4, 16].

Щодо терміна “детективні послуги” у довідковій літературі визначення взагалі відсутні. Натомість науковці зазначають, що детективна діяльність є невід’ємною складовою цілісної системи сучасної розшукової діяльності в більшості країн світу [5, 77].

Єдиним виключенням поки що можна вважати формулювання російського законодавця, а саме ст. 1 Закону про детективну діяльність, де подібні дії визначаються як “діяльність з надання відплатних послуг на договірній основі” [6], чим, на думку Л.Б. Ситдикової, підкреслюється її правова природа “послуги”, водночас нечіткість і неповнота формулювань допускають її двояке тлумачення. Так, наприклад, у літературі зустрічаються думки про віднесення детективних послуг до інформаційних, враховуючи їх інформаційний зміст [7].

У нашій державі немає законів, які б регламентували детективну діяльність. Однак послуги, що мають “детективні” ознаки, все ж таки надаються окремими особами та організаціями. Якщо лише звернутися до розділів оголошень в Інтернеті, можна зустріти безліч пропозицій щодо надання таких послуг. За лічені дні детективні агентства обіцяють знайти зниклу людину, викрити якусь аферу, установити факт шлюбної зради й навіть допомогти під час розслідування кримінальних справ.

О. Пунда, вивчаючи перспективи правового регулювання приватної, охоронної, розшукової та детективної діяльності, виділяє найбільш розповсюджені напрями надання детективних послуг, до яких відносять послуги у сфері шлюбно-сімейних і цивільно-правових відносин [8, 152].

Однак з юридичної точки зору самі суб’єкти надання детективних послуг діють поза межами правового поля, оскільки їх діяльність у приватній сфері охорони та розшуку в Україні не врегульована на законодавчому рівні.

Перші спроби законодавчого врегулювання детективної діяльності можна віднести до початку XXI ст., коли народним депутатом Ю. Кармазіним було запропоновано проект Закону України “Про приватну детективну діяльність” за № 5237 від 05 квітня 2000 р. Через чотири роки були розроблені проекти Закону України “Про приватну детективну діяльність” (автори - народні депутати В. Кафарський, О. Бандурка та В. Мойсик) № 5380 від 7 квітня 2004 р., проект Закону України “Про приватну детективну діяльність” (автори - народні депутати Ю. Кармазін, В. Онопенко та М. Оніщук) № 5380-1 від 1 липня 2004 р.

Одним з останніх є проект Закону України “Про приватну детективну діяльність” № 2120 від 25 лютого 2008 р. (автор - народний депутат В. Мойсик) [9].

Наведені законопроекти свідчать про те, що народні депутати все ж приділяють увагу тому, щоб певним чином легалізувати цей вид діяльності й увести його в правові межі.

Коротко виділимо основні положення наведених законопроектів щодо визначення змісту детективної діяльності.

Проект Закону України “Про детективну діяльність” (№ 5380-1 від 01.07.2004 р.) визначає детективну діяльність як дозволена органами внутрішніх справ діяльність детективів чи детективних організацій з надання фізичним і юридичним особам, на договірній основі, послуг

щодо захисту їхніх законних прав та інтересів. Закон визначав поняття детектива, детективної організації та асоціації працівників детективних організацій, їх прав як суб’єктів детективної діяльності. Слід підкреслити, що законопроект приписував, що детективи чи члени детективних організацій не мають повноважень державних правоохоронних органів і не займаються функціями дізнання, слідства й правосуддя, віднесеними до виняткової компетенції органів дізнання, досудового слідства, прокуратури і суду. Водночас зазначалося, що в разі потреби надання детективами послуг, поєднаних з небезпекою для їхнього життя й здоров’я, їм дозволяється використання вогнепальної зброї та спеціальних засобів, види, порядок придбання, облік, збереження і носіння яких установлюються Кабінетом Міністрів України. 12 січня 2005 року постановою Верховної Ради України було прийнято за основу законопроект № 2323-IV. У законопроекті, зокрема, визначалося, що детектив - громадянин України, що одержав у встановленому законом порядку ліцензію на приватну розшукову діяльність. Визначення детективних послуг відсутнє, однак міститься перелік послуг.

Детективна організація визначалась як організація, яка має ліцензію на право здійснення детективної діяльності на території України й займається виключно наданням, на договірній основі, детективних послуг.

Законопроектом передбачалося, що детективна діяльність в Україні здійснюється приватними детективами та детективними організаціями, що має підтверджуватися ліцензією на здійснення детективної діяльності.

Передбачається, що детективи, члени детективних організацій не мають права поєднувати свою роботу з державною службою. Як і у всіх інших законопроектах, міститься положення про те, що працівникам державних правоохоронних органів забороняється займатися за сумісництвом діяльністю в детективних організаціях.

Проблемними питаннями здійснення детективної діяльності є питання співпраці та взаємодії таких структур з правоохоронними органами. Слід зазначити, що в цьому законопроекті передбачалися доволі прогресивні умови взаємодії суб’єктів детективної діяльності з правоохоронними органами.

З одного боку, суб’єкти детективної діяльності мають надавати всебічну допомогу державним правоохоронним органам у попередженні, припиненні й розкритті злочинів відповідно до винного законодавства й укладених договорів, а правоохоронні органи України могли б організовувати на безоплатній і платній основі інформаційне й інше сприяння детективам і детективним організаціям, з визначенням переліку санкціонованої для видачі інформації, порядку її надання й відповідальності за її несанкціоноване використання.

Суб’єкт детективної діяльності, як передбачалося законопроектом, зобов’язаний укласти з кожним зі своїх клієнтів письмовий договір про надання послуг.

Визначені в законопроекті й підстави припинення детективної діяльності. Детективна діяльність відповідно до законопроекту може бути припинена за такими підставами:

- за власною ініціативою суб’єкта детективної діяльності;
- у зв’язку із закінченням терміну дії ліцензії на заняття детективною діяльністю;
- у зв’язку із анулюванням ліцензії на заняття детективною діяльністю;

- через визнанням суб'єкта детективної діяльності банкрутом;
- за рішенням суду про визнання приватного детектива недієздатним.

В Україні сьогодні узаконені приватні нотаріуси, приватні адвокати, приватні юридичні контори, врешті - приватні охоронні фірми, які здійснюють охорону фізичних осіб, рухомого й нерухомого майна, і при цьому приватної детективної діяльності законодавчо досі не існує. Водночас, за неофіційними даними, у всіх регіонах нашої країни працює кілька тисяч приватних детективів і приватних детективних агентств.

У цивілізованому світі приватну детективну діяльність використовують давно. Приватні детективні бюро є практично в усіх країнах Європи. Тому об'єктивно назріла необхідність легалізації такої діяльності в Україні.

Приватною детективною діяльністю можна назвати діяльність, яку здійснюють на договірній основі з метою отримання прибутку особи, які не наділені повноваженнями посадових осіб правоохоронних органів і в разі порушення своїх обов'язків несуть відповідальність в іншому порядку, ніж посадові особи державних правоохоронних органів.

Становлення в Україні приватної детективної діяльності є незворотним процесом. Свідченням цьому є розробка та подання на розгляд парламенту України декількох законопроектів про детективну діяльність з визначенням основних підстав її здійснення, переліку послуг, які мають надавати суб'єкти такої діяльності, контролю та відповідальності за її здійсненням.

Штучне і тривале стримування легалізації детективної діяльності завдає непоправної шкоди не тільки вже існуючим суб'єктам приватної детективної діяльності та охочим займатися таким видом підприємництва, а й інтересам громадян, які потребують подібних послуг, а також державним інтересам та іміджу України на міжнародній арені. Тому в Україні назріла необхідність якнайшвидшого прийняття Закону "Про приватну детективну (розшукову) діяльність".

Література

1. Ковальський В. Приватний детектив. - [Електронний ресурс]: <http://www.imzak.org.ua/articles/article/id/2136>.
2. Юридична енциклопедія: в 6-и т. - Т. 2 - К.: Укр. енциклопедія, 1998. - 634 с.
3. Великий енциклопедичний юридичний словник / За ред. Ю.С. Шемшученко. - К.: Юрид. думка, 2007. - 992 с.
4. Солнишкова О.В. Співвідношення приватної охоронної та детективної та правоохоронної діяльності // Журнал российского права. - 2001. - № 9. - С. 17- 20.
5. Бондарчук Ю., Марущак А. Безпека бізнесу: організаційно-правові аспекти. - К.: Скіф, 2008. - 237 с.
6. Закон РФ от 11.03.1992 № 2487-1 (ред. от 13.07.2015) "О частной детективной и охранной деятельности в Российской Федерации". - [Електронний ресурс]: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_385/.
7. Ситдикова Л.Б. Інформаційний зміст детективних послуг: цивільно-правовий аспект. - [Електронний ресурс]: <http://www.center-bereg.ru/m1678.html>.
8. Пунда О. Приватна охоронна та детективна діяльність (перспективи правового регулювання) // Вісник Львівського університету. - 2009. - № 48. - С. 151-159. - Серія юридична.
9. Проект Закону України "Про приватну детективну діяльність" № 2120 від 25 лютого 2008 р. (автор - народний депутат В. Мойсик). - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.

Даниленко С.К.,
старший викладач кафедри
цивільно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 23.08.2015

УДК 347.238.8(477)

ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ З УПРАВЛІННЯ БАГАТОКВАРТИРНИМ БУДИНКОМ

Мирза С. С.

У статті досліджено, як істотну умову, предмет договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком. Виявлено роль договірних умов під час укладення договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком.

Ключові слова: предмет договору, управління багатоквартирним будинком, істотні, звичайні, додаткові умови договору.

В данной статье исследовано, как существенное условие, предмет договора о предоставлении услуг по управлению многоквартирным домом. Выявлена роль договорных условий при заключении договора о предоставлении услуг по управлению многоквартирным домом.

Ключевые слова: предмет договора, управление многоквартирным домом, существенные, обычные, дополнительные условия договора.

This article investigated as an essential condition, the subject of the contract to provide management services to the apartment building. The role of the contractual conditions in the contract to provide management services to the apartment building.

Keywords: subject of the contract, the management of the apartment building, the essential, the usual additional terms.

Дослідження питання про предмет договору завжди були одними із фундаментальних у науці цивільного права. Значення предмета договору полягає не лише у визначенні кола майнових об'єктів, а й закономірностей їх обороту, тобто закономірностей діяльності суб'єктів цивільного права з приводу цих об'єктів. З огляду на зазначене, предмет цивільно-правового договору повинен включати й дії його сторін із забезпечення виконання певного договору. Функції предмета договору спрямовані на визначення інших характеристик договору,

виходячи із закономірностей обороту певних об'єктів; на визначення оптимальної моделі правового регулювання суспільних відносин з урахуванням реальних обставин їх існування; на встановлення, закріплення й обґрунтування особливостей різних типів і видів договорів. Не виключенням є й договір про надання послуг з управління багатоквартирним будинком, серед істотних умов якого можна виділити предмет цього договору.

У сучасній науці цивілістиці є напрацювання вчених, які присвячені предмету цивільно-правового договору. Є дослідження вітчизняних учених, зокрема І.І. Зазуляка, про загальні положення істотних умов договору, серед іншого про його предмет [1]. Також існують дослідження предмету різних поіменованих і непоіменованих цивільно-правових договорів, які можна знайти, зокрема, у працях М.М. Гудими та інших авторів [2]. Водночас відсутні дослідження, присвячені предмету договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком.

Метою цієї статті є визначення та аналіз предмету договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком як істотної умови, що закладає сутнісні, притаманні саме йому риси, відображає правову мету цього договору.

Повертаючись до питання про предмет договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком, слід зазначити, що попередні дослідження показали, що в науці цивільного права під умовою договору слід розуміти вольову модель поведінки сторін після того, як цей договір набуває чинності. Так О.О. Красавчиков вважає, що коли йдеться про умови договору, забувають насамперед про договір як волевиявлення, перераховуючи: предмет, ціну, строк та інше [3, 173]. Автор також зазначав, що ані предмет, ані ціна, ані строк, ані тим більше тара та упаковка, як форми розрахунків, так і юридичні підстави відповідальності сторін, не входять до складу волевиявлення сторін.

Ми погоджуємося із цією думкою і вважаємо, що договірні умови фіксують у своєму змісті досягнення сторонами згоди, їх взаємне рішення з усіх важливих питань установлення правового зв'язку, а саме згоди щодо предмета, ціни, часу, місця та способу виконання зобов'язань. Умови договору - це елементи згоди, які у своїй сукупності створюють зміст договору. Дійсно, ситуація склалася таким чином, що сформульованих понять договору існує дуже багато, на відміну від визначення поняття "зміст" договору.

На законодавчому рівні питання про зміст договору, що становлять умови, на яких він укладений, розкрито таким чином. Так, згідно зі ст. 628 ЦК України умови, що становлять зміст договору, поділяються на два види, а саме: умови, визначені на розсуд сторін і погоджені ними, та умови, які є обов'язковими відповідно до актів цивільного законодавства. Перший вид умов можна йменувати ініціативними, а другий - обов'язковими. Оскільки з урахуванням положень про свободу договору сторони є вільними у визначенні його умов, перевага віддається саме ініціативним умовам договору. Відносно договору управління багатоквартирним будинком ініціативними можуть бути умови, які визначили за взаємним волевиявленням і погодили управитель та замовник послуги з управління. Сутність цих дій сторін договору полягає в тому, що управитель і замовник послуги з управління скористалися наданою їм можливістю саморегулювання й обмежили коло

умов договору лише ініціативними умовами. Однак це може мати місце, коли акти цивільного законодавства щодо виду укладеного сторонами договору взагалі не передбачають кола обов'язкових умов, а також тоді, коли такі умови, хоча й передбачені, але не містять прямого застереження про неможливість сторонами відступати від цих вимог.

Що ж стосується обов'язкових умов, то ними є ті умови, які стосовно окремих видів договору закріплені в актах цивільного законодавства, положення котрих є обов'язковими для сторін з урахуванням вимог ст. 6 ЦК України про співвідношення актів цивільного законодавства й договору. У цьому випадку йдеться про умови, що не можуть змінюватися управителем та замовником послуги з управління через наявність в актах цивільного законодавства прямого застереження про це, а також про умови, обов'язковість яких випливає зі змісту зазначених актів або із суті відносин між сторонами. Відповідно до вказаного існують дві базові моделі правового регулювання договірних відносин - внутрішнє регулювання (саморегулювання) та зовнішнє (імперативне, державне) регулювання. Суть першої моделі полягає в тому, що сторони скористалися наданою їм можливістю саморегулювання й обмежили коло умов договору лише ініціативними умовами. Суть другої моделі полягає в тому, що сторони відмовилися від наданої їм можливості саморегулювання й погодилися із зовнішнім регулюванням договірних відносин [90, 93].

На сьогодні загальноприйнятою та найбільш поширеною класифікацією є поділ умов договору на істотні, звичайні та випадкові. Однак слід зазначити, що деякі вчені-цивілісти, зокрема О.О. Красавчиков, вважають, що наведена класифікація не є досконалою. Її основною вадою є те, що проводиться поділ на види з одночасним використанням двох або трьох ознак розмежування [3, 175]. Як альтернативу автор пропонує класифікацію, за якої всі договірні умови повинні отримати відображення у відповідних парних категоріях: умови істотні і неістотні, звичайні і випадкові, матеріальні і формальні. На наш погляд, у наведеній вище класифікації є сенс, але ця сторона проблеми заслуговує на окремий розгляд і дослідження, що виходить за межі нашої наукової статті. Отже, вважаємо за необхідне з метою виокремлення та аналізу такої умови договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком, як предмет, використовувати в поданій науковій роботі класифікацію умов договору, за якою останні поділяються на істотні, звичайні та випадкові.

Відповідно до ЦК України під істотними умовами договору розуміють: по-перше, умови про предмет договору; по-друге, умови, що визначені законом як істотні; по-третє, умови, які є необхідними для договорів цього виду; по-четверте, усі ті умови, щодо яких за заявою хоча б однієї зі сторін має бути досягнуто згоди. Отже, усі істотні умови договору можна умовно поділити на чотири групи.

Чинники, які зумовлювали склад істотних умов, майже не розглядалися дослідниками, хоча деякі з них указували на те, що за відсутності хоча б однієї з істотних умов договір вважається не укладеним, що ці умови формують договори загалом та їх окремі види [4, 301]. Ці умови є необхідними й достатніми для того, щоб породжувати права та обов'язки його сторін [5, 296].

До істотних умов за договором про надання послуг з управління багатоквартирним будинком насамперед

належить предмет договору. Щодо предмета договору слушною є думка А.Д. Корецького, який зазначав, що предмет договору - це не лише саме благо (об'єкт цивільного права), але й дія, яка щодо нього повинна бути здійснена однією або обома сторонами, тобто ті блага, заради досягнення яких сторони укладають договір, необхідно називати його об'єктами. Тоді предмет договору представлятиме вказівку на його об'єкти, а також ту основну дію, яка щодо них повинна бути здійснена [6, 35-36]. У широкому розумінні предмет охоплює весь набір показників того, із приводу чого укладений договір.

Уважаємо за необхідне наголосити, що питання про предмет договору управління майном є дискусійним, оскільки самої дефініції поняття "предмет договору" чинний ЦК України не наводить. У науці також існує декілька точок зору на предмет договору управління майном. Так, Л.Ю. Михеєва хоча й зазначала, що предмет договору управління являє собою фактичні та юридичні дії управителя, що не переслідують самостійної мети створення будь-якої речі, її переробки, але водночас визнавала, що предмет договору управління - це те, з приводу чого сторони досягли згоди, тобто діяльність управителя, спрямована на певний об'єкт управління [7, 113]. М.І. Брагинський, В.В. Вітрянський також наголошували на складності предмета зобов'язання управління майном та виділяли об'єкт першого роду - фактичні і юридичні дії управителя, що свідчить про належність указанного зобов'язання до зобов'язань з надання послуг, і об'єкт другого роду - майно, яке передається в управління, що наближає зобов'язання з управління майном до зобов'язань з передачі майна (особливо до тих із них, які регулюють відносини, пов'язані зі строковим володінням і користуванням майном) [8, 800].

З огляду на викладене, урахувавши норми ЦК України, вважаємо, що предмет договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком предметом договору управління майном складається з двох частин. Першою складовою є об'єкт управління, а саме нерухома річ (багатоквартирний будинок). Другу складову предмета договору представляють дії (діяльність) з управління, які повинні бути здійснені управителем і спрямовані на забезпечення функціонування багатоквартирного будинку відповідно до його цільового призначення. Слід зауважити, що обидві складові предмета договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком нерозривно пов'язані між собою, однак вважаємо, що перша складова має, усе ж таки, вирішальне значення. У цьому випадку доречним є думка Т.Д. Суярко, яка вважає, що фактичні та юридичні властивості майна, що передається за договором в управління, зумовлюють характер дій управителя, які він зобов'язаний здійснити в процесі виконання договору [9, 51]. Авторка зазначає, що залежно від конкретного виду майна може бути проведена й класифікація договорів про управління майном. Уважаємо, що

на цій підставі можуть бути виділені: договір про управління підприємством як єдиним майновим комплексом; договір про управління нерухомою річчю; договір про управління цінними паперами; договір про управління майновими правами тощо.

Отже, предмет договору про надання послуг з управління багатоквартирним будинком належить до істотних умов цього договору. Його особливістю є те, що він складається з двох частин (перша складова - об'єкт управління, багатоквартирний будинок; друга - дії (діяльність) з управління, які повинні бути здійснені управителем і спрямовані на забезпечення функціонування багатоквартирного будинку відповідно до його цільового призначення).

Література

Зазуляк І.І. Істотні умови договору: теоретичний аспект: автореф. канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 - "Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / І.І. Зазуляк. - Х., 2009. - 22 с.

Гудима М.М. Предмет договору про надання туристичних послуг за законодавством України: автореф... канд. юрид. наук, спец. 12.00.03 - "Цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право" / М.М. Гудима. - К., 2013. - 20 с.

Красавчиков О.А. Гражданско-правовой договор: понятие, содержание, функции / О.А. Красавчиков // Антология уральской цивилистики, 1925 - 1989: сб. ст. - М., 2001. - С. 166 - 182.

Вільнянський С.І. Радянське цивільне право : учеб. посіб. для студ. юрид. фак. вузів. Ч. 1. / С.І. Вільнянський. - Харків: Вид-во Харків. ун-ту, 1966. - 320 с.

Брагинский М.И. Договорное право: книга первая: Общие положения / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. - Изд. второе. - М.: Статут, 1999. - 1055 с.

Корецкий А.Д. Договорное право России: основы теории и практика реализации / А.Д. Корецкий. - М.; Ростов н/Д.: МарТ, 2004. - 528 с.

Михеева Л.Ю. Доверительное управление имуществом / Л.Ю. Михеева; [под ред. В.М. Чернова]. - М.: Юристъ, 1999. - 176 с.

Брагинский М.И. Договорное право: в 5 кн. / М.И. Брагинский, В.В. Витрянский. - Изд. доп. и испр. - М.: Статут, 2002. - Кн. 3: Договоры о выполнении работ и оказании услуг. - 1055 с.

Суярко Т.Д. Договорі управління житлом: цивільно-правовий аспект: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Т.Д. Суярко. - Харків, 2008. - 225 с.

Мирза С.С.,

доцент кафедри цивільно-правових дисциплін

ОДУВС

Надійшла до редакції: 19.09.2015

УДК 330.322:34(477)

ІНВЕСТИВАННЯ В УКРАЇНІ: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Примаченко І. Ф.

Розглянуто економіко-правовий аспект інвестування в Україні. Визначена його роль у забезпеченні соціально-економічного розвитку держави. Обґрунтована крайня необхідність активізації інвестиційних процесів в українській економіці. Визначені причини низької інвестиційної привабливості України та окреслені можливі шляхи створення сприятливого інвестиційного клімату.

Ключові слова: інвестування, інвестиційне законодавство, іноземні інвестиції, інвестиційна привабливість, індекс інвестиційної привабливості.

Рассмотрен экономико-правовой аспект инвестирования в Украине. Определена его роль в обеспечении социально-экономического развития государства. Обоснована крайняя необходимость

активизации инвестиционных процессов в украинской экономике. Определены причины низкой инвестиционной привлекательности Украины и очерчены возможные пути создания благоприятного инвестиционного климата.

Ключевые слова: инвестирование, инвестиционное законодательство, иностранные инвестиции, инвестиционная привлекательность, индекс инвестиционной привлекательности.

We considered the economic and legal aspects of investment in Ukraine. Proved an important role in the social and economic development of state. It substantiated the urgent need to intensify investment processes in the Ukrainian economy. Specified reasons low investment attractiveness of Ukraine and outlined possible ways of development positive investment climate.

Keywords: investing, investment law, foreign investment, investment attractiveness, index of investment attractiveness.

Аналіз чинників, які впливають на економічну кризу в Україні, свідчить про те, що одним із найвагоміших серед них є скорочення інвестиційної діяльності. Водночас світовий досвід переконує в протилежному - вихід з кризи можливий лише за умови різкого збільшення обсягу інвестицій, які залучаються в економіку країни. Водночас цей процес повинен базуватись на науково обґрунтованій інвестиційній політиці держави, яка є фундатором і регулятором сприятливого інвестиційного клімату в країні. Лише держава повинна визначати джерела, напрями, структуру інвестицій, створивши для цього правове поле.

Стан правового регулювання в інвестиційній сфері України об'єктивно засвідчує те, що на сьогодні в Україні існує велика кількість нормативно-правових актів, які регулюють відносини в інвестиційній сфері, та загалом створено правове підґрунтя для здійснення інвестиційної діяльності. Держава вживає заходи з метою створення в Україні належних умов здійснення інвестиційної діяльності шляхом закріплення на законодавчому рівні принципів та правил щодо цього [4].

Незважаючи на те, що в останні роки ведеться активна робота щодо врегулювання відносин в інвестиційній сфері, ми не поділяємо оптимізму Мінюсту України щодо того, що національне інвестиційне законодавство наближається до стабілізації [4]. Інвестиційне законодавство України потребує суттєвого реформування, радше подальшого вдосконалення. Воно в нашій країні є нестабільним, часто змінюється. А відсутність належної кількості досліджень проблеми державного регулювання інвестиційної діяльності значною мірою негативно позначається на невеликих, недостатніх обсягах залучених іноземних інвестицій та ефективності їх використання в Україні.

Актуальним питанням інвестування в Україну в останнє десятиріччя присвячено багато праць таких науковців-правників та економістів, як М.В. Бандура [1], І.А. Бланк [2], В.В. Гаверський [3], І.В. Крючкова [7], В.С. Марцин [8], В.М. Мотриченко [9], А.В. Нікітіна [10], О.В. Носова [11], А.В. Череп [12], В.Д. Чернадчук [13] та інші. Разом з тим, окремі питання стану та аналізу перспектив іноземного інвестування досліджені недостатньо.

Метою статті є аналіз особливостей інвестиційної

привабливості економіки України в сучасних умовах, визначення перспектив і пошук механізмів забезпечення державного регулювання інвестиційної діяльності України та узагальнення її основних економіко-правових аспектів.

На сьогодні правова система України включає велику кількість законів та інших нормативно-правових актів, репрезентованих як актами національного законодавства, так і міжнародно-правовими документами, що регулюють відносини в інвестиційній сфері.

Одним з перших кроків щодо врегулювання відносин в інвестиційній сфері і реальним початком формування інвестиційного законодавства в Україні вже через півмісяця після прийняття Акту проголошення незалежності стало прийняття Верховною Радою України законів України "Про захист іноземних інвестицій на Україні" від 10 вересня 1991 р. № 1540а-XII та "Про інвестиційну діяльність" від 18 вересня 1991 р. № 1560-XII.

Базовим законом, що регулює інвестиційну діяльність в Україні, є Закон України "Про інвестиційну діяльність", який гарантує захист прав, інтересів і майна суб'єктів інвестиційної діяльності, встановлює загальні умови та порядок державного регулювання інвестиційної діяльності.

Що стосується Закону України "Про захист іноземних інвестицій на Україні", то вказаний законодавчий акт спрямований на захист інвестицій, прибутків, законних прав та інтересів іноземних інвесторів на території України.

Особливості режиму іноземного інвестування на території України встановив Закон України "Про режим іноземного інвестування" від 19 березня 1996 р. № 93/96-ВР. Положення цього Закону врегульовують відносини, зокрема, щодо державних гарантій захисту іноземних інвестицій, державної реєстрації та контролю за здійсненням інвестицій, діяльності підприємств з іноземними інвестиціями, розгляду спорів тощо.

Режим іноземного інвестування регулює також Господарський кодекс (ГК) України від 16.01.2003 р. № 436-IV.

Важливе значення має прийнятий 17 лютого 2000 р. Закон України "Про усунення дискримінації в оподаткуванні суб'єктів підприємницької діяльності, створених з використанням майна та коштів вітчизняного походження" № 1457-III, який спрямований на захист конкуренції між суб'єктами підприємницької діяльності, створеними без залучення коштів або майна (майнових чи немайнових прав) іноземного походження, та суб'єктами підприємницької діяльності, створеними за участю іноземного капіталу.

Указаним Законом визначено, що спеціальне законодавство України про іноземні інвестиції, а також державні гарантії захисту іноземних інвестицій, визначені законодавством України, не регулюють питання валютного, митного та податкового законодавства, чинного на території України, якщо інше не передбачено міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України (стаття 3 Закону).

Також статтею 5 Закону визначено, що цей Закон поширюється на підприємства з іноземними інвестиціями, незалежно від часу внесення іноземних інвестицій, їх реєстрації, зокрема до введення в дію та протягом дії Закону України від 13 березня 1992 року "Про іноземні інвестиції", Декрету Кабінету Міністрів України від

20 травня 1993 року № 55-93 “Про режим іноземного інвестування” та Закону України “Про режим іноземного інвестування”.

Окреме місце в системі інвестиційного законодавства займає прийнятий 15 березня 2001 р. Закон України “Про інститути спільного інвестування (пайові та інвестиційні фонди)” № 2299-III, який визначає правові та організаційні основи створення, діяльності та відповідальності суб’єктів спільного інвестування, особливості управління їх активами, встановлює вимоги до складу, структури та зберігання активів, особливості розміщення та обігу цінних паперів інститутів спільного інвестування, порядок та обсяг розкриття інформації інститутами спільного інвестування.

Також у 2001 році був прийнятий Закон України “Про внесення змін до деяких законів України з метою усунення випадків ухилення окремих підприємств, створених за участю іноземних інвесторів, від сплати податків, зборів (обов’язкових платежів)” від 20 грудня 2001 р. № 2899-III.

До окремої групи можна віднести законодавчі акти, які встановлюють спеціальний правовий режим господарської діяльності в спеціальних (вільних) економічних зонах, регулюють спеціальні правові режими інвестиційної діяльності на територіях пріоритетного розвитку та в межах технологічних парків України.

Так, у 1992 р. було прийнято Закон України “Про загальні засади створення і функціонування спеціальних (вільних) економічних зон” від 13 жовтня 1992 р. № 2673-XII, який визначив порядок створення і ліквідації, механізм функціонування спеціальних (вільних) економічних зон на території України, загальні правові та економічні основи їх статусу, а також загальні правила регулювання відносин суб’єктів економічної діяльності цих зон з місцевими радами народних депутатів, органами виконавчої влади та іншими органами.

Після затвердження урядом у 1994 р. Концепції створення вільних економічних зон в Україні (постанова Кабінету Міністрів України від 14 березня 1994 р. № 167 “Про Концепцію створення спеціальних (вільних) економічних зон в Україні”) почалися перші спроби реалізації Закону, зокрема створення вільних економічних зон.

Особливістю вітчизняного інвестиційного законодавства є те, що окремі аспекти в інвестиційній сфері, окрім указаних нормативно-правових актів, регулюються також нормами господарського, податкового, валютного, банківського, фінансового, митного, цивільного й земельного законодавства, правовими актами про приватизацію, підприємництво, інноваційну діяльність, цінні папери та фондовий ринок, концесії тощо.

До такого законодавства слід віднести положення Господарського, Цивільного, Земельного, Податкового кодексів і законів України “Про інноваційну діяльність” від 4 липня 2002 р. № 40-IV; “Про фінансовий лізинг” від 16 грудня 1997 р. № 723/97-ВР; “Про концесії” від 16 липня 1999 р. № 997-XIV; “Про угоди про розподіл продукції” від 14 вересня 1999 р. № 1039-XIV; “Про регулювання містобудівної діяльності” 17 лютого 2011 р. № 3038-VI; “Про комплексну реконструкцію кварталів (мікрорайонів) застарілого житлового фонду” від 22 грудня 2006 р. № 525-V; “Про цінні папери та фондовий ринок” від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV; “Про державне регулювання ринку цінних паперів в Україні” від 30 жовтня 1996 р. № 448/96-ВР; “Про господарські товариства” від

19 вересня 1991 р. № 1576-XII; “Про акціонерні товариства” від 17 вересня 2008 р. № 514-VI; “Про холдингові компанії в Україні” від 15 березня 2006 р. № 3528-IV; “Про стимулювання розвитку регіонів” від 8 вересня 2005 р. № 2850-IV; “Про транскордонне співробітництво” від 24 червня 2004 р. № 1861-IV тощо.

Державне регулювання в інвестиційній сфері також здійснюється за допомогою значної кількості указів Президента України, постанов і розпоряджень Кабінету Міністрів України тощо. Серед них варто виділити такі: Указ Президента від 10 квітня 2006 р. № 300 “Про план першочергових заходів у сфері інвестиційної діяльності”; постанову Кабінету Міністрів України від 7 серпня 1996 р. № 928 “Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації іноземних інвестицій”; постанову Кабінету Міністрів України від 30 січня 1997 р. № 112 “Про затвердження Положення про порядок державної реєстрації договорів (контрактів) про спільну інвестиційну діяльність за участю іноземного інвестора”; розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 серпня 2002 р. № 477 “Про схвалення Програми “Інвестиційний імідж України” тощо.

У рамках українського законодавства приділено увагу формам приватно-державного партнерства та міжнародної взаємодії в інвестиційній сфері.

Слід звернути увагу, що значну частину вітчизняного законодавства становлять міжнародні правові акти, учасником яких є Україна: багатосторонні міжнародні угоди, конвенції, які спрямовані як на захист іноземних інвестицій, так і на врегулювання інших питань. До таких документів можна віднести, зокрема, Конвенцію про порядок вирішення інвестиційних спорів між державами та іноземними особами від 18 травня 1965 р. (ратифіковано Законом України від 16 березня 2000 р. № 1547-III).

Крім того, в інвестиційній сфері діє велика кількість міжурядових угод про сприяння та взаємний захист інвестицій, які укладаються урядом України з урядами відповідних країн та якими регулюються основні питання взаємин сторін такого договору в галузі інвестиційної діяльності.

З метою вдосконалення законодавчого врегулювання в останній період було ухвалено цілу низку нормативно-правових актів. Так, зокрема, 1 липня 2010 р. прийнято Закон України “Про державно-приватне партнерство” № 2404-VI, який заклав фундамент для стимулювання розвитку співпраці між державним і приватним секторами з метою підвищення конкурентоздатності економіки країни та залучення інвестицій в її економіку, а також започаткував реформування інвестиційної сфери. Указаний Закон є рамковим і покликаний визначити основні принципи державно-приватного партнерства. Водночас Розпорядження КМУ від 14.08.2013 р. № 739-р “Про схвалення Концепції розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 роки” визначає механізм взаємодії між органами державної влади, місцевого самоврядування, приватним сектором та інститутами громадянського суспільства, а Закон України “Про концесії” від 16.07.1999 р. № 997-XIV створює умови для залучення масштабних інвестицій в реальний сектор економіки.

Максимальне спрощення для суб’єкта інвестиційної діяльності порядку отримання послуг, пов’язаних із підготовкою та реалізацією інвестиційних проектів, шляхом запровадження принципу “єдиного вікна”, покликаний забезпечити Закон України “Про підготовку

та реалізацію інвестиційних проектів за принципом “єдиного вікна” від 21 жовтня 2010 р. № 2623-VI, який набрав чинності 1 січня 2012 р.

22 грудня 2011 р. прийнято Закон України “Про внесення змін до Закону України “Про інвестиційну діяльність” № 4218-VI, яким передбачається приведення термінології у відповідність із чинним законодавством, визначення терміну “інвестиційний проект” та змісту складових частин інвестиційного проекту, напрямів, шляхів і заходів державної підтримки й стимулювання інвестиційної діяльності, а також запровадження державної реєстрації інвестиційних проектів/проектних (інвестиційних) пропозицій, які потребують державної підтримки та проведення оцінки їх економічної ефективності.

5 липня 2012 р. прийнято Закон України “Про інститути спільного інвестування” № 5080-VI. Цей Закон спрямований на забезпечення залучення та ефективного розміщення фінансових ресурсів інвесторів і визначає правові та організаційні основи створення, діяльності, припинення суб’єктів спільного інвестування, особливості управління активами зазначених суб’єктів, встановлює вимоги до складу, структури та зберігання таких активів, особливості емісії, обігу, обліку та викупу цінних паперів інститутів спільного інвестування, а також порядок розкриття інформації про їх діяльність.

7 квітня 2015 р. Верховною Радою України прийнято Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав інвесторів” № 289-VIII (набуває чинності 1 травня 2016 р.).

Кожен з названих чинних законодавчих актів і низка нових зареєстрованих законопроектів, спрямованих на вдосконалення регулювання відносин в інвестиційній сфері, має свій предмет і мету.

Прикладом міжнародної взаємодії в інвестиційній сфері є Рамкова угода між Україною та Європейським інвестиційним банком (ЄІБ), яка набула чинності 8.04.2006 р. Угода сприяє наданню Україні кредитів для реалізації інвестиційних проектів, визначає пріоритетні сфери кредитної діяльності ЄІБ в Україні. Важливою подією є отримання позики у 750 млн дол. США за проектом “Перша позика на політику розвитку” на основі Угоди між Україною та МБРР від 26.05.2014 р. на 16 років. Кошти, отримані в рамках проекту, мають бути спрямовані для проведення стратегічних та інституційних реформ.

Для характеристики інвестиційної привабливості України скористаємося результатами дослідження, що проводить щокварталу з 2008 року Європейська бізнес-асоціація (ЄБА) спільно з дослідницькою компанією InMind на основі регулярного моніторингу оцінки ситуації першими особами компаній - членів ЄБА (а це більше 900 міжнародних компаній). ЄБА щокварталу розраховує Індекс інвестиційної привабливості України як середнє арифметичне оцінок п’яти аспектів інвестиційного клімату на шкалі від одного до п’яти балів. Він враховує оцінку роботи органів влади, відкритості суспільства, підготовки й проведення реформ, антикорупційних дій влади, а також включає оцінку судової системи, процесів у податковій і митній сферах, земельних відносин і валютного регулювання.

Динаміка Індeksu інвестиційної привабливості України за весь час його вимірювання, а це 30 хвиль дослідження (рис. 1) - є більш ніж красномовною, а саме: інвестиційна привабливість України залишається низькою, оскільки

інвестиційний клімат в Україні є досить ризикованим. Занепокоєння в закордонних інвесторів викликають три ключові речі: прозорість ведення бізнесу, політична стабільність, а також взаємодія з державними органами.

Динаміка рівня привабливості України в очах інвесторів за всі попередні роки вимірювання Індeksu зафіксована на найнижчому рівні в IV кварталі 2013 року і становила 1,81 бали. Загальне невдоволення інвесторів було викликане низкою негативних тенденцій, які панують в економіці України.

Але вже в наступному кварталі бізнес зреагував на події кінця 2013 - початку 2014 років і на зміну уряду. Оцінка привабливості інвестиційного клімату бізнесом збільшилася з 1,81 балу до 2,72 балу з п’яти можливих, бо він чекав покращень.



Рис. 1. Динаміка Індeksu інвестиційної привабливості України

У II кварталі 2014 року Індекс становив 2,74, у III 2,65, а за підсумками IV кварталу 2014 року зменшився до 2,5 бала, що є найнижчим показником за минулий рік. Це результат того, що на практиці кардинальних змін так і не відбулося. Стабільність цієї оцінки свідчить про відсутність динаміки як такої, оскільки інвестори поки не побачили реальних кроків з боку влади, спрямованих на поліпшення умов ведення бізнесу.

Протягом 2015 року спостерігалась відносно стабільна картина й майже жодних коливань, адже позначка Індeksu так і не перевищила середнє значення й весь рік залишалась у негативній площині (I квартал - 2,51; II - 2,66; III - 2,56). У IV кварталі показник дорівнює 2,57 бали з 5 можливих.

Податковий тиск, корупція та відсутність динаміки у впровадженні реформ - усі ці фактори незмінно впродовж 2015 року займають перші сходинки в рейтингу основних бар’єрів для бізнес-спільноти.

Дослідження демонструє, що переважна більшість - 80 % бізнесменів - незадоволені поточним станом інвестиційного клімату в Україні. Директори компаній підтверджують, що занадто багато часу вже витрачено на розмови та наміри у відношенні реформ, проте надто мало було зроблено за цей рік.

Водночас основними побажаннями від бізнес-спільноти на 2016 рік є:

- будувати на макроекономічній стабільності;
- залишитися в програмі МВФ;
- затвердити збалансований і стабільний бюджет на 2016 рік;
- зосередитися на реформах прийняття законів,

необхідних для поліпшення рейтингу “DoingBusiness”;
- бороти корупцію.

Недосконалість і слабкість інституційних засад інвестування в Україні опосередковано засвідчують рейтинги інвестиційного клімату. Україна представлена в таких рейтингах інвестиційної привабливості: Глобальний індекс конкурентоспроможності; Індекс “Doing Business”; Fitch Ratings; Рейтинг “Moody’s Investor Services”; Індекс інвестиційної привабливості; Індекс сприйняття корупції; Глобальний барометр корупції тощо.

З перелічених рейтингів проаналізуємо один, а саме Індекс “Doing Business”. Рейтинг “Doing Business” – це щорічне дослідження групи Світового Банку, яке оцінює простоту здійснення підприємницької діяльності в 189 країнах світу на основі декількох індикаторів.

Рейтинг базується на оцінці нормативних актів, які регулюють діяльність малих і середніх підприємств протягом усього циклу їх існування. Вищі оцінки в рейтингу свідчать про краще та, зазвичай, простіше регулювання бізнесу й більш ефективні відносини між державою й підприємцями. На глобальному рівні, рейтинг є показником ефективності регулювання та виступає важливим індикатором прийняття рішення для міжнародних інвесторів.

Таблиця 1.

Рейтинг Doing Business ведення легкості бізнесу групи країн¹

№	Країна	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
з/п		рік	рік	рік	рік	рік	рік	рік	рік
1.	Білорусь	82	58	68	69	58	63	57	44
2.	Грузія	16	11	12	16	9	8	15	24
3.	Молдова	108	94	90	81	83	78	63	52
4.	Російська Федерація	118	120	124	120	112	92	62	51
5.	Україна	145	142	145	152	137	112	96	83

¹Складено за даними: Інформація Світового Банку “Doing Business” за відповідні роки. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2014>

Наведений в таблиці 1 рейтинг сусідів України (колишніх республік СРСР) фіксує рівень бізнес-клімату в тій чи іншій країні і є одним із найавторитетніших джерел інформації щодо їх інвестиційної привабливості. Для урядів цих країн Doing Business є мірилом їхньої успішності та ефективності, своєрідним змаганням із попередніми урядами та з урядами сусідніх або ж конкуруючих держав.

За останні роки дуже серйозно змогла піднятися в рейтингу Doing Business Білорусь. Близько 10 років тому вона була в рейтингу приблизно на рівні України, а сьогодні вже на 44 місці.

Кращі результати, ніж Україна, у цьому рейтингу демонструють також Молдова та Російська Федерація.

Та найбільш вражаючим є приклад Грузії. У 2005 році Грузія була на 100 місці. Досить швидко й ефективно втілюючи реформи, пов’язані з бізнес-кліматом, у 2006 році Грузія посіла 37 місце, а у 2007 – вже 18. Грузія використала свої реформаторські успіхи та просування в рейтингу максимально потужно й ефективно, створивши привабливу картинку для інвестора. Як видно з таблиці 1, рейтинг Doing Business і надалі суттєво покращувався аж до моменту зміни пріоритетів грузинської держави, які пов’язані зі змінами на владному Олімпі країни.

Динаміка рейтингу України в порівнянні із сусідніми державами є доволі красномовною. Разом з тим, просування в рейтингу Doing Business цілком може стати тим фактом, який приверне увагу іноземного інвестора і примусить його задуматися над можливістю інвестицій в Україну.

Згідно з останнім рейтингом Україна опинилась на 83 місці, хоча, на думку фахівців, могла бути значно вище. “Вина” покладається на законодавців. Для цього слід було прийняти три законопроекти, які могли вивести Україну на 49 місце. Перший – це проект Закону від 16.03.2015 № 2382 “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України відносно окремих правових аспектів покращання позицій України в рейтингу Doing Business”, прийняття якого дозволило б покращити стан України на 18 позицій.

Другий – проект Закону від 20.04.2015 № 2679 “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України (відносно покращання бізнес-клімату в Україні)”, прийняття якого дозволило б піднятися на 13 позицій у рейтингу.

Третій – Закон України від 07.04.2015 № 289-VIII “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України відносно захисту прав інвесторів” був прийнятий, однак з відтермінуванням набуття чинності 1 травня 2016 року. Цей законопроект додав би ще 10 позицій Україні в рейтингу Doing Business.

В експертному і фаховому середовищі пропонувались і інші зміни до законодавства по покращанню позицій України в рейтингу Doing Business, які дозволили б спростити ведення бізнесу в нашій державі, установити європейський підхід до здійснення підприємницької діяльності, залучити іноземний капітал та оздоровити економіку країни. Адже при аналізі досвіду інших країн, як засвідчує статистика, один пункт підвищення рейтингу Doing Business, у середньому, дає країні до 300 млн доларів додаткових інвестицій. А це саме те, чого конче потребує зараз українська економіка.

Фахівці Doing Business аналізують ситуацію де-юре, а не де-факто. Наприклад, корупційні втрати тут не враховуються, як і різниця між формальним і реальним станом справ. Doing Business жодним чином не вимірює рівень корупції та не враховує його. Але ж корупція впливає на бізнес-середовище та інвестиційний клімат. Чим вищий рівень корупції, тим складніше вести бізнес у тій чи іншій країні порядному інвесторові. Отже, у рейтингу Doing Business, як і в будь-якому іншому, є свої обмеження. Він не завжди може відображати реальний стан справ.

Узагальнюючи, можемо зазначити наступне.

Попри все Україна залишається привабливою для інвестицій, бо може запропонувати інвесторам швидкі темпи зростання, природні ресурси, розвинену телекомунікаційну інфраструктуру, новий ринок і кваліфіковані кадри за помірною ціною.

Загалом в Україні створено правові засади здійснення інвестиційної діяльності, але деякі законодавчі акти потребують змін і доповнень. Тому для подальшого покращення місця України в рейтингу Doing Business актуальним на сьогодні є питання вдосконалення правової та організаційної бази для забезпечення сприятливого інвестиційного клімату, привернення в країну більшої кількості різноманітних проектів. Це означатиме формування основи збереження та підвищення конкурентоспроможності вітчизняної економіки.

Література

1. Бандура М.В. Проблеми та перспективи інвестиційного зростання економіки України / М.В. Бандура // БІЗНЕС-ІНФОРМ. 2013. № 10. - С. 50-54.
2. Бланк И.А. Инвестиционный менеджмент: учебный курс / И.А. Бланк. - К.: Эльга-Н, Ника-Центр, 2001. - 448 с.
3. Гаверський В.В. Правова основа державного регулювання інвестиційних процесів в Україні / В.В. Гаверський. Актуальні проблеми політики: зб. наук. пр. - НУ "ОЮА". - О: Фенікс, 2014. Вип. 53. - С. 283 - 289.
4. Інвестиційне законодавство: стан, проблеми, перспективи: Міністерство юстиції України: Роз'яснення. 08.05.2012. [Електронний ресурс]: <http://www.zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0015323-12>.
5. Інформація Світового Банку "Doing Business" за відповідні роки. - [Електронний ресурс]: <http://www.doingbusiness.org/reports/global-reports/doing-business-2014>
6. Інформація Європейської бізнес асоціації. [Електронний ресурс]: <http://www.eba.com.ua/uk/about-eba/indices/investment-attractiveness-index>.
7. Крючкова І.В. Теоретико-методологічні аспекти державного регулювання інвестиційної політики як важливого фактора економічного зростання / І.В. Крючкова, Р.В. Попельнюхов // Вісник Хмельницького національного університету. - 2010. - № 1, т. 2. - С. 298-301.
8. Марцин В.С. Інвестиційна діяльність в Україні в умовах виходу з кризи / В.С. Марцин // Проблеми науки. - 2011. - № 7. - С. 2-8.
9. Мотриченко В.М. Інвестиційна привабливість України: стан та шляхи активізації / В.М. Мотриченко. - Фінансовий простір. 2011. № 4 (4).
10. Нікітіна А.В. Інвестиційна діяльність в Україні: сучасний стан і перспективи розвитку / А.В. Нікітіна // Вісник Запорізького національного університету. 2010. № 2(6). - С. 161-165.
11. Носова О.В. Інвестиційний клімат в Україні: основні напрями поліпшення / О.В. Носова // Стратегічні пріоритети. - 2011. - № 1. - С. 59-65.
12. Череп А.В., Рурк Г.І. Інвестиційна діяльність України: стан та шляхи активізації / А.В. Череп, Г.І. Рурк // Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво. - 2011. - № 3. - С. 48-52.
13. Чернадчук В.Д. Основи інвестиційного права України / В.Д. Чернадчук, В.В. Сухонос, Т.О. Чернадчук; за ред. В.Д. Чернадчука. - Суми: ВТД "Університетська книга", К.: Видавничий дім "Княгиня Ольга", 2005. - С. 206.

Примаченко І.Ф.,
доцент кафедри національної економіки
НУ "Одеська юридична академія"
Надійшла до редакції: 15.10.2015

УДК 349.444

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ОТРИМАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЖИТЛА: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Середницька І. А.

Задоволення потреб у житлі залишається однією з основних проблем нашого суспільства, яке не може бути вирішена без участі держави. Забезпеченість громадян житлом - це показник успішності держави. Якщо громадяни не мають можливості отримати житло в масових випадках, то це є головною проблемою держави серед усіх інших соціальних проблем, навіть показник економічного зростання держави не такий важливий.

Ключові слова: житло, соціальне житло, соціальний захист, житлові умови, черговість отримання житла.

Удовлетворение потребностей в жилье остается одной из основных проблем нашего общества, которое не может быть решено без участия государства. Обеспеченность граждан жильем - это показатель успешности государства. Если граждане не имеют возможности получить жилье в массовых случаях, то это является главной проблемой государства среди всех других социальных проблем, даже показатель экономического роста государства не так важен.

Ключевые слова: жильё, социальное жильё, социальная защита, жилищные условия, очередность получения жилья.

Satisfaction of requirements in an accommodation remains one of basic problems of our society that can not be decided without participation of the state. A provision of citizens accommodation is an index of success of the state. If citizens do not have the opportunity to get an

accommodation in mass cases, then it is the main problem of the state among all other social problems, even index of the economy growing of the state not such is important.

Keywords: accommodation, social accommodation, social defense, housing terms, order of receipt of accommodation.

Проблема забезпечення громадян житлом є особливо актуальною для України. Це пояснюється впровадженням СРСР черг на отримання житла, а на даному етапі ще й розвитком ринкових відносин, які ще більше загострюють цю проблему.

Стаття 47 Конституції України передбачає, що держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду [1].

Провідні українські науковці, а саме Ю.М. Манцевич, Т.В. Шевчук, О.Т. Євтух, С.Г. Арбузов досліджували питання фінансування житлового будівництва. Проблеми житлового забезпечення громадян України досліджували І.В. Кривов'язюк, К.В. Паливода, О.О. Пшик-Ковальська та інші. Метою даної наукової статті є дослідження проблеми отримання соціального житла окремими категоріями населення.

Згідно зі ст. 31 ЖК України кожен громадянин України, що потребує покращання житлових умов, має право одержати в користування жиле приміщення в будинках житлового фонду (державного і громадського) в порядку, передбаченому законодавчими актами України [2]. Жилі приміщення таким громадянам надаються переважно у вигляді окремої квартири на

© І.А. Середницька, 2015

сім'ю. Законом установлюється вік, з якого громадянин України може здійснювати своє право на одержання житла. Дієздатність щодо реалізації такого права настає в особи з виповненням їй 18 років, а якщо особа зареєструвала шлюб чи стала до роботи в передбачених законом випадках, то й раніше.

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Громадяни, які потребують покращання житлових умов, беруться на облік для одержання житла в будинках державного й громадського житлового фонду.

Житлом забезпечуються згідно з загальною чергою, позачергово й першочергово. Право на заселення квартири дає тільки ордер. Ордер на жиле приміщення - це письмове розпорядження на його заселення, що видається на підставі рішення виконавчого комітету органу місцевого самоврядування чи місцевої державної адміністрації. Він є єдиною підставою для заселення в надане жиле приміщення, видається лише на вільне жиле приміщення, має чітко встановлену форму.

Питання, які пов'язані з отриманням соціального житла, порядком користування таким житлом, оплатою за користування, та інші повинні регулюватися Житловим кодексом (ЖК) держави [2]. А оскільки діючий ЖК України містить застарілі норми, що не відповідають змінам, які відбулися в житловій сфері, - це є першою проблемою. Тобто правовідносини, які виникають між державою та громадянином щодо надання соціального житла, не можуть належним чином бути врегульовані. Уважаємо, що необхідно видати новий ЖК України, тому що зміни, які вносяться щодо житла, є несуттєвими. Тобто зміст залишається незмінним.

Наступна проблема - це визначення критерію, за яким громадяни визнаватимуться такими, що мають право на соціальне житло [3], та порядку черги. Відповідно до ст. 16 Закону України "Про житловий фонд соціального призначення" від 12.01.2006 р. соціальне житло надаватиметься в порядку загальної черги, першочергово або позачергово. Право на першочергове отримання соціального житла матимуть 19 категорій громадян, а право на позачергове одержання - 13 категорій громадян. Використання такого механізму призведе до виникнення великих черг на отримання пільгового житла. У цьому випадку доцільно запропонувати надання житла здійснювати лише в порядку загальної черги або позачергово. Адже громадяни повинні довго перебувати в чергах, бо їх три, а також якщо враховувати людей, які отримують житло завдяки своєму статусу, то, звісно, момент отримання житла пересічним громадянином дещо затягується. Для розв'язання цієї та інших виникаючих з ускладненням можливості отримання громадянами житла проблем, державою була розроблена Державна цільова соціально-економічна програма будівництва (придбання) доступного житла на 2010-2017 роки.

Існують і інші проблеми отримання державного житла. Відповідно до поставленого питання існує нагальна потреба у вдосконаленні Правил обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов [4]. Можна навести декілька прикладів щодо цього. Деякі особи мають пільговий статус і зловживають цим правом. Тобто отримують житло декілька разів, оскільки в законі не зазначено, скільки разів можна використовувати право на житло.

Держава виконала свій обов'язок перед громадянином, надала йому житло спочатку в постійне користування, а потім і у власність. А далі особа може приватизувати житло й відчужити, а потім знову стати на облік як така, що потребує поліпшення житлових умов.

З цього випливає, що громадяни, які навмисно погіршують свої житлові умови (обмін, відчуження придатного та достатнього за розміром для проживання жилого приміщення, псування, руйнування), не беруться на облік, що стосується поліпшення житлових умов протягом п'яти років з моменту погіршення житлових умов. Для уникнення подібних ситуацій необхідно вдосконалювати житлове законодавство України й здійснювати певні контрольні заходи, зокрема перевірки.

На сьогодні велика кількість громадян не мають житла взагалі, інші мають право на першочергове та позачергове отримання житла, перебувають на обліку як ті, що потребують поліпшення житлових умов [5, 331]. Також на обліку перебувають учасники бойових дій, пенсіонери, інваліди, які позбавлені нормальних умов проживання й при цьому не можуть задовольнити власні потреби щодо житла.

Відповідно до Концепції Державної цільової соціально-економічної програми будівництва (придбання) доступного житла на 2010-2017 роки в Україні, пропонуються такі варіанти розв'язання житлових проблем [6].

Перший варіант розв'язання проблеми полягає в поширенні дії існуючих фінансово-інвестиційних механізмів державної підтримки будівництва (придбання) житла для окремих категорій громадян та інших осіб, які потребують поліпшення житлових умов, але не мають права на забезпечення соціальним житлом. Реалізація такого підходу ускладнюється через неефективність існуючих фінансово-інвестиційних механізмів державної підтримки фінансування житла.

Другий варіант полягає в забезпеченні державної підтримки будівництва (придбання) житла для окремих категорій громадян шляхом використання існуючих, а також запровадження нових фінансово-інвестиційних механізмів для осіб, які потребують поліпшення житлових умов. Новими фінансово-інвестиційними механізмами при цьому є заощадження коштів домогосподарств на депозитних рахунках для першого внеску на будівництво (придбання) житла. Зі свого боку кредитор повинен надати позичальникові іпотечний кредит за доступною відсотковою ставкою. Громадяни, які зареєстровані в державній черзі на покращення житлових умов, мають можливість стати учасником державної програми по наданню державної підтримки, яка полягає в сплаті державою 30 відсотків вартості нормативної площі доступного житла, при цьому громадянин вносить на свій поточний рахунок, відкритий в уповноваженому банку, кошти в обсязі 70 відсотків вартості будівництва (придбання) доступного житла [7].

На даному етапі розвитку країни слід визнати одним із провідних напрямів забезпечення реалізації конституційного права громадян України на житло будівництво за державної підтримки доступного житла - недорогого житла, яке спроможні придбати громадяни з невисоким рівнем доходів, що потребують поліпшення житлових умов, яке має реалізовуватись на засадах: а) надання одноразової цільової державної допомоги зазначеним громадянам для здійснення ними першого внеску на будівництво доступного житла; визначення забудовника (замовника) такого житла виключно

на конкурсній основі; б) безоплатного надання в користування забудовнику (замовнику), який здійснює будівництво доступного житла, земельних ділянок для такого будівництва; в) відмови від залучення коштів населення, коштів державного та місцевих бюджетів, що використовуються для будівництва доступного житла, на розвиток інженерно-транспортної та соціальної інфраструктури відповідного населеного пункту; г) будівництва забудовником (замовником) житла, що матиме невисоку вартість; д) своєчасного підведення магістральних та інших інженерних мереж до межі земельної ділянки, на якій споруджується доступне житло, власниками цих мереж [8].

Також необхідно визначити роль держави в процесі ринкової трансформації житлового господарства. Держава повинна створювати умови для самостійного забезпечення громадян житлом, тобто щоб придбати краще за соціальне житло було не мрією, а реальною можливістю.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України, 1996. № 30 - С. 47.
2. Житловий кодекс Української РСР: Закон від 30.06.1983 № 5464-X // Відомості Верховної Ради УРСР, 1983 р. № 28. - С. 573.
3. Федосєєва Т.Р. Право громадян на житло у фонді соціального призначення: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук. - Харків, 2003.

4. Солом'яний В. Забезпечення громадян житлом: юридичні аспекти вдосконалення механізму / Солом'яний В. // Юридична газета, 2006 р. - № 22 (82). - [Електронний ресурс]: <http://www.yur-gazeta.com/article/701/>.

5. Галянтич М.К. Житлове право України: навч. посібник. - К.: Юрінком Інтер, 2008. - 528 с.

6. Державна цільова соціально-економічна програма будівництва (придбання) доступного житла на 2010-2017 роки // Затверджена Постановою КМУ № 1249 від 11 листопада 2009 р. [Електронний ресурс]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1249-2009-%D0%BF>.

7. Доступне житло. Чотири кроки для отримання // Державний фонд сприяння молодіжному житловому будівництву. [Електронний ресурс]: <http://www.molodkredit.gov.ua/cms/dostupne-jitlo/4-kroki-dlya-otrimannya.html>.

8. Про заходи щодо будівництва доступного житла в Україні та поліпшення забезпечення громадян житлом: Указ Президента України від 08 листопада 2007 р. № 1077/2007. [Електронний ресурс]: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1077/2007>.

Середницька І.А.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 11.08.2015

УДК 347.51

ОСОБЛИВОСТІ ВИПАДКУ ТА НЕПЕРЕБОРНОЇ СИЛИ ЯК ПІДСТАВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Церковна О. В.

Аргументовано положення про необхідність застосування диференційованого підходу при відмежуванні непереборної сили від випадку. Досліджено найбільший ступінь обумовленості дії непереборної сили, який виявляється при завданні шкоди джерелом підвищеної небезпеки. Детально охарактеризовані ознаки зазначених категорій. Здійснено аналіз категорії "випадок", який широко використовується в юридичній літературі й судовій практиці як заперечення вини у всіх майже дискусіях, що стосуються проблематики відшкодування шкоди.

Ключові слова: невиконання зобов'язання; неналежне виконання зобов'язання; вина боржника; випадок; непереборна сила.

Аргументировано положение о необходимости применения дифференцированного подхода при разграничении непреодолимой силы и случая. Исследована наибольшая степень обусловленности действия непреодолимой силы, которая проявляется при нанесении вреда источником повышенной опасности. Детально охарактеризованы признаки указанных категорий. Осуществлен анализ категории "случай", который широко используется в юридической литературе и судебной практике как отрицание вины во всех почти дискуссиях, касающихся проблематики возмещения ущерба.

Ключевые слова: невыполнение обязательства;

ненадлежащее выполнение обязательства; вина должника; случай; непреодолимая сила.

Is argued position on the need for a differentiated approach, distinguishing between an irresistible force and the case. Investigated the highest degree of conditionality of force majeure, which is manifested by harming the source of danger. Described in detail features of these categories. The analysis of the category of "event", which is widely used in legal literature and judicial practice as a denial of guilt in almost all discussions on issues of redress.

Keywords: nonfeasance; improper performance of obligations; fault of the debtor; case; force majeure.

Проблематика пов'язана з тим, що в наш час дедалі часто зустрічаються випадки невиконання або неналежного виконання зобов'язання за вини боржника. Але не завжди боржник є винним у невиконанні чи неналежному виконанні зобов'язання. Тому, перед тим як притягнути винну за невиконання зобов'язання особу до цивільно-правової відповідальності, необхідно визначити обставини, через які зобов'язання не було виконано чи було виконано неналежним чином.

Цивільний кодекс України (далі ЦК України) у статті 617 визначає загальні підстави звільнення від цивільно-правової відповідальності за порушення зобов'язання. Зокрема, особа, яка порушила зобов'язання, звільняється від відповідальності за порушення зобов'язання, якщо вона доведе, що це порушення сталося внаслідок

© О.В. Церковна, 2015

випадку або непереборної сили.

Мета статті: дослідження категорій “випадок” і “непереборна сила” як підстав, які звільняють боржника від відповідальності за порушення зобов’язання.

Категорії “випадок” і “непереборна сила” досліджували різні вчені, зокрема: В.А. Туманов, П.Г. Семенов, Г.К. Матвєєв, Е.А. Павлодський, А.А. Смірнов та інші.

Непереборна сила є дуже давнім юридичним поняттям, відомим ще римському праву. Проте, як зазначається в літературі, він не додав йому визначеності [1, 67]. Ця категорія визначається як надзвичайна й невідворотна за даних умов подія (пп. 1 п. 1 ст. 263 ЦК України). При цьому в законодавстві немає навіть примірного переліку обставин, які до цього явища відносяться.

Слід зазначити, що попри єдність поняття непереборної сили в цивільному праві, значення цього явища у сфері відповідальності за завдання шкоди має деяку специфіку. По-перше, непереборна сила має значення універсальної обставини, що звільняє від відповідальності за завдання шкоди. Однак у ст. 1166 ЦК України (що має загальне значення для деліктної відповідальності) непереборна сила згадується в тому сенсі, що шкода, завдана каліцтвом, іншим ушкодженням здоров’я або смертю фізичної особи, навіть унаслідок непереборної сили може бути відшкодована у випадках, установлених законом.

По-друге, слід зазначити різну роль непереборної сили в причинно-наслідковому механізмі. У договірних відносинах непереборна сила, як правило, виступає як обставина, що перешкоджає виконанню договору, при цьому існує лише ймовірність виникнення внаслідок цього збитків у кредитора. При завданні недогівірної шкоди непереборна сила сприяє завданню цієї шкоди [15, 115].

Найбільший ступінь обумовленості дії непереборної сили виявляється при завданні шкоди джерелом підвищеної небезпеки, хоча й тут слід зазначити опосередкований характер такої дії. Представляється, що непереборна сила не може бути безпосередньою причиною шкідливого наслідку підвищено небезпечної діяльності. Непереборна сила впливає на потерпілого опосередковано, через дію джерела підвищеної небезпеки, оскільки за відсутності зв’язку між проявом шкідливих властивостей джерела підвищеної небезпеки і настанням шкоди ми не можемо кваліфікувати даний делікт за ст. 1187 ЦК.

Слід зазначити, що питання про характер залежності між дією непереборної сили, джерела підвищеної небезпеки і виникненням шкоди набуло в науці цивільного права принципового значення. Пов’язане це з позицією, що отримала в радянській літературі значну підтримку. Її прихильники з метою розмежування казусу (простого випадку) і непереборної сили (випадку кваліфікованого) запропонували досліджувати характер причинного зв’язку між цими явищами та шкодою, використовуючи при цьому категорії й критерії каузальної теорії “необхідного і випадкового причинного зв’язку”. Необхідно виходити з того, що “вина і казус перебувають у ряді необхідної причинності, непереборна ж сила пов’язана з поняттям випадкової причинності” [15, 73].

Цей критерій було піддано справедливій критиці [12, 40-41]. Головним недоліком цієї концепції визнавали помилковість її методологічного підґрунтя, тобто теорії необхідного й випадкового причинного зв’язку, що зумовлювало безліч суперечностей у висловлювання прихильників Д.М. Генкіна. Так, Б.С. Антимонов називає непереборну силу як необхідним чинником настання

шкоди, так і об’єктивним випадком то стосовно до шкідливих наслідків, то до поведінки власника джерела підвищеної небезпеки [2, 130-133, 157, 185.]. Ті ж суперечності можна побачити й у судженнях Г.К. Матвєєва, котрий спочатку говорить про наявність випадкового зв’язку між поведінкою заподіювача шкоди і шкодою [8, 99], а далі - про випадковий зв’язок з діяльністю відповідальної особи.

Прихильник теорії необхідного й випадкового причинного зв’язку В.А. Ойгензіхт, відмічаючи цей недолік, пропонує додаткові критерії відокремлення непереборної сили від інших об’єктивно-випадкових явищ. Під непереборною силою, на його думку, слід розуміти комплекс з двох випадків, яким разом притаманна непереборність як об’єктивна категорія. Це, по-перше, загроза (наприклад, стихійні сили) і, по-друге, здійснення загрози. Науковець вважає, що причинний зв’язок між першим і другим випадком знаходить прояв у невідворотності. Якщо суб’єкт доступними йому засобами може відвернути другий випадок і не допустити настання шкоди, то непереборної сили як об’єктивного комплексу не буде. Але не будь-яка невідворотність другого випадку свідчить про наявність непереборної сили. Для цього наявним має бути об’єктивно випадковий зв’язок між діями суб’єкта та результатом і об’єктивно необхідний зв’язок між силою, що загрожує (першим випадком) і силою, що проявилася (другий випадок). Між другим випадком і результатом у вигляді невігідних наслідків зв’язок завжди є необхідним.

Слід, на нашу думку, зосередитися на дослідженні законодавчо встановлених ознак непереборної сили, таких як надзвичайність і невідворотність.

У літературі склалась усталена точка зору про те, що непереборна сила діє виключно у сфері випадкового завдання шкоди (“казусу”), і, навпаки, наявність вини в діях делінквента виключає право останнього посилається на дію непереборної сили. Правда, окремі автори відзначають можливість передбачення виникнення (прояву) стихійних явищ, оскільки, мабуть, абсолютне передбачення подібних подій зустрічається досить рідко. На нашу думку, більшість випадків подібного передбачення не можуть розцінюватися як вина. По-перше, таке передбачення абстрактне, має “статистичний” характер, а по-друге, належить швидше до можливості настання самого стихійного явища, ніж до його конкретного прояву (виникненню шкоди). Як вірно зазначає В.А. Ойгензіхт, “під передбаченням тут розуміється психічна оцінка суб’єктом не своїх протиправних дій і їх наслідків, яка могла бути визнана його виною, а його психічне ставлення до явищ навколишнього об’єктивного світу” [10, 126]. Якщо передбачення суб’єкта конкретне, тим більше якщо зловмисник використовує стихійні обставини у своїх цілях (наприклад, руйнівну силу блискавки), то не можна говорити про дію непереборної сили, бо в таких випадках немає ні надзвичайності, ні невідворотності. Деякі сумніви із цього приводу висловлює П.Г. Семенов, який вважає, що завдання шкоди при дії непереборної сили “може супроводжуватися в безпосереднього заподіювача таким само психічним ставленням до результатів своєї поведінки, як і при вині (передбачення, бажання і т.п.)”, при цьому делінквент, “за загальним правилом, усвідомлює те, що його вимушена непереборною силою поведінка завдає суспільству певний збиток” [12, 45-46]. На наш погляд, подібний підхід є оцінкою суб’єкта не з точки зору його дій, а його думок.

Проте мало сказати, що непереборна сила перебуває у сфері випадку, слід також вказати критерії, що розмежовують ці два явища. Е.А. Павлодський, автор монографічного дослідження, присвяченого розв'язанню цієї проблеми, зазначає, що наслідки дії непереборної сили є невідворотні не лише для даного правопорушника, але і для інших осіб, однотипних за видом і умовами діяльності.

Необхідно зазначити, що така ознака непереборної сили, як невідворотність, передбачає, що невідворотність форс-мажорних обставин обумовлена не тим, що їх не можна було передбачити, а тим, що їм об'єктивно не можна було запобігти.

Сьогодні ця ознака закріплена в законі (пп. 1 п. 1 ст. 263 ЦК України), де йдеться про невідворотну за даних умов подію.

На нашу думку, більш виправданим є підхід, запропонований, зокрема, Е.А. Павлодським. Заслугує на увагу позиція, відповідно до якої при визначенні непереборної сили як події, якій не можна запобігти технічними й економічними можливостями всього суспільства, практично жодне явище неможливо буде віднести до непереборної сили. При цьому очевидне надмірне звуження поняття непереборної сили й, відповідно, невинуватене розширення існуючої сфери відповідальності. З іншого боку, коли непереборна сила - явище, невідворотне можливостями конкретної людини, непереборна сила прирівнюється до випадку. Тому пропонується при відмежуванні непереборної сили від випадку застосовувати диференційований підхід, суть якого полягає в тому, що порівнюються технічні можливості даної особи з можливостями інших однорідних осіб або організацій. Відповісти на питання, чи були випадкові обставини так невідворотні, що їх слід віднести до непереборної сили, можна, лише порівнявши можливості даної особи з іншими однотипними по виду й умовам діяльності можливостями [11, 83-86].

Тому ми приєднуємося до положення про те, що непереборною силою є подія, наслідків якої не можуть запобігти за даних обставин будь-які інші такі ж учасники сучасного цивільного обігу [14, 307].

Щодо категорії "випадок", який застосовувався нами в порівнянні з непереборною силою, слід зазначити, що зазначений термін широко використовується в юридичній літературі й судовій практиці як заперечення вини у всіх майже дискусіях, що стосуються проблематики відшкодування шкоди. Протилежність поняття вини і випадку, виражена в давньому юридичному правилі - шкода може бути завдана або виною, або випадком (*damnum aut culpa aut casu accidit*), була загальновизнаною. У відносинах із відшкодування шкоди, підпорядкованих принципу вини, випадок, як заперечування вини, виключає відповідальність або являє собою її межу. Однак це питання неоднаково вирішується в режимі деліктної відповідальності й у режимі договірної відповідальності. У першому (якщо йдеться про шкоду, завдану своїми діями) акцент робиться на понятті вини заподіювача, яку згідно з більшістю цивільних законів має довести потерпілий. У договірному режимі, де встановлене припущення, що невиконання або неналежне виконання є наслідком обставин, що залежать від боржника, який не виконав зобов'язання, акцент робиться на понятті "випадок" [4, 245-246].

У деліктному режимі визнання того, що шкода була наслідком випадкових обставин, виключає виникнення зобов'язань з відшкодування шкоди.

Аналізуючи все вище зазначене, можна зробити висновок про те, що ознаки та властивості непереборної сили та випадку, їх значення в цивільно-правових відносинах, а також тлумачення повинні відображатися в Цивільному кодексі України як запорука законності, належного врегулювання цивільно-правових відносин, недопущення зловживання з боку однієї зі сторін зобов'язання. Тільки такі законодавчо визнані аспекти нададуть стабільності цивільно-правовим відносинам і зміцненню економіки держави загалом.

Література

1. Агарков М.М. Обязательства из причинения вреда // Проблемы социалистического права. - 1939.
2. Антимонов Б.С. Гражданская ответственность за вред, причиненный источником повышенной опасности. - М.: Госюриздат, 1952.
3. Болдинов В.М. Ответственность за причинение вреда источником повышенной опасности. - СПб.: "Юридический центр Пресс", 2002.
4. Варкалло В. Ответственность по гражданскому праву (возмещение вреда - функции, виды, ответственность) / Пер. с польск. / Под ред. и с вступительной статьей Братуса С.Н. - М.: Прогресс, 1978.
5. Дмитриева О.В. Ответственность без вины в гражданском праве: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук. - СПб., 1996.
6. Иоффе О.С. Обязательственное право. - М.: Юрид. лит., 1975.
7. Кравцов А. Понятие непреодолимой силы // Сов. юстиция. - 1966. - № 17.
8. Матвеев Г.К. О понятии непреодолимой силы в советском гражданском праве // Сов. государство и право. - 1963. - № 8.
9. Матвеев Г.К. Основания гражданско-правовой ответственности. - М.: Юрид. лит., 1970.
10. Ойгензихт В.А. Проблема риска в гражданском праве (Часть общая). - Душанбе: Ирфон, 1972.
11. Павлодский Е.А. Случай и непреодолимая сила в гражданском праве. - М.: Юрид. лит., 1978.
12. Семенов П.Г. Категория непреодолимой силы в советском праве // Советское государство и право. - 1956. - № 10.
13. Смирнов В.Т., Собчак А.А. Общее учение о деликтных обязательствах в советском гражданском праве: Учебное пособие. - Л.: ЛГУ, 1983.
14. Тархов В.А. Гражданское право. Общая часть: Учебник. - Чебоксары, 1997.
15. Туманов В.А. Понятие "непреодолимой силы" в советском гражданском праве // Вопросы советского гражданского права: Сб. статей / Под. ред. Д.М. Генкина. - М.: Госюриздат, 1955.
16. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - №№ 40-44. - Ст. 356.

Церковна О.В.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
ОДУВС

Надійшла до редакції: 14.09.2015

ЩОДО ГАРАНТІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ ПРИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННІ

Герман О. С.

У статті розглянуті основні проблеми забезпечення гарантій реалізації трудових прав працівників. Проведений аналіз нормативно-правових актів, на підставі яких здійснюється правове регулювання цих правовідносин. Визначено значення гарантій реалізації прав працівників при працевлаштуванні. Сформульовані певні пропозиції щодо внесення змін до законодавства.

Ключові слова: гарантії реалізації трудових прав працівників, дискримінація в галузі праці, необґрунтована відмова в прийнятті на роботу, обмеження при працевлаштуванні.

В статье рассмотрены основные проблемы обеспечения гарантий реализации трудовых прав работников. Проведен анализ нормативно-правовых актов, на основании которых осуществляется правовое регулирование данных правоотношений. Определено значение гарантий реализации прав работников при трудоустройстве. Сформулированы определенные предложения по внесению изменений в законодательство.

Ключевые слова: гарантии реализации трудовых прав работников, дискриминация в области труда, необоснованный отказ в приеме на работу, ограничения при трудоустройстве.

The article discusses the basic problems of guaranteeing rights of workers. The analysis of legal acts on the basis of which the legal regulation of these relations. Determine the value of guarantees of the rights of workers in employment. Formulated certain proposals for changes in legislation.

Keywords: guarantees of worker's rights, job bias, unjustified refusal to hire, restrictions on employment.

На сучасному етапі розвитку трудового права України питання щодо гарантій реалізації трудових прав працівників є досить актуальним, оскільки проблеми їх забезпечення виникають на різних етапах існування трудових правовідносин. У нашій статті увага буде зосереджена на проблемних питаннях, що мають місце в процесі працевлаштування й безпосередньо стосуються забезпечення гарантій реалізації прав працівників на етапі виникнення трудових правовідносин.

Гарантії трудових прав працівників - це система встановлених законодавством заходів щодо врегулювання питань, що пов'язані з порушенням трудового законодавства й вирішенням трудових спорів працівників, спрямованих на захист їх трудових прав.

Відповідно до ст. 24 Конституції України "не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками.

Рівність прав жінки і чоловіка забезпечується: наданням жінкам рівних з чоловіками можливостей у громадсько-політичній і культурній діяльності, у здобутті освіти і професійній підготовці, у праці та винагороді за неї; спеціальними заходами щодо охорони праці і здоров'я жінок, установленням пенсійних пільг; створенням умов, які дають жінкам можливість поєднувати працю з материнством; правовим захистом, матеріальною і моральною підтримкою материнства і дитинства, включаючи надання оплачуваних відпусток та інших пільг вагітним жінкам і матерям." [1]

© О.С. Герман, 2015

Статтею 22 КЗпП України передбачено, що "забороняється необґрунтована відмова у прийнятті на роботу.

Відповідно до Конституції України будь-яке пряме або непряме обмеження прав чи встановлення прямих або непрямих переваг при укладенні, зміні та припиненні трудового договору залежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, мови, політичних поглядів, релігійних переконань, членства в професійній спілці чи іншому об'єднанні громадян, роду і характеру занять, місця проживання не допускається.

Вимоги щодо віку, рівня освіти, стану здоров'я працівника можуть встановлюватись законодавством України." [2]

При визначенні відсутності ознак дискримінації при працевлаштуванні слід також керуватись положеннями Конвенції МОП № 111, ратифікованої Україною в 1961 році, про дискримінацію в галузі праці та занять 1958 року, згідно з якою "будь-яке розрізнення, недопущення або перевага відносно певної роботи, що ґрунтується на її специфічних вимогах, дискримінацією не вважається" [10].

На сьогодні найбільш актуальною проблемою є проблема гендерної нерівності при працевлаштуванні. Згідно з Законом України "Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків" 08.09.2005 року гендерна рівність - це рівний правовий статус жінок і чоловіків та рівні можливості для його реалізації, що дозволяє особам обох статей брати рівну участь у всіх сферах життєдіяльності суспільства [5].

У статті 6 цього Закону зазначено: "Дискримінація за ознакою статі забороняється. Не вважаються дискримінацією за ознакою статі:

- спеціальний захист жінок під час вагітності, пологів та грудного вигодовування дитини;
- обов'язкова строкова військова служба для чоловіків, передбачена законом;
- різниця в пенсійному віці для жінок і чоловіків, передбачена законом;
- особливі вимоги щодо охорони праці жінок і чоловіків, пов'язані з охороною їх репродуктивного здоров'я;
- позитивні дії".

Виходячи зі змісту статті 17 указанного Закону, позитивні дії - це дії роботодавця, спрямовані на досягнення збалансованого співвідношення жінок і чоловіків у різних сферах трудової діяльності, а також серед різних категорій працівників.

Також частиною 3 статті 17 цього Закону передбачено, що "роботодавцям забороняється в оголошеннях (рекламі) про вакансії пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати різні вимоги, даючи переваги одній зі статей, вимагати від осіб, які влаштовуються на роботу, відомості про їх особисте життя, плани щодо народження дітей".

Але варто зазначити, що механізм забезпечення нормативних положень і, насамперед, санкцій за порушення цих норм закону не є дієвим. Правові норми, що передбачають відповідальність роботодавця за порушення вимог цього Закону носять відсильний характер, тобто відсилають до інших нормативно-правових актів. У Законі відсутній механізм їх реалізації.

Необхідно також звернути увагу на ще один нормативно-правовий акт, що містить правові норми,

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

які передбачають певні гарантії прав працівників при прийомі на роботу, а саме Закон України “Про рекламу” від 03.07.1996 року. На відміну від Закону України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків” від 08.09.2005 року, Закон України “Про рекламу” містить більш деталізований перелік випадків, що підпадають під визначення поняття “необґрунтована відмова в прийнятті на роботу”.

Статтею 24-1 цього Закону (“Реклама послуг із працевлаштування”) забороняється в рекламі про вакансії (прийом на роботу) зазначати вік кандидатів, пропонувати роботу лише жінкам або лише чоловікам, за винятком специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі, висувати вимоги, що надають перевагу жіночій або чоловічій статі, представникам певної раси, кольору шкіри (крім випадків, визначених законодавством, і випадків специфічної роботи, яка може виконуватися виключно особами певної статі) (ПЕРЕЛІК важких робіт та робіт зі шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці жінок ЗАТВЕРДЖЕНО наказом Міністерства охорони здоров'я України від 29 грудня 1993 р. № 256), щодо політичних, релігійних та інших переконань, членства в професійних спілках або інших об'єднаннях громадян, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [6].

Текст реклами про діяльність суб'єкта господарювання, що надає послуги з посередництва в працевлаштуванні в Україні, повинен містити примітку, що отримувати від громадян, яким надано послуги з пошуку роботи та сприяння в працевлаштуванні, інші пов'язані з цим послуги, гонорари, комісійні або інші винагороди забороняється. У разі порушення вимог цієї статті рекламодавець сплачує до Фонду загальнообов'язкового державного соціального страхування України на випадок безробіття штраф у десятикратному розмірі мінімальної заробітної плати, установлені законом на момент виявлення порушення.

Роботодавець має право встановлювати обмеження спільної роботи родичів на підприємстві, в установі, організації. Стаття 25-1 КЗпП України зазначає: “Власник вправі запроваджувати обмеження щодо спільної роботи на одному й тому ж підприємстві, в установі, організації осіб, які є близькими родичами чи свояками (батьки, подружжя, брати, сестри, діти, а також батьки, брати, сестри і діти подружжя), якщо у зв'язку з виконанням трудових обов'язків вони безпосередньо підпорядковані або підконтрольні один одному.

На підприємствах, в установах, організаціях державної форми власності порядок запровадження таких обмежень встановлюється законодавством.” [2]

Більш детально це питання врегульоване Постановою Ради Міністрів УРСР від 03.11.1980 року № 593 Про часткову зміну постанови Ради Народних Комісарів УРСР від 4 червня 1933 р. “Про сполучення посад та службу родичів в установах, підприємствах та організаціях у суспільного сектора” [9]. Слід звернути увагу, що на державних підприємствах такі обмеження стосуються лише посад і робіт, пов'язаних із безпосереднім підпорядкуванням і підконтрольністю. Разом з тим, указані обмеження не поширюються на працівників, що обіймають виборні посади, спеціалістів сільськогосподарства, працівників плавскладу судів річкового флоту, лікарів, наукових і педагогічних працівників, артистів, художників, музикантів державних театрів, спеціалістів лісового, водного господарства, працівників освіти, що працюють у сільській місцевості, та деякі інші категорії працівників.

Забороняється відмова в прийнятті на роботу та звільнення працівника за ініціативою власника або уповноваженого ним органу з мотивів досягнення пенсійного віку

- частина 2 статті 11 Закону України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні” від 16.12.1993 року [7].

Гарантії при прийнятті на роботу для працездатної молоді передбачені статтею 197 КЗпП України, та більш детально це питання врегульоване Законом України “Про зайнятість населення” від 05.07.2012 року. У статті 14 цього Закону міститься перелік категорій громадян, що мають додаткові гарантії у сприянні працевлаштуванню [4]. Для працевлаштування зазначених у частині першій цієї статті громадян (крім інвалідів, які не досягли пенсійного віку, встановленого статтею 26 Закону України “Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування”, норматив працевлаштування на роботу яких установлюється згідно із Законом України “Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні”) підприємствам, установам та організаціям з чисельністю штатних працівників понад 20 осіб установлюється квота в розмірі 5 % середньооблікової.

У разі невиконання роботодавцем протягом року квоти для працевлаштування громадян, зазначених у частині першій статті 14 цього Закону, з нього стягується штраф за кожну необґрунтовану відмову в працевлаштуванні таких осіб у межах відповідної квоти у двократному розмірі мінімальної заробітної плати, установлені на момент виявлення порушення. Це передбачено частиною 2 статті 53 Закону України “Про зайнятість населення”.

“Забороняється відмовляти жінкам у прийнятті на роботу і знижувати їм заробітну плату з мотивів, пов'язаних з вагітністю або наявністю дітей віком до трьох років, а одиноким матерям - за наявністю дитини віком до чотирнадцяти років або дитини-інваліда.

При відмові у прийнятті на роботу зазначеним категоріям жінок власник або уповноважений ним орган зобов'язаний повідомляти їм причини відмови в письмовій формі. Відмову в прийнятті на роботу може бути оскаржено в судовому порядку.” Це передбачено статтею 184 КЗпП України.

Варто звернути увагу на те, що обов'язкова письмова форма відмови в прийнятті на роботу передбачена тільки статтею 184 КЗпП. Відповідно, у всіх інших випадках відмова може бути надана в усній формі, але це дуже ускладнює можливість захисту працівником свого порушеного права в суді. Адже обов'язок доказування того, що відмова в прийнятті на роботу була необґрунтованою, лежить на особі, яка працевлаштовується.

У Кодексі законів про працю України, а саме в другій частині статті 24, зазначається перелік документів, які громадянин має подати при укладенні трудового договору. Але варто зазначити, що цей перелік не є вичерпним. Відповідно, від громадянина роботодавець може вимагати й інші, не передбачені цією статтею, документи, якщо це передбачено іншими нормативно-правовими актами.

Одночасно статтею 25 КЗпП України встановлюється заборона вимагати від громадян відомості про їх партійну і національну приналежність, походження, реєстрацію місця проживання чи перебування та документи, подання яких не передбачено законодавством.

Отже, відмова в прийнятті на роботу через ненадання особою, яка працевлаштовується, документів, не передбачених законодавством, розцінюватиметься як необґрунтована, що передбачено ч. 1 ст. 22 КЗпП України.

Водночас прийняття на роботу особи без паспорта відповідно до ст. 200 Кодексу України про адміністративні правопорушення тягне за собою відповідальність у формі штрафу в розмірі від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а те саме порушення, допущене посадовою особою після застосування до неї протягом року заходу адміністративного стягнення за такі дії, — тягне за собою накладення штрафу від десяти

до чотирнадцяти неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [3]. Так само й прийняття на роботу військовозобов'язаних і приззовників, які не перебувають на військовому обліку за місцем проживання, тягне за собою накладення штрафу (ст. 211-3 КУпАП) від одного до трьох неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, а повторне протягом року вчинення такого порушення, за яке особу вже було піддано адміністративному стягненню, — тягне за собою накладення штрафу від трьох до семи неоподатковуваних мінімумів доходів громадян.

Поряд із зазначеними вище гарантіями щодо працевлаштування чинним законодавством встановлено й певні обмеження, перевірити наявність яких у кожному конкретному випадку дозволить ретельне вивчення всіх поданих майбутнім працівником документів. Зокрема, на сьогодні існують такі обмеження щодо працевлаштування: за віком, за станом здоров'я, за громадянством, за обмеженням спільної роботи, за певними видами робіт для окремих категорій працівників, за вироком суду та за сумісництвом.

Безпідставна відмова в прийнятті на роботу може бути оскаржена до суду, а той, як зазначено в п. 6 Постанови Пленуму Верховного Суду України “Про практику розгляду судами трудових спорів” від 6 листопада 1992 р. № 9, при обґрунтованості позову зобов'язує роботодавця укласти трудовий договір з особою, запрошеною на роботу в порядку переведення, з першого робочого дня, наступного після дня звільнення з попереднього місця роботи (якщо була обумовлена інша дата — з цієї дати), а з іншими особами — з дня їх звернення до роботодавця з приводу прийняття на роботу. Також роботодавець повинен буде оплатити вимушений прогул працівника внаслідок відмови в прийнятті його на роботу або несвоєчасного укладення трудового договору за правилами ч. 2 ст. 235 КЗпП про оплату вимушеного прогулу незаконно звільненому працівникові [8].

На підставі аналізу діючого трудового законодавства України та правозастосовної практики з питань пов'язаних із забезпеченням гарантій прав працівників при працевлаштуванні, можна зробити висновки, що існує велика кількість недоліків, що потребують негайного вирішення. А саме:

- правова необізнаність громадян щодо існуючих гарантій їх трудових прав;
- свідоме недотримання роботодавцем вимог трудового законодавства при прийомі на роботу;
- відсутність належного нагляду та контролю з боку державних органів;
- зростання рівня безробіття в державі та значний рівень конкуренції на ринку праці змушує працівників вступати в трудові правовідносини з роботодавцем без дотримання відповідних правових гарантій, передбачених законодавством;
- недосконалість трудового законодавства в питаннях пов'язаних із захистом прав працівників, що були порушені в процесі працевлаштування.

Задля вдосконалення правового регулювання цього питання треба на законодавчому рівні надати визначення поняття “обґрунтована відмова” в прийнятті на роботу. Адже й у самому змісті цього поняття містяться гарантії для осіб, що бажають працевлаштуватися. На нашу думку, обґрунтованою відмовою може вважатись у таких випадках:

- відсутність вакантних місць;
- недостатність або відсутність належної кваліфікації в працівника, який хоче працевлаштуватися;
- обмеження, встановлені законодавством щодо прийому на роботу (вік, важкі та шкідливі умови праці (неповнолітні, жінки), заборона в судовому порядку займати певні посади, робота близьких родичів, стан здоров'я та інше);
- обмеження за медичними показниками (коли за

станом здоров'я працівник не може виконувати певну роботу).

Наведеного вище переліку випадків обґрунтованої відмови, як і її визначення, немає ні в КЗпП України, ні в жодному іншому діючому нормативно-правовому акті, що значно ускладнює захист прав працівників при працевлаштуванні.

Також важливим є питання щодо форми, в якій може бути відмовлено в прийнятті на роботу. Адже, як було зазначено вище, відмова в письмовій формі в обов'язковому порядку надається тільки у випадках, передбачених статтею 184 КЗпП України. Доцільно було б розширити перелік таких випадків, включивши до нього, щонайменше, інші категорії неконкурентноспроможних працівників.

Окрім того, потрібно звернути увагу на те, що на сучасному етапі розвитку трудових правовідносин роботодавець, особливо якщо це фізична особа-роботодавець, при прийомі на роботу дуже ретельно ставиться до особистих якостей працівника, таких як зовнішній вигляд, поведінка, репутація, шкідливі звички та інше, що не передбачено діючим законодавством, але на практиці має місце. На нашу думку, це не можна вважати порушенням трудового законодавства з боку роботодавця.

Література

1. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - С. 141.
2. Кодекс Законів про працю України від 10 грудня 1971 року // Відомості Верховної Ради УРСР. - 1971. - Додаток до № 50. - С. 375.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення 07.12.1984 року // Відомості Верховної Ради України. - 1984. - Додаток до № 51. - С. 1122.
4. Закон України “Про зайнятість населення” від 05.07.2012 року // Відомості Верховної Ради України. - 2013. - № 24. - С. 243.
5. Закон України “Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок та чоловіків” від 08.09.2005 року // Відомості Верховної Ради України. - 2005. - № 52. - С. 561.
6. Закон України “Про рекламу” від 03.07.1996 року // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 39. - С. 181.
7. Закон України “Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні” від 16.12.1993 року // Відомості Верховної Ради України. - 1994. - № 4. - С. 18.
8. Постанови Пленуму Верховного Суду України “Про практику розгляду судами трудових спорів” від 6 листопада 1992 р. № 9 // Галицькі контракти. - 2008. - № 29. - С. 279.
9. Постанова Ради Міністрів УРСР від 03.11.1980 року № 593 Про часткову зміну постанови Ради Народних Комісарів УРСР від 4 червня 1933 р. “Про сполучення посад та службу родичів в установах, підприємствах та організаціях усього народного сектора” // [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/593-80-%D0%BF>.
10. Конвенція МОП № 111, ратифікована Україною в 1961 році, про дискримінацію в галузі праці та занять 1958 року // [Електронний ресурс]: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_161.

Герман О.С.,

викладач кафедри соціально-правових дисциплін

ОДУВС

Надійшла до редакції: 13.09.2015

ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНУ ПРИРОДУ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ

Гоштинар С. Л.

Стаття присвячена дослідженню юридичної природи державної реєстрації прав на землю шляхом проведення комплексного аналізу змін до деяких законодавчих актів України. Встановлено, що державна реєстрація прав на землю, з одного боку, направлена на захист приватних інтересів учасників ринку землі, а з іншого боку - захищає інтерес держави, будучи потужним інформаційним ресурсом. Доводиться, що в процесі державної реєстрації прав на землю повинні бути враховані земельно-правові та еколого-правові особливості земельної ділянки як природного ресурсу, основного засобу виробництва в сільському і лісовому господарстві та просторово-операційного базису.

Ключові слова: земельні відносини, державна реєстрація, право на землю, легалізація права, земельне законодавство, земельні ресурси.

Статья посвящена исследованию юридической природы государственной регистрации прав на землю путем проведения комплексного анализа изменений в некоторых законодательных актах Украины. Установлено, что государственная регистрация прав на землю, с одной стороны, направлена на защиту частных интересов участников рынка земли, а с другой - защищает интересы государства, будучи мощным информационным ресурсом. Доказывается, что в процессе государственной регистрации прав на землю должны быть учтены земельно-правовые и эколого-правовые особенности земельного участка как природного ресурса, основного средства производства в сельском и лесном хозяйстве и пространственно-операционного базиса.

Ключевые слова: земельные отношения, государственная регистрация, право на землю, легализация права, земельное законодательство, земельные ресурсы.

The article is devoted to the investigation of the legal nature of state registration of land rights through a comprehensive analysis of amendments to some legislative acts of Ukraine. It was established that the state registration of land rights on the one hand - aimed at protecting the interests of the private land market, on the other hand - protect the interests of the state, being a powerful information resource. It is shown that in the process of state registration of land should be considered ecological peculiarities of land as a natural resource, the main means of production in agriculture and forestry and spatial-operative basis.

Keywords: land relations, state registration, land right, legalization of right, land legislation, land resources.

Земельна реформа змінила підходи до правового регулювання використання земель. Також змінилося відношення до земельної ділянки, яка розглядається не лише як об'єкт навколишнього природного середовища, але і як нерухоме майно, об'єкт обігу. За цих умов важливо визначити, наскільки ефективно нові правові механізми

сприяють вирішенню основних завдань раціонального використання та охорони земель в Україні.

Правовий інститут державної реєстрації прав на землю з'явився в нашому законодавстві порівняно недавно. Поява цього правового інституту обумовлена необхідністю захисту приватних інтересів учасників ринку землі та іншої нерухомості, що розвивається в нашій країні. Крім того, державна реєстрація прав на землю захищає інтересів держави, адже держава отримує досить потужний інформаційний ресурс, що містить сукупність відомостей про правовий режим земельних ділянок і дає можливість ефективно приймати необхідні державно-владні рішення в галузі управління земельним фондом.

Державна реєстрація прав на землю повинна розглядатися й реалізовуватися як важливий правовий засіб для забезпечення ефективності використання земель та їх охорони. З урахуванням цього повинна формуватися й правозастосовна практика. Недостатньо розглядати та використовувати правовий інститут державної реєстрації прав на землю тільки як засіб забезпечення законності й надійності обігу земельних ділянок.

У науці земельного права України дослідженню проблем державної реєстрації прав на землю присвячено праці таких вчених, як С.В. Гринько, П.Ф. Кулинич, А.М. Мірошніченко, В.В. Носік, В.І. Семчик, Н.І. Титова, М.В. Шульга та ін. Проте внесення змін до законодавства з питань правового регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень вимагають спеціальної уваги й проведення додаткового дослідження.

Завданням цієї публікації є дослідження юридичної природи державної реєстрації прав на землю шляхом проведення комплексного аналізу змін до деяких законодавчих актів України.

Переходячи до викладення основного матеріалу, хочемо зазначити, що забезпечення охорони та раціонального використання земель є однією з найбільш важливих функцій держави. Реалізація цієї функції забезпечується різними організаційними та правовими методами. Конституцією України (ст. 13) встановлено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші природні ресурси, які знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Від імені Українського народу права власника здійснюють органи державної влади та органи місцевого самоврядування в межах, визначених Конституцією [1].

Земля є найважливішим природним ресурсом, від якого залежить життя і благополуччя всього людства, тому земля перебуває під особливою охороною держави. Зокрема, згідно зі ст. 5 Закону "Про охорону навколишнього природного середовища" від 25 червня 1991 року № 1264-XII, державній охороні й регулюванню використання на території України підлягають: навколишнє природне середовище як сукупність природних і природно-соціальних умов і процесів, природні ресурси, як залучені в господарський обіг, так і невикористовувані в

економіці в даний період, зокрема земля [2].

Земельний кодекс України (ст. 5), розвиваючи згадані вище положення конституційного та екологічного законодавства, проголосив одними з основних принципів земельного законодавства поєднання особливостей використання землі як територіального базису, природного ресурсу й основного засобу виробництва та пріоритет вимог екологічної безпеки [3].

Отже, сучасне правове регулювання виходить з того, що земля є передусім важливим і унікальним природним об'єктом. Конституція України (ст. 14) встановлює, що земля є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави [1]. Тим самим підтверджується найвища соціальна й природна цінність землі як компоненту довкілля. Причому процитована норма Конституції України не просто визнає високу значимість землі, але й указує, що для неї встановлюється особливий порядок використання та охорони. Зазначені конституційні положення розвивалися й розвиваються в інших нормативно-правових актах. Держава прагне забезпечити раціональне та законне використання земель на всій території України, використовуючи при цьому правові засоби. Тому суспільні відносини, предметом яких є земельні ділянки, багато в чому носять публічно-правовий характер.

З іншого боку, відповідно до ч. 1 ст. 181 Цивільного кодексу України, до нерухомих речей (нерухомого майна, нерухомості) належать земельні ділянки, а також об'єкти, розташовані на земельній ділянці, переміщення яких є неможливим без їх знецінення та зміни їх призначення [4]. Відповідно, земельні ділянки можуть бути предметом обігу. Унаслідок цього речові права на них, обмеження цих прав і правочини із земельними ділянками у встановлених законом випадках підлягають державній реєстрації.

В умовах ринкової економіки істотно підвищується значення землі як об'єкта майнових прав. У цих умовах важливо як на законодавчому, так і на правозастосовному рівні забезпечити дотримання певного балансу між цими двома аспектами правової природи земельних ділянок. Уживаючи заходів для розвитку ринку нерухомого майна, до якого належать також земельні ділянки, держава повинна забезпечити й збереження належної якості земель і ґрунтів, які є унікальними природними об'єктами. Цьому, зокрема, повинен сприяти інститут державної реєстрації прав на землю, що базується насамперед на нормах Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" від 1 липня 2004 року № 1952-IV.

Відповідно до ст. 1 Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" від 1 липня 2004 року № 1952-IV державна реєстрація речових прав на нерухоме майно - це офіційне визнання та підтвердження державою фактів виникнення, переходу або припинення прав на нерухоме майно, обтяження таких прав шляхом внесення відповідного запису до Державного реєстру речових прав на нерухоме майно. Державний реєстр речових прав на нерухоме майно являє собою єдину державну інформаційну систему, що містить відомості про права на нерухоме майно, їх обтяження, а також про об'єкти та суб'єктів цих прав. Відповідно до ч. 1 ст. 10 Закону України "Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень" державний реєстр прав містить відомості про зареєстровані права і обтяження,

суб'єктів прав, об'єкти нерухомого майна, документи, на підставі яких проведено державну реєстрацію прав [5].

Суть правової природи реєстрації прав на землю, на думку С.В. Гринька, полягає в тому, що під нею слід розуміти юридично визначену, поліфункціональну, вольову діяльність суб'єктів земельних реєстраційних правовідносин, спрямовану на внесення передбачених законодавством належно отриманих даних у спеціально призначені для цього офіційні документи уповноваженими державою органами за встановленою процедурою з метою виникнення, зміни або припинення відповідних прав на земельні ділянки в заінтересованих осіб, які її ініціюють, та утвердження останніх як суб'єктів зазначених легалізованих прав. Визначальними ознаками цієї діяльності є: вольова, юридично встановлена діяльність суб'єктів правовідносин у сфері реєстрації прав на землю; поліфункціональна спрямованість реєстрації прав на землю; ініціювання процедури реєстрації прав на землю заявником; суб'єктний склад реєстрації прав на землю; наявність прямого причинно-наслідкового зв'язку між здійсненням реєстрації прав на землю та виникненням відповідних прав на землю; наявність певних стадій реєстрації прав на землю; комплексний об'єкт реєстрації прав на землю [6, 3].

Чинним законодавством передбачено ряд принципових положень, які необхідно враховувати в процесі державної реєстрації прав на землю: а) земельна ділянка як об'єкт державної реєстрації прав на нерухоме майно виступає одночасно як об'єкт природи, об'єкт господарювання і об'єкт власності, що впливає на її правовий статус, а також на правовий режим володіння, користування, розпорядження земельною ділянкою; б) відповідно до законодавства земельні ділянки мають чітко визначене цільове призначення. Це відповідає одному з основних принципів земельного законодавства - поділ земель за цільовим призначенням на категорії, відповідно до якого правовий режим земель визначається виходячи з їх приналежності до тієї чи іншої категорії. Особливості кожної категорії земель обумовлюють необхідність комплексного підходу до правового регулювання земельних відносин, включаючи врахування особливостей землі як природного ресурсу, як засобу виробництва в сільському та лісовому господарстві та як просторово-операційного базису.

Ми переконані, що врахування в процесі державної реєстрації земельно-правових та еколого-правових особливостей земельних ділянок має принципове значення для забезпечення реалізації основних завдань і принципів земельного законодавства.

Одним із завдань державної реєстрації є легалізація відповідних повноважень особи щодо об'єктів нерухомого майна. Адже сам факт придбання (отримання) земельної ділянки або іншого нерухомого майна без його реєстрації надає право володільцю тільки правомочності щодо володіння та користування цим майном. Без реєстрації правовласник не в змозі вирішувати юридичну долю об'єкта нерухомого майна. Така правомочність, як право розпорядження, виникає в право володільця тільки після державної реєстрації його прав. Отже, саме факт державної реєстрації переводить право володільця в статус правовласника [7, 138].

Державна реєстрація має не технічний, а правотворючий та/або правопідтверджуючий характер і розглядається як юридичний факт, що здійснюється відповідним реєструючим органом, її метою є мінімізація

потенційної можливості порушень прав учасників обороту об'єктів нерухомості [8, 3].

Державна реєстрація є єдиним доказом існування зареєстрованого права на землю, яке може бути оспорене лише в судовому порядку. Як правовий інститут вона являє собою сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини з приводу визнання та підтвердження спеціально уповноваженими органами державної влади прав на землю і обтяжень цих прав. За своєю юридичною природою відносини державної реєстрації прав на землю мають ознаки земельно-правового, цивільно-правового, еколого-правового та адміністративно-правового регулювання. Зміст їх полягає в тому, що уповноважені органи виконавчої влади здійснюють правову експертизу документів, перевіряють законність правочину із земельною ділянкою і залежно від результатів приймають рішення про реєстрацію або про відмову в реєстрації прав на землю. Ці відносини тісно пов'язані з майновими відносинами, що регулюються цивільним законодавством, оскільки реєстрації підлягають права на нерухоме майно, правовий режим якого визначається цивільним правом. Як юридичний акт державна реєстрація прав на землю являє собою адміністративно-правове рішення, з прийняттям якого закон пов'язує настання певних юридичних наслідків, зокрема виникнення, зміну та припинення прав на землю.

Незважаючи на те, що мета державної реєстрації безпосередньо не пов'язана з охороною та раціональним використанням земель, оскільки основним завданням цього правового інституту є захист суб'єктивних прав учасників ринку нерухомості, правові механізми, якими володіє цей правовий інститут, тим не менш, відіграють важливу роль у забезпеченні правомірності використання земель та їх охорони. Зокрема, при проведенні державної реєстрації здійснюється перевірка збереження належності земельної ділянки до певної категорії земель, незмінність її цільового використання або ж перевірка правомірності переведення ділянки з однієї категорії в іншу.

Державна реєстрація прав на землю тісно пов'язана з державним земельним кадастром, важливою складовою якого є відомості, що відображають правове становище земельної ділянки. Відповідно до ч. 1 ст. 15 Закону України "Про Державний земельний кадастр" від 7 липня 2011 року № 3613-VI до кадастру включаються такі відомості про земельні ділянки: кадастровий номер; місце розташування; опис меж; площа; міри ліній по периметру; координати поворотних точок меж; дані про прив'язку поворотних точок меж до пунктів державної геодезичної мережі; дані про якісний стан земель та про бонітування ґрунтів; відомості про інші об'єкти Державного земельного кадастру, до яких територіально (повністю або частково) входить земельна ділянка; цільове призначення (категорія земель, вид використання земельної ділянки в межах певної категорії земель); склад угідь із зазначенням контурів будівель і споруд, їх назв; відомості про обмеження у використанні земельних ділянок; відомості про частину земельної ділянки, на яку поширюється дія сервітуту, договору суборенди земельної ділянки; нормативна грошова оцінка; інформація про документацію із землеустрою та оцінки земель щодо земельної ділянки та інші документи, на підставі яких встановлено відомості про земельну ділянку [9].

Як ми вже зазначали, забезпечення раціонального використання та охорони земель є важливим завданням для держави в галузі земельних правовідносин. Запровадження інституту державної реєстрації прав на землю, на нашу думку, не повинно жодним чином перешкодити виконанню цього завдання, а, навпаки, повинно допомогти в цьому. У протилежному випадку необхідний баланс між використанням землі як об'єкта майна, з одного боку, і природного ресурсу, з іншого буде втрачений, що може спричинити негативні економічні, екологічні та соціальні наслідки.

Проведене дослідження дозволяє зробити висновок, що правовий інститут державної реєстрації прав на землю володіє важливими правовими механізмами, спрямованими на забезпечення ефективності використання та охорони земель. Серед таких механізмів першочергове значення має закріплення в державному реєстрі прав на нерухоме майно правового режиму земельних ділянок. З цього реєстру держава черпає достовірну та актуальну інформацію про правомірне використання земельних ділянок, яка має значення для прийняття державно-владних рішень у галузі управління земельним фондом. Крім того, держава, здійснюючи в особі уповноважених органів виконавчої влади перевірку законності зареєстрованих правочинів із земельними ділянками, забезпечує проведення контролю за законністю їх використання, включаючи контроль за законністю зміни цільового призначення земельної ділянки.

Подальшим напрямом наукових досліджень стане вивчення змін у структурі органів виконавчої влади в галузі земельних відносин.

Література

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.
2. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 року № 1264-XII // Голос України від 24.07.1991.
3. Земельний кодекс України від 25 жовтня 2001 року № 2768-III // Відомості Верховної Ради України. - 2002. - № 3-4. - Ст. 27.
4. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV // Голос України від 12.03.2003 — № 45.
5. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень: Закон України від 1 липня 2004 року № 1952-IV // Голос України від 03.08.2004 — № 142.
6. Гринько С.В. Правові аспекти реєстрації прав на землю: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.06 / С.В. Гринько; Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка. - К., 2003. - 20 с.
7. Піфко О.О. Поняття та завдання інституту державної реєстрації прав на землю / О.О. Піфко // Порівняльно-аналітичне право. - 2015. - № 3. - С. 136-139.
8. Слободянюк С.О. Цивільно-правове регулювання державної реєстрації речових прав на нерухоме майно: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: 12.00.03 / С.О. Слободянюк; Київ. нац. ун-т імені Т. Шевченка. - К., 2012. - 18 с.
9. Про Державний земельний кадастр: Закон України від 7 липня 2011 року № 3613-VI // Голос України від 06.08.2011 — № 145.

Гоштинар С.Л.,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри соціально-правових дисциплін

ОДУВС

Надійшла до редакції: 12.08.2015

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНИХ КРИТЕРІЇВ РОЗМЕЖУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ У МЕЖАХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ УКРАЇНИ

Сіряченко І. І.

У статті досліджуються правові проблеми юридичних критеріїв розмежування правового режиму земель різних категорій у межах населених пунктів України, через принцип цільового використання земель та аспектів зонування територій населених пунктів. Робляться висновки та пропозиції.

Ключові слова: землі населених пунктів, цільове призначення земель, категорія земель, зонування земель.

В статье исследуются правовые проблемы юридических критериев разграничения правового режима земель различных категорий в пределах населенных пунктов Украины, через принцип целевого использования земель и аспектов зонирования территорий населенных пунктов. Исходя из данной проблематики, делаются соответствующие выводы и предложения.

Ключевые слова: земли населенных пунктов, целевое назначение земель, категории земель, зонирование земель.

This article examines the legal problems of legal criteria for distinguishing legal status of different categories of land within the settlements of Ukraine, through the principle target land use and zoning aspects of human settlements. Based on this perspective, draw conclusions and proposals.

Keywords: land settlements, the purpose of the land, land category, land zoning.

Вироблення показників віднесення населених пунктів до відповідної категорії повинно здійснюватись на базі єдиної методології та науково-обґрунтованих критеріях. Розподіл земель на категорії має на меті впорядкування їх використання за основним цільовим призначенням, що є передумовою їх раціонального використання.

У правовому аспекті раціональне використання земель у межах населених пунктів означає розробку юридичних норм, спрямованих на регулювання бажаного для суспільства розвитку земельних відносин у поселеннях, ефективне використання земельних ресурсів шляхом планування та забудови, що визначається науково-технічним прогресом у містобудуванні.

Особлива складність при формулюванні поняття “раціональне використання земель у межах населених пунктів” полягає в тому, що до складу цих земель входить декілька різних за правовим режимом видів земель. Проте, не зважаючи на неоднозначний склад цих земель, їх використання підпорядковується головній меті - раціональному використанню землі з метою розвитку населеного пункту. Указана мета конкретизується в правових режимах окремих категорій земель, які входять до складу земель населеного пункту. Для виявлення суті раціонального використання земель необхідно розкрити зміст найбільш ефективного використання окремих видів земель у межах населених пунктів. Кожна категорія земель припускає існування в її межах видів

земель, які деталізують цільове використання земель певної категорії земель. Правильне вирішення питання про співвідношення земель окремих категорій та видів земель в межах населеного пункту дозволить виявити детальну специфіку правового режиму земель у межах населених пунктів.

Можливість віднесення земель до декількох категорій була предметом дискусій учених у галузі земельного права. Аналізуючи подвійний режим земель у СРСР, зайнятих колгоспними лісами (вони перебували в складі земель сільськогосподарського призначення і водночас відносились до земель лісового фонду), А.М. Турубінер називав його “змішаним правовим режимом земель” і зауважував, що в одних випадках на ці землі поширюється правовий режим одних земель, а в інших випадках - правовий режим інших земель” [11, 163]. Г.Н. Полянська дотримувалася аналогічної думки: “Землі державного лісового фонду є і на сільськогосподарських масивах колгоспів, радгоспів, і на міських землях, де ліси мають підсобне значення: на них поширюються норми не тільки лісового, а й сільськогосподарського законодавства” [10, 47].

О.І. Крассов, указуючи на невизначеність правового режиму деяких категорій і видів земель, справедливо відзначає, що в таких випадках має місце “накладання” правового режиму, на прикладі земель рекреаційного призначення на правовий режим інших категорій земель [6, 88].

Змішування або накладання правових режимів земель суперечить земельно-правовому принципу цільового використання земель, відповідно до якого земельна ділянка повинна відноситись тільки до однієї категорії земель за основним цільовим призначенням. Оскільки в цьому випадку в межах основного цільового призначення можуть бути декілька спеціальних. Навіть після закріплення цього принципу в земельному законодавстві не відбулося повного виключення можливості віднесення земель одночасно до декількох категорій.

Доречно привести висловлювання С.О. Боголюбова про те, що на землях, віднесених до декількох категорій, діють всі правила й обмеження, установлені для відповідних категорій земель [5, 104]. Погоджуємось з позицією М.В. Шульги, який зазначає, що правовий режим земель залежить від питомої ваги юридично значимих елементів, що складають його основу. При цьому визначальним для правового режиму є основне цільове призначення землі. Тому не може існувати одночасно і в однаковій мірі той і інший правовий режим стосовно однієї й тієї ж земельної ділянки.

Хоча певну суперечність з цього приводу мають положення ч. 5 ст. 20 Земельного кодексу України, яке вказує на спеціальний правовий режим земельних ділянок, який визнається власником або користувачем самостійно в межах вимог, установлених для цієї категорії земель з урахуванням містобудівної документації та документації із землеустрою.

На земельну ділянку повинен розповсюджуватися

повністю або переважно який-небудь один правовий режим, хоча не виключається, звісно, розповсюдження на цю ділянку окремих елементів іншого правового режиму. Домінуючим же повинен бути саме той режим, в основі якого – головне цільове призначення земельної ділянки [12, 114-118].

Варто підтримати думку авторів, які аргументують необхідність скорочення так званих “змішаних” правових режимів, керуючись принципом цільового використання земель [7, 2-8; 8, 286]. Однак у зв’язку з тим, що земельне законодавство перебуває на перехідній стадії його реалізації, колізії правового режиму земель є неминучими.

У спеціальній літературі існує думка про те, що усталене розуміння поняття “цільового призначення земельної ділянки” в межах населеного пункту має бути поступово трансформовано, а згодом, мабуть, загалом виключене із земельного, природноресурсового, природоохоронного та містобудівного законодавства, воно має уособлювати допустимі напрямки функціонального використання всіх земельних ділянок у дозволених для певної містобудівної зони “юридичних межах”, що визначаються на підставі містобудівної документації в місцевих правилах забудови.

Як відмічають російські вчені, правильне вирішення питання про співвідношення правових режимів земель різних категорій дозволить точніше дослідити специфіку земель поселень як самостійної категорії, що, у свою чергу, дозволить упорядкувати використання земель поселень, забезпечити встановлення більш чіткого правового режиму складових частин земель поселень, раціональне містобудування та використання цих земель загалом. Крім того, стаття 53 Закону України “Про землеустрій” [1] фактично вказує на існування загального правового режиму земель населених пунктів, оскільки проекти землеустрою щодо впорядкування території населених пунктів складаються на основі затверджених у встановленому законодавством порядку генеральних планів населених пунктів.

Чинне земельне законодавство не регулює співвідношення між режимами різних категорій земель, крім випадків оподаткування земельних ділянок земельним податком. І хоча в більшості випадків закон у принципі дозволяє вирішити колізії, що виникають між різними правовими режимами, на практиці таке вирішення може становити серйозну проблему, у правозастосуванні трапляються серйозні помилки, на що звернув увагу В.В. Носік на прикладі земель населених пунктів (земель житлової та громадської забудови) та земель водного фонду [9, 173].

Так, наприклад, учені пропонують для усунення дублювання правового режиму земель рекреаційного призначення та правового режиму земель інших категорій визначити, до якої категорії земель доцільно відносити кожний з видів земель рекреаційного призначення. При вирішенні питання про віднесення земель рекреаційного призначення до тієї або іншої категорії земель необхідно використовувати екосистемний підхід [10, 50].

Визначення земель рекреаційного призначення, наведене в ст. 50 Земельного кодексу, є недосконалим, адже використовуватись для організації відпочинку населення, туризму й проведення спортивних заходів можуть землі будь-якої категорії, що, проте, не означає їх належність до земель рекреаційного призначення. Так, землі сільськогосподарського призначення можуть використовуватись для організації сільського туризму;

на землях житлової та громадської забудови можуть розміщуватись стадіони, спортивні комплекси, луна-парки, театри, музеї та інші рекреаційні об’єкти; землі природно-заповідного фонду й землі оздоровчого призначення можуть використовуватись в рекреаційних цілях.

Землі історико-культурного призначення можуть використовуватись для туристичних потреб. Землі лісогосподарського призначення також можуть використовуватись для рекреаційних потреб: ст. 39 Лісового кодексу України в редакції від 8 лютого 2006 року передбачає таку категорію лісів, як рекреаційно-оздоровчі ліси, що виконують переважно рекреаційні, санітарні, гігієнічні та оздоровчі функції, а ст. 74 Лісового кодексу регулює використання лісів для рекреаційних потреб; частина четверта ст. 59 Земельного кодексу і ст. 64 Водного кодексу України від 6 червня 1995 року передбачають використання земель водного фонду для рекреації тощо.

З метою запобігання масовим проявам зміни цільового призначення й забудови окремих земельних ділянок рекреаційного призначення незалежно від форми власності в містах та інших населених пунктах (зелених зон, зелених насаджень, об’єктів фізичної культури і спорту), що призводить до погіршення санітарно-гігієнічних, рекреаційних і спортивно-оздоровчих умов життя громадян, а також фізичного й естетичного виховання дітей та молоді, уведено мораторій строком на п’ять років на зміну цільового призначення окремих земельних ділянок рекреаційного призначення незалежно від форми власності в містах та інших населених пунктах, а саме: земельних ділянок зелених зон і зелених насаджень земельних ділянок об’єктів фізичної культури і спорту [2].

У певних випадках розв’язати колізії правового режиму земель певних категорій можна шляхом аналізу відповідного законодавства. Так, відповідне функціональне зонування національних природних парків породжує юридичну проблему у вигляді необхідності розмежування правових режимів земель природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення та земель оздоровчого, рекреаційного, історико-культурного призначення. Так, проблему розмежування земель природно-заповідного фонду та оздоровчого призначення можна розв’язати доволі просто: землі оздоровчого призначення передбачають особливий порядок переведення земель до цієї категорії, врегульований законодавством про курорти. Якщо зазначений порядок не дотриманий, то не може йти мова про землі оздоровчого призначення.

Подібним чином співвідношення ст. 43 і ст. 53 Земельного кодексу дозволяє зробити висновок про те, що якщо в межах національного природного парку буде виявлений об’єкт історико-культурної спадщини, то земельна ділянка під таким об’єктом підлягає переведенню до категорії земель історико-культурного призначення, тому що в цьому разі спеціальною нормою буде ст. 53. З унесенням змін до чинного законодавства, землі природно-заповідного фонду та іншого природоохоронного призначення, а також землі територій та об’єктів, що мають особливу екологічну, наукову, естетичну, господарську цінність і є відповідно до статті 6 Закону України “Про природно-заповідний фонд” об’єктами комплексної охорони, належать до земель природоохоронного та історико-культурного призначення [3]. Тобто такі землі, фактично, мають подвійний правовий режим.

Землі морського транспорту та землі водного фонду, розташовані в межах населеного пункту, частково мають однаковий склад і водночас відносяться до різних

категорій земель. З цього приводу колізія пов'язана з розмежуванням складу та цільовим (функціональним) використанням земель водного фонду й морського транспорту, у зв'язку з чим виникає проблема порядку набуття прав на такі землі та особливим правовим режимом їх використання. Цю ситуацію законодавець урегулював таким чином: у 2012 році [4] ст. 58 Земельного кодексу України була доповнена положенням, що штучно створені земельні ділянки в межах акваторій морських портів віднесено до земель водного фонду, а не морського транспорту.

Отже, у законодавстві склалася ситуація, коли цільове призначення земельних ділянок, розташованих у межах населених пунктів, формується відповідно до функціонального призначення певних зон і основного цільового призначення тієї категорії земель, до якої вони відносяться. Така ситуація призводить до численних правопорушень земельного законодавства, адже чітко визначити цільове призначення у випадках конкуренції двох та більше правових режимів практично неможливо.

Враховуючи це, деякі автори пропонують законодавчо закріпити чотирирівневу ієрархічну систему класифікації цільового призначення земель: категорія земель, група земель, вид земель, цільове призначення. Це пов'язано з тим, що однією з головних задач поділу земель на окремі цільові призначення є забезпечення принципу вичерпності та всеосяжності класифікації щодо визначення всіх можливих способів використання земель, цільове призначення земельних ділянок виділяється в межах виду земель і характеризує безпосередній спосіб використання (експлуатації) земельної ділянки.

Аналіз чинного земельного законодавства не дозволяє вести мову про виокремлення самостійної категорії земель - землі населених пунктів, оскільки в цьому разі така категорія, маючи основне цільове призначення - забезпечення комплексного розвитку та функціонального використання території населеного пункту, фактично "поглинати" всі існуючі категорії земель. Тому, на нашу думку, вирішити це складне завдання можливо, застосовуючи принцип "цільового зонування" у використанні земельних ділянок у межах населених пунктів.

Запровадження вказаного підходу неможливе без унесення змін до законодавства такого характеру:

закріплення принципу цільового призначення земель у ст. 5 Земельного кодексу України;

як дефініцію в земельному законодавстві необхідно закріпити положення, згідно з яким використання земель у межах населених пунктів здійснюється відповідно до затвердженого плану зонування територій, місцевих правил забудови та схем землеустрою в межах населених пунктів, в яких визначаються вимоги щодо спеціального цільового призначення кожної земельної ділянки в межах такої зони, згідно з існуючими законодавчими вимогами до певного виду земель. Указане положення можна проілюструвати таким чином: функціональне використання (землі житлової забудови) спеціальне цільове призначення (для розміщення житлового будинку) дозволене використання (для будівництва заблокованого житлового будинку).

Серед таких норм мають бути:

Пункт "г" статті 5 Земельного Кодексу України викласти в такій редакції: "забезпечення цільового використання та охорони земель".

Статтю 19 Земельного Кодексу України доповнити частинами 2 та 3 такого змісту:

частина 2: "Цільове призначення земельної ділянки визначається виходячи з її приналежності до певної категорії земель та дозволеного використання, у відповідності з вимогами законодавства";

частина 3: "Використання земель у межах населених пунктів здійснюється відповідно до затвердженого плану зонування територій, місцевих правил забудови та схем землеустрою в межах населених пунктів, в яких визначаються вимоги щодо спеціального цільового використання кожної земельної ділянки в межах такої зони, згідно з існуючими законодавчими вимогами використання земельних ділянок певної категорії земель".

Таким чином, запропонований нами підхід значно скоротить таке явище, як "подвійний правовий режим земельних ділянок" у межах населеного пункту та поширену практику необґрунтованої зміни цільового призначення земель.

Література

1. Про землеустрій: закон України від 22.05.2003 р. № 858-IV із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 01.01.2013 р. № 3613-17, 5245-17. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
2. Про мораторій на зміну цільового призначення окремих земельних ділянок рекреаційного призначення в містах та інших населених пунктах: закон України від 17.03.2011 р. № 3159-VI із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 21.03.2012 р. № 4444-17. - [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України [Текст]: закон України від 02.12.2010 р. № 2755-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2004. - № 15. - Ст. 228.
4. Про морські порти України [Текст]: закон України від 17.05.2012 р. № 4709-VI // Відомості Верховної Ради України. - 2013. - № 7. - Ст. 65.
5. Боголюбов С.А. Земельное право [Текст]: учебник / С.А. Боголюбов. - 3-е изд., перераб. и доп. - М.: Юрайт-Издат, 2009. - 402 с. - (Основы наук).
6. Крассов О.И. Понятие и содержание правового режима земель [Текст] / О.И. Крассов // Экологическое право. - 2003. - № 1. - С. 87 - 92.
7. Козырь О.М. Особенности правового режима земель поселений [Текст] / О.М. Козырь // Экологическое право. - 2005. - № 1. - С. 27 - 34.
8. Лисина Н.Л. Правовой режим земель поселений [Текст] / Н. Л. Лисина. - М.: Дело, 2004. - 296 с.
9. Носік В.В. Право власності на землю українського народу [Текст]: монографія / В.В. Носік. - К.: Юрінком Інтер, 2006. - 544 с.
10. Палій Н.І. Правове регулювання використання та охорони земель рекреаційного призначення [Текст]: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.06 / Н.І. Палій. - Донецьк, 2011. - 224 с.
11. Турубинер А.М. Право государственной собственности на землю в Советском Союзе [Текст] / А.М. Турубинер. - М.: Изд-во МГУ, 1958. - 332 с.
12. Шульга М.В. Актуальные правовые проблемы земельных отношений в современных условиях [Текст]: монографія / М.В. Шульга. - Харьков: Консум, 1998. - 224 с.

*Сіряченко І.І.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри соціально-правових дисциплін
ОДУВС
Надійшла до редакції: 21.09.2015
ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС*

ЗАКОННІСТЬ У ЗАСТОСУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Ярмакі Х. П.

Стаття присвячена розгляду категорії “законність у застосуванні адміністративної відповідальності”. Досліджується поняття законності, особливості її забезпечення в процесі застосування адміністративної відповідальності. Значну увагу приділено провадженню в справах про адміністративні правопорушення.

Ключові слова: законність, адміністративна відповідальність, провадження в справах про адміністративні правопорушення, адміністративне стягнення, суб'єкти провадження.

Статья посвящена рассмотрению категории “законность при применении административной ответственности”. Исследовалось понятие законности, особенности ее обеспечения в процессе применения административной ответственности. Значительное внимание уделялось производству по делам об административных правонарушениях.

Ключевые слова: законность, административная ответственность, производство по делам об административных правонарушениях, административное взыскание, субъекты производства.

The article is devoted to the category of “legality in the application of administrative responsibility”. The notion of law, its peculiarities in the application of administrative responsibility are examined. Considerable attention is paid to the proceedings on administrative offenses.

Keywords: legality, administrative responsibility, proceedings in cases of administrative offenses, administrative penalty, subjects of proceedings.

Правова політика держави щодо забезпечення правомірної поведінки в суспільстві свідчить про необхідність застосування серед інших інструментів вагомий арсенал адміністративно-правових засобів. Питання про законність застосування останніх є одним з важливих і актуальних, оскільки в Україні права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Все це якраз і обумовлює обов'язок уповноважених державних органів, посадових і службових осіб дотримуватися Конституції та законів України. Актуальність проблеми забезпечення законності підтверджується ще й положенням ст. 1 Конституції України про правову державу, хоча про це зарано говорити, оскільки ми знаходимося на шляху розбудови правової держави, передумовами якої виступають: наявність системи законодавства, вимоги законності, наявність механізму юридичної відповідальності.

Традиційно, в узагальненому виді, законність у діяльності органів державної влади - це суворе й неухильне дотримання, виконання законів органами, посадовими та службовими особами кожної з гілок державної влади, Президентом, Прокуратурою, Національним Банком, органами місцевого самоврядування, громадськими організаціями і громадянами.

Дотриманням закону є будь-яка правомірна дія, відповідно до закону, що відповідає йому. Виконання закону визначає вчинення дій, що прописані законом, тими особами, яким вони адресовані.

З точки зору сучасної теорії права законність - багатогранне політико-правове явище, що характеризує процес удосконалення державно-правової організації суспільства й реалізації ідеї соціальної справедливості та загальнолюдських цінностей, правових ідеалів вільного демократичного суспільства й правової держави шляхом суворого і неухильного дотримання й виконання всіма суб'єктами суспільних відносин чинного законодавства. З точки зору функціональної ролі законність розглядається в юридичній літературі як принцип, метод здійснення влади, режим громадського життя, система вимог, що пред'являються до людини й громадянина. Аналіз законності в широкому смислі дозволяє розрізнити в її змісті самостійні елементи: правовий (за формою змісту), юридичний (за характером змісту) і державно-політичний.

Дійсно, уявлення про законність складається з юридичної практики. Під якою традиційно розуміється діяльність по виданню (тлумаченню, реалізації, тощо) юридичних приписів, узятя в єдності з накопиченням соціально-правовим досвідом. Практика діяльності державних органів свідчить про порушення прав громадян в Україні, у тому числі й про порушення, що виникають в юрисдикційній сфері, тобто в процесі застосування заходів державного, зокрема й адміністративно-правового, примусу до фізичних, а також і до юридичних осіб. У даній статті нас цікавить законність застосування адміністративної відповідальності, яка є одним з дієвих заходів адміністративно-правового примусу.

Адміністративна відповідальність є найчастіше застосовуваним видом юридичної відповідальності й серйозним заходом адміністративно-правового примусу, реалізація якого завжди відповідним чином обмежує права та свободи громадян, у зв'язку з чим вкрай важливим є забезпечення застосування адміністративної відповідальності на основі дотримання принципу законності. Адміністративні правопорушення є найбільш поширеними на території України. У теперішній час, у зв'язку з переходом на ринкові відносини, скороченням об'єктів державної власності, створенням великої кількості недержавних підприємств, установ і організацій, суттєво поширилася сфера застосування адміністративної відповідальності шляхом збільшення законодавцем кількості адміністративних правопорушень і розширення переліку суб'єктів її застосування.

При провадженні в справах про адміністративні правопорушення органи, уповноважені складати протоколи й розглядати справи про адміністративні правопорушення, допускають численні порушення вимог Кодексу України про адміністративні правопорушення (далі КУпАП). Особливо розповсюдженими є порушення вимог, що пред'являються до змісту протоколів і постанов по справах про адміністративні правопорушення (ст. 256 КУпАП); до порядку розгляду та оголошення постанови по справі (ст. 279, 281, 285 КУпАП); до строків

розгляду (ст. 277 КУпАП) та ін. Найбільша кількість таких порушень зустрічається в матеріалах органів внутрішніх справ, митних і податкових органів, органів Державної міграційної служби тощо.

Не зважаючи на заходи, що застосовувалися органами прокуратури, адміністративно-юрисдикційна діяльність зазначених органів не достатньою мірою відповідає вимогам, що до неї пред'являються. Продовжують мати місце недоліки в частині обґрунтованості й правомірності накладення адміністративних стягнень, правильності оформлення матеріалів по справах про адміністративні правопорушення. Разом з тим порушення законності завжди будуть відзначати неправильне вирішення справи про адміністративне правопорушення та незаконне притягнення осіб до адміністративної відповідальності.

Найважливішим принципом адміністративної відповідальності виступає законність, що набуває особливої значущості у зв'язку з постійним процесом удосконалення законодавства України про адміністративні правопорушення в межах проведення адміністративної та судової реформ. Сутність принципу законності полягає в тому, що застосування адміністративної відповідальності допустимо тільки на підставах і в порядку, установлених законом (ст. 7 КУпАП).

Застосування адміністративної відповідальності настає там, де виявлені факти протиправного діяння (дія або бездіяльність). Підставою для виникнення адміністративно-деліктного відношення виступають не будь-які юридичні факти, а лише ті, які є результатом волевиявлення особи, що винно вчинила дію або бездіяльність, що проявилось у порушенні вимог норми права, яка передбачає адміністративну відповідальність.

Приводами для відкриття справи про адміністративне правопорушення є: безпосереднє виявлення посадовою особою, що уповноважена складати протоколи про адміністративні правопорушення, достатніх даних, які вказують на наявність події адміністративного правопорушення; матеріали, що надійшли від правоохоронних органів, а також від інших державних органів, органів місцевого самоврядування, від громадських об'єднань, які містять дані, що вказують на наявність події адміністративного правопорушення; повідомлення та заяви фізичних та юридичних осіб, а також повідомлення в засобах масової інформації, що містять такі дані.

Уповноважена посадова особа, уповноважений представник громадської організації для вирішення питання, чи слід притягувати ту чи іншу особу за те чи інше діяння до адміністративної відповідальності, зобов'язана встановити наявність всіх підстав для цього. Для вирішення питання, чи слід притягувати ту чи іншу особу за те чи інше діяння до адміністративної відповідальності, необхідно встановити наявність всіх підстав для цього. Зазвичай виділяють три підстави адміністративної відповідальності: фактична, юридична і процесуальна.

Фактична - вчинення особою особливого виду правопорушення - адміністративного (тобто наявність ознак адміністративного правопорушення).

Юридична - наявність в діях особи юридичного складу правопорушення - об'єкта, об'єктивної сторони, суб'єкта, суб'єктивної сторони.

Процесуальна - наявність процесуальних норм, які забезпечують притягнення винної особи до адміністративної відповідальності.

Можливість притягнення до адміністративної відповідальності виникає за наявності всіх трьох перелічених підстав. Якщо хоча б одна з підстав відсутня, то притягнути до адміністративної відповідальності особу, яка вчинила протиправне діяння, неможливо.

Нормативна основа припускає наявність адміністративно-правової норми, що передбачає відповідальність за вчинення адміністративного правопорушення. Основною вимогою законності застосування адміністративних стягнень є наявність в діях особи, до якої вони застосовуються, складу конкретного адміністративного правопорушення. Кожна дія або бездіяльність, яка містить ознаки адміністративного правопорушення, повинна бути кваліфікована за відповідною статтею КУпАП, іншого закону України, який передбачає адміністративну відповідальність.

Для забезпечення законності в застосуванні адміністративної відповідальності необхідно встановити обидві підстави. Значення тут набуває суцільно правозастосовна дія - правова кваліфікація. Кваліфікація адміністративного делікту розуміється як встановлення, обґрунтування та юридичне закріплення точної відповідності ознак вчиненого діяння ознакам адміністративного правопорушення, передбаченого конкретною адміністративно-правовою нормою Особливої частини КУпАП, іншого закону України, норми якого передбачають адміністративну відповідальність. Поняття "склад адміністративного правопорушення" легально не визначене. Під ним розуміється системна сукупність ознак, елементів, що його характеризують: об'єкт, суб'єкт, об'єктивна і суб'єктивна сторони адміністративного правопорушення. Наявність кожного з них є необхідною й достатньою для визнання факту вчинення особою конкретного адміністративного правопорушення і є єдиною підставою для притягнення фізичної та юридичної особи до адміністративної відповідальності. Основні вимоги законності стосовно матеріальної сторони відповідальності полягають в тому, що відповідальність допустима тільки за заборонені законом діяння й тільки в межах закону. В юридичній літературі, що присвячена проблематиці законності, остання розглядається як принцип призначення стягнення.

При призначенні адміністративного стягнення фізичній або юридичній особі враховується характер учиненого ними адміністративного правопорушення. Законність застосування адміністративного стягнення передбачає також і вибір виду та розміру стягнення з урахуванням особи винного, його майнового та сімейного стану, обставин, що пом'якшують або обтяжують адміністративну відповідальність.

Перелік пом'якшуючих обставин, визначений статтею 34 КУпАП, не є вичерпним. Законами України може бути передбачено й інші обставини, що пом'якшують відповідальність за адміністративне правопорушення. Орган (посадова особа), який вирішує справу про адміністративне правопорушення, може визнати пом'якшуючими й обставини, не зазначені в законі (наприклад, бездоганна трудова діяльність, похилий вік, наявність у порушника утриманців тощо).

Перелік обтяжуючих обставин є вичерпним і розширеному тлумаченню не підлягає. Водночас особа, орган (посадова особа), який накладає адміністративне стягнення, залежно від характеру адміністративного правопорушення, може не визнати факт вчинення правопорушення в стані сп'яніння обтяжуючою

обставиною (наприклад, під час притягнення особи до адміністративної відповідальності за появу в громадському місці в п'яному вигляді, ця обставина не може вважатись обтяжуючою, адже вона вже входить до складу даного правопорушення).

Обставини, що пом'якшують і обтяжують відповідальність, мають велике значення при накладенні стягнення. Врахування пом'якшуючих обставин дає органу (посадовій особі), який розглядає справу, право призначити стягнення ближче до мінімуму санкції статті, якою передбачено відповідальність за дане діяння, а якщо санкція альтернативна - застосувати більш м'який вид стягнення. Наявність же обтяжуючих обставин, навпаки, надає можливість накласти стягнення, яке дорівнює максимуму санкції статті КУпАП або наближене до цього максимуму, а за альтернативної санкції - застосувати більш суворе стягнення.

Друга важлива вимога законності накладення уповноваженим на те органом (посадовою особою) адміністративного стягнення, що передбачене санкцією порушеної норми. У санкціях статей, що встановлюють відповідальність за окремі види адміністративних правопорушень, передбачений вид і допустимі розміри стягнення. Розсуд суб'єкта адміністративної юрисдикції, що розглядає справу про адміністративні правопорушення, обмежений: однією з альтернативних санкцій, які передбачені відповідною адміністративно-правовою нормою (попередження або штраф); застосування чи незастосування додаткового стягнення; індивідуалізацією стягнення в межах її мінімальних або максимальних розмірів (адміністративний штраф, громадські роботи, адміністративний арешт).

Законність також вимагає, щоб адміністративні стягнення застосовувалися тільки уповноваженим на те органом (посадовою особою). Суб'єкт адміністративної юрисдикції зобов'язаний здійснювати притягнення до адміністративної відповідальності тільки в межах визначеної законом компетенції й відповідно до законодавства України про адміністративні правопорушення, що складається з КУпАП, інших законодавчих актів України.

Адміністративні стягнення застосовуються тільки в порядку, що встановлений КУпАП.

На підставах викладеного принцип законності при призначенні адміністративного стягнення визначає, що:

- адміністративне стягнення за вчинення адміністративного правопорушення призначається в межах, визначених законом, який передбачає відповідальність за дане адміністративне правопорушення в порядку, визначеному процесуальною частиною КУпАП;
- стягнення призначається уповноваженим органом адміністративної юрисдикції (у практиці мають місце випадки порушення вимог, що визначають межі юрисдикційної компетенції відповідних органів і посадових осіб);
- у своїй діяльності суб'єкти адміністративної юрисдикції, застосовуючи стягнення, повинні керуватися загальними правилами їх призначення.

Таким чином, принцип законності в застосуванні адміністративної відповідальності визначає те, що можливість використання адміністративних стягнень як заходу державного примусу обмежений законом:

перелік видів адміністративних стягнень і заходів адміністративно-процесуального забезпечення визначаються тільки КУпАП і Митним Кодексом України;

фізична або юридична особа може бути піддана адміністративному стягненню, якщо в її діях є склад адміністративного правопорушення, закріплені КУпАП, і відповідними законами України;

у кожній правовій нормі (статті) закону закріплені вид і розмір санкції;

за адміністративне правопорушення може бути накладене з передбаченої санкцією правової норми ряду альтернативних санкцій тільки одне основне адміністративне стягнення;

призначення адміністративного стягнення в межах санкції визначається компетенцією органу й посадовим станом правозастосовника;

законом установлене правило, згідно з яким за одне й те саме адміністративне правопорушення на винного може бути накладене тільки одне основне або основне й додаткове стягнення, які встановлені за це правопорушення.

Основна вимога законності, що пред'являється до процесуальної сторони відповідальності, - суворе дотримання компетентними органами встановленого законом порядку і форми дослідження справ про адміністративні правопорушення при суворому дотриманні процесуальних положень у процесі яких або обґрунтовується відповідальність даної особи, або, навпаки, точно встановлюється, що вона не повинна нести відповідальність.

Процесуальна сторона відповідальності також визначає, що при дотриманні принципу законності дотримуються права та забезпечуються законні інтереси всіх учасників процесу застосування адміністративної відповідальності.

Принцип законності - це основоположний принцип провадження по справах про адміністративні правопорушення. Вимоги цього принципу знаходять свій вираз у нормах, що регулюють провадження в справах про адміністративні правопорушення, і мають своїм основним змістом забезпечення здійснення всіма суб'єктами даного провадження належних їм суб'єктивних прав і обов'язків. Цей принцип полягає в наступному:

законодавством визначені ті державні та недержавні органи, які правомочні здійснювати адміністративну юрисдикцію по визначених категоріях справ;

адміністративні стягнення застосовує широкий круг суб'єктів: судді, державні органи та їх посадові, органи місцевого самоврядування, громадські організації;

встановлений перелік посадових осіб, представників громадських організацій, представників недержавних охоронних структур, які уповноважені на складання протоколів про адміністративні правопорушення;

кожний з визначених органів або посадових осіб, представників громадських організацій можуть здійснювати адміністративно-юрисдикційну діяльність тільки в межах наданої компетенції;

у випадках порушення прав і законних інтересів однієї зі сторін процесу вступає в дію інститут оскарження незаконних рішень.

Реалізація в провадженні в справах про адміністративні правопорушення принципу законності обумовлює не тільки дотримання закону по змістовній характеристиці адміністративної юрисдикції, але й дотримання формальних вимог: строків накладення адміністративного стягнення; форми протоколу та постанови по справі про адміністративне правопорушення й дотримання їх

реквізитів; місця і строку розгляду справи; порядку накладення стягнення й оголошення постанови, порядку і строку виконання постанови.

Відповідно до принципу законності уповноважений орган (посадова особа) при застосуванні адміністративної відповідальності повинен діяти в межах його компетенції та наданих йому повноважень, дотримуватися передбачених процесуальними нормами процедур застосування й виконання накладених стягнень.

Значення принципу законності в застосуванні адміністративної відповідальності обумовлено тим, що правильне застосування законодавства про адміністративні правопорушення позитивно впливає на стан правопорядку в державі взагалі та громадського порядку, зокрема, сприяє попередженню правопорушень, оскільки більшість злочинців перше протиправне діяння вчиняли у вигляді адміністративного правопорушення. І на практиці, і в теорії підхід до будь-якої відповідальності може й повинен бути заснованим на букві закону, розширювальне або обмежувальне тлумачення якого є недопустимим. Тим більш положення КУАП про те, що основним і єдиним джерелом законодавства України про адміністративне правопорушення виступає закон.

Від суворості дотримання принципу законності залежить дотримання більшої частини інших принципів відповідальності. При порушенні основних вимог законності, що пред'являються до матеріальної та процесуальної сторін відповідальності по суті справи, має місце порушення прав учасників суспільних відносин.

Отже, принцип законності в застосуванні адміністративної відповідальності можна визначити таким чином: застосування адміністративної відповідальності здійснюється на підставах і в порядку, визначеному законом. Суттю адміністративної відповідальності

є застосування адміністративних стягнень, з цього випливає, що принцип законності в застосуванні виступає як принцип призначення стягнень. Процесуальною формою застосування адміністративної відповідальності виступає провадження в справах про адміністративні правопорушення, а це підтверджує, що принцип законності одночасно розглядається і як принцип провадження в справах про адміністративні правопорушення.

Підводячи підсумок висловленого, не можна не сказати, що законодавство про адміністративні правопорушення вимагає, насамперед, від суб'єктів адміністративної юрисдикції прийняття організаційних та інших заходів, спрямованих на виконання його положень, в частині: забезпечення принципу невідворотності відповідальності, за вчинення правопорушення, своєчасного відкриття провадження, якісного його провадження й розгляду справи, призначення оптимального стягнення для кожного правопорушника, реального виконання адміністративних санкцій, розробки системи профілактичних заходів.

Література

1. Конституція України: Науково-практичний коментар. - Харків: "Право". - 2011 р.
2. Кодекс України про адміністративні правопорушення. - Харків: "Одіссей". - 2012 р.

Ярмак Х.П.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
ОДУВС
Надійшла до редакції: 11.09.2015

УДК 342.9:343.341(477)

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАННЯ В УКРАЇНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРОРИСТИЧНОЮ

Аносенков А. А.

Тероризм на сьогодні є справжньою глобальною проблемою. Стаття присвячена аналізу механізму визнання організації терористичною та притягнення її до відповідальності в Україні. Автор порівняв позиції вітчизняних і зарубіжних дослідників з питань, що стосуються порядку визнання організації терористичною. У світовій практиці для визнання організації терористичною використовуються переважно два шляхи: політичний і судовий. Політичний передбачає активну участь у такій процедурі відповідних органів державної влади. Як правило, це провідні політичні партії, уряд, парламент, глава держави та ін. У судовому механізмі провідну роль у визнанні організації терористичною відіграє суд. Політичний механізм є характерним, зокрема, для США, Великобританії, Канади. Судовий активно застосовується на пострадянському просторі й у більшості соціалістичних країн, зокрема в Російській Федерації, Республіках Казахстан і Білорусь.

Ключові слова: протидія тероризму, терористична діяльність, визнання організації терористичною, антитерористична діяльність.

Терроризм сегодня является настоящей глобальной проблемой. Статья посвящена анализу механизма признания организации террористической и привлече-

ния ее к ответственности в Украине. Автор сравнил позиции отечественных и зарубежных исследователей по вопросам, касающимся порядка признания организации террористической. В мировой практике для признания организации террористической используются преимущественно два пути: политический и судебный. Политический предполагает активное участие в такой процедуре соответствующих органов государственной власти. Как правило, это ведущие политические партии, правительство, парламент, глава государства и др. В судебном механизме ведущую роль в признании организации террористической играет суд. Политический механизм характерен, в частности, для США, Великобритании, Канады. Судебный активно применяется на постсоветском пространстве и в большинстве социалистических стран, в частности в Российской Федерации, Республиках Казахстан и Беларусь.

Ключевые слова: противодействие терроризму, террористическая деятельность, признание организации террористической, антитеррористическая деятельность.

Terrorism today is a truly global problem. The paper analyzes the mechanism of recognition terrorist

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

organization and bringing her to justice in Ukraine. The author compared the position of domestic and foreign researchers on issues relating to the recognition procedure terrorist organization. In world practice for the recognition of a terrorist organization used mainly two ways: political and legal. Political involves active participation in such procedures relevant public authorities. Typically, this is the leading political parties, government, parliament, the president and others. In judicial mechanism leading role in organizing terrorist recognition plays Court. The political mechanism is typical, particularly for the US, UK and Canada. The trial is actively used in the post and in most socialist countries, including the Russian Federation, Kazakhstan and Belarus.

Keywords: counter-terrorism, terrorist, terrorist organization recognition, anti-terrorist activities.

Чинним законодавством України, зокрема статтею 24 Закону України “Про боротьбу з тероризмом” [1], передбачені санкції щодо організації, яка відповідальна за вчинення терористичного акту й визнана за рішенням суду терористичною, а ст. 258-3 Кримінального кодексу України передбачена кримінальна відповідальність за створення терористичної групи чи терористичної організації.

Відсутність у національному законодавстві порядку визнання організації терористичною, зокрема, визначення органу державної влади, до повноважень якого відноситиметься право звернення до суду, підсудність таких справ, можливої доказової бази, процедури розгляду судами тощо обмежує застосування наведених правових норм.

На існуванні окремих аспектів визнання організації терористичною і притягнення її до відповідальності наголошували у своїх наукових працях ряд учених, з яких можна виділити: В.Ф. Антипенка, М.І. Бажанова, О.В. Борисову, С.А. Буткевича, В.В. Витюка, В.П. Ємельянова, Д.М. Карпенка, С.А. Кузьміна, В.А. Ліпкана, С.А. Трофімова та ін. Проте процедурні питання цієї проблематики в Україні фактично не досліджувалися.

У рамках нашої публікації пропонується дослідити механізми визнання організації терористичною і притягнення її до відповідальності.

У світовій практиці для визнання організації терористичною використовуються переважно два шляхи: політичний і судовий. Політичний передбачає активну участь у такій процедурі відповідних органів державної влади. Як правило, це провідні політичні партії, уряд, парламент, глава держави та ін. У судовому механізмі провідну роль у визнанні організації терористичною відіграє суд. Політичний механізм є характерним, зокрема, для США, Великобританії, Канади. Судовий активно застосовується на пострадянському просторі й у більшості соціалістичних країн, зокрема в Російській Федерації, Республіках Казахстан і Білорусь.

Треба погодитись із С.А. Трофімовим, який вважає, що з огляду на ментальні, культурні та інші ознаки українського суспільства саме судовий механізм більшою мірою є характерним для вітчизняної правової практики. В Україні процедура визнання організації терористичною знаходиться на стадії розвитку, проблемними залишаються питання щодо суб'єктів ініціювання такого механізму, судової інстанції й судового процесу, який застосовуватиметься в цьому разі. Вітчизняний законодавець фактично обмежився прийняттям лише однієї статті, у

рамках якої законодавець пропонує вирішувати справи щодо визнання організації терористичною та притягнення її до відповідальності, і вона має більше матеріальний, аніж процедурний характер [2].

У 2003 році, коли в реальності тероризму в Україні ніхто особливо не вірив, в Україні, щоб не відставати від світової громадськості, було прийнято закон “Про боротьбу з тероризмом”. Саме цей закон дає визначення того, що ж таке терористична організація - це стійке об'єднання трьох і більше осіб, яке створене з метою здійснення терористичної діяльності, у рамках якого здійснено розподіл функцій, встановлено певні правила поведінки, обов'язкові для цих осіб під час підготовки та проведення терористичних актів.

Більшість країн світу мають свої списки організацій, визнаних у цих державах терористичними. У США подібні списки терористичних організацій регулярно готують експерти держдепартаменту. Після цього Державний департамент оголошує заборону на діяльність цих організацій на території США. Громадянам США забороняється надавати фінансову і яку-небудь іншу допомогу цим організаціям. Заборонені контакти з членами терористичних угруповань, а самим членам заборонено в'їзд на територію США. Усі американські рахунки терористів повинні бути заарештовані. Список терористів оновлюється в США раз на два роки. В опублікованому списку на сьогодні значаться 42 організації, серед яких такі загальновідомі, як “Хамас”, “Хезбола”, “Аум Сінрікьо”. На додаток до списку існує ще й список керівників терористичних організацій, яких ЦРУ дозволено ліквідувати, якщо їх захоплення є недоцільним, а число жертв серед мирного населення таким чином можна звести до мінімуму.

У Великобританії подібні списки готують співробітники Міністерства внутрішніх справ і передають на затвердження до парламенту країни. Зараз у Великобританії існує список із 40 міжнародних (іноземних) і 14 ірландських організацій. Британське антитерористичне законодавство дозволяє переслідувати не тільки організації, що діють на території Великобританії, а й ті, які використовують її як свою базу. Тому в список входять найнесподіваніші терористичні організації - наприклад, “Тигри-звільнення Таміл Ілама” з острова Шрі-Ланка, організація “ЕТА” іспанських басків і “Курдська Робітничая партія”.

Складанням списку організацій, що мають статус терористичних, у Канаді займається Генерал-губернатор, що враховує в цьому питанні думки членів Таємної Ради та Міністра у справах громадської безпеки та надзвичайних ситуацій. Перебувати в цьому списку (на сьогодні це 36 організацій) - не означає бути екстремістом, але це передбачає постійний контроль з боку правоохоронних органів. У разі появи прямих доказів підтримки терористів організацією, що знаходиться під наглядом, її власність може піддатися арешту або конфіскації, а щодо членів цієї організації буде порушено кримінальну справу відповідно до Антитерористичного закону 2001 р.

Організація Договору про колективну безпеку (ОДКБ), учасниками якої є Вірменія, Білорусія, Казахстан, Киргизія, Росія, Таджикистан і Узбекистан, склала свій список терористичних організацій. У нього внесені понад 40 терористичних та екстремістських організацій, діяльність яких заборонена відповідно до національних законодавств держав-членів ОДКБ. Російська Федерація включила 32 організації, зокрема 19 терористичних та 13 екстремістських, Казахстан і Узбекистан - 15 організацій,

терористичними має Вищий адміністративний суд України. Водночас законопроект містить норму, згідно з якою, "...якщо терористична діяльність організації призвела до виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці України, така організація може бути визнана терористичною рішенням Ради національної безпеки і оборони України (РНБОУ)". Таким чином, РНБОУ може приймати рішення, які цим самим законопроектом передаються в компетенцію судової гілки влади. У світі існує багато різних процедур визнання терористичних структур, однак в жодній з них не передбачено підміну функцій одного органу державної влади іншим. Тому докладніше прописати в законі лише окремі ситуації, за яких РНБОУ могла би визначати організацію терористичною (наприклад, за умови введення надзвичайного чи воєнного стану). Важливо пам'ятати, що в умовах гібридної війни успіх можуть забезпечити лише нестандартні стратегії. Навіть те, що сьогодні видається незачисним у масштабах війни, завтра може принести перемогу. Саме тому Україні не слід відмовлятися від ідеї визнання ДНР і ЛНР терористичними організаціями. Однак спершу це потрібно зробити на національному рівні, а вже потім звертатися до світової спільноти [4]. Завдяки цьому документу Україна отримає право з чистим сумлінням звертатися до європейських партнерів з вимогою про офіційне визнання бойовиків, що діють на Сході України, терористами. Власне, це те, про що говорив голова представництва ЄС в Україні Ян Томбінський: "Офіційно Україна має першою визнати "ЛНР" та "ДНР" терористичними організаціями, а вже потім винести цю справу на міжнародний рівень" [5].

Вважаємо, що національне законодавство має встановити чіткі критерії віднесення організації до терористичної. У протилежному випадку може скластися ситуація, за якої можна буде визнати будь-яку організацію в Україні терористичною, конфіскувати її майно та притягнути до кримінальної відповідальності її членів за відсутності реальних доказів того, що ця організація здійснює терористичну діяльність.

Література

1. Про боротьбу з тероризмом: Закон України від 20.03.2003 р. № 638-IV // Відом. Верхов. Ради України. - 2003. - № 25. - Ст. 180.

2. Трофімов С. А. Питання запровадження в Україні механізмів визнання організації терористичною і притягнення її до відповідальності. - [Електронний ресурс]. http://www.google.com.ua/url?sa=t&rct=j&q=&sc=c&stsource=web&cd=6&cad=rja&uact=8&ved=0CD4QFjAFahUKewipir_k75XG4hUGwBQKHZw6AGo&url=http%3A%2F%2F

3. Мировая практика визнання організацій терористичними. - [Електронний ресурс]: http://www.business.ua/blogs/pravo/doroshenko_blog/1884/.

4. Чому захід не поспішає називати ДНР і ЛНР терористичними організаціями. - [Електронний ресурс]: <http://www.defense-ua.com/rus/hotnews/?id=44045>.

5. Право проти терору: що дасть Україні закон про визнання “ДНР” і “ЛНР” терорганізаціями. - [Електронний ресурс]: http://24tv.ua/ukrayina/pravo_prot_i_lnr_terorganizatsiyami/n536997

Аносенков А.А.,
кандидат юридичних наук,
начальник факультету заочного
та дистанційного навчання працівників ОВС
ОДУВС
Надійшла до редакції: 21.08.2015

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

АНАЛІЗ КОЛЕГІАЛЬНОЇ ПРИРОДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ КОМІСІЙ ПРИ ВИКОНАВЧИХ КОМІТЕТАХ МІСЦЕВИХ РАД ЯК ОРГАНІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ

Байрактарь В. Д.

У статті здійснено аналіз колегіальної природи адміністративних комісій при виконавчих комітетах сільських, селищних, міських рад. Надано характеристики діяльності комісії як колегіального утворення.

Ключові слова: адміністративна комісія, виконавчий комітет, адміністративна юрисдикція, колегіальність.

В статье осуществлен анализ коллегиальной природы административных комиссий при исполнительных комитетах сельских, поселковых, городских советов. Даны характеристики деятельности комиссии как коллегиального образования.

Ключевые слова: административная комиссия, исполнительный комитет, административная юрисдикция, коллегиальность.

The article analyzes the collegial nature of the administrative commissions of the executive committees of village, town and city councils. Given the characteristics of the Commission as a collective entity.

Keywords: the administrative committee, the executive committee, administrative jurisdiction, collegiality.

Успішне функціонування механізму державного реагування на деліквентні прояви істотно залежить від того, якими організаційними структурами він представлений. Адміністративно-деліктна діяльність в Україні уже кілька десятиліть, поряд з іншими суб'єктами адміністративної юрисдикції, представлена адміністративними комісіями - єдиними в системі органів адміністративної юрисдикції, які створені виключно для розгляду справ про адміністративні правопорушення.

За часів Радянського Союзу, як зазначає О.І. Миколенко, адміністративні комісії були чи не основними органами, що здійснювали адміністративно-юрисдикційні повноваження. Кодекс України про адміністративні правопорушення закріплював за ними широке коло повноважень щодо розгляду справ про адміністративні правопорушення. Зазначені адміністративні утворення могли розглядати й інші справи про адміністративні правопорушення, якщо вони з якихось причин не були віднесені до відання інших органів адміністративно-юрисдикційної діяльності. На сьогодні ситуація докорінно змінилася. Адміністративні комісії вже не домінують у системі органів адміністративно-юрисдикційної діяльності, а їх повноваження з кожним роком скорочуються. Колегіальний розгляд справ про адміністративні правопорушення, задля якого і створювалися адміністративні комісії, перетворився на формальність щодо винесення постанови по справі [1].

Однак, не зважаючи на тривалу юридичну історію та вагомий сегмент у великому комплексі адміністративно-юрисдикційної діяльності, у національній адміністративістиці цей юрисдикційний орган не підданий детальному науковому аналізу.

У радянській адміністративній науці різні аспекти організації та діяльності адміністративних комісій, у різних наукових обсягах, досліджено в працях М.П. Банних, Д.Н. Бахраха, Р.Ф. Васильєва, І.А. Галагана, А.Т. Гньотова, В.А. Іванова, Р.К. Каюмова, А.П. Ключніченко, А.П. Коренєва, Б.М. Лазарева, В.А. Лорії, А.Е. Лунева, В.І. Попової, Ф.С. Разаренова, Л.М. Розіна, Н.Г. Салищевої, В.Д. Сорокіна, М.С. Студенікіної, А.П. Шергіна, А.Ю. Якімова, О.М. Якуба та багатьох інших. І хоча зазначені автори внесли вагомий внесок у розробку теоретичних проблем організації та діяльності адміністративних комісій, сформулювавши низку пропозицій, спрямованих на вдосконалення їхньої роботи, однак ці дослідження проводилися в період початку 70-х - кінця 80-х років минулого століття, а тому на сьогодні, переважно, не відображають актуальних проблем, притаманних досліджуванім органам адміністративної юрисдикції.

В українській науці адміністративного права цьому інституту юрисдикційної діяльності присвячено праці В.Б. Авер'янова, В.С. Бердника, А.В. Кишинського, В.К. Колпакова, Д.М. Лук'янця, М.Я. Масленнікова, О.І. Миколенка, М.Р. Сиротяка, М.М. Тищенко та А.П. Шергіна. Проте праці останніх стосувались більшою мірою юрисдикційних і процесуальних відносин, в яких задіяні адміністративні комісії, тоді як інші елементи відносин, такі як організаційні аспекти, технічне та правове забезпечення діяльності, статус членів комісії, залишилися поза увагою, що науково не розкриває всіх особливостей цього виконавчого органу місцевого самоврядування.

Метою цієї статті є дослідження колегіальної організаційної природи адміністративних комісій при виконавчих органах місцевого самоврядування та розгляд ознак, які характеризують форми й методи їхньої діяльності.

Кардинальні політичні, економічні й соціальні реформи, що мають місце сьогодні в Україні, перманентно супроводжуються значним оновленням національної правової системи. Хоча очевидним є той факт, що активна нормотворча робота останніх років майже не торкнулась адміністративних комісій.

Первинною ланкою в процесі будь-якого пізнання є накопичення наукових фактів - знань про об'єкт чи явище, аргументованість яких доведена і які стають складовою наукових знань лише після їх систематизації та узагальнення за допомогою понять, абстракцій, визначень [2]. З цієї причини дослідження організаційно-правового регулювання діяльності адміністративних комісій при виконавчих органах місцевого самоврядування не може обійтись без висвітлення правового розуміння основних юридичних категорій, притаманних цьому виду правового регулювання. Як зазначає А.В. Самойленко, "розгляд будь-якого поняття в будь-якій науці, а тим більше в науці суспільній, якою є юриспруденція, потребує вивчення термінів, які її складають, щоб чітко позначити предмет і межі дослідження" [3]. З цього

© В.Д. Байрактарь, 2015

приводу слушним є зауваження Г.С. Цехмістрової стосовно сутності досліджуваних понять: "Поняття є відображенням найбільш суттєвих і властивих предмету чи явищу ознак" [4].

Беручи до уваги такі судження, спробуємо розкрити сутність формулювання "адміністративна комісія при виконавчих органах місцевого самоврядування" та його поняття в площині юридичної лексики.

Якісного результату в дослідженні поняття "адміністративна комісія при виконавчих органах місцевого самоврядування" можна досягти через дослідження складових понять, а саме: "комісія", "місцеве самоврядування", "виконавчі органи місцевого самоврядування". Саме в комплексі цих понять-складових, на нашу думку, і вдається розкрити сутність і зміст досліджуваного поняття, а також його місце в системі органів публічного адміністрування.

Етимологічно слово "комісія" латинського походження (лат. commissio - доручення, від committo - сполучаю, владную, доручаю). В українську мову увійшло через російську (рос. комиссия) з польської мови (пол. komisja), і в цих мовах засовується з аналогічним, що в українській мові, змістом.

Розкриваючи зміст поняття "комісія", укладачі Короткого тлумачного словника української мови пояснюють його як:

1) група осіб, або орган із групи осіб зі спеціальними повноваженнями при якій-небудь установі чи організації;

2) доручення, яке виконується за певну вимогу [5].

Таке ж тлумачення подає й Словник російської мови за редакцією С.І. Ожегова, однак поряд з двома вище цитованими прикладами тлумачень, укладачі цього словника комісію пояснюють також як "установа спеціального призначення". Крім цього, укладачі цього словника подають варіант застарілого тлумачення, який на сьогодні вийшов із мовного вжитку: "Хлопотное, затруднительное положение" [6].

Згідно з тлумаченнями Академічного словника української мови поняття "комісія" застосовується в українській мові з такими значеннями:

1) група осіб, якій доручено розв'язувати певні питання;

2) орган державного управління, який виконує певні функції;

3) доручення, пов'язане з купівлею (продажем), за виконання якого встановлюється певна винагорода [7].

Енциклопедична література, зокрема "Большая Советская Энциклопедия", також семантично розмежовує досліджуване поняття, однак, з огляду на ту обставину, що семантика другого тлумачення відноситься до галузі цивільного права, то в рамках нашого дослідження увага приділятиметься виключно першому значенню.

Комісія - колегіальний орган, який створюється постійно або тимчасово для виконання певного завдання, підготовки проекту рішення з якогось питання, для редагування й т.д. Деякі комісії наділені функціями державної влади; існують комісії, які накладають адміністративні стягнення. Найчастіше комісії служать допоміжним апаратом при органах державної влади [8].

Укладачі шеститомної Юридичної енциклопедії під редакцією Шемшученка юридичний термін "комісія" пояснюють як:

(лат. - доручення) - 1) уповноважена група осіб, обрана чи призначувана для виконання тимчасового або постійного доручення чи попередньої розробки

будь-якого питання;

(пізньолат. - доручення) - 1) орган, утворюваний для виконання певних функцій чи проведення відповідних організаційних заходів [9].

Як бачимо, досліджуване поняття в юридичному значенні являє собою уповноважену групу осіб, або орган, який складається, знову ж таки, з групи осіб. Таким чином, колегіальна природа існування будь-якої комісії (у значенні органу управління) є очевидною.

Досліджуючи колегіальність як соціально-психологічний феномен, І.О. Кулініч зазначав, що "колегіальність розглядають як у вузькому розумінні, так і в широкому. У вузькому розумінні колегіальність означає вироблення й прийняття управлінського рішення групою осіб або груповим методом. У широкому - участь певних груп людей, колективів в одній із форм управлінської діяльності, найчастіше в дорадчій або в дорадчо-інформаційній.

Колегіальність як соціально-психологічне явище - це групове (колективне) обговорення проблеми з метою вироблення єдиного рішення, оцінок, установок, єдиного способу дій" [10].

Згідно з баченням Л.П. Піддубної, "колегіальність - це принцип управління, при якому керівництво здійснюється не однією особою, а колегією, групою осіб, що володіють рівними правами при вирішенні питань. У широкому сенсі колегіальність - це форма прийняття рішень, в якій враховується колективна думка, використовується метод громадського обговорення" [11]. Хоча в частині володіння рівним обсягом прав судження Л.П. Піддубної є дискусійними.

Колегіальність у прийнятті управлінського рішення являє собою групове обговорення проблеми, висловлення кількох думок, аргументацію позитивних і негативних наслідків прийнятого рішення, що, безумовно, ефективніше, ніж індивідуальне рішення, яке приймається практично без обговорення й часто ґрунтується на інтуїції та знаннях особи, яка приймає рішення.

Колегіальність як форма устрою органів публічної влади полягає в тому, що колегіальні органи являють собою організаційно та юридично об'єднані групи осіб, яким належить пріоритет у прийнятті рішень по всіх питаннях їх компетенції [12].

Щодо особливостей утворень, то варто привести твердження Л.Е. Орбан-Лембрик, яка, досліджуючи окремі психологічні аспекти колегіального управління, зазначила, що, будучи колегіальним органом, будь-яка комісія, що виступає в публічно-владних відносинах органом державного управління, зазвичай формується за такими показниками:

- спільність соціальних установок;
- спільність цілей і завдань групи;
- компетентність учасників групи у розв'язанні завдань [13].

Оскільки колегіальні утворення як органи публічної влади створюються державою, то на них поширюються всі загальні риси державних органів, запропоновані В.Б. Авер'яновим, а це означає, що кожний окремий державний колегіальний орган:

- створюється з метою безпосереднього здійснення певних конкретних державних функцій;
- має чітко визначені державою спрямованість, завдання та цілі діяльності, компетенцію і внутрішню структуру;

- здійснює свою діяльність відповідно до визначених державою форм і методів роботи [14].

Дослідники колегіальних форм управління зазвичай вирізняють чотири функції колегіальності [10; 15]. Зокрема, Л.П. Піддубна ці функції описує таким чином:

1. Колегіальність як спосіб вироблення і прийняття групового рішення. У цій функції колегіальність означає вільне вираження своїх думок, пропозицій, ідей з приводу проблеми, що обговорюється; дискусійний характер, зіткнення різних поглядів і аргументів, вироблення єдиної думки й прийняття рішення шляхом голосування або арбітражу з боку керівника. Єдиноначальність поєднує можливість суб'єктивізму, бюрократизму, а колегіальність унеможлиблює ці явища шляхом обміну думок, поглядів, обговорення. У цьому випадку престиж однієї особи (керівника) поступається місцем престижу колективу (групи). Значним недоліком колегіальності є її неоперативність, що інколи примушує обмежувати її застосування.

2. Колегіальність як засіб цілеспрямованого виховного впливу. Ця функція простежується під час напращування групових рішень. При цьому застосовується своєрідний прийом: уміле використання колегіальних форм роботи колективу до вирішення завдань виховання. Завдання керівника полягає в розумінні того факту, що засоби колективного впливу більш дієві. Насамперед це пов'язано з тим, що колегіальність дозволяє повною мірою використовувати такі її властивості, як гласність і громадська думка. Сила гласності й громадська думка загальноновизнані та широковідомі.

3. Колегіальність може виступати також і як спосіб атестації працівників. Відомо, що оцінка або атестація працівників керівником має велике значення, однак останній не може бути гарантований від помилок в оцінюванні працівників, оскільки, виходячи з умов єдиноначальності, оцінка може бути суто суб'єктивною. Поряд з цим, оцінка колективу має виховне значення. Вона змушує кожного працівника бути більш самокритичним та об'єктивним. Зважаючи на це, на деяких підприємствах Заходу запропонована колективна атестація, яка реалізується через самоатестацію кожного, що дає можливість і керівникові, і тому, хто проходить атестацію, шляхом зіставлення оцінок і самооцінок визначити рівень самокритичності й суб'єктивності працюючих.

4. Колегіальність може використовуватись і як спосіб оцінювання всіх сторін діяльності організації колективом працюючих, і як спосіб інформування керівника про проблеми та недоліки в її роботі, організації та умовах праці персоналу, а також стосунках усередині колективу [11].

У вітчизняній адміністративно-правовій науці радянського періоду державні управлінські інститути, природа функціонування яких обумовлювалась виключно колегіальністю, уважалися базовими й домінуючими. Адже саме адміністративне право як фундаментальна галузь правової системи спрямовувалось на регулювання суспільних відносин у процесі здійснення державного управління за умов певного політичного режиму, ідеологічним стержнем якого було бачення демократичних суспільних устроїв, власне, у колегіальній формі прийняття рішень [16].

Зазначені філософсько-політичні чинники обумовили поширення бачення про демократичність колегіальних форм управління, а отже, створення мережі адміністративних органів з колегіальною формою управління,

зокрема задіяних у галузі адміністративно-деліктних правовідносин. Згідно із приписами Глави 17 Кодексу України про адміністративні правопорушення серед кола органів, що розглядають справи про адміністративні правопорушення, можна виділити сегмент колегіальних, а саме:

1. Адміністративні комісії при виконавчих органах міських, селищних, сільських рад (власне, які і є предметом нашого дослідження).

2. Виконавчі комітети сільських, селищних, міських рад.

3. Апеляційні суди, вищі спеціалізовані суди та Верховний Суд України [17].

Звертаючись до перших законів, які регулювали адміністративно-деліктну процедурну діяльність на території України, зауважуємо позитивне значення Адміністративного кодексу УРСР, затвердженого Постановою Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 12 жовтня 1927 р. "Про надання чинності Адміністративному Кодексові УСРР", оскільки ним уперше було законодавчо закріплено систему органів і посадових осіб, уповноважених розглядати справи про адміністративні правопорушення, визначені процесуальні рамки розгляду цієї категорії справ. До органів колегіальної юридичної конструкції, що здійснювали юрисдикційні повноваження по розгляду справ про адміністративні правопорушення, відповідно до вимог цього кодексу відносились сільські ради та їхні президії, а також президії селищних рад [18].

Норми Адміністративного Кодексу УСРР від 12 жовтня 1927 р. діяли без змін упродовж майже 58 років, поки згідно з Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 21 серпня 1985 р. № 807-XI не втратили чинності у зв'язку з прийняттям Кодексу УРСР про адміністративні правопорушення [19]. Однак це не означає що впродовж 58 років виконавчі органи місцевої державної влади в рамках адміністративної-деліктної юрисдикційної діяльності застосовували процесуальні норми, установлені кодексом 1927 р., оскільки вирішення окремих юрисдикційних питань уперше стали покладатись на адміністративні комісії при виконавчих комітетах районних, міських, сільських, селищних Рад депутатів трудящих Української РСР із січня 1962 року, у зв'язку з затвердженням Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 15 грудня 1961 року "Про дальше обмеження застосування штрафів, що накладаються в адміністративному порядку" Положення про адміністративні комісії при виконавчих комітетах районних, міських, сільських, селищних Рад депутатів трудящих Української РСР [20].

Однак повертаючись до природи діяльності досліджуваного нами юрисдикційного органу, зауважимо, що суть колегіального принципу організації його діяльності полягає в спільному (колективному, колегіальному) обговоренню членами комісії питань, що входять в їх компетенцію, і прийнятті спільних рішень у рамках розгляду справи про адміністративні правопорушення. Принцип колегіальності дозволяє, при обговоренні проблем і підготовці рішення, врахувати суспільну думку, ефективно використовувати досвід і знання спеціалістів, повною мірою використовувати потреби зацікавлених.

Зарубіжні науковці Я. Зофі, К. Фішер, М. Фішер, виділяють вісім основних характеристик ефективного колегіального утворення: 1) глобальне мислення; 2) спільна відповідальність; 3) відкритість; 4) конструктивне спілкування; 5) добровільний обмін інформацією;

6) розв'язання конфліктів [21].

За наслідками проведеного дослідження можна твердити, що адміністративним комісіям під час розгляду справ про адміністративні правопорушення притаманні основні характеристики колективного суб'єкта діяльності:

- цілеспрямованість - прагнення до основної значимої мети, установленої Кодексом України про адміністративні правопорушення;

- умотивованість - діяльне ставлення до спільної роботи з розгляду справ про адміністративні правопорушення;

- інтегрованість - взаємозв'язок і взаємозалежність членів адміністративної комісії;

- структурованість - чіткий розподіл функцій між головою, відповідальним секретарем та членами адміністративної комісії;

- узгодженість - установлена норма права взаємна обумовленість членів адміністративної комісії;

- організованість - підпорядкованість певному порядку діяльності, установленому законом;

- результативність - здатність досягати позитивного результату (приймати рішення у справах про адміністративні правопорушення).

Література

1. Миколенко О.І. Адміністративні комісії в системі органів адміністративно-юрисдикційної діяльності / О.І. Миколенко // Вісник Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова. Правознавство. - 2012. - Т. 17. - Вип. 1/2 (16/17). - С. 140-146.

2. Абракітов В.Е. Курс лекцій "Основи наукових досліджень" (для студентів 4 курсу денної форми навчання галузь знань 1702 "Цивільна безпека" напряду підготовки 6.170202 "Охорона праці") / В.Е. Абракітов; Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О.М. Бекетова. - Х.: ХНУМГ, 2014. - 130 с.

3. Самойленко А.В. Суб'єкти господарського права: поняття та класифікація / А.В. Самойленко // Право України. - 1998. - № 6. - С. 98-102.

4. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник / Г.С. Цехмістрова. - Київ: Видавничий Дім "Слово", 2003. - 240 с.

5. Короткий тлумачний словник української мови. Близько 7000 слів / [За ред. Д.Г. Гринчишина]; [Укладачі: Д.Г. Гринчишин, В.Л. Карпова, Л.М. Полюга та ін.]. - К.: Вид. Центр "Просвіта", 2010 р. - 600 с.

6. Ожегов С.И. Словарь русского языка: Ок. 53000 слов / Под общ. ред. проф. Л.И. Скворцова. - 24-е изд., испр. - М.: Оникс, Мир и Образование, 2007. - 1200 с.

7. Комісія // Словник української мови. [В 11 т.]. Т. 4: К / ред. І.С. Назарова [та ін.]. - К.: Наук. думка, 1973. - 916 с. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/komisija>.

8. Комиссия // Коллимактор - Кржины. Большая Советская Энциклопедия. [В 30 т.]. - 2-е изд. / гл. ред. Б.А. Введенский. Т. 22. - М.: Советская энциклопедия, 1975. - 608 с.

9. Комісія // Юридична енциклопедія: В 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. - К.: "Укр. енцикл.", 2001. - Т. 3: К - М. 792 с.

10. Кулініч І.О. Психологія управління: навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / І.О. Кулініч. - К.: Знання, 2008. - 292 с.;

11. Піддубна Л.П. Колегіальні органи управління: особливості організації та документування діяльності /

Л.П. Піддубна // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія: Управління. - 2012. - Вип. 3. - С. 134-143.

12. Малін О.Л. Правові та організаційні засади адміністративної за порушення антикорупційного законодавства в діяльності колегіальних органів публічної влади: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.07 / О.Л. Малін; Одес. держ. ун-т. внутр. справ. - Одеса, 2014. - 240 с.

13. Орбан-Лембрик Л.Е. Психологія управління / Л.Е. Орбан-Лембрик. - Івано-Франківськ: Плай, 2001. - 694 с.

14. Адміністративне право України. Академічний курс: Підруч.: У двох томах: Том 1. Загальна частина / Ред. колегія: В.Б. Авер'янов (голова). - К.: Видавництво "Юридична думка", 2004. - 584 с.

15. Карамушка Л.М. Психологія освітнього менеджменту: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / Л.М. Карамушка - К.: Либідь, 2004. - 424 с.

16. Программа КПСС (Материалы XXII съезда КПСС). - М.: Политиздат, 1974. [Електронний ресурс]:

http://leftinmsu.narod.ru/polit_files/books/III_program_KPSS_files/062.htm.

17. Кодекс України про адміністративні правопорушення. Закон, Кодекс від 07.12.1984 № 8073-Х. / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80731-10>.

18. Адміністративний кодекс УРСР. Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 12 жовтня 1927 р. "Про надання чинності Адміністративному Кодексові УССР". [Електронний ресурс]: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP270014.html.

19. Про визнання деяких законодавчих актів Української РСР такими, що втратили чинність у зв'язку з введенням у дію Кодексу Української РСР про адміністративні правопорушення. Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 21.08.1985 № 807-XI. / Офіційний веб-сайт Верховної Ради України. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/807-11>.

20. Про дальше обмеження застосування штрафів, що накладаються в адміністративному порядку. Указ Президії Верховної Ради Української РСР від 15 грудня 1961 р. / Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1961 р., № 53, ст. 609.

21. Yael Zofi Manager's Guide to Virtual Teams - AMACOM: 2011. - [Електронний ресурс]: <http://my.safaribooksonline.com/book/-/9780814416594>.

Байрактарь В.Д.,
*аспірант кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
ОДУВС*
Надійшла до редакції: 17.08.2015

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРУВАННЯ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ АСПЕКТ

Баранов С. О.

У статті досліджуються сучасні проблеми, які впливають на регулювання митних платежів в Україні. Запропоновано конкретні шляхи підвищення ефективності адміністрування митних платежів.

Ключові слова: митні платежі, адміністрування митних платежів, податкове законодавство, приховування доходів від оподаткування, фінансова політика, тіньова економіка.

В статье исследуются современные проблемы, влияющие на регулирование таможенных платежей в Украине. Предложены конкретные пути повышения эффективности администрирования таможенных платежей.

Ключевые слова: таможенные платежи, администрирование таможенных платежей, налоговое законодательство, укрытие доходов от налогообложения, финансовая политика, теневая экономика.

The article deals with contemporary issues that affect the regulation of customs payments in Ukraine. A specific ways to improve the administration of customs duties.

Keywords: customs duties, administration of customs duties, tax legislation hide income from taxation, financial policy, the shadow economy.

Аналіз демократичних за змістом соціально-політичних, економічних, правових та організаційних заходів реформування економіки держави та механізмів господарювання, що запроваджуються останнім часом в Україні, свідчить про те, що держава прагне розвивати ринкові відносини на основі застосування світового досвіду оподаткування та митної справи.

Одним з основних завдань щодо вирішення зазначеної проблеми є зближення національного законодавства із сучасною європейською системою права. Та не тільки вступ України до Європейського Союзу (далі по тексту - ЄС) вимагає перегляду податкового законодавства. Українські підприємці, економісти та юристи наполегливо вимагають привести законодавче забезпечення адміністрування податків і митних платежів до цивілізованого рівня, що сприяло б розвитку бізнесу в державі, зокрема притоку іноземних інвестицій. Крім того, багато законів і відомчих нормативних актів, прийнятих у ситуаціях необхідності покращання бюджетних показників за рахунок посилення податкового тягаря, створили несприятливі умови економічного розвитку. У державі не розроблений механізм досудового забезпечення захисту прав платників податків, а також реалізації податкової політики, спрямованої на забезпечення законності в діяльності фіскальних органів..

При розробці правового забезпечення адміністрування митних платежів важливо враховувати співвідношення права наднаціонального та національного рівнів, виходячи з практики законодавчого процесу ЄС. Роль податкової політики в загальній політиці ЄС фактично визначає місце наднаціонального податкового права у

світовій правовій системі.

Сьогодні аналізу адміністрування митних платежів, а також можливим напрямом і шляхам їх покращення приділяється певна увага з боку науковців і практиків. Протягом останніх років активно проводиться робота щодо розробки нормативно-правових актів, спрямованих на прискорення товаро- та пасажиропотоків, спрощення митних процедур, а також загалом процедур державного контролю та адміністрування митних платежів для обґрунтування шляхів їх удосконалення. Значний внесок у вивчення проблем адміністрування митних платежів внесли такі вчені, як Є.В. Додін, П.Т. Гега, І.П. Житня, В.О. Корецька-Гармаш, Т.О. Проценко, П.В. Пашко, В.К. Шкарупа, В.П. Шевчук, Т.В. Шталь, В.П. Мартинюк та багато інших.

Метою дослідження є розгляд сучасного стану митних платежів країни, процесу їх адміністрування та пошук шляхів удосконалення системи адміністрування митних платежів у сучасних умовах.

Податкове адміністрування митних платежів можна розглядати як сукупність методів, прийомів і засобів організаційного забезпечення, за допомогою яких органи державної виконавчої влади надають функціонуванню податкового механізму заданий законом напрям і координують податкові дії при суттєвих змінах в економіці та політиці [1, 80-81]. Одним з визначальних аспектів податкового адміністрування є налагоджена взаємодія органів державного управління і контролю.

Головним аспектом сучасного адміністрування митних платежів є застосування та втілення в дію головних положень податкової системи: проведення збору митних платежів і визначення основних шляхів удосконалення ефективності діяльності митних органів. Загалом поняття адміністрування митних платежів включає в себе визначення повноважень органів державної влади щодо регулювання процесів роботи в митній сфері, визначення головних завдань у роботі суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності та митних органів, процес митного контролю й оформлення товарів на митниці тощо.

Головною складовою адміністрування митних платежів є чітке законодавче та економічно обґрунтоване визначення митної вартості товарів, тому що саме митна вартість є основною сумою, з якої вираховують основні митні платежі при переміщенні через митний кордон. На сьогодні залишається актуальною проблема заниження вартості товарів, також на стан надходження митних платежів впливає правильність визначення країни походження та ідентифікація коду при переміщенні товарів і інших предметів через митний кордон. Намагання митних органів України за рахунок застосування індикативних цін і використання "жорсткої" системи визначення митної вартості в межах застосування системи оцінки митних ризиків протидіяти таким проявам наштотується на масовий спротив підприємців, оскільки ця обставина має значну, так звану "суб'єктивну складову", що тісним чином пов'язана з корупційними діями.

Діяльність митних органів щодо забезпечення процесу

© Е. Каспаров, 2015

адміністрування митних платежів характеризується такими передумовами і тенденціями:

- загальним падінням товарообігу, як при здійсненні експортних, так і при імпорتنих зовнішньоторговельних операціях. Обсяг експорту товарів та послуг (для уникнення подвійного обліку загальні обсяги товарів та послуг розраховані за формулою: усього (товари і послуги) = товари + послуги - вартість послуг з переробки давальницької сировини, яка за I півріччя 2015 р. склала в експорті 548,2 млн дол. (за I півріччя 2014 р. - 718,7 млн дол.), в імпорті - 40,6 млн дол. (за I півріччя 2014 р. - 7,3 млн дол.)) України в I півріччі 2015 р. становив 22508,7 млн дол. США, імпорту 19618,4 млн дол. Порівняно із I півріччям 2014 р. експорт скоротився на 33,6 %, імпорт - на 37,2 %. Позитивне сальдо зовнішньоторговельного балансу становило 2890,3 млн дол. (у I півріччі 2014 р. також позитивне 2662,4 млн дол.) [2];

- розширення товарної номенклатури ввезених і вивезених товарів;

- збільшення кількості учасників зовнішньоекономічної діяльності;

- перехід на сплату митних платежів згідно з кодами бюджетної класифікації на рахунок держави;

- перехід на електронне декларування та автоматичну обробку відомостей, що містяться в декларації на товари;

- ускладнення адміністрування митних платежів у зв'язку зі вступом у Митний союз з країнами ЄС;

- впровадження міжнародного досвіду управління організаціями та установами за критерієм якості результатів праці й механізму адаптації митної діяльності до вимог міжнародних стандартів ISO серії 9000 та принципів TQM (тотального менеджменту якості).

У 2014 році митні органи ДФС України забезпечили надходження доходів до бюджету в сумі 136900000000, зокрема: до загального фонду бюджету надійшло 124 млрд грн, до спеціального фонду бюджету - 12,8 млрд грн. Всього за 2014 рік надходження до бюджету від зовнішньоекономічних операцій склали 135,7 млрд грн, що на 0,9 % менше, ніж у 2013 році.

Загалом показники надходжень зросли відносно минулого року на 15,4 %, у тому числі по загальному фонду надходження зросли на 11 % або на 11,9 млрд грн. У 2013 р. - 108,4 млрд грн. Але таке зростання відбулося за рахунок курсових коливань національної валюти України.

У розрізі основних платежів у січні-листопаді 2015 року приріст до відповідного періоду 2014 року забезпечено з податку на додану вартість із ввезених на територію України товарів - на 31 % (+29,6 млрд. грн.), ввізного мита - у 3,6 рази (+25,5 млрд. грн.), акцизного податку з ввезених на митну територію України підакцизних товарів - у 8,8 рази (+19,6 млрд. грн.) тощо [3].

Не зважаючи на важливе значення в регулюванні економіки податків на майно та капітал, головну роль у перерозподілі доходів суб'єктів підприємництва в Україні відіграють податки на доходи, однак зазначена проблема законодавчо не розв'язана. Крім того, існує ряд факторів, які негативно впливають на багатьох платників податків та чесне виконання ними своїх обов'язків. Одним із основних чинників, що негативно впливають на наповнення бюджету засобом адміністрування податків і митних платежів, залишається тіньова економіка, масштабність якої стала важливою домінантою не тільки економічного, але й суспільного життя України.

Розвиток тіньового сектора економіки призводить до втрати податкових надходжень до бюджету і, як результат, ускладнення виконання фінансових зобов'язань держави, недієвості управлінських рішень через відсутність достовірної інформації про розвиток економічних процесів, скорочення внутрішніх інвестиційних ресурсів.

Серед найнебезпечніших наслідків розвитку тіньової економіки - її негативний вплив не тільки на формування бюджету, а й на рівень криміналізації суспільства.

Значна тінізація економічного обороту, недостатність державних зусиль щодо її подолання викривляють принципи громадянського суспільства, формують негативний міжнародний імідж держави, стримують надходження до країни іноземних інвестицій, не сприяють налагодженню торговельно-економічних стосунків українських підприємств із зарубіжними партнерами та стримують євроінтеграційні зусилля України [2].

Проблеми, створені тіньовою сферою, стають хронічними та ведуть до моральної й духовної деградації суспільства, правової незахищеності громадян і суб'єктів господарювання, поширення правового нігілізму та недовіри до влади. За твердженнями експертів, на кінець 2015 року рівень тінізації економіки України знову зріс до 65-70 % від офіційного ВВП.

Науково обґрунтовані оцінки рівня тіньової економіки в Україні відображають зниження її відносних обсягів і за останні два роки. До таких факторів можна віднести: падіння офіційного виробництва внаслідок економічної кризи та неоголошеної війни з Росією; введення мораторію на перевірку діяльності суб'єктів господарювання з боку уповноважених державних органів; зниження якісного рівня адміністрування податків, що потягнуло за собою численні випадки ухилення від їх сплати; протиправне втручання окремих керівників регіональних органів державної влади в процедури адміністрування податкових і митних платежів, які дозволяють окремим категоріям платників податків отримувати податкові преференції або уникати жорстких санкцій з притягнення до відповідальності, у результаті чого в громадськості виникає переконання про невиконання державою взятих на себе функцій, а це тягне за собою зниження рівня довіри та поваги до податкових і митних органів у більшості підприємців.

Сучасна розгалуженість і відкритість економічної політики України вимагає вдосконалення та застосування нових методів і прийомів регулювання зовнішньоекономічних зав'язків країни з іншими державами та застосування нових методів адміністрування митних платежів, що зумовлено досить високим рівнем надходжень митних платежів у структурі податкових надходжень Державного бюджету України [4, 27].

У своїй роботі Державна фіскальна служба ставить собі за мету проведення повного переходу на електронний процес адміністрування податків, для цього підприємствам і фізичним особам була надана можливість отримати послугу електронного цифрового підпису. За допомогою електронних ключів підприємства та фізичні особи мають можливість відправляти звітність у режимі он-лайн до органів ДФС України, державної статистики та Пенсійного фонду.

Реалізація адміністрування митних платежів відбувається завдяки функціонуванню фіскальної системи та забезпечується управлінням податковими

відносинами, яке спрямоване на сприяння зростанню рівня життя населення та забезпечення сталого розвитку економіки держави. Враховуючи складність зазначеної сфери податкових відносин, вважаємо, що основні напрями вдосконалення системи повинні бути зосереджені на вивченні й аналізі митних відносин у сучасних умовах, усіх механізмах існування та вдосконалення систем адміністрування митних платежів [5, 4-13].

Отже, можемо виділити основні напрями вдосконалення системи адміністрування митних платежів: установлення податкових ставок для максимального зменшення частки сировинної продукції в структурі експорту, розвиток партнерських відносин з громадянами та бізнесом, надання податкових пільг і знижок, збалансована політика державного протекціонізму, спрощення оформлення митних процедур і регулювання діяльності, розробка Державної програми розвитку зовнішньоторговельної діяльності, розробка ефективного механізму імплементації норм законодавства ЄС у сфері адміністрування податків і митних платежів, упровадження ефективних загальних і галузевих методів протидії корупції, застосування спрощеного порядку митного оформлення товарів, належних сумлінним підприємствам-резидентам, виключення посередницької діяльності митних брокерів, формування ефективної системи управління персоналом.

Автор не претендує на вичерпний розгляд питання, оскільки воно є комплексним і потребує подальших наукових досліджень, але сподівається, що проаналізовані

ним проблеми, що впливають на стан адміністрування митних платежів, будуть враховані як науковцями, так і практиками.

Література

1. Проценко Т.О. Правове забезпечення адміністрування податків та митних платежів: Монографія. - Ірпін: Нац. акад. ДПС України, 2006. - 586 с.
2. Митні платежі через падіння імпорту авто в Україні у 2014 р зменшилися на 4 млрд грн. - ДФС. [Електронний ресурс]: <http://news.finance.ua/>.
3. Економіка України за січень -липень 2015 року. [Електронний ресурс]: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/ekonomika-ukrayini-za-sichenlipen-2015-roku/>.
4. Шталь Т.В. Митні платежі України та вплив на них членства у Світовій організації торгівлі / Т.В. Шталь, М.А. Вівденко, К.Є. Кравченко // Вісник Міністерства доходів і зборів України. - 2013. - № 35. - С. 25-34.
5. Пашко П.В. Аудиторський контроль в митній справі / П.В. Пашко, Д.В. Пашко // Митна безпека. - № 1. - 2013. - С. 4-13.

*Баранов С.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри адміністративного права
та адміністративного процесу
ОДУВС
Надійшла до редакції: 03.09.2015*

УДК 342.9:004(477)

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ

Демедюк С. В.

У статті проводиться дослідження правових засад адміністративно-правового регулювання кібербезпеки в Україні. Акцентовується увага на тому, що нормативно-правові акти, що регламентують адміністративно-правове регулювання кібербезпеки в Україні, можна поділити на такі чотири групи: Конституція України і відповідні закони України; міжнародно-правові акти, учасником яких є Україна; нормативно-правові акти органів виконавчої влади; нормативно-правові акти спеціальних суб'єктів забезпечення кібербезпеки.

Ключові слова: кібербезпека, кіберпростір, національна безпека, адміністративно-правове регулювання, нормативно-правові акти.

В статье проводится исследование правовых основ административно-правового регулирования кибербезопасности в Украине. Акцентируется внимание на том, что нормативно-правовые акты, регламентирующие административно-правовое регулирование кибербезопасности в Украине, можно разделить на следующие четыре группы: Конституция Украины и соответствующие законы Украины; международно-правовые акты, участником которых является Украина; нормативно-правовые акты органов исполнительной власти; нормативно-правовые акты специальных субъектов обеспечения кибербезопасности.

Ключевые слова: кибербезопасность, киберпространство, национальная безопасность, административно-правовое регулирование, нормативно-правовые акты.

The article studies the legal principles of administrative

and legal regulation of cyber security and organizations in Ukraine. The attention that the regulations governing the administrative and legal regulation of cyber security and organization in Ukraine can be divided into the following four groups: 1) the Constitution of Ukraine and laws of Ukraine appropriate; 2) international legal acts by Ukraine; 3) legal acts of the executive; 4) regulations provide special subjects cyber security.

Keywords: cyber, cyberspace, national security, administrative and legal regulation, normative legal acts.

Сьогодні у світі відбувається глобальне перенесення соціальної й економічної активності індивідів у кіберпростір, який стає невід'ємною складовою сучасного суспільства, частиною сучасного навколишнього середовища, а отже, потребує відповідного адміністративно-правового регулювання відносин, що виникають у зазначеній сфері.

Питанням правового регулювання відносин у сфері кібербезпеки присвячені наукові роботи вчених: О.А. Баранова, П.Д. Біленчука, В.М. Бутузова, В. Голубєва, Д.В. Дубова, О.Є. Користіна, О.В. Орлова, Ю.М. Онищенко, В.М. Панченко, Ю.М. Супрунова, А.Л. Татузова, О.О. Тихомирова, В.П. Шеломенцева та інших. Але, разом з тим, кожен з дослідників вивчав саме досліджувану проблему в межах загального питання, а комплексному аналізу особливостей дослідження адміністративно-правового регулювання відносин у сфері забезпечення та організації кібербезпеки ще не було приділено достатньої

© С.В. Демедюк, 2015

уваги.

На думку В. Зверєва, національна система кібербезпеки повинна розглядатись як сукупність політичних, соціальних, економічних та інформаційних відносин разом з адміністративними та технологічними заходами, реалізація яких вбачається можливою в тісній взаємодії державного й приватного секторів і громадянського суспільства [1].

Деякі автори запевняють, що за своїм змістом кіберпростір є різновидом суспільних відносин і технічно він являє собою сукупність ІКТ, які між собою об'єднуються мережею і використовуються для збереження та передачі інформації [2].

Відповідно, суспільні відносини виникають у процесі накопичення, використання та збереження інформації між користувачами кіберпростору. Так, наприклад, коли одна особа, користуючись можливостями кіберпростору, здійснює продаж товарів, послуг або виконання певних робіт, інша особа здійснює перегляд інформації, замовлення та оплату, що в комплексному вимірі можна охарактеризувати як різновид суспільних відносин.

А як відомо, суспільство характеризується певним ступенем організованості та упорядкування, що вимагає узгодження потреб, інтересів окремої людини та співтовариства людей [3], а отже, суспільство повинно здійснювати адміністративно-правове регулювання відносин у сфері забезпечення та організації кібербезпеки.

Варто зазначити, що особливо актуальним і важливим сьогодні стає уточнення адміністративно-правового статусу такого елементу механізму адміністративно-правового регулювання забезпечення кібербезпеки в Україні, як правові засади регулювання відносин у сфері кібербезпеки, оскільки розвиток суспільних відносин у зазначеній сфері явно випереджає розвиток права й виявляються тенденції формування "подвійного стандарту", коли норм закону необхідно дотримуватися, але тільки не в мережі [4, 138].

Саме правові засади з метою задоволення національних інтересів у кібернетичній сфері виконують ряд загально соціальних, спеціально-юридичних функцій, серед яких учені зазначають упорядкування суспільних відносин шляхом визначення правил поведінки; закріплення основних прав і свобод людини і громадянина; визначення компетенції та повноважень державних органів і посадових осіб; встановлення та гарантування заходів державної примусу з метою їх захисту та попередження будь-яких порушень тощо [5, 67].

Як указує Д.В. Сулацький, правове регулювання передусім вимагає однозначності правових норм. Однак автор наголошує, що чинне законодавство "у низці аспектів відстає" від динаміки змін, що виникають у процесі розвитку інформаційного суспільства в Україні та світі [6, 18]. На проблемах неієдності України протистояти новітнім викликам національній безпеці (явищам і тенденціям, що можуть за певних умов перетворитися на загрози національним інтересам), пов'язаним із застосуванням ІКТ в умовах глобалізації, насамперед загрозам кібербезпеці, наголошує п. 3.7 Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України "Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. "Про Стратегію національної безпеки України"" від 26 травня 2015 р. [7].

Відповідно до норм ст. 2 Закону України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 р. правовою основою у сфері національної безпеки України

є норми Конституції України, зазначені й інші закони України, міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також видані на виконання законів інші нормативно-правові акти [8].

Міжнародні нормативно-правові засади забезпечення та організації кібербезпеки представлено міжнародно-правовими угодами та договорами, учасницею яких є Україна, а саме: Конвенція Ради Європи про кіберзлочинність від 23 листопада 2001 р., ратифікована Законом України від 7 вересня 2005 р.; Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму від 9 грудня 1999 р., ратифікована Законом України від 12 вересня 2002 р.; Конвенція про відмивання, пошук, арешт та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом від 8 листопада 1990 р., ратифікована 17 грудня 1997 р.; Конвенція Організації Об'єднаних Націй про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин від 20 грудня 1988 р., ратифікована Постановою Верховної Ради Української РСР "Про ратифікацію Конвенції ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів і психотропних речовин" від 25 квітня 1991 р.; Резолюція Генеральної асамблеї ООН 57/239 "Елементи для створення глобальної культури кібербезпеки" від 20 грудня 2002 р. та ін.

Адміністративно-правове регулювання кібербезпеки знаходиться в полі зору міжнародної спільноти, оскільки міждержавні нормативно-правові акти резюмують, що кіберзлочинність становить загрозу головним чином національній безпеці окремих держав, загрожує людству, а вивчення міжнародного досвіду активізує міжнародне співробітництво [9].

Нормами п. 4.12 Стратегії національної безпеки від 26 травня 2015 р. визначено пріоритети забезпечення кібербезпеки і безпеки інформаційних ресурсів, а її прикінцевими положеннями визначено, що вона є основою для прийняття розробленої Стратегії кібербезпеки [7].

Стаття 8 Закону України "Про основи національної безпеки України" від 19 червня 2003 р. визначає основні напрями державної політики з питань національної безпеки, а саме: забезпечення інформаційного суверенітету України; вдосконалення державного регулювання розвитку інформаційної сфери шляхом створення нормативно-правових та економічних передумов для розвитку національної інформаційної інфраструктури та ресурсів, впровадження новітніх технологій у цій сфері, наповнення внутрішнього та світового інформаційного простору достовірною інформацією про Україну; активне залучення засобів масової інформації до запобігання і протидії корупції, зловживанням службовим становищем, іншим явищам, які загрожують національній безпеці України; забезпечення неухильного дотримання конституційних прав на свободу слова, доступ до інформації, недопущення неправомірного втручання органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб у діяльність засобів масової інформації та журналістів, заборони цензури, дискримінації в інформаційній сфері і переслідування журналістів за політичні позиції, за виконання професійних обов'язків, за критику; ужиття комплексних заходів щодо захисту національного інформаційного простору та протидії монополізації інформаційної сфери України [8].

Слушним, на нашу думку, є пропозиція розробників проекту Закону України "Про основні засади забезпечення кібербезпеки України", якими в якості основних напрямів державної політики у сфері кібербезпеки

України нормами ст. 4 зазначеного проекту запропоновано: створення захищеного національного сегмента кіберпростору, що сприятиме підтриманню відкритого суспільства й забезпечуватиме безпечне використання цього простору суспільством; запобігання втручанню у внутрішні справи України і нейтралізація посягань на її інформаційні ресурси з боку інших держав; посилення обороноздатності держави в кіберпросторі; боротьба з кіберзлочинністю та кібертероризмом; зниження рівня вразливості об'єктів кіберзахисту; забезпечення повноправної участі України в загальноєвропейській і регіональних системах забезпечення кібербезпеки; дотримання міжнародних зобов'язань щодо боротьби з кіберзлочинністю та кібертероризмом [10].

Нормативно-правові засади адміністративно-правового регулювання забезпечення та організації кібербезпеки в Україні базуються на засадах інформаційного законодавства – комплексної галузі законодавства України та ґрунтуються на нормах Конституції України, яка покликана забезпечити правову основу державної політики України в зазначеній сфері. Згідно з нормами п. 17 ч. 1 ст. 92 Конституції України виключно законами України визначаються основи національної безпеки [11]. Зокрема, відповідно до преамбули Закону України “Про основи національної безпеки України” від 19 червня 2003 р., норми закону відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 92 Конституції України визначають основні засади державної політики, спрямованої на захист національних інтересів і гарантування в Україні безпеки особи, суспільства і держави від зовнішніх і внутрішніх загроз в усіх сферах життєдіяльності, а отже, і у сфері забезпечення кібербезпеки [8].

Крім того, щодо захисту суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу (ст. 17); щодо дотримання таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції за винятками, установленними лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігання злочину чи з'ясування істини під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо (ст. 31); щодо заборони втручання в особисте і сімейне життя, крім випадків, передбачених нормами Конституції України, заборони збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених законом, і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини [11].

Розвиток правових засад забезпечення та організації кібербезпеки в Україні знаходить відображення в нормативно-правових актах законодавчого рівня, які представлено кодексами та законами України, а саме: Кримінальним кодексом України від 5 квітня 2001 р.; Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 р.; Цивільним кодексом України від 13 квітня 2012 р.; Кодексом України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р.; Законом України “Про Концепцію Національної програми інформатизації” від 4 лютого 1998 р.; законами України “Про Національну програму інформатизації” від 4 лютого 1998 р., “Про інформацію” від 2 жовтня 1992 р., “Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах” від 5 липня 1994 р., “Про науково-технічну інформацію” від 25 червня 1993 р., “Про захист інформації в автоматизованих системах” від 5 липня 1994 р., “Про охорону прав

на топографії інтегральних мікросистем” від 5 листопада 1997 р.; нормами проекту Закону України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії розповсюдженню дитячої порнографії” тощо.

Окремі аспекти, пов'язані із адміністративно-правовим регулюванням кібербезпеки в Україні, відображено в правових нормах законодавчого рівня, наприклад: законах України “Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України” від 23 лютого 2006 р.; “Про державну таємницю” від 21 січня 1994 р. тощо.

Підзаконний рівень адміністративно-правового регулювання кібербезпеки складають нормативно-правові акти Президента України, Верховної Ради України, КМУ, Ради національної безпеки і оборони України та ін.

Державна політика України у сфері правового регулювання забезпечення кібербезпеки знаходить вираз у нормативно-правових актах Президента України. Так, наприклад, нормами Указу Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 р. “Про нову редакцію Воєнної доктрини України” від 8 червня 2012 р. у якості кіберзагроз воєнно-політичній обстановці у світі визначено поширення кібертероризму (п. 7), кібернетичних атак на ядерну, хімічну промисловість, оборонно-промисловий комплекс, об'єкти, на яких зберігаються озброєння, військова техніка, боєприпаси, інших потенційно небезпечних об'єктів, які Україна вважає намірами або діями інших держав такі дії, що створюють умови для виникнення воєнного конфлікту та застосування воєнної сили проти неї (п. 19) [12].

До нормативно-правових актів Президента України у сфері правового регулювання забезпечення та організації кібербезпеки слід віднести: Положення Указу Президента України “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 8 червня 2012 р. “Про нову редакцію Воєнної доктрини України””, “Про рішення Ради національної безпеки і оборони України “Про заходи щодо вдосконалення державної інформаційної політики та забезпечення інформаційної безпеки України” від 31 жовтня 2001 р., “Про заходи розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Internet та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні” від 31 липня 2000 р.

Деякі положення щодо регулювання правовідносин у сфері забезпечення та організації кібербезпеки в Україні закріплено в Постановах Верховної Ради, зокрема: “Про Рекомендації парламентських слухань на тему: “Про стан та перспективи розвитку Воєнної організації та сектору безпеки України”” від 5 липня 2012 р.; “Про затвердження Концепції (основи державної політики) національної безпеки України” від 16 січня 1997 р.; “Про організацію роботи по формуванню єдиної системи правової інформації в Україні” від 16 січня 1997 р.; “Про Консультативну раду з питань інформатизації при Верховній Раді України” від 26 грудня 1994 р. тощо.

До нормативно-правових засад адміністративно-правового регулювання забезпечення та організації кібербезпеки в Україні слід віднести акти КМУ, наприклад: Розпорядження КМУ “Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні” від 15 травня 2013 р.; Розпорядження КМУ “Про схвалення Стратегії залучення, використання та моніторингу міжнародної технічної допомоги і співробітництва з міжнародними фінансовими організаціями на 2013–2016 роки” від 11 вересня 2013 р.; Розпорядження КМУ “Про імплементацію

Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 17 вересня 2014 р.; Постанову КМУ “Про затвердження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти” від 29 квітня 2015 р.; Розпорядження КМУ “Про затвердження плану заходів з підтримки розвитку індустрії програмної продукції на 2015 рік” від 8 квітня 2015 р.; Постанову КМУ “Про затвердження плану заходів з виконання Концепції реалізації державної політики у сфері профілактики правопорушень на період до 2015 року” від 8 серпня 2012 р.

До нормативно-правових актів у сфері адміністративно-правового регулювання забезпечення та організації кібербезпеки в Україні слід також віднести Постанову КМУ та НБУ “Про затвердження плану заходів на 2015 рік із запобігання та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення” від 11 березня 2015 р.

Деякі аспекти адміністративно-правового регулювання та організації кібербезпеки в Україні складають Рішення РНБО України, а саме: “Про виклики та загрози національній безпеці України у 2011 році” від 17 листопада 2010 р., “Про невідкладні заходи щодо захисту України та зміцнення її обороноздатності” від 28 серпня 2014 р., “Про заходи щодо посилення боротьби з тероризмом в Україні”, уведене в дію Указом Президента № 388/2012 від 8 червня 2012 р., “Про заходи щодо вдосконалення формування та реалізації державної політики у сфері інформаційної безпеки України” від 28 квітня 2014 р.

До нормативно-правових засад адміністративно-правового регулювання кібербезпеки в Україні слід віднести акти відомчого рівня – накази, положення, інструкції, рішення органів виконавчої влади спеціальних суб’єктів забезпечення кібербезпеки, які є юридичними актами підзаконного, адміністративного нормотворення, що деталізують норми закону та регламентують суспільні відносини, що виникають у зазначеній сфері. Як приклад таких нормативно-правових актів можна навести Наказ МВС України “Про затвердження Положення про Управління боротьби з кіберзлочинністю Міністерства внутрішніх справ України” від 27 жовтня 2014 р., нормами якого визначено загальні засади діяльності зазначеного підрозділу у сфері боротьби з кіберзлочинністю.

Отже, нормативно-правові акти, що регламентують адміністративно-правове регулювання забезпечення та організацію кібербезпеки в Україні, можна поділити на такі групи: 1) Конституція України і відповідні закони України; 2) міжнародно-правові акти, учасником яких є Україна; 3) нормативно-правові акти органів виконавчої влади; 4) нормативно-правові акти спеціальних суб’єктів забезпечення кібербезпеки.

Аналіз правових засад адміністративно-правового регулювання кібербезпеки дозволяє зробити висновок, що в Україні сформовано специфічні нормативно-правові основи в зазначеній сфері, однак слід зазначити, що існують і недоліки, а саме:

- відсутність узгодження понятійного апарату у сфері адміністративно-правового регулювання кібербезпеки в Україні, зокрема, відсутність чіткого визначення, змісту та сутності категорій, що призводить до їх неоднозначного розуміння та застосування, що, у свою чергу, створює умови для уникнення відповідальності правопорушників;

- штучне розширення предмету інформаційної безпеки на максимальну кількість сфер, що, на думку деяких авторів, розмиває сам предмет інформаційної безпеки, а також обумовлює відсутність частини “кібер” у вітчизняних нормативно-правових документах [13];

- значна кількість адміністративно-правових норм щодо адміністративно-правового регулювання кібербезпеки в Україні міститься в різних нормативно-правових актах, що ускладнює пошук, аналіз та узгодження для практичного застосування;

- неузгодженість нормативно-правових актів, норми яких регламентують адміністративно-правове регулювання кібербезпеки в Україні, як між собою, так і з чинною Конституцією України;

- побіжне згадування кібербезпеки в стратегічних документах забезпечення воєнного сектору;

- декларативність значного масиву норм без указівок на шляхи їх реалізації, унаслідок чого спостерігається низький рівень правореалізації норм, що регулюють суспільні відносини у сфері забезпечення та організації кібербезпеки тощо.

Недосконалість національного законодавства у сфері адміністративно-правового забезпечення та організації кібербезпеки України значно підвищує ймовірність реалізації кіберзагроз, що негативно впливає на загальний рівень національної безпеки України.

Це викликає необхідність прискорення адаптації до європейських правових норм і стандартів, забезпечення належної координації дій усіх заінтересованих суб’єктів під час запровадження інструментів забезпечення та організації кібербезпеки; удосконалення інституціонального механізму формування, координації та здійснення контролю за виконанням завдань розбудови кібернетичного суспільства; підвищення рівня представленості України в кіберпросторі та присутності в ньому українських інформаційних ресурсів; забезпечення прийняття системних державних рішень, спрямованих на стимулювання створення національних інноваційних структур (центрів, наукових парків і технопарків) для розроблення конкурентоспроможних вітчизняних ІКТ; підвищення на державному рівні значущості українського сегмента кіберпростору, як одного з найважливіших інструментів розвитку інформаційного суспільства та конкурентоспроможності держави; розробки на національному та місцевому рівні механізм ефективної громадської участі та громадського контролю за реалізацією пріоритету розбудови інформаційного суспільства.

Таким чином, аналіз нормативно-правових актів у сфері адміністративно-правового регулювання забезпечення та організації кібербезпеки України дозволяє дійти висновку про необхідність удосконалення національного законодавства.

А отже, існує нагальна потреба в прийнятті єдиного комплексного системоутворюючого законодавчого акта, який би забезпечив створення єдиної стратегії реалізації державної політики у сфері кібербезпеки; розроблення організаційно-правових механізмів забезпечення кібербезпеки; визначення правового статусу суб’єктів відносин у сфері адміністративно-правового регулювання кібербезпеки, установлення їх відповідальності за дотримання національного законодавства у цій сфері; створення системи підготовки кадрів, які використовуються в галузі кібербезпеки. Таким вимогам, на нашу думку, відповідає проект Закону України “Про основні засади забезпечення кібербезпеки України”.

Література

1. Уряд погодив проект національної Стратегії забезпечення кібернетичної безпеки, розроблений Держспецзв'язку [текст]: /// Офіційний сайт Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України / [Електронний ресурс]: www.dstszi.gov.ua/.
2. Дриганов В. Основные аспекты правового регулирования электронной коммерции в Беларуси и за рубежом [текст]: // В. Дриганов / [Електронний ресурс]: www.russianlaw.net/law/doc/a116.htm.
3. Алексеев С.С. Теория государства и права: [учебник для юр. вузов и факультетов] / Алексеев С.С. - [Електронний ресурс]: <http://www.lawbook.by.ru/theory/Alexeev/cont.shtml>.
4. Степанов В.Ю. Державна інформаційна політика: проблеми та перспективи: [текст.]: [монографія] / В.Ю. Степанов; - Х.: Вид-во "С. А. М.", 2011. - 548 с.
5. Линник Г.М. Адміністративно-правове регулювання інформаційної безпеки України [текст]: / [дис.на здоб. ступ. к.ю.н.] / Г.М. Линник. - К., 2011. - 182 с.
6. Сулацький Д.В. Генеза поняття "телекомунікаційна послуга" в українському та європейському законодавстві [текст]: // Д.В. Сулацький // Інформація і право. - 2012. - №2 (5). - С. 18-22.
7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України" [текст]: /офіц. текст: Указ Президента України від 26 травня 2015 р. / [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7>.
8. Про основи національної безпеки України [текст]: /офіц. текст: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-

IV // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - N 39. - Ст. 351.

9. Тихоненко В.С. Нормативно-правові основи боротьби з кіберзлочинністю в Україні [текст]: // О.М. Тихоненко, В.С. Тихоненко // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки. - 2012. - № 20. - С. 171-179. / [Електронний ресурс]: http://nbuv.gov.ua/j-pdf/vlup_2012_20_24.pdf.

10. Про основні засади забезпечення кібербезпеки України [текст]: /офіц. текст: проект Закону України / [Електронний ресурс]: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=55657.

11. Конституція України [текст]: /офіц. текст: [прийнята на 5 сесії Верховної Ради від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР] // Відомості Верховної Ради України. - 1996. - № 30. - Ст. 141.

12. Про державну таємницю [текст]: /офіц. текст: Закон України від 21 січня 1994 р. № 3855-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1994. - N 16. - Ст. 93.

13. Черноног О.О. Напрями підвищення ефективності забезпечення кібербезпеки інформаційних технологій в системі публічного управління [текст]: // О.О. Черноног / [Електронний ресурс]: <http://mino.esrae.ru/178-1484>.

Демедюк С.В.,

здобувач кафедри адміністративного права та
адміністративного процесу

ОДУВС

Надійшла до редакції: 13.08.2015

УДК 342.92

МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ

Жила С. Ю.

Стаття присвячена питанням визначення структури та мети адміністративно-правового регулювання діяльності національної поліції із забезпечення громадської безпеки. Автором досліджуються основні елементи механізму адміністративно-правового регулювання, їх значення. У роботі аналізуються особливості реформування окремих складових механізму, їх вплив на адміністративно-правове регулювання.

Ключові слова: механізм адміністративно-правового регулювання, адміністративно-правові відносини, адміністративно-правові акти, громадська безпека, національна поліція.

Статья посвящена вопросам механизма административно-правового регулирования деятельности национальной полиции по обеспечению общественной безопасности. Автором исследуются содержание понятия, его элементы и их значение. В работе анализируются особенности реформирования отдельных составляющих механизма, их влияние на административно-правовое регулирование данной деятельности.

Ключевые слова: механизм административно-правового регулирования, административно-правовые отношения, административно-правовые акты, общественная безопасность, национальная полиция.

Article is devoted to the mechanism of administrative and legal regulation of the national police to ensure public safety. The author examines the content of the concept, its elements and their meaning. The paper analyzes the characteristics of the individual components of the mechanism of reform, their impact on the administrative and legal regulation of this activity.

Keywords: mechanism of administrative and legal regulation, administrative law relations, legal and administrative acts, public security, national police.

На сьогодні в Україні відбуваються численні реформи, спрямовані на розвиток демократичної, правової європейської держави. Важливе місце серед цих реформ займає реформування правоохоронних органів, з метою підвищення ефективності їх діяльності. Одним із основних напрямків роботи нового органу виконавчої влади, який служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, - Національної поліції є забезпечення громадської безпеки.

Питанням механізму адміністративно-правового забезпечення присвячені роботи багатьох учених: О. Бандурки, А. Головіна, О. Іващенко, Л. Микитенко, О. Німко, Ю. Пирожкова, С. Стеценко, А. Філіпенко,

О. Чомахашвілі та ін. Попри значний доробок указаних учених, у контексті реформування поліції нової актуальності набуває механізм адміністративно-правового регулювання діяльності національної поліції із забезпечення громадської безпеки.

Метою статті є отримання наукового результату у вигляді теоретичних положень щодо механізму адміністративно-правового регулювання діяльності національної поліції із забезпечення громадської безпеки: його елементів, мети, їх значення та взаємозв'язку.

При характеристиці механізму адміністративно-правового регулювання доцільно звернутися до загального поняття механізму правового регулювання. О.В. Малько розглядає зазначене поняття як систему юридичних засобів, організованих послідовним чином, з метою упорядкування суспільних відносин, сприяння задоволення інтересів права. Функціонує механізм за рахунок таких елементів: норми права, юридичного факту, правовідносин, актів реалізації прав і обов'язків, а також - актів тлумачення права, правосвідомості, механізму законності тощо [1, 470-473].

Подібної думки дотримуються О.М. Мельник, В.В. Галунько та О.М. Ещук, вказуючи, що правове регулювання - це здійснюваний усією системою юридичних засобів державно-владний вплив на суспільні відносини з метою їх впорядкування, закріплення, охорони та розвитку [2; 3, 177].

Отже, слід визначити, що механізмом правового регулювання є сукупність правових засобів певної галузі права, з метою упорядкування та забезпечення певної категорії правовідносин.

У характеристиці механізму адміністративно-правового регулювання більшість учених доходять думки, що метою його функціонування є упорядкування та забезпечення прав і інтересів учасників правовідносин у тій сфері, в якій функціонує механізм.

Зокрема, механізм адміністративно-правового регулювання визначають як засоби функціонування єдиної системи адміністративно-правового регулювання з метою забезпечення прав, свобод і публічних законних інтересів фізичних та юридичних осіб, функціонування громадянського суспільства і держави [3, 276].

Подібної думки дотримується В.Н. Хропанюк, наголошуючи, що система правових засобів повинна діяти виключно відповідно до мети і завдань правової держави [4, 341-342].

Учені також відносять до елементів механізму правового регулювання такі: адміністративно-правові норми, акти тлумачення права, акти реалізації права, адміністративно-правові відносини, а також правосвідомість, законність, правову культуру тощо.

А.П. Головін, характеризуючи в дисертаційній роботі складові механізму адміністративно-правового регулювання діяльності міліції громадської безпеки, відносить до них: норми адміністративного законодавства, зокрема відомчих нормативних актів; адміністративно-правові відносини управлінського та правоохоронного характеру; практичну діяльність апаратів, служб та окремих працівників і правозастосовні акти. Чинниками, що істотно впливають на дієвість цього механізму, він називає загальні й галузеві принципи права, правосвідомість, правову культуру й правову активність працівників, адміністративно-правові режими [5, 86-89].

Слід зробити висновок, що в основі механізму адміністративно-правового регулювання знаходяться

адміністративно-правові відносини та відповідні правові акти, завдяки яким ці відносини регламентуються, функціонують, охороняються та захищаються, а також безпосередньо самі акти (діяльність) з реалізації зазначених норм права.

У теорії адміністративного права виділяють змістовну та формальну ознаки механізму адміністративно-правового регулювання. Змістова ознака базується на визначенні мети регулювання, до формальної ознаки належать адміністративно-правові засоби, завдяки яким забезпечується дієвість механізму адміністративно-правового регулювання [6, 85-86].

Звернемося до мети механізму адміністративно-правового регулювання діяльності національної поліції із забезпечення громадської безпеки. На нашу думку, метою правового регулювання будь-якої сфери відносин у правовій демократичній державі є, передусім, забезпечення прав і законних інтересів суб'єктів цих відносин, а також суспільства та держави. Однак у такому формулюванні мета механізму адміністративно-правового регулювання була б неповною. Адже наведене формулювання вказує тільки на змістовну складову мети, не враховуючи її динамічний аспект. Вважаємо, що до мети механізму адміністративно-правового регулювання діяльності національної поліції із забезпечення громадської безпеки слід віднести забезпечення ефективності та стабільності, розвитку правовідносин у зазначеній сфері. Ефективність при цьому включає попередження протиправних посягань у сфері громадської безпеки, недопущення національною поліцією порушення прав і законних інтересів громадян, суспільства та держави, прийняття всіх відповідних заходів щодо поновлення порушених прав, розвитку відносин у сфері забезпечення публічної безпеки тощо.

У питанні правового регулювання, звичайно, на провідному місці стоять правові засоби, завдяки яким у механізмі функціонують як органічна складова, так і функціональна. А тому забезпеченню мети відповідає створення відповідного нормативного підґрунтя та вдосконалення практики застосування відповідних норм [7, 32-33].

Отже, слід визначити мету механізму адміністративно-правового регулювання діяльності національної поліції із забезпечення громадської безпеки як ефективне та стабільне забезпечення прав і законних інтересів громадян, а також інтересів суспільства та держави у сфері громадської безпеки на підставі відповідних адміністративно-правових норм і налагодженого управлінського механізму їх втілення.

Як було зазначено, першим елементом механізму адміністративно-правового регулювання виступають правові норми. До таких відносяться Конституція України, міжнародні договори, закони України, акти Президента України та постанови Верховної Ради України, інші нормативно-правові акти.

На сьогодні зазначена сфера правовідносин знаходиться в стані реформування. Один із основних нормативно-правових актів, що регулює відносини у сфері забезпечення громадського порядку, - Закон України "Про міліцію" втрачає чинності, у деяких містах уже діє Закон України "Про Національну поліцію", який остаточно набуває чинності 20 листопада 2015 року.

У Законі України "Про Національну поліцію" визначені такі завдання: забезпечення публічної безпеки і порядку, охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави, протидія злочинності, надання

в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [8]. Порівнюючи їх із відповідними завданнями Закону України “Про міліцію”, слід звернути увагу на таке: по-перше, у новому законі використовується поняття “публічний порядок”, а не “громадський порядок”; по-друге, одним із основних завдань визначено надання поліцейських послуг, тт. функціонування поліції як соціально-сервісної служби. Враховуючи зазначене, слід визнати, що механізм адміністративно-правового регулювання завдяки реформуванню поліції повинен істотно змінитися, адже зміна правового поля впливає й на зміну інших елементів (правовідносин, підзаконних актів тощо).

Дослідження механізму дії права під час забезпечення громадської безпеки полягає у визначенні сторін, що забезпечують формування і реалізацію права, їх впливу на ці процеси, на відображення на організаційно-управлінському рівні та виконавчих діях з обох сторін і, відповідно, результативність правозастосовної діяльності органів публічного управління.

Правовідносини у сфері забезпечення громадської безпеки національною поліцією слід розглядати на декількох рівнях. По-перше, це правовідносини між національною поліцією та громадянами, суспільством та державою у сфері реалізації завдань із забезпечення громадської безпеки. По-друге, це правовідносини, що складаються між національною поліцією та іншими органами влади з приводу реалізації норм права. На теперішній час існує певна прогалина в законодавстві, що забезпечує механізм адміністративно-правового регулювання діяльності національної поліції. Відповідно до ст. 1 Закону України “Про національну поліцію” вона є центральним органом виконавчої влади, у ст. 16 цього закону визначаються відносини між національною поліцією та Міністром внутрішніх справ. Водночас Закон України “Про органи внутрішніх справ” дотепер залишається неприйнятним, що ускладнює певні процедури в механізмі адміністративно-правового регулювання діяльності національної поліції в забезпеченні громадського порядку, адже він напряду пов’язаний із діяльністю інших центральних органів виконавчої влади, які входять системи органів внутрішніх справ.

Важливу роль у механізмі адміністративно-правового регулювання відіграють підзаконні нормативно-правові акти. Слід погодитися, що до сфери правового впливу підзаконних нормативно-правових актів може входити лише конкретизація, деталізація норм закону, а також механізм реалізації норм закону, проте обсяг правового регулювання не може бути змінений. У результаті видання підзаконного нормативно-правового акта органам публічного управління не можуть надаватися нові повноваження, що не передбачені в законі, скасовуватися вже встановлені, недопустимим є їх розширення або звуження порівняно з законом, вносити зміни в процедуру їх застосування. Детальна регламентація діяльності підрозділів національної поліції, їх відносин з іншими органами в системі органів внутрішніх справ, громадськими організаціями забезпечує ефективне функціонування цього механізму.

Актуальним у контексті реформування поліції є прийняття МВС України Стандартних операційних процедур (далі - СОП) - це нормативно-правовий документ, який містить перелік поступових дій, що необхідно вчинити

поліцейським для належного виконання покладених на них службових обов’язків. СОП розробляються та приймаються з метою забезпечення послідовних і узгоджених дій працівників поліції. СОП - це набір інструкцій з усіх аспектів діяльності працівників поліції. Вони гарантують, що персонал детально інструктований; кожна процедура виконується в логічному порядку та може бути відтворена. СОП на перехідному етапі повинен сприяти зниженню ризику помилок у діях працівників тощо. Без запровадження цих процедур на етапі реформування національної поліції реалізація норм права буде ускладнюватися. Важливим є прийняття й інших підзаконних нормативно-правових актів, якими забезпечується механізм адміністративно-правового регулювання діяльності національної поліції.

У свою чергу, С.Г. Стеценко справедливо відзначає, що акти реалізації норм права зводяться до процесу фактичного втілення в життя приписів правових норм через поведінку суб’єктів адміністративного права. Іншими словами, вони утворюють процес соціальної реалізації права [9, 33].

Акти реалізації національною поліцією норм права у сфері забезпечення громадської безпеки умовно можна поділити на: використання норм права, застосування норм права, дотримання норм права. Залежно від суб’єкта правовідносин, форм і методів, які використовуються ним у своїй діяльності, а таким чином, і від компетенції належатимуть дії з реалізації норм права.

Дотримання адміністративно-правових норм у сфері забезпечення громадської безпеки полягає в добровільному виконанні учасниками цих правовідносин відповідних адміністративно-правових приписів. Хоча в основі зазначеної форми реалізації норм права лежить добровільне дотримання норм, у механізмі адміністративно-правового регулювання діяльності національної поліції зазначена форма реалізації права може також тягнути за собою прийняття певних підзаконних актів організаційно-управлінського характеру.

Друга форма, яка полягає у використанні адміністративно-правових норм, безпосередньо пов’язана із виданням відповідними компетентними працівниками національної поліції відповідних приписів, дозволів, попереджень, спрямованих на забезпечення громадської безпеки в межах їх повноважень.

Третя форма - застосування реалізується переважно у випадках, коли перші дві форми не діють відповідним чином у механізмі правового регулювання. І, як правило, закінчуються застосуванням адміністративно-правових санкцій у межах повноважень поліції. Варто зазначити, що нормативні акти, пов’язані із цією формою реалізації права, сьогодні також перебувають у стані вдосконалення. Зокрема, протягом року було прийнято низку змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення.

У роботі ми розглянули деякі аспекти основних елементів механізму адміністративно-правового регулювання діяльності національної поліції із забезпечення громадської безпеки. Водночас, як зазначалось, на ефективність механізму впливають й інші елементи: правосвідомість і правова культура. Сучасне реформування діяльності національної поліції є неможливим без звернення до цих складових механізму правового регулювання, адже без правової культури та правової свідомості істотно знижується дієвість норм права, ефективність актів дотримання й використання адміністративно-правових норм.

Узагальнивши викладене, вважаємо, що під механізмом адміністративно-правового регулювання діяльності національної поліції із забезпечення громадської безпеки слід розуміти систему адміністративно-правових відносин між національною поліцією та іншими суб'єктами у сфері забезпечення громадської безпеки та відповідних правових актів, завдяки яким ці відносини регламентуються, функціонують, охороняються та захищаються, а також діяльність, спрямовану на реалізацію зазначених норм права, з метою ефективного й стабільного забезпечення громадської безпеки.

На сьогодні механізм адміністративно-правового регулювання зазначеної сфери діяльності знаходиться в стані реформування, що потребує прийняття відповідних нормативно-правових актів, приведення у відповідність чинного законодавства на основі виховання та підвищення правової культури та правової свідомості.

Література

1. Теория государства и права: учебник / Н.И. Матузов, А.В. Малько. - М.: ЮристЪ, 2004. - 512 с.
2. Галунько В.В. Поняття та зміст адміністративно-правового регулювання / В.В. Галунько, О.М. Єшук // ACTUAL PROBLEMS OF CORRUPTION PREVENTION AND COUNTERACTION. - 2011. - [Електронний ресурс]: <http://www.law-property.in.ua/>.
3. Мельник О.М. Проблеми охорони прав суб'єктів інтелектуальної власності в Україні. / О.М. Мельник. -

Харків: Вид-во Національного університету внутрішніх справ, 2002. - 362 с.

4. Хропанюк В.Н. Теория государства и права: учеб. пособ. для высш. учеб. завед.: под ред. проф. В.Г. Стрекозова / В.Н. Хропанюк. - М., 1995. - 377 с.

5. Головін А.П. Адміністративно-правове регулювання діяльності міліції громадської безпеки: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Анатолій Павлович Головін. - Київ, 2004. - 176 с.

6. Валькова В.Є. Зміст і структура механізму адміністративно-правового регулювання у сфері охорони права інтелектуальної власності / В.Є. Валькова // Форум права. - 2012. - № 3. - С. 84-88.

7. Стеценко С.Г. Механізм адміністративно-правового регулювання: сучасні проблемні питання / С.Г. Стеценко // Актуальні проблеми держави і права. - 2007. - Вип. 35. - С. 31 - 34.

8. Про Національну поліцію: Закон України від 02.07.2015 № 580-VIII [Електронний ресурс]: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/580-19>.

Жила С.Ю.,

здобувач кафедри адміністративного
права та процесу

ОДУВС

Надійшла до редакції: 07.08.2015

УДК 342.9.341.7

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКОРДОННИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ

Ізбаш К. С.

Досліджено адміністративно-правові засади організації та діяльності дипломатичних установ України за кордоном, основні функції та інші аспекти. Розкрито особливості статусу її окремих елементів та обґрунтовано пріоритетні напрямки вдосконалення дипломатичних установ України за кордоном.

Ключові слова: закордонні дипломатичні установи, дипломатичне представництво, посольство, консульські установи України, генеральні консульства, консульства, віце-консульства, консульські агентства, консульські відділи дипломатичних представництв України, місії при міжнародних організаціях, делегації, діяльність, кордон.

Исследованы административно-правовые основы организации и деятельности дипломатических учреждений Украины за рубежом, основные функции и другие аспекты. Раскрыты особенности статуса ее отдельных элементов и обоснованы приоритетные направления совершенствования дипломатических учреждений Украины за рубежом.

Ключевые слова: зарубежные дипломатические учреждения, дипломатическое представительство, посольство, консульские учреждения Украины, генеральные консульства, консульства, вице-консульства, консульские агентства, консульские отделы дипломатических представительств Украины, миссии при международных организациях, делегации, деятельность, граница

organization and activities of the diplomatic missions of Ukraine abroad, the basic functions and other aspects. The features of the status of its individual elements and reasonably Primary directions of diplomatic missions of Ukraine abroad.

Keywords: foreign diplomatic missions, diplomatic missions, embassy, consular offices of Ukraine, consulates general, consulates, vice-consulates, consular agencies, consular sections of diplomatic missions of Ukraine, missions to international organizations, delegation activities abroad

Після проголошення незалежності Україна стала на новий шлях розвитку - побудови демократичної правової держави та почала вести активну зовнішньополітичну діяльність. Розбудова суверенної, незалежної, демократичної, соціальної, правової держави, стрімке зростання її активності в зовнішній політиці, розширення й ускладнення завдань у цій сфері, просування в напрямі європейської інтеграції та досягнення інших зовнішньополітичних цілей України вимагають удосконалення державного управління закордонними справами, зокрема й органів дипломатичної служби України.

Зовнішньополітична діяльність України спрямована на забезпечення її національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальноновизнаними принципами і нормами міжнародного права [2]. Це положення також закріплено в ст. 11 Закону України "Про засади внутрішньої і зов-

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

нішньої політики” [7]. Зважаючи на це, уся діяльність держави та її компетентних органів повинна базуватися на визначених конституційних нормах.

Дослідженню діяльності дипломатичних установ України за кордоном присвячені праці провідних учених: В.Б. Авер'янова, Ю.П. Битяка, В.М. Гаращука, Є.В. Додіна, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпакова, А.Т. Комзюка, Н.П. Матюхіної, В.Я. Настюка, М.М. Тищенко, Х.П. Ярмачі та ін.

Дипломатичну діяльність за межами країни здійснюють закордонні державні органи зовнішніх відносин, які поділяються на дві категорії: постійні та тимчасові. До постійних органів відносяться посольства і місії, представництва при міжнародних організаціях, які ведуть повсякденну дипломатичну діяльність за кордоном, представляючи й захищаючи там інтереси своєї держави.

Постійні закордонні органи зовнішніх зносин за характером своєї діяльності можуть бути дипломатичними, як, наприклад, посольства або представництва при ООН, ЮНЕСКО, Раді Європи, Європейському Союзу, вони мають представницький характер і виконують політичні функції. На відміну від них консульські установи за кордоном мають інший міжнародно-правовий статус і, у принципі, у повному розумінні цього виразу не вважаються дипломатичними представництвами.

До тимчасових відносяться різного роду делегації, окремі представники за кордоном, спостерігачі при міжнародних комісіях, на конференціях і конгресах; делегації чи окремі представники на державних ювілеях, коронаціях, інавгураціях, траурних церемоніях.

Відповідно до Положення про дипломатичне представництво України за кордоном, що затверджене Розпорядженням Президента України від 22.10.1992 р., дипломатичне представництво України є постійно діючою установою України за кордоном, що покликана підтримувати офіційні міждержавні відносини, здійснювати представництво України, захищати інтереси України, права та інтереси її громадян та юридичних осіб [11]. Посольство — найвище за рангом дипломатичне представництво, яке, як правило, очолюється послом або тимчасовим повіреним у справах.

Керівництво дипломатичним представництвом здійснює МЗС України, діяльність якого базується на положеннях Віденської конвенції про дипломатичні відносини від 18 квітня 1961 р., двосторонніх та інших багатосторонніх міжнародних договорів України, законодавства України та держави перебування, а також Положенні про дипломатичне представництво України за кордоном, затверджене розпорядженням Президента України від 22 жовтня 1992 р. [1, 11].

Правовий статус дипломатичного представництва врегульовано наведеним Положенням. До його функцій належать: представництво України в державі перебування та підтримання з цією державою офіційних відносин; захист інтересів України, прав і інтересів її громадян та юридичних осіб у державі перебування; ведення переговорів з урядом держави перебування; з'ясування всіма законними засобами становища і подій у державі перебування та інформування про них відповідних органів України, поширення в державі перебування інформації про становище в Україні й події міжнародного життя; заохочення дружніх відносин між Україною і державою перебування та розвиток співробітництва в галузі економіки, культури і науки. Дипломатичні представництва України за дорученням Міністра закордонних справ

України можуть виконувати й консульські функції, для чого в їх складі утворюються консульські відділи на чолі з генеральними консулами, консулами.

Главою дипломатичного представництва України є посол або посланник, або повірений у справах. Він є головним представником України в державі перебування, здійснює загальне керівництво та координацію діяльності всіх установ України, спеціалістів, делегацій, посадових та інших осіб, які перебувають у цій державі.

Посол або посланник призначається Указом Президента України за поданням Міністра закордонних справ України в разі одержання згоди (агреману) на це призначення іноземної держави, до якої він призначається. Повірений у справах України, а також інші члени дипломатичного персоналу призначаються наказом Міністра закордонних справ України [11]. Посланники акредитуються при главі уряду. Глави дипломатичних представництв є найвищими офіційно акредитованими представниками держави в країні перебування.

Посол або посланник України приступає до виконання своїх службових обов'язків у державі перебування після вручення вірчої грамоти главі держави, до якої він призначений, або після повідомлення про своє прибуття і вручення завірених копій вірчої грамоти Міністру закордонних справ цієї держави залежно від практики, яка існує в державі перебування.

Повірений у справах України приступає до виконання своїх службових обов'язків з моменту вручення листа Міністра закордонних справ України Міністру закордонних справ держави, до якої він призначений.

Місія глави дипломатичного представництва України припиняється в таких випадках: його відкликання у встановленому порядку; його відставки; його смерті; оголошення його “*persona non grata*” в державі перебування.

Главою дипломатичного представництва України, членами дипломатичного персоналу дипломатичного представництва України в іноземній державі можуть бути тільки громадяни України, а членами адміністративно-технічного і обслуговуючого персоналу — як громадяни України, так і, в окремих випадках, громадяни держави перебування при відповідному повідомленні МЗС держави перебування про їх прийняття на роботу до цього представництва. Клас, до якого повинен належати глава дипломатичного представництва України, і в разі необхідності кількісний склад персоналу дипломатичного представництва України в іноземній державі, установлюється двосторонньою угодою України з цією державою. Указом Президента України за поданням Міністра закордонних справ України може бути призначений глава дипломатичного представництва або член дипломатичного персоналу дипломатичного представництва одночасно представником України при будь-якій міжнародній організації. Разом із тим вони не можуть займатися в державі перебування професійною або комерційною діяльністю з метою особистої користі. Крім цього, дипломатичне представництво України в іноземній державі може одночасно представляти інтереси України в інших державах за їх згодою.

У складі дипломатичних представництв України можуть утворюватися консульські відділи на чолі з генеральними консулами, консулами для виконання консульських функцій.

Фінансування діяльності дипломатичного представництва України здійснюється Кабінетом

Міністрів України, а забезпечення приміщеннями та вирішення інших питань діяльності регулюються угодою між Україною та державою перебування.

Консульські установи України (генеральні консульства, консульства, віце-консульства, консульські агентства, консульські відділи дипломатичних представництв України — далі консульські установи) захищають за кордоном права та інтереси України, юридичних осіб і громадян України, сприяють розвитку дружніх відносин України з іншими державами, розширенню економічних, торговельних, науково-технічних, гуманітарних, культурних, спортивних зв'язків і туризму, а також сприяють вихідцям з України та їх нащадкам у підтриманні контактів з Україною.

Консульські установи здійснюють свою діяльність відповідно до законодавства України, міжнародних договорів України та міжнародних звичаїв, Консульського статуту України. Керівництво консульськими установами здійснюється МЗС України. Загальне керівництво діяльністю консульської установи в державі перебування здійснюється відповідним дипломатичним представництвом України.

Генеральні консульства, консульства, віце-консульства, консульські агентства очолюються, відповідно, генеральними консулами, консулами, віце-консулами, консульськими агентами. Останні призначаються на посади відповідно до вимог ст. 12 Закону України “Про дипломатичну службу” [6]. МЗС України за погодженням з державою перебування визначає місцезнаходження консульської установи, її клас і консульський округ.

Статутом встановлено порядок виконання консульських функцій. Так, у державах, де немає дипломатичних представництв України, за згодою держави перебування на консула можуть бути покладені також дипломатичні функції. Якщо консул з якоїсь причини не може виконувати свої функції або посада консула є тимчасово вакантною, виконання обов'язків консула покладається на іншу консульську посадову особу цієї чи іншої консульської установи в державі перебування або на одного з членів дипломатичного персоналу дипломатичного представництва України в цій державі.

Консул виконує покладені на нього функції особисто або доручає їх виконання іншій консульській посадовій особі. Виконання консулом консульських функцій іншої держави може мати місце тільки за окремою вказівкою МЗС України і за згодою держави перебування. Консул може звертатися до властей держави перебування в межах свого консульського округу з усіх питань, пов'язаних з діяльністю консульської установи. Консул зобов'язаний не менш як раз на рік провадити об'їзд свого округу. Рішення, дії чи бездіяльність консульських посадових осіб і консульських службовців можуть бути оскаржені в порядку підлеглості або до суду.

Консул (генеральний консул, консул, віце-консул або консульський агент, який є главою консульської установи — далі консул) зобов'язаний вживати відповідних заходів для того, щоб усі юридичні особи та громадяни України користувалися в повному обсязі всіма правами, наданими їм законодавством держави перебування і міжнародними договорами, учасниками яких є Україна й держава перебування, а також міжнародними звичаями; уживати заходів щодо відновлення порушених прав юридичних осіб і громадян України. У разі, якщо після

звернення консула до властей держави перебування не будуть відновлені порушені права юридичних осіб і громадян України, консул зобов'язаний повідомити про це МЗС України та главу дипломатичного представництва України в державі перебування.

Консул веде облік громадян України, які постійно проживають або тимчасово перебувають у його консульському окрузі, приймає письмові й усні звернення як юридичних осіб і громадян України, так і іноземних юридичних осіб і громадян, сприяє проведенню відповідно до законодавства України референдумів, виборів Президента України, народних депутатів України; надає допомогу у виконанні службових обов'язків членам державних делегацій України, народним депутатам України, представникам міністерств, інших органів виконавчої влади України, органів місцевого самоврядування, а також керівникам державних підприємств і наукових установ, які перебувають у межах його консульського округу.

Консул також інформує громадян України, які тимчасово перебувають у його консульському окрузі, про законодавство держави перебування, а також про місцеві звичаї; здійснює ведення військового обліку громадян України, виконує доручення слідчих або судових органів України, проводить реєстрацію укладення та розірвання шлюбу, усиновлення (удочеріння), установлення батьківства, опіки і піклування, реєстрації актів громадянського стану; вживає заходів щодо охорони і розпорядження майном громадянина України в разі його смерті; вживає заходів щодо додержання законодавства держави перебування і договорів, укладених Україною з цією державою, та міжнародних договорів, учасниками яких є Україна й держава перебування, щодо громадян України, які перебувають під арештом, затримані чи позбавлені волі в іншій формі, відбувають покарання або зникли безвісті. Крім цього, консул видає паспорти громадян України для виїзду за кордон, подовжує строк їх дії та вносить до них зміни; видає візи на в'їзд в Україну, виїзд з України і транзитний проїзд через територію України; вирішує питання, пов'язані з громадянством; вчиняє нотаріальні дії; легалізує документи і акти, складені за участю властей консульського округу, або такі, що виходять від цих властей.

Слід зазначити, що легалізації не підлягають документи й акти, які суперечать законодавству України або можуть за своїм змістом завдати шкоди інтересам України, або містять відомості, що принижують честь і гідність громадян. За консульські дії, що виконуються за кордоном і на території України, справляється консульський збір.

Консул може виконувати й інші функції, які не забороняються законами і правилами держави перебування та проти яких вона не має заперечень, або які передбачені договорами, що діють між Україною і державою перебування.

Консул зобов'язаний усіляко сприяти українським військовим кораблям і військово-допоміжним суднам, які знаходяться в портах, територіальних і внутрішніх водах держави перебування в межах його консульського округу, у питаннях зв'язку з берегом, взаємовідносин з місцевими властями, матеріально-технічного забезпечення та в інших питаннях. За потреби консул видає капітану судна свідоцтво, в якому зазначаються час прибуття і відплиття судна, день з'явлення капітана в консульську установу, порт призначення, кількість пасажирів, а також кількість,

вид і місце призначення вантажу; у разі корабельної катастрофи або аварії судна консул зобов'язаний уживати всіх заходів від нього заходів для врятування пасажирів, екіпажу, судна і вантажу. У разі хвороби когось із членів екіпажу судна в період плавання чи перебування в іноземному порту консул зобов'язаний надати допомогу у влаштуванні хворого члена екіпажу до лікувального закладу держави перебування. Крім цього, він повинен надавати допомогу командирі екіпажу і пасажиром цивільного повітряного судна України в зносинах із властями держави перебування, а також уживати всіх заходів щодо повернення в разі необхідності повітряного судна, його екіпажу і пасажирів в Україну або ж для продовження польоту. При виконанні консульських функцій щодо засобів автомобільного, залізничного транспорту і суден річкового флоту консул керується положеннями відповідних розділів Статуту [8]. Консул також здійснює функції щодо санітарної, фітосанітарної і ветеринарної охорони.

Необхідно підкреслити, що існує різниця в правовому статусі між консульським відділом у дипломатичному посольстві та самостійним консульством, яке діє в певному адміністративно-територіальному окрузі. Так, незважаючи на виконання консульських функцій дипломатичним співробітником посольства (наприклад, третій секретар з консульських питань), його правовий статус співпадає з правовим статусом інших дипломатичних співробітників, які працюють у цьому дипломатичному представництві. Зовсім інша ситуація з консульськими посадовими особами (наприклад, з віце-консулом), які можуть виконувати ті ж самі функції, що й співробітники консульського відділу дипломатичного представництва, але їх привілеї та імунітети відрізняються від дипломатичних і є вужчими [12, 79]. Зазначимо, що така ситуація пов'язана, насамперед, з безпосереднім правовим статусом консульської установи.

МЗС України за погодженням з державою перебування може доручити виконання окремих консульських функцій нештатним (почесним) консулам. Нештатними (почесними) консулами можуть бути як громадяни України, так і іноземні громадяни з осіб, які займають помітне становище в суспільстві держави перебування й мають необхідні особисті якості. Вони не повинні бути на державній службі в державі перебування або брати активну участь у її політичному житті.

Відносини, що виникають у зв'язку з проходженням дипломатичної служби, регулюються Конституцією України, законами України "Про дипломатичну службу" та "Про державну службу", КЗпП України, Консульським статутом України, іншими нормативно-правовими актами, прийнятими відповідно до них, а також чинними міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [2, 3, 5, 6, 8].

Систему органів дипломатичної служби складають: МЗС України, представництва МЗС України на території України, закордонні дипломатичні установи України.

МЗС України є центральним органом виконавчої влади, який забезпечує проведення зовнішньої політики держави й координацію діяльності у сфері зовнішніх зносин України та здійснює свої повноваження безпосередньо й через інші органи дипломатичної служби [9].

Крім того, постійно діючими установами України за кордоном є місії при міжнародних організаціях, зокрема: Постійне представництво України при ООН, Постійне представництво України при відділенні ООН

та інших міжнародних організаціях у Женеві, Постійне представництво України при міжнародних організаціях у Відні, Постійне представництво України в ЮНЕСКО, Постійне представництво України при Раді Європи, Постійне представництво України при координаційних інститутах СНД, Представництво України при ЄС, Місія України при НАТО. Ці представництва забезпечують участь України в системі багатосторонніх стосунків на рівні світових та європейських міжнародних організацій.

Статус, завдання та функції дипломатичного представництва України за кордоном, постійного представництва України при міжнародній організації визначаються Законами України: "Про дипломатичну службу", "Про Кабінет міністрів України", "Про дипломатичну службу", "Про засади внутрішньої і зовнішньої політики", а також Положеннями "Про дипломатичне представництво України за кордоном", "Про постійне представництво України при міжнародній організації", "Про дипломатичні представництва та консульські установи іноземних держав в Україні", "Про дипломатичний паспорт та службовий паспорт України" тощо [4, 5, 6, 7, 10].

Для виконання специфічних завдань (наприклад, переговорів по проблемах кордону, використання морських просторів) або участі в міжнародних конгресах, конференціях створюються делегації, які також мають певні тимчасові права в державних органах зовнішніх зносин.

Отже, діяльність дипломатичних установ України за кордоном спрямована на міжнародні правові відносини, які призначені для захисту прав і інтересів фізичних та юридичних осіб однієї держави на території іншої. Дипломатичні установи України за кордоном постійно трансформуються до нових потреб суспільства, вдосконалюють інформаційні технології, доступ громадян до публічної інформації, налагоджують міждержавне співробітництво, здійснюють обмін інформацією і досвідом, що сприяє ефективному забезпеченню захисту прав громадян України за кордоном і заохоченню дружніх відносин між акредитуючою державою і державою перебування.

Література

1. Віденська конвенція про дипломатичні зносини ООН: Конвенція від 18.04.1961 р. Конвенція ратифікована с оговоркой Указом Президиума ВС СССР від 11.02.64 г. № 2208-VI; Указом Президиума ВС УССР от 21.03.64 г. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
2. Конституція України: закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду: за станом на 15.05.2014 р. № v005p710-14. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
3. Кодекс законів про працю України: закон України від 10.12.1971 р. № 322-VIII із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 07.08.2015 р. № 630-19. - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
4. Про внесення змін до Закону України "Про дипломатичну службу": закон України від 11.01.2011 р. № 2911-17 - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
5. Про державну службу: закон України від 16.12.1993 р. № 3727-XII із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 02.03.2015 р. № 213-19. - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua>.
6. Про дипломатичну службу: закон України від

20.09.2001 р. № 2728-III із змін., внес. згідно із Законами України за станом на 01.04.2014 р. № 213-19. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

7. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: закон України від 01.07.2010 р. № 2411-VI, із змін., внес. згідно із Законами України за станом на 23.12.2014 р. № 35-VIII. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

8. Про Консульський статут України: указ Президента України від 02.04.1994 р. № 127/94 із змін., внес. згідно із указом Президента України за станом на 21.05.2002 р. № 474/2002. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

9. Про Положення про Міністерство закордонних справ України: указ Президента України від 06.04.2011 р. № 381/2011 - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

10. Про дипломатичний паспорт та службовий паспорт України: указ Президента України від 12.05.2015 р. № 264/2015 із змін., внес. згідно із указом Президента

України за станом на 22.10.2013 р. № 579/2013 - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua>.

11. Про затвердження Положення про дипломатичне представництво України за кордоном: розпорядження Президента України від 22.10.1992 р. № 166/92-рп. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

12. Музика А.І. Правовий статус дипломатичного представництва: питання теорії та практики : дис. ... канд. юрид. наук / Музика Андрій Ігорович. - К., 2009. - 198 с.

*Ізбаш К.С.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри адміністративного права та
адміністративного процесу
ОДУВС*

Надійшла до редакції: 16.08.2015

УДК 342.9.086

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В ГАЛУЗІ ТОРГІВЛІ

Кукшинова О. О.

Статтю присвячено проблемним питанням адміністративної відповідальності за вчинення правопорушень у галузі торгівлі. Розглянуто поняття та особливості адміністративної відповідальності в галузі торгівлі. Досліджено види адміністративних правопорушень у галузі торгівлі. Запропоновано внесення науково-обґрунтованих змін до чинного законодавства щодо адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі торгівлі.

Ключові слова: адміністративна відповідальність, адміністративний проступок, адміністративні стягнення, торгівля, стихійна торгівля.

Перехід України до ринкової економіки з багатоманітністю форм власності й господарювання обумовив становлення нових суспільних, зокрема товарно-грошових відносин, які потребують належного їх правового регулювання та охорони. Маловивченість зазначених відносин, а також недостатнє їх правове забезпечення сприяють розвитку різних негативних тенденцій у галузі торгівлі, створюють сприятливі умови для поглиблення антисоціальних проявів і негативно впливають на економічні процеси державотворення. Особливою гостроти набуло порушення загальних правил торгівлі, правил торгівлі спиртними напоями, торгівлі на ринках, незаконна торговельна діяльність, правопорушення, пов'язані з обманом покупців, торгівля фальсифікованим товаром, товаром з підвищеним рівнем вмісту шкідливих для здоров'я людей речовин та ін.

Охорона суспільних відносин у галузі торгівлі здійснюється за допомогою різних засобів, зокрема шляхом установлення й реалізації заходів юридичної відповідальності за порушення загальнообов'язкових правил торгівлі. Одним із її видів є адміністративна відповідальність, яка настає, головним чином, за вчинення адміністративних проступків у галузі торгівлі. Практика застосування відповідними державними органами заходів адміністративного впливу до порушників правил, що діють у торговельній діяльності, набула широкого поширення, однак чинне адміністративне законодавство значною мірою відстало від потреб часу. Це законодавство розвивається в складних умовах перехідного періоду, постійно зазнає численних змін, у зв'язку з чим виникає чимало

труднощів у його практичному використанні. Крім цього, нерідко зустрічаються порушення встановленого порядку застосування заходів адміністративного впливу, значна кількість проступків у галузі торгівлі не виявляється, а порушники залишаються безкарними. Необхідність посилення боротьби з порушеннями загальнообов'язкових правил торгівлі обумовлює, у свою чергу, актуальність і важливість глибокого й усебічного дослідження широкого кола питань, що стосуються реалізації адміністративної відповідальності в галузі торгівлі.

Проблема дослідження адміністративної відповідальності в галузі торгівлі недостатньо представлена в наукових працях. Розробки вчених присвячені переважно дослідженню інституту адміністративної відповідальності загалом та окремих сфер суспільства, але меншою мірою торкаються адміністративної відповідальності в галузі торгівлі. Необхідно зазначити, що окремі теоретичні питання адміністративної відповідальності досліджували такі вчені, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, Д.М. Бахрах, Ю.П. Битяк, С.В. Ківалов, Р.А. Калюжний, Д.П. Калаянов, М.В. Коваль, В.К. Колпаков, А.О. Селіванов, В.К. Шкарупа, Х.П. Ярмачі та інші.

Головною метою цієї роботи є розгляд, на підставі чинного законодавства України, матеріалів практики, опрацювання теоретичних положень проблемних питань адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі торгівлі, а також формування пропозицій і рекомендацій щодо її вдосконалення.

Торговельна діяльність регламентується Господарським кодексом України від 16 січня 2003 р. (далі - ГК України) [1], Законами України "Про захист прав споживачів" у редакції від 2 грудня 2012 р. [2], "Про споживчу кооперацію" в редакції від 9 грудня 2012 р. [3], "Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення" в редакції від 6 грудня 2012 р. [4], "Про лікарські засоби" в редакції від 28 квітня 2013 р. [5], "Про безпечність та якість харчових продуктів" в редакції від 11 серпня 2013 р. [6], "Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів" у редакції від 1 січня 2014 р. [7], іншими законодавчими та великою кількістю підзаконних нормативних актів, які

визначають основні принципи й правила, згідно з якими повинна здійснюватись торгівля. Порушення зазначених принципів і правил є підставою для застосування адміністративної відповідальності.

Крім законодавчих актів, деякі питання щодо провадження торговельної діяльності регламентуються підзаконними нормативно-правовими актами. Так, Постановою Кабінету Міністрів України від 15 червня 2006 р. затверджено Порядок провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів [8], який визначає загальні умови провадження торговельної діяльності суб'єктами оптової торгівлі, роздрібною торгівлі, закладами ресторанного господарства, основні вимоги до торговельної мережі, мережі закладів ресторанного господарства й торговельного обслуговування споживачів (покупців), які придбавають товари в підприємств, установ та організацій незалежно від організаційно-правової форми й форми власності, фізичних осіб-підприємців та іноземних юридичних осіб, що провадять підприємницьку діяльність на території України.

Відповідно до п. 10 Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів суб'єкти господарювання повинні забезпечити: відповідність приміщення (місця) для провадження діяльності у сфері торгівлі і ресторанного господарства необхідним санітарним нормам, а технічного стану приміщення (місця), будівлі та устаткування - вимогам нормативних документів щодо зберігання, виробництва та продажу відповідних товарів, а також охорони праці; наявність на видному та доступному місці куточка покупця, в якому розміщується інформація про найменування власника або вповноваженого ним органу, книга відгуків і пропозицій, адреси і номери телефонів органів, що забезпечують захист прав споживачів; розміщення торговельного патенту, ліцензії відповідно до встановлених законодавством вимог; продаж товарів та їх обмін згідно з установленими правилами і нормами.

Відповідно до п. 21 Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів суб'єкт господарювання зобов'язаний: надавати споживачеві (покупцеві) у доступній формі необхідну, достовірну та своєчасну інформацію про товари; усіляко сприяти споживачеві (покупцеві) у вільному виборі товарів і додаткових послуг, на його вимогу провести перевірку якості, безпеки, комплектності, міри, ваги та ціни товарів з наданням йому контрольно-вимірювальних приладів, документів, які підтверджують якість, безпеку, ціну товарів; забезпечити можливість використання спеціальних платіжних засобів під час здійснення розрахунків за продані товари (надані послуги) відповідно до законодавства; перевірити справність виробу, продемонструвати, за можливості, його роботу й ознайомити споживача з правилами користування; забезпечити приймання, зберігання й продаж товарів і продукції, виготовленої в закладі ресторанного господарства, відповідно до законодавства; забезпечити доступ споживачів до торговельних об'єктів без здавання на збереження особистих речей, крім товарів, реалізація яких здійснюється в таких торговельних об'єктах; створити умови для збереження речей споживачів, у разі, коли вхід до торговельного об'єкта з товарами, які реалізуються в таких закладах, заборонено.

До підзаконних нормативно-правових актів, які регламентують правила торгівлі, відносяться Правила

торгівлі на ринках, затверджені Наказом Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Державного комітету стандартизації, метрології та сертифікації України в редакції від 9 березня 2009 р. [9], які визначають вимоги щодо функціонування створених в установленому порядку ринків усіх форм власності, організації оптового та роздрібного продажу на них сільгосппродуктів, продовольчих і непродовольчих товарів, худоби, тварин, кормів тощо, надання послуг, додержання ветеринарних, санітарних, протипожежних вимог і правил безпеки праці на ринках, прав споживачів і вимог податкового законодавства. Відповідно до п. 26 Правил усі продавці зобов'язані надавати покупцям відомості про товари, не допускати порушення прав споживачів, бути ввічливими, охайно одягненими, відпускати товар упакованим або в тару покупця повною мірою і вагою, їм забороняється палити, розпивати спиртні напої. Особи в нетверезому стані не допускаються до торгівлі на ринку. На вимогу покупців продавці зобов'язані пред'явити їм висновок лабораторії ветеринарно-санітарної експертизи про відповідність продуктів, що реалізуються, ветеринарно-санітарним нормам. Зразки товарів, що є в продажу, повинні бути виставлені на видному для покупців місці. Продавці (суб'єкти підприємницької діяльності) повинні позначати ціни на товари на ярликах цін (цінниках), клейких стрічках або іншим способом.

Таким чином, сукупність усіх правил, які регулюють торговельну діяльність, становить нормативно-правову базу, що визначає обов'язкову відповідальність як юридичних, так і фізичних осіб, перед споживачем і захищають його законні права. Отже, торговельна діяльність здійснюється відповідно до встановлених державою загальнообов'язкових правил торгівлі, належне виконання яких забезпечується за допомогою різних правових, зокрема адміністративно-правових, засобів. Серед останніх особлива роль належить заходам адміністративної відповідальності, що реалізуються відповідно до законодавства про адміністративні правопорушення.

Основним нормативно-правовим актом, який передбачає адміністративну відповідальність, є Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 р. [10] (далі - КУпАП), що містить перелік складів адміністративних проступків, які посягають на суспільні відносини в галузі торгівлі.

Адміністративну відповідальність у галузі торгівлі встановлено главою 12 КУпАП "Адміністративні правопорушення в галузі торгівлі, громадського харчування, сфери послуг, у галузі фінансів і підприємницької діяльності". У ньому міститься біля 28 статей, що передбачають відповідальність за порушення законодавства про захист прав споживачів і з них 17 статей визначають відповідальність суб'єктів торговельної діяльності. Законодавець вважав за необхідне главу 12 КУпАП присвятити адміністративним правопорушенням у галузі торгівлі, громадського харчування, послуг, фінансової та підприємницької діяльності [11, 143].

У сфері, що розглядаємо, адміністративну відповідальність передбачено за порушення правил торгівлі й надання послуг працівниками торгівлі, громадського харчування та сфери послуг, громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю (ст. 155); порушення порядку проведення розрахунків (ст. 1551); обман покупця чи замовника (ст. 1552), порушення правил торгівлі

пивом, алкогольними, слабоалкогольними напоями і тютюновими виробами (ст. 156); порушення законодавства про захист прав споживачів (ст. 1561); порушення правил торгівлі на ринках (ст. 159); торгівлю з рук у невідкритих місцях (ст. 160).

До адміністративних проступків у галузі торгівлі відповідно до КУпАП належать також незаконний відпуск або придбання бензину чи інших паливно-мастильних матеріалів (ст. 161); порушення порядку провадження господарської діяльності (ст. 164) тощо.

Суб'єктами адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі торгівлі можуть бути як посадові особи, так і юридичні та фізичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності, працівники торгівлі, громадського харчування та сфери послуг. Наприклад, ст. 155 КУпАП передбачено відповідальність за порушення правил торгівлі, виконання робіт і надання послуг працівниками торгівлі, громадського харчування та сфери послуг, громадянами, які займаються підприємницькою діяльністю. Аналіз змісту ст. 155 дає підстави зробити висновок, що суб'єктами правопорушень, передбачених цією статтею, можуть бути як посадові особи, так і фізичні особи - суб'єкти підприємницької діяльності та працівники торгівлі, громадського харчування та сфери послуг.

Суб'єктами правопорушень, передбачених ч. 1 та ч. 2 ст. 1551 можуть бути особи, які відповідно до своїх функціональних обов'язків здійснюють розрахункові операції, а також посадові особи, до компетенції яких належить організація здійснення розрахункових операцій у сфері торгівлі, громадського харчування та послуг. Суб'єктами правопорушень, передбачених ч. 3 та ч. 4 ст. 1551, є особи, які здійснюють операції з купівлі-продажу іноземної валюти, і посадові особи уповноважених банків або суб'єктів підприємницької діяльності, які здійснюють свою діяльність на підставі агентських угод з уповноваженими банками з операцій купівлі-продажу іноземної валюти. Отже, можливо зробити висновок, що суб'єктами правопорушень, передбачених ст. 1551, є фізичні особи-суб'єкти підприємницької діяльності або юридичні особи (їх філії, відділення, або інші відокремлені підрозділи) [12, 24].

Суб'єктом правопорушення, передбаченого ст. 1552, можуть бути працівники торгівлі, громадського харчування і сфери послуг і громадяни-суб'єкти підприємницької діяльності. Особа, що укладає й здійснює окрему угоду, предметом якої є продаж її власного майна, не може визнаватися суб'єктом цього правопорушення. У випадках застосування особою обману покупця при здійсненні подібної угоди її дії за наявності підстав можуть бути кваліфіковані за ст. 51 КУпАП як шахрайство. Суб'єктом правопорушення, передбаченого ст. 1561, можуть бути працівники торгівлі, громадського харчування та сфери послуг і громадяни, які займаються підприємницькою діяльністю в цих галузях. Суб'єктом правопорушення, передбаченого ст. 159, можуть бути як посадові особи, так і громадяни, а ст. 160 - як працівники сфери торгівлі, так і громадяни.

Однак слід зауважити, що цей перелік варто розширити на таких підставах. Останнім часом тисячі наших громадян купують з метою економії товари на "стихійних ринках", ризикуючи придбати під виглядом доброякісних харчових продуктів неякісні. Усі ми неодноразово були очевидцями такого продажу консервованих овочів, грибів, кондитерських виробів, м'яса тощо. Значна кількість такої продукції виготовляється кустарним способом

особами, які взагалі не мають ні належного устаткування, ні знань, ні відповідної підготовки. Звичайно, такі продавці не зобов'язані під час незаконної реалізації продукції дотримуватися законодавства про захист прав споживачів. Отже, проведений аналіз дозволив зробити висновок, що, напевно, держава не має на сьогодні достатньої можливості ліквідувати стихійну торгівлю. З іншого боку, попит на товари, які продаються в таких місцях, є очевидним.

Необхідно зазначити, що Листом від 27 вересня 2013 р. № 12060/6/99-99-22-01-03-15/1182 Міністерство доходів і зборів України [13] звертає увагу на відповідальність за здійснення стихійної торгівлі - торгівлі фізичними особами без відповідних дозвільних документів про якість і безпеку реалізованих ними товарів та у невідкритих місцях з рук, з землі, без дозволу райдержадміністрації на розміщення об'єкту торгівлі.

Проте термін "стихійна торгівля", наведений у цьому листі, викликає чимало запитань. По-перше, він не визначений жодним нормативним актом України. Хоча статтею 160 КУпАП встановлено адміністративну відповідальність за торгівлю в невідкритих місцях, а саме: в містах з рук на вулицях, площах, у дворах, під'їздах, скверах та в інших невідкритих місцях. По-друге, йдеться про торгівлю в невідкритих місцях без дозволу райдержадміністрації на розміщення об'єкта торгівлі. Зауважимо, що Держпідприємництво неодноразово у своїх листах згадувало, що необхідність одержання документів дозвільного характеру та їх види встановлюються тільки законами. Однак з набранням чинності 5 жовтня 2006 р. ч. 1 ст. 4 Закону України "Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності" [14] правових підстав на оформлення та видачу дозволу на розміщення об'єкта торгівлі та сфери послуг немає, оскільки необхідність одержання такого документа не передбачена жодним Законом України. Звісно, ми наразі можемо говорити про недоліки чинного законодавства, тому що питання їх розміщення - це повноваження сільських, селищних і міських рад у сфері благоустрою населених пунктів, а не райдержадміністрацій.

По-третє, Міністерство доходів і зборів України говорить про стихійну торгівлю як про торгівлю без відповідних дозвільних документів про якість і безпеку реалізованих ними товарів. При цьому не зазначає, якому саме державному органу належать такі повноваження. Наприклад, обов'язок з перевірки безпечності харчових продуктів на ринках (йдеться про допуск до продажу на ринку лише доброякісної продукції тваринного і рослинного походження) належить лікарям ветеринарно-санітарної медицини [15].

Отже, можна зробити висновок, що чинне законодавство юридично не готове боротися зі стихійною торгівлею, адже відповідного контролю за цією діяльністю не встановлено. Фактично, боротися з цим можуть лише посадові особи органів внутрішніх справ і посадові особи, уповноважені на те виконавчими комітетами сільських, селищних, міських рад шляхом складання адміністративних протоколів з наступною передачею справ до судів.

Водночас Міністерство доходів і зборів України в листі зазначає й про можливість проведення планових або позапланових, виїзних або невиїзних і фактичних перевірок у порядку, встановленому Податковим кодексом України від 2 грудня 2010 р. [16] (далі - ПК України). Це дуже дивно. Адже якщо звернутися до стихійної торгівлі фізичними особами, то незрозуміло, яким чином норми

ПК України в частині проведення перевірок господарюючих суб'єктів співвідносяться з можливістю проведення перевірок органами Міністерства доходів і зборів фізичних осіб, які здійснюють стихійну торгівлю за наведеною термінологією. Тож наскільки такі перевірки можливо практично реалізувати, визначитися нескладно.

Цілком зрозуміло, що ця тема є дуже болючою. Адже стихійна торгівля фізичних осіб створює як недобросовісну конкуренцію, так і призводить до несплати податків (уже не кажучи про питання застосування реєстратора розрахункових операцій (далі - РРО), від якого суб'єкти стихійної торгівлі не звільнені). Проте на сьогодні стихійна торгівля фактично не керується чинним законодавством і немає чітких повноважень хоча б одного державного органу щодо врегулювання питань, пов'язаних з нею.

Крім стихійної торгівлі, за останні роки широкого розповсюдження отримала торгівля через мережу Інтернет, що викликає ряд проблем щодо правового механізму захисту прав споживачів, ідентифікації суб'єкта торгівельної діяльності та інші, які потребують правового вирішення, що буде темою самостійного дослідження.

Аналіз глави 12 КУпАП дає підстави зробити висновок, що за порушення законодавства в галузі торгівлі суб'єкти сфери торгівлі, громадського харчування і послуг, зокрема громадяни-підприємці, несуть відповідальність у вигляді попередження, штрафу або конфіскації. Саме штраф є основним видом стягнення, яке застосовується за правопорушення в галузі торгівлі. Так, аналіз статей КУпАП, які передбачають адміністративну відповідальність за вчинення правопорушень у галузі торгівлі, дає підстави зробити висновок, що попередження як вид адміністративного стягнення передбачено тільки однією статтею - 159 КУпАП за порушення правил торгівлі на ринках, конфіскація - ч. 1 та ч. 3 ст. 156 за порушення правил торгівлі пивом, алкогольними, слабоалкогольними напоями і тютюновими виробами та ч. 1 і 2 ст. 160 КУпАП за торгівлю з рук у невстановлених місцях. За вчинення всіх інших правопорушень у галузі торгівлі накладається такий вид адміністративного стягнення, як штраф.

Разом з тим, наявність, на перший погляд, конкретних норм закону про адміністративну відповідальність у галузі торгівлі не дає ефективних заходів щодо припинення й попередження правопорушень у цій сфері. Передусім проблема полягає в тому, що існуючі на сьогодні розміри штрафів, які передбачені за адміністративні правопорушення, не є дієвим важелем впливу на порушників і не спонукають їх до запобігання порушенням законодавства, оскільки набагато вигідніше сплатити мізерний штраф, ніж виконувати вимоги норм і правил в галузі торгівлі, громадського харчування та послуг. Розмір неоподаткованого мінімуму доходів громадян, який застосовується при визначенні розміру штрафу, не індексовано більш ніж 15 років, при цьому, нерідко, заподіяна шкода громадянам у декілька разів перевищує розміри самих штрафів.

Підсумовуючи зазначене, слід підкреслити, що сьогодні назріла необхідність реформування адміністративного законодавства в частині забезпечення інституту торговельної діяльності. Отже, адміністративна відповідальність у галузі торгівлі - це вид юридичної відповідальності, засіб захисту відносин у галузі торгівлі від протиправних, суспільно небезпечних і винних дій осіб, які посягають на встановлені правила торгівлі шляхом застосування до осіб, які їх вчинили, уповноваженими

на те органами на підставах і в порядку, передбаченому чинним законодавством, адміністративних стягнень.

Потреба у внесенні змін до КУпАП викликана тим, що існуючий на цей час перелік адміністративних правопорушень у галузі торгівлі, а також санкції за їх вчинення не виконують тієї виховної функції, яка закладена в основу адміністративної відповідальності, та функції попередження нових правопорушень; рівень розмірів штрафів не відповідає інфляційним процесам; розміри штрафів не забезпечують необхідний рівень соціального захисту населення від порушень у галузі торгівлі.

Отже, для вдосконалення правового регулювання адміністративної відповідальності за правопорушення в галузі торгівлі необхідно внести зміни до ст.ст. 155, 155¹, 155², 156, 156¹, 159, 160 КУпАП шляхом підвищення суми штрафних санкцій. Прийняття зазначених змін буде сприяти зменшенню та припиненню порушень вимог законодавства в галузі торгівлі, усуненню їх негативних наслідків, забезпеченню правомірної поведінки суб'єктів господарювання, дозволить посилити адміністративну відповідальність суб'єктів підприємницької діяльності за недодержання державних стандартів, норм і правил торговельного обслуговування населення, а також запровадити більш дієві механізми у сфері захисту прав споживачів щодо гарантії отримання якісних товарів і послуг споживачами. Зазначене позитивно відобразиться на стані споживчого ринку, дозволить підвищити якість обслуговування населення, покращить рівень захисту прав споживачів.

Література

1. Господарський кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2003. - № 18, № 19-20, № 21-22. - Ст. 144.
2. Про захист прав споживачів: Закон України в редакції від 2 грудня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2012. - № 21. - Ст. 197.
3. Про споживчу кооперацію: Закон України в редакції від 9 грудня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. - 1992. - № 30. - Ст. 414.
4. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України в редакції від 6 грудня 2012 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2014. - № 2-3. - Ст. 41.
5. Про лікарські засоби: Закон України в редакції від 28 квітня 2013 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2014. - № 2-3. - Ст. 41.
6. Про безпечність та якість харчових продуктів: Закон України в редакції від 11 серпня 2013 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2013. - № 38. - Ст. 502.
7. Про державне регулювання виробництва і обігу спирту етилового, коньячного і плодового, алкогольних напоїв та тютюнових виробів: Закон України в редакції від 1 січня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2014. - № 8. - Ст. 89.
8. Про затвердження Порядку провадження торговельної діяльності та правил торговельного обслуговування на ринку споживчих товарів: Постанова Кабінету Міністрів України від 15 червня 2006 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/833-2006-п>.
9. Про затвердження правил торгівлі на ринках: Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України, Міністерства внутрішніх справ України, Державної податкової адміністрації України, Державно-

го комітету стандартизації, метрології та сертифікації України в редакції від 9 березня 2009 р. // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/z0288-02>.

10. Кодекс України про адміністративні правопорушення: Закон України від 7 грудня 1984 р. (зі змінами та доповненнями) // Відомості Верховної Ради України. - 1984. - Додаток до № 51. - Ст. 1122.

11. Зверєва О.В. Захист прав споживачів. Навчальний посібник. - К.: Центр учбової літератури, 2007. - 192 с.

12. Потапова С. Ознаки суб'єкта правопорушення, передбаченого ст. 1551 КУпАП (порушення порядку проведення розрахунків) // Підприємництво, господарство і право. - 2010. - № 7. - С. 22-24.

13. Лист Міністерства доходів і зборів України від 27 вересня 2013 р. № 12060/6/99-99-22-01-03-15/1182 // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: interbuh.com.ua/ru/documents/oneregulations/11789.

14. Про дозвільну систему у сфері господарської діяльності: Закон України від 6 вересня 2005 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2005. - № 48. - Ст. 483.

15. Канарева Н. Стихійна торгівля: що контролюватиме Міндоходів? // [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://news.dtki.ua/ua/law/liability/27345>.

16. Податковий кодекс України: Закон України від 2 грудня 2010 р. // Відомості Верховної Ради України. - 2011. - № 13-14, № 15-16, № 17. - Ст. 112.

Кукшинова О.О.,

кандидат юридичних наук, доцент кафедри
кримінального та адміністративного права

Одеського національного морського університету
Надійшла до редакції: 02.09.2015

УДК 351.741

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ДІЇ НОРМ ПРАВА ПРИ ВИНИКНЕННІ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ТЕХНОГЕННОГО ХАРАКТЕРУ

Курбанов Я. Л.

Статтю посвячено правовому аналізу особливостей надзвичайної обстановки, яка створює особливі умови для роботи органів публічної адміністрації в надзвичайних ситуаціях техногенного характеру. У теоретико-правовому аспекті досліджено поняття “надзвичайна ситуація”, проаналізовано різні підходи до його класифікації.

Ключові слова: надзвичайна ситуація, громадська безпека, техногенно навантажений регіон, об'єкти критичної інфраструктури.

The article is devoted to legal analysis features an emergency situation, which creates special conditions for public administration in emergency situations manmade. In theoretical and legal aspects examined the concept of “emergency”, analyzes the different approaches to its classification.

Keywords: emergency, public safety, technologically loaded region, critical infrastructure.

Відповідно до ст. 3 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність, а утвердження й забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави.

Реалізація окреслених напрямів державної діяльності можлива за умов стабільного функціонування всіх галузей суспільного життя та здійснення відповідних перетворень, насамперед, у політичній, економічній та соціальних сферах. Разом із тим, такі перетворення постійно зазнають негативного впливу стихійних лих, технологічних катастроф, глобальних змін в екосистемі, соціально-політичних конфліктів, які у своїй сукупності або окремо супроводжуються виникненням надзвичайних ситуацій. Останні, як невід'ємний складовий елемент функціонування суспільства, негативно впливають на

© Я.Л. Курбанов, 2015

реалізацію громадянами своїх конституційних прав та свобод, на захист яких спрямована діяльність правоохоронних органів.

Аналіз наукової літератури та практичної діяльності органів публічної адміністрації з питань гарантування безпеки держави, і зокрема публічної безпеки, дозволяє виділити групу загроз у техногенній сфері, до якої належать: виникнення великої кількості надзвичайних ситуацій техногенного характеру, використання під час технологічного процесу великої кількості морально застарілого та несправного обладнання, невчасний ремонт та модернізація виробничого обладнання, недотримання технологічних стандартів та норм під час виробничого процесу; значне антропогенне порушення і техногенна перевантаженість території України, зростання ризиків виникнення надзвичайних ситуацій техногенного та природного характерів; застарілість та недостатня ефективність комплексів з утилізації токсичних і екологічно небезпечних відходів тощо. Водночас унаслідок розв'язаної проти України т.зв. “гібридної війни” до неприйнятної межі виросла вразливість об'єктів критичної інфраструктури.

Аналіз останніх публікацій за темою дослідження. Проблеми правового регулювання забезпечення техногенної безпеки входять до кола наукових інтересів вітчизняних учених: А. І. Берлача, С. С. Засунька, В.М. Комарницького, С. Ф. Константінова, О. В. Копана, О. Є. Користіна, С. О. Кузніченка, А.С. Спаського, Д.М. Павлова та інших. Водночас, особливості механізму дії норм права при виникненні надзвичайних ситуацій техногенного характеру з об'єктивних причин вивчено недостатньо, що зумовлює необхідність здійснення активного наукового пошуку в цьому напрямі.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз особливостей надзвичайної обстановки, яка створює особливі умови для роботи органів публічної адміністрації в надзвичайних ситуаціях техногенного характеру.

Основний зміст статті. До основних завдань, які стоять перед державою (в особі уповноважених органів) в

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

умовах виникнення та існування надзвичайних ситуацій належать, по-перше, запобігання їх виникненню; по-друге, мінімізація людських жертв та матеріальних збитків; по-третє, оперативне відновлення становища, яке існувало до виникнення надзвичайної ситуації. Ефективне виконання поставлених завдань неможливе без використання правових заходів як під час самої надзвичайної ситуації, так і на стадії ліквідації її негативних наслідків. Отже, постає потреба визначення й окреслення особливостей механізму дії права при виникненні надзвичайних ситуацій та їх наслідків.

Із цією метою, насамперед, необхідно усвідомлювати специфічність будь-якої надзвичайної ситуації. Це означає, що ситуація визнається надзвичайною тоді, коли вона набуває нових рис і тенденцій. Тому правова політика, організаційно-ресурсні заходи для управління правореалізацією повинні обов'язково виходити з того, що становище, яке існувало, змінилося. Це на перший погляд тривіальне твердження на практиці враховується недостатньо.

Підхід до механізму дії норм права в умовах існування надзвичайних ситуацій повинен спиратися на принципове визнання кризовості суспільних процесів. Будь-яка надзвичайна ситуація є кризою, і правореалізація в такій ситуації в принципі є кризовою. Таке твердження впливає із сутності надзвичайної ситуації і тому потребує його реалізації стосовно самого права. Проте, у всякому разі аналіз механізму дії права в надзвичайних ситуаціях повинен враховувати те припущення, що мету права варто змінити, а інтенсивність та забезпеченість правореалізаційного процесу - посилити [1, с. 4-5].

Розглянутий підхід повинен бути одночасно каузальним і поведінковим, тобто виходити з наявності різного роду зв'язків і співвідношень між елементами надзвичайної ситуації та елементами механізму дії права, вираженими в певній поведінці суб'єктів права, і містити як предметну, так і функціональну характеристику, як надзвичайної ситуації, так і механізму дії права.

У Кодексі цивільного захисту, який введено в дію з липня 2013 р., дається таке визначення поняття "надзвичайна ситуація": "обстановка на окремій території чи суб'єкті господарювання на ній або водному об'єкті, яка характеризується порушенням нормальних умов життєдіяльності населення, спричинена катастрофою, аварією, пожежею, стихійним лихом, епідемією, епізоотією, епіфітотією, застосуванням засобів ураження або іншою небезпечною подією, що призвела (може призвести) до виникнення загрози життю або здоров'ю населення, великої кількості загинувших і постраждалих, завдання значних матеріальних збитків, а також до неможливості проживання населення на такій території чи об'єкті, провадження на ній господарської діяльності" [2].

На думку вчених М.М. Брушлинського та В.П. Семікова, надзвичайна ситуація - це реальний прояв небезпек сучасного світу, які мають значні наслідки, суттєво впливають на економіку, політику, соціальне життя адміністративно-територіальної одиниці, регіону, країни [3, с. 17]. На наш погляд, таке трактування вдало відображає різноманітність наслідків надзвичайних ситуацій. Однак, здається, що прояв небезпек суттєво впливає на всі сторони суспільного життя, оскільки негативні наслідки надзвичайних ситуацій суспільству спричиняє не тільки і не тільки загроза шкоди, скільки безпосередня шкода. Саме вона є першопричиною і невід'ємною ознакою надзвичайних ситуацій і, крім того, ознакою

для розмежування останніх та "звичайних", "рядових" подій. Тому, незважаючи на конструктивність позиції цих дослідників, на нашу думку, необхідно більш детально тлумачити поняття "значні наслідки" та змістовніше окреслювати коло суспільних відносин, які зазнають негативного впливу від надзвичайних ситуацій.

Дещо по-іншому визначає поняття "надзвичайна ситуація" О.І. Пригожин, який розглядає їх як катастрофи природного, екологічного, техногенного і соціального характеру [4, с. 25]. На відміну від попередніх авторів він не включає до змісту поняття надзвичайних ситуацій стан загрози збільшення шкоди від "звичайних" пригод. Хоча слід зауважити, що "катастрофа" - більш вузьке явище порівняно з надзвичайною ситуацією. У зв'язку з цим позиція О. І. Пригожина, на наш погляд, не може бути повністю прийнятна.

Заслуговує також на увагу визначення, сформульоване Л. І. Василькевичем, який під "надзвичайною ситуацією" розуміє "обстановку на об'єкті або певній частині території (акваторії), що склалася в результаті пригод і лих природного, екологічного, техногенного, соціального та іншого характеру, і призвела чи може призвести до значної шкоди, людських жертв і порушення умов життєдіяльності" [5, с. 50]. Запропоноване трактування має такі ознаки:

- 1) обстановка, яка утворюється в результаті виникнення надзвичайних ситуацій, може бути не тільки на певній території (акваторії), але й на окремо розміщених об'єктах критичної інфраструктури;
- 2) різновидом пригод та лих природного і техногенного характеру є також і соціальні конфлікти;
- 3) наявність не тільки події, яка відбулась, але й загрози її настання.

Отже, Л.І. Василькевич поняття надзвичайної ситуації характеризує більшою кількістю ознак, а отже, порівняно з попередніми дослідниками, під поняттям "надзвичайна ситуація" розуміє більш широке коло факторів.

Разом із тим важко погодитися з його твердженням про необхідність наявності ще двох додаткових факторів для виникнення надзвичайної ситуації, а саме: 1) події; 2) лиха різноманітного характеру. Зауважимо, що кожен із цих чинників окремо може зумовлювати виникнення надзвичайної ситуації.

Як цілком справедливо зауважують В. Комарницький, В. Шевченко, С. Єлькін, різноманітність визначень одного поняття в рамках законів однієї галузі не виправдана з точки зору єдності організаційно-правового регулювання відповідних суспільних відносин. Однак у кожному конкретному випадку визначення поняття "надзвичайна ситуація" сприяє виконанню конкретних та специфічних завдань, які ставляться окремо взятим нормативно-правовим актом [6, с. 22].

Використання різноманітної термінології навіть у межах однієї галузі знань, на думку С.М. Волошина, спричиняє їх нерозуміння, що може призвести до небажаних наслідків в критичні періоди розвитку надзвичайної ситуації [7, с. 35]. Використання етимологічного підходу при розгляді поняття "надзвичайна ситуація" вимагає попередньо поділити останнє на два окремі слова - "надзвичайний" і "ситуація". У тлумачному словнику української мови слово "надзвичайний" тлумачиться як "дуже сильний ступенем свого виявлення та не схожий на інші; має особливе значення, заслуговує на виняткову увагу; непередбачений, викликаний певною необхідністю, спеціально призначений для чого-небудь" [8, Т.

2, С. 264].

У свою чергу в словнику української мови слово “ситуація” тлумачиться так: “сукупність умов і обставин, що створюють певне становище, викликають ті чи інші взаємини людей; стан, положення, обстановка” [8, Т. 3, С. 288].

Отже, у результаті аналізу слів “надзвичайний” та “ситуація” під “надзвичайною ситуацією” будемо розуміти становище, що раптово виникло і потребує від людей негайних дій. Дотримуючись буквального розуміння слів “надзвичайний” і “ситуація”, термін “надзвичайна ситуація” дозволяє включати в себе всі виняткові обставини, також і соціального характеру.

Наступним напрямом дослідження поняття “надзвичайна ситуація”, яке заслуговує на особливу увагу, є його доктринальне тлумачення. Варто зауважити, що указана проблематика виступає об’єктом досліджень учених як у галузі загальної теорії держави та права, так і галузевих юридичних наук – адміністративного, цивільного, кримінального права та ін. Саме тому науковці не можуть дійти єдиного висновку щодо визначення надзвичайних ситуацій.

Виходячи з вищенаведеного, надзвичайні ситуації можна зарахувати до випадкових подій, що мають юридичне значення і стають юридичним фактом. Такі події виникають незалежно від волі, свідомості і дій людей або виникають безпосередньо внаслідок дій одних людей, які є випадковими для інших людей, причому як правомірні дії, так і протиправні [9].

У теорії права поділяють факти-події за походженням: на природні (стихійні) і залежні у своєму походженні від людини. Але існує й інша точка зору, виражена С.А. Зінченком, який указує на те, що юридичні факти, які породжують, змінюють або припиняють окреме правовідношення, завжди виступають як вольові акти. А в тих випадках, коли процес правового регулювання породжується подіями, останні виступають лише матеріальними умовами, передумовами, не входячи в такому вигляді в юридичний факт [10, С. 11–12].

Слід зауважити, що в перерахованих вище визначеннях міститься важлива ознака, яка полягає в тому, що надзвичайні ситуації призводять (можуть призвести) до значних матеріальних втрат. Матеріальні втрати здебільшого є невід’ємною складовою надзвичайною ситуації. При цьому, визначаючи розмір втрат, слід урахувувати не лише матеріальні збитки, але й суб’єктивний чинник, значення якого значно зростає при відшкодуванні моральної шкоди.

Отже, можна констатувати, що негативні наслідки будь-якої надзвичайної ситуації – це порушення нормальних умов життя і діяльності людей, що призводить до виникнення фізичної, матеріальної і моральної шкоди. Така умова характеризує зовнішню сторону надзвичайних ситуацій, тобто те середовище, в якому перебувають і без якого не можуть існувати надзвичайні обставини.

Серед науковців, які у своїх працях розглядають проблеми захисту громадян при надзвичайних ситуаціях, особливе місце належить Б.М. Порфир’єву, який визначав дані ситуації як зовнішньо несподівану, раптово виниклу обстановку, яка характеризується невизначеністю і складністю прийняття рішень, гостроконфліктністю та стресовим станом населення, значними соціально-екологічними й економічними збитками, насамперед людськими жертвами, та внаслідок цього необхідністю великих людських, матеріальних і тимчасових затрат на проведення евакуаційно-рятувальних робіт та ліквідацію

різноманітних негативних наслідків (руйнувань, пожеж тощо) [11, с. 20–21]. Таке визначення, на думку автора, дозволяє розмежувати “ординарні” і надзвичайні ситуації, надзвичайні ситуації і події та інші форми дестабілізації звичайного ходу справ.

Слід зауважити, що дослідник в основному наголошує на окресленні зовнішніх і психологічних ознак. Безумовно, такий підхід заслуговує особливої уваги, тому що розкриває одну з малодосліджених сторін явища. І все ж, незважаючи на наявність двох ознак, існуюче поняття не повністю відображає сучасний стан або окремі події об’єктивної дійсності, які належать до групи надзвичайних ситуацій. На нашу думку, це зумовлено відсутністю у визначенні таких важливих факторів, як першооснова і процедура утворення ситуацій, а також їх змісту, які, у свою чергу, достатньо досліджені Б.М. Порфир’євим.

Крім того, важко погодитись із твердженнями, що надзвичайна ситуація завжди є “зовні не очікувана обстановка, яка виникла раптово...”. Аналіз практики дає можливість нам стверджувати, що здебільшого – це закономірна та очікувана подія, що виступає продуктом розвитку “рядових” процесів. Імовірність настання надзвичайної ситуації значно збільшується в умовах техногенно навантаженого регіону – території, що знала суттєвого антропогенного впливу, який призвів до значних негативних екологічно небезпечних змін природного ландшафту, характеризується високою ймовірністю виходу з адміністративно-правового режиму повсякденного функціонування окремих територіальних підсистем єдиної державної системи цивільного захисту.

На думку А.С. Спаського, надзвичайна ситуація має двійсту природу для правовідносин за участі правоохоронних органів на території її, де вона склалася, – виступає як юридичний факт і як юридична умова (остання є більш широким поняттям, обсяг якого охоплює надзвичайну ситуацію як соціальний та юридичний факт). Автор обумовлює, що поглинання юридичною умовою юридичного факту є притаманним тільки для надзвичайних ситуацій: застосування юридичної умови до інших соціальних явищ потребує окремого обґрунтування. Такий підхід дозволив визначити, що за надзвичайних ситуацій домінують вертикальні правовідносини за участі правоохоронних органів, тобто зазначені органи наділяються додатковими повноваженнями щодо обмеження прав та свобод фізичних і юридичних осіб. У свою чергу, деякі горизонтальні правовідносини за їх участі, навпаки, припиняють чи призупиняють свою дію (зобов’язання цивільні, трудові тощо) [12]. Відповідно згаданий автор дає своє визначення надзвичайної ситуації: подія або дія, що несе в собі безпосередню загрозу об’єктам національної безпеки України або велику ймовірність її настання, яка (загроза) потребує оперативних заходів припинення (ліквідації) і є юридичною умовою правовідносин, котру характеризують специфічні сутнісні та юридично-похідні фактори в їх сукупності [12, С. 14].

Отже, надзвичайна ситуація є юридичним фактом, але таким, що виступає саме як вольовий акт, породжуючи процес правового регулювання. Таким вольовим актом може бути і нормативне джерело права.

Пряма вказівка на повноваження органів державного управління щодо встановлення режиму надзвичайної ситуації, у формі окремого правового акта, у законодавстві відсутнє. Є лише вказівки на загальні повноваження органів державної влади України, органів державної влади на місцях та органів місцевого самоврядування у

сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій. Водночас органи державної влади активно реалізують свої повноваження у сфері захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій.

Важливе значення має питання класифікації надзвичайних ситуацій, яка може проводитися за різними критеріями, а саме за: джерелом виникнення, наслідками, масштабами, ступенем гостроти, сферою прояву тощо.

За джерелом виникнення надзвичайні ситуації можна поділити на зовнішні і внутрішні: міжнаціональні конфлікти, масові безпорядки, стихійні лиха, великі аварії, катастрофи тощо; за масштабами – на глобальні та локальні, що потребують для їх ліквідації вжиття масштабних (евакуація громадян, мобілізація населення тощо) або обмежувальних (заборона продажу окремих видів товарів, проведення зборів, мітингів, демонстрацій тощо) заходів чи заходів, які мають загальний характер або поширюються на окремі категорії осіб чи на деякі об'єкти (установлення особливого режиму в'їзду і виїзду, обмеження свободи пересування по території, де запроваджено надзвичайний стан тощо); за наслідками – на ситуації, що викликають необоротні, тривалі, тимчасові, істотні наслідки й такі, за яких настають соціально-політичні, економічні, воєнні, екологічні та інші наслідки; за ступенем гостроти – на реальні та потенційні, які потребують запровадження режиму надзвичайного (воєнного) стану терміново і без попередження або з додержанням встановленої законодавством процедури, також і звернення до ініціаторів чи учасників дій, що стали підставою для запровадження надзвичайного стану, з попередженням та вимогою зупинити протиправні дії, погодженням рішення про запровадження надзвичайного стану з органами державної влади тощо; за сферою прояву (з урахуванням походження) – на ситуації воєнного, техногенного, екологічного, природного походження (стихійні лиха), біогенного, зоогенного, фітогенного та соціального характеру; за локалізацією вражаючого фактору чи масштабами задіяних сил і засобів – на глобальні, регіональні, міські, районні (мікрорайонні), об'єктні; за швидкістю розвитку – на ситуації вибухового характеру, швидкоплинні, із повільним розвитком.

Залежно від походження, надзвичайні ситуації розділяються на три типи: штучного походження або антропогенні (включаючи техногенні), природного (природні) і змішаного походження або природно-антропогенні. Перший із зазначених типів включає в себе два класи екстремальних ситуацій: соціально-політичні конфлікти і технологічні катастрофи, другий – стихійні лиха, третій – надзвичайні ситуації комбінованого генезису [11, с. 21, 24].

Як зазначає професор С. О. Кузнichenko, антропогенний чинник можна спостерігати в питаннях прогнозування та підготовки до надзвичайних ситуацій. На його думку, особливий інтерес становить питання поділу антропогенних надзвичайних ситуацій на ситуації соціально-політичного, воєнного та техногенного характеру. Часто технічні характеристики таких надзвичайних ситуацій однакові [13, с. 249]. Академік О. М. Бандурка наголошує, що одні й ті ж явища можуть мати різне походження і залежно від ситуації належати до тієї чи іншої групи класифікацій. Так велику пожежу, що виникла внаслідок посухи в лісовому масиві, буде віднесено до явищ природного характеру; пожежу, що виникла в житловому масиві внаслідок підпалу, – до соціальних явищ криміногенного характеру, а пожежу на газовому родовищі – до явищ техногенного характеру [14, с. 350].

Б. М. Порфир'єв висунув ще одну корисну ідею, поділивши надзвичайні ситуації антропогенного характеру на два класи екстремальних ситуацій: соціально-політичні конфлікти і технологічні катастрофи. Крім того, ці ситуації можуть характеризуватися з точки зору їх навісності, які розподіляються при цьому на навмисні та ненавмисні надзвичайні ситуації. До навмисного типу входять соціально-політичні конфлікти, а в останній – інші три класи надзвичайних ситуацій (стихійні лиха, технологічні катастрофи і “комбіновані” надзвичайні ситуації) [11, с. 21; 24]. Розглядаючи цю класифікацію, можна зауважити, що загальний принцип поділу таких антропогенних надзвичайних ситуацій полягає у внутрішньому психологічному відношенні особи до настання наслідків свого діяння у вигляді надзвичайних ситуацій, тобто за формою вини. Надзвичайні ситуації техногенного характеру виникають із необережності, надзвичайні ситуації соціального характеру (воєнні та соціальні) виникають лише внаслідок умислу людини, а надзвичайні ситуації природного характеру – це завжди казус. Тобто однією з юридичних ознак класифікації надзвичайних ситуацій повинна бути ознака форми вини відповідальної особи [13, с. 250].

Наступна важлива характеристика надзвичайних ситуацій – темпи їх формування (розвитку). За часом, який проходить з моменту виникнення надзвичайної ситуації до її кульмінаційного моменту, всі ситуації можна розділити на “вибухові” та “плавні”. У надзвичайних ситуацій першого типу час нерідко обчислюється хвилинами чи секундами – стихійні лиха, деякі види технологічних катастроф (наприклад аварії на АЕС, ТЕЦ, газопроводах, хімічних підприємствах). Для ситуацій “плавного” типу властивий досить тривалий латентний період, що триває іноді десятиліттями [11, с. 24]. Розвиваючи цю думку, С. О. Кузнichenko зауважує, що такі явища розрізняються і за періодом нормалізації. Можливі чотири типи аномальних явищ залежно від співвідношення періодів загострення ситуації та нормалізації: перший тип характеризується коротким періодом загострення і коротким періодом нормалізації; другий – коротким періодом загострення, але тривалим періодом нормалізації; третій – тривалим періодом загострення і коротким періодом нормалізації; четвертий – тривалим періодом загострення та тривалим періодом нормалізації [13, с. 250].

До ще однієї характеристики надзвичайних ситуацій належать масштаби впливу та наслідки, включаючи як просторові, так і соціально-екологічні й економічні (людські і матеріальні втрати, деградація екосистем) аспекти. За цією ознакою ситуації можна розділити на п'ять типів: локальні, субнаціональні, національні, регіональні та глобальні [11, с. 25].

Регулятивний потенціал права і процес його реалізації залежать від ряду характеристик надзвичайних ситуацій, які можуть виражатися в емпіричних показниках, серед яких: число постраждалих і загиблих людей; розмір матеріальних збитків; вплив на функціонування систем життєзабезпечення населення і галузей народного господарства; можливість виконання робіт із ліквідації наслідків і наявність необхідних для цього людських, фінансових, матеріальних, а також інформаційних ресурсів; параметри безпосередньо вражаючого фактору, причини появи вражаючого впливу; масштаби поширення; швидкість розвитку; відомості про сили і засоби, які беруть участь у запобіганні та ліквідації надзвичайної ситуації; відомості, що визначають вид робіт із ліквіда-

ції надзвичайної ситуації, також і рятувальні, аварійні, евакуація населення тощо. Перераховані показники дозволяють отримати майже достовірну інформацію про масштаб надзвичайних ситуацій та розмір їх негативних наслідків і на підставі цього визначити комплекс заходів, необхідних для усунення останніх. З усього обсягу застосовуваних заходів важливе і, мабуть, найголовніше значення належить заходам правового характеру.

Отже, нормативно-правовий підхід до визначення поняття “надзвичайна ситуація” дозволяє виділити його основні ознаки.

По-перше, надзвичайна ситуація - це порушення нормальних умов життя і діяльності людей на об'єкті критичної інфраструктури або території.

По-друге, будь-яка надзвичайна ситуація призводить (або може призвести) до настання негативних наслідків, а саме: загибель людей та (або) матеріальні втрати.

Підбиваючи підсумок висловленому, слід наголосити, що в умовах виникнення надзвичайних ситуацій техногенного характеру, крім вищевказаних суспільних відносин, у змісті громадської безпеки виникають такі специфічні види правовідносин:

1) необхідність держави вчиняти дії, спрямовані на забезпечення громадської безпеки в умовах надзвичайної ситуації (відносини між органами державної влади, відповідальними за ліквідацію наслідків надзвичайної ситуації, і органами, що забезпечують громадську безпеку; між органами державної влади, що забезпечують громадську безпеку, і фізичними та юридичними особами, які перебувають на території, де виникла надзвичайна ситуація, і на суміжних територіях);

2) необхідність держави в особі державних органів і посадових осіб реагувати на порушення у сфері забезпечення громадської безпеки в умовах надзвичайної ситуації (відносини щодо захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, які перебувають на території, де виникла надзвичайна ситуація);

3) необхідність застосовувати встановлені законом заходи державного примусу в разі порушення громадської безпеки в надзвичайній ситуації (відносини щодо притягнення до юридичної відповідальності за порушення громадської безпеки за умов виникнення надзвичайної ситуації; щодо притягнення до юридичної відповідальності посадових осіб, які перевищили надані їм повноваження з питань гарантування громадської безпеки в умовах виникнення надзвичайної ситуації).

Література

1. Дубовик О. Л. Механизм действия права в чрезвычайных ситуациях / О. Л. Дубовик // Обеспечение безопасности населения и территорий (организацион-

но-правовые вопросы). - М., 1994. - С. 3-19.

2. Кодекс цивільного захисту України : Кодекс від 02.10.2012 № 5403-VI // Відомості Верховної Ради. - 2013. - № 34-35. - Ст. 458.

3. Брушлинский Н.Н. Проблемы создания и функционирования аварийных служб / Н. Н. Брушлинский, В. П. Семиков // Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях. - 1990. - Вып. 1. - С. 16 - 19.

4. Пригожин А.И. Социодинамика катастроф / А. И. Пригожин // Социологическое исследование. - 1989. - № 3. - С. 24-27.

5. Василькевич Л.И. Чрезвычайная ситуация: определение и сущность / Л.И. Василькевич // Проблемы безопасности при чрезвычайных ситуациях. - 1991. - Вып. 6. - С. 48-51.

6. Комарницький В. М. Екологічне право [Текст] : навч. посіб. / В. М. Комарницький, В. І. Шевченко, С. В. Елькін. - К. : Центр навчальної літератури, 2006. - 226 с.

7. Волошин С. М. Нормативно-правове забезпечення техногенно-природної безпеки / С. М. Волошин // Надзвичайна ситуація. - 2000. - № 1. - С. 33-35.

8. Новий тлумачний словник української мови / Укл. Яременко В.В., Сліпущко О.М. в 3-х т. - Т. 2 (К - П). - К. : Аконті, 2006. - 928 с; Т. 3 (П - Я). - К. : Аконті, 2006. - 864 с.

9. Абрамов В.Ю. Страхование: теория и практика / В.Ю. Абрамов. - М.: Волтерс Клувер, 2007. - 512 с.

10. Зинченко С.А. Юридические факты в механизме правового регулирования / С. А. Зинченко. - М. : Волтерс Клувер, 2007. - 152 с.

11. Порфирьев Б. Н. Организация управления в чрезвычайных ситуациях: (Проблемы предотвращения и сокращения масштабов последствий технологических и природных катастроф) / Порфирьев Б. Н. - М.: Знание, 1989. - 64 с.

12. Спаський А.С. Сутність поняття “правовідносини за участю органів внутрішніх у надзвичайних ситуаціях” / А.С. Спаський // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. - 2005. - №3. - С. 162-166.

13. Кузнichenko С. О. Надзвичайні адміністративно-правові режими: зарубіжний досвід та українська модель : Монографія / С. О. Кузнichenko. - Сімферополь: КРП “Вид-во “Кримнавчпеддержаввидав”, 2009. - 500 с.

14. Бандурка О. М. Управління в органах внутрішніх справ України : підруч. / Бандурка О. М. - Х.: Ун-т внутр. справ, 1998. - 480 с.

Курбанов Я.Л.,

аспірант ОДУВС

Надійшла до редакції: 13.08.2015

УДК 351.811.113(477)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРІВ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ В УКРАЇНІ

Присяжнюк А. В.

У запропонованій статті досліджуються питання вдосконалення адміністративно-правового забезпечення перевезення пасажирів автомобільним транспортом в Україні. Запропоновано окремі заходи ефективного функціонування ринку пасажирських перевезень, укрупнення автомобільних перевізників і створення

© А.В. Присяжнюк, 2015

мережі базових автотранспортних підприємств, що, у свою чергу, забезпечить модернізацію автотранспортної системи України.

Ключові слова: пасажирські автомобільні перевезення, адміністративно-правове забезпечення, шляхи вдосконалення перевезення пасажирів автомо-

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

більшим транспортом.

В предлагаемой статье исследуются вопросы совершенствования административно-правового обеспечения перевозки пассажиров автомобильным транспортом в Украине. Предложены отдельные меры эффективного функционирования рынка пассажирских перевозок, укрупнение автомобильных перевозчиков и создания сети базовых автотранспортных предприятий, что, в свою очередь, обеспечит модернизацию автотранспортной системы Украины.

Ключевые слова: автомобильный транспорт, пассажирские автомобильные перевозки, административно-правовое обеспечение, пути усовершенствования перевозки пассажиров автомобильным транспортом.

The article examines the issues of improving the administrative-legal regulation of transportation of passengers by motor transport in Ukraine. Proposed separate measures of the effective functioning of the passenger transportation market, the consolidation of motor carriers and create a network base of trucking companies, which, in turn, will provide modernization of transport system of Ukraine.

Keywords: road transport, road passenger transport, administrative and legal support, ways to improve the transport of passengers by road.

Нинішній стан пасажирських перевезень автомобільним транспортом в Україні є таким, що потребує вдосконалення адміністративно-правового забезпечення його функціонування. Сподівання на те, що все відрегулює ринок (ринкові відносини), поки що, на жаль, не знайшли свого підтвердження, і проблеми щодо перевезення пасажирів, наприклад, у сільській місцевості в багатьох випадках тільки загострилися. Загострюються питання щодо технічного стану й вимог до транспортних засобів перевезення пасажирів, водіїв цих засобів та багато інших адміністративно-правових питань забезпечення ефективної діяльності у сфері пасажирських перевезень автомобільним транспортом.

З огляду на зазначене, актуальності набувають питання подальшого вивчення шляхів удосконалення адміністративно-правового забезпечення перевезення пасажирів автомобільним транспортом в Україні з метою його сталого соціально-економічного розвитку, безпечного регулярного перевезення пасажирів і створення умов для інтеграції в Європейську транспортну систему.

Питанням адміністративно-правового врегулювання діяльності автомобільного транспорту з перевезення пасажирів приділялась увага вітчизняними науковцями, що знайшло своє відображення в наукових працях О.І. Антонока, В.Г. Атаманчука, Л.В. Бабаченко, В.Л. Грохольського, В.В. Луця, В.Й. Развадовського, А.Є. Рубана, М.П. Скачука, Ю.А. Тихомирова, М.Л. Шелухіна та ін. Однак, на наш погляд, і досі залишається багато питань не вирішених, а окремі положення, відображені в попередніх дослідженнях, базувалися на застарілій нормативно-правовій базі й сьогодні вже не відображають реального стану адміністративно-правового забезпечення перевезення пасажирів автомобільним транспортом в Україні.

За період незалежності України перевезення пасажирів автомобільним транспортом зазнали суттєвих змін.

Лібералізація ринку внутрішніх пасажирських перевезень шляхом здійснення приватизації та запровадження підприємницької діяльності в цій сфері, спрощення системи оподаткування спричинило подрібнення великих автомобільних підприємств на сотні дрібних.

Вбачаючи багато проблем у цій сфері, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2010 р. № 2174-р затверджено основні напрями розвитку автомобільного транспорту, які знайшли своє закріплення в “Транспортній стратегії України до 2020 року” [1] і в регіональних програмах її реалізації.

Ключовими аспектами, які дозволять забезпечити ефективне та стабільне функціонування ринку автотранспортних послуг, є розвиток і вдосконалення маршрутної мережі й структури рухомого складу, удосконалення економічних відносин адміністративно-правовими засобами, реформування діючої системи пільг на проїзд у громадському транспорті загального користування приміського та міжміського сполучення, забезпечення вільного ціноутворення на ринку автотранспортних послуг, легалізація тіньового сектору ринку, а також оновлення матеріально-технічної бази.

Розвиток і вдосконалення маршрутної мережі та структури рухомого складу. Першочерговими завданнями вдосконалення маршрутної мережі є постійний моніторинг її стану, визначення й уточнення пасажиропотоків на різних напрямках та її поточне коригування з урахуванням того, щоб кожний із напрямів в обов’язковому порядку обслуговувався транспортом. Потреби пасажирських перевезень, за можливості й необхідності, повинні забезпечуватись різними видами транспорту, щоб на кожному з напрямів усі категорії пасажирів могли задовольнити власну потребу в пасажирських перевезеннях, обравши той вид транспорту (міськелектротранспорт, автобуси великого класу звичайного режиму руху, автобуси великого, середнього і малого класу, що працюють у режимі маршрутного таксі), що найбільше влаштовує їх за співвідношенням “час поїздки комфортність ціна”.

Співвідношення між різними режимами руху, а також типами рухомого складу визначаються, виходячи з вивчення пасажиропотоку по категоріях пасажирів з огляду на переваги, які вони віддають тому чи іншому виду транспорту. Одним з найважливіших перспективних заходів є формування, у порядку, встановленому чинним законодавством, мережі маршрутів, які працюватимуть за регульованими тарифами та здійснюватимуть перевезення всіх пільгових категорій пасажирів. До таких маршрутів мають бути віднесені всі міські автобусні маршрути, що працюють у звичайному режимі руху, і маршрути приміського сполучення [2].

Сьогодні мережа міських маршрутів, на яких транспорт великого, середнього й малого класу обслуговує населення в режимі “маршрутного таксі”, загалом сформована й може піддаватися частковим змінам при значному збільшенні пасажиропотоку на будь-якому напрямку, а також при будівництві чи розширенні будь-яких великих пасажироутворюючих об’єктів: великих підприємств, житлових районів, торгівельних ринків, цвинтарів тощо.

Плануючи подальший розвиток маршрутної мережі, необхідно враховувати такі найважливіші фактори, як екологія і пропускну здатність існуючих доріг. Вирішувати вказане питання необхідно шляхом пріоритетного

використання транспорту великої пасажировмісності, реконструкції та розширення окремих вулиць і транспортних розв'язок, переобладнання частини автобусів для роботи на газовому паливі, оновлення транспортних засобів з використанням палива Євро-4, Євро-5.

Формування базових підприємств. Одним з основних завдань розвитку транспортного комплексу щодо міських пасажирських автомобільних перевезень є підвищення ефективності діяльності транспортних підприємств на основі формування ринку транспортних послуг і капіталів, а також формування дієздатного й активного власника [3].

У сфері автомобільних пасажирських перевезень можуть бути задіяні підприємства всіх форм власності. Виняток становлять ті напрями діяльності, які пов'язані з організацією безпеки руху і контролю. Ці напрями діяльності мають забезпечуватися організаційними державними або комунальними структурами. Ці структури повинні займатися також питаннями формування маршрутної мережі, графіків руху, зупинками громадського транспорту, дорогами, іншими елементами транспортної інфраструктури. Сьогодні у сфері пасажирських автоперевезень склалася така система взаємовідношень між учасниками виробничого процесу: власники транспортних засобів - водії - замовник - підприємства-перевізники.

Замовником перевезень є органи місцевого самоврядування в особі управління транспортного комплексу. Підприємство-перевізник - організація, в обслуговування якої передана частина автомобільних маршрутів. Підприємство може обслуговувати маршрути своїм транспортом, що знаходиться в нього на балансі, або залучати до обслуговування маршрутів приватних підприємців, у яких є власний або орендований рухомий склад.

Приватний підприємець, у свою чергу, або сам виконує обов'язки водія, або укладає трудовий договір з найманим працівником.

У рамках існуючої системи оподаткування розвиток такого підходу до відносин між учасниками перевізного процесу дозволяє легально мінімізувати розмір оподаткування, а отже, звільняє капітал для вирішення питань відновлення рухомого складу, забезпечення роботи транспорту на збиткових маршрутах звичайного режиму руху, розвитку виробничої бази. Робота приватних підприємців за спрощеною системою оподаткування дозволяє підвищити інвестиційну привабливість, стримує зростання некомпенсованих збитків, а отже, і зростання вартості проїзду.

Сьогодні, на нашу думку, необхідно провести аналіз ефективності діяльності пасажирських перевізників різних форм власності, ретельно підійти до з'ясування умов діяльності як підприємств комунальної власності, так і суб'єктів підприємницької діяльності фізичних та юридичних осіб. Вивчення цього питання свідчить про необхідність більш чітко формувати умови участі перевізників у конкурсах, враховуючи наявність бази технічного обслуговування та ремонту, медичного огляду, кадрової підготовки в конкурсантів та ін.

Автоперевізник пасажирів повинен мати виробничу базу (чи відповідний договір), що дозволяє в повному обсязі здійснювати роботи з обслуговування й ремонту рухомого складу. При цьому потужність виробничої бази має відповідати кількості рухомого складу, що

використовується підприємством на міських маршрутах.

Тому на даному етапі необхідно концентрувати увагу на транспортних підприємствах, які володіють сучасною виробничо-технічною базою. Принциповим питанням є збільшення питомої частки комунальної власності в пасажирському транспортному комплексі, що складає на сьогодні менше 20 %. Збільшення пасажироперевізників комунальної власності може відбуватися за рахунок інвестицій центральних та місцевих органів влади, а також окремих інвесторів.

Адміністративно-правове забезпечення пасажирських автомобільних перевезень шляхом удосконалення економічних відносин. Основою стабільної роботи підприємств, що забезпечують пасажирські автоперевезення, повинна стати ефективна діяльність органів державної влади та місцевого самоврядування з розвитку й удосконалення ринку надання транспортних послуг. При формуванні ринку послуг автомобільних пасажирських перевезень мають бути дотримані вимоги ефективної конкуренції, недопущення монополізації ринку. Розподіл маршрутів між перевізниками має здійснюватися винятково на конкурсній основі. Маршрути, що виносяться на конкурс, необхідно формувати у вигляді пакетів, які включають у себе, як правило, маршрути різних режимів руху, що переважно працюють на одному напрямку з різними рівнями рентабельності.

В економічному плані пакети повинні забезпечити рентабельну роботу підприємства при встановленому рівні вартості поїздки. Для забезпечення цього необхідно використовувати економічні паспорти маршрутів, які пройшли якісну розробку та незалежну експертну оцінку.

Пакети маршрутів мають бути сформовані таким чином, щоб середній рівень їхньої рентабельності був однаковим. На соціально значимі перевезення (у звичайному режимі руху) має бути встановлене комунальне замовлення. Основними принципами комунального замовлення на пасажирські автоперевезення повинні бути:

- взаємини замовника перевезень з перевізником визначаються договором, в якому обумовлюються вимоги до якості й безпеки перевезень, фіксується вартість проїзду, обумовлюється порядок одержання компенсації збитків від перевезень пільгових категорій пасажирів і використання регульованих тарифів;
- витрати пасажирського перевізника не повинні перевищувати встановлених нормативів витрат різних видів ресурсів;
- забезпечення інтересів держави і громади по виконанню завдань при виникненні надзвичайних ситуацій.

Економічні методи регулювання діяльності автомобільного пасажирського транспорту, що використовуються органами державної влади та місцевого самоврядування, повинні:

- забезпечити захист економічних інтересів споживачів послуг (пасажирів);
- забезпечити інвестиційну привабливість ринку автомобільних пасажирських перевезень;
- забезпечити захист інтересів перевізників при здійсненні пільгових перевезень при роботі за регульованими тарифами.

Інвестиційна, кредитна, бюджетна й податкова політика у сфері адміністративно-правового забезпечення пасажирських автомобільних перевезень. Інвестиційна політика на ринку автомобільних пасажирських

перевезень на першому етапі повинна визначатися насамперед власними ресурсами підприємств-перевізників і працюючих на цьому ринку приватних підприємств. Ці ресурси, у свою чергу, залежать від економічних характеристик маршрутів, що обслуговуються, встановленого рівня тарифів і цін.

Однією з найважливіших економічних характеристик маршруту є його рентабельність, при цьому маршрути, що працюють у різних режимах руху, за цим показником різко відрізняються. Так, маршрути звичайного режиму руху (соціально-значимі маршрути) усі без винятку є збитковими. Автобуси великого і середнього класу, що працюють у режимі “маршрутного таксі”, мають рентабельність до 10 %, а маршрути, що обслуговуються автобусами малого класу, як правило, працюють з рентабельністю, яка перевищує 25 %. Тому інвестиційна політика щодо рухомого складу, що працює на різних маршрутах, повинна істотно відрізнятися.

З огляду на сформований рівень компенсації збитків за рахунок бюджетних коштів, пріоритетним напрямом інвестицій для забезпечення нормального функціонування автобусів звичайного режиму є вишукування коштів на додаткову компенсацію понесених збитків за перевезення пільгових категорій пасажирів.

Джерелом цих коштів повинні стати власні кошти підприємств, отримані за рахунок використання частини прибутку від експлуатації автобусів малого класу в режимі маршрутного таксі. На наш погляд, акумуляція цих коштів на зазначені цілі можлива за умови раціонального формування маршрутних пакетів і розподілу їх між перевізниками.

Враховуючи високу вартість нового рухомого складу (насамперед автобусів великого й особливо великого класу), що використовується в пасажирських міських перевезеннях і в приміському сполученні, а також відносно довгострокову окупність інвестицій у розвиток виробничо-технічної бази, важливе значення для розвитку пасажирського автотранспорту має раціональна кредитна політика. З огляду на те, що придбання нового рухомого складу, як правило, здійснюється у формі лізингу або за рахунок кредиту, підприємствам доцільно мати довгострокові фінансові відносини з певними фінансовими структурами на основі гарантій місцевих органів влади та самоврядування.

Укладання подібних договорів дозволить знизити відсотки за кредитом і, відповідно, зменшити термін окупності основних засобів. Перевага віддається перевізнику з власною виробничою базою, оскільки вона може бути визначена як застава при отриманні кредитів.

Удосконалення форм державного регулювання та контролю у сфері перевезення пасажирів автомобільним транспортом. Основні напрями регулювання повинні базуватися на економічних механізмах і контролі забезпечення вимог до безпеки та якості транспортних послуг. Регулюванню насамперед підлягають: формування ринку послуг; організація і контроль автомобільних перевезень; забезпечення безпеки та якості пасажирських перевезень, а також екологічна безпека; відносини між перевізниками й замовниками, споживачами транспортних послуг. Замовник транспортних послуг повинен мати право додатково встановлювати відповідні стандарти, що визначають, в основному, якісні параметри обслуговування споживачів, про що повинно йтися в договорі. Договір повинен передбачати: безумовне виконання встановлених

вимог безпеки та якості пасажирських автоперевезень; технічне і технологічне забезпечення керування рухом автотранспорту на маршрутах; забезпечення пасажирського транспорту й маршрутів відповідними інформаційними показниками; забезпечення рентабельної роботи пасажирського перевізника; порядок дій органів управління й перевізника при виникненні надзвичайних ситуацій; відповідальність і санкції за невиконання умов договору. При невиконанні чи порушенні договірних умов перевізник повинен бути позбавлений ліцензії на перевезення пасажирів.

Система державного й громадського контролю повинна включати: критерії оцінки роботи підприємства; визначення порушень, що підлягають фінансовим чи іншим санкціям; порядок здійснення контролю та застосування санкцій за кожне порушення та ін.

Робота пасажирських перевізників з персоналом. Важливим питанням ефективного й безпечного перевезення пасажирів автомобільним транспортом є кваліфікаційний рівень працівників перевізників. Необхідно створити систему підготовки та підвищення кваліфікації осіб, які беруть участь у процесі автомобільних пасажирських перевезень, яка повинна включати підготовку та перепідготовку фахівців пасажирського транспорту до рівня, що відповідає державним вимогам з питань безпеки, економіки й технології перевезень. Така підготовка повинна бути доступною для перевізників з метою забезпечення можливостей їхнього доступу до ринку послуг.

Рівень підготовки та підвищення кваліфікації керівників, фахівців і водіїв перевізників має стати одним із факторів, що враховуються при проведенні тендерних конкурсів на право перевезення пасажирів.

До основних напрямів адміністративно-правового забезпечення пасажирських перевезень можна віднести: фінансування Програм розвитку пасажирського транспорту певного регіону; фінансування інноваційних програм, що мають пріоритетне значення для регіональних програм розвитку пасажирських перевезень автотранспортом; компенсація збитків пасажироперевізників від використання регульованих тарифів на міських, приміських перевезеннях і перевезення пільгових категорій пасажирів; розглянути питання про зниження або часткове термінове скасування місцевих податкових платежів, відрахувань і зборів насамперед для підприємств, що здійснюють за рахунок власних коштів придбання рухомого складу для роботи на соціально-значимих маршрутах, а також тих, що здійснюють інвестиції в розвиток виробничо-технічної бази й реалізацію відповідних інноваційних програм; на державному рівні розглянути питання про зменшення митних платежів при ввозі імпортованого рухомого складу пасажирського автотранспорту, призначеного для роботи на соціально-значимих маршрутах та ін.

Враховуючи викладене, можна зробити висновок, що запровадження зазначених заходів потребує комплексного та системного підходу. Лише за даних умов можливе ефективне функціонування ринку пасажирських перевезень, укрупнення автомобільних перевізників і створення мережі базових автотранспортних підприємств, що забезпечить модернізацію автотранспортної системи. Такі кроки зможуть забезпечити інтеграцію вітчизняної автотранспортної системи до європейської та світових транспортних систем.

Література

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 20 жовтня 2010 р. № 2174-р. "Про затвердження Транспортної стратегії України до 2020 року". [Електронний ресурс]: <http://zakonl.rada.gov.ua>.

2. Павлюк А. Актуальні питання функціонування галузі пасажирських автотранспортних перевезень / А. Павлюк. [Електронний ресурс].

3. Скачук М.П. Занепад автомобільного транспорту в результаті імітації реформ / М.П. Скачук. - [Електронний

ресурс]: <http://ua-ekonomist.com/abstracts/>.

4. Бабаченко Л.В. Регулирование процессов повышения эффективности организации транспортного обслуживания населения. "Young Scientist" № 9 (12), 2014. - С. 37-38.

Присяжнюк А.В.,
здобувач Одеського державного
університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 16.09.2015

УДК 342.9:347.63(477)

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ

Пшенична А. В.

У статті розглядається поняття механізму адміністративно-правового забезпечення. На основі науково-теоретичних узагальнень автором сформульовано власне визначення механізму адміністративно-правового забезпечення прав дитини в умовах збройного конфлікту та зроблено пропозиції щодо його вдосконалення.

Ключові слова: дитина, права дитини, механізм адміністративно-правового забезпечення, збройний конфлікт.

В статье рассматривается понятие механизма административно-правового обеспечения. На основе научно-теоретических обобщений автором сформулировано собственное определение механизма административно-правового обеспечения прав ребенка в условиях вооруженного конфликта и сделаны предложения относительно его усовершенствования.

Ключевые слова: ребенок, права ребенка, механизм административно-правового обеспечения, вооруженный конфликт.

In the article the concept of mechanism is examined administrative legal providing. On the basis of theoretical generalizations an author is set forth own determination of mechanism administrative legal providing of rights for a child in the conditions of the armed conflict and suggestions are done in relation to his improvement.

Keywords: child, rights for a child, mechanism administratively legal providing, armed conflict.

В умовах збройних конфліктів взаємовідносини між державою та людиною, а особливо дитиною, завжди є ускладненими, зокрема, у контексті виконання державою своїх зобов'язань щодо захисту й охорони прав останніх. Наразі в Україні не існує систематизованих адміністративно-правових норм, які б забезпечували права дитини під час збройного конфлікту, а механізм адміністративно-правового забезпечення прав дитини під час збройних конфліктів є невідпрацьованим. І теоретики, і практики наголошують на тому, що назріла невідкладна потреба у врегулюванні зазначених відносин.

Поняття механізму адміністративно-правового забезпечення прав дитини має багато спільних ознак з поняттями механізму правового регулювання, механізму реалізації прав людини, механізму забезпечення прав людини. Дослідивши зазначені поняття, спробуємо

сформулювати визначення поняття механізму адміністративно-правового забезпечення прав дитини під час збройних конфліктів в Україні та виділити особливості його функціонування.

Питанням забезпечення адміністративно-правовими засобами прав та свобод людини в юридичній літературі приділяється достатньо уваги, зокрема, їх так чи інакше торкалися В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, А.І. Берлач, І.П. Голосніченко, П.В. Діхтієвський, Р.А. Калюжний, А.А. Кармолицький, А.Т. Комзюк, Є.Б. Кубко, О.В. Кузьменко, Є.В. Курінний, В.І. Курило, О.О. Майданник, В.І. Олефір, В.П. Петков, В.М. Попович, О.П. Рябенко, В.В. Цветков, В.О. Шамрай та ін. Проблематику прав дитини нині активно розробляють І.П. Багаденко, Н.В. Крестовська, Т.Г. Корж-Ікаєва, О.В. Нікітенко, С.Г. Поволоцька, Є.П. Филипенко та ін. Серед науковців, які досліджували збройні конфлікти, найбільш вагомий внесок, на нашу думку, здійснили В.А. Батирь, В.О. Котигоренко, А.С. Поспелов, В.О. Целуйко та інші. Проте складні умови державно-правової дійсності в Україні, зокрема, триваючий збройний конфлікт на Сході, потребує належної уваги науковців та практиків до проблеми забезпечення прав дитини в умовах збройного конфлікту.

У контексті зазначеного важливим вважаємо дослідити функціонування механізму адміністративно-правового забезпечення прав дитини під час збройних конфліктів у державі та визначити його особливості.

Отже, метою статті є визначення особливостей механізму адміністративно-правового забезпечення прав дитини під час збройного конфлікту в Україні.

Наука адміністративного права наразі не володіє чітко окресленим визначенням механізму забезпечення прав і свобод людини та громадянина.

У найзагальнішому вигляді під поняттям "механізм" розуміється внутрішня будова, система чого-небудь, сукупність станів і процесів, з яких складається певне фізичне, хімічне та інше явище [1, 523].

Механізм реалізації прав, свобод і обов'язків людини та громадянина призначений для втілення в життя соціальних благ, що закріплені за суб'єктом нормами об'єктивного права. Механізм забезпечення реалізації суб'єктивних прав, свобод і обов'язків діяльності державних органів чи органів місцевого самоврядування, об'єднань громадян чи їх посадових і службових осіб призначений для створення умов щодо реалізації прав, свобод і обов'язків (гарантування), а також охорони, захисту й здійснення певних заходів щодо відновлення

ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

порушених прав, свобод і обов'язків [2, 151].

На думку М.Д. Савенка, основу механізму забезпечення прав людини становлять правові принципи, норми (юридичні гарантії), а також умови й вимоги діяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб, громадян, які в сукупності забезпечують дотримання, реалізацію й захист прав і свобод громадян [3, 74].

Особливої думки стосовно розуміння адміністративно-правового механізму забезпечення прав людини (у контексті даного дослідження - дитини) дотримуються О.М. Бандурка та О.Ф. Скакун, які вважають, що правовий механізм є частиною соціально-правового механізму, котрий діє в єдності з останнім і завданнями якого є охорона, захист, відновлення порушених прав, підвищення правової культури населення. Відповідно, пропонується поділяти механізм соціально-правового забезпечення прав і свобод людини на підсистеми: механізм реалізації; механізм охорони; механізм захисту. Фахівці слушно заявляють, що механізм забезпечення прав людини сприяє виявленню змісту та перспектив розвитку принципів права у межах моделі громадянського суспільства й державності; пізнанню закономірностей та ефективності функціонування соціальних інститутів громадянського суспільства; аналізу соціальних функцій держави, їх відповідності меті світового співтовариства на створення гідного рівня життя; виявленню психологічної готовності населення до сприйняття гуманітарних цінностей; пошуку ефективних засобів для дотримання охорони й захисту прав індивідів та спільнот [4]. Щодо суті поняття, то її, на нашу думку, вдало розкрив О.В. Негодченко, визначаючи механізм забезпечення прав і свобод людини як систему взаємопов'язаних компонентів, зокрема, правових засобів, організаційних форм і методів діяльності відповідних державних органів, спрямованих на створення необхідних умов для реалізації прав і свобод людини, їх безпосередню охорону і захист [5, 18]. Елементами механізму забезпечення прав, свобод та інтересів людини найчастіше називають: а) норми права; б) правовідносини; в) акти безпосередньої реалізації прав і обов'язків; г) акти застосування норм права [6, 136], а також д) правосвідомість і правову культуру; е) законність правового регулювання.

Заглиблення в питання розробки науковцями проблематики забезпечення адміністративно-правовими засобами прав, свобод та інтересів дитини дає підстави зауважити, що така проблематика тільки-но починає розроблятися. У цьому контексті цінним, на нашу думку, є визначення поняття адміністративно-правового механізму забезпечення прав, свобод та інтересів дитини, сформульоване О.М. Дручек, а саме: це заснована на адміністративно-правових нормах динамічна система правових і організаційних елементів, що обумовлюють діяльність суб'єктів владних повноважень з метою забезпечення, охорони, захисту, відновлення, а також гарантування прав, свобод та інтересів дитини, яка здійснюється сукупністю методів, у визначених законодавством формах, на основі демократичних принципів та режиму законності [7, 161].

Водночас наголосимо, що в науці адміністративного права наразі відсутнє визначення механізму адміністративно-правового забезпечення прав дитини під час збройних конфліктів в Україні. Відповідно до мети статті спробуємо окреслити авторське бачення цього поняття, шляхом дослідження адміністративно-правового механізму забезпечення прав людини.

Відповідно до загальноприйнятої міжнародної практики під час збройних конфліктів у державі оголошується воєнний стан. Під воєнним станом у даному контексті слід розуміти особливий правовий режим, що вводиться в Україні або в окремих її місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України, її територіальній цілісності та передбачає надання відповідним органам державної влади, військовому командуванню та органам місцевого самоврядування повноважень, необхідних для відвернення загрози та забезпечення національної безпеки, а також тимчасове, зумовлене загрозою, обмеження конституційних прав і свобод людини й громадянина та прав і законних інтересів юридичних осіб із зазначенням строку дії цих обмежень.

У Законі України "Про правовий режим воєнного стану" від 12 травня 2015 року [8] зазначено, що в умовах воєнного стану Президент України, Верховна Рада України, органи державної влади, військове командування, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації здійснюють повноваження, надані їм Конституцією України та законами України. Президент України як Верховний Головнокомандувач Збройних Сил України в умовах воєнного стану здійснює керівництво стратегічним плануванням застосування Збройних Сил України та інших утворених відповідно до законів України військових формувань. Його місце в системі зазначеного адміністративно-правового механізму є ключовим і повноваження, передбачені Конституцією України, в умовах воєнного стану не можуть бути обмежені.

Верховна Рада України в разі введення воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях працює в сесійному режимі, а в разі закінчення строку повноважень під час дії воєнного стану її повноваження продовжуються до дня першого засідання першої сесії Верховної Ради України, обраної після скасування воєнного стану. У зазначених умовах повноваження Верховної Ради України, передбачені Конституцією України, також не можуть бути обмежені.

Рішення місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, які стосуються прав і свобод людини й громадянина, що обмежуються у зв'язку з введенням воєнного стану, тимчасово не застосовуються.

Особлива роль у системі адміністративно-правового механізму забезпечення прав людини, а зокрема й дитини, при введенні воєнного стану в державі належить Генеральному штабу Збройних Сил України та військовим адміністраціям. Так, Генеральний штаб України:

- бере участь у підготовці проекту типового плану запровадження та забезпечення правового режиму воєнного стану в Україні або окремих її місцевостях;
- організовує підготовку та здійснює керівництво Збройними Силами України, з'єднаннями, частинами та органами інших військових формувань і правоохоронних органів під час виконання ними заходів правового режиму воєнного стану;
- організовує діяльність військових адміністрацій, командувань видів Збройних Сил України, управлінь оперативних командувань, командувань військових з'єднань і частин Збройних Сил України на території, на якій введено воєнний стан;
- розробляє та вносить на розгляд Ради національної безпеки і оборони України пропозиції щодо залучення інших військових формувань і правоохоронних органів до здійснення заходів правового режиму воєнного стану.

Військові адміністрації у своїй діяльності керуються Конституцією України, законами України “Про оборону України”, “Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію”, Законом “Про правовий режим воєнного стану” та іншими нормативно-правовими актами. Повноваження військових адміністрацій здійснюються ними в порядку, визначеному законами України для здійснення повноважень відповідних місцевих державних адміністрацій та органів місцевого самоврядування, з урахуванням окремих особливостей.

Військові адміністрації населених пунктів на відповідній території наділені низкою повноважень, серед яких основними вважаємо:

- запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану;
- розміщення на договірних засадах замовлень на виробництво продукції, виконання робіт (послуг), необхідних для територіальної громади, на підприємствах, в установах та організаціях;
- залучення на договірних засадах коштів підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності, розташованих на відповідній території, та коштів населення, а також бюджетних коштів на будівництво, розширення, ремонт і утримання на пайових засадах об’єктів соціальної й виробничої інфраструктури та на заходи щодо охорони навколишнього природного середовища;
- управління навчальними закладами, закладами охорони здоров’я, культури, фізичної культури і спорту, які належать територіальним громадам або передані їм, молодіжними підлітковими закладами за місцем проживання; організація їх матеріально-технічного та фінансового забезпечення;
- забезпечення соціально-культурних закладів, які перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад, а також населення паливом, електроенергією, газом та іншими енергоносіями; вирішення питань водопостачання, відведення та очищення стічних вод; здійснення контролю за якістю питної води;
- сприяння діяльності суду, органів прокуратури, юстиції, служби безпеки, органів внутрішніх справ, адвокатури і Державної кримінально-виконавчої служби України;

- забезпечення централізованого тимчасового зберігання архівних документів, нагромаджених у процесі документування службових, трудових або інших правовідносин юридичних і фізичних осіб на відповідній території, та інших архівних документів, що не належать до Національного архівного фонду;

- установлення режиму роботи підприємств комунального господарства, торгівлі та громадського харчування, побутового обслуговування, що перебувають у комунальній власності відповідних територіальних громад.

Військові адміністрації населених пунктів здійснюють делеговані повноваження органів виконавчої влади, надані органам місцевого самоврядування законами України.

Районні, обласні військові адміністрації здійснюють на відповідній території, поряд із повноваженнями місцевих державних адміністрацій, повноваження із запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, а районні, обласні військові адміністрації, утворені у зв’язку з нескликанням сесії відповідно районної, обласної ради у встановлені Законом України “Про місцеве самоврядування в Україні” строки, також

здійснюють повноваження, визначені частиною 3 статті 15 Закону України “Про правовий режим воєнного стану”.

Зазначене вище дає можливість для узагальнення авторського бачення поняття механізму адміністративно-правового забезпечення прав дитини під час збройних конфліктів у державі, а саме як засобів функціонування та злагоджену діяльність суб’єктів єдиної системи адміністративно-правового забезпечення з метою реалізації прав, свобод і якнайкращих інтересів дитини, функціонування громадянського суспільства і держави.

Виходячи з того, що в Законі України “Про правовий режим воєнного стану” жодним пунктом не прописано порядок забезпечення прав дитини в умовах воєнного стану, вважаємо за необхідне його доповнити. Зокрема, п. 4 цього Закону пропонуємо сформулювати таким чином: “Сприяння діяльності служб у справах дітей та забезпечення прав дитини”.

У статті зроблено спробу комплексно охарактеризувати поняття механізму забезпечення прав дитини; розглянуто основні положення законодавства України щодо забезпечення прав людини під час збройних конфліктів; зроблено пропозиції щодо вдосконалення окремих положень Закону України “Про правовий режим воєнного стану” від 12 травня 2015 року.

На основі проведених досліджень запропоновано під механізмом адміністративно-правового забезпечення прав дитини під час збройних конфліктів у державі розуміти засоби функціонування та злагоджену діяльність суб’єктів єдиної системи адміністративно-правового забезпечення з метою реалізації прав, свобод і кращих інтересів дитини, функціонування громадянського суспільства і держави.

На сучасному етапі розвитку державної політики України проведене дослідження є особливо актуальним, оскільки аналіз сучасних міжнародних відносин свідчить про те, що, попри значні зусилля міжнародної спільноти, ООН, відповідних міжнародних організацій і конкретних держав щодо збереження миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, кількість збройних конфліктів на нашій планеті зростає [9, 3].

Література

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і голов. ред. В.Т. Бусол]. - К.: Ірпінськ: ВТФ “Перун”, 2003. - 440 с.
2. Олійник А.Ю. Конституційно-правовий механізм забезпечення основних свобод людини і громадянина в Україні: монографія / А.Ю. Олійник - К.: Алеута. КНТ, Центр навч. літ-ри, 2008. - 472 с.
3. Савенко М.Д. Конституційний Суд і омбудсмен у державному механізмі захисту прав та свобод людини і громадянина / М.Д. Савенко // Вісник Конституційного Суду України. - 2000. - № 1. - С. 68-83.
4. Бандурка О.М. Юридична деонтологія: підруч. [для вищ. закл. освіти МВС України] / О.М. Бандурка, О.Ф. Скакун. - Х.: Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. - 336 с.
5. Негодченко О.В. Забезпечення прав і свобод людини органами внутрішніх справ: організаційно-правові засади: автореф. дис. на здоб. наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.07. - теорія управління; адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право / О.В. Негодченко. - Харків, 2004. - 39 с.
6. Теорія держави і права: навч. посіб. / [А.М. Колодій, В.В. Копейчиков, С.Л. Лисенков та ін.]; за заг. ред. С.Л. Лисенкова, В.В. Копейчикова. - К.: Юрінком Інтер, 2002. - 368 с.

7. Дручек О.М. Адміністративно-правовий механізм забезпечення прав, свобод та інтересів дитини: ознаки, поняття, сутність / О.М. Дручек // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Право", випуск 21. - Ч. II. Том 2, 2013 р. - Ужгород, 2013. - 281 с. - С. 160-163.

8. Закон України від 12 травня 2015 року "Про правовий режим воєнного стану". - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/389-19/>.

9. Базов В.П. Воєнні злочини: Навч. посібник. - К.: Юрінком Інтер, 2008. - 336 с.

Пшенична А.В.,
здобувач
Державного науково-дослідного
інституту МВС України
Надійшла до редакції: 11.08.2015

УДК 342.9:343.9

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї ЩОДО ДІТЕЙ

Ткаленко О. М.

Стаття присвячена визначенню, з урахуванням проведеного авторкою анонімного анкетування працівників органів публічної адміністрації, шляхів удосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності суб'єктів попередження насильства в сім'ї щодо дітей. Основні напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім'ї стосовно дітей умовно поділено на правовий та організаційний, кожен з яких своєю чергою поділяється на зовнішній і внутрішній.

Ключові слова: насильство в сім'ї, діти, анонімне анкетування, адміністративно-правове забезпечення, суб'єкти попередження, удосконалення, медіація, оцінка ризиків.

Статья посвящена определению, с учетом проведенного автором анонимного анкетирования работников органов публичной администрации, путей совершенствования административно-правового обеспечения деятельности субъектов предупреждения насилия в семье в отношении детей. Основные направления совершенствования административно-правового обеспечения деятельности органов публичной администрации по предупреждению насилия в семье в отношении детей условно разделены на правовой и организационный, каждый из которых, в свою очередь, делится на внешний и внутренний.

Ключевые слова: насилие в семье, дети, анонимное анкетирование, административно-правовое обеспечение, субъекты предупреждения, усовершенствования, медиация, оценка рисков.

The article is devoted to the definition given author conducted anonymous survey of employees of public administration, ways of improving the administrative and legal support activities of prevention of domestic violence against children. The main directions of improvement of administrative and legal support of the public administration to prevent violence against children conditionally divided into legal and organizational, each of which in turn is divided into external and internal.

Keywords: domestic violence, children, anonymous questionnaires, administrative and legal support, the subjects of prevention, improvement, mediation, risk assessment.

Незважаючи на різноманітні заходи з реалізації законодавства у сфері попередження насильства в сім'ї, практика засвідчує наявність недостатньо ефективної системи попередження насильства в сім'ї щодо дітей. Тому необхідно об'єднати зусилля всіх науковців, працівників державних органів та членів громадських організацій, які займаються попередженням насильства в сім'ї, та спрямувати їх на розробку пропозицій щодо вдосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності по попередженню насильства в сім'ї стосовно дітей.

З метою з'ясування найбільш суттєвих проблем, з якими стикаються суб'єкти попередження насильства в сім'ї щодо дітей, нами було проведено анонімне анкетування 245 працівників органів публічної адміністрації м. Одеси та Одеської області, з яких 42 % чоловіки, 58 % жінки. Під час дослідження, на наш погляд, було виявлено найбільш суттєві проблеми в попередженні насильства в сім'ї, а саме: недосконала нормативна база, недостатнє кадрове, матеріально-технічне й фінансове забезпечення органів публічної адміністрації, низький рівень володіння працівниками уповноважених суб'єктів необхідними знаннями, навичками та вміннями з питань протидії насильству в сім'ї взагалі й щодо дітей зокрема.

На нашу думку, основні напрями вдосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім'ї стосовно дітей можна умовно поділити на правовий та організаційний напрями, кожен з яких своєю чергою поділяється на зовнішній і внутрішній.

Правовий напрям удосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім'ї стосовно дітей передбачає вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності щодо попередження насильства в сім'ї.

Зовнішній його елемент стосується вдосконалення національної нормативно-правової бази з попередження насильства в сім'ї взагалі, приведення її у відповідність до європейських і міжнародних стандартів, удосконалення механізму контролю за її дотриманням.

До основних рекомендацій щодо вдосконалення національного законодавства у сфері попередження насильства в сім'ї щодо дітей можна віднести: розширення кола осіб, які відносяться до членів сім'ї в розумінні законодавства про попередження насильства в сім'ї; розширення кола суб'єктів попередження насильства в

© О.М. Ткаленко, 2015

сім'ї; установлення адміністративної відповідальності за сексуальне насильство щодо дітей у віці від 16 до 18 років, прояви якого не тягнуть кримінальної відповідальності; уведення тимчасових охоронних ордерів (захисних приписів), які передбачають вилучення кривдника та заборону йому наблизитись до жертви насильства в сім'ї тощо. Крім того, слід окремо звернути увагу на питання можливості залучення медіаторів до вирішення сімейних конфліктів, зокрема між батьками та дітьми, саме конфліктів, адже коли йдеться про насильство, міжнародний підхід заперечує можливість застосування медіації. Так, медіатору належить приділяти особливу увагу тому, чи мало місце насильство між сторонами або може мати в майбутньому та як це може вплинути на позиції сторін у спорі, на підставі чого вирішувати питання щодо доцільності застосування медіації.

На нашу думку, цей підхід можна використовувати, коли йдеться про те, що батьки постійно сваряться один з одним, а дитина вимушена це спостерігати, тобто є свідком і одночасно жертвою психологічного насильства. Притягнення до відповідальності обох батьків найчастіше не вирішує ситуацію. Коли обидва з подружжя пишуть один на одного заяви, працівник поліції складає на обох протоколи за вчинення психологічного насильства в сім'ї, суд накладає на обох стягнення, проте ситуація в родині не поліпшується, хоча до правоохоронців переважно в подальшому не звертаються, адже не хочуть більше нести відповідальність. Дитина продовжує страждати.

Ще більшої актуальності питання запровадження інституту медіації набуває, коли подружжя розлучилось, а значить не є членами сім'ї відповідно до законодавства України про попередження насильства в сім'ї, тоді як дитина залишається членом сім'ї обох батьків. Часто після розлучення батьків дитина стає об'єктом маніпуляцій, зазнаючи при цьому емоційного насильства, яке є різновидом психологічного. Так, батьки можуть порочити один одного в очах дитини, забороняти контакти один з одним тощо. Саме допомога медіатора в цьому разі може забезпечити захист дитини від психологічного насильства з боку батьків, попередження його вчинення в майбутньому.

Слід підкреслити, що вирішення проблеми насильства в сім'ї має йти на випередження, тобто легше попередити його, відреагувати на етапі конфліктів, які можуть перерости в психологічне насильство. Реалізувати це суто юридичною відповідальністю не вбачається можливим, без втручання інших осіб вірогідність насильства збільшується. Цими особами й можуть стати медіатори, які допоможуть конфлітуючим членам сім'ї порозумітись, почути один одного, знайти вихід із конфлікту.

Крім того, слід звернути увагу на той факт, що як конфлікти, так і насильство в сім'ї переважно вчиняється без свідків, а отже, довести факт насильства, зокрема психологічного, емоційного, досить складно. На нашу думку, слід установити норму, відповідно до якої, якщо один з членів сім'ї кваліфікує відносини з іншим членом сім'ї як насильницькі, слід априорі вважати, що так і є, навіть якщо явних доказів тому немає. У випадках, коли неможливим є притягнення до юридичної відповідальності, слід пропонувати медіативну допомогу. Якщо потенційний агресор систематично відмовляється від останньої, це може свідчити про те, що зловживання дійсно мають місце.

Доцільність розгляду цього питання пояснюється тим, що до психологічних переживань жертви насильства в

сім'ї завжди додається хвилювання за дитину, яка все це спостерігає та страждає. Якщо доросла людина може прийняти рішення про те, щоб піти від кривдника, дитина такої можливості не має. До того ж, не зважаючи на те, що спілкування з членом сім'ї, який є агресором, є небезпечним для дитини, бувають випадки, коли не в інтересах дитини припиняти його раптово, щоб не допустити додаткової травматизації, особливо якщо ступінь емоційної залежності та прихильності до агресора досить високий. Така дитина потребує особливого піклування та підходу з боку держави та суспільства, яким і може виявитись медіація, спрямована на поновлення нормальних сімейних стосунків, без конфліктів, які загрожують перерости в насильство.

Крім того, саме медіація, на нашу думку, допоможе порозумітись батькам та дітям, які знаходяться в підлітковому віці, і на поведінку яких батьки зазвичай посилаються як на таку, що провокує застосування насильства з їх боку. Адже притягнення до відповідальності батьків без корекції поведінки підлітків і налагодження взаєморозуміння між ними переважно не дає результатів щодо припинення насильницьких стосунків у сім'ї.

Комітет Міністрів Ради Європи в 1998 році прийняв Рекомендацію № R (98) 1 щодо медіації в сімейних справах [1], в якій визнає зростання кількості спорів у сімейних питаннях, насамперед у результаті окремого проживання подружжя або розлучення, і відзначає шкідливі наслідки конфліктів для сімей і високу соціальну та економічну вартість таких конфліктів для держав.

У цій Рекомендації Кабінет Міністрів Європи посилається на статтю 13 Європейської конвенції про здійснення прав дитини, яка стосується забезпечення медіації та інших процедур розв'язання спорів, які мають вплив на дітей. Так, у ній закріплено, що для недопущення чи розв'язання спорів або для уникнення розгляду судовим органом справи, яка стосується дітей, держави мають сприяти здійсненню посередництва чи інших способів розв'язання спорів та використанню їх для досягнення угоди у відповідних випадках, визначених державами [2].

Кабінет Міністрів Європи, беручи до уваги результати досліджень застосування медіації та здобутий у кількох країнах досвід, зазначає, що застосування медіації в сімейних справах може поліпшувати спілкування між членами родини; послабити конфлікт між сторонами спору; призводити до дружнього врегулювання; забезпечувати тривалість особистих контактів між батьками та дітьми; знижувати соціальну й економічну вартість окремого проживання й розлучення для сторін у справах і для держав і скоротити той час, який потрібен за інших обставин для врегулювання конфлікту.

Будучи переконаним у необхідності більшого застосування медіації в сімейних справах як процесу, в якому третя сторона - безсторонній і нейтральний медіатор - допомагає сторонам провести перемовини щодо спірних питань і спільно дійти згоди, Кабінет Міністрів Європи рекомендує урядам держав-членів запроваджувати, заохочувати або, коли це необхідно, посилювати медіацію в сімейних справах.

В Україні нещодавно звернули увагу на медіацію як альтернативу судовим процесам. У 2013 році подавався на розгляд Верховної Ради України законопроект, спрямований на запровадження медіації, проте так і не

був прийнятий. Наразі 31 березня 2015 року в парламенті був зареєстрований законопроект № 2480 “Про медіацію”, який визначає поняття “медіація”, основні принципи та процес її проведення, окреслює коло випадків, у яких може застосовуватись медіація, унормовує статус медіатора, описуючи коло його обов’язків, повноважень і сферу відповідальності. Крім того, слід зазначити, що вивчення питань, присвячених медіації, уже передбачено Типовим планом підготовки суддів місцевих загальних судів, призначених на посаду судді вперше.

Крім того, у межах цього напрямку слід звернути увагу на те, що існує запит від практичних працівників щодо розробки науково-практичного коментаря до Закону України “Про попередження насильства в сім’ї”, оскільки про це свідчать результати нашого опитування: 96 % опитаних осіб вважають за необхідне створення такого коментарю.

Внутрішній елемент правового напрямку стосується вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім’ї саме стосовно дітей. До основних рекомендацій щодо вдосконалення нормативно-правового забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім’ї саме стосовно дітей можна віднести такі: передати на нормативно-правовому рівні ряд координаційних повноважень щодо попередження насильства в сім’ї від органів виконавчої влади до органів місцевого самоврядування; внести зміни до інструкцій, що встановлюють строк реагування уповноважених суб’єктів про випадки насильства в сім’ї, передбачивши, що якщо насильство в сім’ї вчинене щодо дитини, реагування має відбуватись протягом доби; збільшити строк адміністративного затримання особи, що вчинили насильство в сім’ї щодо дітей тощо. Слід окремо звернути увагу на необхідність розробки методичних рекомендацій для кожного із органів публічної адміністрації з питань реагування на випадки насильства в сім’ї щодо дітей. У цих методичних рекомендаціях, зокрема, має бути наведений перелік діянь, що можуть відноситись до того чи іншого виду насильства в сім’ї, із зазначенням індикаторів, які можуть свідчити, що стосовно дитини був здійснений той чи інший вид насильства в сім’ї.

Організаційний напрям удосконалення адміністративно-правового забезпечення діяльності органів публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім’ї стосовно дітей передбачає вдосконалення організації системи попередження насильства в сім’ї органами публічної адміністрації та громадськими організаціями, удосконалення системи їх взаємодії.

Зовнішній елемент організаційного напрямку стосується налагодження взаємодії між усіма суб’єктами попередження насильства в сім’ї взагалі та щодо дітей зокрема. Він також стосується стану правопорядку в країні загалом і в зазначеній сфері зокрема, а також умов економічного, соціального, політичного та іншого характеру, які на нього впливають.

Так, лише 39,3 % опитаних нами осіб знають, що в разі вчинення насильства в сім’ї щодо дитини координуючим суб’єктом є служба у справах дітей; інші 39,3 % вважають таким органи соціального захисту населення; 21,4 % органи внутрішніх справ. Тобто надзвичайно актуальним є питання налагодження взаємодії між органами публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім’ї відносно дітей, розробка єдиних організаційно-

методичних системних підходів у реалізації взаємодії, як у діяльності самих установ, так і в підготовці кадрів.

Підтверджує актуальність налагодження ефективної системи взаємодії відповіді учасників опитування на питання, чи співпрацюють вони з іншими суб’єктами попередження насильства в сім’ї. Так, лише 50 % опитаних осіб відповіли, що співпрацюють з іншими органами й громадськими організаціями, що займаються попередженням насильства в сім’ї; 38,5 % тільки з іншими підрозділами правоохоронних органів; 11,5 % зізнались, що взаємодіють лише інколи. 88 % опитаних осіб зазначили, що представники громадських організацій, які займаються попередженням насильства в сім’ї, в їх районі не працюють; 12 % відповіли, що працюють, проте не змогли навести жодної організації.

З огляду на низький рівень комунікації між органами публічної адміністрації та громадськими організаціями можна звернутись до досвіду Франції, в якій на спеціалізованому сайті французького уряду розміщена інтерактивна карта Франції, на якій узагальнені контактні дані громадських об’єднань [3, 155].

На нашу думку, головне завдання сьогодні - це не ліквідація наслідків насильства в сім’ї щодо дітей, а його попередження, чому повинні сприяти, насамперед, популяризація Закону України “Про попередження насильства в сім’ї”, стимулювання як громадськості, так і органів публічної адміністрації до його ефективної реалізації, і звісно, підвищення рівня обізнаності громадян про свої права. Узагалі робота з підростаючим поколінням і сім’єю має носити профілактичну спрямованість, а не орієнтуватись на корекцію. Так, слід звернути увагу на протидію явищу культури насильства в сучасному суспільстві взагалі, поширеність у засобах масової інформації пропаганди насильства та жорстокості, деструктивний вплив відео- та ІТ-продукції тощо. Також необхідно приділити увагу організації роз’яснювальної роботи з метою зміни суспільних стереотипів по відношенню до проблеми насильства в сім’ї, зокрема застосування фізичного насильства до дітей.

На нашу думку, задля мети попередження насильства в сім’ї заслуговує на запозичення закордонний досвід щодо оцінки ризиків насильства в сім’ї. Так, наприклад, за інформацією, наданою Гаральдом Хофмайєром під час зустрічі під егідою ОБСЄ та МВС України, в Австрії в структурі поліції створене окреме управління ризиками, завдання якого полягає у виявленні, оцінці й здійсненні нагляду щодо осіб і ситуацій, які містять небезпеку ескалації насильства. Єдина мета діяльності цього управління - скорочення ризику проявів насильства [4].

У Канаді, за даними капрала Бет Ролстон [4], в окремих провінціях також актуальним є питання оцінки ризиків, задля чого створюються відповідні системи. Оцінка ризиків може допомогти в такому: розробка належних планів безпеки та реагування на загрози стосовно потерпілої особи; інформування поліцейських на місцях стосовно питань і факторів ризику у сфері домашнього насильства; забезпечення доказів для прийняття рішень до судового засідання та після відбуття покарання; допомога у визначенні відповідних програм втручання/поводження стосовно порушників. Так, наприклад, Центр інтегрованої оцінки ризиків і загроз провінції Альберта (I-TRAC) являє собою мультидисциплінарну команду об’єднаних сил, яка забезпечує експертні рекомендації та підготовку у сфері оцінки загроз домашнього насильства для поліції, органів

влади та громадських організацій; забезпечує офіційну оцінку загроз і плани управління справами для поліції, судів, виправних установ і служб для дітей та молоді; здійснює експертне представництво в судах (слухання у справах про заставу або призначення покарання) тощо. Система оцінки ризиків домашнього насильства провінції Онтаріо (ODARA) має інструмент оцінювання ризику з 13 пунктами, на підставі яких здійснюється оцінка ризику майбутніх посягань/насильства, оцінка їх частоти і серйозності.

Крім того, у Канаді розроблена й запроваджена коротка форма на випадок нападу збоку одного з подружжя для оцінки ризику (B-SAFER), яка являє собою перевірочний список з 10 пунктів і довідник з проведення інтерв'ю, які сприяють роботі фахівців кримінальної юстиції стосовно оцінки ризику у випадках подружнього насильства; допомоги жертвам у плануванні заходів безпеки; попередження заподіяння шкоди та більш серйозних інцидентів у майбутньому.

Зважаючи на недостатній рівень тактичної підготовки працівників органів публічної адміністрації, про що свідчать нещодавні летальні випадки серед правоохоронців під час реагування на насильство в сім'ї [5], питання запровадження оцінки ризиків є надзвичайно актуальним у системі підготовки фахівців для реагування на випадки насильства в сім'ї.

Крім того, механізм оцінки ризиків щодо вчинення насильства в сім'ї може використовуватись задля аналізу ефективності корекційного впливу на кривдника, який перебуває на профілактичному обліку. Так, можна передбачити продовження терміну перебування на обліку, якщо показники оцінки ризику будуть негативним.

У межах цього напряму актуальними також є сприяння діяльності громадських організацій; сприяння громадському усвідомленню серйозності проблеми та мотивування населення до проявів небайдужості, своєчасного інформування органів публічної адміністрації про виявленні випадки насильства в сім'ї, особливо щодо дітей; запровадження програм, спрямованих на корекцію сімейного виховання, підвищення педагогічної та правової культури батьків тощо.

Особливу увагу слід приділити питанням ефективної реалізації гендерної політики в країні, оскільки однією із причин насильства в сім'ї, зокрема й щодо дітей, є переважно патріархальний устрій суспільства, пристосування зовнішнього світу під чоловіків, стійкість стереотипів щодо ролі чоловіка і жінки в суспільстві, розповсюдженість гендерної та вікової дискримінації тощо.

Внутрішній елемент стосується вдосконалення організації діяльності кожного органу публічної адміністрації щодо попередження насильства в сім'ї взагалі та стосовно дітей зокрема.

У межах внутрішнього елементу організаційного напряму вдосконалення слід вести мову насамперед про вдосконалення кадрового та матеріального забезпечення діяльності органів публічної адміністрації. Так, особливу увагу слід приділити формуванню в правоохоронців і соціальних працівників несприйняття будь-яких форм насильства над дітьми, особливо з боку членів сім'ї. Адже відповідно до результатів проведеного нами опитування в 32 % опитаних осіб траплялись випадки насильства у власній сім'ї, а 24 % опитаних осіб вважають виправданим застосування насильства в сім'ї щодо дітей, якщо вони є неслухняними. При цьому лише 64 % опитаних вважають, що фізичне покарання дитини батьками є

неможливим у жодному разі; 20 % відповіли, що фізичне покарання дитини батьками є, звісно, можливим; 16 % зазначили, що в деяких випадках воно є необхідним.

Узагалі фахівці різних країн відзначають пасивність з боку керівництва органів внутрішніх справ у реєстрації та розгляді скарг про насильство, вчинене їх підлеглими у власних сім'ях, що, звісно, породжує відчуття безкарності в працівників. Уперше на цю проблему звернула увагу Всесвітня організація з прав людини (Human Rights Watch) у 1998 році, коли провела масштабну ревізію поліцейських департаментів американських міст [6]. Наше опитування підтверджує наявність такої проблеми й в Україні. Отже, необхідно запровадити політику абсолютного несприйняття та особливо ретельної перевірки інформації про вчинення працівниками органів публічної адміністрації насильства у власних сім'ях взагалі та щодо дітей зокрема. Слід передбачити на нормативному рівні, що в разі отримання заяви про застосування насильства з боку співробітника органу публічної адміністрації щодо членів його сім'ї слід ставити питання про відсторонення такої особи від виконання професійних обов'язків на час розслідування, а в разі підтвердження отриманої інформації про насильство - про притягнення її до дисциплінарної відповідальності, зокрема звільнення. Адже такі особи не будуть ефективно здійснювати діяльність щодо попередження насильства, якщо стосунки в їх власних сім'ях є насильницькими.

Крім того, слід постійно підвищувати професійну компетентність працівників органів публічної адміністрації, рівень їх правової підготовки, ввести в програми навчання, перепідготовки та підвищення кваліфікації спеціальні курси із роз'яснення положень міжнародних документів про права людини, формувати їх переконаність у тому, що права людини - найвища цінність. Підтверджує таку необхідність той факт, що всього лише 48 % опитаних осіб вважають, що насильство в сім'ї дорівнює тяжким злочинам і, відповідно, потребує негайного реагування органів публічної адміністрації; 8 % інколи, залежно від виду насильства; 12 % взагалі відповіли, що насильство в сім'ї не дорівнює тяжким злочинам. На нашу думку, слід використовувати сучасну й ефективну форму навчання працівників органів публічної адміністрації - тренінги, яка дозволяє приділити увагу як теоретичній складовій, так і формуванню вмінь і навичок щодо реагування на факти насильства в сім'ї, дотримання правил особистої безпеки під час припинення сімейного насильства, правильної юридичної кваліфікації вчинених діянь, складання відповідних процесуальних актів, взаємодії з іншими суб'єктами попередження насильства в сім'ї щодо дітей, здійснення профілактичної роботи з кривдниками та віктимологічної профілактики. За результатами проведеного нами опитування, лише 32 % працівників органів публічної адміністрації брали участь у тренінгах з питань попередження насильства в сім'ї, 92 % опитаних виявили бажання взяти участь у таких тренінгах. Про необхідність підвищення кваліфікації працівників органів публічної адміністрації свідчить також той факт, що лише 40 % опитаних осіб переконані, що володіють достатньою інформацією про всі можливі засоби допомоги жертвам насильства в сім'ї; 24 % зізнались, що не володіють; 36 % вважають, що так, але не впевнені. 56 % опитаних вважають, що володіють достатніми педагогічними, психологічними та юридичними знаннями, вміннями й навичками для роботи

з неблагополучними сім'ями; 20 % ні; 24 % частково.

Закордонний досвід переконливо свідчить про ефективність саме інтерактивних видів навчання. Так, наприклад, за інформацією, наданою майором поліції Чеської республіки Владіміром Ведра, під час зустрічі під егідою ОБСЄ та МВС України, у Чехії навіть під час здачі іспитів слухачі мають практично довести свої навички в припиненні домашнього насильства в ситуаціях, які спеціально для цього готують фахівці. Усі дії фільмуються прихованими камерами і потім їм дається оцінка як самим курсантом, так і викладачами [4].

Крім того, відповідно до результатів опитування, інформацію про зміни чинного законодавства опитані частіше (32,6 %) отримують з офіційних видань; 30,2 % з Інтернету; по 11,6 % з телебачення та на заняттях зі службової підготовки; 14 % від колег. Між іншим, ці дані свідчать про недосконалу систему службової підготовки працівників ОВС, на якій вони мають отримувати інформацію про зміни до законодавства в першу чергу. Про незадовільний стан підготовки працівників органів публічної адміністрації свідчить також те, що 16 % опитаних нами осіб взагалі не знають про існування корекційних програм для осіб, які вчинили насильство в сім'ї. На наш погляд, на заняття зі службової підготовки доцільно запрошувати фахівців із різних органів, установ та організацій, які зможуть якісно донести зміст тих чи інших норм законодавства та особливості його застосування на практиці.

У межах удосконалення кадрової складової важливо звернути увагу на впровадження діяльності з попередження емоційного вигорання працівників, що здійснюють діяльність з попередження насильства в сім'ї щодо дітей. Оскільки з часом працівники не бажають реагувати на випадки насильства в сім'ї, ставляться більш формально до таких випадків, не націлені на надання реальної допомоги сім'ї, а переважно зосереджуються на правильному оформленні відповідної документації. У зарубіжних країнах питання емоційного вигорання працівників соціальних сфер, особливо правоохоронців, набуває неабиякої актуальності, здійснюються відповідні дослідження та відбувається пошук методів профілактики цього явища.

Слід пам'ятати, що попередження насильства в сім'ї щодо дітей є основою профілактики вчинення ними в майбутньому правопорушень, зокрема, насильства у власній сім'ї. Так, 60 % опитаних нами працівників

органів публічної адміністрації впевнені, що насильство в сім'ї щодо дитини пов'язане з учиненням нею правопорушень у майбутньому; 8 % ні; 32 % іноді. Тому вирішення цієї проблеми є надзвичайно актуальним, має бути комплексним і вимагає об'єднання зусиль усіх органів публічної адміністрації, неурядових організацій і громадськості.

Слід пам'ятати, що своєчасне та якісне реагування уповноважених органів (установ, організацій) та застосування ними всіх можливих заходів у випадку вчинення насильства в сім'ї щодо дітей є запорукою формування здорового, у всіх сенсах цього слова, суспільства.

Література

1. Рекомендація № R (98) 1 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо медіації в сімейних справах від 21 січня 1998 року [Електронний ресурс]. - Режим доступу: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%E2%84%96%20R%20\(98\)%201.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20%E2%84%96%20R%20(98)%201.pdf).
2. Європейська конвенція про здійснення прав дітей від 25.01.1996 р. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_135.
3. Міжнародний досвід попередження та протидії домашньому насильству: монографія / А.О. Галай, В.О. Галай, Л.О. Головка, В.В. Муранова та ін. / За заг. ред. А.О. Галай. - К.: КНТ, 2014. - 160 с.
4. Українські правоохоронці та представники ОБСЄ обмінялися досвідом у протидії насильству в сім'ї [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.mvs.gov.ua/mvs/control/main/uk/publish/article/1247965>.
5. В Мариуполе похоронили милиционера, которого забили топором во время службы [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.mariupolnews.com.ua/descr/55591>.
6. Jacobs Sally. Women say their abusers had badges / Jacobs Sally. - Boston Globe. - 1994. - 3 July.

Ткаленко О.М.,
аспірантка
ОДУВС

Надійшла до редакції: 21.08.2015

УДК 35.073.526

НОРМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Томіна В. Ю.

У статті проведений аналіз нормативних актів та практики здійснення адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності в Україні. З'ясовано, що на нинішньому етапі розвитку цієї діяльності належним чином не здійснено її ефективне адміністративно-правове забезпечення. Доведено, що для підвищення ефективності адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності необхідно усунути недосконалість правових актів, зокрема їх законодавчо-правовий, економічний, організаційний і соціальний характер. Обґрунтовано необхідність

розробки та затвердження загальних засад державної політики в зазначеній сфері, що, у свою чергу, дозволить чітко визначити шляхи подальшого розвитку аудиторської діяльності.

Ключові слова: аудиторська діяльність, адміністративно-правове забезпечення, аудитор, аудиторська організація, законодавство.

В статті проведено аналіз нормативних актів та практики здійснення адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності в Україні.

© В.Ю. Томіна, 2015

Установлено, что на нынешнем этапе развития этой деятельности должным образом не осуществлено ее эффективное административно-правовое обеспечение. Доказано, что для повышения эффективности административно-правового обеспечения аудиторской деятельности необходимо устранить несовершенство правовых актов, в частности их законодательно-правовой, экономической, организационной и социальной характер. Обоснована необходимость разработки и утверждения общих принципов государственной политики в указанной сфере, что, в свою очередь, позволит четко определить пути дальнейшего развития аудиторской деятельности.

Ключевые слова: аудиторская деятельность, административно-правовое обеспечение, аудитор, аудиторская организация, законодательство.

The article analyzed the regulations and practice of administrative and legal support audit activity in Ukraine. It was found that at the current stage of development of this activity is not properly implemented its effective administrative and legal support. Proved that to improve the administrative and legal support auditing activity necessary to eliminate imperfect acts, in particular their legislative and legal, economic, organizational and social. The necessity of the development and approval of the general principles of the state policy in this area, which, in turn, will define ways of further development of audit.

Keywords: auditing, administrative and legal framework, the auditor, the audit organization, legislation.

Розвиток сфери аудиторської діяльності та її стабільне функціонування безпосередньо пов'язане з рівнем ефективності її адміністративно-правового забезпечення. Слід відзначити, що стан адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності в умовах сьогодення пов'язаний із проведенням реформ і вдосконаленням вітчизняного законодавства у вказаній сфері.

Необхідність дослідження правових актів, що характеризують етапи зародження, становлення та розвитку адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності в Україні є очевидною, адже їх детальний аналіз і з'ясування основних прогалин надасть змогу сформулювати надійну основу адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності в Україні. Аналіз сучасних наукових праць і навчально-методичної літератури свідчить про те, що загалом генезис становлення та розвитку адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності в Україні не знайшов свого повного відображення.

Запровадження принципів ринкової економіки в Україні супроводжується розвитком таких видів господарювання, які забезпечують захист інтересів користувачів фінансової та іншої економічної інформації. Аудиторська діяльність як один із видів підприємницької діяльності забезпечує реалізацію такої форми недержавного фінансового контролю, яка полягає в перевірці бухгалтерського обліку і фінансової звітності підприємств різних форм власності та з різними видами діяльності з точки зору їх достовірності й відповідності законодавству.

Кількість випадків порушень законодавства у сфері бухгалтерського обліку і фінансової звітності, економічні збитки від них залишаються значними, проте недосконалість законодавства у цій сфері зумовлює такі негативні наслідки. Крім того, така ситуація порушує стабільність

економічної системи, погіршує інвестиційний клімат у країні, дестабілізує роботу підприємств, знижує рівень конкурентоспроможності економіки України та падіння обсягів іноземних інвестицій у вітчизняну економіку.

Для реалізації результативної державної політики у сфері аудиторської діяльності необхідно вдосконалити її адміністративно-правове забезпечення, до складу якого нами включено такі елементи: систему спеціального законодавства, уповноважені органи державної влади, їх правовий статус, взаємозв'язки між ними, а також механізм владного впливу на відповідні суспільні відносини.

Серед дослідників-правників над проблемами різних аспектів аудиторської діяльності працювали О.Ф. Андрийко, Д.А. Бекерська, Л.К. Воронова, В.М. Дереконь, Л.Л. Кінашук, О.Є. Користін, А.А. Нечай, П.С. Пацурківський, Н.Ю. Пришва, Л.А. Савченко та інші. Ці вчені зосереджувались на аналізі вітчизняного законодавства, вирішенні теоретичних проблем аудиту на основі праць вітчизняних і російських учених у галузі фінансового права. Р.М. Бурлаков досліджував і цивільно-правові питання здійснення аудиторської діяльності в Україні.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу вітчизняних і зарубіжних наукових, науково-публіцистичних джерел і галузевого вітчизняного законодавства дослідити сутність аудиторської діяльності, проаналізувати сучасний стан адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності, а також сформулювати пропозиції щодо його вдосконалення через унесення змін до галузевого законодавства та практики його застосування.

Аудиторська діяльність відіграє важливе значення у функціонуванні ринкової економіки, є одним з важливих її елементів, запорукою стабільності й упевненості фізичних та юридичних осіб завдяки зниженню різноманітних фінансово-економічних ризиків. Отже, формування механізму правового та організаційного регулювання аудиторської діяльності в Україні є дієвим заходом створення гарантій від непередбачуваності діяльності суб'єктів ринку, що загалом формує фінансово-економічну безпеку держави.

Очевидно, що головна роль у механізмі ефективного адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності належить правовим основам. Здійснений вище аналіз чинного і перспективного законодавства у сфері аудиторської діяльності засвідчив, що в ньому і *de lege lata*, і *de lege ferenda* міститься ряд прогалин, недосконалих положень, що обґрунтовує необхідність удосконалення законодавчих і підзаконних актів, які регламентують поведінку суб'єктів ринку аудиторської діяльності.

У вітчизняній юридичній науці панує думка, що вдосконалення законодавства повинно здійснюватись у таких напрямках:

- розробка концепції розвитку законодавства;
- розробка правових засад зовнішньої і внутрішньої політики;
- трансформація правової системи відповідно до міжнародних правових норм;
- запровадження попередньої експертизи законопроектів;
- стимулювання створення ринкової інфраструктури;
- розробка засад антимонопольної, регіональної економічної та податкової політики;
- розробка державної програми створення спеціальних (вільних) економічних зон;
- удосконалення бюджетного процесу;

- розробка засад середньо- та довгострокового (стратегічного) планування;
- регулювання банківської діяльності;
- удосконалення фінансової основи діяльності органів місцевого самоврядування;
- упорядкування діяльності органів виконавчої влади на регіональному та місцевому рівнях [1, 254].

Характеристика чинного законодавства України про аудиторську діяльність і світових тенденцій розвитку на ринках аудиторських послуг дозволяють дійти висновку, що існує нагальна потреба в удосконаленні галузевого законодавства у сфері аудиторської діяльності. Це пояснюється, з одного боку, застарілістю нинішнього законодавства, викликаного розвитком аудиторських відносин, а з іншого, - дотеперішнім неврахуванням законодавцем особливостей функціонування ринку аудиторських послуг на Заході.

Окремо варто наголосити, що правове закріплення механізму функціонування та розвитку аудиторської діяльності викликано необхідністю адаптації вітчизняного галузевого законодавства до європейських стандартів, зокрема до положень Директиви 2006/43/ЄС, які пріоритетно закріплюють принципи аудиторської діяльності й рекомендують запровадження механізмів державного регулювання цієї діяльності.

По-перше, у законодавчому акті регулювання аудиторської діяльності необхідно чітко закріпити положення, що регламентують засади такого принципу аудиторської діяльності, як незалежність аудиторів та аудиторських організацій. При цьому йдеться не про звичайне декларування цього принципу, закріплення якого, очевидно, вимагається у вступних частинах закону (наприклад, у преамбулі) [2, 180], а про законодавче закріплення певних обмежень для здійснення аудиторської діяльності, які становлять загрозу цьому принципу. Як справедливо наголошує Н.Ф. Лата, за своєю сутністю адміністративна нормотворчість зводиться, зокрема, до закріплення в законах державної волі, в основу якої покладено сформовані потреби та інтереси суспільства і держави [3, 17]. Ефект такого законодавчого визначення полягає в тому, що суспільство - а саме інвестори, користувачі аудиторських послуг - також знатимуть межі принципу незалежності аудитора та аудиторської організації.

По-друге, у законодавчому акті регулювання аудиторської діяльності необхідно не тільки задекларувати, а й відтворити зміст принципу конфіденційності (аудиторської таємниці). Пов'язано це з тим, що у вітчизняних наукових дослідженнях наголошується на необхідності розгляду аудиторів та аудиторських організацій як суб'єктів детінізації економіки, які мають виконувати публічні функції або щонайменше тісно співробітничати з правоохоронними органами. Оскільки зазначені позиції суперечать одному з вихідних принципів аудиторської діяльності, слід не допустити їх неправильне тлумачення правоохоронними органами, які в силу наданих їм публічних прав можуть вимагати від аудиторів та аудиторських організацій надання їм інформації, яка, по суті, має конфіденційний характер.

Отже, пропонуємо в окремій статті закону про аудиторську діяльність дати визначення аудиторської таємниці як будь-яких відомостей і документів, отриманих (або) складених аудитором чи аудиторською організацією при здійсненні аудиту та наданні аудиторських послуг.

З огляду на зміст міжнародних актів у законі необхідно визначити й винятки щодо тих відомостей, які

до аудиторської таємниці не відносяться. Йдеться про відомості, розголошені особою, щодо якої здійснювався аудит, та про їх розголошення з її згоди; даних про укладення договору про обов'язковий аудит.

Водночас аудитор і аудиторська організація не мають права передавати відомості й документи, які становлять аудиторську таємницю, третім особам або розголошувати ці відомості чи дані документів без письмової згоди на це особи, щодо якої здійснювався аудит або надавались аудиторські послуги.

По-третє, у законі про аудиторську діяльність необхідно чітко врегулювати основи контролю якості роботи аудиторів та аудиторських організацій. Така норма також відповідатиме вимогам сучасних тенденцій у регулюванні аудиторської діяльності на Заході.

Так, аудитор та аудиторська організація зобов'язані встановити та дотримуватись правил внутрішнього контролю якості роботи. Принципи здійснення внутрішнього контролю якості роботи визначаються стандартами аудиторської діяльності. Крім того, аудитор та аудиторська організація зобов'язані проходити зовнішній контроль якості роботи, зокрема надавати всю необхідну інформацію та документацію. При цьому предметом зовнішнього контролю якості роботи є дотримання аудитором та аудиторською організацією вимог законодавства про аудиторську діяльність, стандартів аудиторської діяльності, кодексу професійної етики аудиторів.

Варто зазначити, що з огляду на необхідність запровадження державно-регулюючих механізмів щодо аудиторської діяльності, можливо сформулювати норму, за якою зовнішній контроль якості роботи аудиторів та аудиторських організацій здійснюється саморегулювальною організацією, а зовнішній контроль якості роботи аудиторів та аудиторських організацій, що здійснюють обов'язковий аудит бухгалтерської (фінансової) звітності певних осіб, здійснюється як саморегулювальною організацією, так і уповноваженим державним органом з контролю та нагляду.

У законі варто визначити й основні принципи проведення зовнішнього контролю якості роботи аудиторів та аудиторських організацій. Такі перевірки повинні бути плановими й здійснюватись щонайменше один раз на п'ять років (з огляду на строковість сертифікації аудитора). Планові перевірки аудиторів та аудиторських фірм повинні здійснюватись частіше, наприклад, один раз на три роки саморегулювальною організацією та один раз на два роки уповноваженим державним органом.

Позапланові зовнішні перевірки якості роботи аудитора чи аудиторської організації можуть бути обґрунтовані винятково скаргами на дії (бездіяльність) аудитора чи аудиторської організації, в яких викладаються обґрунтовані міркування й підтвердження такої дії (бездіяльності), яка пов'язана з порушенням вимог законодавства про аудиторську діяльність, стандартів аудиторської діяльності чи норм кодексу професійної етики аудиторів.

По-четверте, у зв'язку з переходом України до міжнародних стандартів аудиту актуалізується проблема якісного правового забезпечення аудиторської діяльності. Зокрема, у низці міжнародних актів установлені вимоги укладання аудитором (аудиторською організацією) договорів страхування професійної відповідальності з покриттям, достатнім для задоволення потенційних претензій, які можуть висуватися у зв'язку з роботою аудитора, у розумному обсязі [4].

Залежно від того, чи готовий страховик взяти на себе зобов'язання по відшкодуванню збитків у разі видачі

аудитором чи аудиторською організацією неправильного аудиторського висновку, ризик може бути страховий або не страховий. З огляду на це, укладення договору страхування між страховиком та аудитором чи аудиторською організацією відбувається, якщо помилки при аудиті, передбачені договором, є можливими (тобто її настання має вірогідний і незалежний від волі аудитора характер) і випадковими (наперед ні настання її, ні сила впливу не відомі, але передбачаються) [5, 343]. В іншому разі виникають підстави до застосування заходів адміністративної відповідальності.

З огляду на наведене вище, варто також більш детально зупинитись на питаннях удосконалення контрольних наглядових механізмів за аудиторською діяльністю.

У Концептуальній основі контролю аудиторської діяльності в Україні, затвердженій рішенням Аудиторської палати України від 27 вересня 2007 року (далі - Концептуальна основа контролю), справедливо наголошено, що характерною рисою професії незалежного аудитора є прийняття відповідальності перед громадськістю, яка для аудиторів охоплює, насамперед, клієнтів, кредиторів, уряд, інвесторів, а також інших осіб, які покладаються на об'єктивність і чесність аудиторів з метою підтримки впорядкованого ведення підприємницької діяльності [6]. Аудиторською палатою України визнано, що аудитор відіграє важливу роль у суспільно-економічних процесах і є відповідальним за свою діяльність.

Однак автор Концептуальної основи контролю подає хибні тези щодо того, що робота аудитора набула протягом останніх років позитивної репутації. Разом з тим, аналіз зарубіжного досвіду свідчить, що, по суті, зміст Концептуальної основи контролю далі спрямований на те, аби уникнути дискусії щодо можливості/необхідності запровадження елементів державно-управлінського характеру в адміністративно-правовому регулюванні аудиторської діяльності.

Автор Концептуальної основи контролю наголошує на потребі вдосконалення процесу саморегулювання аудиторської діяльності, а тому аналізує питання контролю аудиторської діяльності, що здійснюється Аудиторською палатою України на нинішньому етапі, і, відповідно, не надає пропозицій, які б дозволили розглядати в системі органів контролю за аудиторською діяльністю будь-які інші альтернативні органи такого контролю.

Слід також наголосити, що Концептуальна основа контролю має й методологічні недоліки, оскільки не містить конкретних показників розвитку ринку аудиторської діяльності, що свідчить про її декларативність.

Однією з причин низької якості цього правового акта є, на нашу думку, її розробленість вузьким колом спеціалістів, зокрема Аудиторської палати України, що протирічить принципу об'єктивності при її формулюванні.

Отже, ми свідомо ухиляємось від урахування в нашому дослідженні положень Концептуальної основи контролю. Хоча визнаємо необхідним аналіз механізмів, що дозволяють оптимізувати системи контролю аудиторської діяльності в Україні.

Потреба в прозорості регуляторного впливу держави на сферу аудиторської діяльності є вкрай необхідною, як до речі й потреба самого впливу держави на ринок аудиторських послуг. Сказане підтверджує позицію, що в умовах світового розвитку вітчизняна аудиторська діяльність не може залишатися саморегулювальною. Разом з тим, як зазначалося вище, використання державними органами жорстких регуляторних заходів щодо вітчизняного ринку аудиторських послуг є неприпустимим.

Для вітчизняної системи адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності доцільним є формат відносин з державою, що проявляється в можливості функціонування ринкових механізмів, гарантованих

державою, а також законодавчо визначених і нормативно закріплених повноважень регуляторних органів.

Не менш важливим є питання законодавчого закріплення системи контролюючих органів, які наділені управлінськими й контролюючими повноваженнями та визначають зміст регуляторного впливу держави на сферу аудиторської діяльності.

З огляду на отримані результати цього дослідження, ми переконані, що державне регулювання аудиторської діяльності повинно бути покладене на уповноважений орган, яким може бути Міністерство фінансів України. Функціями державного регулювання аудиторської діяльності, які потенційно можуть реалізуватись Мінфіном України, є: розробка державної політики у сфері аудиторської діяльності; аналіз стану ринку аудиторських послуг в Україні; нормативно-правове регулювання у сфері аудиторської діяльності; здійснення правового нагляду за аудиторською діяльністю; формування ради з аудиторської діяльності (комісії по зовнішньому контролю якості); притягнення аудиторів і аудиторських організацій до адміністративної відповідальності (через місцеві виконавчі органи).

Рада з аудиторської діяльності (комісія по зовнішньому контролю якості) створюється при Мінфіні України та реалізує такі функції:

- розглядає питання державної політики у сфері аудиторської діяльності;

- розглядає проекти національних стандартів аудиторської діяльності та інших нормативних актів Аудиторської палати України, надає рекомендації для їх затвердження або зауваження, які мають бути враховані;

- веде реєстр аудиторських організацій та аудиторів; оцінює діяльність саморегулювального органу щодо здійснення зовнішнього контролю якості роботи аудиторів та аудиторських організацій і за потреби дає рекомендації з цього приводу;

- здійснює зовнішній контроль якості роботи аудиторів і аудиторських організацій, що проводять обов'язковий аудит; затверджує рішення саморегулювального органу про виключення аудитора або аудиторської організації з реєстру аудиторів та аудиторських організацій або анулювання сертифіката аудитора або ухвалює своє рішення з цього приводу;

- за результатами здійснення зовнішнього контролю якості роботи аудиторів і аудиторських організацій, що проводять обов'язковий аудит, звертається до саморегулювальної організації з матеріалами, що можуть бути підставою для застосування стягнень;

- затверджує рішення саморегулювальної організації про накладення стягнень на аудиторів і аудиторські організації, що проводять обов'язковий аудит, або ухвалює за результатами розгляду своє рішення.

Відповідно до цієї концепції необхідно внести зміни й до складу Аудиторської палати України, перетворивши її в суто саморегулювний орган і забезпечивши членство в ній винятково аудиторів чи представників аудиторських організацій.

Запропонований нами стан регуляторного впливу держави на ринок аудиторської діяльності повинен в обов'язковому порядку супроводжуватись діяльністю третього сектора - неурядових організацій, що переймаються інтересами як аудиторів, так і їх клієнтів.

Оптимальне правове регулювання адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності та забезпечення його послідовного і взаємоузгодженого впровадження, на нашу думку, пов'язується зі змістом нового Закону України "Про аудиторську діяльність" як основного галузевого законодавчого акта, що має визначати філософію економіко-правових відносин у сфері аудиторської діяльності.

Втім, як було зазначено вище, ми критично ставимось до окремих положень змісту як чинного, так і перспективного Закону України "Про аудиторську діяльність". Варто наголосити, що до реформування сфери аудиторської діяльності з точки зору її адміністративно-правового забезпечення мають бути залучені: аудитори та аудиторські фірми; саморегульвні організації аудиторів; представники Аудиторської палати України; представники державних органів; науковці-фахівці в галузі аудиту; ряд спеціалізованих закладів (наприклад, економічні університети); інші особи, зацікавлені в реформуванні.

Разом з тим, аналіз останніх подій в Україні свідчить, що оптимізація адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності в Україні має здійснюватися за такими напрямками: закріплення принципів аудиторської діяльності; визначення порядку здійснення процедур контролю якості роботи аудиторів та аудиторських фірм; нормативне визначення процедури щодо укладання аудитором (аудиторською фірмою) договорів (надання послуг, страхування професійної відповідальності); удосконалення правового статусу уповноваженого органу державного регулювання аудиторської діяльності (Мінфіну України); саморегулюючих організацій (Аудиторської палати України); органу громадського нагляду за аудиторською діяльністю (комісії по зовнішньому контролю якості).

Дослідження напрямів покращання адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності довело, що основним шляхом удосконалення діяльності в цій сфері є розробка та прийняття єдиного нормативно-правового акта, зокрема Закону України "Про аудит та аудиторську діяльність". Вбачається, що структура цього нормативного акта повинна містити такі елементи, як:

Преамбула.

Розділ 1. Загальні положення (визначення основних термінів, правова основа, принципи та засади здійснення аудиторської діяльності).

Розділ 2. Набуття права на заняття аудиторською діяльністю, організаційні форми аудиторської діяльності.

Розділ 3. Сертифікація аудиторів і реєстр аудиторських фірм та аудиторів.

Розділ 4. Аудиторська палата України.

Розділ 5. Договір на проведення аудиту та надання інших аудиторських послуг.

Розділ 6. Порядок проведення аудиту.

Розділ 7. Порядок надання інших аудиторських послуг.

Розділ 8. Права та обов'язки аудиторів і аудиторських фірм.

Розділ 9. Відповідальність аудиторів та аудиторських фірм.

Розділ 10. Зупинення та припинення права на заняття аудиторською діяльністю.

Розділ 11. Здійснення в Україні аудиторської діяльності аудиторами іноземної держави. Особливості статусу аудиторів іноземної держави.

Розділ 12. Прикінцеві положення.

Проведений аналіз напрямів удосконалення адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності в Україні дозволив зробити такі висновки:

1. На основі аналізу нормативних актів та практики здійснення адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності обґрунтовано висновок, що основоположними чинниками впливу на його ефективність є: правові, економічні, політичні, організаційні, соціальні, індивідуальні та ін. З'ясовано, що на нинішньому етапі розвитку аудиторської діяльності належним чином не здійснено її ефективне адміністративно-правове забезпечення. Брак чітких положень як чинного, так і перспективного законодавства щодо форм адміністра-

тивно-правового забезпечення аудиторської діяльності, зокрема контрольного характеру, свідчить про те, що Україна поки що не сприймає світові тенденції в регулюванні цієї діяльності.

2. Доведено, що для підвищення ефективності адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності необхідно усунути недосконалість правових актів, зокрема їх законодавчо-правовий, економічний, організаційний і соціальний характер. Обґрунтовано необхідність розробки та затвердження загальних засад державної політики в зазначеній сфері, що, у свою чергу, дозволить чітко визначити шляхи подальшого розвитку аудиторської діяльності.

3. Доведено, що оптимізація адміністративно-правового забезпечення аудиторської діяльності в Україні має здійснюватися за такими напрямками: закріплення принципів аудиторської діяльності; визначення порядку здійснення процедур контролю якості роботи аудиторів та аудиторських фірм; нормативне визначення процедури щодо укладання аудитором (аудиторською фірмою) договорів (надання послуг, страхування професійної відповідальності); удосконалення правового статусу уповноваженого органу державного регулювання аудиторської діяльності (Мінфіну України); саморегулюючих організацій (Аудиторської палати України); органу громадського нагляду за аудиторською діяльністю (комісії по зовнішньому контролю якості).

Література

1. Рябченко О.П. Держава і економіка: адміністративно-правові аспекти взаємовідносин: Монографія. - Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1999. - 304 с.
2. Кашанина Т.В. Юридическая техника в сфере частного права: Учеб. пособ. - М.: НОРМА, 2009. - 288 с.
3. Лата Н.Ф. Адміністративно-правове регулювання нормотворчої діяльності органів виконавчої влади: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Київ. нац. торг.-екон. ун-т. - К., 2004. - 202 с.
4. Рекомендації щодо політики у сфері бухгалтерського обліку та аудиту. Витяг зі звіту Світового Банку "Про стан дотримання стандартів та кодексів" // Аудитор України. - 2009. - № 13-14 (163-164). - С. 7.
5. Кінащук Л.Л. Організація та правове регулювання аудиторської діяльності в системі фінансового контролю в Україні. - Кіровоград: КОД, 2010. - 460 с.
6. Концептуальна основа контролю аудиторської діяльності, затверджена рішенням Аудиторської палати України від 27 вересня 2007 року № 182/3. - [Електронний ресурс]: www.apu.com.ua/files2/cq_konc_osn.doc.
7. Яковчук М.Ю. Адміністративно-правове регулювання страхової діяльності в Україні: дис... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Нац. ун-т Держ. податк. служби України. - Ірпінь, 2009. - 244 с.
8. Берлач А.І. Адміністративне право України: Навч. посіб. для дист. навч. - К.: Університет "Україна", 2005. - 472 с.
9. Рябченко О.П. Держава і економіка: адміністративно-правові аспекти взаємовідносин: Монографія. - Х.: Вид-во Ун-ту внутр. справ, 1999. - 304 с.
10. Редько О. Організаційно-методологічні перспективи аудиту в Україні // Податкове планування. - 2004. - № 12 (50). - С. 72-78.
11. Закон "Про аудиторську діяльність". - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3125-12>.

Томіна В.Ю.,
кандидат юридичних наук,
викладач кафедри адміністративного
права та процесу ОДУВС
Надійшла до редакції: 17.08.2015

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СУБ'ЄКТІВ ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

Берназ П. В.

Розглянуто генезис інституту суб'єктів здійснення досудового слідства на різних етапах історичного розвитку. Розкриті особливості появи тих чи інших посадових осіб, які здійснювали досудове слідство, розглянуті суб'єкти досудового слідства за сучасним законодавством України та проведені історичні аналогії основних повноважень зазначених суб'єктів.

Ключові слова: етапи досудового слідства, суб'єкти здійснення досудового слідства, повноваження.

Рассмотрен генезис института субъектов осуществления досудебного следствия на разных этапах исторического развития. Раскрыты особенности появления тех или иных должностных лиц, осуществлявших следствие, рассмотрены субъекты досудебного следствия по современному законодательству Украины и проведены исторические аналогии основных полномочий указанных субъектов.

Ключевые слова: этапы досудебного следствия, субъекты осуществления досудебного следствия, полномочия.

Considered the genesis of the subjects of the institute pre-trial investigation at various stages of historical development. The features of appearance of certain officials acting in an investigation, pre-trial subjects considered by the current legislation of Ukraine and conducted historical analogies basic powers of these entities.

Keywords: stages of investigation, subjects of investigation, powers.

Проблема суб'єктів здійснення досудового слідства належить до числа недостатньо розроблених у кримінальній процесуальній науці. Зокрема, осмислення сутності повноважень як приватних, так і різних посадових осіб, які були наділені функціями досудового слідства. Питання історичних аналогів повноважень посадових осіб, які здійснювали та здійснюють досудове слідство, також не знайшло свого вирішення в юридичній літературі. Саме цим обумовлюється необхідність аналізу проблем у контексті тих змін, що відбуваються сьогодні в сучасному законодавстві та в науковій сфері. На цій основі розкриваються сучасні наукові уявлення про зазначену проблему. Особлива увага приділяється новим суб'єктам здійснення досудового слідства.

Затребуваність історичного підходу до проблеми різних суб'єктів, які здійснювали та здійснюють досудове слідство, проявляється в тому, що в сучасних умовах деякі повноваження діючих суб'єктів досудового слідства історично повторюються, не дивлячись на те, що такі підходи не завжди підтримувались у минулому. Проте розгляд окремих проблем цього напрямку сьогодні помітно розширюється й поглиблюється в сучасній науці. Окремим аспектам цієї проблеми присвятили свої роботи ряд науковців (О.М. Бандурка, М.А. Погорецький, О.Ю. Татаров та ін.), але відповідно до постійно поновлюваного кримінального процесуального законодавства ці питання ще не знайшли свого належного висвітлення.

У той час як дослідження проблем, що виникають перед суб'єктами, які здійснюють досудове слідство, є дуже важливим і актуальним завданням для сучасної кримінальної процесуальної науки та криміналістики.

У кримінально-процесуальній науці розкривалась історія виникнення та розвитку досудового слідства. На думку багатьох науковців, вітчизняне досудове слідство пройшло три етапи: досудове слідство другої половини ХІХ та початку ХХ ст. (1964-1917 рр.); період радянської доби (1917-1991 рр.); досудове слідство незалежної України (з 1991 р. по теперішній час). За думкою О.Ю. Татарова, який провів детальний аналіз історії досудового слідства, інститут досудового слідства пройшов п'ять етапів. Він запропонував відлік етапів розпочати з часів Київської Русі, крім цього, радянський період розділив на два етапи 1922-1958 і 1958-1991 рр. [1, 14-60]. Не вдаючись до більш детального розгляду проблеми, адже об'єм статті не дозволяє це здійснити, зазначимо, що, на нашу думку, неможливо не враховувати і те, що було до часів князівства, адже норми звичаєвого права, які стосувалися розслідування вбивств, грабежів, зґвалтувань тощо, знайшли своє відображення в Руській Правді та інших нормативно-правових актах стародавніх часів, і на кінець, новели кримінального процесуального законодавства 2012-2015 рр. суттєво змінили повноваження слідчого, прокурора, у досудове розслідування був введений судовий слідчий, з'явилися нові суб'єкти, які мають право проводити досудове слідство тощо, що, на наш погляд, започаткувало новий етап розвитку досудового слідства. У зв'язку з цим є необхідність розкрити сутність розвитку інституту досудового слідства з сьогоднішніх позицій і, зокрема, проблему суб'єктів, які здійснювали та здійснюють досудове слідство.

Історія суб'єктів, які здійснювали розслідування кримінальних правопорушень, сягає сивої давнини, а їх перелік дуже різноманітний. До княжої доби діяло звичаєве право, за яким була кровна помста за вбивство. Пошук убивці, розслідування здійснювали самі члени роду, які проводили всі можливі дії для того, щоби по слідах, через опитування людей та інші дії знайти злочинця і його показати. Кровна помста за вбивство як інститут природного права була скасована лише на початку ХІ ст. [2, 28-31]. Не буде перебільшенням висунути гіпотезу про те, що слідство вели найбільш досвідчені представники потерпілої сторони - особи, в яких був досвід іти по сліду, набутий на полюванні, тощо. Така практика дозволяла набуті певних соціальних навичок розслідування вбивств та інших порушень звичаєвого права і створити передумови, підґрунтя до формування тактичних і правових основ діяльності з розслідування правопорушень кримінального характеру.

З розвитком історичних подій основний зміст цього права знайшов своє відображення в Руській Правді, яка також не передбачала обов'язкового проведення досудового слідства. Переслідування злодіїв, як правило, здійснював сам потерпілий або його рідня. При цьому діяло правило "куди приведе слід, там знаходиться злочинець". "Головним суддею був князь, він або сам творив суд, або призначав спеціальних суддів для цього"

(тіуни) [3, 65]. За Руською Правдою злочин визначався не як порушення закону або княжої волі, а як “образа”, тобто заподіяння матеріальної, фізичної або моральної шкоди якійсь особі або групі осіб. За цю образу винний повинний був виплатити певну компенсацію. У певному сенсі, кримінальне правопорушення не відрізнялося в законі від цивільно-правового. Але якщо підозрювалась особа, яка раніше вчиняла злочини, то розшук здійснював княжий намісник, адже за повторно вчинений злочин підозрюваний разом із сім’єю продавався в рабство, а майно конфіскувалося на користь князя. Розшуком злочинця могли займатися й інші особи за дорученням князя. Крім цього, розслідування велося адміністрацією князя й у справах про злочини проти князівської влади [4, 644].

За часів феодальної роздробленості Київської Русі (XII - XIV ст.) на території відносно самостійних князівств (Київське, Волинське, Чернігівське, Переяславське, Галицьке) продовжували діяти норми Руської Правди. Навіть на землях Великого князівства Литовського, яке охоплювало більшість земель сучасної України, процесуальне право та судова влада розвивалися до XIV ст. подібно до норм права Київської Русі. Серед пам’яток права особливе значення мали Литовські статuti, які увібрали багато місцевих звичаїв. Литовський Статут був основним законом малоросійського народу, як під час польського панування, так і певний час після приєднання Малоросії до Росії, за яким по більшості злочинів потерпілий або його представники проводили слідчі та інші дії для розшуку злочинця, і тільки у справах про злочини проти князівської влади розслідування велося адміністрацією князя [5, 62].

В Україні протягом XV - XVII століть здійснювалося провадження судочинства з таким унікальним інститутом давньоукраїнського права, як копний суд (суд громади). Діяльність його передбачалася загальним кодексом прав для українських земель, а Статут Великого князівства Литовського 1588 року приписував запровадити названі суди на території всієї держави. Такий суд відбувався за участю всіх членів громади, діяв на підставі звичаєвого права й поєднував у собі розшукові, слідчі та судові функції. Звичаєве право закріпило вироблену протягом віків народом систему засобів, прийомів, що стосувались як окремих моментів проведення (користуючись сучасною термінологією) слідчих дій, так і загалом усього “копного поступку” (судового слідства) і були найбільш ефективними в конкретних історичних умовах. Значна роль у процесі розслідування належала потерпілому, який був як ініціатором скликання копи й розпочинав судове слідство поданням своєї скарги, так і обов’язковим учасником та основною фігурою всіх судочинних дій, що проводились судом громади. Систему слідчих дій складали “опитування”, огляд місця події, “гоніння сліду”, обшук, “звід” та деякі інші засоби розслідування.

У зв’язку із зазначенням, не можливо не провести аналогію з історичним досвідом використання можливостей потерпілої сторони в досудовому слідстві й введенням у КПК України цілої глави за назвою “Кримінальне провадження у формі приватного обвинувачення”, де прослідковується тенденція активізації залучення потерпілої сторони в досудовому розслідуванні.

Зі зміцненням княжої влади злочин все частіше розглядався не як образа чи шкода окремій особі чи групі осіб, а як посягання, спрямоване проти князя, і тому обов’язок розслідування поступово переміщався від приватних до окремих посадових осіб [6, 522].

На землях, які знаходилися під польською владою, функції розшуку та розслідування здійснювали воєвода, генеральний возний повітового суду, каштелян, королівський староста. У містах магдебурзького права попереднє слідство по злочинах вів інститор, крім цього, існували так звані сеймові комісари, яким давали тимчасові доручення щодо розслідування злочинів у надзвичайних обставинах [7, 347].

У законодавчих актах того періоду зустрічаються також і назви інших посадових осіб, які наряду з адміністративними виконували й функції досудового слідства: посадники, намісники, мечники, отроки і ряд інших. З часів Київської Русі, включно до XVII століття, спеціального апарату для розслідування кримінальних правопорушень взагалі не було, розслідування, розшук злочинців покладался на посадовців органів управління, або на військові формування - від княжої дружини до військових посадових осіб більш пізнього часу (старшину, полковника, гетьмана). Крім цього, поступово в містах, в яких управління здійснювалося за магдебурзьким правом, зокрема в Києві, створювали спеціальні органи - поліцію (слово “поліція” грецького походження *politei* - управління; *polis* - населення), яка серед функцій охорони порядку займалася й розкриттям злочинів під керівництвом регіментаря [8, 43].

З посиленням централізованої державної влади на Русі, до якої входила й значна частина земель сучасної України, суттєві зміни в процес розслідування злочинів вніс Іван IV, котрим ще 25 жовтня 1539 року вперше були визначені окремі посадові особи, які повинні були займатися тільки розслідуванням злочинів і проводити судовий розгляд кримінальних справ. З цього часу слідство, суд і виконання вироків покладалося на губних старост, помічниками яких були цілувальники. Ним були підписані Білозерська та Каргопольські губні грамоти. Губні (губа - округ, декілька сіл, інколи невеликих міст) старости вибиралися мешканцями округу на декілька років із дворян, “который бы грамоте был гаразд и душою прям и животом прожиточен”. За результатами виборів вони приводилися в Розбійному (сисскому) приказі до присяги і після чого вони були зобов’язані “сыскивать всеми средствами душегубцев, разбойников и татей” та судити їх. Губні старости діяли в межах округу. Слідчий порядок ведення розслідування губними старостами довго діяв у Росії майже без змін за рідкими винятками [9, 208].

У 1669 році для розслідування злочинів були введені також сищики, відносно якого губний староста був товарищем. При цьому сищики мали право також учиняти суд і над губними старостами, дяками. І тільки указом Петра Першого від 10 березня 1702 року старости та сищики були відмінені, а розслідування злочинів і суд передавалися воєводам та їх помічникам, які вибиралися із дворян [10, 20].

Крім цього, створений у 1697 році в Москві Преображенський приказ, відомство, стало спеціалізованим державним органом, що забезпечував розслідування та розшук по злочинах, направлених проти царя та вищих посадових осіб держави.

Першим нормативним актом, яким були створені поліцейські органи в Російській імперії, були “Пункты, данные Санкт Петербургскому Генерал-Полицмейстеру” від 25 травня 1718 року. Цей нормативний акт у той час на Україну впливу не мав, оскільки українські землі ще перебували, хоч і обмежену, юридичну автономність [8, 61].

За часів Гетьманщини з 1648 по 1722 роки в Україні

досудове провадження продовжував здійснювати сам позивач, а в справах, що торкалися інтересів держави, - відповідні суди [11, 46]. Досудове розслідування покладалося на органи загального управління (Генеральний військовий суд, Генеральну військову канцелярію, Раду генеральної старшини, Раду старшин) або ж на військових посадовців - гетьмана, кошового отамана, військового суддю, полковника, старшину, осавулів, військового довбиша [12, 11].

Після підписання "Березневих статей" і приєднання в 1654 році Лівобережної України до Московської держави на цій території поступово змінювалась і система розслідування на ту, яка діяла на землях Російської імперії, і обов'язок розслідування поступово переміщався від приватних до відповідних посадових осіб.

У подальшому на території України суди стали головною інстанцією з проведення розслідування. Так, відповідно до "Інструкції гетьмана Данила Апостола судам" від 13 липня 1730 року при судах для проведення досудового розслідування були введені посади "розишників". Вони проводили слідство. Протоколи слідчих дій за їх підписом надсилалися до суду для вирішення справи по суті та винесення вироку [13, 336].

Разом з цим, по всій території тодішньої України наряду з гетьманськими формами забезпечення розслідування все більше й більше поширювалась судово-розшукова система російської імперії. І нарешті, Катериною другою після розгрому повстання Омеляна Пугачова були видані "Учреждения для управления губерний" від 7 листопада 1775 року, якими право та обов'язки розслідування злочинів надавалось поліції, і ця система запрацювала в повному обсязі, адже на території України вводилось тільки російське законодавство. Поліція, що діяла на території України, була невід'ємною частиною поліцейського апарату царської Росії і здійснювала як функції забезпечення правопорядку, так і розслідування злочинів [8, 49]. Поліція мала право проводити як слідчі дії, так і розшукові заходи.

Розслідування всіх видів злочинів до 1860 року в Російській імперії здійснювалося міською та земською поліцією. У повітах його проводили становий пристав, земський ісправник і повітовий стряпчий. У містах - приватні чи слідчі пристави. До реформи 60-х років XIX століття в кримінальному судочинстві Російської імперії не було явного розподілу між органами, які здійснювали досудове розслідування на процесуальну і оперативно-розшукову діяльність ("сиск") [14, 7].

Першим кроком уперед до розподілу повноважень між слідчою та розшуковою діяльністю був Указ імператора Олександра II від 8 червня 1860 року, згідно з яким функція досудового слідства була вилучена в поліції й передана судовим слідчим, які перебували на службі в міністерстві юстиції.

Цю модель було апробовано на практиці й закріплено при проведенні судової реформи 1864 року в Статуті кримінального судочинства (далі СКС), в якому зазначалося, що судовий слідчий уповноважений був проводити попереднє слідство. Слідчий міг проводити як слідчі, так і розшукові дії, мав право доручати поліції дізнання та збирання інформації про злочин. Тобто судовий слідчий повністю не звільнявся від функції "сищика". Крім цього, судові слідчі були членами повітових судів і в деяких випадках могли залучатися до розгляду справ у повітовому суді, крім справ, по яких вони проводили розслідування. Слідчий за своїми повноваженнями виступав, по суті, як слідчий суддя.

За поліцією залишилося розслідування незначних злочинів і проступків. Контроль за слідчими діями, які здійснювали слідчі, покладался на суди. Тільки вони могли зупиняти розслідування, давати слідчим вказівки, відмінити їх розпорядження. У СКС передбачався обов'язок поліції виконувати окремі доручення слідчого, зокрема й пов'язані з розшуком злочинців [15, 27]. У ситуації, коли судовий слідчий не міг своєчасно прибути на місце кримінальної події й виникала загроза пошкодження, втрати чи знищення слідів, поліція заміщала судового слідчого в усіх слідчих діях, які не могли бути відкладені, зокрема, при проведенні оглядів, освідування, обшуків, виїмок (ст. 258 СКС). Судовий слідчий міг перевіряти та доповнювати дізнання, яке було проведено поліцією, відмінити рішення, які були прийняті під час дізнання, скасовувати всі без винятку дії, які проведені як під час дізнання, так і при здійсненні невідкладних слідчих дій у відсутність судового слідчого.

Водночас виникли й об'єктивні труднощі: навантаження на одного слідчого в середньому становило 120-150 справ на рік, а в окремих губерніях - до 200-400 справ [1, 24]. Така ситуація з навантаженням на одного слідчого дуже схожа з сьогодишнім положенням у слідчих підрозділах МВС України.

Реформований слідчий інститут з перших днів свого існування викликав чимало нарікань. Висувалися вимоги до повного скасування судових слідчих. Але не зважаючи на певні недоліки, які виникли з введенням судових слідчих, ідеї з відокремленням слідчої діяльності від адміністративної влади й введенням спеціальних посадових осіб для проведення досудового слідства виявилися продуктивними й пройшли перевірку часом. Інститут судових слідчих діяв до жовтневої революції 1917 року.

Як відомо, кримінальний процес та його інститути завжди реагують на зміни в суспільстві, змінюючись разом із суспільними відносинами відповідного історичного часу. Після жовтневої революції 1917 року історія розвитку досудового розслідування представляла складну картину. Спочатку скасували інститут слідчого судді, і досудове слідство здійснювали судді або народні слідчі. Під час громадянської війни створені органи грали другорядну роль, а слідчими органами стала Всеросійська Надзвичайна комісія, утворена 20 грудня 1917 року, яка діяла до 6 лютого 1922 року, а потім була перейменована в ГПУ, ОГПУ. На Україні ВУЦВК 30 травня 1919 року затвердив Положення про Всеукраїнську та місцеві надзвичайні комісії (ВУНК). Цим нормативним актом цьому органу надавалися функції досудового розслідування та оперативно-розшукової діяльності. У подальшому ВУНК було надано право на застосування позасудових повноважень, зокрема й вищої міри покарання. Розслідування також велось в штабах Червоної гвардії. У подальшому розслідування велось слідчими комісіями окружних судів, слідчими кримінального розшуку та слідчими НК. Так, Інструкцію "Про організацію робітничо-селянської міліції", яка була прийнята в жовтні 1918 року, до компетенції міліції та кримінального розшуку було віднесено розслідування злочинів, які були їм передані із народних судів, слідчих комісій. Для розслідування таких справ в апаратах кримінального розшуку вводилися посади слідчих. Слідчі, співробітники кримінального розшуку могли проводити як слідчі дії, так і розшукові заходи.

Кримінально-процесуальний кодекс 1922 року та Основи кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік, які були прийняті в 1924 році, розслідування

злочинів поклали на народних слідчих, слідчих ревтрибуналів, військових слідчих і слідчих по важливих справах Наркомата юстиції. Посади слідчих у кримінальному розшуку були скасовані. За досудовим слідством був установлений судовий контроль, а в подальшому - прокурорський нагляд [1, 40].

Реальне розмежування слідчої від оперативно-розшукової діяльності в Росії та Україні розпочалося в другій половині тридцятих років XX століття. Так, у листі М.І. Єжова до Й.В. Сталіна зазначалося: "Зосередження агентурної та слідчої роботи в тих самих руках на практиці приводить до того, що страждають обидві ці галузі роботи. Особливо це негативно впливає на постановку агентурної роботи. Щойно в тому чи іншому відділі виникає серйозна слідча справа, всі кращі оперативні працівники вимушені послабити чи тимчасово припинити свою агентурну роботу та зайнятися виключно слідством. Перерва зв'язку із секретною агентурою та, що ще гірше, передача її малограмотним працівникам, призводить до втрати цієї агентури. Не меншою мірою страждає від перебування агентури та слідства в одних руках і слідча робота".

Політичні події не дали провести таку реформу і вже за пропозицією Л.П. Берія наказом НКВС СРСР від 22.12.1938 р. № 00813 було створено Слідчу частину НКВС СРСР. З цього часу відбулося розмежування слідчої від оперативно-розшукової діяльності. Чи покращилася робота слідчих? Відповідь на це питання потребує окремого дослідження. Але відомий вислів-аксіома про те, що чим вище спеціалізація в роботі - тим її якість краще, розповсюджується і на діяльність із розслідування злочинів.

У післявоєнний період по основній масі кримінальних справ проводилося дізнання. Слідчий апарат був у органах прокуратури й у Комітеті державної безпеки.

Слідчий апарат у системі органів внутрішніх справ був створений Указом Президії Верховної Ради СРСР від 6 квітня 1963 року "Про надання права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку". 13 червня 1963 року Президія Верховної Ради Української РСР прийняла Указ, згідно з яким вносились відповідні зміни до Кримінально-процесуального кодексу УРСР щодо доручення розслідування кримінальних справ певних категорій злочинів слідчим органів охорони громадського порядку. Указ вступив у силу з 1 липня 1963 року. І саме ця дата - 1 липня - стала днем професійного свята працівників слідчих апаратів органів внутрішніх справ, яку відзначають, починаючи з 1963 року. За міліцією збереглося право проводити дізнання. По тяжких злочинах розслідування проводили слідчі прокуратури. Слідчі підрозділи функціонували в КДБ, а за роки незалежності України - у СБУ та Податковій міліції. Слідчі в післявоєнні роки та відповідно до КПК України 1960 року не мали повноважень проводити негласні заходи.

З уведенням у дію КПК України 2012 року та наступними законодавчими новелами було суттєво змінено положення стосовно проведення досудового розслідування, і, зокрема, розширилося коло суб'єктів, які вповноважені проводити досудове слідство.

Відповідно до п. 5 ст. 3 КПК України досудове розслідування - стадія кримінального провадження, яка починається з моменту внесення відомостей про кримінальне правопорушення до Єдиного реєстру досудових розслідувань і закінчується закриттям кримінального провадження або направленням до суду обвинувального

акта, клопотання про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру, клопотання про звільнення особи від кримінальної відповідальності, яке здійснюється у формі досудового слідства та дізнання при розслідуванні кримінальних проступків.

Зважаючи на те, що кримінальні проступки в ст. 12 Кримінального кодексу України не знайшли свого визначення, фактично дізнання ще не проводиться, а здійснюється тільки досудове слідство. Слідчим надано повноваження проводити негласні слідчі (розшукові) дії.

Згідно зі ст. 38 КПК України органами досудового розслідування (органами, що здійснюють дізнання і досудове слідство) є:

1) слідчі підрозділи: а) органів внутрішніх справ; б) органів безпеки; в) органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства; г) органів державного бюро розслідувань;

2) підрозділ детективів, підрозділ внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України.

Досудове розслідування здійснюють слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою.

Викликає здивування перераховане серед органів досудового розслідування Державне бюро розслідування, якого ще не створено, і його слідчі - це віртуальні посадові особи. Разом з тим, неповним є перелік суб'єктів, які здійснюють досудове розслідування, зокрема, перераховані тільки "слідчі органу досудового розслідування одноособово або слідчою групою", адже в п. 2 ст. 38 КПК України до таких віднесені й детективи Національного антикорупційного бюро України, навіть за умови, що вони існують тільки віртуально.

Крім цього, відповідно до п. 4 Закону України "Про внесення змін до Закону України "Про прокуратуру" щодо утворення військових прокуратур" у Головні військовій прокуратурі, військових прокуратурах регіонів (на правах обласних) є слідчі в особливо важливих справах і старші слідчі; у військових прокуратурах гарнізонів та інших військових прокуратурах, прирівняних до прокуратур міст і районів, можуть бути старші слідчі і слідчі.

А відповідно до п. 3 ст. 38 КПК України "при досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства". До того ж суб'єктом досудового розслідування відповідно до п. 6 ст. 39 КПК України є також керівник органу досудового розслідування.

Таким суб'єктом, який згідно з повноваженнями, передбаченими п. 4 ст. 36 КПК України, "у необхідних випадках повинен особисто проводити слідчі (розшукові) та процесуальні дії в порядку, визначеному цим Кодексом", також приймати майже всі рішення, які приймає слідчий, є й прокурор".

І на кінець, за письмовим дорученнями слідчого, детектива Національного антикорупційного бюро України, прокурора слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії зобов'язані проводити оперативні підрозділи, "користуючись повноваженнями слідчого". На нашу думку, на час проведення таких дій оперативний уповноважений, маючи повноваження слідчого, у межах виконання доручення фактично перетворюється на суб'єкта здійснення досудового розслідування.

Розгляд розвитку інституту суб'єктів, які здійснювали досудове слідство, від потерпілої сторони - до слідчого, детектива в різні часи на теренах України дозволяє виділити, на наш погляд, такі історичні етапи цього непростого процесу.

Перший - етап приватного досудового слідства, який мав місце до княжої доби, коли слідство, суд і виконання вироку здійснювали представники потерпілої сторони.

Другий - етап, коли досудове слідство проводили як приватні особи (потерпіла сторона), так і адміністрація влади за княжих часів. Досудове слідство переважно здійснювали за правовими звичаями та за Руською Правдою представники потерпілої сторони, але суд і виконання вироку вчиняв князь або його представники, а по злочинах, учинених повторно, та у справах про злочини проти князівської влади розслідування, слідство, суд та виконання вироку здійснювала адміністрація князя.

Зі зміцненням княжої влади злочин усе частіше розглядався не як образа чи шкода окремій особі чи групі осіб, а як посягання, спрямоване проти князя, і тому обов'язок розслідування поступово переміщався від приватних до окремих посадових осіб.

Початок третього етапу характеризується відділенням досудового слідства від адміністративної влади й пов'язаний з посиленням централізованої державної влади на Русі, до якої входила й значна частина земель сучасної України. Суттєві зміни в процес розслідування злочинів вніс Іван IV, котрим 25 жовтня 1539 року вперше були визначені окремі посадові особи, які повинні були займатися тільки розслідуванням злочинів і проводити судовий розгляд кримінальних справ. З цього часу слідство, суд та виконання вироків покладалося на губних старост, помічників яких були цілувальники. Перших і других потім замінили сищики.

Четвертий етап - це часи Гетьманщини (1648-1722 рр.), за яких ще збереглося право потерпілої сторони вести досудове слідство, але найчастіше воно покладалося на органи загального управління (Генеральний військовий суд, Генеральну військову канцелярію, Раду генеральної старшини, Раду старшин) або ж на військових посадовців - гетьмана, кошового отамана, військового суддю, полковника, старшину, осавулів, військового довища.

У подальшому на території України суди стали головною інстанцією з проведення слідства. Так, відповідно до "Інструкції гетьмана Данила Апостола судам" від 13 липня 1730 року при судах для проведення досудового розслідування були введені посади "розищиків". Вони проводили слідство.

П'ятий етап пов'язаний з виданням Катериною II "Учреждения для управления губерний" від 7 листопада 1775 року, якими право та обов'язки розслідування злочинів надавалось тільки поліції, і ця система запрацювала в повному обсязі, адже на території України вводилось тільки російське законодавство.

Шостий - етап появи слідчого як уповноваженого проводити досудове розслідування. Так, відповідно до Указу імператора Олександра II від 8 червня 1860 року були введені спеціальні посадові особи, які повинні здійснювати досудове слідство - судові слідчі, які одночасно були членами повітових судів і в деяких випадках могли залучатися до розгляду справ у повітовому суді, крім справ, по яких вони проводили розслідування. Адміністративна влада була остаточно відокремлена від слідчої діяльності. За поліцією залишилося розслідування

незначних злочинів і проступків.

Сьомий етап починається після жовтневої революції 1917 року й характеризується різноманітними суб'єктами, уповноваженими проводити досудове слідство. Спочатку досудове слідство здійснювали судді або народні слідчі. Під час громадянської війни створені органи грали другорядну роль, а слідчими органами стала Надзвичайна комісія. З прийняттям КПК 1922 р. та Основ кримінального судочинства Союзу РСР 1924 р. розслідування злочинів поклали на народних слідчих, слідчих ревтрибуналів, військових слідчих і слідчих по важливих справах Наркомата юстиції.

У післявоєнний період по основній масі кримінальних справ проводилося дізнання. Слідчий апарат був у органах прокуратури і Комітеті державної безпеки. Слідчий апарат у системі органів внутрішніх справ був створений Указом Президії Верховної Ради СРСР від 6 квітня 1963 року "Про надання права провадження попереднього слідства органам охорони громадського порядку".

Восьмий - це етап становлення незалежності України та пошуку шляхів удосконалення досудового слідства, під час якого були внесені суттєві зміни й доповнення в КПК України стосовно досудового слідства, зокрема, створені слідчі підрозділи податкової міліції тощо.

Дев'ятий - це етап кардинальних змін у досудовому слідстві, який почався з часу прийняття нового КПК України 2012 року та інших законів, що стосуються досудового слідства, за якими суб'єктами, уповноваженими проводити досудове розслідування в повному обсязі, є: слідчі, керівники органу досудового розслідування, детективи Національного антикорупційного бюро України. При цьому детективи НАБУ наділяються як повноваженнями слідчого, так і повноваженнями оперативних підрозділів.

При досудовому розслідуванні кримінальних проступків у встановлених законом випадках повноваження слідчого органу досудового розслідування можуть здійснюватися співробітниками інших підрозділів органів внутрішніх справ, органів безпеки, органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового законодавства.

Суб'єктом, який уповноважений проводити досудове розслідування в неповному обсязі, є прокурор, а суб'єктом, який може проводити за письмовим дорученнями слідчого, детектива Національного антикорупційного бюро України, прокурора слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, є оперативні підрозділи, "користуючись повноваженнями слідчого".

На завершення необхідно зазначити те, що історія - це дійова наставниця життя, яка багато чому вчить лише того, хто не полінувався її дослідити та старанно вивчити її уроки. У контексті нашого дослідження необхідно наголосити на тому, що з історії досудового слідства треба брати все краще, що мало місце в минулому, аналізувати його та, удосконаливши, застосовувати для оптимізації досудового слідства.

Література

1. Татаров О.Ю. Досудове провадження у кримінальному процесі України: теретико-правові та організаційні засади (за матеріалами МВС) Текст: монографія / О.Ю. Татаров. - Донецьк: ТОВ "ВПП "ПРОМІНЬ", 2012. - 640 с.
2. Чубатий М. Огляд історії українського права. - К.: Ноосфера, 1994. - 220 с.
3. Латкін В. Лекции по истории русского права / В. Латкин - СПб., 1912.

4. Чельцов-Бebutov М.А. Курс советского уголовного-процессуального права. - Т. 1: Очерки по истории суда и уголовного процесса рабовладельческих, феодальных и буржуазных государств. - М.: Госюриздат, 1957. - 837 с.

5. Кистяковский А.Ф. Общая часть уголовного судопроизводства [Текст]: лекции, читанные в императорском ун-те Св. Владимира проф. А.Ф. Кистяковским (1874) / А.Ф. Кистяковский. - Киев: Изд-во Семенко Сергея, 2005. - 118 с.

6. Юшков С.В. Общественно-политический строй и право Киевского государства. - М.: Государственное издательство юридической литературы, 1949. - 546 с.

7. Крикун М.Г., Смолий В.А., Шевченко Ф.П., Щербак В.О. Селянський рух на Україні 1569-1647 рр. - К.: Наукова думка, 1993. - 535 с.

8. Бандурка О.М. Теорія і практика оперативно-розшукової діяльності: монографія / О.М. Бандурка. - Харків: Золота миля, 2012. - 600 с.

9. Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. / Н.И. Костомаров - М., Изд-во Эксмо, 2004. - 1024 с.

10. Линовский В.А. Опыт исторических разысканий о следственном уголовном судопроизводстве в России. / В.А. Линовский - М.: "Лекс Эст", 2001. - 240 с.

11. Сиза Н. Суди і кримінальне судочинство України в добу Гетьманщини. - / Н. Сиза. - К.: Українська Видавнича Спілка, 2000. - 120 с.

12. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі: Монографія / М.А. Погорецький. - Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. - 576 с.

13. Полонська-Василенко Н.П. Історія України [Текст]: в 2-х т. Т. 1. До середини XVII ст. / Н. Полонська-Василенко, 1992. - 590 с.

14. Бекетов М. Ю. Следователь органов внутренних дел и милиция: взаимодействие при расследовании преступлений. Учеб. пособие / М.Ю. Бекетов. - М.: Щит-М; Мос. УМВД РФ, 2004. - 257 с.

15. Елинский В.И., Исаков В.М. Становление и развитие уголовного сыска в России / В.И. Елинский, В.М. Исаков. - МВД России, 1998. - 80 с.

Берназ П.В.,
кандидат юридичних наук,
начальник Інституту заочного та
дистанційного навчання ОДУВС
Надійшла до редакції: 01.08.2015

УДК 343.102:343.985

ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ХОДІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ

Десятник А. А.

У статті розглядаються окремі питання профілактичної діяльності в ході проведення негласних слідчих (розшукових) дій. Пропонується зобов'язати суб'єктів, які здійснюють ОРД, викривати причини кримінального правопорушення і умови, які сприяють його вчиненню, здійснювати профілактику правопорушень, що повинні проводитися, зокрема, в рамках кримінального провадження при виконанні письмових доручень слідчого, прокурора.

Ключові слова: оперативно-розшукова діяльність, причини кримінального правопорушення і умови, які сприяють його вчиненню.

В статье рассматриваются отдельные вопросы профилактической деятельности в ходе проведения негласных следственных (розыскных) действий. Предлагается обязать субъектов, которые осуществляют ОРД, выявлять причины уголовного правонарушения и условия, способствовавшие его совершению, осуществлять профилактику правонарушений, которые должны проводиться, в том числе, в рамках уголовного производства при выполнении письменных поручений следователя, прокурора.

Ключевые слова: оперативно-розыскная деятельность, причины уголовного правонарушения и условия, которые способствуют его совершению.

The article deals with some issues of prevention activities in the course of covert investigative (detective) of action. It is proposed to require entities engaged in ERA, to expose criminal offense causes and conditions that contribute to its occurrence, to prevent offenses should be conducted, particularly in the context of criminal proceedings in the performance of written assignments prosecutor.

Keywords: operational-investigative activity, criminal offense causes and conditions that contribute to its occurrence.

У чинний КПК України [1], який вступив у дію у 2012 році, внесено багато новел, і він продовжує вдосконалюватись. За три неповні роки його існування доповнення і зміни торкнулися кодексу більше ніж двісті разів. Але окремі напрями процесуальної діяльності потребують подальшого вдосконалення. Одним із невирішених питань КПК є здійснення профілактичної діяльності в ході кримінального провадження. Указана діяльність невинувадано вилучена із чинного КПК України. Актуальність профілактичної діяльності в теперішній час пояснюється тим, що криміногенна ситуація в країні є стабільно складною, негативно впливає на права та свободи людини, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку.

Зазначений рівень злочинності потребує від держави прийняття попереджувальних заходів загалом та в ході кримінального провадження, зокрема, у тому числі виявлення причин та умов кримінальних правопорушень при проведенні НС(Р)Д.

Оцінюючи повноваження та роль оперативних підрозділів, а також структуру кримінального процесу відповідно до чинного КПК, можна дійти висновку, що проглядається тенденція щодо поступового зближення традиційного кримінального процесу з ОРД. При цьому оперативно-розшукові заходи, які раніше, до прийняття чинного КПК, регламентувалися відомчими наказами з обмеженим грифом доступу, тепер набули статусу доступних для ознайомлення в КПК для широких верств населення.

Виведення засобів і методів ведення ОРД на новий рівень, а саме на рівень публічної регламентації, на нашу думку, пов'язано з такими обставинами:

© А.А. Десятник, 2015

1) намагання законодавця вивести ОРД з "тіні" з метою додержання прав і свобод громадян, які можуть опинитися у сфері ОРД та потрапити під дію сил і засобів узаконеної діяльності;

2) необхідністю регламентувати механізм трансформації інформації, отриманої в ході ОРД, зокрема із застосуванням новітніх інформаційних та інших технологій, у докази, які можна використовувати в ході кримінального провадження, тобто механізм легалізації зазначеної інформації;

3) розвитком інформаційних технологій, насамперед Інтернету, та, відповідно, з неможливістю забезпечити обмежений доступ громадян до змісту вказаних засобів і методів її діяльності уповноваженими законом суб'єктами.

Саме тому законодавець, з урахуванням поширеності інформації про засоби та методи ОРД, здійснив максимально доступну її регламентацію з метою захисту прав і свобод громадян, відносно яких проводяться чи можуть проводитися оперативно-розшукові заходи. Відповідно, елементи ОРД у рамках чинного КПК набули подальшого розвитку й стали його органічною частиною, у зв'язку з чим процес отримання доказів у ході кримінального провадження необхідно розглядати з урахуванням нормативно-правової бази, яка регламентує ОРД.

Так, відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 7 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" підрозділи, які здійснюють ОРД, зобов'язані в межах своїх повноважень відповідно до законів, що становлять правову основу ОРД, уживати необхідних ОРЗ щодо попередження, своєчасного виявлення й припинення злочинів та викриття причин і умов, які сприяють учиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень [2].

Необхідно погодитися з М.А. Погорецьким у тому, що загальним об'єктом пізнання в ОРД є оперативна обстановка, а спеціальним - обставини підготовлюваних, тих, що вчиняються, та вчинених злочинів, визначених у ст.ст. 64 і 23 КПК України 1960 року та конкретизовані у відповідних гіпотезах Загальної та Особливої частин КК України, у тому числі причини й умови, які сприяли вчиненню злочину [3, 222].

Причини правопорушення та умови, які сприяли його вчиненню, можливо встановлювати в ході проведення НС(Р)Д, які проводяться виключно в кримінальному провадженні щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, а саме: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК); накладення арешту на кореспонденцію (ст. 261 КПК); огляд і виїмка кореспонденції (ст. 262 КПК); зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; зняття інформації з електронних інформаційних систем без відома її власника, володільця або утримувача (ст. 264 КПК); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК); спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК); аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК); негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК); спостереження за річчю або місцем у публічно доступних місцях (ст. 269 КПК); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК).

При цьому НС(Р)Д, які проводяться незалежно від тяжкості злочину, є: зняття інформації з електронних інформаційних систем або її частини, доступ до яких не обмежується її власником, володільцем або утримувачем

чи не пов'язаний з подоланням системи логічного захисту (ч. 2 ст. 264 КПК); установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (ст. 268 КПК).

Порядок, тактика та методика проведення окремих НС(Р)Д, взаємодія уповноважених оперативних підрозділів, які виконують доручення слідчого, прокурора на їх проведення, з особами (підрозділами), що залучаються до проведення таких дій, регулюються окремим нормативно-правовим актом органів, у складі яких перебувають уповноважені оперативні підрозділи [4, 7].

Відомчі інструкції, які регламентують організацію ОРД ОВС України, визначають, поряд з іншими завданнями, виявлення причин і умов, які сприяють учиненню злочинів, зазначають порядок цієї діяльності [5; 6].

Отже, нормативно-правовими актами встановлена вимога до суб'єктів, які здійснюють ОРД, викривати причини і умови, які сприяють учиненню злочинів, здійснювати профілактику правопорушень, що повинні здійснюватися, зокрема, у рамках кримінального провадження при виконанні письмових доручень слідчого, прокурора. Відповідно, вказана профілактична діяльність підлягає регламентації в КПК та має набути процесуального характеру.

При цьому необхідно погодитися з М.А. Погорецьким, який вірно зазначив, що, виходячи з широкого розуміння засобу пізнання в кримінальному процесі, ними також є ОРД, матеріали ОРД та інші дані й способи їх отримання, що здійснені як процесуальним шляхом, так і позапроцесуальним шляхом, наприклад, у ході розшукової діяльності слідчого тощо [3, 230].

Згідно з п. 3 ст. 40 КПК України слідчий уповноважений доручати проведення С(Р)Д та НС(Р)Д відповідним оперативним підрозділам. Останнє не суперечить змісту ст. 41 КПК, яка передбачає, що оперативні підрозділи здійснюють С(Р)Д та НС(Р)Д у кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, прокурора. Відповідно до п. 2 вказаної статті, під час виконання доручень слідчого, прокурора, співробітник оперативного підрозділу набуває повноважень слідчого. Пунктом 3 статті передбачено, що доручення слідчого, прокурора щодо проведення С(Р)Д та НС(Р)Д є обов'язковими для виконання оперативним підрозділом [1].

Отже, при внесенні до чинного КПК доповнень щодо профілактичної діяльності необхідно зауважити, що слідчий зможе дати доручення оперативному підрозділу щодо встановлення серед інших обставин також причин правопорушення та умов, які сприяли його вчиненню.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 р. № 4651-6 із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 12.08.2014 р. № 1631-7. - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.
2. Про оперативно-розшукову діяльність: закон України від 18.02.1992 р. № 2135-12 із змін., внес. згідно із Законами України: за станом на 04.07.2013 р. № 406-7. - [Електронний ресурс]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.
3. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності у кримінальному процесі [Текст]: монографія / М.А. Погорецький. - Харків: Арсіс ЛТД, 2007. - 576 с.
4. Інструкція "Про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів

у кримінальному провадженні” [Текст]: наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5 “Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні”. - К., 2012.

5. Інструкція “Про організацію агентурно-оперативної роботи оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України” [Текст]: наказ МВС України від 17.12.2012 р. № 06 “Про затвердження Інструкції про організацію агентурно-оперативної роботи оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України”. - К., 2012.

6. Інструкція “Про організацію роботи за оперативно-розшуковими справами та справами контрольного провадження оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України” [Текст]: наказ МВС України від 17.12.2012 № 07 “Про затвердження Інструкції про організацію роботи за оперативно-розшуковими справами та справами контрольного провадження оперативними підрозділами органів внутрішніх справ України”. - К., 2012.

Десятник А.А.,
ОДУВС

Надійшла до редакції: 03.08.2015

УДК 343.102:343.985

ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОВЕДЕННЯ ВІЗУАЛЬНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

У статті охарактеризовано сучасний стан правового регулювання візуального спостереження як засобу інформаційно-пізнавальної діяльності правоохоронних органів у боротьбі з організованою злочинністю. Визначено окремі юридичні проблеми візуального спостереження та запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: візуальне спостереження, правове регулювання, слідча дія, оперативно-розшуковий захід.

В статье охарактеризовано современное состояние правового регулирования визуального наблюдения как средства познавательной деятельности правоохранительных органов в борьбе с организованной преступностью. Определены отдельные юридические проблемы визуального наблюдения и предложены пути их решения.

Ключевые слова: визуальное наблюдение, правовое регулирование, следственное действие, оперативно-розыскное мероприятие.

The article describes the current state of legal regulation of visual observation as a means of information-cognitive activity of law enforcement agencies in combating organized crime. Determined some legal problems of visual observation and suggested solutions.

Keywords: visual surveillance, regulation, investigative action, operational-investigative measure.

У листопаді 2012 року набрав чинності Кримінальний процесуальний кодекс України (КПК України). Новацією, передбаченою в кодексі, є введення до чинного законодавства раніше не передбаченої в ньому категорії – негласні слідчі (розшукові) дії (глава 21 КПК України). Це суттєво змінило роль слідчих органів, які раніше, виконуючи свою функцію з розслідування злочинів, здійснювали лише офіційну гласну процесуальну діяльність. Відтепер же вони разом із тим можуть застосовувати й негласні слідчі (розшукові) дії, що, по суті, являють собою негласну оперативно-розшукову діяльність. Остання, у свою чергу, полягає в проведенні оперативних, зокрема й оперативно-розшукових, заходів і регламентується окремим нормативно-правовим актом –

Законом України “Про оперативно-розшукову діяльність”. До нього згідно з новим КПК України прийнято зміни й доповнення, які фактично перетворюють оперативно-розшукові заходи, що носили негласний характер, у зазначені процесуальні негласні (розшукові) слідчі дії [1]. Викладене зумовлює актуальність обраної тематики. Окремі аспекти правового регулювання візуального спостереження як оперативно-розшукового заходу в Україні досліджували О.М. Бандурка, А.А. Венедіктов, В.І. Василичук, Н.Ф. Войтович, О.А. Гапон, В.О. Глушков, О.М. Джужа, О.Ф. Долженков, Е.О. Дідоренко, В.П. Захаров, А.В. Іщенко, І.П. Козаченко, О.І. Козаченко, Я.Ю. Кондратьєв, В.А. Некрасов, Д.Й. Никифорчук, С.В. Обшалов, М.А. Погорецький, І.І. Приполов, Н.Є. Філіпенко, В.О. Черков, І.Р. Шинкаренко та інші. Проте наявність низки невирішених юридичних проблем візуального спостереження та надання йому статусу негласної слідчої (розшукової) дії Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 р. зумовлює потребу подальших наукових досліджень.

Метою статті є оцінка сучасного стану правового регулювання та визначення й вирішення правових проблем візуального спостереження як засобу інформаційно-пізнавальної діяльності правоохоронних органів України. Аналіз діяльності підрозділів кримінальної міліції ОВС України та наукових праць досліджуваного напряму засвідчує, що термін “візуальне спостереження” в теорії та практиці оперативно-розшукової діяльності має набагато вужчий зміст, ніж у загальнонавчальному й загальнонауковому розумінні. Цей зміст обмежують проведенням уповноваженими суб'єктами конкретного оперативно-розшукового заходу, який спеціально організовують і здійснюють лише приховано (негласно) і винятково в громадських місцях. Ми будемо дотримуватись термінології, усталеної в теорії та практиці оперативно-розшукової діяльності, і вживати означений термін лише в його вузькому значенні. Відповідно до ст. 8 Закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- і відеозйомки, оптичних і радіоприладів, інших технічних засобів є правом підрозділів, що здійснюють оперативно-

© Д.В. Назаренко, 2015

розшукову діяльність. У проєкті однойменного Закону України [2], а також у теорії ОРД і відомчих нормативних актах правоохоронних органів візуальне спостереження зараховують до категорії оперативно-розшукових заходів. Стаття 269 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. включає його до переліку негласних слідчих (розшукових) дій, що є принципово новим у правовій практиці України [3]. Отже, формально-юридичний підхід дозволяє одночасно зарахувати візуальне спостереження до різних категорій, що належать до окремих, хоча й взаємопов'язаних державно-правових діяльнісних систем - оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу. Тому, залишаючись незмінним за своїм змістом, візуальне спостереження як засіб пізнавальної діяльності правоохоронних органів може мати дві різні юридичні форми залежно від сфери застосування. Це зумовлює потребу в розумінні взаємозв'язку та відособленості візуального спостереження як оперативно-розшукового заходу та як слідчої дії.

Виконання цього завдання вимагає визначення зв'язку та відособленості ОРД та кримінального процесу загалом. Як слушно зауважує М.А. Погорецький, взаємозв'язок ОРД і кримінального процесу проявляється насамперед через співвідношення їх мети та завдань як структурних елементів їх змісту, оскільки як мету та завдання ОРД, що здійснюється в інтересах кримінального процесу, неможливо реалізувати без реалізації мети та завдань кримінального судочинства, так і мету й завдання кримінального процесу найчастіше неможливо реалізувати без реалізації мети й завдань ОРД [4, 161]. Метою кримінального процесу є вирішення соціально-правового конфлікту, що виник у зв'язку із завданням злочинної шкоди особі, суспільству та державі, на підставі істини, встановленої уповноваженими на провадження в кримінальній справі особами [4, 167]. Завданнями кримінального процесу є: захист прав і законних інтересів осіб, яким злочином завдано шкоду, та недопущення незаконного й необґрунтованого порушення кримінальної справи, пред'явлення обвинувачення, засудження, обмеження прав і свобод людини [4, 169]. Мета й завдання ОРД обумовлюються метою й завданнями кримінального процесу, але не зводяться лише до останніх, оскільки на ОРД, окрім іншого, покладено функцію запобігання злочинам [5]. Метою оперативно-розшукової діяльності є попередження й припинення злочинів і сприяння оперативно-розшуковими засобами реалізації мети й завдань кримінального судочинства, а її завданнями - пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб і груп, відповідальність за які передбачено Кримінальним кодексом України, установлення й розшук таких осіб і груп для досягнення мети оперативно-розшукової діяльності, а також мети й завдань кримінального судочинства. Реалізація завдань, перетворення цілей на результати в ОРД здійснюється через оперативно-розшукові заходи, а в кримінальному процесі - через слідчі дії [4, 169]. Водночас сукупний аналіз положень КПК України та Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" дає підстави для висновку, що візуальне спостереження і як оперативно-розшуковий захід, і як негласна слідча (розшукова) дія одночасно є засобом виконання завдань і досягнення мети як кримінального процесу, так і ОРД. Зокрема, у кримінальному процесі матеріали візуального спостереження (незалежно від його юридичної форми)

можуть бути використані для прийняття рішень про проведення інших слідчих дій, визначення їх часу, місця та об'єктів, затримання підозрюваних у скоєнні злочину тощо. Використання матеріалів візуального спостереження як доказів у кримінальному судочинстві також можливе в будь-якій його юридичній формі. Якщо проводилася слідча дія, ці матеріали використовуються як такі, що здобуті в порядку, передбаченому главою 21 "Негласні слідчі (розшукові) дії" розділу I КПК України, а якщо здійснювався оперативно-розшуковий захід - у порядку реалізації положень п. 4 ч. 2 ст. 99, де зазначено, що матеріали, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність", за умови відповідності встановленим вимогам, є документами та можуть використовуватися в кримінальному провадженні як докази [2]. В ОРД результати візуального спостереження незалежно від його юридичної форми використовуються для прийняття рішень щодо проведення подальших оперативно-розшукових заходів відносно об'єкта стеження або його злочинних зв'язків. Кримінальний процес та оперативно-розшукова діяльність як різні діяльнісні системи мають різних суб'єктів, що зумовлює потребу в окресленні кола суб'єктів візуального спостереження. Як оперативно-розшуковий захід його можуть здійснювати працівники всіх оперативних підрозділів, у рамках реалізації права, передбаченого п. 11 ч. 1 ст. 8 Закону України про ОРД. Проте зазвичай вони послуговуються можливостями спеціально призначених негласних структур (у системі МВС України - це підрозділи оперативної служби, у системах СБУ, Державної прикордонної служби України, податкової міліції - підрозділи оперативного документування). Адже гласні оперативні апарати не мають потрібних для цього сил і засобів. Їх працівники здебільшого не володіють знаннями, уміннями та навичками, необхідними для професійного проведення означеного заходу. З теоретичної і практичної точок зору, здійснення візуального спостереження спеціальними підрозділами є набагато ефективнішим, хоча й менш економічним. Працівники підрозділів кримінальної міліції застосовують його особисто, коли необхідно негайно запобігти злочинові або розкрити його, а залучення до спостереження сил і засобів оперативної служби неможливе. Візуальне спостереження як засіб інформаційно-пізнавальної діяльності в боротьбі з організованою злочинністю має здійснюватися лише спеціальними підрозділами. Адже сьогодні групова протидія візуальному спостереженню є невід'ємним елементом конспірації злочинної діяльності організованих угруповань і злочинних організацій. Цілком логічно припустити, що візуальне спостереження як негласну слідчу дію також доцільно організовувати силами підрозділу оперативної служби, зокрема, коли потрібно стежити за членами організованих злочинних формувань. Адже слідчий не має для цього ні часу, ні засобів, ні професійних навичок. Тому обґрунтованими видаються положення частини 6 ст. 246 КПК України, яка передбачає, що негласні слідчі (розшукові) дії за дорученням слідчого можуть провадити уповноважені оперативні підрозділи. Повноваження слідчого доручати такі дії відповідним оперативним підрозділам встановлено п. 3 ч. 2 ст. 40, а обов'язок їх виконання покладено на ці підрозділи ч. 3 ст. 41 зазначеного Кодексу [3]. Формулювання

“уповноважені оперативні підрозділи” та “відповідні оперативні підрозділи”, що вживаються у вказаних статтях, дають можливість слідчому доручати негласні слідчі (розшукові дії) як гласним, так і негласним (спеціалізованим) оперативним підрозділам. Отже, проведення візуального спостереження як слідчої дії в системі МВС може бути доручене безпосередньо підрозділу оперативної служби (ПОС). Гласний оперативний підрозділ доручення слідчого на проведення візуального спостереження може виконувати власними силами. Проте, оскільки під час виконання доручень слідчого, прокурора співробітник оперативного підрозділу набуває сам повноважень слідчого (ч. 2 ст. 41), він, керуючись п. 3 ч. 2 ст. 40 КПК України, має право доручити візуальне спостереження підрозділу оперативної служби [2]. Пряме доручення візуального спостереження підрозділам оперативної служби доцільно в разі необхідності: обмеження кола осіб, яким відомо про слідчу дію, та зниження вірогідності витоку інформації; спрощення системи документообігу, економії часу, а відповідно підвищення оперативності; уникнення неоднозначної оцінки сторонами кримінального процесу законності здобутих доказів у зв’язку з дискусійним характером можливості передоручення негласних слідчих (розшукових) дій одним оперативним підрозділом іншому. Залучення до візуального спостереження сил і засобів оперативної служби через відповідне доручення оперативному працівникові гласного оперативного підрозділу є доцільним у разі комплексного здійснення оперативно-розшукових заходів і слідчих дій, зокрема під час розкриття злочинів, учинених організованими злочинними формуваннями. Виходячи з викладеного, вважаємо логічним надання права слідчому вирішувати, в який саме спосіб залучати підрозділ оперативної служби до проведення візуального спостереження (безпосередньо чи через працівника гласного оперативного підрозділу). Введення в дію Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р. частково вирішує проблеми проведення візуального спостереження, що пов’язані із заборобою оперативно-розшукових заходів, без заведення оперативно-розшукової справи відповідно до ч. 3 ст. 9 Закону України про ОРД. Ця норма створює правові проблеми в діяльності всіх без виключення оперативних підрозділів. У діяльності ПОС вона набуває специфічних рис. Адже підрозділи оперативної служби взагалі не уповноважені заводити ОРС, оскільки проводять оперативно-розшукові заходи за офіційними замовленнями інших оперативних підрозділів. Останні можуть оформити завдання на візуальне спостереження лише за наявності оперативно-розшукової справи. Проте певні ситуації вимагають невідкладного (ще до заведення ОРС) залучення сил і засобів оперативної служби. Зокрема, це випадки, пов’язані з: необхідністю термінового отримання фактичних даних про осіб, причетних до щойно вчинених особливо тяжких злочинів; необхідністю термінового отримання фактичних даних, потрібних для звільнення заручників, рятування життя людей, проведення операцій по захопленню озброєних злочинців; необхідністю термінового отримання фактичних даних, необхідних для організації охорони громадського порядку в разі масових заворушень тощо. Значна суспільна небезпека кримінально-караних діянь і необхідність їх швидкого розкриття змушує оперативних працівників ігнорувати означені норми Закону України

про ОРД і відомчих інструкцій, коли йдеться про проведення ПОС оперативно-розшукових заходів з метою розкриття злочинів по “гарячих слідах”. Практика свідчить про високу ефективність залучення сил і засобів оперативної служби відразу після того як став відомий факт учинення злочину, ще до заведення ОРС. Зокрема, позитивні результати дає негайне проведення заходів, спрямованих на розкриття вбивств, зґвалтувань, розбійних нападів та інших злочинів, пов’язаних із застосуванням фізичного насильства. Для залучення сил і засобів ПОС до розкриття злочинів по “гарячих слідах” (без заведення ОРС) оперативні працівники вдаються до фальсифікацій. Нові положення Кримінального процесуального закону дають змогу на законних підставах залучати сили й засоби підрозділів оперативної служби для проведення візуального спостереження як слідчої дії - без заведення оперативно-розшукової справи, що вирішує проблему залучення сил і засобів підрозділів оперативної служби “по гарячих слідах”. Важливим аспектом юридичного аналізу візуального спостереження як слідчої дії та як оперативно-розшукового заходу є визначення його об’єктів. Теоретично об’єктами візуального спостереження можна вважати не лише фізичних осіб, а й окремі території, будівлі, споруди, предмети тощо. Адже цілком логічно припустити, що такими об’єктами можуть бути приміщення, які використовуються для зберігання викраденого, місця закладення тайників, ємкості для перевезення наркотичних засобів (при проведенні контрольованої поставки) тощо. Виходячи з цього, цілком обґрунтованими є положення ст. 269 Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 р., де визначено: “Для пошуку, фіксації і перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця в публічно доступних місцях може проводитись візуальне спостереження за вказаними об’єктами або візуальне спостереження з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження” [3]. Проте візуальне спостереження за певними територіями, будівлями, приміщеннями, предметами (якщо воно ведеться в публічно доступних місцях) здебільшого має на меті виявлення осіб, причетних до злочинної діяльності та подальше вивчення їх дій. З моменту виявлення цих осіб спостереження проводиться вже по відношенню саме до них. Тому, якщо слідчим отримано дозвіл суду на проведення візуального спостереження за місцем або річчю - немає формальних законних підстав стежити за особами, що будуть виявлені таким чином. Отже, спостереження такого роду має сенс лише в тому разі, коли перебування особи в певному місці або її фізичний контакт з конкретним предметом може бути доказом її вини, а також з метою затримання підозрюваної (розшукуваної) особи. Проте спостереження за річчю або місцем, що проводиться до виявлення таких осіб, не може розглядатися, як втручання в особисте життя громадян, обмеження їх прав і свобод. Адже носіями юридичних прав та учасниками правовідносин можуть бути лише особи. Речі та місця не можуть розглядатися як суб’єкти таких відносин. Тому візуальне спостереження за ними не потребує юридичної регламентації. Отже, воно може проводитися без спеціальних дозвільних процедур. З моменту виявлення потрібної особи слідчий має припинити спостереження

та діяти відкрито - затримати особу й скласти протокол затримання та (або) провести потрібні в конкретному випадку слідчі дії: обшук, огляд. Якщо ж підстав для затримання або проведення відповідних слідчих дій бракує, а спостереження за місцем або річчю встановлювалося з метою подальшого стеження за виявленими особами, то в клопотанні про дозвіл на проведення цієї негласної слідчої (розшукової) дії повинно бути зазначено саме це (на відміну від вимог п. 4 ч. 2 ст. 248 КПК України). Тобто дозвіл повинен містити чітку вказівку на те, що спостереження має проводитися за невстановленими особами, які з'являться у визначеному місті (вчинять там певні дії) або матимуть контакт з конкретною річчю (проводитимуть з нею певні операції). Візуальне спостереження за певною територією або адресою постійно використовується в діяльності підрозділів оперативної служби як базовий складник комплексних заходів, що нормативно визначені як розвідувально-пошукові. Такі заходи є високоефективним засобом виявлення латентних злочинів і встановлення причетних до них осіб. Проте, за аналогією з відповідною слідчою дією, їх правове регулювання є недосконалим, оскільки виявлення таких осіб є правомірним, а подальше стеження за ними з метою отримання персональних даних немає правових підстав. Отже, як у кримінальному процесі, так і в оперативно-розшуковій діяльності доцільно чітко регламентувати стеження за особами, що виявлені в процесі спостереження за певними місцями та речами. Аналогічної регламентації потребує й стеження за зв'язками осіб, що є об'єктами візуального спостереження. Аналіз ст. 269 КПК України та ч. 15 ст. 9 Закону України "Про оперативно-розшукову діяльність" дозволяють дійти однозначного висновку: одним із завдань візуального спостереження є встановлення соціальних контактів (зв'язків) об'єкта. Єдиним надійним засобом виконання цього завдання є приховане стеження за ними з подальшим негласним отриманням персональних даних. Відкриті засоби отримання таких даних (перевірка документів, затримання для встановлення особи) ведуть до втрати сенсу подальшого проведення відповідної слідчої дії або оперативно-розшукового заходу, оскільки позбавляють їх негласної форми, а відповідно унеможливають досягнення потрібного результату. Аналіз практики підрозділів оперативної служби засвідчує, що час візуального спостереження з метою отримання інформації, необхідної для подальшого встановлення особи, майже ніколи не перевищує однієї доби. Здебільшого цей час обмежується декількома годинами. Такі витрати зазвичай є виправданими, оскільки часто дають можливість отримати персональні дані осіб, причетних до злочинної діяльності, установити склад і структуру організованого злочинного формування. Якщо в подальшому інформація про причетність особи до злочинної діяльності не підтверджується, усі матеріали мають бути знищені. Терміни перевірки відомостей про причетність особи до вчинення злочинів і знищення матеріалів на неї мають установлюватися на законодавчому рівні. Відособленість візуального спостереження як слідчої дії та оперативно-розшукового заходу відбивається в розмежуванні суб'єктів ініціативи та надання дозволу на їх проведення. Якщо оперативно-розшуковий захід може здійснюватися ПОС з дозволу начальника кримінальної міліції УМВС і вищих за посадою осіб, відповідальних за організацію ОРД, то відповідна слідча (розшукова) дія - за ініціативою

слідчого, прокурора та з дозволу слідчого судді. Це цілком логічно, враховуючи те, що використанню в кримінальному судочинстві підлягають усі матеріали, здобуті під час візуального спостереження як слідчої дії, а в разі проведення відповідного оперативно-розшукового заходу використовуються лише ті, в яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп.

Проведення візуального спостереження без дозволу суду відповідає юридичній практиці багатьох зарубіжних країн. Так, закони "Про оперативно-розшукову діяльність" Молдови та Білорусі визначають, що для проведення спостереження достатньо мотивованої постанови органу, який здійснює ОРД [6, 125, 305]. У Великій Британії безпосереднє спостереження, що проводиться для цілей спеціальних розслідувань чи спеціальних операцій, з метою отримання інформації приватного характеру про особу (спеціально визначеної для цілей розслідування чи операції), може бути санкціоновано поліцейськими силами, розвідувальними службами, окремими міністерствами та навіть фінансовими департаментами тощо [7, 139]. У США візуальне спостереження (також із використанням технічних засобів) дозволяється на стадії попереднього розслідування без попереднього санкціонування. Для проведення відеоспостереження в публічних місцях не потрібно отримувати рішення суду [7, 137]. Важливим для правової оцінки законності візуального спостереження варто визнати поняття місця його проведення, яке не подається ні в Законі України "Про оперативно-розшукову діяльність", ні в КПК України. Тому сьогодні не можна дати однозначну правову оцінку випадкам, коли об'єкт візуального спостереження перебуває у власній квартирі, а співробітник ОВС спостерігає за ним через відчинене вікно з двору будинку (з даху сусідньої споруди, дерева, автомобіля, припаркованого на вулиці, закритого посту тощо). Те саме можна сказати про ситуацію, коли об'єкт спостереження знаходиться на приватній земельній ділянці, а оперативні працівники стежать за його діями із сусіднього подвір'я, де перебувають із дозволу господарів. Якщо місцем проведення візуального спостереження вважати місце знаходження його суб'єктів, то стеження є законним. Той, хто перебуває в житлі чи іншому приватному володінні та не вживає заходів з обмеження можливостей спостереження за ним сторонніх осіб, імовірно не вважає за потрібне приховувати від оточуючих свої дії, свідомо допускає їх публічність і не вбачає в такому спостереженні загрози для себе. Адже Конституцією України передбачено право кожного будь-якими незабороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань (ст. 55, ч. 4). Це право може бути реалізоване ними й для запобігання стеженню (шляхом завішування вікон, замикання дверей, будівництва парканів тощо). Отже, особи, які не вживають цих заходів, не вважають за потрібне користуватися названим правом у частині захисту інформації про себе, а, навпаки, самі роблять цю інформацію публічною. Якщо ж вони скористаються цим правом, то унеможливлять візуальне спостереження й воно буде проводитися не за особою, а за певною територією або адресою. Важливу роль для оцінки законності візуального спостереження відіграє

також місце розташування засобів оперативної техніки, за допомогою яких воно здійснюється. Адже суб'єкти спостереження можуть знаходитись у громадському місці, а засоби, що ними використовуються, у житлі чи іншому володінні особи.

Візуальне спостереження є безпосереднім засобом виконання завдань і досягнення мети як ОРД, так і кримінального процесу. Сутність візуального спостереження, механізм його практичної реалізації та зміст результатів у межах кожної з названих діяльнісних систем є однаковими. Юридична форма візуального спостереження буде різною залежно від сфери застосування: в ОРД – оперативно-розшуковий захід, у кримінальному процесі – негласна слідча (розшукова) дія. Залежно від юридичної форми візуальне спостереження набуває різного статусу, що втілюється у визначенні законом різних суб'єктів ініціативи його застосування та санкціонування, різних наслідків невиконання доручень на його проведення. У КПК України доцільно передбачити, що слідчому та за його дорученням працівникам уповноважених оперативних підрозділів дозволяється проводити візуальне спостереження за невстановленими особами, що були виявлені в процесі негласних слідчих (розшукових) дій, з метою подальшого отримання їх персональних даних та (або) доказів її причетності до вчинення злочину. Таке спостереження має проводитись до моменту, коли здобутих у процесі стеження даних буде достатньо для встановлення особи оперативним шляхом або для її затримання за підозрою у вчиненні злочину, але не більше 24 годин. Спеціального дозволу для такого спостереження не потрібно. У разі необхідності продовження візуального спостереження за особою, виявленою в процесі негласних слідчих (розшукових) дій, понад 24 годин слідчий має отримати дозвіл суду та оформити в установленому порядку відповідне доручення оперативному підрозділу. У Законі України “Про оперативно-розшукову діяльність” доцільно визначити, що візуальне спостереження за невстановленими особами, виявленими в процесі оперативно-розшукових заходів і слідчих дій, може проводитись з метою подальшого отримання їх персональних даних та (або) інформації про їх злочинну діяльність. Як у КПК України, так і в Законі України “Про

оперативно-розшукову діяльність” доцільно зазначити, що місцем проведення візуального спостереження варто вважати місце перебування його суб'єктів і технічних засобів, що ними використовуються для стеження.

Література

1. Шилін М. Оперативно-розшукова діяльність та негласні слідчі дії: проблеми правового регулювання у світлі нового кримінального процесуального кодексу України // Вісник Національної академії прокуратури України. № 1. - 2013. - С. 59-64.
2. Про оперативно-розшукову діяльність України: проект Закону України (нова редакція) на заміну раніше поданого реєстр. № 2134 від 21 лип. 2008 р. // Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]: <http://w1.c1.rada.gov.ua>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квіт. 2012 р. // Офіц. веб-сайт Верховної Ради України. [Електронний ресурс]: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Погорецький М.А. Функціональне призначення оперативно-розшукової діяльності в кримінальному процесі: монографія / М.А. Погорецький. - Х.: Арсіс, ЛТД, 2007. - 575 с.
5. Погорецький М.А. Мета і завдання оперативно-розшукової діяльності / М.А. Погорецький // Проблеми законності: Респ. міжвід. наук. зб. / Відп. ред. В.Я. Тацій. - Х., 2004. - Вип. 70. - С. 95-103.
6. Оперативно-розшукова діяльність та додержання державної таємниці в країнах СНД: зб. законів про оперативно-розшукову діяльність та державну таємницю / Укладачі: О.В. Кириченко, І.М. Зубач, О.В. Новіков, А.В. Білий. - К.: Центр учбової літератури, 2008. - 464 с.
7. Перепилиця М.М. Проведення оперативно-розшукових заходів у Великій Британії, Росії, США та Україні: монографія / М.М. Перепилиця, О.В. Манжай. - Харків: Вид-во КП Друкарня № 13, 2008. - 248 с.

*Назаренко Д.В.,
ад'юнкта кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
ОДУВС
Надійшла до редакції: 14.09.2015*

УДК 343.985.7

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ МОДЕЛІ ОСОБИ ПОТЕРПІЛОГО В РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ

Несвітайло І. І.

Модель особи потерпілого від убивств на замовлення представляє криміналістичний інтерес, оскільки впливає на визначення механізму вчинення злочину. Для розслідування вбивств на замовлення велике значення має збір максимального об'єму інформації щодо потерпілого, установлення його поведінки, визначення зв'язку зі злочинцем. Зазначені дані допомагають вірно визначити цілі й мотиви злочину, висунути найбільш обґрунтовану версію про причетних до вбивства осіб, установити замовний характер убивства.

Ключові слова: модель особи потерпілого, вбивства на замовлення, криміналістичне значення, інформація, замовник, виконавець.

Модель личности потерпевшего при совершении убийства на заказ представляет криминалистический интерес, поскольку влияет на определение механизма

совершения преступления. Для расследования убийств на заказ большое значение имеет сбор максимального объема информации о потерпевшем, установление его поведения, определение связи с преступником. Отмеченные данные помогают определить цели и мотивы преступления, выдвинуть наиболее обоснованную версию о причастных к убийству лицах, установит заказной характер убийства.

Ключевые слова: модель личности потерпевшего, убийства на заказ, криминалистическое значение, информация, заказчик, исполнитель.

Model of person of a victim of murders on order represents criminalistic interest because of its influence on determination of a mechanism of committing of crime. For investigation of murders on order the great importance is the collection of the maximum amount of information

© І.І. Несвітайло, 2015

about the victim, studying of his behavior, determination of connections with the criminal. These data helps to determine the right targets and motives, to nominate the most reasonable version about the individuals involved in the killing, set the character of the murder on order.

Keywords: model of person of a victim, murder on order, criminalistic significance, information, contracting authority, executor.

Протидія вбивствам на замовлення являє собою значну складність для правоохоронних органів через їх ретельну підготовку, професіоналізм виконавців, наявність декількох суб'єктів злочину (замовника, посередника, виконавця), мінімальну кількість слідів.

Методиці виявлення та розслідування вбивств присвячені роботи таких правознавців, як Т.В. Авер'янова, Ю.П. Аленін, Ю.М. Антонян, Т.М. Арзуманян, В.П. Бахін, Л.Г. Відонов, А.І. Вінберг, А.В. Дулов, Г.Ю. Жирний, В.К. Звірбуль, А.Х. Кежоян, В.П. Колмаков, В.О. Коновалова, В.К. Лисиченко, Г.М. Мудьюгін, В.А. Образцов, М.О. Селіванов, В.І. Шиканов, М.П. Яблоков, Я.М. Яковлев та ін. Окремі проблеми розслідування вбивств на замовлення досліджували В.П. Бахін, А.І. Бородулін, В.І. Бояров, В.Ф. Глазирін, В.О. Коновалова, М.О. Селіванов, І.В. Сервецький, Б.Ф. Тимошенко, В.Ю. Шепітько та ін.

Але як свідчить аналіз матеріалів практики, існує потреба в забезпеченні теоретичними узагальненнями й науково обґрунтованими рекомендаціями, а такі питання, як формування моделі особи потерпілого та використання її в протидії вбивствам на замовлення, взагалі залишаються маловивченими. Таке становище ускладнює вирішення багатьох практичних питань протидії зазначеній категорії злочинів.

Метою статті є визначення криміналістичного значення й практичного використання моделі особи потерпілого в розслідуванні вбивств на замовлення.

Особливістю сучасної кримінальної обстановки є збільшення кількості замовних убивств і вбивств з високим рівнем латентності. Тому в провадженнях про замовні вбивства важко назвати точну цифру потерпілих.

Криміналістичне дослідження особи потерпілого багато в чому визначається необхідністю вирішення практичних завдань, що стоять перед слідчими, а згодом і судовими органами.

Дані про потерпілого допомагають визначити ступінь громадської небезпеки обвинуваченого, призначити йому покарання й можуть мати значення для розкриття обставин злочину та мотивів його вчинення [6, 8].

Слід погодитися з Ю.М. Антоняном, який відмічає, що "жертви вбивств, і особливо замовлених, давно привертати до себе увагу, оскільки їм належить певний і чималий вклад до механізму вчинення злочину, оскільки поведінка потерпілого коливається від того, що явно провокує, навіть злочинного до абсолютно морального, правомірного" [1, 164].

Під жертвою злочину розуміється будь-яка фізична особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду незалежно від того, винесена або не винесена відповідна постанова про визнання особи потерпілим.

Особу потерпілого характеризують такі риси: психофізіологічні, статевікові, інтелектуальні, професійні й моральні дані.

Криміналістичне значення статевікових харак-

теристик жертв убивств на замовлення різноманітне. Вони використовуються для планування розслідування вбивств, ідентифікації особи загиблого, якщо його особа не встановлена [5, 138-144].

З огляду на багато обставин подібні провадження нерідко розслідуються як звичайні вбивства, або висуюються та відпрацьовуються версії про самогубство, або факт убивства залишається латентним. Про це свідчить значна кількість людей, які знаходяться в розшуку, як безвісти зниклі. А. Ф. Козусев відмічає, що значна кількість жертв убивств на замовлення, вчинених у сфері бізнесу, - це безвісно зниклі громадяни. З оголошених у розшук осіб, зниклих безвісти, значна кількість людей стали жертвами злочинів.

Жертвами вбивств на замовлення досить часто є особи, які займаються бізнесом. Убивства на замовлення, організовані родичами або близькими знайомими, складають у структурі цього виду злочинів незначну кількість. До жертв відносять також охоронців і співробітників служб безпеки, рідше державних і громадських діячів.

Із-за незначного відсотка розкриття вбивств на замовлення неможливо визначити реальні соціальні позиції потерпілих, оскільки нерідко власники підприємницьких структур є злочинцями, а державні та громадські діячі (іноді нелегально) займаються комерційною діяльністю.

Аналіз даних про жертв убивств на замовлення в кримінальних провадженнях виявив таке: більш ніж 60 % потерпілих - підприємці, комерсанти, банкіри; до 5 % - їх охоронці, 3 % - інші особи. Частка осіб, які обіймають державні посади, і громадських діячів складає 9 %. Деякі з потерпілих займалися підприємницькою діяльністю.

Потерпілі можуть бути класифіковані за різними підставами. В.П. Бахін ділить потерпілих на три основні категорії: а) керівники сфери бізнесу - 50 %; б) лідери і члени злочинних угруповань - 30 %; в) державні і громадські діячі - 10 % [2, 37].

О. Бородулін виділяє сім груп жертв: 1) особи, що займають керівні пости в державних і комерційних структурах - 35 %; 2) лідери і члени злочинних угруповань - 40 %; 3) представники найвищих органів державної влади і управління - 1 %; 4) працівники правоохоронних органів - 3 %; 5) представники засобів масової інформації - 4 %; 6) бізнесмени (дрібний бізнес) - 10 %; 7) інші [3, 14-17].

І. Шорін вік усіх жертв не диференціює, визначаючи в межах від 30 до 65 років, і ділить їх на такі групи: а) представники найвищих органів державної влади і управління - 10 %; б) бізнесмени і комерсанти - 30 %; в) лідери і члени злочинних угруповань - 40 %; г) інші особи [7, 15].

Усі автори вважають, що в якості жертв переважають особи, що займаються бізнесом, а також лідери і члени злочинних груп. Можна прогнозувати, що й надалі основними жертвами вбивств на замовлення будуть банкіри, фінансисти, політичні діячі та кримінальні елементи, що займаються бізнесом. Це пов'язано з тим, що грошові кошти здебільшого зосереджені в їх руках.

Нині відбувається загострення внутрішньополітичних і міжнародних стосунків, ведеться боротьба за владу, триває криміналізація та озброєність суспільства, і унаслідок цього зростає кількість убивств на замовлення за політичними мотивами осіб, здатних вплинути на розвиток економічної ситуації, небажаної для замовників.

Порівняльний аналіз осіб, постраждалих від замовних убивств, свідчить про те, що чиновники різних рівнів, народні депутати, журналісти, керівники великих під-

приємств, бізнесмени були й залишаються потенційними жертвами.

Суттєвого значення в розслідуванні вбивства на замовлення набуває аналіз особистих якостей потерпілого; аналіз способу життя й соціальних зв'язків жертви (її кола спілкування, сфери діяльності, матеріального становища, інтересів і захоплень); комунікабельність, аналіз поведінки жертви загалом і в конкретних ситуаціях (взаємовідносини з оточенням за місцем роботи, стосунки в сім'ї).

Ю.М. Антонян відмічає особистісно-поведінкову ознаку жертви [1, 167].

Як свідчить вивчення матеріалів кримінальних проваджень, потерпілі іноді своєю манерою триматися, виглядом, одягом стимулювали (провокували) злочинця на напад. Це стосується й убивств на замовлення, хоча тут поведінкова ознака жертви не є визначальною й людину можна "замовити" просто за те, що вона комусь "заважає".

Усіх потерпілих залежно від їх становища в суспільстві можна умовно розподілити на три категорії.

До першої можна віднести людей, які займають певне становище в суспільстві: банкіри, бізнесмени, політики, діячі культури. Ці особи за своїм соціальним і службовим становищем можуть стати жертвами вбивства на замовлення.

Ця група жертв є найчисленнішою. Дослідження підтверджують те, що жертви посягання цієї групи, як правило, мали вищу освіту, були фізично і психічно здорові, високо інтелектуально розвинені. Оточенням вони характеризуються як чесні та порядні особи, хоча в ряді випадків це й не відповідало дійсності. Іноді жертвами стають бізнесмени, які були пов'язані зі злочинними організаціями.

Інша група жертв убивств на замовлення - особи з різко негативними рисами, які мали судимості, помічені у зв'язках зі злочинними організаціями. Жертвами були лідери та члени злочинних організацій, які займалися незаконними видами підприємницької діяльності.

Освіта потерпілих може бути від неповної середньої до вищої, відповідно, відрізняється й інтелектуальний рівень. Вік жертв коливається від 20 до 55 років. Моральні якості їх, як правило, негативні. Багато жертв характеризуються як люди жадібні, егоїстичні, зухвалі й жорстокі. Ця група підвищеного ризику. До неї можна включити і самих убивць на замовлення, які знищуються замовниками.

Нерідко, окрім зазначених осіб, жертвами стають їх охоронці, водії, члени сімей, які знищуються як свідки [4, 1].

Жертвами вбивств на замовлення також стають особи, які не брали якої-небудь участі в конфлікті й стали потерпілими через обставини. До цієї категорії жертв можна віднести випадкових перехожих, сусідів.

До третьої групи відносяться особи, що мають власність і матеріальні цінності, з метою заволодіння якими їх і вбивають. Це й особи, залучені в конфлікт на ґрунті ревностей, помсти. Серед них зустрічаються і психічно хворі люди, і схильні до зловживання алкоголем, наркотиками. Указаних осіб убивають за замовленням, як правило, членів сім'ї, родичів, сусідів.

В окремих випадках стають жертвами посягання з боку родичів і бізнесмени. Їх нерідко усувають з метою заволодіння спадком.

Серед жертв більшість чоловіків (80 %), але ними

можуть бути і жінки. Високий відсоток жертв-чоловіків пояснюється тим, що саме вони займають високі пости в бізнесі, на виробництві, у політиці. Злочинною діяльністю також найчастіше займаються чоловіки. Вони ж входять до злочинних організацій і очолюють їх.

За допомогою професійних, інтелектуальних, моральних і психофізіологічних якостей жертви можна встановити можливий мотив злочину, визначити коло осіб, зацікавлених в її смерті.

Досить часто бізнесмени, політики, банкіри, керівники крупних підприємств усуваються за замовленням кримінальних лідерів (авторитетів). Мотиви можуть бути найрізноманітнішими: небажання жертви брати участь у протиправній діяльності, відмова від охоронних послуг, ухилення від зобов'язань та інші.

Багато підприємців стають жертвами вбивць на ґрунті розбіжностей при розділі прибутку; у результаті бажання партнерів по бізнесу зайняти місце жертви в управлінні фірмою, не допустити її до цієї діяльності; помститися за які-небудь рішення жертви, що спричинили негативні наслідки для замовника.

Мотивами усунення лідерів і членів злочинних груп є вбивства, що здійснюються при "розборках" злочинних організацій на ґрунті конфліктів із-за сфер впливу, лідерства всередині організацій, розподілу наживи, залякування й усунення конкурента, з метою вирішення конкретної ситуації.

Будь-яка жертва вбивства на замовлення є своєрідним джерелом криміналістичної інформації. Надзвичайно важливо встановити особу вбитого. Слід ретельно вивчити властивості, стан, специфічні риси жертви, її особисті ознаки, зв'язки, певні періоди життя з урахуванням ситуації, що склалась у провадженні.

Інформаційна модель особи потерпілого відбиває загальну обстановку місця вбивства; наявність осіб, які знаходилися разом із жертвою; соціальний статус потерпілого; його поведінку до й у момент убивства, характер ушкоджень, наявних на тілі та одязі жертви; наявність документів, за якими можна встановити її особу. На основі отриманої інформації слідчий створює уявну модель потерпілого, яка доповнюється в ході допитів очевидців - свідків, родичів і знайомих. Від об'єму інформації про жертву посягання багато в чому залежить усебічне й швидке розслідування вбивства.

При огляді місця події та трупа слід звернути увагу на те, як виглядає, у що вдягнена жертва, чи не викрадені цінні речі. Це дає уявлення про матеріальне благополуччя, соціальний статус убитого (дорогий одяг, годинник тощо).

Особливу увагу слідчий, вивчаючи особу потерпілого, повинен приділити зв'язкам злочинця з жертвою, які виникають як наслідок розвитку злочинної події й дій замовників. Слід виявити характер зв'язків: особистих, кримінальних, побутових тощо. Якщо ж вбивця і жертва не були пов'язані один з одним, що характерно для жертв з кола політиків, бізнесменів тощо, то слідство ґрунтується лише на факті вчинення злочину.

Якщо говорити про зв'язки виконавця і жертви, то з аналізу кримінальних проваджень видно, що в 90 % вчинених убивств на замовлення виконавець з жертвою не був знайомий. Існуючий зв'язок між жертвою, замовником і виконавцем (вбивцею) грає значну роль у розумінні їх особистостей, причин поведінки й суті самого вбивства. Система типів зв'язків між жертвою та злочинцями полягає в тому, що з боку суб'єкта злочину виступають

дві особи: замовник убивства й виконавець замовлення. Особливістю є й те, що замовник вступає у взаємодію з майбутньою жертвою ще задовго до переростання зв'язку в кримінальну подію, а для вчинення вбивства наймає виконавця. Зв'язок же жертви з виконавцем (убивцею) міг виникнути як до злочинного посягання, так і в процесі вчинення вбивства.

Критерієм розмежування типів зв'язків Є. Центров уважає характер соціальних контактів, що існували між злочинцем і потерпілим до вчинення злочину. Відповідно до цього критерію потерпілих можна диференціювати по трьох групах залежно від тривалості, інтенсивності й близькості стосунків зі злочинцем. Розподілення робиться залежно від ступеня спорідненості, виду знайомства, за тимчасовим зв'язком тощо.

Перша група - особи, що знаходяться зі злочинцем у спорідненості, особливих, шлюбних стосунках.

Друга група - знайомі: а) за місцем проживання, місцем народження; б) за спільним місцем роботи, навчання, служби в армії, громадської діяльності, спільним проведенням дозвілля; в) у результаті участі в злочинній діяльності; г) інші знайомства.

Ця група характеризується різними видами знайомства: 1) очне, заочне (по листуванню, опису знайомих); 2) тривале, короткочасне; 3) близьке (друзі) і поверхневе; 4) обоюдне, одностороннє (коли лише один знає іншого) тощо.

Третя група - потерпілі, які не знайомі зі вбивцею, такі, що вступили з ним у контакт лише в момент вчинення вбивства.

Перші дві групи визначають зв'язок потерпілого із замовником і виконавцем. Третя група визначає зв'язок потерпілого тільки з виконавцем замовлення, що властиво більшій частині вбивств на замовлення, які здійснюються професіоналами [6, 48-52].

Типологія криміналістично значимих зв'язків класифікується за різними підставами: 1) за часом виникнення вона може утворитися до вчинення вбивства або в процесі злочину; 2) за характером зв'язок може бути безпосереднім (контактним) або опосередкованим; 3) за обставинами освіти зв'язок виникає в результаті гострої конфліктної ситуації або за відсутності конфліктних взаємовідносин - між жертвою і вбивцею до вчинення злочину, що характерно для вбивств на замовлення, що вчиняються у сфері бізнесу [6, 50-54].

При контакті в процесі вчинення вбивства злочинець безпосередньо стикається з жертвою. Виявлення цього зв'язку можливе при встановленні слідів контактної взаємодії злочинця й жертви між собою, з обстановкою місця події, слідів на знаряддях і засобах убивства.

Певний зв'язок з'являється не лише при взаємодії двох осіб, а через односторонню взаємодію особи, яка вчиняє вбивство. Прикладом такого зв'язку є вбивства, що вчинюються за використанням вибухових пристроїв, вогнепальної зброї тощо. У цьому випадку відсутній безпосередній контакт потерпілого і злочинця, їх взаємовплив (психічний, фізичний, інтелектуальний), оскільки жертва не знає про присутність убивці, про загрозу небезпеки, тобто напад здійснюється з відстані і є раптовим. Тому в момент посягання потерпілий не може зорієнтуватися, чинити опір, захистити себе. Якщо ж зв'язок між жертвою та вбивцею існував до моменту вчинення злочину, то поведінка потерпілого може бути різною до і в момент убивства.

Як показав аналіз більшості кримінальних прова-

джень за фактами вбивств на замовлення, зв'язок між жертвою і злочинцем був присутнім задовго до вбивства, проявляючись у певних взаємовідносинах тільки в 15 % випадків. У момент нападу, при контактному зв'язку, жертва по-різному реагує на посягання й може чинити опір убивці (застосувати силу, врятуватися втечею й так далі), тобто вплинути на поведінку злочинця, що обов'язково відбивається на механізмі вчинення злочину.

Характер стосунків, що пов'язують жертву і вбивцю задовго до вчинення злочину, має особливе криміналістичне значення. Не зовнішня, а внутрішня сторона їх взаємовідносин більшою мірою зумовлює розвиток конкретної ситуації.

Такі стосунки між особами, що виникли в певний період до вчинення вбивства, можуть носити різний характер: доброзичливі, приятельські, близькі або байдужі, неприязні, ворожі. Слід зазначити, що стосунки можуть носити позитивний або негативний характер, якщо навіть вони є односторонніми, не взаємними. Слідчий повинен це обов'язково з'ясувати.

Вивчення поведінки жертви для слідства є важливим, оскільки саме воно може спровокувати "замовлення" на вбивство (наприклад, у випадках, коли жертва поводитися зухвало, необережно, легковажно).

В окремих випадках конфліктні стосунки виникають несподівано, незадовго до вчинення вбивства. Такий зв'язок може носити короткочасний характер, конфлікт розвивається в прихованій для оточення формі, тому простежити його досить важко. Існує й такий вид зв'язку у взаємовідносинах між жертвою та вбивцею, при якому конфлікт відсутній (наприклад, убивство з метою заволодіння житлом або іншим майном). Злочинець вступає з жертвою в контакт, входить до неї в довіру, підшукує виконавця. Жертва в цій ситуації про злочинний намір не здогадується, поводить себе необережно, тим самим сприяючи своєю поведінкою вчиненню злочину.

При вбивствах на замовлення, що вчиняються у сфері бізнесу, потерпілі, як правило, не знаходяться в будь-якому зв'язку з вбивцею. Зазвичай смерть потерпілого вигідна особам з тієї ж соціальної групи або сфери бізнесу, що і жертва, тобто вибір жертви багато в чому обумовлений мотивами й цілями вбивства. Ці два елементи злочину знаходяться в тісному взаємозв'язку, оскільки мотив більшості вбивств на замовлення переважно характеризується прихованою користю й полягає в особових взаємовідносинах жертви і злочинця. Цілі також можуть бути різні: помста, усунення неугідних свідків або чинення тиску на конкурентів, отримання незаконного прибутку й інше.

Характеристика особи жертви вбивства представляє криміналістичний інтерес, оскільки впливає на механізм учинення злочину.

Отже, можна зробити такий висновок: для розслідування вбивств на замовлення суттєве значення має збір максимального об'єму інформації про жертву, встановлення її особової поведінки, визначення зв'язку зі злочинцем. Ці дані допомагають вірно визначити цілі й мотиви злочину, висунути найбільш обґрунтовану версію про причетних до вбивства осіб, установити замовний характер убивства.

Література

1. Антонян Ю. М. Психология убийства / Ю.М. Антонян. - М.: Юрист, 1997. - 304 с.
2. Бахин В. и др. Методика расследования заказных

убийств: учебное пособие / В. Бахин, Б. Байжасаров, М. Когамов. - Алматы, 2000. - С. 37.

3. Бородулин А.И. Методические и практические основы расследования убийств, совершенных наёмными лицами: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза" / А.И. Бородулин. - М., 1996. - 19 с.

4. Будылёв В.А. Основания выдвижения версии о совершении убийства по заказу: методические рекомендации для следователей / В.А. Будылев. - Саратов, 1996. - 186 с.

5. Криминалистика: учебник. / Под ред. Н.П. Яблокова. - М., 2002. - С. 138-144.

6. Центров Е.Е. Криминалистическое учение о потерпевшем / Е.Е. Центров. - М., 1988. - 159 с.

7. Шорин И.Ю. Криминалистические аспекты борьбы с преступлениями, совершаемые с использованием дистанционно-управляемых устройств: автореф. дис. на соиск. учен. степени канд. юрид. наук: спец. 12.00.09 "Уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза" / И.Ю. Шорин. - Саратов, 2001. - 18 с.

Несвітайло І.І.,
здобувач кафедри криміналістики
Національного університету "Одеська юридична
академія"
Надійшла до редакції: 11.09.2015

УДК 343.141

ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ОБСТАВИН ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ

Павлютін Ю. М.

Стаття присвячена особливостям доказування в кримінальних провадженнях, розпочатих за ознаками легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. З урахуванням відомостей, що впливають із кримінально-правової та криміналістичної характеристики злочину, визначено особливості предмета доказування, які є характерними для кримінальних проваджень зазначеної категорії. Встановлено, що обставини, які підлягають доказуванню, залежать від зв'язку легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з основною злочинною діяльністю.

Ключові слова: докази, доказування, предмет доказування, легалізація (відмивання) доходів, предмет розслідування.

Статья посвящена особенностям доказывания по уголовным производствам, начатым по признакам легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем. С учетом сведений, вытекающих из уголовно-правовой и криминалистической характеристик преступления, определены особенности предмета доказывания, которые являются характерными для уголовных производств указанной категории. Установлено, что обстоятельства, подлежащие доказыванию, зависят от связи легализации (отмывания) доходов, полученных преступным путем, с основной преступной деятельностью.

Ключевые слова: доказательства, доказывание, предмет доказывания, легализация (отмывание) доходов, предмет расследования.

The article is devoted to the peculiarities of proof in criminal proceedings initiated on the basis of the legalization (laundering) of proceeds from crime. Given the information arising from the criminal-legal and criminological characteristics of crime, the peculiarities of the subject of proof that are specific to criminal proceedings that category. Established that the circumstances to be proved, depending on the connection to the legalization (laundering) of proceeds of crime with the main criminal activities.

Keywords: proofs, finishing telling, proof object, legalization (laundering) of proceeds, subject of investigation.

Процес розслідування злочину спрямований на отримання достовірної інформації про реальну дійсність, яка мала місце при вчиненні злочину. Розслідування є пізнавальною діяльністю слідчого, яка спрямована на пошук, фіксацію, збирання, вилучення, перевірку та оцінку фактичних даних (інформації) про обставини вчинення кримінального правопорушення. Пізнавальна діяльність слідчого, спрямована на встановлення обставин вчинення кримінального правопорушення, здійснюється у формі доказування.

Як показує слідча та судова практика, певні труднощі в працівників органів досудового розслідування існують при доказуванні фактів легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, що потребує кропіткої роботи з встановлення всіх обставин учинення злочину, значних зусиль і професіоналізму.

У світлі прийняття Кримінального процесуального кодексу України у 2012 році кримінальний процес зазнав концептуальних змін щодо процесу розслідування - початку кримінального провадження, порядку проведення окремих слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, повноважень слідчого тощо. Ці зміни стали рушійною силою для нового витка наукових досліджень проблем доказування в кримінальному процесі.

Вивчення проблем доказів і доказування завжди було центральною темою в науці кримінального процесу. Загальні питання кримінально-процесуального доказування, з позицій кримінального права та процесу, криміналістики, кримінології та оперативно-розшукової діяльності досліджували у своїх працях такі вітчизняні вчені, як: О. М. Бандурка, В. П. Бахін, В. П. Берназ, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, В. А. Іщенко, М. Й. Коржанський, В. К. Лисиченко, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'яничков, Г. А. Матусовський, Л. Д. Удалова. Окремі питання доказування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, висвітлювались у працях Л.І. Аркуші, А.Ф. Волобуєва, І.В. Клинука, М.В. Салтевського та інших. Проте, незважаючи на наявні наукові напрацювання, відомий міжнародний досвід протидії цьому злочину та існуючі засоби його викриття, невирішеним залишається ряд суттєвих проблемних питань, які стосуються специфіки доказування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Таке становище слід розглядати як один із чинників, який сповільнює

загальний процес боротьби з організованою злочинністю в нашій країні.

Викладене обумовлює необхідність розроблення теоретичних положень, висновків і рекомендацій, спрямованих на практичне вдосконалення кримінально-процесуального доказування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, а також його процесуальних та оперативних-розшукових засобів.

У зв'язку з цим мета статті полягає у встановленні особливостей доказування обставин вчинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, враховуючи такі характерні риси, як зв'язок цього злочину з основною злочинною діяльністю та метою одержання особою коштів чи іншого майна злочинним шляхом.

Для України легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є порівняно новим видом злочину. Статистичні дані переконують у неготовності української правоохоронної системи ефективно боротися з цим кримінальним явищем. Так, за даними Генеральної прокуратури України, за період з 2013 року по жовтень 2015 року правоохоронними органами обліковано 790 кримінальних проваджень, з яких у 277 вручено повідомлення про підозру, а спрямовано до суду з обвинувальним актом лише 224 [1].

На стан розслідування цієї категорії злочинів суттєво впливають висока латентність даного виду злочину, приховані механізми легалізації з відповідними фінансовими операціями, склад злочинних груп із диференційованим поділом ролей, що спеціалізуються на цьому злочині, відсутність дієвих механізмів відстеження "брудних" фінансових потоків за кордон, найгостріший дефіцит кваліфікованого кадрового апарату правоохоронних органів для боротьби з цими злочинами, гостра нестача відповідного методичного забезпечення процесів виявлення та розслідування цих злочинів. І це лише частина проблем, що істотно гальмують прогрес у виявленні й розкритті фактів легалізації злочинних доходів.

Наведені дані свідчать, що розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є дуже складним процесом, а тому до нього необхідно ставитися розважливо та відповідально.

Виходячи зі змісту п. 1 ч. 1 ст. 91 КПК України, у кримінальному провадженні підлягають доказуванню: 1) подія кримінального правопорушення; 2) винуватість обвинуваченого; 3) вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням; 4) обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення; 5) обставини, що є підставою для застосування до юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру тощо. Сукупність цих обставин прийнято вважати загальним предметом доказування, під яким розуміється сукупність обставин, передбачених кримінально-процесуальним законом, установлення яких необхідно для правильного вирішення первинної інформації, висунення версій і визначення напрямків розслідування й відповідних комплексів процесуальних дій; виявлення, фіксації, збирання, вилучення, перевірки, оцінки та закріплення фактичних даних і формулювання висновку про обставини, що мають значення для кримінального провадження [2, 178].

В окремому кримінальному провадженні обставини, які входять до предмета доказування, конкретизуються та індивідуалізуються, тобто в ньому існує конкретний предмет доказування, який визначається загальним поняттям злочину й ознаками конкретного складу, ви-

кладеними в тій чи іншій статті [3, 35].

У ході доказування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, слід звернути увагу на таку особливість, як зв'язок дій щодо легалізації незаконно отриманих доходів зі злочинним, котрий за чинним законодавством віднесено до розряду предикатних.

Обов'язковою умовою є виявлення й доведення зв'язку легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, з основною злочинною діяльністю. Вказівка в редакції ст. 209 КК України на злочинний спосіб одержання доходів, що легалізуються, ставить перед слідчими підрозділами досить непросте завдання доказування цієї обставини. Це фактично означає, що кримінальні провадження, розпочаті за вказаними статтями, можуть розслідуватися тільки в поєднанні з кримінальним провадженням про основний (предикатний) злочин, у результаті якого й були одержані грошові кошти або інше майно. Зазначені положення стали приводом для наукової дискусії.

Аналіз наукових досліджень із цього питання та практики розслідування кримінальних проваджень дає підстави виокремити такі точки зору щодо процесуального значення факту вчинення предикатного злочину для притягнення винних до кримінальної відповідальності та подальшого розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Так, перша точка зору полягає в тому, що не потрібно врахувати предикатний злочин під час притягнення до відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів. Зокрема, О.О. Дудоров зазначає, що для застосування ст. 209 КК України достатньо "усвідомлення винним того, що він вчинює дії з майном, здобутим злочинним шляхом" [4, 548]. Цієї ж позиції дотримуються інші автори, зазначаючи, що сучасна діяльність з легалізації тінювих доходів досить відокремлюється від злочинних дій з вилучення таких доходів. У зв'язку з цим подібна діяльність може розглядатися як самостійна підстава відповідальності незалежно від відповідальності за правопорушення, що є засобом вилучення незаконних доходів. Таким рішенням забезпечується також превентивна роль заходів боротьби з легалізацією тінювих доходів щодо злочинів, які є джерелом незаконних доходів [5, 11].

Інша точка зору полягає в тому, що серед теоретиків і практиків набула поширення думка про те, що притягнення до кримінальної відповідальності за ст. 209 КК України можливо лише за наявності вироку суду, яким особу засуджено за вчинення так званого "основного" злочину, внаслідок якого в неї з'являються рухоме чи нерухоме майно, майнові та немайнові права [6, 13]. Така позиція заснована на тлумаченні конституційного принципу презумпції невинуватості, сформульованого в ст. 63 Конституції та ст. 17 КПК України. Як відомо, основний зміст цієї керівної засади полягає в тому, що особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення й не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено та встановлено обвинувальним вироком суду, що набрав законної сили.

Саме тому деякі вчені вважають, що провадження за ст. 209 КК України необхідно розпочинати лише за умови набрання законної сили обвинувальним вироком суду по предикатному злочину, тобто "злочинний шлях" здобуття доходів має бути остаточно юридично визнаним у кожному конкретному випадку. Про це, зокрема, зазначає В.М. Попович [7, 397].

Таким чином, прихильники цієї позиції вважають,

що притягнення до кримінальної відповідальності за легалізацію (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, не можливе, якщо відсутній обвинувальний вирок у так званому “основному” злочині, що є джерелом доходів, призначених для відмивання, адже суперечить принципу презумпції невинуватості. Проте очевидно, що вимога обов’язкового обвинувального вироку за основним злочином значно б ускладнила припинення й розслідування “відмивання” [8, 227].

Інші науковці вважають, що задля притягнення до відповідальності за фактом вчинення легалізації достатньо підозри органів досудового розслідування щодо вчинення предикатного злочину [9, 305-307]. У статті 276 КПК України зазначено, що за наявності достатніх доказів для підозри особи у вчиненні кримінального правопорушення, слідчий або прокурор повідомляють особу про підозру у вчиненні злочину. Тобто коли є достатньо доказів, які вказують на вчинення злочину певною особою, слідчий або прокурор виносить письмове повідомлення про підозру.

На перший погляд повідомлення про підозру може свідчити про те, що дослідження предмета доказування в конкретному кримінальному провадженні є завершеним. Але в момент повідомлення про підозру передчасно вважати, що завдання кримінального провадження щодо повного розслідування, визначене у ст. 2 КПК України, є виконаним, оскільки ще не вислухані та не перевірені аргументи підозрюваного на свій захист, після чого дослідження обставин кримінального провадження має бути продовжено, а тому рішення слідчого або прокурора щодо винності особи, яка повідомляється про підозру, не може бути остаточним. Тому факт повідомлення про підозру не означає, що дослідження предмета доказування є завершеним. З огляду на це, справедливим і вірним є твердження М.Є. Шумила, який зауважує, що доказування в кримінальному провадженні закінчується постановою вироку суду. На думку вказаного автора, до того часу, поки доказування не завершено, “знання про існування кримінально-правових відносин буде більше чи менше вірогідним, що не виключає формування нового знання про їх відсутність” [10, 135].

Іншої позиції дотримуються дослідники, стверджуючи, що досудове розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, є обґрунтованим, коли вже розслідується предикатний злочин [11, 15]. Як один із вагомих аргументів вказаної позиції наводиться та обставина, що з моменту скоєння злочину, передбаченого ст. 209 КК України, до набрання законної сили вироку за предикатний злочин може пройти значний проміжок часу, через що стає неможливим відстеження й вилучення доходів, одержаних злочинним шляхом.

Однією з обов’язкових умов кваліфікації діяння за ознаками вчинення злочину, передбаченого ст. 209 КК України, є злочинний шлях здобуття доходів. З огляду на це, доцільно паралельно з розслідуванням основного злочину досліджувати обставини вчинення легалізації незаконно здобутих доходів. Окреме розслідування кожного із цих проваджень є непростим самотійним процесом, у ході якого багато часу витрачається на проведення значної кількості слідчих (розшукових) дій, складних судових експертиз і виконання за межами країни клопотань про надання правової допомоги.

До того ж у п. 2 ч. 8 ст. 216 КПК України встановлено, що досудове розслідування у провадженнях із легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним

шляхом, проводиться без попереднього або одночасного притягнення особи до кримінальної відповідальності за вчинення предикатного злочину, зокрема в разі, коли: 1) предикатний злочин вчинено за межами України, а легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, - на території України; 2) факт вчинення предикатного злочину встановлений судом у відповідних процесуальних рішеннях. В інших випадках законодавцем не визначено умови притягнення до кримінальної відповідальності за вчинення предикатного злочину.

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень про економічні злочини дає підстави для висновку про те, що легалізація злочинних доходів є необхідним елементом певних технологій злочинного збагачення. Організованими злочинними групами вчиняються не одиничні злочини, а сукупності (комплекси) різних, але взаємопов’язаних однією метою злочинів, в яких легалізація доходів відіграє важливу роль щодо приховування, збереження від вилучення злочинно отриманих коштів, майна (доходів). Тому розслідування злочинів, передбачених ст. 209 КК України, нерозривно пов’язане з розслідуванням предикатних злочинів, тобто повинно мати комплексний характер. Технології злочинної діяльності об’єднують у собі комплекси взаємопов’язаних злочинів проти власності, господарських, посадових, “комп’ютерних” злочинів і набувають ознак системної діяльності. Одним із головних факторів існування комплексу злочинів як системи є наявність між злочинами такого зв’язку, що поєднує їх в єдиний ланцюг злочинної поведінки. Цей ланцюг характеризується наявністю основних (предикатних) і супутніх злочинів, які передують легалізації. Причому супутні злочини виступають формою, способом чи необхідною умовою вчинення предикатного злочину [12, 30].

Отже, при розслідуванні кримінальних проваджень, пов’язаних з легалізацією, основна увага приділяється доведенню факту вчинення основного злочину. Такий підхід видається цілком обґрунтованим, оскільки, як показало дослідження, приблизно по кожному другому провадженні, розпочатому за ознаками ст. 209 КК України, ознаки злочинів виявляються в ході досудового розслідування фактів вчинення основного злочину. Тому ми вважаємо, що притягнення до відповідальності одночасно за злочин, передбачений ст. 209 КК, і так званий основний, який є джерелом отримання злочинних доходів, не тільки не суперечить принципу презумпції невинуватості, але й сприяє повному та своєчасному встановленню всіх обставин вчиненого злочину. Це пояснюється, по-перше, тим, що в ст. 209 КК України йдеться про набуття прав на доходи, які одержані внаслідок вчинення злочину, що передував легалізації (відмиванню) доходів, при цьому мова ніяк не переходить на характеристику особистості, що легалізує тіньові доходи (тобто особа, що намагається здійснити операції з цими доходами, що не називається, “винною”); по-друге, з точки зору криміналістики, розслідування злочинів, що об’єднані спільним злочинним наміром і знаходяться в єдиному злочинному ланцюжку, за загальним правилом, доцільно проводити в рамках єдиного кримінального провадження (якщо немає підстав для виділення кримінального провадження). Адже ці діяння мають спільність механізму вчинення та слідової картини, що зумовлює формування доказів, які здатні встановлювати одночасно обставини і злочинного отримання злочинних доходів, і способів їх легалізації (наприклад, такими властивостями можуть володіти показання різних суб’єктів, протоколи

слідчих (розшукових) дій: оглядів, обшуків, тощо). У будь-якому разі проведене досудове розслідування за фактом зазначених злочинів (основного, яке є джерелом тінювих доходів, і додаткового, пов'язаного зі спробою їх легалізації), зазвичай є більш якісним і повним. Навпаки, якщо очікувати винесення і вступу в законну силу обвинувального вироку за основним злочином, то з плином часу об'єктивно втрачається ряд слідів злочину та інша доказова інформація, що підтверджує факт відмивання злочинних доходів.

Література

1. Основні показники органів досудового розслідування за 2013-2015 роки. Статистична інформація. // Портал Генеральної прокуратури України. - 2015. - [Електронний ресурс]: http://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=112169&libid=100820&c=edit&c=fo.
2. Берназ В. Доказування обставин вчинення кримінального правопорушення за чинним КПК України / В. Берназ // Право України. - 2013. - № 11. - С. 173-178.
3. Ільченко С.Ю. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом: процесуальні проблеми досудового розслідування та шляхи їх подолання / С.Ю. Ільченко // Кримінальне право України. - 10/2006. - № 10. - С. 32-41.
4. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року / За ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. - Київ: Канон, А.С.К., 2002. - 1104 с.
5. "Грязные" деньги и закон. // Правовые основы борьбы с легализацией преступных доходов / под общ. ред. Е. А. Абрамова; сост. В. С. Овчинский. - М: Арсис, 1994. - 161 с.

6. Алиев В.М. Уголовная ответственность за легализацию (отмывание) денежных средств или иного имущества, приобретенных преступным путем / В.М. Алиев, И.Л. Третьяков // Российский следователь. - 2002. - № 5. - С. 9-16.

7. Попович В.М. Економічно-кримінологічна теорія детінізації економіки: монографія / В.М. Попович. - Ірпін: Академія ДПА України, 2001. - 403 с.

8. Аркуша Л.І. Легалізація (відмивання) доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності: характеристика, виявлення, розслідування: монографія / Л. І. Аркуша. - Одеса: Юридична література, 2010. - 376 с.

9. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України / Під загальною ред. М.О. Потебенька, В.Г. Гончаренка - Київ: Форум. - 2001. - У 2-х частинах. - Особлива частина. - 946 с.

10. Шумило М.Є. Реабілітація в кримінальному процесі України: Монографія / М.Є. Шумило. - Харків: Арсис, 2001. - 320 с.

11. Клепицкий И.А. "Отмывание денег" в современном уголовном праве / И.А. Клепицкий // Государство и право. - № 8. - 2002. - С. 9-18

12. Виявлення, розкриття та розслідування легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом (ст. 209 КК України): науково-практичний посібник / Ю.М. Дьомін, О.Є. Користін, І.Є. Мезенцева, С.С. Чернявський. - К.: Національна академія прокуратури України, 2009. - 148 с.

Павлютін Ю.М.,
здобувач кафедри адміністративного
права та процесу
ОДУВС

Надійшла до редакції: 12.09.2015

УДК 343.985:343.102

ЗНАЧЕННЯ ОПЕРАТИВНОГО ПОШУКУ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ

Обґрунтовано, що в умовах чинного оперативного-розшукового та кримінального процесуального законодавства оперативний пошук можна розглядати не тільки як початкову форму оперативно-розшукової діяльності, а ще і як елемент інформаційного забезпечення розслідування злочинів у його негласній чи гласній формах.

Ключові слова: оперативний пошук, оперативного-розшукова діяльність, досудове розслідування.

Обосновано, что в условиях действующего оперативно-розыскного и уголовного процессуального законодательства оперативный поиск можно рассматривать не только как начальную форму оперативно-розыскной деятельности, но и как элемент информационного обеспечения расследования преступлений в его негласной или гласной формах.

Ключевые слова: оперативный поиск, оперативно-розыскная деятельность, досудебное расследование.

It is proved that under the existing norms of secret and criminal procedural legislation surveillance search can be seen not only as an initial form of secret and

© О.О. Подобний, 2015

investigative activities, but also as an element of informational supplement of crime investigation in its tacit or transparent forms.

Keywords: quick search, operational activities, pre-trial investigation.

Теорією оперативно-розшукової діяльності (далі - ОРД) достатньо розроблено три основні її організаційно-тактичні форми. Поряд із запобіганням злочинам і оперативною розробкою, як першу із цих форм виділяють виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес, тобто оперативний пошук, актуальні проблеми якого в різний час досліджували В.М. Аتماжитов, В.О. Біляєв, О.Ю. Бусол, А.С. Вандишев, О.Ф. Долженков, І.П. Козаченко, О.Г. Лескар, Б.Я. Нагіленко, В.П. Німчик, С.С. Овчинський, Ю.Ю. Орлов, М.Б. Саакян, І.Р. Шинкаренко, Є.М. Яковець та ін.

Реалії чинного оперативного та кримінального процесуального законодавства, а також практики роботи оперативних підрозділів та органів досудового розслідування потребують переосмислення значення багатьох центральних категорій ОРД і передусім оперативного пошуку.

Уперше окрема організаційно-тактична форма,

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

спрямована на виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес, була сформульована О.Г. Лекарем і О.С. Вандишевим ще в 1975 році та визначена як “пошукова робота” [1, 2]. Пізніше В.М. Аتماжитов визначав її як одну з основних форм ОРД, що є комплексом оперативного-розшукових і розвідувально-пошукових заходів, здійснюваних її суб’єктами з метою виявлення, перевірки, накопичення відомостей, які містять нові спеціальні знання та мають значення у вирішенні завдань боротьби зі злочинністю [3]. Як отримання й перевірку первинної інформації про осіб і факти, що становлять оперативний інтерес, поза зв’язком з конкретною особою чи фактом з подальшим виокремленням їх із загальної маси, визначав оперативний пошук Б.Я. Нагіленко. До ознак, що відрізняють його від інших форм ОРД, він відносив: здійснення поза зв’язком із фактами й особами, які вже відомі; організація в місцях найбільш вірогідного виявлення ознак і об’єктів, що встановлюються; систематичність здійснення [4].

Завданням статті є визначення в умовах чинного оперативного-розшукового та кримінального процесуального законодавства значення оперативного пошуку в ОРД та в досудовому розслідуванні.

Необхідно зазначити, що зустрічаються й дещо інші визначення оперативного пошуку. Їх аналіз дозволив зробити висновок щодо сутності цієї категорії, яка, з нашої точки зору, полягає в тому, що оперативний пошук є різновидом ініціативної активної розвідувальної діяльності оперативних підрозділів, яка здійснюється не тільки у зв’язку з учиненням злочинном, а й незалежно від кримінальної події.

Заходи з виявлення осіб і фактів, що становлять оперативний інтерес, складають єдиний пошуковий комплекс на всій території обслуговування оперативного підрозділу, сигнальну систему, яка діє постійно й незалежно від конкретного злочину або особи, однак своєчасно надає сигнал про підготовку або вчинення злочину чи появу об’єктів зацікавленості.

Оперативний пошук здійснюється в напрямках: серед населення; у місцях концентрації осіб, які становлять оперативний інтерес, збуту викраденого майна; у криміногенних групах; серед осіб, які притягуються до кримінальної відповідальності чи відбувають кримінальне покарання.

Виділяють такі основні категорії об’єктів оперативного пошуку: подія підготовки чи вчинення злочину; обставини, які цьому сприяють; особи, які становлять оперативний інтерес; майно, викрадене під час учинення злочину; його знаряддя; інші предмети, що мають розшукове значення або заборонені до зберігання, носіння чи використання.

Особи як об’єкт оперативного пошуку - це співучасники злочинної діяльності (організатори, виконавці, навідники, скупники викраденого майна тощо), а також громадяни, які володіють інформацією про протиправну діяльність (потерпілі, очевидці, свідки).

Предметами пошуку є такі з них, що можуть бути речовими доказами в кримінальному провадженні (заборонені до обігу речі, фальшиві гроші, підроблені документи, викрадені цінності тощо) або містити відомості, що мають значення для виконання покладених на оперативні підрозділи завдань (таємне листування засуджених і заарештованих тощо).

До подій, що становлять оперативний інтерес, належать явища, обставини, які існували в реальному житті

та мають значення для ОРД, але інформація про них до оперативних підрозділів не надходила. Це відомості про підготовлені та вчинені злочини, появу злочинця, який розшукується, зустрічі криміногенних елементів, злочинні “розборки”, формування організованих злочинних угруповань, створення умов для полегшення й маскування злочинної діяльності тощо.

Факти, що становлять оперативний інтерес, можуть бути об’єднані в такі групи: події, процеси та явища, пов’язані з підготовкою злочину, замахом на нього й безпосереднім учиненням. Це, здебільшого, конкретні дії людей, що так чи інакше відбивають наявність протиправного діяння на всіх стадіях його реалізації, - їх вивчення, безпосередні дії з підготовки, вчинення злочину або приховання його слідів; обставини, що є причинами злочинів або умовами, які сприяють їх учиненню. Вони мають як суб’єктивний (стосовно особи правопорушника), так і об’єктивний характер (різні події і процеси реальної дійсності).

В умовах сьогодення, з прийняттям КПК України (2012 р.) та внесенням змін у Закон України “Про оперативно-розшукову діяльність”, відбулося максимальне зближення оперативно-розшукової та кримінально-процесуальної правоохоронних функцій, що призвело до фактичної імплементації в кримінальне судочинство оперативно-розшукового “інструментарію” у формі негласних слідчих (розшукових) дій (далі - НС(Р)Д), передбачених главою 21 зазначеного Кодексу.

Раніше оперативний пошук в оперативно-розшуковому процесі передував лише таким організаційно-тактичним формам ОРД, як оперативна профілактика та оперативна розробка. За умов чинного законодавства підставами для проведення ОРД залишилися “наявність достатньої інформації, що потребує перевірки за допомогою оперативно-розшукових заходів і засобів”, лише “про злочини, що готуються та осіб, які готують злочини”. Підстави, обумовлені інформацією про тяжкі та особливо тяжкі злочини, вчинені невстановленими особами, про осіб, які вчинили такі злочини, якщо відомості про злочини та осіб, які їх вчинили, неможливо отримати в інший спосіб, відповідно до положень КПК України автоматично обумовлюють початок досудового розслідування, яке водночас, відповідно до рішення слідчого, прокурора, слідчого судді, може здійснюватися шляхом проведення НС(Р)Д, строк проведення яких є традиційним для ОРД - шість місяців з можливістю продовження до дванадцяти й вісімнадцяти місяців.

Проводити НС(Р)Д має право слідчий, який здійснює досудове розслідування злочину, або за його дорученням - уповноважені оперативні підрозділи (ст. 246). Причому негласність такого розслідування забезпечується згідно з ч. 2 ст. 253 та ст. 254 КПК, що, зокрема, передбачають порядок, відповідно до якого конкретний час повідомлення особі про те, що відносно неї проводилися НС(Р)Д, визначається з урахуванням наявності чи відсутності загроз для досягнення мети досудового розслідування, суспільної безпеки, життя або здоров’я осіб, які причетні до проведення НС(Р)Д. Відповідне повідомлення про факт і результати НС(Р)Д повинне бути здійснене протягом дванадцяти місяців з дня припинення таких дій, але не пізніше звернення до суду з обвинувальним актом.

Зазначені законодавчі положення, зокрема, призвели до наукового обґрунтування такої категорії, як негласне розслідування [5].

Водночас необхідно наголосити на тій обставині, що оперативно-розшукова діяльність і кримінальний процес – це цілісні соціально-правові утворення, які мають свою індивідуальну внутрішню структуру [6]. Однак оперативно-розшукова діяльність залишається передумовою кримінального процесу, що виконує в останньому інформаційну функцію, та, з огляду на сприйняття Кримінальним процесуальним кодексом України негласних слідчих (розшукових) дій, стає його складовою в дослідженні злочинів [7].

Зазначені теоретичні положення щодо оперативного пошуку, а також аналіз відповідної сучасної практики оперативних підрозділів та чинного законодавства, дозволяють зробити висновок, що зазначену категорію можна розглядати не тільки як початкову форму ОРД, а ще і як елемент інформаційного забезпечення розслідування злочинів у його негласній чи гласній формах.

Література

1. Вандышев А.С. Методологические проблемы теории оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел [Текст] / А.С. Вандышев, Э.А. Дидоренко, Н.Н. Польской, В.Г. Самойлов // Труды КВШ МВД СССР. – Киев: Киевская высшая школа МВД СССР, 1976. – № 8. – С. 27-38.

2. Лекарь А.Г. Основы оперативно-розыскной деятельности [Текст] / А.Г. Лекарь – М.: ВШ МОП РСФСР, 1966. – С. 440.

3. Оперативно-розыскная деятельность органов внутренних дел: Общая часть [Текст] / [под ред. В.М. Атажитова]. – М.: Акад. МВД СССР, 1990. – С. 174.

4. Нагиленко Б.Я. О понятии поисковой работы [Текст] / Б.Я. Нагиленко // Совершенствование деятельности органов внутренних дел по раскрытию и расследованию преступлений. – М.: Академия МВД СССР, 1982. – С. 27-35.

5. Подобный А.А. О единой концепции оперативной разработки и негласного расследования в условиях реформирования оперативно-розыскного и уголовного процессуального законодательства Украины / А.А. Подобный // Оперативник (сыщик). – 2013. – № 2(35). – С. 58-61.

6. Погорельский М.А. Функциональное приращение оперативно-розыскной деятельности в криминальном процессе [Текст]: монография. – Х.: Арсис, ЛТД, 2007. – 576 с.

7. Подобный О.О. Кримінально-процесуальні основи оперативно-розшукової діяльності органів внутрішніх справ України / О.О. Подобний // Південноукраїнський правничий часопис. – 2010. – № 2. – С. 208-211.

Подобний О.О.,
доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики
Національного університету "Одеська юридична академія"

УДК343.102

ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ПРИМУСОВОГО МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ

Садчікова К. А.

Статтю присвячено розгляду питань особливостей кримінального провадження щодо застосування заходів примусового медичного характеру. У статті наведено аналіз чинного законодавства, яке регулює таке провадження. Розглянуто характеристики видів розладу психічної діяльності, які слід враховувати при проведенні досудового розслідування. Визначено основні риси, що характеризують розслідування правопорушень, вчинених особами, яких визнано неосудними. Внесено пропозиції про вдосконалення чинного законодавства.

Ключові слова: досудове розслідування, заходи примусового медичного характеру, неосудність.

Статья посвящена рассмотрению вопросов особенностей уголовного производства о применении мер принудительного медицинского характера. В статье проанализировано действующее законодательство, которое регулирует такое производство. Рассмотрена характеристика видов расстройства психической деятельности, которые следует учитывать при проведении досудебного расследования. Определены основные черты, характеризующие расследование правонарушений, совершенных лицами, признанными невменяемыми. Внесены предложения об усовершенствовании действующего законодательства.

Ключевые слова: досудебное расследование, меры принудительного медицинского характера, невменяемость.

The article is devoted to consideration of questions of features of criminal proceedings on the application of measures of a coercive medical nature. The article summarizes the analysis of the current legislation, which regulates such proceedings. The characteristics of kinds of mental disorder, which should be taken into account during the pre-trial investigation are discussed. The basic features that characterize the investigation of offenses committed by the mentally incompetent persons are identified. Proposals to improve current legislation are introduced.

Keywords: pre-trial investigation, measures of a coercive medical nature, mentally incompetent

Попередження небезпечних дій психічно хворих, алкоголіків, наркоманів є серйозною соціальною проблемою, у вирішенні якої беруть участь психіатри, юристи, співробітники органів внутрішніх справ, прокуратури й суду. Щоб попередити ці небезпечні дії кримінальним і кримінальним процесуальним законодавством передбачено види та порядок застосування примусових заходів медичного характеру.

Суттєвий внесок у вирішення теоретичних і практичних проблем, пов'язаних з провадженням у справах про застосування примусових заходів медичного характеру, зробили у своїх працях Ю.В. Баулін, С.М. Благодир, В.М. Бурдін, Ю.М. Грошевий, Н.І. Гуковська, П.М. Давидов, А.Я. Дубинський, М.О. Карпенко, В.Т. Маляренко, Д.Я. Мирський, В.В. Ніколюк, Г.М. Омеляненко, З.Д. Смітєнко, С.М. Стахівський та інші автори. На рівні

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

дисертаційних робіт на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук кримінально-правові проблеми осудності, обмеженої осудності та неосудності досліджували Т.М. Приходько (2001 р.), В.В. Лень (2003 р.), О.В. Зайцев (2006 р.). С.Л. Шаренко (2000 р.) здійснила дослідження кримінально-процесуальних проблем застосування примусових заходів медичного характеру. Однак новели кримінального процесуального законодавства вимагають теоретичного переосмислення наявної теоретичної бази, та розгляду особливостей кримінального провадження стосовно зазначеної категорії осіб.

По-перше, слід зазначити, що примусові заходи медичного характеру - це заходи державного примусу, що застосовуються судами до осіб, які вчинили суспільно-небезпечні діяння в стані неосудності або в стані осудності, але захворіли до винесення вироку чи під час відбування покарання на душевну хворобу, що позбавляє їх можливості усвідомлювати свої дії або керуватися ними. Ці заходи не є покаранням, не тягнуть судимості й не переслідують мети виправлення, а застосовуються для лікування та соціальної адаптації душевно хворих, запобігання вчиненню ними нових суспільно-небезпечних діянь, а також для охорони їх самих [3, 8].

Вони застосовуються незалежно від бажання хворого, його законних представників чи родичів, змінюються й припиняються лише судом [5, 32].

Законом передбачено такі примусові заходи медичного характеру:

- а) поміщення в психіатричну лікарню зі звичайним наглядом;
- б) поміщення в психіатричну лікарню з посиленням наглядом;
- в) поміщення в психіатричну лікарню із суворим наглядом [4].

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу України (далі - КПК) підставами застосування примусових заходів медичного характеру є:

1) наявність суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом України про кримінальну відповідальність [2];

2) доведеність вчинення цього діяння даною особою. Відповідно до ч. 3 ст. 513 КПК, у разі встановлення обставин, які вказують, що суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення не було вчинено або вчинено іншою особою, а також якщо не доведено, що ця особа вчинила суспільно небезпечне діяння, кримінальне правопорушення, суд постановляє ухвалу про відмову в застосуванні примусових заходів медичного характеру та закриває кримінальне провадження;

3) встановлення того факту, що особа в момент вчинення суспільно небезпечного діяння була в стані неосудності, чи захворіла після цього психічною хворобою, яка виключає застосування кримінального покарання;

4) визнання цієї особи небезпечною для суспільства внаслідок її хворобливого стану і характеру вчиненого нею діяння [1].

Відсутність хоча б однієї з цих підстав не дає суду права застосовувати вказані заходи. КПК передбачає, що коли під час досудового розслідування будуть встановлені підстави для здійснення кримінального провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий, прокурор виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування й продовжує його згідно з правилами, встановленими Законом [1].

Основною передумовою провини правопорушника є

осудність, тобто здатність особи вірно розуміти сутність скоєної дії, усвідомлювати її наслідки для себе, оточуючих, суспільства загалом, а також можливість контролювати свої дії, керувати ними. З цих позицій особа в кожний момент повинна усвідомлювати, що саме вона робить, і як суб'єкт права повинна нести відповідальність за кожну свідомо вчинену дію, що тягне за собою юридично значимі наслідки. Це означає розуміння суб'єктом права дозволів і заборон, які є в законі, та пристосування до них своєї поведінки. Отже, щоби бути суб'єктом правопорушення - осудною, особа повинна мати фактичну можливість правильно оцінювати обстановку, в якій здійснюються юридичні дії, усвідомлювати їх сутність і розпоряджатися ними.

У разі вчинення особою кримінального правопорушення в стані неосудності, вона не є суб'єктом злочину, а її дії слід кваліфікувати як небезпечні дії психічно хворої особи. Наявність психічних розладів позбавляє людину можливості правильно розуміти й оцінювати свої вчинки, а також контролювати й направляти свою поведінку [6, 29-30].

Неосудність має місце при наявності двох критеріїв: медичного і юридичного.

Медичний (біологічний) критерій характеризується наявністю в особи одного з таких різновидів розладу психічної діяльності, як хронічна хвороба, тимчасовий розлад душевної діяльності, слабоумство та інший хворобливий стан:

а) хронічна душевна хвороба - це трудно виліковне психічне захворювання, що має тривалий характер і тенденцію до наростання хворобливих явищ: шизофренія, епілепсія, прогресуючий параліч та ін.;

б) тимчасовий розлад душевної діяльності - це психічне захворювання, яке характеризується раптовим початком, швидким розвитком, відносно нетривалим протіканням і звичайно закінчується повним одужанням особи: гострий алкогольний психоз, реактивний стан (хворобливий розлад внаслідок тяжкого душевного потрясіння), так звані виняткові стани (патологічне сп'яніння, патологічний ефект тощо);

в) слабоумство - це вроджений чи набутий у ранньому дитинстві або ж такий, що розвинувся внаслідок якого-небудь психічного захворювання, хворобливий стан психіки, який характеризується неповноцінністю розумової діяльності (ідіотія, імбецильність, дебільність);

г) інший хворобливий стан - це важкі форми психопатії, душевні розлади, викликані інфекційними захворюваннями, аномалії психіки в глухонімих та ін.

Юридичний (психологічний) критерій неосудності охоплює дві ознаки - інтелектуальну і вольову:

а) інтелектуальна - це нездатність особи усвідомлювати свої дії, коли вона не розуміє фактичної сторони своєї поведінки або не може усвідомлювати її суспільної безпеки;

б) вольова - це нездатність керуватись своїми діями, передбаченими законом як суспільно небезпечні та кримінально карані.

Наприклад, при піроманії особа не може подолати непереборного хворобливого потягу до підпалів, хоча й розуміє суспільно небезпечний характер своєї поведінки.

Для наявності юридичного критерію неосудності достатньо однієї ознаки - інтелектуальної чи вольової [7, 364].

Новий КПК, на перший погляд, не містить вказівок на особливий порядок проведення досудового розсліду-

вання за фактом вчинення неосудною особою суспільно небезпечного діяння. Однак за змістом норм, відповідно до яких здійснюється кримінальне провадження, можливо виділити основні риси, притаманні розслідуванню у справах про суспільно небезпечні діяння осіб, визнаних неосудними:

1. Таке розслідування проводиться за загальними правилами без будь-яких винятків, до моменту встановлення факту патології психічного стану особи, яка вчинила суспільно небезпечні діяння.

У деяких випадках слідчому чи прокурору може бути відомо, що суспільно небезпечну дію, передбачену КК, вчинив душевнохворий. Наявність таких даних зобов'язує їх внести відповідні відомості до Єдиного реєстру досудових розслідувань та розпочати провадження.

Психічний стан такої особи встановлюється психіатричною експертизою (ст. 242, 509 КПК). Відповідно до ст. 20 КК особа, яка в стані обмеженої осудності вчинила злочин, залишається його суб'єктом і підлягає кримінальній відповідальності. Йдеться лише про можливість пом'якшення покарання та застосування примусового заходу медичного характеру.

2. Має ряд особливостей предмет доказування. Так, окрім обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, передбачених ст. 91 КПК, відповідно до ст. 505 КПК, у разі необхідності додатково встановлюються:

а) час, місце, спосіб та інші обставини вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення;

б) вчинення цього суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення цією особою;

в) наявність у цієї особи розладу психічної діяльності в минулому, ступінь і характер розладу психічної діяльності чи психічної хвороби на час вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи на час досудового розслідування;

г) поведінка особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення й після нього;

д) небезпечність особи внаслідок її психічного стану для самої себе та інших осіб, а також можливість спричинення іншої істотної шкоди такою особою;

ж) характер і розмір шкоди, завданої суспільно небезпечним діянням або кримінальним правопорушенням.

з) обставини, що підтверджують, що гроші, цінності та інше майно, які підлягають спеціальній конфіскації, одержані внаслідок вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення та/або є доходами від такого майна, або призначалися (використовувалися) для схилення особи до вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, фінансування та/або матеріального забезпечення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення чи винагороди за його вчинення, або є предметом суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення, у тому числі пов'язаного з їх незаконним обігом, або підшукані, виготовлені, пристосовані або використані як засоби чи знаряддя вчинення суспільно небезпечного діяння або кримінального правопорушення [1].

3. Кримінальне провадження щодо застосування примусових заходів медичного характеру, передбачених КПК, здійснюється за наявності достатніх підстав вважати, що:

- особа вчинила суспільно небезпечне діяння, передбачене КПК, у стані неосудності;

- особа вчинила кримінальне правопорушення в стані осудності, але захворіла на психічну хворобу до постановлення вироку.

4. У разі наявності підстав, необхідних для здійснення кримінального провадження про застосування примусових заходів медичного характеру, слідчий, прокурор виносить постанову про зміну порядку досудового розслідування й продовжує його згідно з вимогами КПК [1].

5. Конституційне право громадян на кваліфіковану юридичну допомогу в кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру набуває першочергового значення тому, що йдеться про захист законних інтересів осіб, які самі такий захист здійснити неспроможні взагалі, або хоча б частково [8]. Тому відповідно до ч. 1 ст. 45 та п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК участь захисника є обов'язковою, оскільки особа в силу свого психічного стану не може самостійно здійснити своє право на захист.

6. Характер розладу психічної діяльності чи психічного захворювання такої особи визначається відповідно до висновку судово-психіатричної експертизи (ст. 509 КПК). Слідчі та процесуальні дії за участю такої особи можуть бути проведені лише тоді, коли її психічний стан це дозволяє.

7. Відповідно до ст. 508 КПК до особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, можуть бути застосовані судом запобіжні заходи: 1) передання на піклування опікунам, близьким родичам чи членам сім'ї, з обов'язковим лікарським наглядом; 2) поміщення до психіатричного закладу в умовах, що виключають її небезпечну поведінку. Запобіжні заходи застосовуються судом до особи з моменту встановлення факту розладу психічної діяльності чи психічної хвороби. З приводу цього слід зауважити, що зміст зазначеної статті дещо не відповідає ст. 176 КПК України, яка визначає перелік запобіжних заходів. Тому доцільно внести відповідні зміни до законодавства.

8. Стаття 509 КПК вимагає залучити експерта (експертів) для проведення психіатричної експертизи у разі, якщо під час кримінального провадження будуть встановлені обставини, які дають підстави вважати, що особа під час вчинення суспільно небезпечного діяння була в неосудному або обмежено осудному стані, або вчинила кримінальне правопорушення в осудному стані, але після його вчинення захворіла на психічну хворобу, яка позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керувати ними. Такими обставинами, зокрема, є:

1) наявність згідно з медичним документом в особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання;

2) поведінка особи під час вчинення суспільно небезпечного діяння або після нього була або є неадекватною (затямарення свідомості, порушення сприйняття, мислення, волі, емоцій, інтелекту чи пам'яті тощо).

У разі необхідності здійснення тривалого спостереження та дослідження особи може бути проведена стаціонарна психіатрична експертиза, для чого така особа за ухвалою слідчого судді, за зверненням сторони кримінального провадження, направляється до відповідного медичного закладу на строк не більше двох місяців.

Стаціонарна психіатрична експертиза проводиться в психіатричних стаціонарах, де створюються психіа-

тричні експертні комісії, у складі не менш як із трьох лікарів-психіатрів: голови, члена комісії, доповідача, який проводить спостереження за досліджуваною особою [9, 86].

9. Стаття 511 КПК визначає, що досудове розслідування закінчується закриттям такого провадження або складенням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру. Таке викладення зазначеної норми викликає дискусійні питання стосовно підстав закриття кримінального провадження, оскільки воно може бути закрито тільки на підставі п. 2 ст. 284 КПК (встановлена відсутність у діянні складу кримінального правопорушення).

Якщо слідчий складає клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру (ст. 292 КПК), то прокурор затверджує його й надсилає до суду. Прокурор може самостійно скласти клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру й надіслати його до суду в порядку, передбаченому ч. 2 ст. 292 КПК. Одночасно з переданням клопотання про застосування примусових заходів медичного характеру до суду прокурор зобов'язаний під розписку надати копію такого клопотання й копію реєстру матеріалів досудового розслідування законному представнику та захиснику особи, стосовно якої передбачається застосування цих заходів (ст. 293 КПК).

10. Досить дискусійними є положення ч. 3 ст. 503 КПК, відповідно до яких кримінально-правова оцінка суспільно небезпечного діяння, вчиненого в стані неосудності, повинна ґрунтуватися лише на відомостях, які характеризують суспільну небезпеку вчинених дій [10, 64]. При цьому не враховуються попередня судимість, факт вчинення раніше кримінального правопорушення, за який особу звільнено від відповідальності або покарання, факт застосування до неї примусових заходів медичного характеру. Дані положення суперечать вимогам ст. 509 КПК, оскільки слід установити наявність у особи розладу психічної діяльності або психічного захворювання. Вважаємо, що це протиріччя також має бути усунено в законодавчому порядку.

Зазначені особливості проведення досудового розслідування щодо осіб, які вчинили суспільно-небезпечні діяння в стані неосудності або в стані осудності, алео захворіли до винесення вироку чи під час відбування покарання, на душевну хворобу, що позбавляє її можливості усвідомлювати свої дії або керуватися ними, мають бути враховані.

Література

1. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. Т. 1 / О.М. Бандурка, Є.М. Блаживський, Є.П. Бурдоль та ін.; за заг. ред. В.Я. Тация, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. - Х.: Право, 2012. - 768 с.
2. Кримінальне право України: Загальна частина: Підручник / М.І. Бажанов, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов та ін.; За ред. проф. М. І. Бажанова, В.В. Сташиса, В.Я. Тация. — 2-е вид., перероб. і допов. — К.: Юрінком Інтер, 2005. — 480 с.
3. Жук І.В. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування у кримінальному праві України [Текст]: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Жук Ілона Василівна; Київський національний ун-т внутрішніх справ. - К., 2009. - 20 с.
4. Михеєнко М.М., Шибіко В.П., Дубинський А.Я. Нау-

ково-практичний коментар Кримінально-процесуального кодексу України / Під ред. В.Ф. Бойка, В.Г. Гончаренка. - К., 1999. - 624 с.

5. Дмитриев А.С., Клименко Т.В. Судебная психиатрия: Учебник / Под ред. проф. А.С. Дмитриева, проф. Т.В. Клименко. - М.: Юристъ, 1998. - 408 с.

6. Калугін В.Ю. Вирішення прогалин чинного законодавства щодо провадження в справах неосудних осіб. Матеріали науково-практичної конференції "Захист прав і свобод та законних інтересів особи на досудових стадіях кримінального судочинства" Херсон-Запоріжжя 29-30 квітня 2010 р. - С. 29-32.

7. Кримінальний процес України [Текст]: підручник / М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.П. Шибіко. - Київ: Либідь, 1992. - 431 с.

8. Постанова Пленуму Верховного суду України у від 3 червня 2005 р. № 7 "Про практику застосування судами примусових заходів медичного характеру та примусового лікування". - [Електронний ресурс]: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0007700-05>.

9. Шаренко С.Л. Кримінально-процесуальні проблеми застосування примусових заходів медичного характеру: монографія / С.Л. Шаренко. - Харьков: Право, 2002. - 208 с.

10. Рыжаков А.П. Производство по применению принудительных мер медицинского характера: монография / А.П. Рыжаков. - М.: Информационно-издательский дом "Филинь", 1996. - 120 с.

*Садчікова К.А.,
здобувач кафедри кримінального процесу
ОДУВС
Надійшла до редакції: 20.09.2015*

ФОРМИ МАНІПУЛЯЦІЇ СУСПІЛЬНОЮ СВІДОМІСТЮ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ

Цільмак О. М., Журжа Ю. І.

Розглянуто еволюцію форм маніпуляції суспільною свідомістю в розрізі історичної ретроспективи. Визначено соціальні підстави та особливості історичних форм маніпуляції. Окреслено роль міжособистісної та соціальної маніпуляції.

Ключові слова: маніпуляція, суспільна свідомість, форми маніпуляції, історичний контекст, соціальна маніпуляція, міжособистісна маніпуляція.

Рассмотрена эволюция форм манипуляции общественным сознанием в разрезе исторической ретроспективы. Определены социальные основания и особенности исторических форм манипуляции. Очерчено роль межличностной и социальной манипуляции.

Ключевые слова: манипуляция, общественное сознание, формы манипуляции, исторический контекст, социальная манипуляция, межличностная манипуляция.

The evolution of forms of manipulation with public consciousness in the context of historical retrospectives is reviewed. The social bases and features of historical forms of manipulation are defined. The role of interpersonal and social manipulation is outlined.

Keywords: manipulation, public consciousness, forms of manipulation, historical context, social manipulation, interpersonal manipulation.

Останнім часом відбулася ескалація дослідження проблеми маніпуляцій свідомістю та поведінкою особистості як на теоретичному, так і прикладному рівні. Розгляду цієї проблеми приділяють увагу соціологи та психологи, історики й політологи, філологи й філософи. Однак робіт, які висвітлюють феномен маніпуляції в історичній ретроспективі в рамках соціально-філософського дискурсу, украй мало.

Серед учених, які аналізують проблему маніпуляції переважно з точки зору соціології, психології та політології, можна виділити роботи М. Бабюка, О. Бойко, Д. Волгоносова, Г. Грачова, Е. Доценко, С. Зелінського, С. Кара-Мурзи, Д. Карнегі, І. Князівої, Н. Лімнатіса, І. Мельника, Г. Шиллера, Е. Шострома та ін.

Необхідно відзначити, що незважаючи на те, що питання про історичні форми маніпуляції було поставлено ще у вітчизняній літературі, проблема соціальних підстав та особливості історичного розвитку форм маніпуляції практично не знайшли свого належного висвітлення.

Метою даної статті є спроба заповнити якоюсь мірою цю прогалину, осмислити соціальні підстави маніпуляції, розкрити категоріальний зміст цього поняття і відзначити особливості форм маніпуляції в історичному контексті.

Можна виділити такі основні етапи розвитку еволюції форм маніпуляції суспільною свідомістю:

- I. Первіснообщинний лад.
- II. Рабовласницький лад.
- III. Епоха Середньовіччя (феодалний лад).
- IV. Епоха Нового часу.
- V. Сучасність (капіталістичний лад).

Розглянемо їх детальніше. Так, у період первіснообщинного ладу маніпуляція суспільною свідомістю розглядається як технологія влади. Влада в цьому випадку - це панування думок і поглядів, духу людини. Так, у кінцевому підсумку влада - це передусім влада духовна. Історія неухильно це підтверджує. Первісні форми влади носять сакральний характер, тому що засновані на релігії, а у формі релігії виникає спочатку все те, що згодом стає духом, думкою, світоглядом, загалом все нематеріальне і надчуттєве.

З моменту розвитку здатності до абстрактного мислення виникають і релігійні погляди людства, зароджуються релігійні вірування. Залежно від умов проживання, ландшафтних і кліматичних особливостей ареалу місцезнаходження первісної спільноти, людського й тваринного оточення, що

постійно зазнавали змін, також змінювались притаманні людині релігійні погляди, уявлення. Переважно ці зміни зумовлені розвитком людського мислення.

Також, у період первіснообщинного ладу йдеться про владу як про соціокультурний феномен, яка здійснювалася через міфологічність суспільної свідомості. Маніпуляція грала роль соціальної ідентифікації, самовизначення людської спільноти.

Міфологічність свідомості, абсолютне в трансцендентне у формі природних явищ, богів, магії і чаклунства, міфотворчість стає тією опосередкованістю, через яку здійснюється маніпуляція як метод неусвідомленого соціального управління і збереження культурних традицій. Провідниками міфотворчості ставали жреці та шамани.

У реальності людського буття трансцендентне займало значне місце. У зв'язку з цим модель ієрархії будувалася за рахунок виділення «головних» і «неголовних» богів.

Саме відносини влади, ієрархії, асоціативного прийняття відносин влади-підпорядкування, суб'єкт-об'єкт формують не тільки ті людські структури, які задіяні в маніпуляції, а й соціальні умови, які сприяють активізації цих структур у маніпулятивному аспекті.

У період існування первіснообщинного ладу не було класів і не існувало експлуатації. Розвиток поділу праці, удосконалення знарядь виробництва та застосування металевих знарядь, підвищення продуктивності праці привели до виникнення індивідуального господарства, а разом з цим до виділення можливої верхівки та розкладу родових відносин.

Поступово первіснообщинний лад змінився класовим ладом. У країнах античного Середземномор'я та Стародавнього Сходу первіснообщинний лад переріс у рабовласницький лад, а в країнах Європи, зокрема в східних слов'ян - у феодалний лад.

Існує думка, що маніпулятивна практика в період рабовласницького ладу переважно здійснювалася у формі міжособистісної взаємодії, яка реалізовувалася в політичних дискусіях, софістиці та мистецтві публічних виступів. Це пояснюється тим, що панував насильницький метод примусу, тобто рабство, а потреба в ненасильницьких методах (маніпуляції) була відсутня. Однак це припущення помилкове, оскільки в період панування насильницьких методів примусу велика кількість людей становили вільний стан. Їх свобода реалізовувалася у свободі слова, вільнодумстві та прямій участі в політичних справах держави. З метою недопущення хаосу в країні виникала необхідність керованості вільних процесів.

Тому в епоху рабовласництва, з одного боку, насильницького методу примусу, а з іншого - широкого спектру свобод, використовуються ненав'язливі, «легкі», «м'які», ненасильницькі та непомітні методи управління-примусу.

Цей період відзначається зародженням філософії й поділу філософських поглядів на матеріалістичні та ідеалістичні. Але прикладом підпорядкованості й керованості суспільної свідомості традиційного світогляду може служити всім відомий факт суспільного осуду Сократа за його самостійні погляди та невжиття традиційного світогляду тієї епохи.

Ведення психологічної війни в цей період яскраво виражено в біблійній легенді, в якій згадується про те, що Геден, ведучи війни зі своїми численними противниками, регулярно вдавався до військових хитрощів і залякування ворога. Одного разу він зміг так заплутати супротивника, що той, впадши в сум'яття, вдарив по своїх військах. Стародавні рукописи повідомляють нам про те, що римляни, перед тим як зробити похід на ворога, поширювали чуток про перевагу своїх легіонів, небаченої хоробрості римлян і їх нездоланної рішучості здобути перемогу.

Ще в давнину застосовувалися найрізноманітніші прийоми духовного впливу на противника, іноді вельми оригінальні, незвичайні. Так, у творах давньогрецького філософа та історика Плутарха міститься один цікавий і повчальний

фрагмент. Коли в Римі дізналися про те, що цар етрусків готується вчинити напад на землі римлян, у табір етрусків був направлений патрицій Муцій Сцевола. Прибувши у ворожий табір, Сцевола довго відмовляв етрусків від наміру напасти на Рим і навіть погоджувався принести дари воєвничому противнику. Цар етрусків був непохитний: «Рим має впасти!» Тоді Муцій Сцевола, вичерпавши всі доводи, використав у переговорах останній аргумент: він простягнув руку над вогнищем і холонокровно спалив її. Цар етрусків був уражений силою духу посланця римлян. Його рішучість напасти на Рим похитнулася: адже він побачив, наскільки сильні духом і хоробрі ті, кого він збирається підкорити [1, 44].

У цю зовні нехитру давню легенду вкладений глибокий філософський зміст: висока моральна стійкість своїх військ є одночасно ж чинником, що паралізує волю противника до боротьби і перемоги.

Суспільна свідомість епохи Середньовіччя характеризується глибокою релігійністю і символічністю. А.Я. Гуревич визначає релігійність «корінною рисою середньовічного світогляду» [2, 76], а символізм – «пронизливий середньовічне життя на всіх рівнях, від витонченої теологічної екзегези і ритуалів посвячення в лицарі до страхітливої процедури анафематизму...» [2, 24].

Християнський символізм «подвоював» світ, надаючи простору новий, додатковий вимір, невидимий оку, але осяжний за допомогою цілої серії інтерпретацій. Ці багатодумні тлумачення відправлялися від слів св. Павла: «Буква вбиває, дух оживляє» [2, 94].

Відповідно, кожен текст Письма витлумачувався як буквально, так і духовно або містично, причому містичне тлумачення, у свою чергу, мало три сенси. Отже, текст загалом отримував чотири інтерпретації. По-перше, його слід було розуміти з фактичної сторони («історичне» тлумачення). По-друге, той же факт розглядався як аналог іншої події. Так, події, описувані в Старому завіті, поряд зі своїм безпосереднім сенсом мали й інший – завуальований, алегоричний, який указує на події, про які оповідає Новий завіт («алегоричне» тлумачення). По-третє, давалося повчальне тлумачення: подія розглядалася як моральний зразок поведінки («тропологічне» тлумачення). По-четверте, у події розкривалась сакраментальна релігійна істина («аналогічне», тобто піднесене, тлумачення). Ідею цих інтерпретацій висловлював вірш:

*Littera gesta docet, quid credes allegoria,
Moralis quod agas, quo tendas, anagogia.*

(«Буквальний сенс вчить про подію; про те, у що ти віруєш, вчить алегорія; мораль наставляє, як чинити; твої ж прагнення відкриває аналогія») [2, 94-95].

Одне і те ж поняття могло бути витлумачено у всіх чотирьох сенсах. Наприклад, Єрусалим в буквальному значенні – земне місто; в алегоричному – церква; в тропологічному – праведна душа; в аналогічному – небесна батьківщина [2, 95]. Теологи застосовували цей спосіб інтерпретації тільки до Писання, відкидаючи можливість подібного ж тлумачення мирських текстів.

Середньовічний реалізм, особливо якщо його розглядати не в інтерпретації богословів і філософів, а у вульгаризованому сприйнятті «середньої людини», був дуже огрубленим паралеллю платонівського розуміння світу і мав з ним лише зовнішню схожість. Людина тієї епохи була схильна до змішання духовного й фізичного планів і виявляла тенденцію тлумачити ідеальне як матеріальне. Абстракція не мислилась поза її зримого конкретного втілення. І духовні сутності, і їх земні символи та відображення однаково об'єктивувались і мислились як речі, які цілком можна було зіставити. Зображати в рівній мірі виразності і натуралістичності.

У середні віки простежувалася близькість людини до природи, настільки тісний зв'язок з нею, що важко було провести чітку лінію між людиною і природним середовищем. Говорячи про специфічне сприйняття часу в Середньовіччі, варто відзначити, що час відчувався, як невід'ємна якість буття, настільки ж важливий, як і саме життя. Все це свідчить про почуття повноти буття, ще не роз'ярим людським досвідом і рефлексією на складові компоненти й не перетвореного на абстрактні категорії. Людина ще не перетворилася на суб'єкта, в якому обґрунтовує свою істинність все існуюче, яке повинно бути з ним співвіднесеним. Безпосередність ставлення до життя, органічне переживання її – такою є

світотвірне відношення людей у суспільстві, не роз'їденому пануванням речей над людиною.

Періодом сучасної історії, яка слідує за Середньовіччям, є епоха Нового часу. Хронологічні рамки цього періоду чітко не окреслені та охоплюють кінець пізньої частини Середньовіччя (бл. 1500) і початок Епохи революцій (бл. 1800), при цьому історики традиційно його розмежовують, починаючи від завоювання Османською імперією Константинополя в 1453 році та закінчуючи Великою французькою революцією в 1789 році. У різних регіонах світу тенденції нового часу являють собою відмову від середньовічних способів організації. В Європі в цей період відбувся занепад феодалізму, який включає в себе Реформацію, Тридцятирічну війну, європейську колонізацію Америки, золотий вік піратства тощо.

Так, лицарем Робером де Кларі, який є учасником Четвертого Хрестового походу, у його книзі «Завоювання Константинополя» висвітлюються події цього походу через ціннісно-нормативні орієнтири, що є своєрідним відображенням суспільної свідомості.

Періоди церковної інквізиції, Реформації, поширення католицизму в Європі були повні прикладами навіювання масам, що б'ються арміям відповідних моменту релігійних догм, постулатів, відозв. Але всі вони були далекі від істини. С. Цвейг, кажучи про ті далекі часи, влучно зауважив, що «правда так густо пересипана брехнею, а факти – вигадкою, що можна, в сутності, обґрунтувати будь-яку точку зору...» [3, 20].

Широко використовувалися в політичній і збройній боротьбі релігійні фальсифікації, викривальні памфлети. У XVII ст. Ватикан за допомогою булли папи Григорія XV оповідає віруючих католиків про те, що справами поширення релігійних ідей і боротьби з інакдумцями займатиметься спеціальний орган – Конгрегація пропаганди віри. Нетерпимість і духовна жорстокість висвітлювали будь-які дії в ім'я віри. Все, що проголошувалося гідним віри, бралось під захист, і навпаки – на кому лежав штамп «ворогів божих», ті піддавалися не просто остракізму, а й часто фізичному знищенню. Страх, містифікація, мутна свідомість мас були тим ґрунтом, на який церква, і світська влада кидали потрібні їм насіння ненависті, покірності, фанатизму. Один слух про те, що наближаються лиха, крах, напасті, паралізував волю людей до опору. Роль чуток (якими управляла значною мірою церква) добре показав В. Шекспір в образі Молви [4]:

*Я шила плащ себе из языков,
Чтоб ими лгать на всех наречьях мира.
Нет выдумки такой и клеветы,
Которой я б ушей не засорила.
Я говорю про мир в канун войны,
И я вооруженьями пугаю
В дни тишины, когда земля полна
Какой-нибудь совсем другой заботы.
Молва - свирель. На ней играет страх,
Догадка, недоверчивость и зависть.*

Для епохи Нового часу всеохоплюючою нормою стає раціоналізм, сциєнтистська раціональність у рамках антропоцентристського світогляду. Примат розумності та раціональності являє собою ту соціальну основу, на якій стає можливим здійснення маніпулятивних практик. Маніпуляція суспільною свідомістю перетворюється на метод його соціальної уніфікації, індивідуальної конвергенції.

Основним стереотипом свідомості стає свідомість «суспільства споживання». Маніпулятивна практика здійснюється через сферу потреб, бажань і переконань. У цьому разі поведінка стає передбачуваною. Управління та контроль масовою свідомістю здійснюється за допомогою програмування потреб, бажань і переконань.

При цьому «масова» людина не здатна критично мислити, її свідомість повинна формуватися ззовні й управлятися. Маніпуляція стає формою ідеологічної практики, що легітимізується соціумом. З цього питання цікава точка зору Х. Ортега-і-Гассета. Він пише, що феномен маніпуляції суспільною свідомістю пояснюється необхідністю духовного управління, духовної диктатури. «У більшості людей, – пише Х. Ортега-і-Гассет, – немає власної думки, і слід втиснути її в людей під тиском ззовні, як мастило в машину. А для цього потрібно, щоб духовний початок, яким би він не був, володів владою і здійснював її, щоб ті, хто не замислювався, – а таких більшість – замислилися. Інакше людське суспільство стане

хаосом, і навіть більш - історичним ніщо» [5, 119].

Капіталістичний лад відзначається перемогою капіталістичної суспільно-економічної формації. Боротьба в духовній області ворогуючих угруповань держав, а також експлуаторів з експлуатованими стала характеризуватися низкою нових моментів.

По-перше, пролетаріат уперше отримав справжню наукову марксистську ідеологію, що сформувалася в середині XIX ст. Виступи трудящих проти своїх класових гнобителів стали носити все більш осмислений характер. Антагонізм між буржуазною ідеологією та ідеологією комуністичною чітко висловив глибокий вододіл, існуючий між класовими інтересами капіталу і трудящих.

По-друге, боротьба ідей, що супроводжувала політичні сутички, військові кампанії, стала широко спиратися на матеріальну базу: друк, а пізніше, у XX ст., і на радіо. Бурхливий розвиток засобів друку в XIX і особливо на початку XX ст. створив широкі можливості цілеспрямованого впливу на мільйони мас. Громадська думка, ефект гласності, можливість маніпулювати свідомістю придбали таку силу, з якою не могли вже не рахуватися ні монархи, ні прем'єри, ні полководці. Відомо, наприклад, судження Наполеона про роль газет: «Чотири газети зможуть заповіяти ворогові більше зла, ніж стотисячна армія» [6, 52]. Правлячі класи отримали широкі можливості для фальсифікації подій, фактів, умовчання про небажані явища, умисної дезінформації читачів. Преса перетворилася на потужну зброю буржуазії в класовій боротьбі, а також стала використовуватися й у війнах, постійно супутніх капіталістичному розвитку.

Використання друкованих засобів впливу на супротивника почалося під час першої світової війни 1914-1918 рр. Саме в цей час були використані методи та засоби психологічної війни, яку стали вести один проти одного англо-франко-російська і австро-німецько-італійська коаліції. Зображення участі коаліцій у війні носить суто оборонний характер. Соціальна брехня буржуазії була покликана приховати дійсне виникнення й причини світової війни, що кореняться в експлуаторському способі виробництва, міжімперіалістичних протиріччях і прагненні до переділу світу.

У наш час великі можливості впливу на суспільну свідомість населення виникли завдяки ЗМІ, а саме пресі, радіо, телебаченню, кіно, рекламі, інтернету, а також прогресу сучасної техніки. Ці засоби масового впливу в нинішньому капіталістичному суспільстві належать переважно монополістичній буржуазії, яка використовує їх у своїй діяльності як певний механізм управління суспільством, маніпулювання поведінкою та свідомістю.

На думку американського соціолога М. Чуркаса [7, 13], справжньою причиною маніпулювання є зіткнення інтересів соціальних груп, а не прогрес засобів масових комунікацій і техніки. Маніпулювання свідомістю й поведінкою осіб стало можливе завдяки соціально-монополістичному характеру сучасної капіталістичної суспільної системи та пануванню великої буржуазії. Загальну стратегію непрямого, прихованого маніпулювання (стратегію обману) громадською думкою насамперед зумовлює прагнення менших верств населення заручитися підтримкою широких верств населення.

Сучасна світова спільнота в соціальному аспекті характеризується небаженою поляризацією. Тривалий час процеси поляризації розглядалися з погляду класових суперечностей. При цьому класи визначалися як великі групи людей, які відрізняються один від одного місцем у системі суспільного виробництва, способами отримання та розмірами суспільного багатства, які вони мають у своєму розпорядженні.

Історія всіх суспільств, заснованих на експлуатації, на думку К. Маркса [7, 14], була історією боротьби класів, яка визначалася як рушійна сила розвитку та переходу від однієї суспільної формації до іншої. У цьому випадку основну роль відігравало протистояння між пригнобленими та гнобителями. Сила пригноблених, яких за кількісним критерієм було більше, полягала в їх об'єднанні навколо єдиної соціальної ідеї - справедливості, а сила гнобителів визначалась в їх багатстві та владі.

Технологія та система маніпулюванню свідомістю належним чином були сформульовані та оформлені в XIX столітті. А у XX столітті стало можливе глобальне, масове маніпулювання свідомістю, при цьому практично будь-яка людина ставала об'єктом маніпулювання.

Цікавою є еволюція терміна «маніпулювання» в нашій країні. Так, у радянську добу цей термін застосовувався, як правило, до комерційної реклами, «буржуазної пропаганди та ЗМІ» тощо.

Але часи змінювалися. На початку «перебудови» однієї з найпопулярніших книг була робота Д. Карнегі «Як завойовувати друзів і здійснювати вплив на людей». Для радянського читача книга була незвичною, оскільки в ній були висвітлені способи маніпулювання слабостями та настроями людей, впливу на них. Книга радила «насаджувати на гачок наживку, що відповідає смакам риби» [8]. У цій роботі автор показав корисність міжособистісного маніпулювання. Згодом на ринку з'явилася величезна кількість літератури, в якій давалися поради щодо впливу на людей, завоювання довіри, вигравання суперечок тощо. Ця література повторювала «філософію» Д. Карнегі в різних сферах людської діяльності.

Сьогодні розробляються ненасильницькі методи впливу на людей, коли маніпулювання здійснюється проти волі людей, але за їх згодою та на користь деякої частини суспільства. Знаряддям влади над людьми та одним із методів управління стає використання інформації.

У результаті змін, що відбулися в суспільстві, маніпулювання свідомістю відіграє визначальну роль у соціальних процесах та вийшло на передову позицію.

Отже, маніпуляція суспільною свідомістю є формою управління, технологією влади, яка має субстанціональну основу та є феноменом соціально-культурного простору у своєму онтологічному вимірі.

Основною ознакою маніпуляції суспільною свідомістю є її опосередкованість і перманентність, імпліцированість у суспільну свідомість. Це дає можливість припустити про існування маніпуляції з моменту появи людини як суб'єкта соціального, наділеного свідомістю.

У розрізі історичної ретроспективи маніпулювання суспільною свідомістю розширює спектр технологій, змінює форми, удосконалює методи, адаптується в мінливих умовах історичної дійсності, але незмінними залишаються її соціальні підстави - це відносини влади, її опосередкованість стереотипами, ціннісно-нормативним середовищем і міфологізацією суспільної свідомості. Маніпуляція володіє онтологічним статусом на всіх етапах розвитку людської історії.

Література

1. Волкогонов Д.А. Психологическая война: Подрывные действия империализма в области общественного сознания. - 2-е изд., доп. - М.: Воениздат, 1984. - 320 с.
2. Гуревич А.Я. Категории средневековой культуры. - 2-е изд., испр. и доп. - М.: Искусство, 1984. - 350 с.
3. Мария Стюарт [Текст] / С. Цвейг; [пер. с нем. Р. Гальпериной, стихи в переводе В. Левика, предисл. Б. Сучкова. - М.: Изд-во иностр. лит., 1959. - 350 с.
4. Вильям Шекспир. Король Генрих IV (Часть вторая). [Електронний ресурс]: http://www.theatre-library.ru/files/sh/shakespeare/shakespeare_51.html.
5. Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды: Пер. с исп. / Сост., предисл. и общ. ред. А.М. Руткевича. - М.: Издательство «Весь Мир» 1997. - 704 с.
6. Беглов С.И. Внешнеполитическая пропаганда. Очерки теории и практики. М.: Высшая школа, 1980. - 366 с.
7. Сугестивні технології маніпулятивного впливу: навч. посіб./ [В.М. Петрик, М.М. Присяжнюк, Л.Ф. Компанцева, Є.Д. Скулиш, О.Д. Бойко, В.В. Остроухов]; за заг. ред. Є.Д. Скулиша. - К.: Наук.-вид. відділ НА СБ України, 2010. - 248 с.
8. Дейл Карнеги. - Екатеринбург: Изд-во - «ЛИТУР». 2000. - 720 с.

Журжа Ю.І.,
Інженер зв'язку штабу Приморського РВ
ОМУ ГУМВС України в Одеській області
Науковий керівник: Цільмак О.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики, судової медицини
та психіатрії
ОДУВС
Надійшла до редакції: 15.08.2015

ІСТОРІЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ СПЕЦІАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ

Нагорнюк-Данилюк О. О.

Стаття присвячена дослідженню історії становлення інституту спеціального кримінального провадження в кримінальному процесі України. Проведено аналіз кримінального процесуального законодавства, присвяченого здійсненню кримінального провадження за відсутності обвинуваченого, а також з'ясовані особливості, що були властиві цьому правовому явищу на різних етапах розвитку України.

Ключові слова: спеціальне кримінальне провадження, обов'язковість явки обвинуваченого, представництво, заочний судовий розгляд, заочний вирок, повторний розгляд кримінальної справи.

Статья посвящена исследованию истории становления института специального уголовного производства в уголовном процессе Украины. Проведен анализ уголовного процессуального законодательства, посвященного осуществлению уголовного производства в отсутствие обвиняемого, а также выяснены особенности, которые были присущи данному правовому явлению на разных этапах развития Украины.

Ключевые слова: специальное уголовное производство, обязательность явки обвиняемого, представительство, заочное судебное разбирательство, заочный приговор, повторное рассмотрение уголовного дела.

This article is dedicated to the analysis of the history of formation of the institution of special criminal proceeding in the criminal procedure of Ukraine. The analysis of the development of the criminal procedural legislation, dedicated to the judicial inquiry of the criminal cases in the absence of the accused was made and also the essential features inherent to this legal phenomenon in the different stages of the historical development of Ukraine were ascertained.

Established that throughout the history of the criminal process of Ukraine the issue of participation of the accused during the pre-trial investigation and the trial was given special attention. However, in different historical periods the trials in absentia were regarded as an exceptional measure and took place only in cases especially provided by criminal procedural law.

Due to this research amendments to the Code of Ukraine in the context of the right of the accused to appeal against the sentence passed by the results of the special criminal proceedings were proposed.

Keywords: special criminal proceeding, compulsory appearance of the accused, representation, trial in absentia, judgment in absentia, retrial for the criminal case.

Інститут кримінального провадження за відсутності обвинуваченого має глибоке історичне коріння. Визначення перспектив розвитку правового інституту, що встановлює порядок здійснення спеціального кримінального провадження в кримінальному процесі України неможливе без звернення до історії становлення цього інституту, що й обумовило вибір теми даного дослідження.

Метою дослідження є аналіз історії та розвитку спе-

ціального кримінального провадження в кримінальному процесі України та означення перспектив його розвитку.

Становлення і розвиток вітчизняного кримінального процесуального права, а разом з ним і досліджуваного інституту, відбувався на різних етапах історії України. Зародження вітчизняного кримінального процесу пов'язують з існуванням Київської Русі, держави, яка утворилася в кінці XIX століття. Порядок розгляду конфліктів, пов'язаних із вчиненням злочину в цей період, був врегульований нормами Руської Правди.

Відзначимо, що в період існування Київської Русі та період феодальної роздробленості українських земель (XII - середина XIV століття) змагальний тип кримінального процесу займав домінуючу позицію, а особистій участі сторін у судовому розгляді справи приділялась особлива увага, що унеможливлювало здійснення кримінального провадження за відсутності обвинуваченого.

Кримінальне процесуальне право України XIV - XVIII століть відрізнялось поєднанням литовського, польського, російського та українського кримінально-процесуального законодавства. На українських землях продовжував панувати змагальний тип кримінального процесу, а положень, які б свідчили про можливість здійснення судового розгляду за відсутності обвинуваченого, у цей період встановлено не було.

Перші згадки про заочне кримінальне провадження на теренах нашої держави пов'язані з положеннями статті 354 та 355 Уложення про покарання кримінальні та виправні, яке було затверджене 15 серпня 1845 року указом імператора Миколи I. Нормами цих статей визначалась відповідальність за "самовільний вступ на службу чи підданство іноземної держави" і "неповернення на батьківщину з-за кордону на вимогу уряду" [1, 245]. Особи, які вчинили ці діяння, позбавлялися всіх прав стану й підлягали вічному вигнанню із держави, а в разі повернення - заслання в Сибір на поселення. Подібний вид заочного кримінального провадження розглядався як покарання за непослух державній владі та проіснував аж до затвердження 20 листопада 1864 року імператором Олександром II Статуту кримінального судочинства.

Судова реформа 1864 року докорінно змінила кримінальний процес Російської імперії, а разом з тим і частини України, що перебувала в її складі. 20 листопада 1864 року імператор Олександр II затвердив Статут кримінального судочинства, яким був введений інститут заочного вироку. Відповідно до положень Статуту ухвалення заочного вироку мировим суддею допускалось, якщо обвинувачений у проступку, за який передбачалося покарання, не суворіше за арешт, не з'явився до визначеного строку та не надіслав повіреного або надіслав його, хоча був викликаний особисто [2]. В останньому випадку вважалося, що особистість обвинувачуваного, явка якого визнана судом необхідною, не може бути замінена його повіреним.

З указаних вище положень Статуту також можна зробити висновок, що справи про проступки, за які не передбачалось покарання, суворіше за арешт, могли бути розглянуті за відсутності підсудного, проте за участю його повіреного. Визначальним є те, що до таких виро-

ків термін “заочний” законодавцем не застосовувався, оскільки вважалося, що повірений підсудного повністю замінює його на суді й справа розглядається так, наче підсудний присутній під час розгляду особою. Заочним також не вважався вирок у випадку, коли обвинувачений пропустив призначений на явку термін, проте, прибував до суду до постановлення вироку по суті справи.

Зауважимо, що в статті 134 глави 5 “Про вирок” Статуту про кримінальне провадження 1864 року зазначалось, що в тому випадку, коли обвинувачений у проступку, за який передбачено покарання у вигляді тюремного ув’язнення або більш суворе покарання, не з’являвся до суду у визначений строк, мировий суддя повинен був зупинити провадження у справі на весь час відсутності обвинуваченого, вживались заходи по його розшуку й приводу до суду. Крім того, можливість постановлення заочного вироку в процедурі розгляду справ окружними судами передбачена не була [2].

Надання мировому судді, за наявності передбачених Статутом обставин, права ухвалювати заочні вирокі обумовлювалось тим, що при віддаленості місцеперебування обвинуваченого вимога щодо його особистої явки або надіслання ним повіреного могла зумовити значні витрати на проїзд до місця судового засідання, які могли перевищувати тяжкість покарання. Крім того, у місці розгляду справи обвинувачений міг не мати довіреної особи, якій би міг доручити свій захист.

Отже, можна зробити висновок, що впровадження в кримінальний процес інституту судового розгляду кримінальних справ і постановлення вироку за відсутності підсудного було передусім пов’язане з урахуванням інтересів обвинуваченого, якому могло бути надане право не з’являтися до суду, зважаючи на невелику суспільну небезпечність діяння, в якому він обвинувачувався.

Законом від 15 лютого 1888 року до Статуту 1864 року були внесені зміни, а саме закріплювалась можливість здійснення заочного судового розгляду і в окружних судах у справах, щодо тих злочинів, за які було передбачено покарання, не пов’язане з позбавленням чи обмеженням прав і станів. Проте по цих же категоріях справ одночасно закріплювалось право суду за власним бажанням чи на вимогу прокурора вимагати особистої явки особи. За відсутності такої вимоги суду явка відносились на розсуд обвинуваченого [3, 291].

Положення про те, що явка обвинуваченого або його захисника до постановлення вироку означає втрату провадження заочного характеру, залишилось вірним як для розгляду справи в рамках мирової юстиції, так і в ході здійснення заочного правосуддя в окружному суді [2].

Отже, на етапі запровадження заочна форма правосуддя в кримінальних справах допускалась тільки по справах, які представляють невелику суспільну небезпеку, при розгляді яких явка особи розглядалася як її право, а не обов’язок. Особливу роль у сфері розгляду справи за відсутності підсудного в цей період займав інститут постановлення заочних вироків, який передбачав не тільки можливість подання апеляційного відзиву, але й право засудженого вимагати повторного розгляду справи з дотриманням усіх передбачених для розгляду судом першої інстанції правил і процедур.

15 червня 1912 року Законом “Про перетворення місцевого суду” було скасовано обов’язок обвинуваченого прибути особисто до мирового судді у випадку, якщо йому могло бути призначене покарання, суворіше за арешт. Відтепер мировий суддя як альтернативу від-

кладенню судового розгляду по даній категорії справ отримав право постановити заочний вирок [4]. Таким чином, за наявності передбачених законом обставин заочне правосуддя в рамках мирової юстиції могло бути здійснено вже по всіх справах незалежно від покарання, що загрожувало обвинуваченому.

Зауважимо, що в період з 1917 по 1922 рік питання здійснення кримінального провадження за відсутності обвинуваченого в рамках форм української національної державності додаткового до вже існуючих законодавчих положень врегульоване не було. Правові акти з питань кримінального процесу, прийняті в цей період, були присвячені регулюванню його основних принципів і засад, питанням формування судових органів.

В.В. Земляньська зазначає, що з 1917 по 1922 рік діючим залишалось кримінально-процесуальне законодавство Російської імперії зі змінами, внесеними Тимчасовим урядом щодо необхідності протидії сплеску злочинності. Гетьманська адміністрація фактично визнала весь масив попереднього законодавства і вносила лише зміни, пов’язані із врегулюванням діяльності військово-судових установ і їх компетенції [5, 14].

Наступний етап розвитку спеціального кримінального провадження пов’язаний із періодом утворення та існування Української Соціалістичної Радянської Республіки, яка була проголошена 10 березня 1919 року на третьому Всеукраїнському з’їзді Рад у Харкові стосовно території, що знаходилася під контролем Червоної армії РСФРР [6, 73]. 30 грудня 1922 року Українська СРР разом з РСФРР, Білоруською РСР та Закавказькою Радянською Федеративною Соціалістичною Республікою (Грузія, Вірменія, Азербайджан) увійшла до складу СРСР [7].

Так, у 1917 році відбулись корінні перетворення у сфері державного устрою, що спричинили зміни й у сфері кримінального процесу. На підставі Декрету РНК РРФСР “Про суд”, прийнятого 22 листопада 1917 року, замість існуючих судів були створені народні суди та революційні трибунали. Обов’язкова присутність підсудного в судовому засіданні, як загальне правило, передбачалась лише положеннями про революційні трибунали. Водночас у народних судах факт неявки підсудного й висновок суду про можливість розгляду справи за його відсутності були достатніми для постановлення заочного вироку [8].

Відзначимо, що не зважаючи на те, що з 1917 року по 1922 рік порядок здійснення кримінального судочинства регулювався численною кількістю різних актів, можливість розгляду кримінальних справ за відсутності підсудного допускалась протягом усього цього періоду. Крім того, така можливість передбачалась щодо всіх категорій справ і незалежно від тяжкості покарання, яке загрожувало обвинуваченому. У цей час засуджений не мав права подати відзив про проведення нового (повторного) розгляду кримінальної справи.

13 вересня 1922 року Всеукраїнським ЦВК був затверджений перший Кримінально-процесуальний кодекс УСРР, в основу якого покладений відповідний кримінально-процесуальний кодекс РСФРР, прийнятий ВЦВК 15 лютого 1922 року. КПК УСРР 1922 року встановлював умови, які стосувалися строків направлення підсудному копії заочного вироку, обов’язковості його повідомлення про порядок і строки оскарження заочного вироку, подачі клопотання про новий розгляд справи, про порядок розгляду такого клопотання обвинуваченого народним судом і винесення нового вироку на загальних підставах та інші умови здійснення судового розгляду за відсутності

обвинуваченого.

Серед іншого, у КПК УСРР 1922 року визначені випадки, коли розгляд справи за відсутності підсудного не допускався, а саме у випадках: 1) видалення підсудного із зали судових засідань у зв'язку з порушенням ним порядку засідання чи непокори розпорядженням головуєчого; 2) розгляду справи про злочин, за який передбачено покарання у вигляді позбавлення волі більше шести місяців, а також по справах, які розглядаються народним судом за участю шести народних засідателів, де явка підсудного обов'язкова. Проте ця правова норма містила застереження, якщо підсудний прямо виразив свою згоду на розгляд справи за його відсутності чи, якщо доведено, що підсудний ухилився від вручення повістки про виклик до суду чи переходується від суду, суд може провести судовий розгляд за його відсутності; 3) явки підсудного в суд після відкриття судового засідання, але до винесення вироку, якщо він був допущений до дачі показань; 4) коли підсудний, який був присутній під час розгляду справи, сам залишив зал засідань до винесення вироку [9]. Крім того, виходячи з обставин конкретної кримінальної справи, суд міг визнати явку підсудного необхідною, що унеможливлювало винесення заочного вироку.

Таким чином, підсудний мав можливість не бути присутнім під час судового розгляду кримінальної справи про злочин, що не представляє великої суспільної небезпеки, якщо суд не приймав рішення про інше. У цьому контексті можна говорити, що здійснення заочного судового розгляду сприяло прискоренню та спрощенню судового провадження по мало важливих справах.

Зауважимо, що поширеними були й випадки, коли обвинувачені зловживали своїм правом на звернення з клопотанням про новий розгляд справи, у результаті чого застосування норм про винесення заочних вироків призводило не до прискорення, а до значного уповільнення процесу. З огляду на це, О.О. Казаков зазначає, що вірним було б скасування нового розгляду справи за клопотанням підсудного з наданням йому права на оскарження з моменту отримання копії заочного вироку, що дійсно допомогло б спростити процес та заощадити гроші і час [10, 59].

У КПК УСРР, затвердженому постановою ЦВК УСРР від 20 липня 1927 року, питання заочного кримінального провадження регламентувалися статтями 238¹, 240, 247-249, які за змістом були аналогічними до положень КПК УСРР 1922 року. У 1933 році положення, які стосувались постановлення заочного вироку, були скасовані та виключені із Кримінально-процесуального кодексу [11].

А.С. Тукієв зазначає, що радянський період ознаменований спотворенням суті заочного судочинства, вихолощенням його змісту. Науковець приходить до висновку, що законодавча відмова від заочного судочинства в період з 1933 по 1958 рік була формальною та не перешкоджала його широкому фактичному застосуванню в розглядуваний період [12, 17].

У результаті затвердження 25 грудня 1958 року Основ кримінального судочинства СРСР і союзних республік інститут розгляду кримінальних справ за відсутності підсудного знову повернувся до кримінального процесу та кримінально-процесуального законодавства союзних республік, зокрема й УРСР. У статті 39 Закону СРСР від 25 грудня 1958 року зауважувалось, що розгляд справи в залі суду першої інстанції відбувається за участі підсудного, явка якого в суд обов'язкова. Розгляд справи

за відсутності підсудного може мати місце тільки у виключних випадках, особливо передбачених законом [13].

Такі виключні випадки проведення судового розгляду в заочному порядку були визначені вже в новому Кримінально-процесуальному кодексі Української РСР, що був затверджений 28 грудня 1960 року та в 1991 році став кримінальним процесуальним законом незалежної України.

Отже, у період з 1922 по 1991 рік спеціальне кримінальне провадження у вигляді заочного судового розгляду кримінальних справ знайшло своє законодавче закріплення як на рівні кримінального процесуального законодавства СРСР, так і Української РСР, та набуло широкого практичного застосування.

Відзначимо, що відповідно до положень кримінального процесуального законодавства УРСР, на відміну від кримінального процесу на українській території часів Російської імперії, особа підсудного навіть по мало важливих справах не могла бути замінена його повірним. Присутність захисника під час судового розгляду кримінальної справи в разі відсутності підсудного не виключала заочного характеру судового розгляду, що свідчить про те, що кримінальне обвинувачення носило особистий характер і не допускало представництва. Можна констатувати формування чіткої тенденції, згідно з якою здійснення судового розгляду за відсутності підсудного носить винятковий характер.

Для кримінального процесу України на етапі побудови незалежної самостійної правової держави можливість здійснення судового розгляду кримінальної справи за відсутності підсудного також була характерною.

12 вересня 1991 року Верховна Рада України прийняла Закон України "Про правонаступництво", відповідно до положень якого Закони Української РСР та інші акти, ухвалені Верховною Радою Української РСР, діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України [14]. Таким чином, після здобуття Україною незалежності питання здійснення кримінального судочинства врегульовувались положеннями Кримінально-процесуального кодексу 1960 року з наступними змінами до нього.

Обов'язковість участі підсудного в судовому розгляді вважається важливою гарантією правильного здійснення правосуддя та прав підсудного. Відповідно до положень статті 262 КПК 1960 року явка підсудного до суду при розгляді справи в суді першої інстанції визнавалась обов'язковою [15]. Розгляд кримінальної справи за відсутності підсудного був можливий лише у випадках, визначених законом та якщо це не перешкоджає встановленню істини у справі. Здійснення заочного судового розгляду було можливим у випадках, коли підсудний перебуває поза межами України й ухиляється від явки до суду або коли справу про злочин, за який не може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, підсудний просить розглянути за його відсутності. Проте навіть за наявності підстав для здійснення такого розгляду кримінальної справи суд міг визнати участь підсудного в судовому розгляді обов'язковою. Треба зауважити, що модель кримінального процесу, яка сформувалась на той час у нашій державі, потребувала реформування та приведення у відповідність до міжнародних принципів і цінностей судочинства, що підтверджувалось висновками міжнародних інституцій.

У Висновку Парламентської Асамблеї Ради Європи

від 26 вересня 1995 року № 190 “Щодо вступу України до Ради Європи”, а також рекомендаціях і резолюціях цієї європейської інституції щодо виконання обов’язків і зобов’язань України, зокрема рекомендації № 1416 (1999), резолюції № 1194 (1999), рекомендації № 1513 (2001), резолюції № 1244 (2001), резолюції № 1262 (2001), резолюції № 1346 (2003), резолюції № 1466 (2005), неодноразово наголошувалося на необхідності прийняття нашою державою якісно нового Кримінально-процесуального кодексу України [16].

Проект нового Кримінального процесуального кодексу України був розроблений Робочою групою з питань реформування кримінального судочинства, що була утворена Указом Президента України № 820 від 17 серпня 2010 року. 13 квітня 2012 року Верховна Рада України прийняла новий Кримінальний процесуальний кодекс України, який набув чинності 19 листопада 2012 року.

Зауважимо, що в прийнятому Верховною Радою України у 2012 році КПК України була відсутня процедура притягнення до кримінальної відповідальності осіб, які ухиляються від прибуття до органів досудового розслідування чи суду. Наявність такої прогалини призвела до неможливості реалізації на практиці принципу невідворотності кримінального покарання та належним чином захистити публічні інтереси держави і права осіб, які потерпіли від кримінального правопорушення.

Більше того, поширились випадки, коли потерпілий позбавлявся механізмів захисту своїх порушених прав і законних інтересів як у межах кримінального, так і цивільного процесу, у зв’язку з тим, що підозрюваний переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності і його місцезнаходження невідоме, а кримінальне провадження припинене на підставі п. 2 ч. 1 статті 280 КПК України, оскільки предмет цивільного позову безпосередньо пов’язаний з обставинами вчинення кримінального правопорушення.

З огляду на зазначене, у 2014 році інститут заочного кримінального провадження був знову запроваджений у вітчизняний кримінальний процес. Так, 16 січня 2014 року Верховною Радою України був прийнятий ЗУ № 725-VII “Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо заочного кримінального провадження”, який передбачав можливість здійснення заочного кримінального провадження в разі, якщо підозрюваний, обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення, ухиляється від прибуття на виклик до органу досудового розслідування або суду, при цьому здійснення кримінального провадження визнано можливим за його відсутності.

Відповідно до положень статті 523¹ Кримінального процесуального кодексу України в редакції Закону України № 725-VII від 16.01.2014 року підозрюваний, обвинувачений вважався таким, що ухиляється від прибуття на виклик, якщо він, будучи належним чином повідомлений про дату, час і місце вчинення процесуальних дій чи проведення судового засідання, повторно не прибув до органу досудового розслідування чи до суду без поважних причин або не повідомив про такі причини, або повідомлені ним причини визнані неповажними.

Отже, зі змісту зазначених положень випливає, що у випадках, передбачених статтею 523¹ КПК України, заочне кримінальне провадження в цей період могло здійснюватись щодо злочинів усіх ступенів тяжкості.

Зауважимо, що належне підтвердження отримання підозрюваним чи обвинуваченим рішення про здійснення

заочного кримінального провадження та обов’язкова участь захисника в ньому визначались обов’язковими умовами здійснення заочного кримінального провадження [17].

При цьому в КПК України закріплювалось, що вручення повісток, процесуальних рішень та інших документів підозрюваному чи обвинуваченому, стосовно якого здійснюється заочне кримінальне провадження, повинно здійснюватись згідно із загальними правилами КПК України та в разі необхідності - у порядку, передбаченому розділом IX КПК, тобто в порядку надання міжнародної правової допомоги шляхом вручення документів у процесі міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

Важливо, що КПК України в редакції ЗУ від 16.01.2014 року, крім права обвинуваченого на апеляційного оскарження судового рішення, ухваленого за результатами заочного кримінального провадження, закріплювалась можливість подання обвинуваченим протягом одного місяця з дня отримання копії судового рішення заяви про скасування такого рішення суду, що в разі задоволення судом такої заяви зумовлювало здійснення судового розгляду кримінального провадження в загальному порядку [17].

Загалом, зі змісту цього нормативно-правового акту багато аспектів порядку здійснення заочного кримінального провадження залишилися незрозумілими та потребували уточнення, проте ці питання не знайшли свого подальшого законодавчого відображення в рамках цієї правової конструкції у зв’язку зі втратою 28 січня 2014 року чинності Закону України № 725-VII від 16 січня 2014 року.

7 жовтня 2014 року Верховною Радою України прийнято ЗУ № 1689-VII “Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо невідворотності покарання за окремі злочини проти основ національної безпеки, громадської безпеки та корупційні злочини”, який на законодавчому рівні закріпив інститут спеціального кримінального провадження, а саме здійснення спеціального досудового розслідування та/або спеціального судового провадження за відсутності підозрюваного або обвинуваченого відповідно.

Так, відповідно до положень чинного КПК України в загальному порядку спеціальне досудове розслідування здійснюється на підставі ухвали слідчого судді в кримінальному провадженні щодо злочинів, визначених у статті 297-1 КПК України, стосовно підозрюваного, крім неповнолітнього, який переховується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності та оголошений у міждержавний та/або міжнародний розшук [18]. Важливо, що здійснення спеціального судового провадження можливе лише за наявності одночасно двох, визначених у статті 139 Кримінального процесуального кодексу України, підстав, а наявність лише однієї з них не може зумовлювати здійснення такого судового розгляду в кримінальному провадженні.

Прийняття Верховною Радою України 15 січня 2015 року ЗУ № 119-VIII дозволило вирішити питання про здійснення спеціального провадження щодо осіб, які переховуються від кримінальної відповідальності та покарання на тимчасово окупованій території України або в районі проведення антитерористичної операції.

На сьогодні вбачається за необхідне, серед іншого, внести зміни до КПК України в контексті оскарження обвинуваченим вироку, ухваленого за результатами

спеціального кримінального провадження. Важливим, на наш погляд, є закріплення в КПК України права обвинуваченого на новий судовий розгляд справи у звичайному порядку, за умови підтвердження ним поважності причин його відсутності під час судового розгляду кримінального провадження. Запровадження у вітчизняний кримінальний процес такого положення не тільки відповідає міжнародним стандартам здійснення кримінального провадження за відсутності обвинуваченого, але й стало важливою гарантією забезпечення обвинуваченому права на справедливий суд.

Підсумовуючи, зазначимо, що розвиток вітчизняного кримінального процесу відбувався під впливом інших держав, під владою яких перебувала територія сучасної України. Протягом усієї історії кримінального процесу України особиста участь підсудного була обов'язковою умовою судового розгляду кримінальної справи. Проте в різні періоди історичного розвитку як виключна міра допускався розгляд кримінальної справи за відсутності підсудного, що, як правило, носило винятковий характер.

На сучасному етапі історичного розвитку здійснення спеціального кримінального провадження дозволить реалізувати принцип невідворотності покарання та зменшити строки досудового розслідування та судового розгляду, у випадках, коли обвинувачений переходується від органів слідства та суду з метою ухилення від кримінальної відповідальності. Враховуючи відносно нещодавнє запровадження в Україні цього інституту, констатуючи наявність проблемних аспектів його здійснення, не можна говорити про завершеність його формування та досконалість функціонування, потреба в подальшому вдосконаленні інституту спеціального кримінального провадження є безсумнівною.

Здійснення спеціального кримінального провадження має відбуватися на основі процесуальних норм, що гарантують дотримання європейських стандартів у сфері забезпечення прав людини, рівність сторін і змагальність перед неупередженим судом, справедливість, законність і обґрунтованість судових рішень.

Література

1. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных. - СПб: Тип 2. Отделение собств. Император. Канцелярии, 1845. - III. - 646 с.
2. Устав уголовного судопроизводства 1864 года. - [Электронный ресурс]: URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/>.
3. Гордон И.М. Заочное разбирательство по делам уголовным // Юридическая летопись. - 1890. - № 4. - С. 291.
4. О преобразовании местного суда: Высочайше утверждённый и одобренный Государственным Советом и Государственной Думой закон от 15 июня 1912 г. // ПСЗ. Собр. третье. Т. XXXII. Отд. I. № 37328. - СПб.: Государственная Типография, 1915.
5. Землянська В.В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії [Текст]: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.01 / В.В. Землянська; Національна юридична академія України імені Ярослава Мудрого. - Х., 2002. - 20 с.
6. Бойко Ю. Шлях нації / Ю. Бойко. - К.: Козаки, 1992. - С. 73.
7. Українська бібліотечна енциклопедія: Національна парламентська бібліотека України. - [Електронний ресурс]: URL: <http://ube.nplu.org/List>.
8. Декрет РНК РРФСР "О суде" от 22 ноября 1917 года. - [Электронный ресурс]: URL: http://www.hist.msu.ru/ER/Text/DEKRET/o_sude1.htm.
9. Кримінально-процесуальний кодекс // Збірник узаконень та розпоряджень Робітничо-селянського уряду України. - 1922. - № 41.
10. Казаков А.А. Заочное судебное разбирательство уголовных дел: диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук. Специальность 12.00.09 - уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность / А.А. Казаков. - Екатеринбург, 2009. - 280 с.
11. Постановление ВЦИК и РНК РСФСР от 04 мая 1933 года "О высылении посторонних лиц из домов РК милиции и исправительно-трудовых учреждений". - [Электронный ресурс]: URL: <http://base.consultant.ru/cons/cgi/online.cgi?req=doc;base=ESU;n=24684>.
12. Тукиев А.С. Проблемы процессуальной формы заочного уголовного судопроизводства: автореф. дис. на соискание науч. степени канд. юрид. наук. Специальность 12.00.09 "Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность" / А.С. Тукиев. - Караганда, 2005. - 30 с.
13. Закон СССР от 25.12.1958 года "Об утверждении основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик". - [Электронный ресурс]: URL: <http://pravo.levonevsky.org/baza/soviet/sssr6066.htm>.
14. Про правонаступництво України: Верховна Рада України, Закон України від 12.09.1991 року. - [Електронний ресурс]: URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/1543-12>.
15. Кримінальний процесуальний кодекс України: Верховна Рада України, Кодекс України від 28.12.1960 року. - [Електронний ресурс]: URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1001-05>.
16. Проект Кримінального процесуального кодексу України: Верховна Рада України. - [Електронний ресурс]: URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42312.
17. Про внесення змін до Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо заочного кримінального провадження: Закон України № 725 від 16.01.2014 року. - [Електронний ресурс]: URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/725-18>.
18. Кримінальний процесуальний кодекс України: Верховна Рада України, Кодекс України від 13.04.2012 в редакції від 06.06.2015 року. - [Електронний ресурс]: URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>.

*Нагорнюк-Данилюк О.О.,
здобувач Дніпропетровського державного
університету внутрішніх справ
Надійшла до редакції: 12.08.2015*

ПРОТИПРАВНІ ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ СЕЛЯНСТВОМ ДОНБАСУ У 20-і РОКИ ХХ ст.

Тарасенко Л. Б.

У статті на прикладі селянських господарств Донбасу розглядаються нелегітимні засоби вирішення проблем на селі у 20-і роки ХХ ст. Незважаючи на залучені ринкові механізми, реформи більшовицького керівництва в аграрній сфері були половинчастими та обмеженими, тому створювали багато перешкод на шляху розвитку селянських господарств. Оскільки приватновласницькі інтереси селян винищити було неможливо, вони, не дивлячись ні на що, задовольнялися нерідко протиправними шляхами, формуючи при цьому тіньові ринки та пов'язану з ними корупцію. До підкупу, хабарництва як засобів вирішення певної справи на свою користь вдавалися частіше заможні селяни, нерідко середняки, а також частина бідноти. У свою чергу, представники влади, зловживаючи службовим становищем та отримуючи від селян “подяку”, позитивно вирішували питання.

Ключові слова: корупція, хабарництво, селянство, нова економічна політика, Донбас.

На примере крестьянских хозяйств Донбасса исследуется проблема использования украинским крестьянством нелегитимных способов решения проблем в селе в годы новой экономической политики. Несмотря на привлеченные рыночные механизмы, реформы большевистского руководства в аграрной сфере были половинчатыми и ограниченными, поэтому создавали много препятствий на пути развития крестьянских хозяйств. Поскольку частнособственнические интересы крестьян уничтожить было невозможно, они, несмотря ни на что, удовлетворялись нередко противоправными путями, формируя при этом теневые рынки и связанную с ними коррупцию. К подкупу, взяточничеству как средствам решения определенного дела в свою пользу обращались часто зажиточные крестьяне, нередко середняки, а также часть бедноты. В свою очередь, представители власти, злоупотребляя служебным положением и получая от крестьян “благодарность”, положительно решали вопрос.

Ключевые слова: коррупция, взяточничество, крестьянство, новая экономическая политика, Донбасс.

On example of Donbass farms the problem of the use of Ukrainian peasantry illegitimate means of solving problems in rural areas during the New Economic Policy. Despite involved market mechanisms, reforms of the Bolshevik leadership in agriculture were half-hearted and limited, so creating many obstacles to the development of farms. Since the interests of farmers to destroy private property was impossible, they are, no matter what, were satisfied in different ways, thus forming a shadow markets and the related corruption. By giving bribes as a way of solving a particular case in their favor, resorted increasingly wealthy farmers, often middle, and part of the poor. In turn, government officials, abuse of authority and receiving from the peasants 'gratitude' positively solved problems.

Keywords: corruption, bribery, peasants, new economic policy, Donbass.

© Л.Б. Тарасенко, 2015

Однією з найактуальніших проблем сучасності є корупція, що становить значну загрозу становленню демократії, реалізації принципу верховенства права, соціальному прогресу, національній безпеці, формуванню громадянського суспільства. Корупційні відносини, негативно впливаючи на різні сторони суспільного життя, як-то: економіку, політику, управління, соціальну та правову сфери, громадську свідомість, міжнародні відносини тощо, усе більше витісняють правові, етичні відносини між людьми, із аномалії поступово перетворюються на норму поведінки, виступають звичним способом вирішення проблем, стають нормою функціонування влади й способом життя значної частини членів суспільства. Небаченого розмаху і впливу на політичні, економічні та інші соціальні процеси набула корупція й у незалежній Україні, ставши чи не найгострішою проблемою нашої держави, чим і зумовлюється її актуальність.

Яскравим свідченням прояву значного інтересу науковців до проблем українського села зазначеного періоду є існування різноманітної наукової літератури з питань політико-правових, економічних і соціальних перетворень у ньому у 20-і роки ХХ ст. До їх ґрунтовного висвітлення зверталися дослідники: О.І. Ганжа [1], В.В. Калініченко [2], В.М. Смирнов [3], О.О. Сушко [4, 5], П.П. Панченко та В.А. Шмарчук [6], колективи авторів [7].

Метою пропонованої статті є проаналізувати, як у 20-і роки ХХ ст., коли було здійснено перехід до нової економічної політики, недосконале та суперечливе більшовицьке законодавство в аграрній сфері стало фактором, що вплинуло на поширення протиправних дій, розростання корупції та хабарництва на селі як засобів вирішення проблем українським селянством, зокрема селянством Донбасу.

Корупція в Україні виникла не на порожньому місці, історично вона сформувалася дуже давно. Проте розквітла вона за радянських часів, коли наплдилася велика кількість чиновників, які часто перевищували свої повноваження, маючи з цього чималий зиск. Прийшовши до влади, більшовицьке керівництво намагалося побороти корумпованість суспільства. Згідно з декретом РНК РСФРР від 8.05.1918 р. “Про хабарництво” корупціонери (“а) винуваті в даче взятки; б) підстрекателі, пособники і все прикосновенные к даче взятки служащим”) мали каратися від п’яти років позбавлення волі з конфіскацією майна. А відповідно до наказу головного радянського чекіста Фелікса Дзержинського від 23.06.1919 р. кожний пійманий на хабарі чиновник його відомства практично без суду й слідства піддавався розстрілу [8, 278].

Масове розповсюдження корупції відразу після відміни “воєнного комунізму” в умовах проведення нової економічної політики довело, що заклик Леніна до викорінення хабарництва так і залишився закличком. Масштаби зловживань і хабарництва не зменшувалися. Не оминули вони й українське село.

Перехід більшовицького керівництва до нової економічної політики передбачав наявність різних форм і напрямків господарського розвитку. Проте реформи в аграрній сфері були половинчастими та обмеженими й створювали багато перешкод на шляху розвитку

селянських господарств. Оскільки приватновласницькі інтереси селян винищити в цей період було неможливо, вони, не зважаючи ні на що, задовольнялися різними шляхами, формуючи при цьому тіньові ринки та пов'язану з ними корупцію. Саме хабарі, "підмогаричення", підкуп допомагали заможним селянам вирішити на свою користь певну справу. До таких засобів вирішення проблем вдавалися нерідко й середняки, які тягнулися за куркульством, а також частина бідноти. У свою чергу, представники влади, зловживаючи службовим становищем та отримуючи від селян "подяку", позитивно вирішували питання.

У зв'язку з упровадженням непу й отриманням економічних стимулів зростання селянського господарства набуває гострого характеру невдоволення тих селян, які порівняно з іншими гірше були забезпечені землею. Тому малоземельні селяни покладали надії на землепорядкувальні роботи та сподівалися вирівняти землекористування за рахунок земель заможного селянства.

Проте відсутність чітко визначених законів щодо проведення землепорядкувальних робіт, невизначеність процедури перерозподілу землі спричинили значні суперечки між куркульством і комітетами незаможних селян та змушували селян шукати протиправні шляхи вирішення проблеми. Отже, недосконалість законодавства була одним із факторів, що породжував хабарництво та корупцію.

Селяни використовували різні шляхи перерозподілу й отримання землі. Зокрема, незаможне селянство висловлювало невдоволення щодо неправильного розподілу землі, відсутності проведення нарізання земельних наділів на вільних землях, тому багато селян змушені були продати худобу, щоб добути кошти на клопотання для нарізання землі [9, арк. 109]. Чимало претензій з боку бідняцтва щодо питання землеустрою пред'являлося в Артемівській окрузі, де в багатьох сільрадах земельні розділи не були проведені. В Ямпільській сільраді селянська біднота висловлювала невдоволення щодо відсутності землепорядкування взагалі. Воно не розпочиналося, тому що кращими землями користувалися лише заможні селяни, що захопили ці наділи ще в 1922 р. під час важкого матеріального становища бідноти й робили все для того, щоб їх не втратити [9, арк. 95]. З метою впливу на хід землепорядкування заможне селянство Слов'яносербського району Луганської округи, враховуючи становище та використавши перевибори, сконцентрувало владу в сільрадах за собою через середняків [10, арк. 39]. У Старобільській окрузі землепорядкувальні роботи проходили повільно і з великою натяжкою, оскільки присутні в землепорядкувальних комісіях заможні селяни спеціально гальмували землепорядкування різними засобами, аж до підкупу землемірів, бо вважали зміни в землепорядкуванні для себе не вигідними [9, арк. 109]. У районах Луганської округи агрономи брали хабарі та влаштовували землекористування на користь заможних селян [10, арк. 109].

У другій половині 20-х років, коли державна партія вдалася до обмеження заможного селянства, землепорядкування вирішувалося вже частіше на користь бідноти або колективних господарств. Протягом 1927-1928 рр. значно збільшилося землекористування бідноти за рахунок наділення землею кращої якості при проведенні землеустрою [11, арк. 4]. Ближчі до населених пунктів та кращі землі отримували бідняцькі господарства, у другу чергу наділялися середняки, віддалені ділянки

отримували куркулі [12, арк. 27].

Зрозуміло, що мова наразі йшла про намагання влади забезпечити земельні інтереси бідніших верств селянства й колективних господарств та обмежити міцні господарства. Так влада "купувала" прихильність значної частини селянства.

Корупційні можливості було закладено партійно-державним керівництвом також у відносини щодо оренди землі. За оренду землі використовувалися різні види оплати: грошима або натуральними продуктами; оренда за обробіток; оренда за частину врожаю; за сплату податку, змішана тощо. Наприклад, у Луганській окрузі за гроші орендували землю 28,6 % селянських господарств, за натуральну плату - 8,4 %. Та доволі значними були невідомі умови оренди, в яких були зацікавлені заможні господарства й на які давали згоду 47,7 % бідняцьких господарств [13, арк. 39]. Також відбувалося багато випадків здавання в оренду землі взагалі без реєстрації договору [10, арк. 104].

Більшовицька влада констатувала масові явища прихованої оренди в селах Донбасу. Міцні господарства ухилялися від обкладання орендованої землі, ставили бідноті умови не реєструвати угоди на оренду землі та залишати сплату сільгосподатку за здавцем. В іншому випадку вони відмовлялися брати землю бідноті в оренду, і бідняцькі господарства, не знайшовши інших можливостей, ішли на ці умови змушено. Орендар же отримував велику економічну вигоду, обходив закон про сплату сільгосподатку, і фінансові органи фактично були позбавлені можливості обкладати господарства, які отримували прибуток від експлуатації (таким терміном називали оренду партійно-господарські чиновники) землі бідняцьких господарств [14, арк. 71]. А однією з причин було те, що радянське керівництво встановило такі "законні підстави" підприємницької діяльності селянина, зокрема оренди землі, що орендареві не вигідно було реєструвати угоди оренди через високе оподаткування.

18 липня 1928 р. ЦВК і РНК СРСР обмежили термін здавання землі в оренду однією сім'єю [15, 296]. У доповідній записці прокуратури УСРР зазначалося, що директива XV з'їзду ВКП(б) про перегляд законодавчих норм, що регламентують трудову оренду землі, спрямована в бік обмеження оренди з метою завадити створенню шляхом оренди великих куркульських господарств і закабаленню ними бідноти [16, арк. 33]. Такі заходи фактично забороняли оренду землі заможними господарствами, водночас утворюючи підґрунтя для поширення корупції та службових зловживань, оскільки заможні господарства були зацікавлені, по-перше, в оренді землі, по-друге, саме в довгостроковій оренді, тому й вдавалися до пошуку нелегітимних засобів подовження орендних відносин.

З метою якнайшвидшої відбудови та розвитку виробничих сил у сільському господарстві радянське законодавство дозволило поряд з орендою землі й найм робочої сили. Щоправда, Земельний кодекс 1922 року передбачав право найму робочої сили лише на період сільськогосподарських робіт. Наділені землею незаможні селяни, не маючи живого і мертвого реманенту, здавали свою землю міцнішим господарям і йшли до них її обробляти. Або, наймаючи засоби виробництва для обробітку своєї землі та не маючи можливості сплатити належну суму за їх використання, незаможні селяни змушені були відпрацьовувати свій борг у господарстві власника засобів виробництва.

Унаслідок заборони ці виробничі відносини здебільшого приховувалися, як тими, хто здавав, так і тими, хто брав у наймання засоби виробництва та робочу силу [1, 40].

Кількість наймитів, які мали офіційно легальний статус, відрізнялася від їх реальної кількості. Заможні селяни, які використовували найману працю, приховували чисельність наймитів, бо прагнули не мати витрат, пов'язаних з легалізацією найманої праці.

Прибутки від використання праці наймитів, як і від прихованої оренди, значно зростали в разі нелегальних угод через мафіозно-кримінальні структури та посередників так званого “чорного ринку”. Це підштовхувало селян до правопорушень в економічній галузі, оскільки при діяльності на “законних підставах” їм важко було розраховувати навіть на незначну частку таких коштів [3, 93].

Постанова ЦВК і РНК СРСР від 20 лютого 1929 р. “Про порядок застосування кодексу законів про працю в куркульських господарствах” [17, 117] і постанова РНК СРСР від 21 травня 1929 р. “Про ознаки куркульських господарств, до яких належить застосовувати Кодекс законів про працю” [18, 31] знайшли відбиток у відповідній постанові Раднаркому УРСР від 13 серпня 1929 р., в якій визначалося куркульське господарство. “До куркульського господарства, - говорилося в постанові, - відносяться всі селянські господарства при наявності в господарстві одної з нижчеперелічених ознак: а) якщо в господарстві систематично вживається наймана праця для сільсько-господарських робіт або в кустарних промислах та підприємствах; б) якщо в господарстві є млин, олійниця, круподерня, просорушка, вовночухральня, шаповальня, сушарня, шкіряний завод, цегельня або інше промислове підприємство, а так само, якщо в господарстві є вітряк або водяний млин; в) коли господарство систематично здає в наймання сільськогосподарські машини з механічними двигунами; г) коли господарство здає в наймання постійно або на сезон окремі устатковані помешкання під житло або підприємство; д) коли члени господарства займаються торгівлею, лихварством, комерційним посередництвом...” [19, 186].

Як видно, надто розмитим було поняття куркульського господарства. Під нього можна було підвести не тільки заможні, але й середняцькі господарства, які, наприклад, у гарячу пору здавалися до використання найманої праці, оскільки самотужки впоратися не могли. Отже, визначення господарства як куркульського віддавалося на поталу місцевим чиновникам, що призводило до їхніх зловживань, вимагання та хабарів.

Зловживання місцевого апарату щодо селян відбувалися й у сфері машинопостачання. Відновлення реманенту бідняцьких господарств було пов'язано з розвитком сільськогосподарського кредиту, зокрема, для придбання реманенту селянам виділяли довгострокові кредити. За 1924-1925 рр. селянство Донбасу отримало кредиту на машини - 24968 крб., на мертвий інвентар - 55475 крб. [20, арк. 56].

Усе ж представники влади відмічали, що кредит бідноті не завжди був доступний. По-перше, зустрічалися випадки, коли середняк разом з незаможником організувалися в машинне товариство, придбали трактор, і при настанні терміну розплати в незаможника не виявлялося грошей, а середняк розплачувався й потім відтісняв від трактора бідняка. По-друге, на місцях замість 25 % задаткової суми на трактор чиновники вимагали більше, ніж це встановлено. По-третє, відстрочка за трактори

або сільськогосподарські машини давалася на три роки, а на місцях вимагали сплатити за два роки [21, арк. 5].

Потрібно додати, що влада стримувала придбання техніки заможними верствами селянства: були випадки, коли заможний елемент поодиночі намагався використати накоплений капітал для придбання тракторів від машинних товариств, користуючись їхньою неплатоспроможністю [10, арк. 170].

У травні 1928 р. Політбюро КП(б)У прийняло резолюцію, що вимагала заборонити продаж “дефіцитних” сільськогосподарських машин селянам-одноосібникам, а довгострокові кредити дозволялося видавати для придбання складних машин тільки колективним покупцям. Згідно з цим рішенням Українська економічна нарада 15 травня 1928 р. затвердила нові умови кредитування й машинопостачання в республіці. Термін кредитування для середняків скорочувався до трьох років, заможні селяни не кредитувалися, їм реманент відпускали тільки за готівку й в останню чергу [22, 65]. За таких умов селянство змушене було використовувати “могоричі” та хабарі, щоб тільки отримати кредит.

У 1928-1929 рр. влада відмовилася від проведення хлібозаготівель економічними методами й повернулася до адміністративних “воєнно-комуністичних” форм управління селянською економікою.

Та навіть у такому випадку заготівлі хліба не давали результатів. Органи влади продовжували тиснути на куркулів і залучали до вилучення хліба всю суспільну увагу села, а центр тяжіння роботи переносили на виявлення груп, що затримували залишки хліба, та організацію проти них судових процесів [23, арк. 33; 37].

Влада захоплювала хлібні ресурси руками селян-незаможників і подавляла селян-власників. На шпальтах місцевих газет зазначалося, що куркулі та заможні селяни ухиляються від здачі державі хлібних лишків, тому є класовими ворогами, і кожен батрак і КНС повинен надати допомогу владі, допомагаючи викривати приховувачів хліба [24]. І біднота за винагороду активно сприяла проведенню хлібозаготівлі, виказуючи органам влади приховувачів хліба - куркулів і заможних селян [25].

Навесні 1929 р. у Донецькій губернії все більшого розмаху набуває розкуркулювання. Під гарячу руку його виконавців, окрім заможних селян-куркулів, підпадають нерідко й середняки. Зловживання влади немає меж: економічні обмеження та заборони, політичні, адміністративні утиски, притягнення до кримінальної відповідальності, репресії аж ніяк не відповідають задекларованому робітничо-селянському характерові радянської держави. Намагання закріпитися у владних структурах нехай і низового апарату змушувало місцевих чиновників лавірувати між різними соціальними прошарками селянства, надаючи час від часу перевагу одним або здійснювати зловживання щодо інших, та навпаки. Зухвалі дії представників влади викликали обурення селян. Про це свідчать скарги селянства до прокуратури про притягнення до відповідальності за так звану спекуляцію хлібом не тільки куркулів, а часто-густо - середняків, і нерідко - бідняків [26, арк. 66].

Чисельність і систематичність випадків зловживання владою, безкарність чиновників закладали підвалини для формування місцевої партійно-державної номенклатури.

Отже, у роки нової економічної політики державна партія з метою збереження та укріплення своєї влади, зокрема над селянством (з якого не виключаємо й селянство Донбасу) об'єктивно сприяла поширенню протиправ-

них дій: службових зловживань, хабарництва, корупції тощо. При чому зацікавленими особами та суб'єктами вказаних явищ ставали як селяни, так і представники владних структур. Це можна пояснити інтенсивним розвитком у той період селянської підприємницької приватновласницької діяльності, яка знаходилася під державним контролем і обмеженням, що само по собі протиприродно. У специфічних умовах недосконалого законодавства підкуп, хабарі тощо були дієвим засобом забезпечення як законного, так і незаконного підприємництва на селі.

Подальші розвідки будуть спрямовані на дослідження повсякденного життя селянства в роки непу.

Література

1. Ганжа О.І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917 - 1927) / О.І. Ганжа, відп. ред. С.В. Кульчицький. - К.: НАН України. Ін-т історії України, 2000. - 208 с.
2. Калініченко В. Оренда землі в українському селі в роки непу / Калініченко Володимир // Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць. - Вип. 16 / Відп. ред. В.А. Смолій: В 2 ч. - Ч. 2. - К.: Інститут історії України НАН України, 2007. - С. 27-43.
3. Смирнов В.М. Суспільно-політичні та економічні перетворення в українському селі в період нової економічної політики / Смирнов В.М. - Харків, Майдан. - 2002. - 304 с.
4. Сушко О.О. Непмани: соціально-історичний тип приватних підприємців в УСРС (1921-1929 рр.): Наукове видання / О.О. Сушко - К: НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2003. - 96 с.
5. Сушко О.О. Становлення та функціонування приватного підприємництва в Україні періоду непу (1921 - 1929 рр.): історико-теоретичний аспект: Дис.... д-ра іст. наук: 07.00.01. - К., 2004. - 503 с.
6. Панченко П.П. Аграрна історія України / П.П. Панченко, В.А. Шмарчук. - Київ: Знання, 2000. - 343 с.
7. Історія українського селянства: Нариси у 2-х т. / В.А. Смолій (відп. ред.); НАН України. Інститут історії України. - К.: Наукова думка, 2006. - Т. 2. / О.В. Андрощук, В.К. Баран, О.М. Веселова та ін. - 2006. - 652 с.: іл.
8. Дзержинский Ф.Э. Избранные произведения. - М., 1957. - Т. I.
9. Держархів Донецької обл. - Ф. -1. - Оп. 1. - Спр. 2342. - 401 арк.
10. Держархів Луганської обл. - Ф. П-34. - Оп. 1. - Спр. 56. - 246 арк.
11. Держархів Донецької обл. - Ф. р-221. - Оп. 1. - Спр. 12. - 273 арк.
12. Держархів Луганської обл. - Ф. П. 34. - Оп. 1. - Спр. 941. - 57 арк.
13. Держархів Луганської обл. - Ф. П-34. - Оп. 1. - Спр. 55. - 101 арк.
14. Держархів Луганської обл. - Ф. П. 34. - Оп. 1. - Спр. 25. - 74 арк.
15. Сборник документов по земельному законодательству СССР и РСФСР. - М., 1954. - 719 с.
16. Держархів Луганської обл. - Ф. П. 34. - Оп. 1. - Спр. 923. - 24 арк.
17. СЗ СССР. - 1929. - № 14.
18. СЗ СССР. - 1929. - № 34.
19. Збірник Законів та розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1929 рік. - Харків, 1929. - 1172 с.
20. Держархів Донецької обл. - Ф. Р. 1146. - Оп. 2. - Спр. 300. - 68 арк.
21. Держархів Луганської обл. - Ф. П. 34. - Оп. 1. - Спр. 102. - 6 арк.
22. Калініченко В.В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929) / В.В. Калініченко - Харків: "Основа", 1991. - 131 с.
23. Держархів Луганської обл. - Ф. Р. - 760. - Оп. 1. - Спр. 7. - 54 арк.
24. "Луганская правда". - 1929. - 21 мая. - № 112.
25. "Луганская правда". - 1929. - 12 июня. - № 131.
26. Держархів Луганської обл. - Ф. Р-1186. - Оп. 2. - Спр. 67. - 529 арк.

Тарасенко Л.Б.,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри українознавства
ОДУВС
Надійшла до редакції: 21.08.2015

ВНУТРІШНІЙ РИНОК ЄС ЯК ФУНДАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

Громовенко К. В.

У статті розглянуто питання суті правових основ щодо створення внутрішнього ринку ЄС, зокрема обговорені основні історичні та правові аспекти європейської інтеграції. Виділено періоди європейської економічної інтеграції, в якій зазначаються основні характеристики чотирьох фундаментальних свобод внутрішнього ринку ЄС - вільний рух товарів, осіб, послуг, капіталів.

Ключові слова: ЄС, інтеграція, внутрішній ринок, право, договір, економічні свободи, вільний рух, товари, особи, послуги, капітал.

В статье рассмотрены вопросы сущности правовых основ по созданию внутреннего рынка ЕС, в частности обсуждены основные исторические и правовые аспекты европейской интеграции. Выделены периоды европейской экономической интеграции, в которой указываются основные характеристики четырех фундаментальных свобод внутреннего рынка ЕС - свободное движение товаров, лиц, услуг, капиталов.

Ключевые слова: ЕС, интеграция, внутренний рынок, право, договор, экономические свободы, свободное движение, товары, лица, услуги, капитал.

The article is devoted to the questions of the essence of a legal framework for the creation of the EU internal market, in particular the major historical and legal aspects of European integration are discussed. Periods of European economic integration are highlighted that indicates the main characteristics of the four fundamental freedoms of the EU internal market - the free movement of goods, persons, services and capital.

Keywords: EU, integration, internal market, law, treaty, economic freedom, free movement of goods, persons, services and capital.

Європейська економічна інтеграція привертає до себе увагу дослідників, оскільки на європейському континенті протягом десятиліть формується особливе, до 1950-х років не відоме, міждержавне економічне й адміністративне об'єднання, що має значною мірою наднаціональну структуру управління. При всіх складнощах у формуванні, розвитку й розширенні ЄС внутрішній ринок залишається первиною складовою, яка лежить в основі його економічної інтеграції. Усі інші складові виходять з нього як похідні, залишаючись тими, що доповнюють цей первинний процес. Розвиток економічної інтеграції між Україною та ЄС отримав значний поштовх після підписання у 2014 році Угоди про асоціацію між Україною та ЄС (розділ IV "Торгівля і питання пов'язані з торгівлею"), яка визначає поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі Україна - ЄС. Тому дослідження процесу європейської економічної інтеграції має для України практичну значимість, оскільки зміни, що відбуваються в ЄС, безпосередньо зачіпають національні інтереси України. Історичний досвід свідчить про те, що спілкування України з країнами Західної Європи не тільки збагачувало її, а й несло в собі й певні негативні риси, хоча загалом Україна сприйняла багато політичних

© К.В. Громовенко, 2015

і культурних традицій європейських країн.

Метою роботи є дослідження формування внутрішнього ринку ЄС як фундаменту економічної інтеграції в історико-правовому аспекті. Воно набуває особливого значення в історичному розумінні його становлення у зв'язку з набуттям Україною асоційованого членства в ЄС, що проявляється саме в зазначеній первинній частині цього феномену - входження у внутрішній ринок об'єднання.

Правові засади функціонування внутрішнього ринку ЄС, зокрема, короткий виклад історії створення внутрішнього ринку ЄС та стислий опис так званих "чотирьох свобод" - свобода руху товарів, послуг, капіталу та осіб - досліджуються в працях вітчизняних науковців: М.Р. Аракеляна, М.Д. Василенка, К.О. Вишнякова, І.А. Грицяка, В.І. Муравйова, В.Г. Шемятенкова (див., наприклад, [1-5]) і зарубіжних науковців: Д. Гарета, Д. Дайнена, Н. Мусиса (див., наприклад, [6-8]) та ін. Однак у зазначених працях детально не аналізуються етапи становлення внутрішнього ринку ЄС, динаміка його розвитку та способи уникнення перешкод належному функціонуванню внутрішнього ринку ЄС, що важливо не тільки для держав-членів ЄС, а й для третіх держав, які економічно інтегруються до ЄС та хочуть отримати вигоди від участі у внутрішньому ринку ЄС. Одним з найважливіших способів уникнення таких перешкод є саме ефективна адаптація національного законодавства до законодавства ЄС.

Питання про створення внутрішнього ринку постало на порядку денному зі створенням Європейського Економічного Співтовариства (ЄЕС). Однак справи в цьому напрямку йшли не дуже швидко з цілої низки обставин, які можуть бути темою окремого обговорення. Лише з ініціативи Європейської Ради в 1985 році Європейська Комісія підготувала Білу Книгу - план усунення внутрішніх протекціоністських бар'єрів (фізичних, технічних і податкових) на шляху руху товарів, послуг, капіталів та осіб. Пропозиції "Білої книги" вилилися в розробку 282 регламентів і директив, більша частина яких була прийнята до 31 грудня 1992 р., тобто до офіційної дати завершення створення. Єдиний ринок ЄС регулюють вже більше 1500 директив і 400 регламентів [9]. Нормотворчість ЄС торкнулася новітніх товарів і послуг, масового поширення яких просто неможливо було передбачити в 1980-і роки. Проблема полягала в тому, що державам-членам ЄС не вдалося виконати свої зобов'язання за ст. 8 Договору про створення ЄЕС (1957 р., Римський Договір) про поетапне створення спільного ринку протягом перехідного 12-літнього періоду в три етапи, тобто до 1970 року. Ще трохи раніше Суд ЄС у Рішенні від 5 травня 1982 року по справі Гастон Шуль Дуан Експедитер БВ проти Інспектора дер Інвоєррехтен ен Ассійнзен, Роозендаал постановив, що при "тлумаченні права Співтовариства він, у першу чергу, виходить з того, що однією з головних цілей Співтовариства є формування загального ринку". У розумінні Суду ЄС "концепція спільного ринку включає усунення всіх перешкод у внутрішній торгівлі Співтовариства з метою злиття національних ринків в єдиний ринок, що надає умови, як можна більш близькі до тих, які притаманні

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

справжньому внутрішньому ринку” [10, 60]. В основу блоку законодавства, присвяченого європейському внутрішньому ринку, покладено чотири взаємодоповнюючих принципи - взаємного визнання, гармонізації, недискримінації, країни походження. Політика безперешкодного допуску на національний ринок товарів, зроблених за чужими стандартами, може здатися дивною, хоча б тому, що вона утискає власних виробників. Не дивно, що Суду ЄС довелося не раз тлумачити принцип взаємного визнання в інших своїх рішеннях. Відповідно до одного з таких тлумачень держава-член не має права вимагати від компаній з держав-членів, що надають послуги на її території, дотримання правил, виконання яких є обов’язковим для національних компаній. Цілі інтеграції включають гармонійний розвиток усіх видів діяльності, безперервне і збалансоване зростання, прискорене підвищення рівня життя. Мається на увазі також, що існують якісь постійні спільні цінності європейців (відносно високої якості), на які Союз повинен спиратися. Проблема в тому, що в державах із порівняно низьким рівнем власних нормативних вимог перехід на загальний стандарт збільшує собівартість продукції й призводить до зростання цін. Однак додаткові витрати тракуються на наднаціональному рівні як неминучі й виправдовуються тим фактом, що його громадяни натомість отримують товари та послуги більш високої якості. Гармонізація має й інший наслідок: обмеження торгівлі з третіми країнами, що виробляють продукцію менш високої якості. Це відповідає інтересам ЄС, спрямованим на захист внутрішніх виробників від зовнішньої конкуренції. Свого часу ще ст. 30 Договору про створення ЄЕС (1957 р.) зберегла в розпорядженні держав-членів цілий арсенал мотивацій для обмеження чотирьох свобод: суспільної моралі, захисту здоров’я і життя, захисту національних скарбів, що мають художню та історичну цінність, захисту промислової або комерційної власності. Неважко помітити, що перерахованого цілком достатньо для виправдання практично будь-якого випадку протекціонізму. Цей принцип недискримінації фігурує в практиці ЄС з 1974 року, завдяки рішенням Суду у справі *Procureur de Roi v. Dassonville* “О шотландском виски”. Ще тоді Суд зазначив, що правила, прийняті державами-членами для захисту своїх споживачів, повинні бути “розумними”, тобто не повинні ускладнювати взаємну торгівлю або маскувати протекціоністські дії [10, 62-63]. Слід відзначити ще один базовий принцип - країни походження. Він означає, що умови випуску товару, а також якість, форма, рецептура і т.п. визначаються згідно з правилами, прийнятими в країні його походження. Скасування контролю на кордонах не означає відмови від супровідних документів або скасування контролю взагалі, просто контроль здійснюється головним чином за місцем випуску або споживання; відповідальність за неякісний товар несе виробник, відповідальність же за заборону на імпорту лягає на національні органи приймаючої держави. П.І.Г. Каптейн і В.Ван Themaat у роботі [11] сформулювали визначення єдиного ринку як “ринку, в якому кожен його учасник у межах Співтовариства вільний робити інвестиції, виробляти, працювати, купувати й продавати, надавати чи користуватися послугами”. Єдність ринку допомагає країнам Західної та Центральної Європи згладжувати соціально-економічні диспропорції. ЄС досяг більшого, ніж інші інтеграційні угруповання. Деякі з них розглядають європейську модель економічної інтеграції як приклад для наслідування.

Поняття “спільний ринок” уживалося в усіх статут-

них договорах Європейського Співтовариства (Союзу), зокрема, у Договорі про заснування Європейського Співтовариства з вугілля та сталі 1951 року йшлося про необхідність у межах держав-членів Співтовариства сформувати спільний ринок вугілля, заліза, металобрухту та сталі шляхом знищення митних кордонів, спрощення адміністративних приписів щодо вільного обігу відповідних товарів, введення єдиних транспортних тарифів, запровадження єдиних цін у галузі індустрії, установлення контролю за монополіями, введення заборони дискримінацій і субвенцій, а Договір про заснування Європейського Співтовариства з атомної енергії від 1957 року передбачав створення спільного ринку у сфері атомної енергії. Відповідно до ст. 2 Договору завданням Співтовариства, через створення спільного ринку та прогресивного зближення економічної політики держав-членів, є: сприяння гармонійному розвитку економічної діяльності; підвищення стабільності та рівня життя; установлення більш тісних відносин між державами-членами.

У Преамбулі Договору про створення Європейського Союзу (Маастрихтський Договір) держави-члени ЄС декларували свою рішучість досягти зміцнення та конвергенції своїх економік і утворити Економічний Союз, включаючи єдину й стабільну валюту. Однією зі своїх головних цілей Європейський Союз вважає сприяння економічному та соціальному прогресу й високому рівню зайнятості за допомогою установи економічного і валютного союзу, що має єдину валюту. Подібні положення містилися й у перших статтях Договору про заснування ЄЕС (1957 р.), в яких підтверджується, що ключовим завданням Співтовариства (частина перша “Принципи”) є сприяння гармонійному й стабільному розвитку економічної діяльності, стійкому й безінфляційному зростанню, високому ступеню економічної конвергенції, економічної й соціальної згуртованості та солідарності держав-членів ЄС. Усе це повинно бути досягнуто за допомогою створення єдиного внутрішнього ринку й економічного та валютного союзу. Для цих цілей держави-члени ЄС повинні координувати свої економічні політики, засновані на принципі відкритої ринкової економіки з вільною конкуренцією. Держави-члени ЄС домовилися накласти заборону на всі обмеження руху капіталу і платежів не тільки між собою, а й між державами-членами ЄС та третіми країнами (частина третя “Політики Співтовариства”, розділ III “Вільний рух осіб, послуг і капіталу”, глава 4 “Капітал і платежі”). Головні положення щодо ЕВС вперше були викладені в частині третій “Політики Співтовариства” (розділ VI “Економічна та Валютна Політика”, ст. 102а - 109г) Договору про заснування ЄЕС. Розділ VI включав чотири глави, кожна з яких була присвячена окремому аспекту функціонування економічного і валютного союзу в межах Співтовариства. У сучасному Договорі (Договір про функціонування Європейського Союзу (ДФЕС), 2007 р., який набув чинності у грудні 2009 р.) розділ VI “Вільний рух осіб, послуг і капіталу” теж присвячений пересуванню працівників (гл. 1 ст. 45-48), праву на заснування (гл. 2 ст. 49-55), послугам (гл. 3 ст. 56-62), капіталу та платежам (гл. 4 ст. 63-66).

Слід зазначити, що можна виділити дві основні складові, на яких ґрунтується внутрішній ринок:

- створення внутрішнього економічного простору в рамках ЄС з метою реалізації свободи пересування товарів, осіб, послуг і капіталів шляхом усунення будь-яких бар’єрів для цього у відносинах між державами-членами;

• самі чотири економічні свободи, або принципи внутрішнього ринку: свобода пересування товарів, свобода пересування осіб, свобода надання послуг та свобода пересування капіталів.

Процес побудови внутрішнього ринку починається з економічної складової. Товари, наймані і самостійні працівники, послуги і капітал, як відомо, роблять внесок в економіку (їх ще називають економічними факторами). Статті Договору, що передбачають вільне пересування цих факторів між державами-членами ЄС, заклали фундамент законодавчого поля внутрішнього ринку й до цих пір складають його основну частину. Суд Європейських Співтовариств свого часу проголосив вільне пересування цих факторів “засадничими свободами”.

Економічні статті Договору ідентифікують різного роду національні акти і правила, здатні перешкодити вільному пересуванню, і забороняють їх. Деякі з них явні, інші не настільки очевидні. Самі статті лаконічні та прямі. Вони визначають правову систему внутрішнього ринку.

Однак рамки ринку не обмежуються лише економічними аспектами. Вільне пересування поширюється на громадян держав-членів ЄС, що не є економічно активними. Вже в силу того, що вони є громадянами ЄС, ці особи мають право на вільне пересування по всьому ЄС.

Концепція внутрішнього ринку вперше відбилася в установчому договорі Співтовариства лише з прийняттям у 1986 р. Єдиного Європейського Акту. Згідно з Актом побудова внутрішнього ринку мала завершитися до 31 грудня 1992 р. Разом з тим, Договір до часу появи концепції внутрішнього ринку вже містив концепцію спільного ринку. Загальний ринок спочатку було закладено в положеннях Римського договору. На сьогодні він представляє свого роду ядро інтеграційних процесів у рамках Союзу. Традиційно виділяють три складових цього економічного явища:

- чотири економічні свободи, вони ж принципи загального ринку;
- загальні політики, напрями діяльності співтовариства (нині Союзу), що забезпечують і наповнюють конкретним змістом ці принципи (антимонопольний, аграрний, транспортний, соціальний та ін.);
- митний союз, включаючи загальний митний тариф, а також проведення загальної торговельної політики по відношенню до третіх країн.

Хоча Договір про ЄЕС передбачав створення загального ринку до 1970 р., вважається, що сам внутрішній ринок був створений достроково, до середини 1968 р. Цей процес “вінчало” створення митного союзу і введення загального митного тарифу. Поняття “внутрішній ринок” раніше отримало слабе віддзеркалення в тексті засновницького договору, хоча “внутрішній ринок” і “загальний ринок” розмежувати юридично об’єктивно неможливо. Поряд з поняттями “внутрішній ринок” і “загальний ринок” Договір оперував ще одним терміном – “єдиний ринок”. Договір не містив визначення єдиного ринку, однак зі змісту його положень випливає, що єдиний ринок – поняття нейтральне по відношенню до внутрішнього і спільного ринку. Однак термін “єдиний ринок” навіть раніше використовувався вкрай рідко. Ще в Договорі про ЄЕС (1957 р.) для найменування єдиного економічного простору використовувався термін “загальний ринок”. Поняття “внутрішній ринок” було введено в Договір поправками Єдиного європейського акта (1986 р.), проте до теперішнього часу воно співіснувало з терміном “загальний ринок”. Зміни за Лісабонським

договором 2007 р, а саме оновлені Договори (Договір про Європейський Союз і Договір про функціонування Європейського Союзу) повністю виключили останній термін з установчих документів Союзу, залишивши тільки поняття “внутрішній ринок” ЄС. Разом з тим, у засобах масової інформації та деяких документах інститутів ЄС уживається ще вираз “єдиний ринок” ЄС, який має ширше значення. Відзначимо, що раніше в бутність Співтовариства створення та забезпечення діяльності внутрішнього ринку входило в його виняткову компетенцію. Сукупність норм права, що регулюють функціонування внутрішнього ринку ЄС, становить право внутрішнього ринку Європейського Союзу. Право внутрішнього ринку – це галузь права ЄС, норми якої регулюють створення і функціонування внутрішнього економічного простору в рамках ЄС і забезпечують повну реалізацію свободи пересування товарів, осіб, послуг і капіталів на цьому просторі.

Право внутрішнього ринку включає чотири основних правових інститути, відповідних чотирьом принципам внутрішнього ринку.

Норми, що регулюють реалізацію чотирьох свобод внутрішнього ринку, містяться в зазначених розділах третьої частини Договору про функціонування Європейського Союзу.

Стаття 30 ДФЕС свідчить: “Між державами-членами забороняються мита на імпорт і експорт або збори еквівалентної. Така заборона також поширюється на митні збори податкового характеру”.

Митні збори на імпорт і експорт товарів у відносинах між державами-членами були скасовані зі створенням Митного союзу ще до кінця 1960-х рр. Проте договір збори як такими не визначає, замовчує про це й вторинне право.

Стаття 110 ДФЕС забороняє дискримінаційне та протекціоністське оподаткування в державах-членах: “Жодна держава-член не оподатковує прямо або побічно продукцію інших держав-членів внутрішніми податками будь-якого характеру в розмірах, що перевищують обкладання, пряме або непряме, якому піддається аналогічна національна продукція”.

Реалізована в праві Європейського Союзу свобода пересування осіб розуміється у двох значеннях – у широкому і вузькому.

У широкому сенсі вона включає:

- свободу пересування працівників;
- свободу пересування непрацюючих осіб (студентів і пенсіонерів);
- свободу пересування громадян третіх країн;
- безвізове пересування осіб у Шенгенському просторі;
- свободу установи (свобода пересування юридичних осіб).

Свого роду “наріжним каменем” вільного пересування осіб в Європейському Союзі є свобода пересування працівників. Тому свобода пересування осіб у вузькому сенсі охоплює саме цю свободу. Свобода пересування працівників поширюється рівною мірою на працівників-мігрантів і членів їх сімей.

У ході розвитку правового регулювання юридичних осіб ЄС чітко проявилася тенденція до взаємного сприйняття законодавчих положень різних держав-членів, розвитку цих положень на наддержавному рівні й поверненні їх – у вже вдосконаленому вигляді – у національне право.

У рамках найбільш передових у цьому процесі комер-

ційних юридичних осіб спостерігається тенденція руху від загального регулювання до його більшої спеціалізації й постійного коригування правового регулювання діяльності комерційних організацій. В європейській законотворчій сфері пріоритет віддається не жорсткій уніфікації на основі регламентів, а гармонізації законодавства за допомогою директив.

Як вже згадувалося, свободі пересування капіталів і платежів присвячені ст. 63-66 глави 4 “Капітали і платежі” розділу IV “Вільне пересування осіб, послуг і капіталів” частини третьої “Внутрішня політика і діяльність Союзу” ДФЄС. Стаття 63 встановлює, що забороняються будь-які обмеження на переміщення капіталів між державами-членами і між державами-членами та третіми країнами, а також забороняються будь-які обмеження на платежі між державами-членами й між державами-членами та третіми країнами. Говорячи про свободу руху капіталу платежів, необхідно розмежувати терміни “капітали” і “платежі”, якими оперує ДФЄС. Заходи та процедури не повинні виступати засобом свавільної дискримінації або замаскованим обмеженням вільного пересування капіталів і платежів, як воно визначено в ст. 63. Коли за виняткових обставин переміщення капіталів з третіх країн або в треті країни викликають або загрожують викликати серйозні труднощі для функціонування Економічного і Валютного союзу, Рада за пропозицією Комісії та після консультації з Європейським центральним банком може приймати по відношенню до третіх країн захисні заходи на період не більше шести місяців за умови, що такі заходи є строго необхідними.

Отже, Європейська економічна інтеграція є фундаментом всього Європейського інтеграційного процесу. Концептуально-правові основи Європейської економічної і валютної інтеграції визначені сукупністю актів ЄС. До основних характеристик фундаментальної свободи внутрішнього ринку ЄС - свободи руху товарів слід віднести: транскордонний ефект, пряму дію, недискримінаційний характер. У процесі Європейської економічної інтеграції, яка не може відбуватися без валютної інтеграції, можна виділити два періоди. Головним критерієм цієї періодизації є відмінність цілей, які встановлювалися ще ЄЕС у різні часи під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, з яких найзначнішим чинником була економічна ситуація у світі. Слідом за її зміною відбувалося реформування мети Європейської економічної інтеграції. Так, метою Європейської економічної інтеграції в початковий період було створення спільного ринку. У перший період Європейської економічної інтеграції, що тривав від укладення Римського Договору до Маастрихтського Договору, пріоритетним було співробітництво в економічній сфері, тоді як співпраця у валютній сфері вважалася супутнім фактором. У зв'язку зі зміною пріоритетів, що пояснюється тим, що мета першого періоду практично була досягнута, другий період почався з укладення Маастрихтського Договору й триває по теперішній час. Нині пріоритетною є співпраця у валютній сфері, тоді як співпраця в економічній сфері не зазнала значних якісних змін і поступається першій за рівнем розвитку. При цьому відзначимо, що, незважаючи на спорідненість понять “спільний ринок ЄС” та “єдиний внутрішній ринок ЄС”, все ж-таки останнє має дещо інше смислове навантаження. Його слід розглядати в нерозривному зв'язку з цілями, які були проголошені ще в Єдиному Європейському Акті, і насамперед з вираженому у ньому бажанням держав-членів поглибити інтеграцію їх наці-

ональних ринків для формування єдиного економічного та правового простору.

Загальний формат поглибленої зони вільної торгівлі, якої сьогодні набула і Україна, передбачає, що створення її не обмежується заходами зовнішньоекономічної політики, а потребує узгодження між сторонами широкого кола питань, пов'язаних з реалізацією внутрішньодержавної політики. Для цього потрібно докласти значних зусиль у сфері адаптації українського законодавства із законодавством ЄС.

Література

1. Аракелян М.Р., Василенко М.Д. Курс лекцій по праву Європейського Союзу: [учеб. пособие]. - Одеса: - Юридична література. 2008. - 221 с.
2. Аракелян М.Р., Василенко М.Д. Право Європейського Союзу: [підруч. МОН України]. - Одеса: Фенікс, 2012. - 390 с.
3. Грицяк І.А. Право та інституції Європейського Союзу: [навч. посіб.] / Національна академія держ. управління при Президенті України. Центр правових та підприємницьких досліджень. - 2. вид., доп. - К.: К.І.С., 2006. - 300 с.
4. Муравйов В.І. Вступ до права Європейського Союзу: [підруч.]. - К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2007. - 303 с.
5. Шемятенков В.Г. Европейская интеграция: [учеб. пособие.] - М.: Междунар. отношения, 2003. - 400 с.
6. Ніколас Мусис. Усе про спільні політики Європейського Союзу / [пер. з англ.] - К.: К.І.С., 2005. - XIV с., 466 с.
7. Десмонд Дайнен. Дедалі міцніший союз. Курс європейської інтеграції / [пер. з англ.] - К.: К.І.С., 2006. - 696 с.
8. Дейвис Гарет. Право внутрішнього ринку Європейського Союзу: [Учеб. пособие.] / М.Ю. Зарицкая (пер.с англ.). - К.: Знання-Прес, 2004. - 423 с.; Великий тлумачний словник української мови / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. - К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2002. - 1440 с.
9. Кондратьева Н. ЕС: единому внутреннему рынку пятнадцать лет // Современная Европа. - 2008. - № 2. - С. 60-76.
10. Case 15/81, Gaston Schul Douane Expeditie BV v Inspecteur der Invoerrechten en Accijnzen, Roosendaal (reference for a preliminary ruling from the Gerechtshof, 's-Hertogenbosch), (1982) ECR 1431-1432.
11. Kapteyn P. I. G., Van Themaat V., Introduction to the Law of the European Community, London, 1990. - P. 75-84.

Громовенко К.В.,
кандидат юридичних наук,
директор Інституту національного
та міжнародного права
Міжнародного гуманітарного університету
Надійшла до редакції: 12.09.2015

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО СКЛАДАННЯ КОМПЛЕКСУ ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПОЧЕРКОВИХ ОБ'ЄКТІВ

Калянова О. Д.

Предметом обговорень статті є почерк суб'єктів, долучених до доказового процесу встановлення елементів юридичної події під час юридичних проваджень. Пропонуються підходи щодо підвищення креативного потенціалу спеціальних знань у сфері мовознавства шляхом комплексного застосування коректних сучасних методик ліній криміналістичного почеркознавства і графології; надані кореляційні характеристики почерку й особистісних рис суб'єкта в експертних криміналістичних методиках; визначені питання напрямків подальшого розвитку мовознавчої криміналістичної науки у форматі новітньої наукової парадигми.

Ключові слова: письмо, почеркові ознаки, графологічний комплекс ознак, психомоторні функції.

Предметом обсуждения является почерк субъектов, вовлеченных в доказательственный процесс в юридических производствах. Предлагаются подходы в части повышения креативного потенциала специальных знаний в сфере речеведения путем комплексного применения корректных современных методик линии криминалистического почерковедения и графологии; предложены также корреляционные характеристики почерка и личностных черт субъекта в экспертных криминалистических методиках; обозначены вопросы перспективного развития речеведения в рамках криминалистики на уровне современной научной парадигмы.

Ключевые слова: письмо, признаки почерка, графологический комплекс признаков, психомоторные функции.

The subject of discussion is writing articles entities attached to the evidence establishing the elements of the legal process in the event of legal proceedings. Approaches to improve the creative potential of specialized knowledge in the field of linguistics through the integrated application of modern techniques correct line forensic handwriting and graphology; provided correlation characteristics of handwriting and personality traits subject to expert forensic techniques; issues identified areas for further development of linguistic forensic science in the form of modern scientific paradigm.

Keywords: letter, signs of hand writing, graphology complex of signs, psychomotor functions.

Сучасний науковий потенціал і практична його реалізація позначається зміною поглядів щодо природи криміналістичних об'єктів, продукуючи комплексні експертні методики, зокрема, по лінії графічних форм мовознавства. Їх застосування в практику правоохоронних органів оптимізують зусилля щодо викриття та попередження злочинів, підвищує рівень достовірності доказового комплексу та об'єктивує доказову інформацію.

Під впливом новітніх спеціальних знань із групи нетрадиційних оновлюються та актуалізуються класичні, традиційні криміналістичні методики, до яких, без сумніву, слід віднести науково-організаційні рекомендації в частині експертних досліджень мовних об'єктів, зокрема їх писемних форм.

Розвиток наукової діяльності в цьому напрямі відбувається, на наш погляд, у невиправдано спрощеному форматі, а саме виділяється лише графологічна форма. Порівняльний аналіз наукових положень класичного почеркознавства у відповідних позиціях графології наразі відсутній, однак застосування такого наукового методу гарантує появу синтезованих знань у сфері мовознавчих експертиз з характеристиками високої надійності й зрозумілості в отриманні інформації щодо осіб, які викликають інтерес у правоохоронних органів. Тому комплексний аналіз почерку за матеріалами кримінальних проваджень необхідно розглядати як надійний інструмент з арсеналу криміналістичної техніки.

До питань розробки блоку нетрадиційних методів дослідження у своїх роботах звертались провідні вчені-юристи, серед них, зокрема, криміналісти: Т.В. Авер'янова, Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.Р. Белкін, Л.Г. Бідонов, М.Т. Ведерніков, В.І. Галаган, В.Г. Гончаренко, А.В. Іщенко, Н.І. Клименко, О.І. Клевцов, І.П. Козаченко, В.О. Коновалова, М.В. Костицький, О. Красильников, В.С. Кузьмичов, В.К. Лисиченко, Л.Н. Лобойко, М.А. Погорецький, О.Р. Росинська, М.В. Салтевський, В.В. Седнев, С.М. Стахівський, І.В. Строков, П.В. Цимбал, Ю.В. Шепітько, М.Г. Щербаковський, В.В. Яровенко та ін.

Окремі проблемні аспекти означених питань позначені в роботах учених-юристів: В.М. Бикова, Ф.В. Глазиріна, Н.В. Скорика, Г.А. Пашиняна, І.В. Постіки та ін. Однак застосування нетрадиційних методів дослідження в роботах наведеного переліку вчених аналізувалось лише стосовно окремих видів злочинів і, головне, у звуженому сегменті природного потенціалу цих методів. Певні наукові дискусії та судження велись щодо термінів "енергія" та "інформація", однак сутність явищ і їх проявів не була визначена в методологічній площині.

З оглядом на сучасні криміналістичні засади, визначаючи поняття "слід", оперують категоріями енерго-інформаційного рівня [1, 61], тому виявляється необхідність дослідження означеного предмета саме в цьому аспекті. Уважаємо, що почерк слід розглядати не тільки як факт набуття навичок письма. Він являє собою багаторівневу і багатоаспектну слідову картину пам'яті, зокрема на підсвідомому рівні, і відповідає інформаційним реаліям. Зазначаємо, що традиційні криміналістичні методики дослідження письма розглядають почерк як систему механічних рухів і не торкаються питань причинно-наслідкових зв'язків в особливостях природних механізмів у графічному прояві [2, 4].

Для розкриття предмета обговорень слід звернутись окремо до кожної із методичних систем у дослідженні почерку, виділивши найбільш суттєві й коректні для складання синтезованих позицій.

Судово-почеркознавча експертиза основним завданням має ідентифікувати виконавця рукопису тексту, цифрових записів або підпису. Однак така експертиза вирішує також деякі не ідентифікаційні завдання, а саме: встановлення факту виконання рукопису в незвичних умовах або в незвичайному стані виконавця, навмисне зміненим почерком із підбійкою (імітацією) почерку іншої особи, визначення статі

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

виконавця, а також належності його до певної вікової групи та ін. Відповідно, типові питання подаються в площині, чи виконаний рукопис: певною особою; чи виконані кілька рукописів однією особою; навмисне змінено почерком; у незвичних умовах; чи перебувала особа, яка виконала рукопис, у незвичайному стані; чи володіє особа, яка виконала рукопис, навичками письма спеціальними шрифтами; особою якої статі виконаний рукопис; до якої вікової групи належить виконавець рукопису тощо.

Існують певні особливості дослідження почерку, що зазнав навмисних змін. Найбільш поширеними видами навмисного змінення почерку є скорописне маскування (навмисна зміна зовнішнього вигляду почерку); наслідування друкованого почерку (той, хто пише, обирає для себе новий вид письма, яким він звичайно не користується); зміна особою звичної в письмі руки; копіювання чужого почерку (наслідування почерку іншої особи); наслідування шкільних прописів; наслідування недостатньо виробленого почерку. Так, ознаками зміни особою звичної до письма руки є розлад координації рухів, нестійкий нахил, нерівномірність розташування літер відносно горизонтального рядка, ознаки симетричного розташування окремих елементів, розмір і розставлення літер, злами овальних і вертикальних штрихів тощо.

У деяких випадках, детально вивчивши почерк, можна говорити про наявність дефекту зору, каліцтво й таке інше. Власне, це також є одна з вагомих обставин щодо повноти аналізу характеристик людини – її фізичних даних і розумових здібностей з метою встановлення діагнозу певних захворювань. Зауважимо, що предмет питання від суто моторної функції переміщується у сферу психіки, душевного стану людини, тобто аспективно є питанням графології з її специфічним предметом.

Певні хвороби чи пошкодження органів призводять до змін у почерку. Установлено стійку залежність ознак порушення координації при очних захворюваннях. Тривале користування пером може призвести до професійної хвороби – контрактури звичної до писання руки. Схожий почерк спостерігається у зв'язку із травмою плечового нерва.

Окрему групу ознак виділяють при діагностуванні отруєнь. Характерний комплекс змін у почерку дають випадки отруєння алкогольною продукцією, фармпрепаратами, наркотичними засобами, хімічними речовинами, газами тощо.

Найбільші зміни почерку спостерігаються при хворобах мозку, черепно-мозкових травмах. Саме з цього центру йдуть сигнали, які перетворюють рухи на цілеспрямоване відтворення думки в написаному слові. Локалізація уражень формує свій неповторний малюнок почерку.

Існує методично розпізнавальний комплекс щодо почерків людей, які страждають на постійний головний біль різного походження.

Окрему групу утворюють методики щодо дослідження почерків осіб із медичними показаннями психічних відхилень, зокрема неврастенії (невиправдано сплющені петльові елементи), епілепсія (відрізняється педантичністю, старанністю, потягом до симетричності, прикрашення літер, зловживання розділовими знаками, крапки в середині речення, багато слів починаються з великих літер). Спотворена психіка накладає відбиток на почерк так сильно, що це використовується при встановленні діагнозу.

У випадку хвороби Паркінсона внаслідок ураження головного мозку різної етіології (травматичного, хімічного, патологічного), спостерігаються й тремтіння кінцівок, порушення функціональних рухів. Одним з проявів паркінсонізму є зміни в почерку – такі хворі майже не користуються прямими лініями.

Зміни в почерку дитини можуть свідчити про неблагополучні процеси в організмі, психіці тощо: дитина перестає літери в словах, змінює початок слів, що стоять поряд (замість “лисиці та журавля” читаємо “лисиця та журавель”). Такі збачення почерку є нерідко проявом неврозів. Методично визначений комплекс певних ознак використовується почеркознавцями для достовірного діагностування певної хвороби, віку, статі тощо. Сучасний арсенал почеркових криміналістичних методик суттєво розширив потенціал можливостей надавати відповіді в рішеннях як ідентифікаційних, так і неідентифікаційних задач.

Інструментарій криміналістичної психології розгорнув перспективу дослідження ситуацій, пов'язаних із особливостями внутрішньої психічної організації особистості, виділивши сферу почеркових досліджень у графологічному плані.

Наразі не існує методично завершених наукових досліджень щодо коректності комплексів почеркових ознак, віднесених до сфери почеркознавства, та ідентифікаційних ознак письма, які відбивають аспекти особистого життя людини і які віднесені до графологічного відання. Синтезовані методики, які б поєднали в методичній площині надбання почеркознавства та графології, виглядають привабливо, особливо в ситуаціях оперативного характеру [3, 389]. Ідентифікувати за суттю означає виділити суб'єкта як феномен суспільного розвитку, який володіє свідомістю і самосвідомістю. Світосприйняття і самосприйняття в проекції особистого досвіду висувають на перший план індивідуальні особливості особистості.

Існує декілька теорій особистості; кожна з них є певною моделлю, яка допомагає класифікувати типи людської особистості. Кожна типологія передбачає набір прийомів діагностики особистісних рис функціонального спрямування. У почерку як особистісній системі, яка корегується в типологічній соціальній системі, можливо визначити базові психічні функції.

Графологічна наука розглядає особистість через аналіз її почерку в термінах інформаційної моделі. Зазначається вплив уроджених факторів, зокрема, таких як енергія і темперамент. Вони впливають на загальну характеристику почерку в системі ідентифікаційних ознак письма [4].

Система ідентифікаційних ознак письма охоплює ознаки письмової мови, топографічні ознаки письма та ознаки почерку тощо. Причому для кожної особи ця певна сукупність ознак є неповторною.

Визначеність певних кореляційних відповідностей зазначених факторів – енергії і темпераменту (якими оперує графологія) у системі графічних проявів (елементи описової системи почеркознавства) дозволяє збільшити об'єм інформації про виконавця рукопису, зокрема, у частині формування портрету злочинця. Система графологічних ознак почерку через свій інструментарій відповідає на питання “чому”, “з яких причин” складаються характерні ознаки почерку, які досліджуються в почеркознавстві.

Ми впевнені в існуванні корегуючих факторів,

які можуть бути використані у формуванні нового синтезованого напрямку дослідження почеркових об'єктів. Наведемо певні ознакові паралелі в системі традиційного почеркознавчого методу [5, 50-51; 6; 7, 104-108] і графологічного аналізу:

- рівень володіння письмовою мовою: високий, середній, низький — за криміналістичним почеркознавством. Графологічний метод пояснює це з рівнями розвитку інтелектуального потенціалу;

- ступінь розвитку граматичних і стилістичних навичок (високий, середній, низький) - за почеркознавчою системою. Графологічна трактовка ознаки — залежність від ступеню розвитку емоційного потенціалу;

- довжина речень (велика, середня, мала) — та ж сама залежність, що й у попередньому прикладі;

- переважаючі типи речень (прості, складні) — відповідні корекції з боку ступеня розвитку як інтелектуального, так і емоційного потенціалів тощо.

Криміналістичне мовознавство виявляє окремі граматичні ознаки письмової мови, до яких належать орфографічні, пунктуаційні помилки, своєрідність побудови окремих речень, наявність у реченнях стилістичних чи синтаксичних помилок (уживання архаїзмів, діалектизмів, жаргону, скорочень, професіоналізмів, тавтології тощо). Криміналістично це позиціонує середовище формування особистості; його приховані фобії й підсвідомі установки, програми поведінки, зокрема, які проявляються спонтанно за певних факторів і умов (програми на серійні вбивства тощо). Криміналістична психологія і графологія у своїх предметах містять багато спільних аспектів. Цей факт доцільно використовувати в комбінаторному дослідженні рис особистості.

Ознаки письмової мови мають важливе ідентифікаційне значення для встановлення автора письма, а також допоміжне значення — для ідентифікації особи за почерком.

Топографічні ознаки письма характеризують особливості розміщення тексту в цілому або окремих його частин — це стійкі звички розміщення тексту. Під час вивчення топографії звертають увагу на поля, абзаци, побудову рядків за напрямком, розміщення розділових знаків чи лапок, спосіб переносу слів, нумерацію сторінок тощо. Так, визначають розмір полів — малий (до 10 мм), середній (до 20 мм) і великий (понад 20 мм), абзаци — малі (20 мм), середні (30 мм), великі (понад 40 мм); лінія полів — пряма, хвиляста, випукла, ввігнута, сходинкова. Дана інформація — це відомості про усталений стереотип рухів при письмі. Графологічний метод дозволяє отримати інформацію про психічні причини графічної картини: співвідносини особистісного “я” та соціального “вони”; розкриває причину скрутності, недовіри, страху тощо.

Ознаки почерку поділяються на загальні та окремі. Загальні ознаки характеризують почерк як систему рухів. До них належать:

- виробленість і складність почерку — відбивають здатність того, хто пише, користуватися сучасною системою скоропису; визначається темпом письма і координацією рухів при виконанні письмових знаків і з'єднань їх; під виробленістю почерку розуміють рівень володіння технікою письма, що виявляється в здатності виконувати рукописний текст у швидкому темпі, стійкими координованими рухами; свідчить про те, якими рухами виконуються письмові знаки, про конфігурацію їх будови; розрізняють простий,

спрощений і ускладнений; у графології — це показники розвитку й організованості в характері особи;

- нахил почерку — залежить від напрямку згинаючих рухів при виконанні прямолінійних елементів; за нахилом почерк буває прямим, правонахильним, лівонахильним, косим і безладним; він являє собою міру емоційної реактивності, зокрема, лівий нахил завжди виглядає неприродним;

- розмір почерку — визначається висотою малих літер: великий (5 мм і більше), середній (від 2 до 5 мм), дрібний (не перевищує 2 мм); у графології розмір почерку свідчить про потребу опанування життєвого простору;

- розгін почерку — характеризує протяжність (розмір) руху по горизонталі й визначається відношенням ширини знаків до їх висоти, а також відстанню між письмовими знаками. Вирізняють: стиснутий (малий розгін) — ширина малих літер менша за їх висоту, відстань між буквами незначна; середній — ширина малих літер приблизно дорівнює їх висоті, а також відстані між літерами; розго- нистий (великий розгін) — ширина малих літер більша за їх висоту, відстані між літерами збільшені; у графології ця характеристика відповідає швидкості думок.

- зв'язність почерку — полягає в безперервності виконання певної кількості письмових знаків та їх частин у межах одного слова. Зв'язність характеризується як мала (при з'єднанні літер у більшості слів по дві-три), середня (при з'єднанні від чотирьох до шести) і велика (при виконанні шести і більше знаків в одному слові при безупинному русі рукою в процесі письма); графологічна характеристика — здатність методично мислити, складати стратегію дій;

- натиск почерку — характеризує інтенсивність і розміщення зусиль на пишуче приладдя при виконанні письмових знаків; визначається ступенем; натиск демонструє не фізичну силу, а внутрішній психічний тиск.

Таким чином, поєднання методологічних підходів класичного криміналістичного почеркознавства та графології є логічним і виправданим кроком подальшого розвитку мовознавства загалом і, зокрема, визначення комплексу психологічних рис особистості в почерковому матеріалі.

Аналіз накопиченого матеріалу у форматі різноаспектних літературних джерел науково-методичного плану, наукових статей і повідомлень, просвітницьких, популярних видань з предметної проблематики судового мовознавства і графології, дозволив дійти певних, а також проміжних висновків:

- існують істотно не визначені питання щодо предмету почеркознавства і графології. Обмеження сфер криміналістичного мовознавства (почеркознавства), а також графології є наслідками домінуючої наукової парадигми — матеріалістичної діалектики та методик, які дозволяють вивчати лише матеріалізовані наслідки дії невидимих психічних процесів, зокрема, у створенні почеркових об'єктів. Тому вважаємо за необхідне наголосити на доцільному поєднанні наукових точок зору: матеріалістичної, енерго-інформаційної та духовної (остання проявлена в інтуїтивному аспекті людської природи);

- існують спільні аспекти наукових досліджень з почеркознавства, графології, психології. Комплексний підхід в аналізі почеркових об'єктів розглядаємо як фактор створення нових галузей криміналістики й методичного креативного інструментарію;

- на підставі невизначеної сутності людини, а також її станів: свідомості, підсвідомості, несвідомості, над свідомості - постає нагальна потреба проведення ревізії наукових поглядів на почерк як на суто фізичний і фізіологічний аспект діяльності суб'єкта; у зону спільних інтересів криміналістичних наукових досліджень входить визначення сутності людини як багатоаспектного й багаторівневого природного феномену, однією з функцій якого є почерк;

- науковий факт кореспонденції сукупності індивідуалізуючих ознак почерку суб'єкта та її фізичної анатомії та психічної складової є підставою для розробки програм позитивного впливу на фізіологічний і психічний аспекти людини через гармонізацію її почерку;

- з оглядом на практичну цінність графології в розшуковій діяльності правоохоронних органів, слухним є включення в наукові плани дослідження теоретико-методичних основ криміналістичного психографологічного аналізу суб'єктів.

Література

1. Гора І.В., Іщенко А.В., Колесник В.А. Криміналістика: Посіб. для підготов. до іспитів. / І.В. Гора, А.В. Іщенко, В.А. Колесник. - К.: Вид. ПАЛІВОДА А.В., 2005. - 236 с.

2. Томилин В.В. Основы судебно-медицинской экспертизы письма. М.: Издательство "Медицина", 1974. - 255 с.

3. Россинская Е.Р. Судебная экспертиза в гражданском, арбитражном, административном и уголовном процессе. - М.: Норма, 2005. - 656 с.

4. Гольдберг И.И. Почерк и Ваша личная жизнь. - М.: У-Фактория, 2008. - 159 с.

5. Назначение и производство криминалистических экспертиз // Пособие для следователей и судей // Под ред. А.П. Аринушкина, А.И. Винберга, А.Р. Шляхова. - М.: Юридическая литература. - 1976. - 292 с.

6. Судебно-почерковедческая экспертиза // Под. ред. Е.Д. Добровольской, А.И. Манцетовой, В.Ф. Орловой. - М.: "Юридическая литература", 1971. - С. 335.

7. Шепитько В.Ю. Криминалистика: Курс лекций. - Х.: ООО "Одиссей", 2005. - 368 с.

*Калянова О.Д.,
кандидат юридичних наук,
старший науковий співробітник
відділу організації наукової роботи
ОДУВС*

Надійшла до редакції: 22.08.2015

УДК 343.98:159.9

ТЕХНІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ ВИКОНАННЯ ПОСТРІЛУ

Конєв О. Ю.

У даній науковій статті визначаються особливості техніки та психології виконання пострілу. Акцентовується увага на вдосконаленні якостей стрільців, які сприяють досягненню максимальних результатів під час стрільби.

Ключові слова: техніка пострілу, психологія виконання пострілу, стрільці, очікування пострілу, бойова зброя, стрільби.

В данной научной статье определяются особенности техники и психологии выполнения выстрела. Акцентируется внимание на усовершенствовании качеств стрелков, которые способствуют достижению максимальных результатов вовремя стрельбы.

Ключевые слова: техника выстрела, психология выполнения выстрела, стрелки, ожидание выстрела, боевое оружие, стрельбы.

This article defines the features of the scientific techniques and psychology-run shot. The attention is focused on the improvement of the quality of shooters that contribute to achieving the best results in time of firing.

Keywords: shot technique, psychology-run shot, arrows, shot waiting, military weapons, shooting.

Удосконалення техніки виконання пострілу є одним з головних пріоритетів і резервів покращення результативності на стрільбах. Очевидно, що стрільці повинні володіти спеціальними якостями, взаємозв'язаний комплекс яких приводить до досягнення максимальних результатів під час стрільби. Такими якостями є: висока точність відтворення рухів і положень тіла під час підготовки до стрільби; тонка координація дрібних рухів, яка забезпечує стійкість системи "стрілець-зброя"; здатність тонко дозувати зусилля м'язів, за рахунок яких безпосередньо здійснюється реалізація пострілу; витривалість до статичних навантажень; здатність керувати своїм психологічним станом і поведінкою. Водночас влучний

постріл і техніка його виконання безпосередньо пов'язані з підготовчими етапами, до яких ми відносимо: техніку утримання прицілу в районі виконання пострілу, техніку натискання на спусковий гачок і психологію виконання пострілу. Відповідно до цього дуже часто виникає риторичне питання: як правильно навчити людину стріляти зі зброї? Спробуємо розібратися з цим питанням у контексті цієї наукової статті.

Виходячи з цього, метою статті є визначення особливостей щодо техніки та психології виконання пострілу з огляду на технічні навички, психологічні особливості кожного стрільця.

Окремі аспекти техніки та психології виконання пострілу досліджувались у працях О.М. Калиніченко, А.О. Лопатьєвої, В.Т. П'яtkова-Мельника, О.М. Лопаєвої, О.В. Дьякової та інших учених.

Розглянемо деякі технічні аспекти виконання пострілу та їх особливості, пов'язані з індивідуальними якостями стрільців. По-перше, важливу роль відіграє застосування методу візування при виконанні прицільного пострілу. Можна зробити припущення, що на підсвідомому рівні стрільці-початківці зосереджують увагу на цілі, а не на мушці в прорізі, як радять їм це робити тренери та інструктори. При застосуванні візування також потрібно враховувати таку специфіку, як монокулярний та бінокулярний зір людини [1, 17].

По-друге, у ході підготовки й практичного виконання технічних дій з реалізації пострілу досить швидко відбувається автоматизація рухів стрільців. З цього приводу А.А. Юр'єв відзначає той факт, що сам постріл супроводжується сильним звуковим ефектом і віддачею зброї. На його думку, це викликає зміни в організмі стрільця, під впливом проходження рефлексорних реакцій. Як приклад, він приводить стандартну ситуацію: якщо початківцю-стрільцю давати навчальні патрони, то він

буде спокійно заряджати зброю, цілитися й натискати на спусковий гачок, однак, як тільки він виконає один-два постріли вже бойовими патронами, відчує удар у плече внаслідок віддачі зброї, то він починає вести себе інакше [2, 278]. Знаючи та очікуючи, що постріл супроводжується ударом в плече, стрілець разом з натисненням на спусковий гачок мимоволі буде напружувати м'язи й подаватиме плече вперед, щоб протидіяти удару [3, 20]. Отже, у цьому разі в стрільця на базі безумовного рефлексу буде сформовано умовний рефлекс на очікуваний удар.

По-третє, розглянемо загальноприйняте висловлювання “рівна мушка, повільний спуск”. Це є зрозумілим для людини, яка вже має певні навички при виконанні пострілу, а заміна висловлювання “повільний спуск” на “м'який спуск” сприяє скорішому розумінню як правильно виконувати постріл для людини або групи людей, які перший раз узяли зброю до рук. Як показує досвід, чіткий контроль за мушкою в прорізі цілика та утримання її всередині мішені є одним з основних факторів виконання пострілу. Людина фізично не в змозі сфокусувати свій зір одночасно на трьох рівновіддалених предметах. Загальновідомо, що мушка повинна розташовуватися посередині прорізу цілика. Вершина її знаходиться на одному рівні з верхніми краями цілика, поряд із цим утримуються однакові просвіти в прорізі. Намагаючись роздивитися мішень, як правило, стрільці обов'язково втрачають контроль над прицілом. Отже, передусім необхідно зосередити увагу на мушці, її постійний чіткий контроль з однаковими просвітами в прорізі цілика та утримання її всередині мішені дає можливість зробити якісний, технічно правильний постріл. Загалом прицілювання необхідно поєднувати з утриманням прицілу в районі виконання пострілу та плавним, м'яким натисканням на спусковий гачок. Разом з тим, вважаємо за необхідне відзначити, що цей вид прицілювання підходить як для первинних вправ з однієї руки, так і для швидкісної стрільби з пістолета.

Як показує практика, під час тренування по підготовці виконання пострілу є багато можливостей. Обґрунтоване, чітке пояснення, як виконувати постріл і як працювати зі зброєю, дає можливість стрільцю, який навчається, розуміти й упевнено виконати влучний постріл [3, 278]. Одна з таких можливостей, пов'язана з технічною (безпатронною) підготовкою до виконання пострілу. Стрілець повинен зосередитися на мушці в прорізі, утримуючи її рівною в районі виконаного пострілу та м'яко натискати на спусковий гачок. Ключовою навичкою в стрільбі з пістолета є й уміння правильно спускати спусковий гачок [4, 278]. На практиці основні помилки стрільців-початківців пов'язані з безконтрольністю прицілу та різким і технічно неправильним натиском спускового гачка. Стрільцю-початківцю необхідно навчитися абсолютно незалежно рухати вказівним пальцем, без найменшого руху, без зміни мускульної напруги зап'ястя руки, що тримає зброю, при цьому необхідно психологічно бути впевненим у правильності своєї роботи. Зусилля пальця повинно бути направлено паралельно стволу зброї чітко назад. Неприпустимими є занайменші переміщення фаланги пальця щодо спускового гачка. Отже, постріл необхідно проводити, тобто м'яко натискувати на спусковий гачок, при цьому приціл (рівну мушку з ціликом) утримувати в районі виконаного пострілу.

Одним із вирішальних факторів успіху на стрільбах є психічна готовність стрільця, яка формується в процесі

психологічної підготовки людини. У контексті викладення обраної теми вважаємо за необхідне перейти до психологічних аспектів виконання пострілу. Згідно з викладеним визначимо декілька основних причин непередбачуваності до стрільби: “боязнь пострілу”, “очікування пострілу”, “вицілювання”. Усі ці психологічні стани сприяють безконтрольній роботі м'язів у момент виконання пострілу. Дуже часто постріл асоціюється в стрільців з почуттям тривоги й страху, які часом домінують у роботі центральної нервової системи. Ці почуття загальмовують усю її функціональну діяльність і викликають стан зайвої напруженості психіки й усіх систем організму стрільця. Характерними ознаками такого стану є: пітливість долонь, підвищення частоти пульсу і дихання; порушення координації рухів і, як наслідок, втрата стійкості й рівноваги при приготуванні до стрільби; збільшення тремору рук і коливань зброї; погіршення зорового сприйняття [5, 278].

Усі ці фізичні й психологічні зміни в сукупності негативно впливають на результат стрільби і призводять до таких негативних змін в елементах здійснення пострілу: значно збільшується час прицілювання; змінюється характер тиску на спусковий гачок; порушуються часові характеристики стрільби.

Загальновідомим є те, що в природі існують тільки два природжені страхи в кожній людині: падіння і гучного звуку. Зіткнення з одним із цих психологічних явищ викликає в людини природну безумовну реакцію. Це суперечить кінцевій меті стрільби – здатності стрільця виконати спокійний постріл і здатності ефективно застосовувати зброю в різних ситуаціях. Водночас людська психіка зазнає в реальній обстановці численних змін, які призводять до глибоких і руйнівних наслідків. За статистичними даними, тільки до 25 % стрільців використовують одержані в результаті попереднього навчання технічні навички в реальних бойових умовах [6, 77]. При виконанні бойових задач змінюється психіка людини щодо сприйняття інформації, а також механізму ухвалення рішень [7, 278]. Саме тому необхідно використовувати психологічні, технічні і тактичні тренування стрільби в умовах, наближених до бойових, доводити техніку до автоматичного виконання при використанні мультимедійного тиму зі звуковим ефектом, де моделюються певні ситуації чи виконання пострілу під час складних обставин після фізичного навантаження тощо. Також необхідно відпрацьовувати ситуації з бойовою зброєю, швидко реагувати, приймати впевнені рішення в обстановці, що склалася, бути зібраним і логічно послідовним, знати, як правильно виконати ту або іншу поставлену перед ним задачу.

Психологічні особливості навчання стрільби полягають у формуванні й удосконаленні в стрільців спонукальної вольової функції – вибору цілі та її враження за проміжок часу, визначений умовами виконання вправи; у вихованні у стрільців можливості перебороти природне хвилювання як на вогневому рубежі в тирі, так і при можливому застосуванні зброї в бойових умовах; у виробленні адаптації до звуку пострілу й віддачі.

Отже, психологічна підготовка стрільців сприяє закріпленню в останніх таких якостей: уміння керувати собою, відключатися від різних сторонніх факторів, що заважають здійсненню влучного пострілу; здатність концентрувати свою увагу, зосереджуючись на головному в стрільбі – максимально точному виконанні основних

елементів здійснення пострілу; упевненість у своїх силах, сміливість і рішучість; стійкість до впливу несприятливих факторів; здатність використання аутогенного та ідеомоторного тренування.

Відзначимо, що важливими складовими частинами психологічної підготовки є ідеомоторне та аутогенне тренування. Ідеомоторне тренування являє собою уявне відтворення раніше вивчених і освоєних прийомів (дій, елементів). Воно спрямоване на закріплення рухових навичок і підтримку в того, якого навчають, стану постійної готовності до виконання певного набору дій. Застосування в ході навчання ідеомоторного тренування дозволяє стрільцям виробити чітке уявлення у своїй свідомості окремих елементів здійснення пострілу, тонко аналізувати виникаючі при цьому м'язово-рухові, зорові й інші відчуття, виробити уважність й швидкість реакції. Натомість, аутогенне тренування – багаторазове повторення спеціальних словесних вправ, спрямованих на оволодіння методикою самонавіяння з метою запобігання зайвої нервово-психологічної напруги й підтримки відмінної форми [8]. Оволодіння обома зазначеними видами психологічної підготовки сприяє адаптуванню стрільців та якісному виконанню ними пострілу.

Отже, психологічна підготовленість і техніка виконання пострілу вимагають від початківців-стрільців індивідуально-психологічної та психофізичної готовності. Проблематика, розглянута в даній науковій статті, є актуальною й вимагає більшого вивчення та вдосконалення, оскільки від техніки виконання пострілу та психологічної підготовки стрільців залежить вміння контролювати внутрішній стан у критичних ситуаціях, постійно підвищувати свою майстерність і психологічну підготовленість при поводженні зі зброєю.

Література

1. Калиніченко О.М. Психофізіологічні особливості цільової точності під час виконання пострілу з сучасних

стрілецьких видів зброї / О.М. Калиніченко, А.О. Лопатєв // Теорія та методика фізичного виховання. – 2010. – № 2. – С. 16-41.

2. Юрьев А.А. Пулевая стрельба / А.А. Юрьев. – М.: Физкультура и спорт, 1973. – 431 с.

3. Калиніченко Н.А. Основные условия повышения точности прицеливания при стрельбе из винтовки с диоптрическим прицелом: автореф. дисс. ... канд. пед. наук: 13.00.04. – М., 1969. – 24 с.

4. Вогнева підготовка працівника ОВС України: навч. посібник з метод. рекомендац. / За заг. ред. С.М. Банах, В.Р. Булачек, І.С. Вінярчук. – Львів. – 2014. – 186 с.

5. Філіппов М.М. Психофізіологія людини: навч. посіб. / М.М. Філіппов. – К.: Мауп, 2003. – 136 с.

6. Котенев И.О. Психологические реакции работников милиции в чрезвычайных обстоятельствах и постстрессовые состояния: предупреждение и психологическая коррекция / И.О. Котенев // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 1996. – № 1(3). – С. 76-84.

7. Лебедев В.И. Личность в экстремальных условиях / В.И. Лебедев. – М.: Издательство политической литературы, 1989. – 304 с.

8. Лопатєва О.М. Психологічна підготовка курсантів для виконання практичних вправ стрільби з бойової зброї на заняттях з вогневої підготовки в Академії митної служби України. – [Електронний ресурс]: http://www.rusnauka.com/15_NPN_2009/Psihologia/46757.doc.htm.

Конєв О.Ю.,

доцент кафедри тактико-спеціальної
та вогневої підготовки

ОДУВС

Надійшла до редакції: 19.09.2015

УДК 159.9.000.34

ПРОБЛЕМА РОЗУМІННЯ ПОСЕРЕДНИКОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОНФЛІКТІ ПСИХІЧНОГО СТАНУ ТА ПОТРЕБ ПОТЕРПІЛОГО

Меркулова Ю. В.

Злочин завдає шкоду психічному стану як потерпілого, так і винного в його вчиненні. При здійсненні медіації сторін в юридичному конфлікті важливо забезпечити не тільки їх результативність, а й відповідність психологічним та соціально-психологічним критеріям ефективної медіації. Йдеться про суб'єктивне відчуття “сатисфакції”, соціально-психологічний резонанс у громаді, яка має визнати конфлікт вичерпаним, інтегрувати його учасників у спільноту, не надаючи ярликів жертви й злодія. На жаль, правові та економічні критерії залишаються головними в оцінці якості досягнутої угоди, а морально-психологічні аспекти взаємин між сторонами конфлікту відходять на другий план через труднощі їх ідентифікації, оцінки та компенсації завданої немайнової шкоди. Медіатор має розуміти динаміку психічного стану потерпілого, його поточні цілі та базові цінності, враховувати їх у процесі перемовин.

Ключові слова: медіація юридичного конфлікту, психологічна компетентність посередника, розуміння динаміки психічного стану, потреб, цілей і цінностей потерпілого.

Преступление наносит вред психическому состоянию как потерпевшего, так и виновного в его совершении. При осуществлении медиации сторон в юридическом конфликте важно обеспечить не только их результативность, но и соответствие психологическим и социально-психологическим критериям эффективной медиации. Речь идет о субъективном ощущении “сатисфакции”, социально-психологическом резонансе в обществе, которое должно признать конфликт исчерпанным, интегрировать его участников в сообщество, не стигматизировать их как жертву и злодея. К сожалению, правовые и экономические критерии остаются главными в оценке качества достигнутого соглашения, а морально-психологические аспекты взаимоотношений между сторонами конфликта отходят на второй план из-за трудностей их идентификации, оценки и компенсации причиненного морального вреда. Медиатор должен понимать динамику психического состояния потерпевшего, его текущие цели и базовые ценности и учитывать их в процессе переговоров.

Ключевые слова: медиация юридического конфликта,

© Ю.В. Меркулова, 2015

психологическая компетентность посредника, понимание динамики психического состояния, потребностей, целей и ценностей потерпевшего.

Crime harms mental state as the victim and the perpetrator in the commission of the offense. In the implementation of the mediation the parties in a legal conflict, it is important to ensure not only their performance, but also the appropriate psychological and socio-psychological criteria of effective mediation. It is a subjective sensation of "satisfaction" socio-psychological resonance in a society that needs to recognize the conflict is settled, to integrate its members into the community, not stigmatize them as victim and villain. Unfortunately the legal and economic criteria are most important in assessing the quality of the agreement, and the moral and psychological aspects of the relationship between the parties to the conflict overshadowed because of the difficulty of their identification, evaluation and compensation for non-pecuniary damage. The mediator must understand the dynamics of the mental state of the victim, his current goals and core values and integrate them into the negotiation process.

Keywords: legal conflict mediation, psychological competence mediator, understanding the dynamics of mental status, needs, goals and values of the victim.

На сучасному етапі розвитку українського суспільства постає проблема продуктивної діяльності інституту укладання угод про примирення в кримінальному провадженні. Ефективність і дієвість цього інституту розв'язання кримінальних конфліктів підтверджується більш ніж тридцятилітньою світовою практикою. Важлива роль і можливості інституту укладання угод визнає ООН і Рада Європи.

Практично в усіх Європейських країнах, а також Китаї та США він забезпечує спрощення процедури відновного правосуддя та задоволення прав та інтересів потерпілого. Про це свідчать статистичні дані: наприклад, у США 84 % медіацій від загальної кількості розглянутих кримінальних справ визнані ефективними, в Польщі - 71 %.

Інститут угод у кримінальному процесі [6] спрямований на скорочення та спрощення процедури розгляду кримінальних проваджень, зменшення терміну перебування осіб під вартою, заощадження ресурсів та часу, що витрачаються на кримінальне провадження, а також позасудове вирішення конфліктних ситуацій, зменшення навантаження на органи досудового розслідування та суд (суддю). Через певний час потерпілі констатують, що статус-кво начебто відновлений, але "негативний осадок залишився", оскільки "нас не почули, не зрозуміли", "ми не отримали того, що нам потрібно". При цьому на запитання "А що Вам потрібно?" можна почути відповідь "Ну, я не знаю..., мабуть, щоб все стало так, як було раніше". Але це просто неможливо, минуле не повернеш.

Разом із цим, серед критеріїв ефективності медіації варто зазначити психологічні складові - суб'єктивне відчуття "сатисфакції" та соціально психологічний резонанс, коли громада вважає конфлікт вичерпаним, готова інтегрувати його учасників у спільноту, не надаючи ярликів жертви й злодія. При цьому правові та економічні критерії залишаються головними в оцінці якості досягнутої угоди, а морально-психологічні аспекти взаємин між сторонами конфлікту відходять на другий план через труднощі їх ідентифікації, оцінки та компенсації завданої немайнової шкоди.

Як свідчить аналіз останніх досліджень і публікацій, сьогодні в юридичній та психологічній літературі велика увага приділяється різним аспектам примирення сторін в юридичному конфлікті. Зокрема, медіації при укладанні угоди про примирення між потерпілим і підозрюваним присвячені наукові праці та методичні рекомендації А.А. Аратюнян, В.В. Землянської, Х. Зера, Н.М. Крестовської, Ю.І. Микитина, Н.В. Нестор та ін. [2, 3, 4, 6, 8, 9, 12].

Констатуючи значний науковий внесок юристів у розроблення поставленої проблеми, водночас зауважимо, що згадані автори торкалися лише певних її сторін. Досі залишається чимало дискусійних, недостатньо розроблених питань і аспектів, що пояснюються складністю й багатогранністю інституту відновного правосуддя.

Складність ситуації полягає тут у невизначеності правового статусу медіатора, кваліфікаційних і психологічних вимог до нього, правових підстав проведення медіації; не розроблені алгоритми медіації та механізми контролю за виконанням угоди між потерпілим і підозрюваним (обвинуваченим). Водночас можна констатувати неготовність посередника використовувати психологічні знання про динаміку психічного стану потерпілого та ставлення до злодія в процесі примирення сторін при юридичному конфлікті, практичну відсутність наукових даних з цих питань.

Метою статі є аналіз проблеми використання медіатором психологічних знань щодо динаміки психічного стану потерпілого та його ставлення до злодія в процесі примирення сторін при юридичному конфлікті.

Починаючи виклад основного матеріалу дослідження, ми можемо констатувати, що юристи зробили рішучий крок щодо запровадження в кримінальний процес ідей відновного правосуддя. На жаль, при підготовці медіаторів і безпосередньо в процесі медіації ще недостатньо враховуються положення сучасної кримінальної віктимології та знання про особливості динаміки психічного стану потерпілого (Є.А. Бурелов, В.Л. Васильєв, Р. фон Гентіг, В.П. Коновалов, В.С. Медведєв, В.С. Мінська, Д.В. Рівман, В.Є. Христенко, Л.В. Франк, С.І. Яковенко).

На думку П.К. Анохіна та П.В. Симонова [1], емоції виконують важливу для пристосування організму сигнальну функцію, що дозволяє уникати негативних подразників і прагнути позитивних. Базових емоцій не багато (8 - 10, як уважають Г.М. Бреслав, В.К. Вилюнас, Б.І. Додонов, К.Е. Ізард, М.І. Лисина, П.М. Якобсон та ін.), але вони можуть утворювати складні комбінації (з 10 базових емоцій можуть утворитися 45 діад типу страх-гнів, злість-вина та ін., якщо до них додати потяги, то кількість тріад типу біль-сором-гнів сягатиме 120) і перетворюватися зі швидкоплинних реактивних реакцій на складні та тривалі почуття, усуватися зі свідомості завдяки дії механізмів психічного захисту або фіксуватися на рівні емоційної пам'яті, інтелекту, ставати предметом "роботи переживання" (Ф.Ю. Василюк, О.С. Качарян), рефлексії власних емоцій, почуттів, ставлень, суджень, намірів; розуміння цих проявів у інших людей (Н.І. Гуткина, П. Екман, І.М. Матійків, В.І. Слободчиков, Є.Б. Старовойтенко та ін.).

Для посередника як третьої сторони в кримінальному конфлікті важливо зрозуміти не тільки суть справи, а також динаміку психоемоційного стану потерпілого, його потреби, цілі та цінності, надії, очікування й побоювання, ставлення до протилежної сторони в конфлікті (психічний стан порушника, його ставлення до потерпілого та

своїх власних дій (визнання провини, щире каяття та інше) буде описаний в окремій статті).

З моменту злочину, який викликав безпосередню емоційну реакцію на нього, можливо - гострий стрес, посттравматичний стрес, які є нормальними наслідками ненормальних, ексординарних подій, а можливо й більш тяжких наслідків - у вигляді реактивного психозу, неврозу, депресії, стійких змін особистості, які відносяться в МХХ-10 до групи [F00 - F99] - розлади психіки та поведінки, до початку медіації проходить чимало часу. Який психоемоційний стан має потерпілий тепер - сказати важко, адже динаміка психічного стану потерпілих від різного виду злочинів з позицій диференціальної психології майже не визначалася.

Під час анкетування студентів ОДУВС (майбутніх юристів) з'ясувалося, що їм відомо про передбачену КПК України можливість примирення сторін у кримінальному конфлікті, про можливість проведення перемовин між сторонами за участі посередника, а деякі зі студентів, які планують займатися адвокатською практикою, вважають, що вони могли би виконувати функції медіатора, але не вважають себе належним чином підготовленими до цього в процесуальному та психологічному аспектах.

Під час проведення фокус-групи частина студентів заявила, що їм знайомі переживання жертви злочину (крадіжки, угону транспортних засобів, хуліганства тощо) з власного досвіду, або розповідей родичів і знайомих. Але описати психоемоційний стан і його динаміку виявилось не просто через брак відповідних лексичних одиниць у лексиці студентів. На питання "Як дізнатися про психічний стан потерпілого?" студенти відповідали "Емоційна експресія може бути прочитана за мімікою, але для цього "читачеві" потрібно мати психологічні знання та життєвий досвід".

Зауважимо, що навчитися ідентифікувати емоційний стан на підставі спостережень можна, для цього розроблені спеціальні тренінгові програми [5, 10, 11].

Для "калібровки" емоцій психологами пропонуються спеціальні таблиці, піктограми, комплекти виразних малюнків і фотографій обличчя людей різної статі та віку.

Про емоції можна розпитати самого потерпілого, але йому може бракувати відповідної лексики, навичок особистісної рефлексії, бажання щиро говорити про свої почуття. Як допоміжний засіб для неповнолітніх потерпілих та осіб з низьким освітнім рівнем, можна запропонувати "список емоцій" або запропонувати пройти тест кольорових виборів М. Люшера. Цей тест можна використати й для уточнення ставлень до певних явищ чи осіб (тест кольорових ставлень, за В.В. Бажиним та А.М. Еткіндом[13]). Про психологічні якості особи можна дізнатися за допомогою тесту Т. Лірі, який містить перелік із 128 якостей. Ці якості можна використати для характеристики себе в минулому (наприклад, на момент злочину), після інциденту, тепер, з'ясувати ставлення до кривдника.

На думку учасників фокус-групи, страх і розгубленість найсильніші саме при усвідомленні того, що людина стала жертвою злочину. Згодом гострота цих переживань спадає (що, вірогідно залежить від типу ВНД, вікових та типологічних властивостей потерпілого, статі, рівня розвитку уяви, емоційно-вольових якостей, а також наявності психологічної підтримки).

Динаміка емоційних реакцій, копінг-стратегії дуже різняться за специфікою перебігу й впливом на діяльність особистості та її ставлення до оточуючих (йдеться про

утворення емоційно забарвлених асоціацій і формуванням відповідного ставлення). Ставлення однієї людини до іншої може виражатися в прихильності, ворожості, неприязні, ненависті, прагненні уникати злочинів або знайти його й покарати, помститися тощо. При цьому мають значення особистісні якості самого суб'єкту, у нашому випадку - потерпілого. Недовіра, підозрілість, ворожість, які виникли ситуативно, у відповідь на протиправні дії, при відсутності правового захисту, соціальної й психологічної підтримки, можуть трансформуватися в стійкі риси особистості. На ґрунті неприязнених міжособистісних стосунків і особистісних якостей можуть виникати різні порушення нервової системи і психіки.

З іншого боку, різні психічні й соматичні розлади зумовлюють зміни в емоційній сфері. Наприклад, страх - емоція, яка виникає в ситуаціях загрози біологічному або соціальному існуванню людини, спрямована на джерело справжньої або уявної небезпеки. Індивід у психологічному стані страху, як правило, змінює свою поведінку. Страх у людини викликає депресивний стан, неспокій, прагнення уникнути неприємної ситуації, іноді паралізує її діяльність. Якщо джерело небезпеки є невизначеним або неусвідомленим, або причина цієї емоції усунена, виникає стан, що виникає, називається тривогою, формується висока тривожність як риса особистості.

Під впливом страху в людини виникають вегетативні дисфункції (серцебиття, тремтіння м'язів, рясне потовиділення), з'являється своєрідний вираз обличчя. У випадках, коли страх досягає сили панічного страху, жаху, він здатний стимулювати неусвідомлені патерни поведінки (втеча, заціпеніння, захисна агресія). Ці прояви можуть виникати знов, коли людина пригадує обставини злочину, що є свідченням її високої емоційної вразливості.

Уявлення студентів-юристів про цілі, цінності, бажання та побоювання потерпілих від правопорушень досить штучні й справляють враження власних проєкцій. На їхні уявлення про потреби потерпілих впливає також і спілкування з клієнтами Юридичної клініки, серед яких домінують малозабезпечені громадяни. Студенти вважають, що головна мета потерпілого - якнайшвидше отримати максимально можливу грошову компенсацію майнових і немайнових втрат, заподіяних злочином, переконатися, що ситуація вичерпана й жодної загрози для безпеки тепер не існує, зрозуміти мотиви зловмисника й власні помилки, щоб знов не потрапити в халепу.

Ці бажання та побоювання, на думку учасників фокус-групи, можуть схилити потерпілого до перебільшення важкості своїх страждань, виявляти підвищену тривожність, недовіру до опонента в конфлікті та навіть до посередника. Вибачення кривдника в такому випадку буде сприйматися не як щире каяття, а як "хитра" тактика поведінки правопорушника, яка дозволяє уникнути позбавлення волі.

Проведене пілотажне дослідження дозволяє зробити такі висновки:

динаміка психічного стану потерпілих від злочинів досліджена недостатньо;

при проведенні відповідних досліджень заслуговує на перевірку гіпотеза про зв'язок між видом правопорушення (корисливе, насильницьке, насильницько-корисливе), мотивами вчинення й наявності зв'язку між потерпілим і кривдником (що важливе з огляду примирення сторін), вікових, ставових, типологічних особливостей учасників конфлікту, їх освітнього рівня;

студенти-юристи не досить добре розуміють сутність

відновного правосуддя, практичні аспекти укладання угод і свою роль у кримінальному провадженні та медіації юридичних конфліктів;

студентам-юристам бракує не тільки юридичних знань, але й знань з віктимології, кримінальної психології, конфліктології та ін.;

підготовка юристів до виконання функцій посередників при укладанні угоди про примирення сторін у кримінальному конфлікті може бути успішною за умов прийняття Закону “Про медіацію” (поки що є тільки проект), визначення кваліфікаційних вимог до медіатора, розробки стандартів підготовки та атестації медіаторів, ліцензування установ, які готуватимуть медіаторів і контролювати їх практичну діяльність (хоча б на громадських засадах);

при підготовці медіаторів необхідно приділити належну увагу розвитку навичок візуальної діагностики психічних станів і взаємин учасників перемовин, технологіям управління конфліктами;

слід також приділити увагу психічному стану правопорушника, зокрема визнанню ним провини, завданої шкоди, каяттю й щирому прагненню відшкодувати її та прийти до примирення із потерпілим.

Література

1. Анохин П.К. Эмоции // Психология эмоций: Тексты. - М., 1984. - С. 173; Симонов П.В. Эмоциональный мозг. - М.: Наука, 1981. - 215 с.

2. Арутюнян А.А. Медиация в уголовном процессе: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / А.А. Арутюнян. - М., 2012. - 20 с.

3. Землянська В. В. Впровадження відновного правосуддя у кримінальне судочинство України : посібник / В.В. Землянська, Л.Б. Ільковець, В.Б. Сегедін. - К.: Видавець Захаренко В.О., 2008. - 168 с.

4. Зер Х. Восстановительное правосудие: новый взгляд на преступление и наказание / Пер. с англ. М.М. Стерник [и др.]; общ. ред. Л.М. Карнозовой. - М., 2002. - 302 с.

5. Изард К.Э. Психология эмоций / К.Э. Изард; [перев. с англ.]. - СПб.: Издательство “Питер”, 1999. - 464 с.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України. Закон України “Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв’язку з прийняттям Кримінального процесуального кодексу України”. - Х.: Одиссей, 2012. - 360 с.

7. Матійків І.М. Тренінг емоційної компетентності: навч.-метод. посібник / І.М. Матійків. - К.: Педагогічна думка, 2012. - 112 с.

8. Микитин Ю.І. Відновне правосуддя у кримінальному процесі: міжнародний досвід та перспективи розвитку в Україні: Автореф. дис. канд. юрид. наук: / Ю.І. Микитин. - Івано-Франківськ, 2010. - 22 с.

9. Нестор Н.В. Запровадження медіації в кримінальному процесі України: Автореф. дис. ... канд. юр. наук / Н.В. Нестор. - К.: КНУ, 2013. - 21 с.

10. Рубштейн Н. Тренинг управления эмоциями. 42 простых упражнения, которые научат вас справляться с ревностью, обидой или страхом. И радоваться жизни! / Нина Рубштейн. - М.: Эксмо, 2008. - 256 с.

11. Экман П. Психология эмоций. Я знаю, что ты чувствуешь / Пол Экман; [пер. с англ.]. - [2-е изд.]. - СПб.: Питер, 2010. - 334 с.

12. Ювенальна юстиція: Навчальний посібник / Кол. авторів: А.І. Гусєв, Ю.Б. Костова, Н.М. Крестовська та ін. / За заг. ред. Н.М. Крестовської. - Одеса: ОЮІ ХНУВС, 2006. - 243 с.

Цветовой тест отношений. // Общая психодиагностика. - М., 1987. - С. 221-227.

Меркулова Ю.В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри психології та педагогіки
ОДУВС
Надійшла до редакції: 18.09.2015

УДК 351.74.000.378.14(477.74)

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В КУРСАНТІВ ОДУВС НА ПРИКЛАДІ ВИКЛАДАННЯ В ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ ПАТРУЛЬНОЇ СЛУЖБИ

Плужнік О. І.

У статті проведений аналіз стану ефективності застосування методики навчання працівників підрозділів патрульної служби, які навчались на курсах первинної професійної підготовки в ОДУВС, визначені проблемні питання та виведені науково обґрунтовані шляхи їх вирішення.

Ключові слова: навчальний процес, працівники підрозділів патрульної служби, курсанти.

В статье проведен анализ эффективности применения методики обучения работников подразделений патрульной службы, которые учились на курсах первичной профессиональной подготовки в ОГУВД, установлены проблемные вопросы и выведены научно обоснованные пути их решения.

Ключевые слова: учебный процесс, работники подразделений патрульной службы, курсанты.

The article analyzes the effectiveness of the methods of teaching employees patrol units, who studied at the courses of primary vocational training in OGUVD, established concerns and derived scientifically based solutions.

Keywords: educational process, workers patrol units, students.

Порядок організації навчального процесу для працівників підрозділів патрульної служби, які навчаються на курсах первинної професійної підготовки в ОДУВС, визначено відповідно до Положення “Про організацію навчального процесу на курсах первинної професійної підготовки (спеціалізації) слухачів патрульної служби”. Зазначене Положення розроблено відповідно до Закону України “Про Дисциплінарний статут органів внутрішніх справ України”, Положення про організацію курсів первинної професійної підготовки (спеціалізації) працівників

підрозділів патрульної служби, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України від 16.03.2015 № 276, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 6 квітня 2015 року за № 384/26829, Положення про вищі навчальні заклади МВС, затвердженого наказом № 62 від 14.02.2008, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України за № 193/14884 від 11 березня 2008 року, Правил поведінки та професійної етики осіб рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ України, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України № 155 від 22 лютого 2012 року, Положення з організації професійної підготовки осіб рядового і начальницького складу органів внутрішніх справ України, затвердженого наказом Міністерства внутрішніх справ України № 318 від 13 квітня 2012 року.

Первинна професійна підготовка (спеціалізація) - це процес формування в слухачів спеціальних знань, умінь, навичок і компетентностей, необхідних для виконання обов'язків працівників підрозділів патрульної служби.

Навчальний процес на курсах первинної професійної підготовки (спеціалізації) працівників підрозділів патрульної служби - система організаційних і навчальних заходів, спрямованих на отримання працівниками підрозділів патрульної служби спеціальних знань, умінь, навичок та професійних компетентностей.

На курсах в Одеському державному університеті внутрішніх справ навчаються особи рядового та начальницького складу органів внутрішніх справ, призначені на посади в підрозділах патрульної служби. Зарахування на навчання слухачів здійснюється наказом ректора Університету.

Організація Курсів базується на навчально-тематичному плані первинної професійної підготовки (спеціалізації) працівників підрозділів патрульної служби (далі - Навчально-тематичний план), затвердженому першим заступником Міністра, який містить перелік навчальних дисциплін, кількість годин, відведених на їх вивчення, та підрозділи, що забезпечують проведення навчальних занять.

Формами організації навчального процесу є всі види занять, установлені законодавством та які передбачені Навчально-тематичним планом. Навчальні заняття проводяться в складі груп, чисельністю до 30 осіб, з числа яких визначаються командири груп. При проведенні занять викладачі (тренери) повинні дотримуватися тематики та інтерактивної методики викладання, що передбачені Навчально-тематичним планом, та обсягів годин, виділених на їхнє викладання.

Нами викладався предмет: "Кваліфікація злочинів та засади кримінального провадження" (24 години). Метою проведення занять є вміння дати правильну кваліфікацію вчинених злочинів та здійснити початкові процесуальні дії.

Відповідно до Навчально-тематичного плану заняття проводиться 2 години (85 хвилин). Умовно, крім першого заняття, навчальний процес починається із написання квіз (20-25 хвилин). Далі йде обговорення складних тестів, дискусія (10-15 хв.). Третя умовна частина заняття - це розгляд практичних завдань (30-35 хв.). Четверта умовна частина заняття - лекція (15 хв.).

Відповідно до тематичного плану щодо визначеної навчальної дисципліни:

Тестування складає 27 % (4 год 30 хв.);

Дискусія - 18 % (3 год);

Практичні завдання - 37 % (6 год. 00 хв.);

Лекції - 18 % (3 год.)

Виходячи із процентного співвідношення, більше уваги приділяється практичним завданням (умовно 31 хвилина); квізам (умовно 23 хвилини), пропорційно розподілені дискусія та лекційне заняття (умовно по 15 хвилин). Слід зауважити, що на лекційне заняття, тобто пояснення нового матеріалу, запропоновано всього лише 18 %, тобто 15 хвилин.

Схема викладання методики

для працівників підрозділів патрульної служби, які навчаються на курсах первинної професійної підготовки в ОДУВС

предмет: "Кваліфікація злочинів та засади кримінального провадження"

Заняття по предмету проводились протягом двох місяців (липень-серпень 2015 року). Всього 14 груп. Заняття проводились різними тренерами за запропонованою методикою.

Таблиця успішності здачі екзаменів

працівниками підрозділів патрульної служби, які навчалися на курсах первинної професійної підготовки в ОДУВС (липень-серпень 2015 р.)

предмет: "Кваліфікація злочинів та засади кримінального провадження"
(тренера різні)

№ п/п	Всього груп	1-14	
1	Загальна кількість слухачів	393	100 %
2	Загальна кількість слухачів, які успішно склали екзамен (отримали від 30 до 60 балів)	384	97,7 %
3	Загальна кількість слухачів, які не задовільно склали екзамен	9	2,3 % (2,29 %)

Таблиця успішності здачі екзаменів

працівниками підрозділів патрульної служби, які навчалися на курсах первинної професійної підготовки в ОДУВС (липень-серпень 2015 р.) в одного викладача

предмет: "Кваліфікація злочинів та засади кримінального провадження"

Групи	2; 3; 13; 14; 15.	
Загальна кількість слухачів	27+27+28+27+28= 137	100 %
Успішно склали іспит	136	99,27 %
	1	0,7 %

Надані статистичні показники чітко показують велике бажання вчитись, бажання здобути спеціальні знання й отримати вибрану професію. Слухачі відповідально підходять до підготовки до занять.

Слід зауважити, що більшість слухачів - це особи віком 25-35 років. Мають, хоч і невеликий, життєвий досвід і юридичну (і не юридичну) освіту і практику. Більшість із них уже знають, що їм потрібно для досягнення мети. Курсанти такого життєвого досвіду не мають, тому, можливо, це є одним із факторів, що впливає на якість навчання.

З метою вдосконалення навчального процесу в курсантів ОДУВС на прикладі викладання методики для працівників підрозділів патрульної служби, які навчаються на курсах первинної професійної підготовки в ОДУВС (предмет: “Кваліфікація злочинів та засади кримінального провадження”), для покращення засвоєння знань та умінь пропоную:

При проведенні лекції після пояснення кожного питання і висновків або в кінці лекції після загальних висновків дати всім курсантам (студентам) розв’язати одну-дві задачі відповідно до викладеного матеріалу з метою закріпити його. А потім рішення разом обговорити (можлива дискусія).

2) При проведенні семінарського (практичного) заняття застосувати таку сх

Слід зауважити, що в наданій пропозиції включено для розгляду теоретичні питання (теорія). Теорію не виокремлено в навчальному плані на курсах первинної професійної підготовки (спеціалізації) працівників підрозділів патрульної служби (працівників поліції). Ці питання розглядаються при обговоренні тестування, або при рішенні практичних задач, або на лекції.

Пропозиції № 1 та № 2 відповідають тематичному плану щодо відповідної навчальної дисципліни (предмету) і не потребують переробки навантаження та тематичного плану за годинами. Це їх позитивний бік. Додаткова складність - постійна перевірка квізів (це займає додатковий час).

Пропозиція № 3. Заняття проводити за методикою, яка застосовувалась при навчанні працівників підрозділів патрульної служби на курсах первинної професійної підготовки в ОДУВС. Тобто на одному занятті (2 години, що складає 85 хв.) проводити квізи (тестування), обговорення (дискусію), лекцію, розглядати теоретичні питання, розв’язувати практичні завдання. За статистикою,

результати навчання на курсах первинної професійної підготовки (спеціалізації) працівників підрозділів патрульної служби виявились добрими, тому пропонуємо розглянути можливість застосування зазначеної методики при викладанні в курсантів.

Схема

проведення занять за методикою, яка застосовувалась при навчанні працівників підрозділів патрульної служби, які навчалися на курсах первинної професійної підготовки в ОДУВС

(Пропозиція № 3)

Позитивним у пропозиції № 3 є те, що за цією методикою вже навчалися слухачі, і статистика показала добрий результат.

Складність цієї методики в тому, що буде потрібно переробляти навчально-тематичні плани відповідно до “розчасовки” (по годинах).

Так, у навчальній дисципліні “Кримінальне право” (ФПФДПСЛ) кількість лекцій складає 28 год. у першому семестрі, 18 год. - у другому; кількість семінарських занять - 28 годин у першому семестрі, 18 годин - у другому. Разом за рік 46 годин лекційних і 46 годин семінарських занять. Всього 92 години потрібно буде розподілити по темах відповідно до наданої вище схеми. Вважаємо, що сьогодні така реформа маловірогідна. Але саме за такою схемою й навчають майбутніх поліцейських, а статистичні показники підтверджують ефективність цієї методики.

Плужнік О.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права
та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 16.08.2015

УДК 343.95

НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ ПСИХІЧНОГО НАСИЛЬСТВА

Собко Г. М.

У статті розглядаються наукові точки зору різних видатних науковців, як вітчизняних, так і науковців пострадянського простору, щодо поняття психічного насильства. З розглянутих поглядів виділені найважливіші ознаки й запропоновано визначення психічного насильства.

Ключові слова: психічне насильство, насильство, психічний примус.

В статье рассматриваются научные точки зрения различных выдающихся ученых, как отечественных, так и ученых постсоветского пространства, относительно понятия психического насилия. Из рассмотренных взглядов выделены важнейшие признаки и предложено определение психического насилия.

Ключевые слова: психическое насилие, насилие, психическое принуждение.

In the article the scientific opinions of various eminent scholars, both domestic and researchers former Soviet Union, on the concept of psychological violence. Since the considered views highlighted the major features proposed

definition and mental violence.

Keywords: mental violence, violence, mental coercion.

У теорії кримінального права України не існує єдиного визначення змісту такого кримінального поняття, як психічне насильство. Виникає ця складність у зв’язку з тим, що в Кримінальному кодексі України немає переліку термінів та їх визначень, які б значно спростили тлумачення термінів, які використовує законодавець у КК України.

Проблему насильства як кримінально-правової категорії досліджували багато науковців, як українських, так і науковці пострадянського простору, а саме: Ю.М. Антонян, Р.А. Базаров, Ю.В. Баулін, П.С. Берзін, Є.А. Гамаюнова, В.К. Гришук, В.Г. Громов, О.М. Гумін, С.О. Гуртовенко, Ф.Б. Гребьонкін, Є.Г. Веселов, В.П. Ємельянов, В.Г. Зарипов, А.Ф. Зелінський, А.О. Йосипів, О.О. Кваша, В.В. Козлов, М.В. Костицький, О.М. Костенко, О.І. Коростильов, П.П. Михайленко, В.О. Навроцький, Ю.Є. Пудовочкін, С.В. Расторопова, С.Н. Табакової, А.А. Тер-Акопов, Р.А. Сабітов, О.Д. Чернявський, Н.П. Шевченко та інші.

Перше визначення поняття “насильство” було

запропоновано М.С. Таганцевим у коментарі до статті Кримінального укладення 1903 р.: “До насильства слід відносити ті посягання на тілесну недоторканість, які не залишають за собою ніяких постійних видозмін в організмі потерпілого, заподіюють швидкоплинний біль або навіть просте неприємне фізичне відчуття” [22, 168].

І.Я. Фойницький визначав, що “насильство слід визначати як умисне протизаконне застосування фізичної сили, що не переходить в інше злочинне діяння, проти особи потерпілого” [25, 221].

М.Д. Шаргородський уважав, що насильством є умисна дія на тілесну недоторканість людини, що не спричинило ушкодження здоров'я, але заподіяло фізичний біль, спричинення різного роду психічних страждань будь-якими діями, при яких фізичний біль відсутній, не є насильством над особою [28, 68].

З цих визначень вбачається, що перші визначення, які давали науковці, стосувалися лише фізичного насильства.

Як видно, перші визначення насильства, на жаль, не відбивали все різноманіття цього поняття, проте слід зауважити, що кожне з них несло в собі позитивний момент.

Прошло майже півтора століття й досі науковці не мають єдиної точки зору щодо фізичного насильства та психічного насильства.

Далі, на наш погляд, треба виокремити тих учених, які вважають, що психічного насильства не існує як окремого поняття, і приймають його лише в межах фізичного насильства, до них належать: О.В. Старков, В.О. Навроцький і Л.Д. Гаухман.

Так, Л.Д. Гаухман стверджує, що в законі під терміном “насильство” мається на увазі тільки фізичне насильство. Якщо ж передбачається відповідальність за погрозу застосування насильства, то це спеціально обмовляється в диспозиції кримінально-правової норми [4, 97].

З ним погоджується В.О. Навроцький, який вважає, що в тих випадках, коли законодавець вважає за потрібне криміналізувати психічний вплив, він прямо вказує на це в диспозиціях статей Особливої частини КК [13, 153].

О.В. Старков пропонує таке визначення: “Насильство це реальне або потенційне спричинення фізичної шкоди, під якою розуміється порушення анатомо-фізіологічної цілісності людини” [20, 35].

В.Г. Зарипов вважає, що термін “психічне насильство” не тотожний (або не є синонімом) терміну “психічний примус”. Зазначає, що насильство може бути тільки фізичним. Виділяючи в примусі психологічний аспект, доцільно говорити про психічний вплив, а не про насильство [9].

Далі розглянемо точки зору інших науковців, що відрізняються від поглядів попередніх науковців.

Ю.М. Антонян вважає, що насильство - це фізичний або психічний вплив на когось, нанесення йому шкоди заради власних інтересів, або такий же вплив, при якому можливе нанесення шкоди ігнорується [1].

О.М. Гумін під кримінальним насильством розуміє “умисне діяння фізичного, сексуального, психологічного чи економічного спрямування, що завдає особі моральну шкоду, шкоду її фізичному чи психічному здоров'ю чи економічним інтересам, за вчинення якого передбачена кримінальна відповідальність” [8, 48].

Р.Д. Сабіров вважає, що насильство - це “умисний вплив на іншу особу шляхом використання фізичної сили

людей або тварин, а також технічних засобів, вражаючих чинників і властивостей предметів матеріального світу або різних явищ природи всупереч або поза волею особи, що піддається такому впливу, для порушення її тілесної недоторканості, анатомічної цілісності або нормального функціонування якогось органу, або погроза здійснення подібних дій” [18, 26].

Л.В. Сердюка, насильство - це “зовнішній, з боку інших осіб, винний і суспільно небезпечний вплив на людину, здійснюваний усупереч її волі й здатний заподіяти їй органічні, фізіологічні або психічні травми або обмежити свободу її волевиявлення або дії” [19, 25].

Наступні науковці виокремлюють психічне насильство від фізичного насильства й дають йому окреме визначення.

Такі науковці, як В.В. Козлов, мають протилежне бачення, в якому заперечують проти виключення психічних факторів зі способів впливу на людину, які можуть спричинити тілесні ушкодження. Він вважає, що дію цих факторів можна порівняти з тілесними ушкодженнями, якщо сама ця дія має насильницький характер, установлений судовими або слідчими органами [11, 127].

Є.Г. Веселов запропонував таке визначення: “Психічне насильство - це будь-який цілеспрямований деструктивний вплив на психіку особи” [3, 102].

О.І. Коростильов наголошує на тому, що при погрозі може мати місце вплив на психіку окремої особи, групи осіб, суспільства в цілому [12, 6].

Р.А. Сабітов вважає, що на відміну від психічного насильства і примусу, при обмані не придушується воля потерпілого, обман ніколи не ставить потерпілого в безпомічний стан (не позбавляє потерпілого можливості протистояти обманщику), обман не містить інформації про наміри завдати шкоди інтересам особи, яку вводять в оману, обман не характеризується нападком; обман при допиті, на відміну від насильства, не пов'язаний із завданням страждань потерпілому [17, 28-36].

А.А. Тер-Акопов вмістив у поняття “психічне насильство” загрозу, обман, а також стан, який виникає в результаті психофізичного та психотехнічного впливу, стан керованої (гіпнотичної) і заміщеної (зомбованої) свідомості [23, 93].

Ю.Є. Пудовочкін психічне насильство поділяє на два види:

1) психічне насильство, пов'язане з розладом здоров'я;

2) психічне насильство, не пов'язане з психічним розладом здоров'я, але покликане змінити поведінку потерпілого [15].

Проте А.А. Тер-Акопов та Ю.Є. Пудовочкін відносять обман до психічного насильства [14; 23].

Є сенс погодитися з думкою тих фахівців, які відносять обман до психічного насильства, тому що обман вчинюється всупереч волі людини, а саме - проти її бажання, наприклад, шахрайство (ст. 190 КК України). На користь цьому є приклад психологічного тиску при шахрайстві в судовій практиці Апеляційного суду Хмельницької області від 22 серпня 2006 року у справі №11-551/2006 року, де зазначалось, що обман є психологічним тиском [24].

В.Г. Громов зазначає, що дача одурманюючих речовин є психічним насильством, якщо вона спрямована на тимчасову нейтралізацію свідомості, а не на завдання шкоди здоров'ю [6, 144-145].

Н.П. Шевченко виділяє такі види психічного насильства, як пов'язане із психічним розладом здоров'я і не пов'язане з ним [29, 145].

Р.А. Базаров відносить до психічного насильства різного роду погрози, поділяючи їх на погрози застосування насильства та інші погрози: погрози застосування фізичного насильства до близьких потерпілого, погрози пошкодженням чи знищенням майна [2, 32-33].

На думку С.В. Расторопова і С.Н. Табакової, під психічним насильством слід розуміти протиправний вплив на психіку людини за допомогою психічних чинників зовнішнього середовища з метою придушення й підкорення її волі для досягнення злочинного результату. До психічних чинників зовнішнього середовища автори відносять погрози завдання фізичної, матеріальної, моральної шкоди, застосування звукових височастотних генераторів, гіпнозу, ефекту “зомбі”, використання техніки градуйованого психологічного впливу (тобто зіткнення із подразниками, що викликають тривогу, граматичних, стилістичних і логічних засобів подання матеріалу [16, 36-37].

Ф.Б. Гребьонкін вказує, що під психічним насильством слід розуміти вплив інформаційного характеру на психіку людини різними способами, які викликають у неї емоції страху або гіпнотичний стан, що придушує її волю і обмежує здатність до вільного самовираження [5].

В.Г. Громов та Є.А. Гамаюнова, узагальнюючи погляди Л.В. Сердюка, а також В.В. Іванової, вказують, що психічне насильство - це умисний вплив на людину чи на групу людей з боку інших осіб, який вчиняється проти чи мимо волі потерпілого й може завдати йому фізичну чи психічну травму, а також обмежити свободу його волевиявлення чи дій [7].

Так само вважають і Л.В. Сердюк, О.Д. Чернявський і В.Г. Громов, які вказують, що психічне насильство може мати місце як проти, так і мимо волі потерпілого.

О.Д. Чернявський вважає, що психічне насильство - це умисний суспільно небезпечний протиправний вплив на психіку й, відповідно, поведінку іншої особи, який вчинений мимо чи проти її волі в цілях придушення свободи волевиявлення і (або) завдання психічної травми [27, 10].

В.Г. Громов указує, що психічне насильство - це умисний вплив з боку інших осіб на психіку людини чи групи людей, який здійснюється проти чи мимо їх волі, здатний придушити свободу волевиявлення, завдати психічну чи фізіологічну травму [6, 146].

С.І. Табакова дотримується тієї точки зору, що й Л.В. Сердюк, О.Д. Чернявський і В.Г. Громов, указуючи, що психічне насильство - це умисний неправомірний інформаційний вплив на психіку людини за допомогою психічних чинників зовнішнього середовища, що здійснюється як відкрито, так і таємно з використанням обману чи довірчого ставлення з метою викликати несприятливі психічні процеси в організмі потерпілого чи придушити й підкорити його волю для досягнення злочинного результату [21].

Н. Іванцова розуміє під психічним насильством “протиправний умисний вплив, спрямований на психіку іншої людини проти чи мимо її свідомості й волі, який завдав їй суттєву шкоду чи створив небезпеку завдання такої шкоди [10].

О.М. Храмцов визначив психічне насильство, як суспільно небезпечний, протиправний вплив на

психіку іншої особи або групи осіб, який здійснюється з негативістських або інструментальних мотивів в інформаційній формі всупереч або поза волею цих осіб, впливає на свободу їх волевиявлення або спричиняє психічну або фізіологічну травму [26]. Таке визначення поняття психічного насильства охоплює, на його думку, найбільш важливі ознаки психічного насильства й дає можливість саме з цих позицій оцінювати ознаки окремих його проявів (погроза, примушування тощо) та проводити їх відповідну кваліфікацію.

Проаналізувавши визначення поняття “психічне насильство” різних авторів, можна зробити висновок, що цілком слушною є позиція таких науковців: Ф.Б. Гребьонкіна, О.Д. Чернявського, С.І. Табакова, Л.В. Сердюка, В.Г. Громова та О.М. Храмцова.

Спираючись на наведене, пропонуємо таке визначення поняття психічного насильства як кримінально-правової категорії: “психічне насильство - це передбачена КК протиправна умисна інформаційна дія, спрямована на психіку іншої особи з метою придушування, підкорення волі та здатності на вільне самовираження, яке спрямовано на тимчасову нейтралізацію свідомості, шляхом: погрози застосування фізичного насильства до потерпілої особи або до близьких родичів, погрози пошкодженням чи знищенням майна, примусу, примушування, тероризування, впливу, гіпнозу, обману чи довірчого ставлення, що завдало або могло завдати шкоду здоров'ю, порушенню її особистої недоторканості, емоційному стану, соціальним, економічної або політичним інтересам, а також заподіяти психічні травми потерпілій особі”.

У запропонованому визначенні ми намагались зробити розподіл між способами вчинення психічного насильства, метою його вчинення та наслідками.

Ми не вважаємо, що це визначення поняття психічного насильства є ідеальним, це лише чергова спроба вказати на головні ознаки зазначеної протиправної дії. Але безперечним є той факт, що психічне насильство слід визнавати самостійною кримінально-правовою категорією. У подальшому особливої уваги потребує дослідження конкретних ознак і видів психічного насильства.

Література

1. Антонян Ю.М. Современная российская насильственная преступность // Насильственная преступность: новые угрозы: сб. науч. тр. / Под ред. Ю.М. Антоняна, А.Я. Гришко. Рязань; М., 2004. С. 3.
2. Базаров Р.А. Преступность несовершеннолетних: криминальное насилие, меры противодействия. - Екатеринбург, ЕВШ МВД РФ, 1996. - 282 с.
3. Веселов Е.Г. Физическое или психическое принуждение как обстоятельство, исключающее преступность деяния: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Краснодар, 2002. - 201 с.
4. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступлений / Лев Давидович Гаухман. - М.: Юрид. лит., 1974. - 167 с.
5. Гребёнкин Ф.Б. Уголовно-правовое значение психического насилия в преступлениях против собственности: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - М., 2004. - 26 с. - [Електронний ресурс]: <http://www.lawportal.ru/book/book.asp?bookID=1151662>; <http://lawportal.ru/script/cntSource.asp?cntID=100056445>.
6. Громов В.Г. Некоторые вопросы насилия над

личностью // Уголовно-правовая охрана личности и ее оптимизация: Научно-практическая конференция, посвященная памяти профессора А.Н. Красикова, Мин-во образования Российской Федерации. Саратов. госуд. академия права, 20-21 марта 2003 г. / Под ред. Б.Т. Разгильдиева. - Саратов: Изд-во Саратов. госуд. академии права, 2003. - С. 142-147.

7. Громов В.Г., Гамаюнова Е.А. Некоторые виды классификации насилия // Общество; Культура; Преступность: Межвузовский сборник научных трудов. Ред. кол.: В.Г. Громов (отв. ред.) и др. Вып. 5. - Саратов: Изд-во Саратов. ун-а, 2003. - С. 7-14.

8. Гумін О.М. Кримінально-насиленницька поведінка проти особи / О.М. Гумін. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2009. - 360 с.

9. Зарипов В.Г. Определение понятия "принуждение" в современном уголовном праве // Вестник московского университета МВД России. № 7. - 2006.

10. Иванцова Н. Основные положения концепции общественно опасного насилия в уголовном праве // Уголовное право. - 2004. - № 4. - С. 26-28.

11. Козлов В.В. Судебно-медицинское определение тяж ести телесных повреждений / В.В. Козлов. Саратов: Сарат. ун-т, 1976. - 206 с.

12. Коростылёв О.И. Уголовно-правовая характеристика угрозы: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Ставрополь, 2001. - 25 с.

13. Навроцький В.О. Насильство за кримінальним правом України / В'ячеслав Олександрович Навроцький. Львівський державний інститут новітніх технологій та управління ім. В. Чорновола. Збірник наукових праць [Текст] / за заг. ред.: О.І. Сушинський. Львів: ЛДІНТУ (Юридичні науки). Вип. 2/2007. 2007. С. 149-167.

14. Пудовочкин Ю.Е. Вовлечение несовершеннолетнего в совершение антиобщественных действий: уголовно-правовой и криминологический аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Краснодар, 1999. - 21 с.

15. Пудовочкин Ю.Е. Уголовно-правовая борьба с вовлечением несовершеннолетних в совершение антиобщественных действий: проблемы квалификации и профилактики. - Ставрополь, 2000. - С. 77.

16. Расторопов С.В., Табакова С.Н. О сущности понятия "психическое насилие" в составах насильственных преступлений // Закон и право. - 2004. - № 12. - 176 с.

17. Сабитов Р.А. Обман как средство совершения преступления: Учеб. пособ. - Омск: Министерство внутренних дел СССР. Омская высшая школа милиции. Научно-исследовательский и редакционно-издательский отдел, 1980. - 79 с.

18. Сергеевский Н.Д. Русское уголовное право. Часть общая: Пособие к лекциям. 7-е изд. С.-Петербург: Типография М.М. Стасюлевича, 1908. - 385 с.

19. Сердюк Л.В. Насилие: криминологическое и уголовно-правовое исследование / Л.В. Сердюк. - М.: Юрлитинформ, 2002. - 384 с.

20. Старков О.В. Бытовые насильственные преступления (причинность, групповая профилактика, наказание). Рязань, 1992.

21. Табакова С.Н. Психическое насилие // Актуальные проблемы уголовного права в новом тысячелетии: Матер. межвуз. науч.-практ. семинара, посвящ. 100-летию со дня рождения профессора М.Д. Шаргородского. - Рязань, Министерство юстиции РФ. Академия права и управления, 24 апреля 2004 г. Ред. кол.: А.Я. Гришко (отв. ред.) и др. - Рязань: Академия права и управления Минюста России, 2004. - С. 172-177.

22. Таганцев Н.С. Уголовное уложение 22 марта 1903 г. / Н.С. Таганцев. СПб, 1904. - 1122 с.

23. Тер-Акопов А.А. О правовых аспектах психической активности и психологической безопасности человека // Государство и право. - 1993. - № 4. - С. 88-97.

24. Ухвала судової палати у кримінальних справах Апеляційного суду Хмельницької області від 22 серпня 2006 року в справі № 11-551/2006 року. - [Електронний ресурс]: http://www.reyestr.court.gov.ua/pls/apex/f?p=204:2:1241990828184289::NO::P2_DC_ID:10000231053.

25. Фойницкий И.Я. Посягательства личные и имущественные / И.Я. Фойницкий // Курс уголовного права: Часть особенная. 4-е изд. СПб, 1901. - 430 с.

26. Храмов О.М. Психічне насильство у кримінальному праві: поняття та ознаки // Вісник НУВС, вип. 34, 2006. С. 130-134.

27. Чернявский А.Д. Психическое насилие при совершении корыстных преступлений: уголовно-правовые и криминологические проблемы: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - М., 1991. - 22 с.

28. Шаргородский М.Д. Ответственность за преступления против личности / М.Д. Шаргородский. Л.: Изд-во Ленинградского ун-та, 1953. - 108 с.

29. Шевченко Н.П. Уголовная ответственность за вовлечение несовершеннолетнего в совершение преступления: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. - Ставрополь, 2003. - 206 с.

Собко Г.М.,
кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального права
та кримінології ОДУВС
Надійшла до редакції: 08.09.2015

УДК 343.98

ОПТИЧНІ ФАЗОЧУТЛИВІ МЕТОДИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В КРИМІНАЛІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЕКСПЕРТИЗИ

Ульянов О.І., Квітка Л.А., Янковий М.О., Попов А.Ю., Тюрін О.В.

У статті наведені результати досліджень використання оптичних фазочутливих методів (спекл-інтерферометрії) для проведення криміналістичних досліджень та експертиз. Наведені результати практичних досліджень окремих зразків (виявлення та розпізнавання слідів знищеної нумерації на агрегатах та вузлах, виготовлених із немагнітних матеріалів, визначення тримірної поверхні

папілярних ліній відбитків пальців рук, вимір тримірного мікрорельєфу сліду від кулькової ручки, дослідження біологічних матеріалів, паспортизація та каталогізація культурних цінностей (картини живопису, ікони, історичні артефакти).

Ключові слова: криміналістичні дослідження; експериментальна робота; спекл-інтерферометрія;

©Ульянов О.І., Квітка Л.А., Янковий М.О., Попов А.Ю., Тюрін О.В., 2015

голографія; фазова модуляція; лазерна інтерферометрична приставка (ESPI-приставка).

В статті приведені результати досліджень використання оптичних фазочувствительних методів (спекл-інтерферометрії) для проведення криміналістичних досліджень і експертиз. Приведені результати практичних досліджень окремих образців (виявлення і розпізнавання слідів знищеної нумерації на агрегатах і узлах, виготовлених також із немагнітних матеріалів, визначення тривимірної поверхні папілярних ліній відбитків пальців рук, вимірювання тривимірного мікрорельєфу сліда від кульової ручки, дослідження біологічних матеріалів, паспортизація і каталогізація культурних цінностей (картинні живописи, ікони, історичні артефакти)).

Ключові слова: криміналістичні дослідження; експериментальна робота; спекл-інтерферометрія; голографія; фазова модуляція; лазерна інтерферометрична приставка (ESPI-приставка).

It is shown the results of studies using of optical phase-sensitive methods (speckle interferometry) for conducting of forensic investigations and examinations. The results of case studies of individual samples are listed (detection and identification of trace of destroyed enumeration on components and assemblies, made from non-magnetic materials, determination of three-dimensional surface papillary lines of fingerprints, measuring of three-dimensional micro-relief trace of a ballpoint pen, study of biological materials, certification and catalogue of cultural property (paintings art, icons, historical artefacts)).

Keywords: forensic research; experimental work; speckle interferometry; holography; phase modulation; laser interferometry prefix (ESPI-top box).

На сьогодні в науково-практичній діяльності під час вирішення практичних завдань (неруйнівний контроль та діагностика матеріалів і виробів, визначення внутрішньої структури об'єктів та їх форми, зокрема мікроскопічного рельєфу) знаходять усе більше застосування прецизійні оптичні когерентні (лазерні) фазочутливі методи дослідження, ключовою особливістю яких є фазова модуляція зондуючого оптичного променя. З використанням цього принципу вже створені багато моделей комерційних профілометрів, інтерференційних і голографічних мікроскопів, наприклад, MIM-330, HoloMonitor, DHM-1000 [1-3], які, у принципі, можуть бути використані для проведення криміналістичних експертиз. Проте їх запровадження в широку практику досі не спостерігається у зв'язку з тим, що комерційні прилади орієнтовані на рішення дуже конкретних задач і не допускають модифікацію користувачем. Вони виконані у вигляді моноблоків і не можуть бути інтегровані в складніші дослідницькі установки. Крім того, багато з них може бути розміщено тільки в спеціально підготовлених лабораторіях, а вартість серійних фазочутливих пристроїв мікроскопів, профілометрів дуже велика.

У зв'язку з цим актуального значення набуває застосування методу, який практично ідеально підходить саме для експериментальної роботи - методу фазомодуляційної спекл-інтерферометрії або ESPI (Electronic Speckle Pattern Interferometry) [4,5]. Це один з найбільш універсальних лазерних методів, який не вимагає операції сканування й поєднує в собі всі переваги голографічної інтерферометрії [6-8] та телевізійної (циф-

рової) голографії, але, на відміну від них, не вимагає застосування складного й дорогого устаткування. ESPI-метод має багато застосувань і велику кількість варіацій, окрім з яких були запатентовані в Україні [9-18].

Однак не кожен з нових методів може бути застосований у криміналістичних цілях, для цього він повинен відповідати ряду загальних вимог:

Інформативність і доказовість.

Простота у використанні, дешевизна. Без цього метод не знайде широкого розповсюдження.

Можливість представлення даних у цифровому вигляді. Тільки це дає необхідну оперативність і можливість створювати бази даних.

Для проведення польових досліджень необхідно, щоби обладнання було компактним, легким, не вимагало потужних джерел живлення, систем амортизації і т.д.

Бажано, щоб метод був неруйнівним. Це дає можливість проведення повторних експертиз.

Основною перевагою методу ESPI є його унікальна гнучкість, яка дає можливість проводити дослідження різних характеристик різноманітних прозорих і непрозорих об'єктів, а також можливість змінювати чутливість у дуже широкому діапазоні. Це дозволяє досліджувати властивості як макро-, так і мікрооб'єктів (від ~ 0,5 мкм до декількох метрів), точність вимірювань при цьому може варіюватися від нанометрів до декількох міліметрів залежно від конкретної реалізації методу [19,21].

Застосування методу ESPI є можливим завдяки створенню універсальної ESPI-приставки до оптичних мікроскопів [22], основне призначення якої саме проведення експериментальних пошукових досліджень. Створено також варіант приставки для дослідження непрозорих об'єктів, як на мікроскопічному, так і макроскопічному рівнях.

ESPI-приставка має унікальний блоковий дизайн, що дозволяє їй бути сумісною практично з усіма типами пропускання мікроскопів і досліджувати фазову структуру прозорих об'єктів. Вона може бути легко інтегрована в комплексні дослідницькі установки. За її допомогою було проведено низку вельми різнопланових дослідницьких робіт [23-29].

Дія приставки застосована на використанні методу ESPI (Electronic Speckle Pattern Interferometry), що є близьким до методів цифрової (комп'ютерної) голографії, але більш простому та дешевому в практичній реалізації.



Основні технічні характеристики

Просторове розрізнення (X,Y), мкм	до 0,5
Вертикальне розрізнення (Z), нм	до 10
Час вимірювання, с	1 – 0,03
Час математичної обробки, с	10
Габарити, см	20-10-5
Маса, кг	1

Випробовування проводились на відібраних характерних зразках з використанням лазерної інтерферометричної приставки до оптичних мікроскопів.

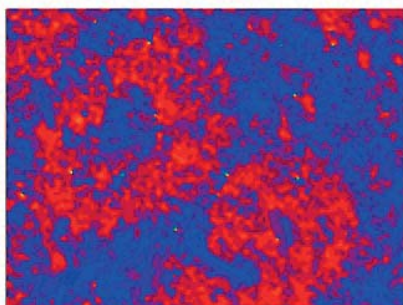
Виявлення та розпізнавання слідів знищеної нумерації на агрегатах і вузлах, виготовлених із немагнітних матеріалів

Дослідження проводились за допомогою лазерної інтерферометричної приставки до оптичних мікроскопів (ESPI-приставка). Під час проведення досліджень було використано новий швидкісний метод ESPI-вимірювань.

Проведені дослідження показали можливість визначати розподіл напруги у твердих тілах (прозорих і непрозорих), що дозволяє відновлювати (ідентифікувати) видалені номерні знаки, нанесені методом штампування. Переваги методу ESPI в порівнянні з існуючими магнітними методами полягають у можливості досліджувати немагнітні зразки.

Ідентифікація номерного знаку

Приклад результатів досліджень з ідентифікації номерного знаку наведено на малюнку 1, де відображена фазограма пластини із запиленням № 09, матеріал алюміній, розмір кадру 6x8 мм. Фазограма відображає розподілення внутрішніх механічних напружень у зразку.



Мал. 1. Результати досліджень з ідентифікації

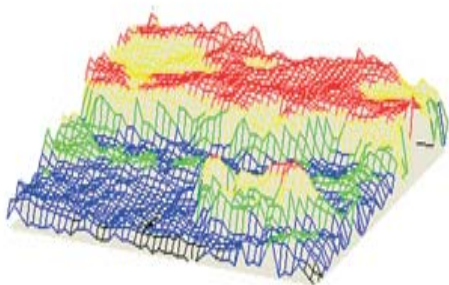
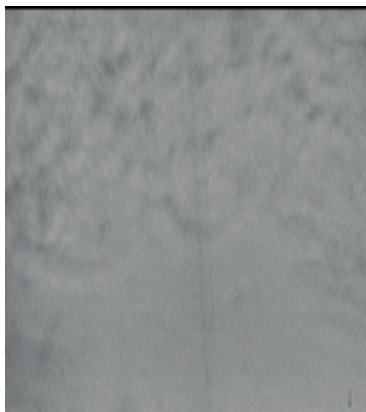
номерного знаку.

Отримані результати досліджень представлені в цифровому вигляді, можуть бути оперативно занесені до бази даних для порівняльного аналізу та подальшого зберігання. За потреби дані можуть бути візуалізовані у вигляді тривимірних зображень. Практичне використання може бути застосоване при ідентифікації номерних знаків агрегатів і вузлів, наприклад, автомобільного транспорту, особливо виготовлених із немагнітних матеріалів.

Визначення тримірної поверхні папілярних ліній відбитків пальців рук

У цьому методі порівнюються двофазові портрети об'єкта дослідження, отримані при різних довжинах хвиль лазерного випромінювання λ_1, λ_2 . У цьому випадку на картині фазових кореляцій (фазограмі) з'являються еквіфазні смуги, віддалені по глибині Дркг один від одного на відстань $d(d=\lambda_1\lambda_2/2\Delta\lambda)$. Точність вимірювань залежить від d і може варіюватися від мікрона до сантиметра.

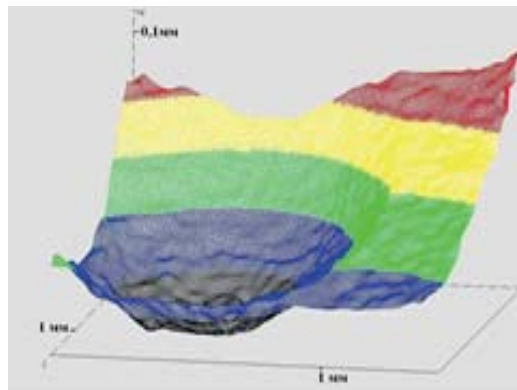
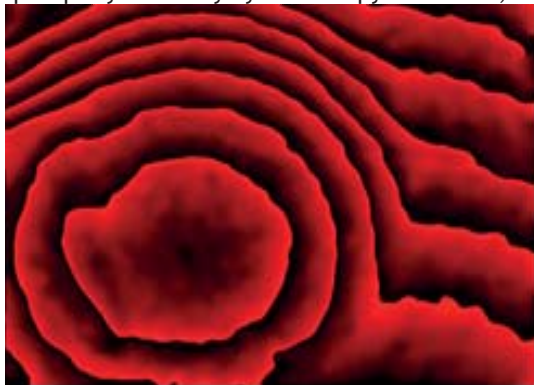
Фотографія фрагмента (0,5 x 1 мм) папілярних ліній і профіль його поверхні (шорсткість поверхні – 0,05 мм) наведена на малюнку 2.



Мал. 2. Результати досліджень методом зміни довжини хвилі.

Отримані результати можуть бути використані в практичній діяльності, як традиційно, під час проведення дактилоскопічних досліджень, так і для створення ідентифікаційних терміналів санкціонованого доступу, наприклад у системі голосування “Рада”, на підприємствах та в організаціях з ієрархічним доступом до приміщень чи об’єктів структури.

Вимір тривимірного мікрорельєфу сліду від кулькової ручки Імерсійний метод надає можливість змінювати чутливість вимірювань. Другий фазовий портрет отримують після зміни показника заломлення середовища, в якій об’єкт занурений. У цьому випадку різниця у висоті між лініями $d = \lambda / 2\Delta n$, де Δn зміна показника заломлення середовища. На малюнку 3 показаний профіль поглиблення ($\sim 0,1$ мм), зроблений на прозорому пластику кульковою ручкою $d = 0,02$ мм.



Мал. 3. Результати досліджень методом імерсії.

Отримані результати можуть бути використані в практичній діяльності, наприклад, при проведенні графологічних досліджень та експертиз. Підвищити їх ефективність і достовірність за рахунок аналізу рельєфу натиску пишучого приладу: олівця ручки тощо, ідентифікації самого пишучого приладу.

Дослідження біологічних матеріалів (клітини, еритроцити тощо)

Окремо слід розглянути можливості ESPI-методу стосовно біомедичних криміналістичних досліджень. Цей напрямок найменш розроблений, оскільки ESPI (та інші фазочутливі методи) застосовуються в медицині та біології все ще недостатньо, незважаючи на їх унікальні можливості:

Побудова 3D-зображень мікроскопічних об’єктів.

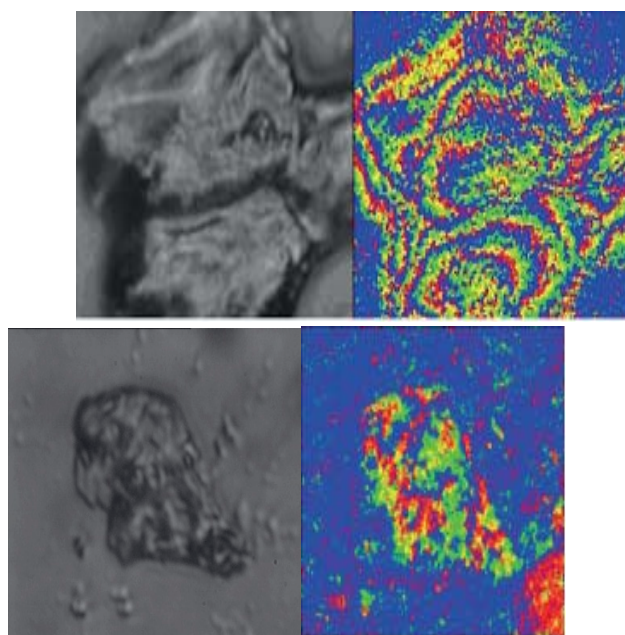
Діагностика цілісності мембран.

Виявлення цитоплазматичних викидів та ін.

ESPI-метод не вимагає додаткової обробки (фарбування, фіксація) і може застосовуватися навіть до живих об’єктів.

Ймовірно, першочергова властивість ESPI-методу, що має криміналістичне значення, це можливість установити стан клітин на момент фіксації, наприклад, висихання, як це відбувається під час розбризкування крапель крові.

Мікрофотографії та ESPI-фазограми клітин крові наведені на малюнку 4.



Мал. 4. Результати формених елементів периферичної

крові людини.

Зліва - нормальний (але час фіксації-сушки) моноцит - внутрішня структура з чіткими зовнішніми кордонами добре простежується, мембрана не ушкоджена.

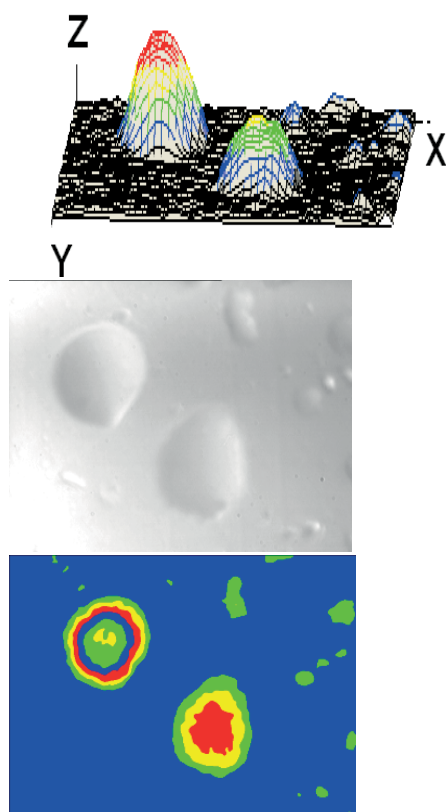
Праворуч - загиблий моноцит (пошкоджений збудником туляремії), внутрішня структура клітини зруйнована, мембрана пошкоджена, видно викиди цитоплазми.

На відміну від фазограм, звичайні зображення нормальних і загиблих моноцитів практично не відрізняються.

Паспортизація та каталогізація культурних цінностей (картини живопису, ікони, історичні артефакти)

Дослідження проводились за допомогою лазерної інтерферометричної приставки до оптичних мікроскопів (ESPI-приставка) методом порівняння з контрольною поверхню. Цей варіант методу має найвищу точність і чутливість (до 10 нм), але діапазон виміру невеликий 0.01 - 20 мікрон, тому він краще всього підходить для дослідження мікрорельєфу невеликих фрагментів зразків (10 - 1000 мкм).

На малюнку 5 наведені: мікрофотографія фрагмента (25 x 30 мкм) картини, написаної на склі краплями масляної фарби, її фазограма і реконструкція 3d-форми. Максимальна висота нерівностей - 0,4 мк.



Мал. 5. Результати досліджень методом порівняння з контрольною (ідеально плоскою) поверхнею.

Отримані результати дозволяють зробити висновок про можливість "неруйнівної" ідентифікації предметів культурного надбання - картини, ікони, скульптури, старовинні вироби з дорогоцінних металів, монети та інші артефакти. Сьогодні є спроби їх ідентифікації з використанням "слабких" радіоактивних ізотопів чи флуоресцентних матеріалів, що є "руйнівними методами контролю". Отже, якщо попередньо провести "каталогізацію" предметів культурного надбання держави, створивши відповідну базу даних, з'являється

можливість контролю їх просторового переміщення. Іншими словами, використання ESPI-терміналів митного контролю дозволить вести боротьбу з контрабандним переміщенням предметів культурного надбання.

Отже, дослідження показали, що розроблені методи і системи можуть бути використані в криміналістичних дослідженнях, системах безпеки й системах ідентифікації матеріальних об'єктів.

Розроблені оригінальні методи високошвидкісних однокадрових ESPI-вимірів дають змогу створювати портативні прилади, які можуть бути застосовані навіть у польових умовах.

Визначено можливі напрями застосування ESPI-методу в криміналістиці та системах безпеки, які є такими:

Криміналістичні дослідження:

- трасологія;
- біомедичні дослідження.

2. Каталогізація та ідентифікація об'єктів історичного і культурного значення.

3. Біометричні системи безпеки.

Застосування ESPI-методу в криміналістичних дослідженнях та експертизах передбачає формування й занесення до баз даних 3d цифрових моделей:

відбитків шин, взуття, слідів на кулях і гільзах, папілярних ліній і т.д.;

скульптур, археологічних знахідок;

мікроскопічних фрагментів їхніх поверхонь для їх каталогізації з метою подальшої ідентифікації (останній варіант може бути використаний для гнучких предметів картин).

Перевагою ESPI-методу є відсутність необхідності робити й зберігати гіпсові (силіконові й т.д.) відбитки, можливість використати комп'ютерні методи обробки, пошуку і зберігання даних (баз даних).

Ці розробки можуть стати основою для створення зразків серійних приладів і систем.

Література

1. Черная В.В. Сравнительный анализ современных голографических и интерференционных микроскопов / В.Н. Боровицкий, В.В. Черная // Вимірювальна та обчислювальна техніка в технологічних процесах. - 2010. - № 2.
2. Каленков С.Г. Безлинзовая цифровая микроскопия / С.Г. Каленков, Н.Г. Власов, Д.В. Крылов, А.Е. Штанько // Естественные и технические науки. - 2004. - Т. 3. - № 12. - С. 117-120.
3. Константинов В.Б. Голографический интерференционный микроскоп для исследования микрообъектов / В.Б. Константинов, В.А. Бабенко, А.Ф. Малый // ЖТФ. - 2007. - Т. 77. - Вып. 12. - С. 92-95.
4. Сминтина В.А., Тюрин О.В., Попов А.Ю., Жуковский В.К. Спосіб фазомодульованої спекл-інтерферометрії для вимірювання зміни фази об'єктної хвилі // Патент на корисну модель. UA № 7343, МКІ 7 G 01 B 9/021, Бюл. № 6, 2005.
5. Сминтина В.А., Тюрин О.В., Попов А.Ю. Жуковский В.К. Спосіб фазомодульованої спекл-інтерферометрії для вимірювання зміни фази об'єктної хвилі // Патент на винахід № 80706, 25 жовтня 2007 р., бюл. № 17.
6. Ганин Ю.Г. Голографическая интерферометрия поверхности композиционных диэлектриков при нагреве / Ю.Г. Ганин, И.И. Жеру, В.Е. Мандель, В.А. Неклюдов, А.Ю. Попов, В.К. Ротару, А.В. Тюрин. // Известия Российской академии наук. - Серия физическая. - 1992. - Т. 56. - № 4. - С.206-209.
7. Мандель В.Е. Определение параметров и дефектности кремниевых пластин

інтерферометрическим методом / В.Е. Мандель, А.Ю. Попов, Е.В. Попова, А.В. Тюрин, Ю.Б. Шугайло // Оптический журн. - 1995. - № 1. - С. 71-74.

8. Попов А.Ю. Диагностика структурных неоднородностей и механических свойств листов титанового сплава ВТ5-1 методом голографической интерферометрии // А.Ю. Попов, А.В. Тюрин, Ю.Б. Шугайло, А.Р. Гохман, В.К. Жуковский // Вісник Одеського національного університету. - Серія: фізико-математичні науки. - Т-4. - Вип. 5. - С. 25-31.

9. Сминтина В.А., Тюрин О.В., Попов А.Ю., Щипун С.К. Способ визначення еластопружних властивостей ока // Патент (11) 14206, 2006, бюл. № 5.

10. Сминтина В.А., Тюрин О.В., Попов А.Ю. Способ отримання топограм поверхонь об'єктів // Патент на корисну модель № 46059, 2009 р.

11. Сминтина В.А., Тюрин О.В., Попов А.Ю., Квіт-ка Л.А., Лоторев В.О., Санталов О.С. Імерсійний спосіб отримання топограмм поверхонь дифузно розсіюючих об'єктів // Патент на корисну модель № 54672, 2010.

12. Сминтина В.А., Тюрин О.В., Попов А.Ю., Квіт-ка Л.А., Лоторев В.О., Санталов О.С. Імерсійний спосіб отримання топограмм поверхонь дифузно розсіюючих об'єктів // Патент на винахід № 93335, 25.01.2011.

13. Попов А.Ю., Тюрин О.В., Бекшаєв О.Я., Гоцульський В.Я. Способ швидкісного вимірювання зміни фази об'єктної хвилі методом фазомодульованої спекл-інтерферометрії // Патент на корисну модель № 82913. Зареєстровано 27.08.2013.

14. Попов А.Ю., Тюрин О.В., Бекшаєв О.Я., Гоцульський В.Я. Способ швидкісного вимірювання зміни фази об'єктної хвилі методом фазомодульованої спекл-інтерферометрії // Патент на винахід № 105297. Зареєстровано 25.04.2014.

15. Попов А.Ю., Тюрин О.В., Ткаченко В.Г., Чечко В.Є. Способ імерсійного визначення складових двокомпонентних та багатокомпонентних прозорих мікрооб'єктів за допомогою фазомодульованої спекл-інтерферометрії // Патент на корисну модель № 82914. Зареєстровано 27.08.2013.

16. Попов А.Ю., Тюрин О.В., Ткаченко В.Г., Чечко В.Є. Способ імерсійного визначення складових двокомпонентних та багатокомпонентних прозорих мікрооб'єктів за допомогою фазомодульованої спекл-інтерферометрії // Патент на винахід № 105298. Зареєстровано 25.04.2014.

17. Шафран Л.М., Леонова Д.И., Потапов Е.А., Тюрин О.В., Попов А.Ю., Гоцульський В.Я. Способ виявлення раннього апоптозу // Патент на винахід № 106268, опубліковано 11.08.2014, бюл. "Промислова власність" № 5.

18. Zakharov Yu.N., Popov A.Yu., Tyurin A.V. Semiconductor laser's on-line coherence calibration and testing of frequency stability // Proc. SPIE, Vol. 7008, 2008, pp. 70081P.1-70081P.

19. Попов А.Ю., Сминтина В.А., Гоцульський В.Я., Ткаченко В.Г., Тюрин О.В., Римашевський А.А., Чечко В.Є. Гравіметричний біохімічний сенсор на базі ESPI методу // Proceed. 5th Int. Scientific and Technical Conf. "Sensors Electronics and Microsystems Technology". - SEMST-5 (June 4-8, 2012, Odessa, Ukraine). - С. 71.

20. Попов А.Ю. ESPI-метод та установка для компонентного аналізу прозорих мікрооб'єктів / А.Ю. Попов, В.Я. Гоцульський, В.Г. Ткаченко, О.В. Тюрин, А.А. Римашевський, В.Е. Чечко // XII міжнародна науково-технічна конференція "Приладобудування: стан і перспективи" (23-24 квітня 2013 р. м. Київ). Збірник тез доповідей. Київ, 2013. - С. 211.

21. Попов А.Ю. Лазерна інтерферометрична приставка до оптичних мікроскопів з використанням голограмних і світловодних елементів / А.Ю. Попов, В.Я. Гоцульський,

В.Г. Ткаченко, О.В. Тюрин, А.А. Римашевський, В.Е. Чечко // Збірник тез доповідей XI Міжнародної конференції "Приладобудування: стан і перспективи". Київ, 2012. - С. 203.

22. Попов А.Ю. Спекл-інтерферометрический контроль механических напряжений в сложных конструкциях / Д.М. Кривенко, А.Ю. Попов, А.Ю. Ахмеров // II всеукраїнська науково-практична конференція "Авіація та космонавтика": збірник тез. Кривий Ріг, 2011. - С. 51.

23. Попов А.Ю. Перспективы применения голографических методов в медицине / А.Ю. Попов, А.В. Тюрин, В.Я. Гоцульський, В.Г. Ткаченко, В.Е. Чечко, А.А. Римашевський, Т.А. Фунск, А.В. Скринник, Н.А. Попова, Г.Н. Джуртубаева. Перспективы применения голографических методов в медицине // Новости медицины и фармации (тематический номер "Офтальмология"). - 2011. - № 363. - С. 99-106.

24. Попов А.Ю. Застосування фазомодульованої спекл-інтерферометрії в біомедицині / А.Ю. Попов, В.П. Кожем'яко, С.Є. Тужанський, А.В. Турлюк // VI Міжнародна конференція по оптико-електронним інформаційним технологіям "Фотоніка - ODS 2012" (Вінниця, жовтень 1-4): збірник тез. Вінниця, 2012. - С. 117.

25. Попов А.Ю. Засоби фазомодульованої спекл-інтерферометричної мікроскопії для біомедичних досліджень / А.Ю. Попов, В.П. Кожем'яко, С.Є. Тужанський, А.В. Турлюк // Первая Всеукраинская научно-техническая конференция студентов, аспирантов и молодых ученых "Современные тенденции развития приборостроения" (г. Луганск, 19-20 ноября 2012 года): сборник тезисов, докладов. Луганск, 2012. - С. 306-307.

26. Попов А.Ю. ESPI-исследование тепловых эффектов при лазерном облучении микроскопических биологических объектов / А.Ю. Попов, А.В. Тюрин, В.Я. Гоцульський, В.Г. Ткаченко, Н.А. Попова // Материалы XXXI международной научно-практической конференции "Применение лазеров в медицине и биологии" (Харьков, 28.05.2014 - 31.05.2014). Харьков, 2014. - С. 154-155.

27. Попов А.Ю. Перспективы спекл-интерферометрии для криминалистических исследований / А.Ю. Попов, А.В. Тюрин, А.С. Санталов, Л.А. Квитка // Сучасна спеціальна техніка. - 2010. - № 3 (22). - С. 99-109.

28. A.Yu. Popov; N.A. Popova; A.V. Tyurin and V. Grimblatov "Effects of speckle-like laser irradiation on growth of bacteria in vitro" // Proc. SPIE 8569, Mechanisms for Low-Light Therapy VIII, 85690C (March 5, 2013); doi:10.1117/12.2002128; http://dx.doi.org/10.1117/12.2002128.

Ульянов О.І.,
кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач науково-дослідної лабораторії
з проблемних питань транспортної безпеки
ОДУВС
Квітка Л.А.,
науковий співробітник науково-дослідної
лабораторії
з проблемних питань транспортної безпеки
ОДУВС
Янковий М.О.,
кандидат юридичних наук, доцент,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії ОДУВС

Попов А.Ю.,
кандидат фізико-математичних наук
Тюрін О.В.,
доктор фізико-математичних наук, професор,
завідувач кафедри економічної кібернетики
і інформаційних технологій
Одеського національного університету
ім. І.І. Мечникова
Надійшла до редакції: 09.08.2015
ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС

ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВІДБІР СУДДІВ ЗА КРИТЕРІЄМ -ВОЛЬОВІ ЯКОСТІ

Цільмак О. М.

Автор у статті описав групи вольових якостей та наддав їм чіткі визначення через призму суддівської діяльності. Наголошено на необхідності введення до напрямів конкурсного відбору суддів напрямов'язкового професійно-психологічного вивчення особистості судді, який за своїми індивідуально-психологічними характеристиками відповідав би вимогам, що пред'являються професією. Автором запропонована структурно-логічна класифікація груп професійно важливих якостей судді (психофізіологічні, інтелектуальні, моральні, лідерські, комунікативні, соціально-спрямовані, перцептивні, контрольно-оціночні, специфічні). Підкреслено, що вольові якості слід вивчати тільки в комплексі з іншими групами професійно важливих якостей.

Ключові слова: воля, вольові якості, професійно-психологічний відбір, суддя, професійно важливі якості.

Автор в статье описал группы волевых качеств и дал им четкие определения через призму судебной деятельности. Во время конкурсного отбора судей отмечена необходимость введения обязательного профессионально-психологического изучения личности судьи, который по своим индивидуально-психологическим характеристикам отвечал бы требованиям, предъявляемым профессией. Автором предложена структурно-логическая классификация групп профессионально важных качеств судьи (психофизиологические, интеллектуальные, моральные, лидерские, коммуникативные, социально-направленные, перцептивные, контрольно-оценочные, специфические). Подчеркнуто, что волевые качества следует изучать только в комплексе с другими группами профессионально важных качеств.

Ключевые слова: воля, волевые качества, профессионально-психологический отбор, судья, профессионально важные качества.

An author in the article described the groups of volitional internalss and gave to them clear determinations through the prism of judicial activity. During the competitive selection of judges the necessity of introduction of obligatory professional and psychological study of personality of judge, that on it would answer the requirements produced by a profession individually-psychological descriptions, is marked. The author offered structural classification of groups professionally important internalss of judge (psyhofisiologocal, intellectual, moral, leader, communicative, socially-directed, perceptive, control-evaluation, specific). Underline, that volitional internalss is necessary to study only in a complex with other groups professionally important internalss.

Keywords: will, volitional internalss, professionally psychological selection, judge, professionally important qualities.

Інтеграція нашої держави до європейської спільноти вимагає створення та функціонування незалежної,

самостійної, професійної, надійної, доступної судової системи. Тому що суддя є уповноваженою державою особою, представником Закону і Держави. Суддівська діяльність чітко та жорстко регламентована й повинна бути незалежною від усіх сторонніх впливів, тобто від різних зовнішніх і внутрішніх факторів (політичних, матеріально-економічних, особистісних). У ході судового провадження суддя, або судова колегія, повинні забезпечувати об'єктивність і справедливість, тобто законність прийнятих рішень.

Слід зазначити, що професійно-психологічного відбору не передбачено під час проведення конкурсу на зайняття вакантної посади судді місцевого суду загальної юрисдикції серед кандидатів на посаду судді вперше, зарахованих до резерву на заміщення вакантних посад суддів. На нашу думку, це є великою прогалиною, тому що саме професійно важливі якості, разом та в комплексі з професійно важливими знаннями й уміннями, детермінують якість і результативність суддівської діяльності.

Цю прогалину можна пояснити тим, що на сьогодні немає чіткої психограми судді. Аналізуючи наукові джерела, можна епізодично зустріти перелік або опис професійно важливих якостей судді (В.Л. Васильєв, А.М. Столяренко, В.В. Романов, А.В. Дулов, Ю.В. Чуфаровський та ін.).

Однак на сьогодні немає ґрунтовних наукових праць, присвячених психограмі судді. Слід також відмітити, що при описі професійно важливих якостей судді вчені до їх переліку вносять і здібності, і знання, і вміння, і навички, і особливості вищої нервової діяльності. Що є, як з точки зору логіки змісту категоріально-понятійного апарату, так і з точки зору логіки самої системи класифікації психологічних характеристик особистості, абсолютно неправильним і недопустимим.

Слід підкреслити, що підвищення ефективності та якості суддівської діяльності повинно передбачати всебічне вивчення кандидата на посаду судді. Тому введення до напрямів конкурсного відбору напрямов'язкового професійно-психологічного вивчення особистості судді, який за своїми індивідуально-психологічними характеристиками відповідав би вимогам, що пред'являються професією, є вкрай необхідним.

Суддя - це посадова особа державного органу судової влади, яка наділена повноваженнями здійснювати правосуддя й виконувати свої обов'язки на професійній основі, тому, на нашу думку, у нього повинні бути добре розвинуті вольові якості.

Обґрунтуванням цієї тези є той факт, що воля - це стержень, основа характеру людини. Воля забезпечує здатність людини керувати своїми діями та вчинками; своєю поведінкою, мобілізувати свої внутрішні резерви для подолання бар'єрів, перешкод і труднощів, які виникають під час здійснення професійних обов'язків. Воля - виконує дві взаємопов'язані функції - активізує (тобто здатність мобілізувати та спрямовувати свої внутрішні резерви на досягнення свідомо поставленої мети) і гальмуючу (забезпечує бездіяльність, контроль і регулювання власної поведінки).

Воля детермінується вольовими процесами (тобто

© О.М. Цільмак, 2015

здатність до свідомої цілеспрямованої регуляції своєї діяльності й поведінки задля досягнення поставлених цілей), її вольовими станами (зацікавленість у професійній діяльності, впевненість у правильності прийнятого рішення, допитливість тощо) та її сильним типом вищої нервової системи.

Воля лежить в основі інших професійно важливих якостей, тобто ступінь розвитку волі визначає та детермінує ступінь розвитку інших професійно важливих якостей судді. Серед яких слід виділити:

1. Психофізіологічні якості - активність, витривалість, уважність, психічну працездатність, зосередженість, стійкість, урівноваженість.

2. Інтелектуальні якості - виваженість, гнучкість, дедуктивність, винахідливість, конструктивність, креативність, допитливість, обізнаність, прогностичність, розсудливість, раціональність, кмітливість, ерудованість.

3. Моральні якості - ввічливість, вірність, відповідальність, безкорисливість, делікатність, дипломатичність, доброзичливість, коректність, нормативність, надійність, ощадливість, порядність, тактовність, толерантність, чесність, чемність, етичність.

4. Лідерські якості - авторитетність, діловитість, вимогливість, домінантність, незалежність, серйозність, самостійність, харизматичність.

5. Комунікативні якості - асертивність, виразність, доступність, контактність, товариськість.

6. Соціально-спрямовані якості - гуманізм, патріотизм, гідність, людяність.

7. Перцептивні якості - уважність, спостережливість, проникливість, рефлексивність.

8. Контрольно-оціночні якості - пильність, обережність, обґрунтованість, об'єктивність, справедливість, точність, критичність, самокритичність, самооцінка.

9. Специфічні якості - інтуїція, емпатійність.

Отже, воля є одним з найважливіших компонентів структури особистості. Вона виражається у вольових якостях особистості, які можуть бути позитивними (тобто визначають сильну волю) та негативними (тобто визначають слабку волю). Завдяки певному полюсу та ступеню розвитку вольових якостей особа може бути: безвольною, зі слабким ступенем розвитку волі, з помірним ступенем розвитку волі, з високим ступенем розвитку волі, з дуже високим ступенем розвитку волі ("залізні" особи).

Необхідно також підкреслити, що кожна людина має свій індивідуальний набір вольових якостей, від яких залежать рівень свідомої саморегуляції особистістю своєї поведінки та влади над собою. Гама вольових якостей простягається від цілеполюгаючих до саморегулятивних, самоорганізаційних і морально-вольових. Усі вольові якості тісно пов'язані між собою та мають протилежний бік ступеня прояву (наприклад, рішучість - нерішучість, сміливість - боягузтво, ініціативність - безініціативність тощо).

Також слід наголосити на тому, що в кожній особі може бути різний ступінь розвитку певних вольових якостей. Так, наприклад, особа може бути цілеспрямованою, однак не сміливою, і тоді, коли необхідно бути прийняти відповідальне рішення, така особа в самий відповідальний момент спасує й не доведе розпочату справу до кінця. Отже, розглянемо групи вольових якостей через призму суддівської діяльності.

Досягнення певної правоохоронної мети та вирішення певних завдань можливе за умови добре розвинутих

цілеполюгаючих вольових якостей суб'єктів судового провадження. Так, до групи цілеполюгаючих позитивних вольових якостей судді необхідно віднести такі, як: цілеспрямованість, наполегливість, завзятість, ініціативність, рішучість, сміливість.

Цілеполюгаючі позитивні вольові якості виявляються в здатності судді:

- підпорядковувати всі свої дії і вчинки свідомо поставленим, суспільно-значущим цілям (ця здатність визначає таку вольову якість, як цілеспрямованість);

- досягати мети, долаючи зовнішні та внутрішні перешкоди (наполегливість);

- неодноразово докладати вольове зусилля для досягнення конкретної мети (завзятість);

- до активних дій, що викликані вимогами законодавства, власними установками, уявленнями та переконаннями (ініціативність);

- своєчасно приймати обґрунтовані, продумані та законні процесуальні рішення та без зволікання переходити до їх виконання (рішучість);

- йти на виправданий ризик задля суспільно-корисної мети (сміливість).

Негативними цілеполюгаючими вольовими якостями судді є: нецілеспрямованість, впертість, негативізм, безініціативність, нерішучість, неспіливість, боягузтво, боязкість.

Велике значення для суддівської діяльності має здатність судді до саморегуляції, тобто до встановлення та підтримання на визначеному, відносно постійному рівні тих або інших власних фізіологічних, біологічних і психічних показників. Саморегуляція забезпечується позитивними вольовими якостями. Отже, до групи позитивних саморегулятивних вольових якостей судді слід віднести такі, як: витримка, самоконтроль, самовладання, терплячість.

Саморегулятивні позитивні вольові якості виявляються в здатності судді:

- вольовим зусиллям загальмовувати (сповільнювати, послаблювати) надмірну активність, стримувати й придушувати непотрібні почуття, думки та звички; імпульсивні, недостатньо продумані емоційні реакції; не піддаватися спокусі (ця здатність визначає таку вольову якість, як витримка);

- контролювати власну поведінку та свої емоції (самоконтроль);

- стійко переносити фізичні, моральні випробування; підтримувати інтенсивність роботи на певному професійно необхідному рівні під час виникнення внутрішніх (наприклад, втоми, хворобливого стану, поганого настрою тощо) і зовнішніх (наприклад, суддю залякують, погрожують йому, намагаються його підкупити тощо) перешкод (терплячість);

- свідомо керувати своїми діями у важких і несподіваних обставинах, виявляючи розважливість і стримуючи негативні емоції; зберігати стійкість та не знижати якості професійної діяльності в разі виникнення небезпеки (для життя, здоров'я чи престижу); долати почуття страху, непевності, побоювання перед труднощами та несприятливими для себе наслідками (самовладання).

Самовладання може виявлятися як у самостримуванні, тобто гальмування суддею небажаних настроїв та емоційних станів; так і в самоактивізації, тобто викликання суддею певних професійно важливих настроїв, станів, почуттів, які є стимулом для його подальших вчинків і законних дій.

Негативними саморегулятивними вольовими якостями-

ми є: безконтрольність, одержимість, нестриманість, холоднокривність, нетерплячість.

Суддівська діяльність вимагає чіткої організації праці її суб'єктів. До групи позитивних самоорганізаційних вольових якостей судді необхідно віднести такі, як: акуратність, дисциплінованість, копіткість, обов'язковість, організованість, планованість, послідовність, пунктуальність, посидючість, ретельність, самостійність, скрупульозність, сумлінність, старанність.

Самоорганізаційні позитивні вольові якості виявляються в здатності судді:

- виявляти точність, обережність, охайність (ця здатність визначає таку вольову якість, як акуратність);
- свідомо дотримуватися вимог законодавства, правил поведінки та норм моралі, установлених суспільством (дисциплінованість);
- здійснювати марудну роботу, яка вимагає неабияких зусиль, скрупульозного вивчення матеріалів кримінальних проваджень, або скарг, позовів тощо (копіткість);
- дотримуватися норм законодавства, вчасно виконувати процесуальні дії, тримати надане слово (ця здатність визначає обов'язковість);
- налагоджено, зібрано, чітко планувати та впорядковувати свою діяльність (організованість);
- здійснювати професійну діяльність за певним планом (планованість);
- поступово, крок за кроком здійснювати професійні функції (послідовність);
- своєчасно виконувати певні процесуальні дії (пунктуальність);
- довгий час працювати над чим-небудь; при цьому не змінюючи місце перебування, заняття тощо (посидючість);
- досконало вивчати матеріали кримінальних проваджень або скарг, позовів тощо (ретельність);
- здійснювати суддівську діяльність і приймати процесуальні рішення за власним почином, критично ставитися до чужих впливів, оцінюючи їх відповідно до вимог законодавства та своїх правомірних поглядів і переконань (самостійність);
- виявляти підвищену копітку увагу до об'єктів, процесів і явищ під час здійснення суддівської діяльності задля виявлення в них деталей, ознак, елементів, особливостей, характеристик для отримання фактичних даних, які мають важливе значення для конкретного кримінального провадження, позову, скарги тощо (скрупульозність);
- ретельно та копітко виконувати професійні функції, старанно вивчати матеріали кримінального провадження або скарги, позову тощо (сумлінність);
- справно виконувати професійні функції (старанність).

До групи негативних самоорганізаційних вольових якостей необхідно віднести такі, як: неакуратність, зайва копіткість, неорганізованість, неохайність, непланованість, недисциплінованість, прискіпливість, непослідовність, несвоєчасність, необов'язковість, несумлінність, непосидючість, несамостійність.

Велике значення в системі груп вольових якостей судді має моральність волі. До групи позитивних морально-вольових якостей судді необхідно віднести такі, як: мужність, самовідданість, працьовитість, принциповість, героїзм.

Позитивні морально-вольові якості виявляються в здатності судді:

- сміливо говорити та діяти, не відчувати страху перед труднощами і небезпеками (ця здатність визначає мужність);
- віддано виконувати професійні функції задля забезпечення верховенства права (самовідданість);
- прагнути та бажати працювати (працьовитість);

- керуватись у своїх вчинках стійкими принципами та переконаннями щодо дотримання норм законодавства (принциповість);

- до самопожертвування задля верховенства права (героїзм).

До групи негативних морально-вольових якостей слід віднести: відчайдушність, зухвалість, невідданість, ледарство, безпринципність, малодушність тощо.

Підводячи підсумки, слід також зазначити, що вольові якості характеризуються широтою (вужькістю), стійкістю (нестійкістю) та силою (слабкістю). Здійснюючи професійно-психологічний відбір кандидатів на посади суддів, необхідно вивчати саме ці характеристики вольових якостей.

Отже, для перевірки широти вольової якості кандидата необхідно встановити, в якій кількості видів діяльності вона особливо помітна та виражена. Наприклад, особа може бути рішучою в процесі життєдіяльності (у побуті, спорті тощо), а при виконанні професійних обов'язків стає нерішучою та тягне з прийняттям процесуального рішення.

Щодо сили прояву вольової якості, то слід перевіряти, скільки в кандидата на посаду судді енергії вольового зусилля спрямовано на подолання бар'єру, труднощів або перешкод. Критерієм сили вольової якості є рівень прояву вольового зусилля, спрямованого на подолання труднощів. Кількісним показником сили прояву вольових якостей є тривалість напруження та кількість спроб перебороти бар'єри, труднощі або перешкоди.

Щодо стійкості вольової якості, то слід перевіряти, наскільки постійним є прояв вольового напруження кандидата на посаду судді. При цьому слід зосереджувати увагу й на її головній ознаці, тобто на мірі сталості прояву вольового зусилля в однотипних ситуаціях.

Також хотілося би підкреслити, що введення системи професійно-психологічного відбору до системи конкурсного відбору на зайняття вакантної посади судді місцевого суду загальної юрисдикції серед кандидатів на посаду судді вперше, зарахованих до резерву на заміщення вакантних посад суддів, забезпечить:

- по-перше, відсів кандидатів, які за своїми професійно важливими якостями не відповідають вимогам, що висуваються суспільством, законодавством та професією до особистості судді;
- по-друге, підвищення якості та результативності суддівської діяльності;
- по-третє, підвищення іміджу суддів.

Слід наголосити, що описані нами групи вольових якостей є одним із критеріїв професійно-психологічного відбору судді. Тому вольові якості слід вивчати тільки в комплексі з іншими групами професійно важливих якостей (психофізіологічні, інтелектуальні, моральні, лідерські, комунікативні, соціально-спрямовані, перцептивні, контрольно-оціночні, специфічні).

Література

1. Загальна психологія: навч. посіб. / М.В. Савчин. - К.: Академвидав, 2011. - 464 с.
2. Иванников В.А. Психологические механизмы волевой регуляции. - М.: Изд-во: МГУ, 1991.
3. Ильин Е.П. Психология воли. 2-е изд. - СПб.: Питер, 2009. - 368 с.: ил. - (Серия "Мастера психологии").

Цільмак О.М.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
ОДУВС
Надійшла до редакції: 07.09.2015

СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН ДО КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Домніцак Р. В.

Стаття присвячена питанням правових засад конфіденційного співробітництва громадян з органами внутрішніх справ. Автор на підставі аналізу нормативно-правових актів, існуючих точок зору науковців виказує власне бачення проблеми та пропонує до цього якісно нові підходи.

Ключові слова: конфіденційне співробітництво; оперативно-розшукова діяльність; оперативні підрозділи; правове регулювання; правові засади.

Статья посвящена вопросам правовых основ конфиденциального сотрудничества граждан с органами внутренних дел. Автор на основе анализа нормативно-правовых актов, существующих точек зрения ведущих ученых выражает собственное видение проблемы и предлагает к этому качественно новые подходы.

Ключевые слова: конфиденциальное сотрудничество; оперативно-розыскная деятельность; оперативные подразделения; правовое регулирование; правовые основы.

Article is devoted to the legal framework of a confidential cooperation of citizens with the bodies of internal affairs. The author based on the analysis of legal acts, the existing points of view of leading scientists express their own vision of the problem and offers to this qualitatively new approaches.

Keywords: confidential cooperation; operatively-search activity; operational units; legal regulation; legal bases.

На сучасному етапі формування в Україні правової держави дослідження змісту нормативно-правового регулювання суспільних відносин у сфері оперативно-розшукової діяльності набуває суттєвого як теоретичного, так і практичного значення. Боротьба зі злочинністю може успішно здійснюватися лише за умов ефективної роботи правоохоронних органів, в тому числі і тих підрозділів органів внутрішніх справ, яким надано право здійснювати оперативно-розшукову діяльність. Правове регулювання розуміється перш за все як вплив права на суспільні відносини [4, с. 25]. Тому, головним призначенням правового регулювання можна визнати - функціональний, управлінський вплив на відповідні відносини. Відповідно, правове регулювання конфіденційного співробітництва в оперативно-розшуковій діяльності також носить переш за все функціональний характер, при цьому у даному випадку шляхом прийняття правових норм регулюються відносини між державою (її представниками) і громадянами у зв'язку з необхідністю захисту життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави. Як слушно зазначають науковці, правове регулювання суспільних відносин є одним із різновидів державного владного впливу [6, с. 12]. Правове регулювання - це регламентація суспільних відносин засобами загальнообов'язкових правил поведінки і заснованих на них приписів індивідуального значення, що забезпечується

в необхідних випадках державним примусом. Категорія «правове регулювання» виражає динамічну сутність усієї юридичної надбудови, вона характеризує активно-творчу сторону права, відображає процес перетворення його із можливості на дійсність [8, с. 18]. Правове регулювання - це особлива регламентація суспільних відносин. Вона являє собою систему різноманітних юридичних засобів: норми права, юридичні факти, правові відносини, встановлення право - та дієздатності осіб і правового статусу громадян, визначення компетенції органів держави, правового становища громадських організацій, юридичних осіб та інших суб'єктів.

Правовою основою залучення громадян до конфіденційного співробітництва з оперативними підрозділами у протидії злочинам є сукупність правових норм, що містяться у нормативно-правових актах, які регламентують сам процес використання цієї категорії осіб, їх права та обов'язки, визначають гарантії законності у цій діяльності, соціальний і правовий захист співробітників та осіб, які залучаються до негласного співробітництва. Питанням правового регулювання конфіденційного співробітництва громадян з оперативними підрозділами ОВС присвячено праці багатьох науковців, серед яких слід вказати С.В. Албула, М.П. Водька, В.П. Захарова, Б.А. Керницького, В.А. Некрасова, Д.Й. Никифорчука, М.Б. Саакяна, В.Є. Тарасенка, В.Ф. Усенка, В.В. Шендрика та інших.

Як справедливо зазначають В.Ф. Усенко, В.А. Некрасов, В.Я. Мацюк, діяльність державних органів у суспільстві регламентується відповідно до вимог і функцій, які виконують ці органи [8, с. 42]. Тривалий час їх діяльність взагалі не регламентувалась. З розвитком суспільних відносин поступово виникла потреба правового регулювання тих чи інших сфер діяльності. Оскільки оперативно-розшукова діяльність і її основна складова частина - конфіденційне співробітництво є державною діяльністю, то правова регламентація її здійснювалася за вимогами, що ставилися до неї. Якщо окремі напрями оперативно-розшукової діяльності так чи інакше відображалися в окремих правових актах, то конфіденційне співробітництво як цілком таємна, скрита від суспільства діяльність не згадувалася.

На нашу думку, практичне розв'язання проблем класифікації таких норм має знаходитися безпосередньо в сфері оперативно-розшукової діяльності, а тому більш прийнятною до сучасного стану ОРД є класифікація нормативно-правових актів, що регламентують оперативно-розшукову діяльність суб'єктів ОРД, запропонована науковцями, які поділяють їх на три наступні групи: Конституція і Закони України (зокрема, Кримінальний, Кримінальний процесуальний, Митний кодекси тощо); нормативно-правові акти міністерств, відомств і судових органів; міжнародно-правові акти, учасником яких є Україна [7, с. 62]. На сьогодні питання щодо залучення особи до конфіденційного співробітництва з оперативним підрозділом, регламентуються як закритими так і відкритими нормативними джерелами. Зокрема, питання щодо залучення особи до конфіденційного співробіт-

ництва з оперативним підрозділом регламентуються: 1) Міжнародними документами; 2) Конституцією України; 3) Законами України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про міліцію», «Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю», «Про забезпечення безпеки осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві»; 4) Кримінальним процесуальним кодексом України; 5) підзаконними нормативно-правовими актами [4, с. 112].

Стосовно міжнародних документів відмітимо, що у більшості розвинутих демократичних країн в основу законодавчих актів, що регламентують здійснення правоохоронної діяльності, покладено вимоги, засновані на принципах, проголошених рядом міжнародно-правових документів Організації Об'єднаних Націй. Конфіденційне співробітництво у протидії злочинності в цьому випадку не є виключенням. Так, стаття 12 Загальної декларації прав людини, прийнятої резолюцією 217A (III) Генеральної Асамблеї ООН 10 грудня 1948 р., проголошує: «Ніхто не може зазнавати безпідставного втручання у його особисте і сімейне життя, безпідставного посягання на недоторканність його житла, тайну його кореспонденції або на його честь і репутацію. Кожна людина має право на захист закону від такого втручання або таких посягань». Розглядаючи цю норму, необхідно звернути увагу на використання словосполучення «безпідставне втручання». Тобто, якщо є підстави, то перелічені особисті права людини можуть бути обмежені. Стаття 4 Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку, прийнятого резолюцією 34/169 Генеральної Асамблеї ООН 17 грудня 1979 р., визначає загальний принцип збереження конфіденційності відомостей, отриманих посадовими особами: відомості конфіденційного характеру, що отримують посадові особи з підтримання правопорядку, зберігаються в таємниці, якщо виконання обов'язків чи вимоги правосуддя не вимагають іншого [7, с. 52]. Тобто, відомості конфіденційного характеру можуть бути розповсюджені, якщо вони безпосередньо пов'язані з джерелами доказів у кримінальному судочинстві, безпосередньо стосуються процесу доказування. Зазначений документ також містить коментар, що є відомостями конфіденційного характеру: інформація, що може стосуватися особистого життя інших осіб або потенційно зашкодити інтересам таких осіб і особливо їх репутації. Слід зазначити, що подібні відомості можуть бути отримані саме в ході конфіденційного співробітництва і в цьому випадку їх розголошення посадовими особами може каратися за нормами кримінального закону.

Національним першоджерелом оперативно-розшукової діяльності, та зокрема залучення особи до конфіденційного співробітництва, є Конституція України. Конституцією визначається, що правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, згідно з якими ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законом. А правоохоронні органи держави та їх оперативні підрозділи зобов'язані захищати права та свободи громадян, життя, здоров'я, природне середовище, інтереси суспільства і держави від злочинних посягань [5, с. 19]. Саме тому відповідним правоохоронним органам в особі їх оперативних підрозділів надано право здійснювати ОРД.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 р., закріпила нові принципи функціонування держави і органів боротьби зі злочинністю, визначила права та обов'язки не тільки людини і громадянина щодо су-

спільства і держави, але й обов'язки і права держави щодо її громадян [1]. Конституція України встановлює фундаментальні засади функціонування суспільства як в цілому, так і його окремих інституцій, зокрема системи правоохоронних органів. У відповідних статтях Основного закону держави відтворено ряд норм, які визначають конкретні права та свободи громадян, а саме: усі громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ст. 24); кожна людина має невід'ємне право на життя (ст. 27); кожен має право на повагу його гідності (ст. 28); кожна людина має право на свободу й особисту недоторканність (ст. 29); кожному гарантується недоторканність житла (ст. 30); кожному гарантується таємниця листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31); ніхто не може зазнавати втручання в особисте та сімейне життя; не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про громадянина без його згоди; гарантується судовий захист права спростовувати недостовірну інформацію, вимагати вилучення будь-якої інформації про себе та членів своєї сім'ї, а також відшкодування матеріальної та моральної шкоди, завданої діями правоохоронних органів (ст. 32); кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати й поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб (ст. 34); громадяни мають право на соціальний захист (ст. 46); кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (ст. 55); кожному гарантується право знати свої права й обов'язки (ст. 57). Водночас ряд конституційних норм надає право у визначених законом випадках обмежувати окремі права та свободи людини. Ці заходи мають бути винятковими і тимчасовими. Так, гарантуючи кожному недоторканність житла, конституційні норми допускають: у невідкладних випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей і майна, а також у зв'язку з переслідуванням осіб, які підозрюються у вчиненні злочину, застосовувати інший встановлений порядок проникнення до житла чи до іншого володіння особи, проведення в них огляду й обшуку (ч. 2 ст. 30); з метою запобігти злочині чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншим способом одержати інформацію неможливо, з дозволу суду допускаються винятки щодо таємниці листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції (ст. 31); у визначених законом випадках і лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди (ч. 2 ст. 32); в інтересах національної безпеки, територіальної цілісності або громадського порядку з метою запобігання заворушенням чи злочинам законом може бути обмежено право громадянина на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право на вільне збирання, зберігання і розповсюдження інформації (ст. 34); право на свободу світогляду та віросповідання може бути обмежено законом в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я та моральності населення або прав і свобод інших людей (ст. 35) [1].

Здійснюючи подальший аналіз питань правових засад конфіденційного співробітництва громадян з органами внутрішніх справ, слушно навести цілком обґрунтовану позицію деяких науковців, які відзначають, що для регулювання конфіденційного співробітництва важливе

значення мають норми Кримінального процесуального кодексу [5, с. 39; 7, с. 23]. Зокрема, чинний КПК України у Главі 21 «Негласні слідчі (розшукові) дії» містить статтю 275 «Використання конфіденційного співробітництва», що є нововведенням для вітчизняного кримінального процесу [3, с. 126; 6, с. 43]. Зокрема, чинний КПК України закріплює, що під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій слідчий має право використовувати інформацію, отриману внаслідок конфіденційного співробітництва з іншими особами, або залучати цих осіб до проведення негласних слідчих (розшукових) дій [4, с. 126]. Такий підхід, за нашим переконанням, свідчить про суттєво нові підходи щодо сучасного стану правового регулювання залучення громадян до конфіденційного співробітництва з органами внутрішніх справ.

Аналіз наведених положень чинного законодавства свідчить, що існуючий стан правового регулювання залучення громадян до конфіденційного співробітництва з органами внутрішніх справ, хоча і здається, на перший погляд, достатньо повним, але при ретельному ознайомленні виявляється таким, що потребує вдосконалення з урахуванням міжгалузевих зв'язків, кореляції понять та визначень, особливостей організації і тактики конфіденційного співробітництва. Це, на наш погляд, буде сприяти забезпеченню вирішення завдань, які стоять перед правоохоронними органами щодо своєчасного попередження, виявлення і розслідування кримінальних правопорушень.

Література

1. Конституція України [Електронний ресурс] : закон України від 28. 06. 1996 р. № 254к/96-ВР із змін., внес. згідно із Законами України та Рішеннями Конституційного Суду : за станом на 04. 07. 2013 р. № 2952-17. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрана.

2. Про оперативно-розшукову діяльність [Електронний ресурс] : закон України від 18. 02. 1992 р. № 2135-XII із змін., внес. згідно із Законами України : за станом на 04. 07. 2013 р. № 3412-17. - Електрон. дан. (1 файл). - Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. - Назва з екрана.

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : закон України від 13. 04. 2012 р. № 4651-VI : за станом на 04. 07. 2013 р. - К. : Алерта, 2013. - 304 с.

4. Албул С.В. Кримінальний процес: навч.-метод. посібник / С.В. Албул, С.Л. Дерев'янкін, О.Б. Пойзнер, О.В. Поліщук - Одеса: ОДУВС, 2014. - 266 с.

5. Албул С.В. Концепція розвитку кримінальної розвідки органів внутрішніх справ України: науковий проект / С.В. Албул, О.Є. Користін. - Одеса: ОДУВС, 2015. - 20 с.

6. Албул С.В. Протидія кримінальним правопорушенням підрозділами карного розшуку МВС України: навчальний посібник / С.В. Албул, Т.С. Демедюк, О.Є. Користін, В.Ф. Паскал. - Одеса: ОДУВС, 2015. - 354 с.

7. Тарасенко В.Є., Тарасенко Р.В. Інститут конфіденційного співробітництва в оперативно-розшуковому праві: Монографія. - Луганськ: РВВ ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка, 2009. - 176 с.

8. Усенко В.Ф., Некрасов В.А., Мацюк В.Я. Використання конфіденційної допомоги громадян у боротьбі зі злочинами: Монографія. - К.: КНТ, 2007. - 204 с.

Домніцак Р.В.,

Заступник начальника-начальник
кримінальної міліції

ГУМВС України у Львівській області

полковник міліції

Надійшла до редакції: 12.09.2015

УДК 343.98

ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ПИТАННЯХ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ БЕЗ ПОПЕРЕДЖЕННЯ

Домніцак В.В., Пашаєв А.З.о.

В статті у відповідності до чинного українського та іноземного законодавством розглядається питання щодо правомірності застосування поліцейським вогнепальної зброї без попередження.

Ключові слова: вогнепальна зброя, застосування вогнепальної зброї без попередження, поліцейський, працівник сил правопорядку.

В статье в соответствии с действующим украинским и иностранного законодательством рассматривается вопрос о правомерности применения полицейским огнестрельного оружия без предупреждения.

Ключевые слова: огнестрельное оружие, применение огнестрельного оружия без предупреждения, полицейский, работник сил правопорядка.

The article in accordance with the current Ukrainian and foreign legislation addresses the issue about the legality of the use of police firearms without notice.
Key words: firearms, use of firearms without warning, police, worker security forces.

По-перше, кризові процеси, що відбуваються в соціально-економічній та політичній сфері України, призвели до ускладнення криміногенної ситуації; корумпованості державних органів; зміни структури злочинності; виникнення нових форм і способів вчинення кримінальних правопорушень; протидії правоохоронним органам з боку озброєних злочинців та організованих злочинних груп. Реформування системи органів, які здійснюють правоохоронну діяльність в Україні, підтверджується тривалим пошуком оптимальної моделі правоохоронної системи та її нормативно-правовим забезпеченням. Діяльність поліцейських відіграє життєво важливу роль у захисті права на життя, свободу та особисту недоторканність, гарантованих Загальною декларацією прав людини [1] і закріплених в Міжнародному пакті про громадянські та політичні права [2]. По-друге, актуальність підтверджується тим, що військова і терористична загроза, що нині нависла над Україною – є викликом правоохоронній системі України, плідне нормативно-правове регулювання правоохоронної діяльності в питаннях застосування заходів примусу та вогнепальної зброї може оптимізувати проведення антитерористичної операції в Донецькій і

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ
ПРАВНИЧИЙ ЧАСОПИС**

Луганській областях та відіграти важливу роль у забезпеченні громадської безпеки на всій території України.

Метою статті є проведення порівняльно-правового аналізу законодавства України та іноземних держав у галузі застосування поліцейським вогнепальної зброї без попередження.

Вивчення питання щодо правил застосування вогнепальної зброї поліцією можливо різними способами, але в першу чергу слід ознайомитися з документами Організації Об'єднаних Націй (далі за текстом - ООН), а саме з Кодексом поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку [3] та Основними принципами застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку [4].

Відповідно до ст. 3 Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: «Службовці органів правопорядку можуть застосовувати силу тільки у разі суворої необхідності і в обсязі, необхідному для виконання їх обов'язків. Застосування вогнепальної зброї вважається крайнім заходом. Загалом, вогнепальна зброя не повинна застосовуватися, за винятком випадків, коли підозрюваний порушник чинить збройний опір або іншим чином ставить під загрозу життя інших і менш крайні заходи є недостатніми для приборкання або затримання підозрюваного порушника. У кожному випадку застосування вогнепальної зброї повинен подаватися звіт до компетентного органу» [3]. Згідно ст. 4 Основних принципів застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку: «Службовці органів правопорядку при виконанні своїх обов'язків можуть застосовувати силу і вогнепальну зброю тільки тоді, коли інші засоби є неефективними або не мають жодних шансів на досягнення бажаного результату. Щоразу, коли законне застосування сили і вогнепальної зброї неминуче, службовці органів правопорядку повинні: виявляти стриманість у такому застосуванні і діяти пропорційно до серйозності порушення і законної мети, яку вони прагнуть досягнути; мінімізувати шкоду і травмування та поважати, та охороняти людське життя; забезпечувати надання медичної та іншої допомоги будь-яким пораненим або потерпілим особам в найкоротші терміни. Службовці органів правопорядку не повинні застосовувати вогнепальну зброю проти людей, за винятком самозахисту або захисту інших осіб від неминучої загрози смерті або серйозного травмування, для запобігання вчиненню особливо серйозного злочину, пов'язаного з серйозною загрозою життю, для арешту особи, яка становить таку загрозу та чинить опір їх наказам, або для запобігання їй втечі, і тільки тоді, коли менш рішучі заходи недостатні для досягнення цих цілей. За будь-яких обставин умисне застосування сили, що має смертельний наслідок, допустиме лише тоді, коли цього абсолютно неможливо уникнути з метою захисту життя» [4]. Нормативно-правові акти прийняті ООН регулюють загальні питання про застосування вогнепальної зброї, тобто вони дають так звані загальні принципи.

Розглянемо законодавство окремих держав. Почнемо з законодавства України. Поліція під час виконання повноважень визначених Законом України «Про Національну поліцію» [5], уповноважена застосовувати вогнепальну зброю. Застосування вогнепальної зброї є найбільш суворим заходом примусу. Поліцейський уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки з метою заподіяння особі такої шкоди, яка є необхідною і достатньою в такій обстановці, для негайного відвер-

нення чи припинення збройного нападу. Відповідно до ч. 6 ст. 46 Закону України «Про Національну поліцію»: застосування вогнепальної зброї без попередження допускається:

- при спробі особи, яку затримує поліцейський із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї;
- у разі збройного нападу, а також у разі раптового нападу із застосуванням бойової техніки, транспортних засобів або інших засобів, що загрожують життю чи здоров'ю людей;
- якщо особа, затримана або заарештована за вчинення особливо тяжкого чи тяжкого злочину, втікає із застосуванням транспортного засобу;
- якщо особа чинить збройний опір;
- для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю.

Як ми бачимо, Закон України «Про Національну поліцію» містить наступну дефініцію «Застосування вогнепальної зброї без попередження» якого не було раніше в нашому законодавстві у зв'язку з цим зробимо ретроспективний аналіз вітчизняного законодавства та згадаємо норму Закону України «Про міліцію» [6], а саме ст. 15-1 «Гарантії особистої безпеки озброєного працівника міліції»: працівник міліції має право оголосити вогнепальну зброю і привести її у готовність, якщо вважає, що в обстановці, яка склалася, можуть виникнути підстави для її застосування. При затриманні злочинців чи правопорушників або осіб, яких працівник міліції запідозрив у скоєнні злочинів чи правопорушень, а також при перевірці документів у підозрілих осіб, працівник міліції може привести у готовність вогнепальну зброю, що є попередженням про можливість її застосування. Спроба особи, яку затримує працівник міліції із вогнепальною зброєю в руках, наблизитися до нього, скоротивши при цьому визначену ним відстань, чи доторкнутися до зброї, дають працівникові міліції право застосувати вогнепальну зброю.

Відповідно до ч. 7 ст. 34 Закону Грузії «Про поліцію» [7]: застосування вогнепальної зброї без попередження допускається:

- при збройному нападі, а також при несподіваному нападі із застосуванням бойової техніки, будь-яких транспортних або механічних засобів;
- під час втечі особи, затриманої або заарештованої, за наявними у поліцейського попередніми даними, за вчинення особливо тяжкого злочину із застосуванням транспортного засобу;
- при вчиненні особою збройного опору;
- для подачі сигналу тривоги або виклику допоміжних сил;
- для припинення спроби заволодіти вогнепальною зброєю;
- для умиротворення тварини зі смертельними ушкодженнями або смертельними каліцтвами, коли очевидна неможливість вирішення проблеми іншим чином.

Відповідно до ч. 4 ст. 27 Закону Азербайджанської Республіки «Про поліцію» [8]: в разі раптового, тобто несподіваного нападу, а також при здійсненні нападу із застосуванням вогнепальної зброї, використанням механічних транспортних засобів, які становлять небезпеку, при нападі хижих, диких або інших тварин, співробітник поліції може застосовувати вогнепальну зброю без попередження.

Провівши аналіз ми дізналися про те, що питання застосування вогнепальної зброї без попередження регулюється по-різному, в Україні, Грузії та Республіці Азербайджан - це питання врегульовано майже нарівні поліцейському допускається застосування вогнепальної зброї без попередження при наявності певних умов передбачених законом.

Співробітник органів внутрішніх справ Республіки Білорусії має право привести зброю у готовність до стрільби, якщо вважає, що в обстановці, що склалася не виключена можливість його застосування або використання (ст. 29 Закону Республіки Білорусії «Про органи внутрішніх справ» [9]).

Відповідно до ст. 66 Закону «Про завдання і повноваження Баварської державної поліції» [10, с. 59]: «Вогнепальна зброя застосовується проти людей лише для того, щоб зробити їх нездатними до нападу чи до втечі. Постріл, який з достовірністю, що межує з упевненістю, завдасть смертельного поранення, до пускається лише тоді, коли він є єдиним засобом для відвернення наявної загрози завдання тяжкої шкоди особистості неdotорканності особи».

Закон Королівства Бельгії «Про діяльність поліції» [10, с. 113] регулює питання застосування зброї у ст. 38: «Застосування здійснюється тільки після попередження голосом або будь-яким іншим наявним засобом, у т.ч. попереджувальним пострілом, за винятком випадків, коли через таке попередження застосування зброї може виявитися безрезультатним».

Статтею 57 Закону Чеської Республіки «Про поліцію» [10, с. 429] - поліцейські зобов'язані після застосування зброї, під час якого особу було поранено, поліцейський повинен негайно, як тільки це дозволять обставини, надати пораненій особі першу допомогу та забезпечити лікарське обстеження. Далі він повинен вжити невідкладних заходів або вчинити інші дії, щоб можна було належно пояснити правомірність застосування зброї.

Законом Республіки Словенія «Про поліцію» [10, с. 547] встановлено наступну правову норму (ст. 52) перед застосуванням вогнепальної зброї поліцейський повинен, якщо це дозволяють обставини, попередити особу, проти якої він збирається застосувати вогнепальну зброю, закликком: «Стій, поліція, стрілятиму!» та попереджувальним пострілом.

В Республіці Білорусь, Бельгії, Словенії, Федеральній землі Баварія, Чехії - законодавець робить акцент на попередженні про застосування вогнепальної зброї при будь-якій ситуації, але все таки є відсилання на те, що в обстановці, що склалася не виключена можливість його застосування або якщо це дозволяють обставини, попередити особу.

Висновки: По-перше, провівши порівняльно-правовий аналіз вітчизняного законодавства з законодавством Азербайджану, Бельгії, Білорусії, Грузії, Словенії, Федеральної землі Баварія, Чехії та нормативно-правовими актами прийнятими ООН - вважаємо, що наявність у нашому законодавстві правової норми щодо застосування поліцейським вогнепальної зброї без попередження у передбачених законом випадках є дієвим, своєчасним та адекватним засобом забезпечення прав і свобод людини і громадянина у непростий для сучасного українського суспільства час. Важливим є принцип того що поліцейський, за законом, уповноважений застосовувати вогнепальну зброю тільки з метою заподіяння особі такої шкоди, яка є необхідною і достатньою в конкретній жит-

тєвій ситуації. Це означає, що необхідно стріляти, щоби зупинити, але не стріляти, для того щоб вбити. По-друге, стріляти без попередження поліцейські отримають право, лише за крайньої необхідності, зокрема при відсутності можливості попередити і при реальному посяганні на життя людини. Це світова практика та міжнародний досвід. Це не нова норма, в нашому законодавстві ми її розширюємо та конкретизуємо. МВС України удосконалює бойову та службову підготовку поліцейських і проводить спеціальні тренінги, щоб виключити неправомірне застосування вогнепальної зброї.

Література

1. Загальна декларація прав людини 1948 року // Офіційний вісник України. - 2008. - № 93. - Ст. 89.
2. Міжнародний пакт про громадянські та політичні права 1966 року // Електронний документ. Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 17 грудня 1979 року № 34/169 // Електронний документ. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_282.
4. Основні принципи застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку від 7 вересня 1990 року // Електронний документ. Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_334.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 2 липня 2015 року № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. - 2015. - № 40-41. - Ст. 379.
6. Про міліцію: Закон України від 20 грудня 1990 року № 5656-XII // Відомості Верховної Ради України. - 1991. - № 4. - Ст. 20. (втратив чинність).
7. О полиции: Закон Грузии от 4 октября 2013 года № 1444-lc (аутентичный перевод) // Электронной документ. Режим доступа: <https://matsne.gov.ge/ru/document/view/2047533>.
8. О полиции: Закон Азербайджанской Республики от 28 октября 1999 года № 727-ІГ (аутентичный перевод) // Электронной документ. Режим доступа: <http://www.mia.gov.az/index.php?ru/content/29346>.
9. Об органах внутренних дел Республики Беларусь: Закон Республики Беларусь от 17 июля 2007 года № 263-3 // Электронной документ. Режим доступа: <http://www.pravo.by/main.aspx?guid=3871&p0=h10700263>.
10. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство / За заг. редакцією О.А. Банчука. - К.: Москаленко О.М., 2013. - 588 с.

Домніцак В.В.,

кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри спеціальної фізичної підготовки ОДУВС;

Пашаєв А.З.о.,

інструктор групи з БСП ОМВФ ДКВС України в Одеській області, викладач за сумісництвом кафедри спеціальної фізичної підготовки ОДУВС.

Надійшла до редакції: 16.09.2015

РЕЦЕНЗІЯ на монографію О.І. Хараберюша “Протидія контрабанді в Україні: оперативно-розшуковий аспект”

Тарасенко В. Є.

Монографія О.І. Хараберюша є глибоким та актуальним науковим дослідженням, яке відзначається новизною, теоретичною та практичною важливістю. Монографічне дослідження присвячене комплексному аналізу оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді, формування та реалізації його правових й організаційно-тактичних засад.

Цілі та завдання проведеного автором дослідження, його зміст полягає в розкритті проблеми сучасного стану оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді в умовах реформування кримінального процесуального законодавства, здійснення оперативними підрозділами комплексу заходів, спрямованих на виявлення, фіксацію злочинів зазначеної категорії, використання результатів ОРД у кримінальному процесуальному доказуванні під час їхнього розслідування, нейтралізації протидії здійсненню кримінального провадження та забезпечення безпеки учасників кримінального судочинства.

Віддаючи належне своїм попередникам-ученим, автор рецензованої монографії на сьогодні вірно визначає основні теоретико-правові проблеми вдосконалення теорії та практики ОРД у питаннях оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді в Україні.

Монографія, що рецензується, базується на новітніх теоретико-методологічних і концептуальних підходах, що стосуються проблем оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді. Серед основоположних висновків, які визначені в роботі, слід відзначити те, що автором розроблено концепцію оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді, яка становить собою комплексну цілісну теоретичну систему, що поєднує сукупність положень загальнонаукового, науково-практичного та законотворчого характеру, що дозволяє на основі реального співвідношення й взаємозв'язку оперативно-розшукової діяльності та кримінального процесу в питаннях виявлення, доказування й припинення злочинів, пов'язаних із контрабандою, нейтралізації протидії кримінального середовища виконанню правоохоронної функції держави, забезпечення безпеки учасників кримінального процесу й досягнення мети невідворотності покарання осіб, винних у вчиненні злочинного діяння, стандартизувати процес одержання, перетворення й використання оперативної інформації в інтересах протидії контрабанді.

Безсумнівною перевагою роботи є дослідження організаційно-тактичних засад оперативно-розшукового забезпечення протидії контрабанді в Україні, залежно від видів учинення злочинів, пов'язаних із контрабандою, за результатами чого запропоновано пріоритетні напрями вдосконалення зазначеної діяльності оперативних підрозділів.

Автором науково обґрунтована необхідність застосування оперативної техніки в протидії контрабанді, як при проведенні оперативно-технічних заходів у межах оперативно-розшукових справ, так і в процесі негласних слідчих розшукових дій за матеріалами кримінальних

проваджень. Підкреслюється, що вони повинні проводитись визначеними законом суб'єктами, за наявності встановлених нормативними актами приводів і підстав, з дотриманням конституційних прав і свобод громадян, ліцензійними та сертифікованими засобами негласного отримання інформації.

Особливу увагу в монографії приділено сприянню громадян оперативно-розшуковому забезпеченню протидії контрабанді в Україні, а також взаємодії оперативних підрозділів з іншими правоохоронними органами як чинників удосконалення зазначеної діяльності.

До позитивних результатів роботи слід також віднести й пропозиції автора щодо внесення змін і доповнень до Кримінального процесуального кодексу України та закону України “Про оперативно-розшукову діяльність” у контексті предмету монографічного дослідження.

Структура роботи представляється оптимальною, що дозволила автору повною мірою розкрити зміст основних проблем, які виникають у зв'язку з оперативно-розшуковим забезпеченням протидії контрабанді в Україні в сучасних умовах.

У висновку потрібно відзначити, що монографію О.І. Хараберюша “Протидія контрабанді в Україні: оперативно-розшуковий аспект” відрізняє докладність і переконливість викладу, великий науковий апарат, у ній містяться важливі наукові висновки, лише частина яких відзначена вище. За своєю структурою, змістом, обсягом і кваліфікаційним рівнем монографічне дослідження відповідає вимогам до опублікованої монографії, що подається на здобуття наукового ступеня доктора наук, затвердженням наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 17.10.2012 № 1112, зареєстрованим у Міністерстві юстиції України 2 листопада 2012 р. за № 1851/22163, а також може рекомендуватися для використання в практичній діяльності органів внутрішніх справ України та при підготовці слухачів і курсантів вищих навчальних закладів МВС України.

Тарасенко В.Є.,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри криміналістики,
судової медицини та психіатрії
ОДУВС
Надійшла до редакції: 13.08.2015

ПРОБЛЕМИ СТАНОВЛЕННЯ ПРАВОВОЇ ДЕМОКРАТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ

Квасневська Н.Д.

ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СУДОУСТРОЮ В УКРАЇНІ 3

Ковальова О.В.

ГЕНДЕРНЕ КВОТУВАННЯ ЯК НАПРЯМ РЕАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОЇ ГЕНДЕРНОЇ ПОЛІТИКИ В

АДМІНІСТРАТИВНО-ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ 6

Кубаєнко А.В.

КОМПЛЕКСНІ ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ В УКРАЇНІ 9

Кузніченко О.В., Свиріпа І.В.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ РЕФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ 12

Мошак О.В., Свирін М.Г.

ДЕПОЛІТИЗАЦІЯ ДЕРЖАВНОЇ СЛУЖБИ: ОСОБЛИВОСТІ ЗАКОНОДАВЧОГО УНОРМУВАННЯ В УКРАЇНІ 15

Ярмак В.Х.

ЩОДО ВЗАЄМОДІЇ ЯК ФУНКЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В ПРАВООХОРОННІЙ СФЕРІ 19

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИННОСТІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ ТА НАУКОВО-МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Бабенко А.М.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРИМУШУВАННЯ ДО ВСТУПУ В
СТАТЕВИЙ ЗВ'ЯЗОК 22

Меркулова В.О., Марченко А. А.

ЗМІСТ КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАСТОСУВАННЯ ІНСТИТУТУ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД
КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ТА ПОРЯДОК ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ 25

Саакян М.Б.

ЧИ Є ДОЦІЛЬНИМ УВЕДЕННЯ ПОНЯТТЯ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОСТУПКУ В КРИМІНАЛЬНИЙ ЗАКОН? 30

Глущенко І.В.

ЮРИДИКО-ПСИХОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ СПОСТЕРЕЖЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ 33

Горбаньов І.М.

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ДОСЛІДЖЕННЯ ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВИХ ОСНОВ ВІЯВЛЕННЯ ТА РОЗСЛІДУВАННЯ
КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ У СФЕРІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ 36

Гуртовенко О.Л.

НЕЗВИЧАЙНІ ПИТАННЯ, ПОВ'ЯЗАНІ ІЗ ЗАПРОВАДЖЕННЯМ В УКРАЇНІ ДОВІЧНОГО ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ.. 41

Малиновська О.Д.

ПРОБЛЕМА РОЗСЛІДУВАННЯ ЗАПОДІЯННЯ ТІЛЕСНИХ УШКОДЖЕНЬ ЩОДО ПРАЦІВНИКІВ ПОЛІЦІЇ 45

Резніченко Г.С.

СТАТЬ ЗАСУДЖЕНОЇ ОСОБИ ЯК ПІДСТАВА ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ ВИКОНАННЯ ПОКАРАННЯ

У ВИДІ ПОЗБАВЛЕННЯ ВОЛІ 48

Смоков С.М., Гейко К.Г.

ВЗАЄМОДІЯ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ФУНКЦІОНУВАННЯ

ДЕРЖАВНИХ ЦІЛЮВИХ ФОНДІВ 51

ПРАВОВА СИСТЕМА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Афанасенко С.І., Стойков І.М.

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ОСНОВ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ, ЩО ПОСЯГАЮТЬ

НА ВІДНОСИНИ В ПОЛІТИЧНІЙ СФЕРІ 54

Берендєєва А.І.

ІСТОРИЧНА ГЕНЕЗА КОНЦЕПЦІЙ ПРАВОРОЗУМІННЯ 57

Допілка В.О., Загороднюк С.О.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ НОРМИ ПРО ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА НАСИЛЬНИЦЬКІ ПОСЯГАННЯ

НА БЕЗПЕКУ МОРСЬКОГО СУДНОПЛАВСТВА 60

Лазаренко М.М.

ГЕНЕЗИС ПРАВОВОГО ВИХОВАННЯ 63

Московченко Д.О.

СУТНІСТЬ ЗАГАЛЬНИХ ЗАСАД ПРИЗНАЧЕННЯ ПОКАРАННЯ 66

Смірнова О.М.

СЕМАНТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТЕРМІНІВ “ПОЛІЦІЯ” ТА “ПОЛІЦЕЙСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ” 69

Феделеш М.М.

ПРОБЛЕМИ НАУКОВОГО МОДЕЛЮВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ “РЕЄСТРАЦІЯ” 73

Шаповалова І.О.

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ СУТНОСТІ, КЛАСИФІКАЦІЇ ТА ЗАСТОСУВАННЯ ОСНОВНИХ ПОНЯТЬ ТЕОРІЇ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СИЛ ОХОРОНИ ПРАВОПОРЯДКУ 77

ПРОБЛЕМИ ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРСЬКОГО ПРАВА

Дрішлюк В.І.

РЕФОРМУВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ЧАСТИНІ ДОСУДОВОГО ВРЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКИХ СПОРІВ 81

Даниленко С.К.

ПОНЯТТЯ, ЗМІСТ ДЕТЕКТИВНИХ ПОСЛУГ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ЇХ РОЗВИТКУ В УКРАЇНІ 84

Мирза С.С.

ПРЕДМЕТ ДОГОВОРУ ПРО НАДАННЯ ПОСЛУГ З УПРАВЛІННЯ БАГАТОКВАРТИРНИМ БУДИНКОМ 86

Примаченко І.Ф.

ІНВЕСТИВАННЯ В УКРАЇНІ: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ 88

Середницька І.А.

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО ОТРИМАННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЖИТЛА: ПРОБЛЕМИ ТА ШЛЯХИ РЕАЛІЗАЦІЇ 93

Церковна О.В.

ОСОБЛИВОСТІ ВИПАДКУ ТА НЕПЕРЕБОРНОЇ СИЛИ ЯК ПІДСТАВ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ 95

ПРОБЛЕМИ ТРУДОВОГО ПРАВА ТА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Герман О.С.

ЩОДО ГАРАНТІЙ РЕАЛІЗАЦІЇ ТРУДОВИХ ПРАВ ПРАЦІВНИКІВ ПРИ ПРАЦЕВЛАШТУВАННІ 98

ПРОБЛЕМИ ЗЕМЕЛЬНОГО, АГРАРНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Гоштинар С.Л.

ДО ПИТАННЯ ПРО ЮРИДИЧНУ ПРИРОДУ ДЕРЖАВНОЇ РЕЄСТРАЦІЇ ПРАВ НА ЗЕМЛЮ 101

Сіряченко І.І.

ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ЮРИДИЧНИХ КРИТЕРІЇВ РОЗМЕЖУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ЗЕМЕЛЬ РІЗНИХ КАТЕГОРІЙ У МЕЖАХ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТИВ УКРАЇНИ 104

ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ

Ярмак Х.П.

ЗАКОННІСТЬ У ЗАСТОСУВАННІ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ 107

Аносенков А.А.

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВИЗНАННЯ В УКРАЇНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТЕРОРИСТИЧНОЮ 110

Байрактарь В.Д.

АНАЛІЗ КОЛЕГІАЛЬНОЇ ПРИРОДИ АДМІНІСТРАТИВНИХ КОМІСІЙ ПРИ ВИКОНАВЧИХ КОМІТЕТАХ МІСЦЕВИХ РАД ЯК ОРГАНІВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ЮРИСДИКЦІЇ 113

Баранов С.О.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ АДМІНІСТРУВАННЯ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ В УКРАЇНІ: СУЧАСНИЙ АСПЕКТ 117

Демедюк С.В.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН У СФЕРІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КІБЕРБЕЗПЕКИ В УКРАЇНІ 119

Жила С.Ю.

МЕХАНІЗМ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ГРОМАДСЬКОЇ БЕЗПЕКИ 123

Ізбаш К.С.

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ДІЯЛЬНОСТІ ЗАКОРДОННИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ УСТАНОВ УКРАЇНИ 126

Кукшинова О.О.

ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПРАВОПОРУШЕННЯ В ГАЛУЗІ ТОРГІВЛІ 130

Курбанов Я.Л.

ОСОБЛИВОСТІ МЕХАНІЗМУ ДІЇ НОРМ ПРАВА ПРИ ВИНИКНЕННІ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ ТЕХНОГЕННОГО ХАРАКТЕРУ 134

Присяжнюк А.В.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПЕРЕВЕЗЕННЯ ПАСАЖИРІВ АВТОМОБІЛЬНИМ ТРАНСПОРТОМ В УКРАЇНІ 138

Пшенична А.В. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМУ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ДИТИНИ ПІД ЧАС ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ В УКРАЇНІ	142
Ткаленко О.М. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА В СІМ'Ї ЩОДО ДІТЕЙ.....	145
Томіна В.Ю. НОРМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УКРАЇНІ: ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	149
ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА	
Берназ П.В. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК СУБ'ЄКТІВ ЗДІЙСНЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА.....	154
Десятник А.А. ОКРЕМІ ПИТАННЯ ПРОФІЛАКТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ХОДІ ПРОВЕДЕННЯ НЕГЛАСНИХ СЛІДЧИХ (РОЗШУКОВИХ) ДІЙ	159
Назаренко Д.В. ПРАВОВІ ОСНОВИ ПРОВЕДЕННЯ ВІЗУАЛЬНОГО СПОСТЕРЕЖЕННЯ ОПЕРАТИВНИМИ ПІДРОЗДІЛАМИ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ.....	161
Несвітайло І.І. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ МОДЕЛІ ОСОБИ ПОТЕРПІЛОГО В РОЗСЛІДУВАННІ ВБИВСТВ НА ЗАМОВЛЕННЯ	165
Павлютін Ю.М. ОСОБЛИВОСТІ ДОКАЗУВАННЯ ОБСТАВИН ЛЕГАЛІЗАЦІЇ (ВІДМИВАННЯ) ДОХОДІВ, ОДЕРЖАНИХ ЗЛОЧИННИМ ШЛЯХОМ.....	169
Подобний О.О. ЗНАЧЕННЯ ОПЕРАТИВНОГО ПОШУКУ В ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА В ДОСУДОВОМУ РОЗСЛІДУВАННІ.....	172
Садчікова К.А. ОСОБЛИВОСТІ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ ПРИ ЗАСТОСУВАННІ ЗАХОДІВ ПРИМУСОВОГО МЕДИЧНОГО ХАРАКТЕРУ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ.....	174
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРИКО-ПРАВОВОЇ НАУКИ	
Цільмак О.М., Журжа Ю.І. ФОРМИ МАНІПУЛЯЦІЇ СУСПІЛЬНОЮ СВІДОМІСТЮ В ІСТОРИЧНОМУ КОНТЕКСТІ.....	178
Нагорнюк-Данилюк О.О. ІСТОРІЯ ТА РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ СПЕЦІАЛЬНОГО КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ В УКРАЇНІ	181
ТАРАСЕНКО Л.Б. ПРОТИПРАВНІ ШЛЯХИ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМ СЕЛЯНСТВОМ ДОНБАСУ В 20-І РОКИ ХХ СТ.....	186
ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА	
Громовенко К.В. ВНУТРІШНІЙ РИНОК ЄС ЯК ФУНДАМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ: ІСТОРИКО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ ...	190
ДО НОВОЇ КОНЦЕПЦІЇ ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ	
Калаянова О.Д. СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО СКЛАДАННЯ КОМПЛЕКСУ ЗАВДАНЬ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ПОЧЕРКОВИХ ОБ'ЄКТІВ	194
Конєв О.Ю. ТЕХНІКА ТА ПСИХОЛОГІЯ ВИКОНАННЯ ПОСТРІЛУ	197
Меркулова Ю.В. ПРОБЛЕМА РОЗУМІННЯ ПОСЕРЕДНИКОМ У КРИМІНАЛЬНОМУ КОНФЛІКТІ ПСИХІЧНОГО СТАНУ ТА ПОТРЕБ ПОТЕРПІЛОГО	199
Плужнік О.І. ОКРЕМІ АСПЕКТИ ЩОДО ВДОСКОНАЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В КУРСАНТІВ ОДУВС НА ПРИКЛАДІ ВИКЛАДАННЯ В ПРАЦІВНИКІВ ПІДРОЗДІЛІВ ПАТРУЛЬНОЇ СЛУЖБИ.....	202
Собко Г.М. НАУКОВІ ПІДХОДИ ДО РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ ПСИХІЧНОГО НАСИЛЬСТВА	204

Ульянов О.І., Квітка Л.А., Янковий М.О., Попов А.Ю., Тюрін О.В. ОПТИЧНІ ФАЗОЧУТЛИВІ МЕТОДИ ТА ЇХ ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ В КРИМІНАЛІСТИЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТА ЕКСПЕРТИЗИ	207
Цільмак О.М. ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ВІДБІР СУДДІВ ЗА КРИТЕРІЄМ - ВОЛЬОВІ ЯКОСТІ	213
Домніцак Р.В. СУЧАСНИЙ СТАН ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯН ДО КОНФІДЕНЦІЙНОГО СПІВРОБІТНИЦТВА З ОРГАНАМИ ВНУТРІШНІХ СПРАВ	216
Домніцак В.В., Пашаєв А.З.о. ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ЗАКОНОДАВСТВА В ПИТАННЯХ ЗАСТОСУВАННЯ ПОЛІЦЕЙСЬКИМ ВОГНЕПАЛЬНОЇ ЗБРОЇ БЕЗ ПОПЕРЕДЖЕННЯ.....	218
РЕЦЕНЗІЇ. ПОВІДОМЛЕННЯ. ІНФОРМАЦІЯ	
Тарасенко В.Є. РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ О.І. ХАРАБЕРЮША “ПРОТИДІЯ КОНТРАБАНДИ В УКРАЇНІ: ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВИЙ АСПЕКТ”	221

Наукове видання

Південноукраїнський правничий часопис
3'2015
Науковий журнал

Технічний редактор Букаєв В. В.
Комп'ютерне верстання та дизайн Романов О. Д.
Коректор Громік О. П.

Підписано до друку 06.10.2015. Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура «Trebuchet MS» Друк цифровий. Ум. друк .арк. 18,81.

Наклад 100 прим.

Видавництво ОДУВС

м. Одеса, вул. Успенська, 1

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3507 від 25.06.2009 р.